

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 13 Sayı 26 Yaz 2020

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 13 • Sayı: 26 • Haziran 2020
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Prof. Dr. Nejla GÜNAY

Doç. Dr. Murat ÖNSOY

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Ahmet ELİBOL

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBÜĞA

Gökhan YURTOĞLU

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Doç. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Kudüs İbrani Üni.-Emekli

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscari Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Ceenbek Alimbayev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan • Kırklareli Üni.

Dr. Öğr. Üyesi A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Ankara Stratejik Araştırmalar Vakfı

Vakıflar Bankası

Gaziosmanpaşa Şubesi / Ankara

Hesap No: 00158 0072 8750 9151

Fiyatı: 90 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Cem Yüksel • Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 1514. Cadde No: 28 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-Posta:info@pelinofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Haziran 2020

Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 13 • Number: 26 • June 2020
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

EDITORS

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Prof. Dr. Nejla GÜNAY

Assoc. Prof. Dr. Murat ÖNSOY

DESK EDITOR

Dr. Ahmet ELİBOL

PUBLICATION BOARD

Ferdi GÖKBUĞA

Gökhan YURTOĞLU

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Dr. Nejla GÜNAY • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Tayyar An • Uludağ Uni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Institute of Technology

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Uni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Assoc. Prof. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Uni.

Assoc. Prof. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of Sciences

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Uni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Uni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Technical Uni.

Prof. Dr. Jacop Landau • The Hebrew Uni. of Jerusalem / Emeritus

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National Academy of Sciences

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venetian Ca'Foscari Uni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Uni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of Science

Prof. Dr. Uğur Ünal • Director of General State

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kyrgyz-Türkiye Manas Uni.

Assoc. Prof. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Turnova Uni.

Assist. Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni

Assoc. Prof. Dr. Elnur Agayev • European University of Lefke

Assoc. Prof. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Foundation For Ankara Strategic Research

Vakıflar Bank

Gaziosmanpaşa Branch / Ankara

Account No: 00158 0072 8750 9151

Fee: 90 TL

CORRESPONDANCE - COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Cem Yüksel • Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 1514. Cadde No: 28 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-mail:info@pelinofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 June 2020

<p style="text-align: center;">YURTDIŞI TEMSİLCİLERİ</p> <p style="text-align: center;">Almanya</p> <p>Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Amerika Birleşik Devletleri</p> <p>Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Azerbaycan</p> <p>Doç. Dr. Tofig Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi</p> <p style="text-align: center;">Bulgaristan</p> <p>Doç. Dr. İbrahim Yalimof • Sofya İslam Enstitüsü</p> <p style="text-align: center;">İsrail</p> <p>Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üniversitesi-Emekli</p> <p style="text-align: center;">İtalya</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.</p> <p style="text-align: center;">KKTC</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Kırgızistan</p> <p>Prof. Dr. Döölötbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Rusya</p> <p>Doç. Dr. Aleksander Vasiliyev • Rusya Bilimler Akademisi</p> <p style="text-align: center;">Suriye</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi</p> <p style="text-align: center;">Makedonya</p> <p>Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi</p>	<p style="text-align: center;">REPRESENTATIVES ABROAD</p> <p style="text-align: center;">Germany</p> <p>Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.</p> <p style="text-align: center;">United States of America</p> <p>Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah</p> <p style="text-align: center;">Azerbaijan</p> <p>Assoc. Prof. Tofig Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences</p> <p style="text-align: center;">Bulgaria</p> <p>Assoc. Prof. İbrahim Yalimof • Institute of Higher Islamic Studies</p> <p style="text-align: center;">Israel</p> <p>Prof. Jacob Landau • The Hebrew University of Jerusalem, Emeritus</p> <p style="text-align: center;">Italy</p> <p>Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.</p> <p style="text-align: center;">Cyprus</p> <p>Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke</p> <p style="text-align: center;">Kyrgyzstan</p> <p>Prof. Döölötbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University</p> <p style="text-align: center;">Russia</p> <p>Assoc. Prof. Aleksander Vasiliyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute</p> <p style="text-align: center;">Syria</p> <p>Prof. Mehmet Yuva • Damascus University</p> <p style="text-align: center;">Macedonia</p> <p>Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts</p>
---	--

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

<p>Prof. Dr. Uğur Üçüncü – Karadeniz Teknik Üni.</p> <p>Prof. Dr. Sertif Demir – Türk Hava Kurumu Üni.</p> <p>Prof. Dr. Sadullah Gülten – Ordu Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mustafa Güler – Afyon Kocatepe Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mustafa Alkan - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Demirtaş – Bitlis Eren Üni.</p> <p>Prof. Dr. Mehmet Alpargu – Sakarya Üni.</p> <p>Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan -</p> <p>Prof. Dr. Bilal Karabulut – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Prof. Dr. Alpaslan Demir – Tokat Gaziosmanpaşa Üni.</p> <p>Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya – Marmara Üni.</p> <p>Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu – Hâcettepe Üni.</p> <p>Doç. Dr. Sezgin Kaya – Uludağ Üni.</p> <p>Doç. Dr. Oktay Bingöl – İstanbul Arel Üni.</p>	<p>Doç. Dr. Nuri Korkmaz – Bura Teknik Üni.</p> <p>Doç. Dr. İsmail Gökdeniz – Kırıkkale Üni.</p> <p>Doç. Dr. Göktürk Tüysüzöğlü – Giresun Üni.</p> <p>Doç. Dr. Ender Güler - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Doç. Dr. Arif Bağbaşıoğlu – Çanakkale Onsekiz Mart Üni.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Volkan İpek – Yeditepe Üni.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Fatma Anıl Öztıp – Kocaeli Üni.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Erjada Progonati – Süleyman Demirel Üni.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Ceren Gürseler – Nevşehir Üni.</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Elibol - Ankara Hacı Bayram Veli Üni.</p> <p>Dr. Muvafaq Adil Omar - Selahaddin Üni.</p>
--	---

Dergiyeye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir
The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.
The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

26. Sayımızla karşınızda olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. 13 yıldır, özgün ve nitelikli yüzlerce eseri sizlere ulaştırmış olmanın haklı gururunu yaşıyoruz. Dergimizdeki makaleler, son yıllarda tarih ve uluslararası ilişkiler alanlarına yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu sayımızda 14 makale ve 1 kitap değerlendirilmesi bulunmaktadır. Bu makalelerin 8'i uluslararası ilişkiler, 6'sı tarih alanındadır. Makaleler, titiz bir hakem sürecinden geçirilmiş ve yayın kurulumuzun son kararı ile yayımlanmıştır. Bu sayımızda 14 makalenin 2'si İngilizcedir.

1. sıradaki makale, Prof. Dr. Sertif Demir ve Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz tarafından kaleme alınan “An Analysis of the Impact of the Syrian Crisis on Turkey's Politic-Military, Social and Economic Security” başlıklı makaledir. Bu makalede Suriye krizinin politik, askeri, sosyal ve ekonomik etkileri incelenmektedir. Suriye krizinin ikinci dünya savaşı sonrası Türkiye'nin maruz kaldığı en ciddi güvenlik sorunu olduğu sonucuna varılmaktadır.

2. sıradaki makale, Ömer Çolak ve Doç. Dr. İsmail Köse'nin birlikte kaleme aldıkları “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Reformu Sorunsalı: İtalya'nın Beklentileri ve Stratejileri” başlıklı makaledir. Bu makalede Birleşmiş Milletlerin günümüzde hala en kapsayıcı devletlerarası organizasyon olduğu kendisinden kurulduğu 1945'ten itibaren uluslararası konjonktürdeki değişimlere paralel etkili çözümler beklendiği özellikle Birleşmiş Milletlerin en önemli organı BMGK'nın yapısında değişiklik talep eden ülkelerin hâlihazırda bu konsey dışında olanlar olduğu belirtilmektedir. Özellikle İtalya'nın BMGK'da reform isteyen devletlerin başında geldiği ve bunun sebepleri açıklanmaktadır.

3. sıradaki makalemiz, Dr. Seçil Özdemir'in “İran-İrak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi” başlıklı makalesidir. 1980'de başlayıp sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'nın Türkiye'ye etkileri özellikle de güvenlik boyutuyla ele alınmıştır.

4. sıradaki makale Dr. Öğr. Üyesi Eray Alım'ın “Ukrayna Örneğinden Hareketle Nükleer Silahsızlanmanın Olası Sonuçlarına Dair Bir İnceleme” isimli çalışmasıdır. Bu makalede nükleer gücün, bu güne sahip ülkeler arasında çatışma riskini azaltan bir işlev gördüğü tezi savunulmaktadır. Ukrayna'nın 1996 yılında nükleer silahlardan arındıktan sonra Rusya tarafından topraklarının işgal ve ilhak edilmesi bu tezi desteklemek için örnek olarak kullanılmaktadır. Nük-

leer silahsızlanmanın devletler için potansiyel bir ulusal güvenlik riski teşkil ettiği vurgulanmaktadır.

5. sıradaki makalemiz Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilgin Varlık'ın kaleme aldığı "NATO's Military Structure: Change and Continuity" başlıklı İngilizce olarak yazılan makaledir. NATO'nun komuta ve kuvvet kademesi olarak iki bileşenden oluştuğu, kuvvet yapısının üye ülkelerden NATO'ya tahsis edilen askeri birliklerden oluştuğu, komuta yapısının ise bu kuvvet yapısına komuta ve kontrol eden karargâhı ifade ettiği belirtilmektedir. Makalede NATO'nun zaman ve olaylar karşısında geçirdiği değişim ve dönüşüm incelenmektedir. Sonuç olarak NATO'nun sadece olaylar karşısında değişip dönüşmediği aynı zamanda değişim ve dönüşümün ana nedenlerinden olduğu evrim ve dönüşümün temel belirleyicilerinden olduğu sonucu çıkarılmıştır.

6. sıradaki makale Doç. Dr. Ömer Kurtbağ'ın kaleme aldığı "ABD'de Yükselen Popülist Dalga ve Trumpizm: Neoliberal Küreselleşme, Ekonomik Kriz, Siyasetin İşlevsizleşmesi ve Elitizme Karşı Bir Geri Tepki Mi?" başlıklı makaledir. Bu makalede 2016'da ABD'de Trump'ın iktidara gelmesiyle kendini gösteren popülist politikalar ve bu politikalarla hedeflenenler ve bu politikaların getireceği olası riskler tartışılmaktadır.

7. sıradaki makalemiz Dr. Engin Avcı'nın "İç Savaştan Devlet Başkanlığı Seçimine: Liberya'da Kalıcı Barış ve İstikrar Ne Derece Mümkün?" başlıklı makalesidir. Bu makalede 19. yüzyılda ABD'de özgür bırakılan kölelerin kurduğu Liberya'da 2017 Devlet Başkanlığı Seçimi'ni George Weah'ın kazanması ile yeni bir dönemin başladığı, darbe ve iç savaş dönemlerinin nispeten sona erdiği ancak ülkede istikrarın tamamen sağlanıp sağlanamayacağı, ülkeyi iç savaşa götüren siyasi ve sosyo-ekonomik dinamiklerin tamamen yok olmadığı, güvenlik sektörü reformundaki boşlukların riskler taşıdığı, ülkenin kalıcı barış ve istikrar açısından bölgesel ve uluslararası gelişmelere karşı kırılgan olduğu sonucuna varılmıştır.

8. sıradaki makale Prof. Dr. Kürşad Zorlu ve Dr. Arş. Gör. Fatma Korkmaz'ın birlikte kaleme aldığı "Sürdürülebilir Liderlik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması" başlıklı makaledir. Bu makalede liderlerin hedeflerini güncellerken ve liderlik olgusunu sürdürürken mümkün ve uygun olanı dikkate almaları gerektiği, sürdürülebilir liderliğin ekonomik, sosyal ve çevre arasındaki ilişki durumunu yönetme süreci olduğu, bu vizyona sahip liderlerin önemi göz önünde bulundurulduğunda sürdürülebilir liderliğe ait çalışmaların gittikçe önem kazanacağı belirtilmektedir. Makalede yapılan analize göre sürdürülebilir liderlik ölçeğinin Türk kültür yapısı ile uyumlu, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tarih alanındaki ilk makalemiz 9. sıradaki Dr. Öğr. Üyesi Resul Yavuz'un kaleme aldığı "Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Yönetimine Geçişte Türk

Hariciye Teşkilatı'nın Gelişimi" başlıklı makalesidir. Osmanlı Devleti'nin son yüz elli yıllık döneminde hariciye teşkilatında Batılı usulleri benimsediği bu bakımdan yeni devlet kurulurken önemli bir miras devraldığı Milli Mücadele şartlarında bile önemli görevler icra ettiği anlaşmalarla, konferanslarla barışa büyük katkı sağladığı, bu zor dönem atlatıldıktan sonra da Türk Hariciye Teşkilatı'nın kurumsal yapısını profesyonel manada geliştirmek için önemli adımlar attığı anlatılmaktadır.

Tarih alanındaki ikinci makalemiz 10. sıradaki Dr. Emel Demir Görür tarafından kaleme alınan "İngiliz Konsolos James Henry Monahan'ın Raporlarında Bitlis Vilayeti (1896-1898)" başlıklı makaledir. Bu makalede 1895 yılında Erzurum Vilayeti'ne bağlı olarak yardımcı konsolosluk düzeyinde açılan Bitlis Konsoloslugu'nda 1896 ile 1898 yıllarında konsolosluk yapan James Henri Monahan'ın görevi sırasında Bitlis Vilayeti ile ilgili tuttuğu defterlerde vilayetin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatıyla ilgili zengin bilgiler verildiği belirtilmektedir. Makalede Monahan'ın tuttuğu defterler ve yazdığı raporlar incelenerek vilayetin o döneme ait sosyo-kültürel yapısı incelenmektedir.

Tarih alanındaki üçüncü makalemiz 11. sıradaki Dr. Öğr. Üyesi Şerife Eroğlu Memiş'in kaleme aldığı "XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri: Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği" başlıklı makalesidir. Bu makalede sağlık ve imkânları olan her Müslümanın hac vazifesi ile mükellef olduğu bu vazifelerini yerine getirmek için çeşitli yerlerden ve yollardan Mekke ve Medine'ye gidildiği Anadolu Müslümanları için en ideal yolun Suriye Kervan Yolu olduğu belirtilmektedir. Çalışma, Üsküdar'dan Şam'a ve oradan da Mekke ve Medine'ye varıncaya kadar yol üzerinde bulunan menziller ve ziyaretgâhların özelliklerini haccın şartlarını ve gereklerini konu edinen Tuhfetü'l-Hüccâc isimli risaleyi incelemektedir.

Tarih alanındaki dördüncü makalemiz 12. sıradaki Dr. Züleyha Ustaoglu tarafından kaleme alınan "XV.-XVI. Yüzyıllarda Isparta Kazası: Nüfus ve Yerleşme" başlıklı makaledir. Bu makalede Hamid Sancağı'na bağlı merkez kaza konumunda olan Isparta Kazasının 1478, 1522, 1568 yıllarına ait üç adet mufassal tapu tahrir defterine dayanarak nüfus ve yerleşmesi incelenmiştir.

Tarih alanındaki beşinci makalemiz 13. sıradaki Dr. Öğr. Üyesi Hilal Çiftçi tarafından kaleme alınan "Osmanlı Diplomasisinde "Musalahalar Devletler İledür" Kaidesi" başlıklı makaledir. Bu makalede yazar Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde diplomasi kurallarını kendisinin koyduğunu, yabancı ülkelerde sürekli temsilci bulundurmadığını ancak kendi ülkesinde yabancı diplomatlar bulunmasına müsaade ettiğini, Osmanlı Devleti'nin gücünün giderek zayıfladığı dönemlerde ise 18. yüzyıldan itibaren Avrupa diplomasi usullerini benimsemeye başladığı anlatılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin "Musalahalar Devletler İledür" ilkesine bağlı kalması, yani yapılan anlaşmalar kişiler değil devletler arasındadır anlayışı örnekler verilerek açıklanmaktadır.

Tarih alanındaki altıncı makalemiz 14. sıradaki Doç. Dr. Muhammed Bilal Çelik'in kaleme aldığı "Buhara Hanlığı ve Afganistan" başlıklı makaledir. Bu makalede Timurlu Devleti'nin 16. Yüzyılın başında tamamen dağılmasıyla birlikte oluşan üç nüfuz bölgesinden birisi Afganistan'ın kuzey bölgesine hâkim olan Buhara Hanlığı incelenmektedir. Buhara Hanlığı, Osmanlı Devleti'nden sonra en uzun süre yaşayan Türk İslam devleti olması açısından önemlidir. Hanlığın Afganistan'da en uzun süreli hâkim olduğu yer Belh Şehri olmuştur. Bu makalede Nadir Şah'ın 1737 yılında Belh, 1738 yılında da Bedaşan'ın ele geçirmesine kadar kuzey Afganistan'daki Buhara Hanlığı'nın hâkimiyeti ve hâkimiyeti esnasında Safavî Devleti ve Babürlü Devleti ile çatışmaları ele alınmıştır.

Makalelerimizin ardından bu sayımızda ayrıca Prof. Dr. Alaeddin Yalçinkaya'nın bir kitap değerlendirmesi yer almaktadır. Prof. Dr. Alaeddin Yalçinkaya'nın değerlendirmiş olduğu kitap Hasan Gümüšoğlu tarafından yazılan "İslam Mezhepleri Tarihi" başlıklı eserdir.

Değerli Gazi Akademik Bakış Dergisi okuyucuları, 26. sayımızdaki makaleleri zevkle ve ilgiyle okuyacağınızı umuyor, bu sayının hazırlanmasında emeği geçen yazarlara, hakem heyetine, editörler kuruluna ve yazı kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz. Bir sonraki sayımızda (Aralık 2020) sizlerle yepyeni makalelerle buluşmak ümidiyle...

Saygılarımızla...
Gazi Akademik Bakış Dergisi Editörler Heyeti

Editorial

Dear Journal of Gazi Academic View Readers,

We are happy to welcome you with our 26th issue. We are proud to have delivered you hundreds of original and qualified works for the last 13 years. In recent years, the issues of our journal are concentrated merely on articles written in the fields of history and international relations. This issue contains 14 articles and 1 book review. 8 of these articles are in the field of international relations and 6 are in the field of history. 2 of 14 articles are in English. The articles are scrupulously reviewed by our precious referees and approved by the final decision of our editorial board after the completion of the blind review processes.

The first article which is entitled “An Analysis of the Impact of the Syrian Crisis on Turkey’s Politic-Military, Social and Economic Security” belongs to Prof. Dr. Sertif Demir and Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz. Demir & Ercan in their study analyze the effects of the ongoing Syrian Crisis on Turkey’s security. They conclude that the Syrian Crisis which had many profound impacts on Turkey, represents country’s most challenging security problem since the end of the Second World War.

Second article of this issue is called “The Problematic of the United Nations Security Council Reform: Expectations and Strategies of Italy”. Written by Ömer Çolak and İsmail Köse, the article argues that The United Nations (UN) as the most important international organization of the international system is always expected to bring effective solutions to the world problems. It is also stated that there are countries that demand change in the structure of the Security Council. In this regard Italy is discussed as a leading state in the group of states that demand reform in the structure of the Security Council.

Our third article is written by Seçil Özdemir (PhD). In her article entitled “Iran-Iraq War: Effect on Terrorism on Turkey’s Borders” Özdemir discusses the impact of the 1980-1988 war on Turkey.

Fourth article of this issue is entitled “An Analysis of the Potential Consequences of Denuclearization with Reference to Ukraine”. Written by Assistant Prof. Dr. Eray Alim, the article analyses the potential impacts of Ukraine’s nuclear disarmament with the lessons taken from the 2014 crisis. Alim argues that denuclearization constitutes a potential national security risk for states

like Ukraine that face formidable nuclear-armed rivals like Russia.

The fifth article of this issue is written by Assistant Prof. Dr. Ali Bilgin Varlık. Varlık's article entitled "NATO's Military Structure: Change and Continuity" argues that the military structure of NATO is of two components; command and the force structure. Command structure comprises military headquarters responsible for the command and control of the military forces. Force structure of the Alliance is made up of forces allocated to NATO by member states. Looking at the transformation of NATO throughout years, the article argues that the military structures has not only been a result of organizational change but also one of the main causes and determinants for the evolution and transformation of the Alliance.

The sixth article is written by Associate Prof. Dr. Ömer Kurtbağ. In his article entitled "The Rise of the Populist Wave and Trumpism in the US: A Backlash Against Neoliberal Globalisation, Economic Crisis, Dysfunctional Politics and Elitism?" Kurtbağ analyses the rise of the neo-populist wave in the US, which he thinks is most evident in Donald Trump's 2016 presidential election victory.

The seventh article of this issue is written by Engin Avcı (PhD). Avcı's article entitled "From Civil War to the Presidential Election: To What Extent is a Permanent Peace and Stability Possible in Liberia?" Avcı argues that in Liberia, the 2017 Presidency Election which was won by George Weah, ended the period of coups and civil wars and opened a new era. However, stability could not be fully achieved and socio-economic dynamics that caused civil war are not completely eliminated.

The eighth article of this issue belongs to Prof. Dr. Kürşad Zorlu and Fatma Korkmaz (PhD). In their study entitled "Adaptation of the Sustainable Leadership Scale to Turkish: A Validity and Reliability Study" Zorlu and Korkmaz adapt the method called "Sustainable Leadership Scale" to Turkish and perform validity and reliability analyses with the intent of revealing the suitability of the scale structure in terms of socio-cultural aspects. The sample of their research consists of 280 academicians working at Kırşehir Ahi Evran University Bağbaşı Campus.

The ninth article of this issue is also the first article in the field of history. Written by Assistant Prof. Dr. Resul Yavuz the article entitled "Development of the Turkish Ministry of Foreign Affairs During the Turkish War of National Liberation" discusses the progress of the Turkish Foreign Office during the Turkish War of Independence.

The second article in the field of history is the 10. article of this issue written by Emel Demir Görür (PhD). Demir Görür in her article entitled

“The Province of Bitlis in the Reports of British Consul James Henry Monahan (1896-1898)” discuss James Henry Monahan’s trips in Bitlis province and her subsequent reports and correspondence with Great Britain.

The eleventh article of this issue is written by Şerife Eroğlu Memiş(PhD). Eroğlu-Memiş’s history article is entitled “Ottoman Pilgrim-Stations in the 17th Century: The Sample of Tuhfetü’l-Huccâc as the Booklet of Hajj Ali Beg, Chamberlain of Clerk of the Daybooks Ibrahim Effendi”. Her article is an attempt to examine the book of Tuhfetü’l-Huccâc which is a pilgrimage guide that deals with the characteristics of places of accommodation, cities and places of visit along the road from Uskudar to Damascus and from Mecca and Medina, as well as the conditions of the pilgrimage and the duties to be fulfilled in pilgrimage.

The twelfth article of this issue, which is the fourth article in the field of history belongs to Züleyha Ustaoglu. Ustaoglu, in her article entitled “Town of Isparta in theXV. And the XVI. Centuries: Ppulation and Settlement” examines the “population” and “settlement” structure of the town of Isparta in the light of the three detailed tax registry from 1478, 1522 and 1568.

The thirteenth article of this issue, which is the fifth article in the field of history is written by Hilal Çiftçi (PhD). Çiftçi’s article entitled ““The Principle of “Treaties are Between States” in the Ottoman Diplomacy” discusses the origins of the principle of “Treaties are between states”.

The fourteenth article of this issue which is the sixth article in the field of history belongs to Associate Prof. Dr. Muhammed Bilal Çelik from Sakarya University. Dr. Çelik in his article “The Khanate of Bukhara and Afghanistan” discusses the Khanate of Bukhara, the longest surviving Turkish Islamic State after the Ottoman Empire.

We conclude this issue of the Journal of Gazi Academic View with a book review written by Prof. Dr. Alaeddin Yalçinkaya from Marmara University Department of International Relations. Prof. Yalçinkaya reviewed Hasan Gümüşoğlu’s book “İslam Mezhepleri Tarihi”.

Dear Journal of Gazi Academic View readers, we hope that you will read the articles in our 26th issue with great interest. We would like to thank the authors, the reviewers, the editorial board and the for their contribution to this issue. We hope to meet you in our next issue (December 2020)...

**Sincerely
Editors**

TARANAN INDEXLER VE VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Gazi Akademik View is indexed by ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBİTAK DERGİ PARK.

THOMSON REUTERS

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

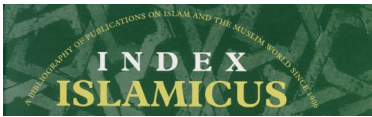
EBSCO
PUBLISHING

Provider of
EBSCOhost®

The
International
Medieval
Bibliography
(IMB)

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Modern
Language
Association

MLA

ULRICH'S
PERIODICALS DIRECTORY

TÜBİTAK

Serials Solutions

ULAKBİM

ProQuest

DergiPark
AKADEMİK

İçindekiler

Türkiye'nin Politik-Askeri, Sosyal ve Ekonomik Güvenliği Açısından Suriye Krizinin İncelenmesi Sertif Demir - Muzaffer Ercan Yılmaz	1
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Reformu Sorunsalı: İtalya'nın Beklentileri ve Stratejileri Ömer Çolak - İsmail Köse	21
İran-İrak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi Seçil Özdemir	49
Ukrayna Örneğinden Hareketle Nükleer Silahsızlanmanın Olası Sonuçlarına Dair Bir İnceleme Eray Alım	79
NATO'nun Askeri Yapısı: Değişim ve Süreklilik Ali Bilgin Varlık	113
ABD'de Yükselen Popülist Dalga ve Trumpizm: Neoliberal Küreselleşme, Ekonomik Kriz, Siyasetin İşlevsizleşmesi ve Elitizme Karşı Bir Geri Tepki Mi? Ömer Kurtbağ	135
İç Savaştan Devlet Başkanlığı Seçimine: Liberya'da Kalıcı Barış ve İstikrar Ne Derece Mümkün? Engin Avcı	165
Sürdürülebilir Liderlik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması Kürşad Zorlu - Fatma Korkmaz	199
Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Yönetimine Geçişte Türk Hariciye Teşkilatı'nın Gelişimi Resul Yavuz	215
İngiliz Konsolos James Henry Monahan'ın Raporlarında Bitlis Vilayeti (1896-1898) Emel Demir Görür	245
XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri: Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği Şerife Eroğlu Memiş	267
XV.-XVI. Yüzyıllarda Isparta Kazası: Nüfus ve Yerleşme Züleyha Ustaoglu	299
Osmanlı Diplomasisinde "Musalahalar Devletler İledür" Kaidesi Hilal Çiftçi	315
Buhara Hanlığı ve Afganistan Muhammed Bilal Çelik	327
Kitap Değerlendirme - Hasan Gümüsoğlu, İslam Mezhepleri Tarihi Alaeddin Yalçınkaya	355
Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri.....	361

Contents

An Analysis of the Impact of the Syrian Crisis on Turkey's Politic-Military, Social and Economic Security Sertif Demir - Muzaffer Ercan Yılmaz	1
The Problematic of the United Nations Security Council Reform: Expectations and Strategies of Italy Ömer Çolak - İsmail Köse	21
Iran-Iraq War: Effect on Terrorism on Turkey's Borders Seçil Özdemir	49
An Analysis of the Potential Consequences of Denuclearization with Reference to Ukraine Eray Alım	79
NATO's Military Structure: Change and Continuity Ali Bilgin Varlık	113
The Rise of the Populist Wave and Trumpism in the US: A Backlash Against Neoliberal Globalisation, Economic Crisis, Dysfunctional Politics and Elitism? Ömer Kurtbağ	135
From Civil War to the Presidential Election: To What Extent is a Permanent Peace and Stability Possible in Liberia? Engin Avcı	165
Adaptation of the Sustainable Leadership Scale to Turkish: A Validity and Reliability Study Kürşad Zorlu - Fatma Korkmaz	199
Development of the Turkish Ministry of Foreign Affairs During the Turkish War of National Liberation Resul Yavuz	215
The Province of Bitlis in the Reports of British Consul James Henry Monahan (1896-1898) Emel Demir Görür	245
Ottoman Pilgrim-Stations in the 17th Century: The Sample of Tuhfetü'l-Huccâc as the Booklet of Hajj Ali Beg, Chamberlain of Clerk of the Daybooks İbrahim Effendi Şerife Eroğlu Memiş	267
Town of Isparta in the XV. and the XVI. Centuries: Population and Settlement Züleyha Ustaoglu	299
The Principle of "Treaties are Between States" in the Ottoman Diplomacy Hilal Çiftçi	315
The Khanate of Bukhara and Afghanistan Muhammed Bilal Çelik	327
Book Review - Hasan Gümüšoğlu, İslam Mezhepleri Tarihi Alaeddin Yalçınkaya	355
Guidelines of the Journal of Gazi Academic View.....	361

An Analysis of the Impact of the Syrian Crisis on Turkey's Politic-Military, Social and Economic Security

Türkiye'nin Politik, Askeri, Sosyal ve Ekonomik Güvenliği Açısından Suriye Krizinin İncelenmesi

Sertif DEMİR*- Muzaffer Ercan YILMAZ**

Abstract

This study analyzes how the ongoing Syrian Crisis has affected Turkey's security. It starts with an overview of recent developments in the Middle East in general and in Syria specifically. It then examines the political, military, social, and economic effects of the Syrian Crisis for Turkey's security. It concludes that the Syrian Crisis represents Turkey's most challenging security problem since the end of the Second World War as it has had many profound impacts on the country.

Key Words: *The Syrian Crisis, Turkey, security, refugees, economic security.*

Öz

Bu çalışma, devam eden Suriye krizinin Türkiye'nin güvenliğini nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Çalışma, özellikle Arap Baharı kapsamında genel olarak Orta Doğu, spesifik olarak ise Suriye ile başlamaktadır. Ardından Suriye'de yaşanan krizin Türkiye'ye yönelik güvenlik etkileri politik, askeri, sosyal ve ekonomik bağlamda ayrıntılı bir biçimde irdelenmektedir. Çalışma, Türkiye üzerindeki ağır etkilerinden dolayı, Suriye krizinin İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana Türkiye'nin güvenliğini etkileyen en ciddi sorun olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Suriye Krizi, Türkiye, güvenlik, göçmenler, ekonomik güvenlik*

Introduction

One of the greatest recent challenges in the Muslim world has been a series of protests across the Middle East and North Africa, known as the "Arab Spring". The successful protests in Tunisia sparked by the "burning man" in late December 2010 spurred a wave of unrest that struck Algeria, Jordan, Egypt, and Yemen, before spreading to other countries.

Of these countries, Syria has experienced the most violent clashes between the government and rebel forces. After almost ten years of turmoil, Syria

Makale Geliş Tarihi: 29.04.2019. Makale Kabul Tarihi: 16.07.2019

* Prof. Dr., University of Turkish Aeronautical Association, Faculty of Business, sertifd@thk.edu.tr; ORCID ID: 0000-0001-8329-8735.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Zaefferical and Administrative Sciences Faculty, Department of International Relations, muzafferercan@uludag.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-7455-7544.

Görüş

Akademik
Bakış

1

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

has become the venue for an ethnic, religious, and sectarian war, with the involvement of neighboring countries and global powers. The war has been described as both a “hybrid war” involving various traditional and modern warfare tools and a “civil war” in which about half a million people have lost their lives and five million have left the country.

As a neighbor of Syria, Turkey is one of the countries most affected by the crisis. In addition to the direct security threat because of its shared 911-kilometer land border, Turkey currently hosts 3.2 million Syrian refugees in camps. This study therefore analyzes how Turkey’s security has harmed by the crisis. Following a theoretical overview regarding the concept of security, the study considers recent developments in the Middle East in general and in Syria specifically. It then examines in detail the current and probable future political, military, social, and economic implications of the crisis for Turkey’s security.

The Concept of Security: Contending Views

The concept of security has different meanings for different scholars, which frequently reflect each scholar’s own scientific background or preferences.

The realist school, for example, defines security as freedom from any objective military threat to the state’s survival in an anarchic international system. Realism provides a state-centric, power-political understanding of security, based on the assumption that conflict is as a permanent condition of world politics.¹ Liberalism, on the other hand, frames international security by emphasizing intergovernmental and transnational institutions, cooperation, and joint gains. This offers possible exits from the supposedly “permanent” conflicts and security dilemmas of the realist world.² Since the 1990s, constructivists have brought their distinctive approach to social processes through ontology and epistemology, emphasizing ideas, culture, norms, and identities as a counterpoint to the materialist analyses of neo-realism and neo-liberalism.³ Poststructuralists consider security as a discursive construct, which is necessary for the identity of the state. Feminists argue that gender is a key factor in understanding the dynamics of security practices. Post-colonialists suggest that the main context for thinking about international security should be the structural inequalities of the core-periphery system while some Marxists explain war in terms of uneven development. Finally, critical theorists focus on humans and emancipatory values rather than the state and *raison d’etat* as the referent objects for discussing international security.⁴ After the

1 Barry Buzan, “The English School: A Neglected Approach to International Security Studies”, *Security Dialogue*, 46(2), 2015.

2 Ibid.

3 Ibid.

4 Ibid.

end of the Cold war, security underwent profound conceptual changes in its definition and scope, and in relation to newly emerging challenges, risks, and threats. Therefore, the traditional security understanding was replaced with new concepts that enlarged and deepened the meaning of security.

More specifically, the Copenhagen School of Security Studies has provided a new meaning and concept by demonstrating that security can no longer be reduced to the military domain. Instead, it has highlighted securitization (the social processes by which groups of people construct something as a threat), thereby offering a constructivism-all-the-way-down counterpoint to the materialist threat analyses of traditional strategic studies. The Copenhagen School was also active in opening the scope of security analysis to deal not just with military issues but, when relevant, with a wider range of sectors, such as economic, political, societal, and environmental.⁵ For security, this means that it no longer has any given (pre-existing) meaning; rather, it is a social and inter-subjective construction.⁶

Barry Buzan, one of the best-known representatives of the Copenhagen School, starts by questioning the traditional view that security concerns survival. He, instead, looks at security from all angles, from micro to macro, while addressing the social aspects of security and how people or societies construct or “securitize” threats.⁷ Buzan changes the course towards a broader understanding of security based on levels and sectors. The three levels involve individuals, states, and international systems. The sectors, on the other hand, are political, military, economic, societal, and environmental. These concepts cannot adequately address the issue of security separately; rather, each one is intricately integrated with the others.⁸

Three principal theoretical perspectives have tried to explain the post-Cold War international security structure: neorealist, globalist, and regionalist.⁹ Since decolonization, the regional level of security has become both more autonomous and more prominent in international politics, and this process was when the Cold War ended.¹⁰ In parallel to this approach, Buzan contributed the regional security concept (RSC) as another dimension. For him, “se-

5 Ibid.

6 R. Taureck. Securitisation Theory and Securitisation Studies. *Journal of International Relations and Development*, 9, 2006, pp. 53-61.

7 Buzan, Barry. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. 1st edition 1981, 2nd Edition. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf, 1991 and 2008, p. 8 quoted in Marianne Stone, “Security According to Buzan: A Comprehensive Security Analysis”, *Security Discussion Papers Series I*, 2009, Columbia University, p. 2.

8 Stone, op. cit., p. 2.

9 Barry Buzan, Ole Wæver, *Regions and Powers, The Structure of International Security*, New York, Cambridge University Press, 2003, p. 6.

10 Ibid, p. 3.

curity is a relational phenomenon” whereby amity and enmity cannot be attributed solely to the balance of power. Instead, these issues may range from ideology, territory, and ethnic lines to historical precedent. This is important to understand as the concepts of amity and enmity lead to the idea of what Buzan refers to as the “security complex”, which is a group of states whose primary security concerns link together.¹¹ Buzan presents the Middle East as an example where a regional security complex is exercised.¹²

Global and Regional Developments in the Middle East and Syria

Since the Iran-Iraq war in the 1980s, the Middle East has been an arena of destabilization for regional and global security. Whereas both the Soviet Union and the US were effective regional actors until the 1990s, the US has since then become almost the only hegemon to manage Middle East politics, following the Soviet Union’s collapse. The region attracted outside powers because it possessed most of the world’s energy resources and energy transportation routes. Although the US tried to reshape the Middle East through the Iraqi crises, events did not proceed as expected. Iran emerged as a new regional political power after Iraq was unofficially divided into Shia, Sunni, and Kurdish regions. Furthermore, the lengthy Second Iraq War and the heavy casualties the US suffered decreased American willingness to act directly in the Middle East. The lack of central authority in Iraq after 2003 enabled Al Qaida to emerge as a radical religious group that offered sustained military resistance to the American occupation. It also started to export radicalism to neighboring countries. Another destabilizing factor was the longstanding Palestine-Israel conflict, which had already led to the emergence of Hezbollah and Hamas as non-state actors to be considered in any final regional decisions. Finally, Kurdish groups in Iraq have achieved undeclared independence with help of Western powers and Israel.

Meanwhile, Turkey’s Middle East policy was being shaped by the ruling Justice and Development Party (AK Party). AK Party took power following the 2002 elections before strengthening its power through the democratic system, which made it a model for Islamic parties in other countries to take power. Its multi-dimensional approach to foreign policy was based on several basic tenets, namely soft power, “zero problems with neighbors”, and rhythmic diplomacy.¹³ Turkey’s foreign policy has been more assertive and dynamic since

11 Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for Security Analysis in the Post-Cold War Era*, Brighton, Weatsheaf, 1991, p. 190; cited in Vladimir Šulovic, “Meaning of Security and Theory of Securitization”, *Belgrade Centre for Security Policy*, 05. October 2010, p. 3.

12 Buzan, *People, States and Fear...*, p. 190;

13 See Turkish Foreign Policy in Ziya Öniş & Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, 10(1), 2009, 7-24 Carmen-Cristina Cîrlig, “Turkey’s regional power aspirations Library Briefing”, *Library of the European Parliament*, 2013; Muharrem Ekşi & Mehmet Seyfettin Erol, “The Rise and

Görüş

Akademik
Bakış

4

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

2007 as its hopes for European Union membership have faded. AK Party has therefore aimed at strengthening relations with the Islamic world, notably with Middle East countries. AK Party's core leaders have profoundly favored improving relations with the Arab world as part of prioritizing Turkey's religious and cultural links with the wider Islamic world. This has been the most notable axis shift since the Turkish Republic's foundation. Davutoglu's active foreign policy focused on widening Turkey's sphere of influence in former Ottoman territories, although this has led to criticisms that Turkey is reestablishing its sphere of influence across old Ottoman territories using new methods and foreign policy tools. Since Davutoğlu's era, Turkey has intervened in the Middle East in response to threats to its national interests. Thus, Turkey, Russia, and Iran are currently collaborating to find a solution to the Syrian Crisis.

The power game politics and growing rivalries between major regional players has pushed the Syrian Crisis high on the international diplomatic agenda. Syria also plays an integral role in the broader competition over future leadership of the region. Consequently, the future shape of the country will have a dramatic impact on the Middle East's strategic geometry and have serious consequences for the global political scene.¹⁴

The Arab Spring demonstrations erupted to shatter dictatorial regimes in the Middle East in 2010 and 2011. After the regime changes in Tunisia, Egypt and Libya, Islamic movements and parties gained huge power in these countries. Their common Islamic faith was based on the Moslem Brotherhood's radical approach to Islam. AK Party was happy as dictatorial regimes were being replaced by Islamic-rooted parties or movements. Although Turkey aspired to lead the Sunni Islamic states, this caused frictions with Shia Iran and some Sunni states like Saudi Arabia. Additionally, Turkey saw the Arab Spring as an opportunity to reshape the Middle East, where it had lost its hegemony almost a century ago. Its assertive, proactive, and multi-lateral foreign policy was criticized as an "axis shift" towards the Islamic world and Asia from its previous Western-oriented foreign priorities.

When the Arab Spring erupted in Syria, Turkey had anticipated a similar easy power change that would force president Assad to resign. However, Syria's domestic politics was quite different to the other countries as Assad had established a political system that controlled every cell in society through the secret police and intelligence system while the military structure remained loyal due to shared kinship and sectarianism.

Fall of Turkish Soft Power and Public Diplomacy", *Cazi Akademik Bakış*, 11(23), 2018, s. 18-20.
İlter Türkmen, "An Evaluation of the Last Decade of Turkish Foreign Policy", *Bilge Strateji*, 5(8), 2013, 1-6.

14 Sertif Demir and Carmen Rijnoveanu, "The Impact of the Syria Crisis on the Global and Regional Political Dynamics", *Journal of Turkish World Studies*, 18(1), 2013.

Syria also differed from the other countries from a foreign policy perspective. First, Russia had lost the most of its regional allies, leaving Syria as its last Middle East stronghold. Since Kaddafi had been overthrown by a NATO operation based on a UN Security Council (UNSC) resolution authorizing a no-fly-zone to protect Libyan civilians,¹⁵ therefore, Russia vetoed all UNSC resolutions that could be used to justify foreign military intervention in Syria. China also acted with Russia to resist American supremacy in the Middle East. Finally, Iran, the Gulf Cooperation Council (GCC) countries, Lebanon, and Jordan also involved themselves in the crisis. Seeing that Basher Assad's regime was at risk of collapse due to a lack of military power, Russia began active participation to save the regime in September 2015 by employing its air power. This reinforcement was the turning point of the civil war, which enabled Syrian regime forces to defeat the opposition's attacks.

The USA tried to unite all opposition groups in Syria but failed. Moderate opposition forces were fighting both the Syrian regime forces and ISIS. As the US considered ISIS more dangerous than the regime, American focus shifted from the regime to ISIS. Later, the US established a semi-militia Syrian Democratic Forces (SDF) composed of mostly from Syrian Kurdish PYD (*Partiya Yekîtiya Demokrat, Democratic Union Party*). This caused friction between Turkey and the US as Turkey sees the PYD as a terrorist group connected to the Kurdistan Worker Party (PKK) terror organization in Turkey. Moreover, the US created security concerns for Turkey by arming the SDF.

As a result, Turkey currently supports the Free Syrian Army while the US and other Western powers support the SDF; Russia supports the Syrian regime's forces and the PYD while Iran supports the regime and Hezbollah in Syria. Although all states and opposition groups oppose ISIS, their focus can be shifted very easily depending the moment, events, and expectations.

The Effects of the Syrian Crisis for Turkey's Political and Military Security

Part of the research question concerns how Turkey's political/military security has been shaped during these developments since the worsening political and military situation in the Middle East has affected Turkey's military and political security.

For Buzan, military threats form the traditional heart of national security concerns. Military action can, and usually does, threaten all components of the state as it not only strikes at the essence of the state's basic protec-

15 Adopting resolution 1973 (2011) by a vote of 10 to 0 with 5 abstentions (Brazil, China, Germany, India, and the Russian Federation), the Security Council authorized Member States, acting nationally or through regional organizations or arrangements, to take all necessary measures to protect civilians under threat of attack in the country, including Benghazi, while excluding a foreign occupation force of any form on any part of Libyan territory, while requesting them to immediately inform the Secretary-General of such measures.

Gazi

Akademik
Bakış

6

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

tive functions but also threatens damage deep down through the layers of social and individual interests.¹⁶ Political security concerns the organizational stability of states, systems of government, and the ideologies that give them legitimacy.¹⁷ Political threats stem from the great battle of ideas, information, and traditions that justify international anarchy.¹⁸ This implies the Cold War ideological separation. Political security can also be analyzed at lower levels of intensity. For example, even the interplay of ideas and communication can produce politically significant social and cultural threats. Language, religion, and local cultural tradition all play their part in the idea of the state, and may need to be defended or protected against or overbearing cultural.¹⁹ Military and political security are interlocked. If a country is militarily threatened by another country, the political security of the threatened country can also be affected.

Applying Buzan's concept to Turkey's situation, Turkey's military and political security appears threatened to some degree. First, a destabilized Syria has become a hub for radical elements like Pakistan, exporting radicalism to neighboring states. Turkey has become very vulnerable to radical and ethnic terrorism in Syria. Without central authority in the country, radicalism grew to weaken Turkey's security. Syria's central government has also become a source of threat to Turkey since a Syrian anti-aircraft missile hit a Turkish reconnaissance F-4 jet in June 2012. Their hostile actions were continued verbally and included support for radical groups against Turkey. Second, a fragmented Syria has become a threat by causing floods of refugees to migrate, allowing the emergence of Iraq and Syrian Islamic State (*ISIS-DAESH*), leading to the infiltration of radical and terrorist groups into Turkey or vice versa, threatening the security of Turkish people living near Syria's border through bombardments and missile attacks intentionally or mistakenly, and finally enabling Syrian Kurdish groups to exploit the political situation to gain autonomy or stronger political status. These are the topics of discussion in this article.

The Syrian crisis has also become a political and military threat in destabilizing the regional security complex as Buzan expressed. This crisis has damaged Turkey's foreign relations with major powers and regional actors. American-Turkish relations, for instance, are at their worst since they were established in 1926 due to diverging Turkish and American policies over Syria. Washington was shocked by a radical attack on its Benghazi Embassy in 2011, which killed its ambassador. This was the turning point for America to shift its policy regarding the Arab Spring, which can be summarized as supporting only

16 Buzan, *People, States, and Fear...*, p. 75.

17 Barry Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, 67(3), 1991, p. 431.

18 Buzan, *People, States, and Fear*, p. 77.

19 *Ibid.*, p. 77.

moderate Islamic groups struggling with dictatorial regimes. Thus, Ankara and Washington were unable to agree on which group or groups should be supported, armed, and equipped. Neither could they agree on prioritizing targets in that Turkey prioritized toppling Assad while the US wished to eliminate ISIS first, or on establishing a buffer, no-fly, or security zone. At the outset, America opposed all such safe zones in Syria whereas Turkey was in favor. However, after deciding to leave Syria, America now wants a buffer zone as a haven for Syrian Kurds, which is very upsetting for Turkey. Turkey is absolutely against America's policy to utilize YPG (People's Protection Units)/PYD as a military force in fighting ISIS. Considering all the above, Turkey and America have acted as if they were not allies but foes in the Syrian crisis.

As to Russia, both countries were careful in their relations although Turkey is a NATO member. For example, Turkey has not joined any embargo against Russia imposed by the European Union since 2014. However, these carefully thought out relations were shattered during the Syrian crisis, notably after a Russian jet was shot down by a Turkish jet fighter in November 2015 over Turkey's southern border with Syria. Since then, Russia has taken very aggressive economic measures against Turkey. Indeed, they were almost ready to fight with each other but, thanks to NATO, Russia hesitated to take further action. Finally, in return for an official apology and an indemnity paid by Turkey, Russia eased some measures, although their bilateral relations are still poorer than the level before the crisis. However, both countries are now cooperating with each other to end the civil war in Syria after a long disputable period as their policies regarding Syrian crisis have converged. Turkey purchased S-400 air defense missile system from Russia although facing heavy pressure from America and other primary NATO members. Turkey is under of heavy pressure of America not to employ and connect NATO air defense system. Actually, after the air assault to Turkish forces deployed to Iblid rea by an agreement reached by Turkey, Russia and Iran though trilateral talks, Syrian regime and Russian forces in Feb 2020, the relations between two countries have worsened. Turkey has started to reconsider the relations with Russia. The future of S-400 purchased by Turkey is still unclear.

Syrian Kurds have attained an unprecedented political gain against Turkey's integrity and its internal and external security. The Popular Protection Units (YPG), the armed wing of the Syrian Kurdish Democratic Unity Party (PYD), have exploited the chaotic situation to increase their autonomy. This created further disagreement with the US. Fearing casualties itself, the US helped form the SDG to fight ISIS as a ground force.²⁰ Turkey steadfastly criticized the US for collaborating with YPG/PYD, which Turkey saw as a terrorist

20 The US hesitates to use its forces as any American casualties could cause problems in American elections.

organization with direct ties with the PKK.²¹ Furthermore, Syrian Kurds are trying to form a Kurdish zone in northern Syria called the Northern Corridor, next to Turkey's Mediterranean Sea border. This was considered a destabilizing factor in the region and an enormous threat to Turkey's national interests. After Turkey's warnings to Syrian Kurds not to cross the Euphrates towards the west were not taken seriously, Turkey launched the Euphrates Shield (Fırat Kalkanı) operation in August 2016 aiming at controlling El-Bab and preventing unification of Kurdish groups in northern Syria. Later, Turkey initiated Operation Olive Branch Zeytin Dalı towards Afrin in 2018, which prevented YPG/PYD's further gains in Syria. Turkey also initiated "Peace Spring" operation across its border in northeast Syria on 09 October 2020, securing control of a large swathe of territory in the region. This operation aimed at eliminating YPG/PYD groups connected with PKK terrorist and establishing a "safe zone" to resettle some of the refugees in the country.²²

Turkey also complained about arming these groups with American weapons. Turkey now faces the threat of another ethnic group whose political gains would harm Turkey. The Syrian crisis shows that Kurdish groups have gained advantage from every crisis in the region. Barzani, the leader of Northern Iraq Kurdish Administration, has been struggling for independence for years. Seeing the global appreciation for Kurdish support in fighting ISIS, he thought it was the best time to conduct a referendum for an independent Kurdish State, which was held in 2017. However, Barzani suspended further actions following negative international reaction. Without the Syrian crisis, Barzani could hardly have dared to launch such initiative. Hence, the crisis has damaged Turkish security by allowing the possibility of forming a new state that could threaten its internal security in the future.

In connection with the Syrian Kurdish Groups, PKK has also exploited the political situation and tried to acquire political legitimacy by sending its terrorists to fight against ISIS on the American side in Syria.

Turkey's relations with the Syrian government have also deteriorated deeply, which resulted in friction and small conflicts. Friendship between Turkey and Syria had been established through the Adana memorandum, signed in 1998. However, after Turkey started to support opposition groups against the central government, Syria conducted hostile acts against Turkey. For example, in June 2012, a Syrian anti-aircraft-missile downed a Turkish war plane.

21 Mehmet Seyfettin Erol & Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği" (Terrorist Organizations as Proxy Actors at the Syrian Policy of the US Government: The Case of YPG), *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018, p. 32-34.

22 Umut Uras, "Turkey's Operation Peace Spring in northern Syria: One month on", <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/turkey-operation-peace-spring-northern-syria-month-191106083300140.html>, (Accessed September 15, 2017).

Turkey considered this a hostile act and reacted similarly. Turkey abandoned contact with the Assad regime as it struggled to depose Assad by any means.

Finally, ISIS-DAESH, which has ties with El Kaida terrorist group emerged from the chaotic situation in Syria to control nearly one-third of the country and some parts of Iraq. It also occupied several Syrian border crossing points and, as a non-state actor, became Turkey's new neighbor, and fired rockets into Turkey's border towns and cities. Radical elements from worldwide called on foreign fighters to provide support for ISIS. These jihadists connected to radical networks that were active in the war are suspected of penetrating Turkey by taking advantage of the open border policy. This perception was strengthened when an ISIS-linked suicide bomber registered as a refugee killed ten German tourists in Istanbul's historic center in January in 2016.²³ Turkey then started to erect a wall along its Syrian border to prevent illegal border crossings.

The ISIS not only destabilized Syria but also Turkey and global security. ISIS has conducted many deadly terrorist attacks in Turkey since 2014, which killed more than 211 innocent Turks and other nationalities. ISIS conducted its most deadly terrorist attack on 10 October 2015. It targeted tourists as well.²⁴ In June 2014, ISIS also occupied the Turkish Consulate in Mosul, Iraq. After Iraqi forces recaptured Mosul in summer 2017, the consulate was rescued. The rise of ISIS stemmed from the Syrian crisis to affect Turkey's internal and external security through suicide terror attacks and firing rockets. It distracted the international focus from Assad's regime towards radical terror and made the Turkish-Syrian border less secure through illegal crossings. America, Russia, Iran, England, and France have militarily intervened in the Syrian crisis, While ISIS has now been defeated and dispersed so that it is no longer a serious threat to Turkey, YPG/PYD have now replaced it to become a new threat to Turkey. This is now more serious as the West does not define YPG/PYD as a terror organization and have used them as ground forces in Syria.

Considering all the above, Turkish political and military security were heavily affected by the Syrian crisis as Turkey experienced almost the second most challenging period in its foreign relations since the foundation of the Republic. The crisis has disrupted the Middle East Security Complex, shaped after the First World War. The crisis has also deeply affected regional security, as it became the center of conflicts stemming from many diverse faiths, factors, and enmities.

23 International Crisis Group, "Turkey's Refugee Crisis: The Politics of Permanence Europe", Report No. 241, 30 November 2016, p. 14.

24 The biggest terrorist attacks and killings were conducted by ISIS. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1264903-teror-orgutu-isisin-turkiyeye-yonelik-gerceklestirdigi-saldirilar> (Accessed September 15, 2017).

The Issue of Social Security

Social security is another aspect of Buzan's security definition. He defines societal security as threats and vulnerabilities that affect patterns of communal identity and culture. Migrations and the clash of rival civilizational identities are key factors.²⁵ Considering the Syrian refugee crisis in Turkey and increasing Islamophobia in the Western world, Turkey has two major security challenges. Syrian refugees represent both a humanitarian and security issue. Sociological and physiological scholars can analyze the humanitarian dimension of the refugee question whereas this paper focuses on how the refugee issue has become a security concern and how Turkey has coped with this problem.

After civil war erupted in Syria, Turkey followed an open-door policy for Syrian refugees, making the country the world's largest host. The Turkish government expected the conflict to end quickly and the refugees to return to their homes. Turkey defined the refugees as "brothers" and treated them with friendship. Turkey has also used its immigration and asylum policy to demonstrate its soft power capabilities, to achieve the foreign policy goal of "acting as a powerful regional country" and an "order establishing actor" in the Middle East.²⁶ Therefore, it did not accept foreign assistance. Despite some criticisms, most international actors praised Turkey for bearing the cost of hosting Syrian refugees. Turkey also addressed this issue in international arena to prove that it is a strong growing power and a model country in the Middle East.²⁷ This was the result of Prime Minister Davutoglu's self-assured foreign policy. In return, Turkey expected Western countries, notably the US, to intervene in the Syrian crisis to end the tragedy, as they had done in Libya.

In 2012, Turkey asked for financial support with a softer tone, avoiding the perception of Syrian refugees as a threat in domestic and international domains, but insistently calling them guests and brothers who would eventually return.²⁸ However, the continuing civil war created a huge refugee problem that weakened Turkey's security, and economic and sociological structure. The effort to host huge numbers of refugees created a heavy financial and administrative burden.

Due to the continued refugee flow from Syria to Turkey, and EU directives on asylum and migration since the early 2000s, the Turkish government adopted the Law on Foreigners and International Protection in 2014. This law specifies procedures for foreigners, refugees, and people in need of interna-

25 Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", pp. 431-451.

26 N. Ela Gokalp Aras and Zeynep Sahin Mencutek, "The international migration and foreign policy nexus: the case of Syrian refugee crisis and Turkey", *Migration Letters*, 12(3), 2005, p. 194.

27 Ibid, p. 202.

28 Ibid, p. 202.

tional protection.²⁹ In January 2016, the Turkish government started to issue work permits for Syrian refugees who had been in Turkey for more than six months.³⁰ These legal changes indicate that Turkey is moving from a humanitarian-emergency response to a strategy of long-term integration.³¹ Finally, although Turkey has not granted official refugee status to Syrians, President Erdoğan stated in July 2016 that Syrian refugees living in Turkey could eventually be granted citizenship. This decision is likely to have far-reaching implications for refugee issues.³² According to the latest figures in end of 2019, the number of Syrians receiving Turkish nationality is 110 thousand.³³

According to official statements, Turkey currently hosts around 3.6 million registered Syrian refugees.³⁴ Syrians make up nearly one-third of all refugees globally, and Turkey hosts 63.4% of them. The influx of Syrian refugees between 2011 and 2017 is Turkey's most significant demographic shift since the 1923-4 population exchange with Greece.³⁵ The vast majority of refugees are now mixed with the Turkish population, while a minority of them are sheltered in camps.³⁶

Syrian refugees have had three effects on Turkey's security: increasing xenophobia in Turkey, feeding internal threats, and affecting Turkey's relations with the EU. Regarding xenophobia, rising refugee numbers have raised concerns that Syrians disturb law and order in Turkey. Particularly after the 2014-2015 influx and the realization of the problem's long-term nature, the broad-based, positive "guests" sentiment gradually faded.³⁷ Syrians have taken part in criminal activities in several cities, such as robbery and theft. According to a 2014 study, 62 percent of respondents also believe that Syrians in Turkey distort social order and moral values by criminal activity (such as violence, theft, smuggling, and prostitution).³⁸ However, the major issue is growing concern among Turkish people against Syrian population in general. The general perception is that Syrian refugees threaten their identity and culture, take their

29 Ahmet İcduygu & Doğu Şimşek, "Syrian Refugees in Turkey: Towards Integration Policies", *Turkish Policy Quarterly*, 15(3), 2016, p. 61.

30 Ibid, p. 61.

31 Sophia Hoffmann and Sahizer Samuk, "Turkish Immigration Politics and the Syrian Refugee Crisis", March 2016, SWP-Berlin, p. 12.

32 Ahmet İcduygu and Evin Millet, "Syrian Refugees in Turkey: Insecure Lives in an Environment of Pseudo-Integration", *Global Turkey in Europe, Working Paper*, August 2016, p. 2.

33 <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (Accessed April 19, 2020).

34 According to President Erdoğan's Speech at UN Nation Annual Opening Session, 19 Sep 2018. According UNHCR figures the number of Syrian refugees in Turkey is 3,642,738. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>, (Accessed 20 March 2019).

35 Soner Cagaptay and Maya Yalkin, "Syrian Refugees in Turkey", Policywatch 3007, August 22, 2018, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/syrian-refugees-in-turkey>

36 Ibid.

37 International Crisis Group, *op. cit.*, p. 12.

38 Ibid, p. 14.

jobs, and deplete their economic resources. With approximately 3.98 million Turkish citizens unemployed,³⁹ resentment is high about Syrians competing for jobs, mostly in the informal sector, where they are willing to work for lower pay.⁴⁰

After Turkey's Euphrates Shield and Olive Branch Operations, the adverse perceptions of the Syrian refugees increased. People complained that while Turkish soldiers were fighting against ISIS or YPG in Syria, the Syrian youth are on vacation in Turkey instead of defending their country. Additionally, the growing economic burden of the refugees increased adverse perceptions of refugees due to the economic resources allocated to them. As in many other refugee situations worldwide, hostility towards Syrian refugees has increased, with some claiming that Syrians are stealing their jobs, causing economic hardship, and creating political instability in Turkey.⁴¹ Furthermore, granting citizenship to Syrian refugees has increased dissatisfaction among ordinary Turkish people⁴² who are unemployed or under-paid. Turkish opposition political parties are also against this decision as they fear that Syrian refugees granted Turkish citizenship can become an electoral asset for AK Party.

Most Syrian refugees live in separate locations similar to ghettos, where they have established their own community and created their own internal trade system. However, this challenges the integration process and may cause security problems in the future.⁴³

According to a 2016 survey, over 80 per cent of respondents opposed giving citizenship to Syrians; roughly 70 per cent wanted more restrictive policies, even sending Syrians home.⁴⁴ Therefore, the most serious security threat is a risk of violent mass reaction caused by the provocations and capitalizing on anger towards Syrian refugees.⁴⁵ Despite some small mass reaction in some cities, common sense has prevailed so far and Turkey has not experienced such unfortunate events. The mass media and Turkish government have struggled to subdue and mitigate these concerns. Turkish people have behaved very rationally and have not taken any actions that could damage Turkey's international image.

39 <http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-unemployment-rate-rises-to-12-3-pct-in-november-2018-141249>, (Accessed March 23, 2019).

40 Ibid, p. 12

41 Syrian Refugees in Turkey: Gender Analysis, Centre for Transnational Development and Collaboration, 2015. London

42 İçduygu, *op.cit.*, p. 2.

43 Effects of The Syrian Refugees on Turkey, ORSAM, Report No: 195, January 2015, p. 7.

44 Transatlantic Trends: Topline Data, 2013. GMF, Murat Erdoğan, "Syrians in Turkey: Social Acceptance and Integration Research", Hacettepe University Migration and Politics Research Centre (HUGO), November 2014 quoted by International Crisis Group, *op.cit.*, p. 12.

45 ORSAM, p. 7.

Gazi

Akademik
Bakış

13

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Another security concern has been the rise in terrorist acts in Turkey since the Syrian crisis erupted. ISIS members have infiltrated Turkey by exploiting the open door policy. The biggest concern among people living close to the border is their perceived vulnerability to terrorist attacks. Radical terrorists have conducted many dreadful attacks in Antakya, Gaziantep, Ankara, Istanbul, and Izmir, which caused the deaths of many innocent Turkish citizens and foreigners. Seeing this risk, Turkey started to register refugees and took strict measures to prevent infiltration by ISIS or other radicals.

The demographic structure in some border cities is also under changing as the number of Arab-speaking residents increases. While ethnic Arabs (defined as those whose mother tongue is Arabic) constitute only 1.25% of Turkey's total population, three southern provinces report much large proportions: Hatay (34%), Mardin (21%), and Sanliurfa (13%). Arabic-speaking refugees and citizens constitute 56% of Hatay's population, making it Turkey's first Arab-majority province.⁴⁶

The final effect of Syrian refugees is Turkey-EU relations as the majority of Syrian refugees want to migrate to Western countries. There are many reasons why refugees are leaving Turkey, such as family ties in Europe, fear of violence, and xenophobia in Turkey, and a belief that better opportunities exist in Western and Northern European states.⁴⁷ During 2015, refugee migration to Europe from Turkey increased to reach 500,000. Fearing a global migration threat, Europe tried to implement stricter border controls and searched for ways to prevent their entry into Europe.⁴⁸ One of the solutions was to make an agreement with Turkey to keep Syrian refugees in Turkey while the EU would share the economic cost. The EU and Turkey agreed on a Joint Action Plan on 29 November 2015. In return for hosting Syrian refugees, the EU committed to re-energize Turkey's accession process by opening new negotiation chapters, accelerate the lifting of visa requirements for Turkish citizens by October 2016, and provide an initial three billion Euros to improve the situation of Syrians in Turkey.⁴⁹

This agreement has imposed a huge burden on Turkey as the EU has not fulfilled its commitments. First, Turkey initially only received €800 million euros of the €3-billion aid promised by the EU,⁵⁰ although after Turkish complaints, the amount was raised. According to the latest EU figures, €1.4 billion

46 Cagaptay and Yalkin, op.cit.

47 Zümray Kutlu-Tona, "Endless Escape: From Syria to Turkey, Then to Europe", *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 16(1), 2016, p. 122.

48 Ibid, p. 122.

49 Ahmet İçduygu & Doğu Şimşek, "Syrian Refugees in Turkey: Towards Integration Policies", *Turkish Policy Quarterly*, 15(3), 2016, p. 61.

50 These figures were explained by President Erdogan in Speech at UN Nation Annual Opening Session, 19 Sep 2019.

was supplied for 2016-2017, and a further €690 million allocated so far under the second tranche of the facility for 2018-2019, for a total of €2.09 billion.⁵¹

Turkey has also not acquired visa-free travel to Europe as the EU demands that Turkey first amends its anti-terror laws. Besides, the EU has not opened any new accession chapters, and accuses Turkey of moving away from EU values. It thus seems that Turkey-EU relations are almost frozen. Moreover, Turkey's EU membership has become a topic of discussion and criticized in every national election in EU countries. Considering all of the above issues, EU-Turkey relations have never been worse since Turkey signed an agreement with EU members in the early 1960s.⁵²

Additionally, in February 2016, at the request of Germany, Greece, and Turkey, NATO decided to join international efforts in dealing with refugee issues in the Aegean Sea. NATO conducts intelligence, surveillance, and reconnaissance to prevent illegal trafficking and illegal migration through and at the Turkish-Syrian border. NATO is also cooperating with the European Union's border management agency Frontex,⁵³ which conducts its mission according to Greece's territorial waters and air space claims in the Aegean Sea. The refugee issue has forced Turkey to accept NATO support in preventing illegal migration and trafficking in the Aegean Sea.

Turkey's acceptance of NATO's new task force to operate in the Aegean and Mediterranean Seas to prevent illegal migration and refugee movement is problematic in several ways. First, it implies that Turkey is unable to prevent migration. Second, Frontex does not comply with Turkey's air and sea rights in the Aegean Sea, which means that NATO's mission could be utilized to augment Greece's claims in the Aegean Sea in the future, too. Meanwhile, Turkey faces international criticism for instrumentalizing refugees in both its domestic politics and its relations with the EU.⁵⁴

Currently, as Europe hesitated to take side of Turkey in conflict between Turkey and Syrian Regime and Russian forces in Iblid, in February 2020, Turkey shifted its position and suspended its agreement with EU about refugees. Syrian refugees tried to cross Greek borders. However, because of coronavirus pandemic, the refugee issue has remained in silent. It seems both sides have intention to solve issues, considering Turkey's concerns.

51 https://ec.europa.eu/echo/where/europe/turkey_en (Accessed March 23, 2019).

52 See Fetulahist Coup attempt in Sertif Demir & Oktay Bingöl (2018) From military tutelage to civilian control: an analysis of the evolution of Turkish civil-military relations, *British Journal of Middle Eastern Studies*, DOI: 10.1080/13530194.2018.1491291.

53 http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_128746.htm, (Accessed Sep. 21, 2017).

54 International Crisis Group, op. cit., p. 1.

Gazi

Akademik
Bakış

15

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

The Issue of Economic Security

According to Buzan, economic security can stem from an inability to sustain the basic human needs of the population, through the disruption of fluctuating and uncertain earnings from exports of primary products.⁵⁵ Among a variety of economic threats, a few can reasonably be construed as threats to national security. Export practices, import restrictions, price manipulations, debt defaults, and currency controls may have serious effects on the economies of other states.⁵⁶ For example, the inability to supply key strategic materials can be classified as a national security concern.⁵⁷

Considering the Syrian Crisis, Turkey has faced several economic threats. One the collapse of trade with Syria. Foreign trade volumes with Syria had reached 2.5 billion dollars in 2011 just before the crisis started.⁵⁸ Some companies dealing with Syrian trade incurred debts or went bankrupt as trade fell.

Turkey's tourism sector also faced a major economic recession while the state treasury had to bear the heavy burden of hosting more than 3 million refugees in Turkey. When a Turkish F-16 fighter shot down a Russian Su-24 bomber on the Syria-Turkey border in November 2015, Russia banned imports of Turkish fruit and vegetables, poultry and salt, the sale of charter holidays for Russians to Turkey, and construction projects with Turkish firms in Russia unless a special exemption was granted. Turkey is the second most popular holiday destination for Russians, attracting about 4.5 million visitors in 2014. According to TURSAB data, the number of Russian tourists coming to Turkey dropped from 4.47 million in 2014 to 886,000 in 2016.⁵⁹ Thus, Turkey lost almost 3.5 million Russian tourists and almost 3 billion dollars in the tourism sector between 2016 and 2014.⁶⁰ Turkey lost another \$4.5bn annually through the cancellation of construction projects.⁶¹ These huge economic losses have seriously damaged these economic sectors. Following these losses, Turkey repaired relations and Russia lifted most restrictions. Turkey also acted with Russia in the Syrian political crisis to find a solution, and implemented new measures to dissipate the economic losses caused by the Syrian crisis. Nevertheless, the Syrian crisis has subjected Turkey to economic security concerns due to falling tourism income.

55 Buzan, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", p. 446.

56 Buzan, *People, States, and Fear*, p. 79-80.

57 Ibid, p. 80.

58 www.ekonomi.gov.tr

59 <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretciler>, (Accessed Sep 22, 2016).

60 https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri/2003-gelirsayi-ve-ortalama-harcama_68.html, (Accessed Sep 22, 2016).

61 <http://www.bbc.com/news/world-europe-35209987>, (Accessed Sep 22, 2016).

Gazi

Hosting more than 3.6 million⁶² Syrian refugees is another economic burden for Turkey that can be considered a threat to its economic security.⁶³ According to President Erdogan's declaration at the G-20 Summit in July 2017, Turkey has spent more than 30 billion dollars for hosting the refugees.⁶⁴ This is an enormous burden for the Turkish economy. Building a wall to prevent border infiltration, conducting the Euphrates Shield Operation, and arming FSA have all required economic resources. However, these are essential to deter the military and political threats that destabilize Turkey.

In sum, the Syrian refugee issue has become an economic security concern for Turkey. Having allocated its limited funds to providing Syrian refugees with a better life, Turkey requires international aid.

Conclusion

The Syrian crisis has been a destabilizing factor in the Middle East by reshaping the security complex of the region. Syria has also become a venue for a proxy war among major global powers. Turkey is one of the countries greatly affected by this crisis. The paper examines how Turkey's political, military, social and economic security have been affected by the Syrian crisis. To sum up, the risk of Syria's disintegration and probable spillover effects caused by this disintegration, increased radicalism due to the lack of central authority, the infiltration of radical elements into Turkey, the increased power of Syrian Kurds, the US arming of SDF, the risk of Syrian Kurds forming a Northern Corridor to access the Mediterranean Sea, and increasing refugee numbers are the major problems Turkey faces. Given all these, it would perhaps be reasonable to argue that Turkey has been experiencing its most challenging situation since the Second World War.

References

AYOUB, Mohammed, "The Arab Spring: Its Geostrategic Significance", *Middle East Policy*, 19(3), Fall 2012, pp. 84-97.

BUZAN, Barry "The English School: a neglected approach to International Security Studies", *Security Dialogue*, 46(2), 2015, pp. 126-143.

BUZAN, Barry and Ole Wæver, *Regions and Powers, The Structure of International Security*, New York, Cambridge University Press, 2003.

BUZAN, Barry, "New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century", *International Affairs*, 67(3), 1991, pp. 431-451.

62 <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>, (Accessed Sep 22, 2017).

63 International Crisis Group, Turkey's Refugee Crisis, The Politics of Permanence Europe Report No.241, 30 November 2016, p. 2.

64 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogan-suriyelilere-30-milyar-dolar-harcadik-167796h.htm>, (Accessed 22 Sep 2017).

BUZAN, Barry, *People, states and fear: An Agenda for security Analysis in the Post-Cold War Era*, Brighton, Weatsheaf, 1991.

CAGAPTAY, Soner and Maya Yalkin, "Syrian Refugees in Turkey", Policywatch 3007, August 22, 2018, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/syrian-refugees-in-turkey>.

CÎRLIG, Carmen-Cristina, "Turkey's regional power aspirations Library Briefing", Library of the European Parliament, 2013.

DEMİR, Sertif & Oktay Bingöl (2018) From military tutelage to civilian control: an analysis of the evolution of Turkish civil–military relations, *British Journal of Middle Eastern Studies*, DOI: 10.1080/13530194.2018.1491291.

DEMİR, Sertif and Carmen Rijnoveanu, "The Impact of The Syria Crisis on the Global and Regional Political Dynamics", *Journal of Turkish World Studies*, 18(1), 2013, pp. 55-77.

Effects Of The Syrian Refugees On Turkey, ORSAM, Report No. 195, January 2015.

EKŞİ, Muharrem & Mehmet Seyfettin Erol, "The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public Diplomacy", *Gazi Akademik Bakış*, 11(23), 2018, ss. 15-45.

EROL, Mehmet Seyfettin & Kadir Ertaç Çelik, "ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği" (Terrorist Organizations As Proxy Actors at the Syrian Policy of the US Government: The Case of YPG), *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 2018.

GOKALP, N. Ela Aras and Zeynep Sahin Mencutek, "The international migration and foreign policy nexus: the case of Syrian refugee crisis and Turkey", *Migration Letters*, 12(3), pp. 193 – 208.

HOFFMANN, Sophia and Sahizer Samuk, "Turkish Immigration Politics and the Syrian Refugee Crisis", March 2016, SWP-Berlin.

<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>, (Accessed Sep. 22, 2017).

<http://www.bbc.com/news/world-europe-35209987>, (Accessed Sep 22, 2016).

<http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-unemployment-rate-rises-to-12-3-pct-in-november-2018-141249>, (Accessed March 23, 2019).

<http://www.iamsyria.org/death-tolls.html>, (Accessed Sep 12, 2017).

http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_128746.htm, (Accessed Sep 21, 2017).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogan-suriyelilere-30-milyar-dolar-harcadik-167796h.htm>, (Accessed Sep 22, 2017).

<https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>, (Accessed 20 March 2019).

https://ec.europa.eu/echo/where/europe/turkey_en (Accessed March 23, 2019).

<https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (Accessed March 23, 2019).

Gazi

<https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/milliyetlerine-gore-gelen-yabanci-ziyaretci>, (Accessed Sep 22, 2016).

https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri/2003-gelirsayi-ve-ortalama-harcama_68.html, (Accessed 22 Sep. 2016).

İÇDUYGU, Ahmet and Doğu Şimşek, "Syrian Refugees in Turkey: Towards Integration Policies", *Turkish Policy Quarterly*, 15(3), 2016, pp. 59-61.

İÇDUYGU, Ahmet and Evin Millet, "Syrian Refugees in Turkey: Insecure Lives in an Environment of Pseudo-Integration", *Global Turkey in Europe*, Working Paper, August 2016.

International Crisis Group, "Turkey's Refugee Crisis: The Politics of Permanence Europe", Report No. 241, 30 November 2016.

KUTLU-TONA, Zümray, "Endless Escape: From Syria to Turkey, Then to Europe", *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 16(1), 2016, pp. 121-134.

ÖNIŞ, Ziya and Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, 10(1), 2009, pp. 7-24.:

STONE, Marianne, "Security According to Buzan: A Comprehensive Security Analysis", *Security Discussion Papers Series 1*, 2009, Columbia University.

ŠULOVIC, Vladimir, "Meaning of Security and Theory of Securitization", *Belgrade Centre for Security Policy*, 05 October 2010.

Syrian Refugees in Turkey: Gender Analysis, Centre for Transnational Development and Collaboration, 2015. London

TAURECK, R., "Securitization Theory and Securitization Studies" *Journal of International Relations and Development*, 9, 2006, pp. 53-61.

TÜRKMEN, İlter, "An Evaluation of the Last Decade of Turkish Foreign Policy", *Bilge Strateji*, 2013, Cilt 5, Sayı 8, 1-6.

URAS, Umut, "Turkey's Operation Peace Spring in northern Syria: One month on", <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/turkey-operation-peace-spring-northern-syria-month-191106083300140.html>, (Accessed April 19, 2020).

www.ekonomi.gov.tr

Görüş

Akademik
Bakış

19

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Reformu Sorunsalı: İtalya'nın Beklentileri ve Stratejileri

The Problematic of the United Nations Security Council Reform: Expectations and Strategies of Italy

Ömer ÇOLAK* - İsmail KÖSE**

Öz

Günümüz uluslararası sisteminin en kapsayıcı devletler arası organizasyonu olan Birleşmiş Milletler (BM), her ne kadar diğer örgütler ile kıyaslanamaz bir temsil gücüne sahip olsa da; kurulduğu 1945 yılından günümüze BM'nin uluslararası konjonktürde önemli ölçüdeki gelişmelerin beraberinde getirdiği değişimlere etkili çözümler üretmesi beklenmektedir. BM'nin yürütme, hayati kararların onay ve icra mekanizması olarak işlev gören Güvenlik Konseyi (BMGK) ise değişimden üzerine düşen payı en fazla alması beklenen organdır. BMGK'nın yapısına yönelik bir takım değişiklik talep eden aktörlerin mevcut yapıda var olan daimi üyelik statüsünün dışında kalan aktörler olduğu bilinmektedir. Özellikle Almanya, Brezilya, Hindistan ve Japonya'nın oluşturduğu dörtlü grubun daimi üyelik kontenjanının genişletilmesi ile ilgili talepleri bu devletlerin kendi bölgesel rakiplerini de karşı bir grubun oluşturulması yönünde politikalar izlemeye teşvik etmektedir. Almanya'ya karşı İtalya'nın; Brezilya'ya karşı Arjantin'in; Hindistan'a karşı Pakistan'ın ve Japonya'ya karşı Güney Kore'nin olası daimi üyelik genişlemesinde daimi üyelik statüsünü elde etme olasılıkları daimi üyeliğe aday bölgesel rakiplerine göre oldukça düşük olduğundan, bu devletlerin daimi üyelik genişlemesine karşı politikalar izledikleri görülmektedir. Özellikle İtalya, BMGK'nın reformuna yönelik etkili politika ve reform önerileri geliştiren devletlerin başında gelmektedir. İtalya'nın BMGK'nın reformuna yönelik gelişmeleri çok yakından takip etmesi ve olası bir reform girişiminin dışında kalmamak adına yoğun bir mesai harcaması, her şeyden önce İtalya'nın bölgesel denklemdeki öneminin azalması endişesinden ileri gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi, Reform, İtalya, Uzlaşma için Birlik

Abstract

The United Nations (UN) is the most important international organization of today's international system. Despite UN's unchallengeable role in international relations, there is a worldwide expectation that UN will produce solid solutions towards general problems. The Security Council (UNSC), which acts as executive mechanism of the UN, is the part that is expected to receive highest share from these changes. There is no doubt that actors requesting a number of changes towards the structure of the Council are whose outside of existing permanent status of the structure. In particular, the demands for the expansion of the permanent membership quota of the group of four, consisting of Brazil, Germany,

Makale Geliş Tarihi: 27.01.2019. Makale Kabul Tarihi: 01.12.2019

* Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: omercolak2@gmail.com; ORCID İD: 0000-0002-7475-3414

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: ismail-kosetr@ktu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-8489-5088

Görüş

Akademik
Bakış

21

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

India and Japan, have encouraged their regional rivals to pursue their policies to create their group. Due to the possibility of obtaining permanent membership which of Argentina against Brazil, of Italy against Germany, of Pakistan against India and of South Korea against Japan is very low in a possible permanent membership expansion, it is seen that those states because of their incapacity trying to prevent their rivals to be permanent members. Especially Italy is one of the leading states to develop the most effective policies and reform proposals towards reforming of the UNCS. Italy's intensive monitoring of developments in the Council's reform process and making an intensive effort towards not stay out of a possible reform initiative is primarily due to concerns about decline of the importance of Italy's regional equation.

Key Words: United Nations, Security Council, Reform, Italy, Uniting for Consensus

Giriş

Ulus devletlerin kurulması ve devletlerarası ilişkileri düzenleyen uluslararası hukukun gelişmesi sonrasında çatışmaların diplomasiyle çözülebilmesi için gerekli zemini sağlayan uluslararası örgütler, günümüzde uluslararası sistemin en önemli aktörlerinin başında gelir. Hali hazırda var olan en kapsamlı ve etkili örgüt olma unvanını elinde bulunduran Birleşmiş Milletler (BM), hukuksal zeminde kurulmuş bir örgütlenme olmasına rağmen zaman içinde, özellikle Güvenlik Konseyi'ndeki (BMGK) totaliter yapılanma nedeniyle siyasi bir organizasyona dönüşmüştür.

BM, II. Dünya Savaşı devam ederken Mihver Devletleri'ne karşı kurulmuş olan ittifakın bir devamı niteliğinde bir yapılanma olarak ortaya çıkmış, Milletler Cemiyeti (MC) gibi, BM de savaştan galip çıkan devletlerin kurdukları bir sistem olmuştur. Buradan hareketle, BM'yi oluşturan galip devletler örgüt üzerinde ayrıcalıklı konumlar elde etmişlerdir ve bu konumlarını günümüzde de hala sürdürmektedirler. BM'nin en önemli organı olan BMGK'da daimi pozisyonlara ve veto gücüne sahip olan kurucu devletler, elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde uluslararası sistemdeki çıkarlarını koruyabilmekte ve bu vesileyle hem bölgesel hem de küresel politikalara (politikalarına) yön verebilmektedirler.

BMGK kurulduğunda veto yetkisine sahip beş daimi üyelik ve iki yıllık süre ile yeniden hemen seçilemeyen altı geçici üyelik koltuklarından oluşmaktaydı. BMGK'nın daimi üyelik ve veto yetkisine sahip olan kurucu devletleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Fransa, İngiltere ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'dir. 21 Ağustos-7 Ekim 1944 tarihleri arasında Dumbarton Oaks Görüşmelerini gerçekleştiren bu devletler şartın taslağını oluşturmuşlardır.¹ Dumbarton Oaks Görüşmelerinde halledilemeyen BMGK'daki oy verme usulü 3-11 Şubat 1945 tarihinde toplanan Yalta Zirvesi'nde görüşülmüş ve 'Yalta Formülü' şeklinde adlandırılan veto sisteminin kabulü ile halledilmiştir.²

Lealand M. Goodrich - Edvard Hambro, *Birleşmiş Milletler Antlaşması: Şerh ve Vesikalar* (çev. İlhan Lüthem), Fakülteler Matbaası, 2. Baskı, İstanbul 1954, s.6.
Ag.e., s.10.

'Veto' ifadesi BM Kurucu Şartı'nda açıkça yer almamaktadır. Buna karşın BM Şartı'nın 27. maddesinde ifade edildiği üzere; "*BMGK'nın usule ilişkin konulardaki kararları dokuz üyenin olumlu oyu ile alınır. Esasa ilişkin sorunlarındaki kararları ise, daimi üyelerin müşterek olumlu oylarını içeren, dokuz üyenin olumlu oyu ile alınır.*" Bu maddeden de anlaşılacağı üzere, oylama sisteminde usule ilişkin ve esasa ilişkin meseleler arasında fark gözetilmektedir. Açıkça görülmektedir ki, BMGK'nın çoğunluğunun aynı düşüncede olduğu önemli bir meseleye ilişkin oylamada, bir daimi üyenin olumsuz bir oyu karar alınmasını engelleyebilecektir. Daimi üyelerin oybirliğinin şart koşulması, beş üyeye veto hakkı vermektedir.

San Francisco Konferansı'na kadar ki olan süreçte BM'nin oluşturulmasına yönelik atılan adımlarda, dört büyük devlet ABD, Çin, İngiltere ve SSCB ön plana çıkarken, alınan tüm kararlar bu devletlerin istişareleri neticesinde karara bağlanmıştır. BM'nin oluşturulmasına yönelik ortaya konulan girişimler Dumbarton Oaks Görüşmelerinde büyük devletlerin önerileri neticesinde şekillenmiştir. San Francisco Konferansı'nda dört büyük devlete Fransa'nın da dahil edilmesiyle birlikte sonuç itibarı ile bu devletlere veto hakkı tanınmıştır. Konferansa davet edilen diğer devletlerinde yapmış olduğu birtakım katkılarla Dumbarton Oaks'ta ele alınan konular şarta dahil edilmiştir. San Francisco Konferansı'nın en belirgin yönlerinden birisi, büyük devletler ile küçük devletler arasındaki çatışma olmuştur. Fransa'nın da dahil olduğu büyük devletler, bazı konularda kendi aralarında görüş ayrılıkları bulunduğu halde genel olarak küçük devletlerin karşısına bir blok olarak çıkmışlardır.³

San Francisco Konferansı'nda dünya coğrafyasının önemli bir kısmını kontrol eden ve mihver devletlerine karşı savaşın yükünü taşıyan büyük güçlerin ayrıcalıklı konumlarını öteki devletler kabul etmek zorunda kalmışlardır.⁴ Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, daha BM kurulmadan var olan taslağa yönelik reform taleplerinin öne sürülmesidir. Bu talepler bize göstermektedir ki, BM'ye veya doğrudan BMGK'ya yönelik reform taleplerinin içeriği, aslında 1945 yılına dayanmaktadır. Yine buna paralel olarak taleplerin içerikleri pek fazla değişiklik göstermemiştir.

BMGK'nın daimi üyelik ve veto yetkisi konusundaki tartışmalar çerçevesinde, o dönem itibarı ile seçilen daimi üyeler dünyada yüz ölçümü ve nüfus bakımından en geniş topraklara hükmetmekteydiler. Çin ile SSCB başlı başına Asya kıtasının büyük bir bölümünü kaplıyorlardı. ABD geniş topraklarının yanı sıra en büyük ekonomik ve askeri güç olarak ön plana çıkmaktaydı. İngiltere ve Fransa'nın günümüzde ki durumuna bakarak bu devletlerden daha kalabalık ve büyük başka devletler varken niçin bu ikisine de veto ayrıcalığının verildiği sor-

Mehmet Gönübol, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1975, s.178.

Davut Ateş, *Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantiği*, Dora Yayıncılık, 2. Baskı, Bursa 2014, s.153.

gulanabilir. Fakat 1945 yılında İngiltere ile Fransa, Asya, Afrika ve Okyanusya'da pek çok sömürgeye sahiptiler. Belirtilen nedenle nüfus ve toprak olarak diğer üç ayrıcalıklı devlet ile aynı konumdaydılar.⁵ Söz konusu durum günümüz şartları göz önüne alındığında reform tartışmalarının bir ayağını oluşturmaktadır. Hiç şüphesiz İngiltere ve Fransa uluslararası arenada hala kayda değer bir saygınlığa sahiptirler, fakat değişen dünya düzeni ve güç dengeleriyle artık yalnız olmadıkları da bir gerçektir.

Kurulduğu dönemin şartları açısından değerlendirildiğinde, kısmen de olsa anlam kazanan, örgütün büyük güçlere ayrıcalıklar tanıyan yapısı, zamanla yeni devletlerin ortaya çıkması ve özellikle Soğuk Savaş sonrası yeni güç merkezlerinin belirmesi sonucunda eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Savaş sonrası 1945 döneminin şartlarına göre oluşturulmuş bir örgütün bugünün şartlarına uyum sağlamadığı, yapılan eleştirilerin temel noktasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda, örgüt yapısının günümüz şartlarına uyum sağlaması amacıyla yükselen birçok ses ve öne sürülen birçok reform önerileri mevcuttur. Buna karşılık, bu yeniden yapılanmayı reddedip, statükoyu korumayı amaçlayan önemli bir direnç de söz konusudur. Günümüz uluslararası politikasında çok sayıda çıkar çatışması ve çözümsüzlüğün bu tartışma çerçevesinde şekillendiğini göz önünde bulundurursak, BM'nin önemli bir sınavla karşı karşıya olduğu savı kolaylıkla ileri sürülebilir.

Bu çalışmanın amacı BMGK'nın reforme edilmesi gerekliliği varsayımından hareketle, İtalya'nın reform sürecine yönelik geliştirdiği politikaları inceleyip, söz konusu politikaların reform sürecine etkilerini irdelemektir. Bu çerçevede ilk olarak, BMGK'nın reformu tartışmasını öne çıkaran etkenler incelenecektir. İkinci kısımda reform tartışmalarına paralel olarak işleyen süreçte İtalya'nın takındığı tutum ve söz konusu tutumun nedenleri analiz edilecektir. Üçüncü ve dördüncü kısımda reform süreci boyunca ortaya konan reform önerileri kapsamında İtalya'nın bu önerilere yaklaşımı, beşinci kısımda ise alternatif İtalyan önerileri ele alınacaktır. Son olarak, uluslararası aktörlerin reform sürecini bir sorun haline getiren politikaları bağlamında, reform tartışmalarına dahil olan diğer devletler ile İtalya'nın takip ettiği politikaların karşılaştırmalı bir analizi yapılacaktır.

Güvenlik Konseyi'nin Reformu Sorunsalı

BM, II. Dünya Savaşı esnasında kurulmuştur. Bundan dolayı BM'nin kurulum süreci o dönemin şartlarından üzerine düşen payı almıştır. Bu durumun en önemli etkisi, savaşta kazanan başat güçlerin BM'nin yapısıyla ilgili müzakerelerde ağır basan bir etkiye sahip olmuş olmalarıdır. Bu etkinin en somut karşılığı San Francisco Konferansı'nda ABD temsilcisinin ifadelerinde görülür:

Mehmet Hasgüler - Mehmet B. Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, Alfa Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2012, s.98.

“Büyük güçler birlik olurlarsa dünya barışını koruyabilirler. Eğer aralarında ihtilaf yayılırsa bu gerçekleşmez. Büyük güçler yüce ve asil amaçlar için ittifak şartını yerine getirmekte her türlü nedene sahiptir. Çünkü onlar başka bir savaşta yeniden milyonlarca yaşamın ve sermayenin harcanmasını istemezler.”⁶

Açıkça görüldüğü gibi, ABD temsilcisi vetonun ortadan kaldırılmasının, BM kurucu uzlaşısının da ortadan kaldırılması anlamına geleceği yönünde bir uyarıda bulunmaktadır. Büyük güçler olarak adlandırılan devletler nezdinde BM sistemi tıpkı MC düzeninde olduğu gibi farklı statülerde değerlendirilmiş; büyük devletler söz konusu ayırmadan çok önemli avantajlar elde etmişlerdir. Bu noktada belirtmekte fayda olacaktır ki, MC Güvenlik Meclisi'nde büyük devletlerin tamamı daimi olarak temsil edilmekte, kararlar oy birliğiyle alınmaktaydı. Diğer bir ifadeyle bütün devletlerin alınan kararlar üzerinde veto yetkisi vardı. BMGK'da ise daha farklı bir yapı ortaya çıkmış, hem daimi hem de geçici üyeler olmak üzere iki kategorili bir düzenlemeye gidilmiştir. Yeni oluşumda veto yetkisi sadece daimi olarak temsil edilen büyük devletlere tanınmıştır.

San Francisco Konferansı'nda büyük devletlere tanınacak özel statü üzerine görüşmeler yapılırken, orta büyüklükte olan devletlerin BMGK'da yarı daimi bir statüye sahip olmalarını ya da uzun bir süreyle temsil edilmelerini sağlayacak tekliflerde bulunulmuş fakat bu teklifler kabul edilmemiştir.⁷ Bunun yerine BM Şartı'nın 23. maddesiyle orta büyüklükteki devletlerin daha sıklıkla BMGK'da görev almalarını sağlayacak birtakım kolaylaştırıcı kriterler getirilmiştir: “Genel kurul her şeyden önce BM üyelerinin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ve örgütün öteki amaçlara katkılarını, aynı zamanda da hakça bir coğrafi dağılımı göz önünde tutarak, BM'nin on üyesini BMGK'nın geçici üyeleri olarak belirler.” BM Şartı'nın 23. maddesinde belirtilen bu coğrafi dağılım BMGK'nın daimi üyeleri arasındaki bir uzlaşmaya dayanmaktadır. Bahse konu uzlaşmadan 17 Ocak 1946'da Londra'da gerçekleştirilmiş olan ilk BMGK toplantısı öncesi resmi olarak kayıtlara geçmeyen daimi üyeler arasında yapılmış bir ‘Centilmenlik Anlaşması’ olarak da bahsedilmektedir.⁸

BM'nin üye sayısının dekolonizasyon sürecinin etkisi ile 1960'larda hızla artması üzerine 1963 yılında yapılan reformla geçici üye sayısı 10 olmuş, böylece BMGK bugünkü 15 üyeli yapısına kavuşmuştur. Coğrafi dağılıma dair, 1963 uzlaşını getiren faktörler örgüt içindeki blok politikaları üzerinde de etkili olmuş, son durum 1946 yılında büyük güçler arasında gerçekleştirilmiş olan ‘Centilmenlik Anlaşması’nda da birtakım değişikliklere sebebiyet vermiştir. BMGK'nın

United Nations, Documents of the United Nations Conference of International Organizations, *United Nations Information Organizations*, XI/19th Meeting, San Francisco 12 Haziran 1945, s.493.

Gönlübol, *ag.e.*, s.248.

Lorraine Sievers - San Daws, *The Procedure of the UN Security Council*, Oxford University Press, 4. Baskı, Oxford 2014, s.131.

Görüş

Akademik
Bakış

25

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

yapısı 1963 düzenlemeleri sonrası; Asya ile Afrika grubundan beş, Batı Avrupa ile diğer devletler grubundan iki, Doğu Avrupa grubundan bir ve Latin Amerika ile Karayipler grubundan iki geçici üyenin tahsis edilmesi ile şekillenmektedir.⁹

Zikredilen şablona ek olarak 1968 yılından günümüze Afrika ve Asya grupları arasından Arap devletlerini temsil edecek bir devletin olması yönünde resmi olmayan bir anlayış hakimdir. Düzenlemeye ilişkin Arap devletlerine ait aday bir ülke dönüşümlü olarak Afrika ve Asya grupları tarafından belirlenmektedir.¹⁰

Şablondan da anlaşılacağı üzere, bölgesel gruplar gerek BM Genel Kurulu gerekse de BMGK yapılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Justin S. Gruenberg'in ifade ettiği üzere, "Bir bölgesel grup coğrafi temsil temelinde pastayı bölüşen ülkelerin toplamıdır."¹¹ Bu bağlamda, BMGK'nın hali hazırdaki temsil yetkisi veya kapasitesi bölgesel gruplara dahil ülkeler ve BMGK'da temsil edilen ülkeler kıyaslaması ile analiz edilebilir. Genel Kurul'daki en kalabalık iki bölgesel gruptan biri olan Afrika grubu, Genel Kurul'un yaklaşık olarak %28'ini temsil etmektedir. Buna karşılık Afrika grubunun BMGK'daki temsil oranı %20'dir. Temsil sadece geçici üyelik statüsü ile sınırlıdır. Genel Kurul'un en kalabalık diğer bölgesel grubu olan Asya grubu¹², benzer şekilde Genel Kurul'un yaklaşık olarak %28'ini temsil etmektedir. Afrika grubu ile eşit ülke sayısına sahip olan Asya grubu matematiksel olarak BMGK'da Afrika grubu ile eşit temsil düzeyindedir. Buna karşın elinde bulundurduğu bir daimi üyelik koltuğu ile stratejik temsil kapasitesi daha yüksektir.

BMGK'da yaklaşık olarak %33 ile en yüksek temsil kapasitesine sahip Batı Avrupa ile diğer devletler grubu¹³, Genel Kurul'un yaklaşık olarak %15'ini temsil etmektedir. Matematiksel olarak BMGK'daki en yüksek temsil kapasitesine sahip olan Batı Avrupa ile diğer devletler grubu, aynı zamanda üç daimi üyelik koltuğunu elinde bulundurmaktadır. Genel Kurul'da en az ülkeyi içinde barındıran grup olan Doğu Avrupa grubu, Genel Kurul'un yaklaşık olarak %12'sini temsil etmektedir. Buna karşılık BMGK'da yaklaşık olarak %13 ile temsil edilen Doğu Avrupa grubu, bir daimi üyelik koltuğunu da elinde bulundurmaktadır. Son olarak Genel Kurul'un yaklaşık olarak %17'sini temsil eden Latin Amerika ile Karayipler grubu matematiksel olarak BMGK'da Doğu Avrupa ile

Michael J. Kelly, U.N. Security Council Permanent Membership: A New Proposal for a Twenty-First Century Council, *Seton Hall Law Review*, XXXI, 2000, s.328.

Sievers - Daws, *a.g.e.*, s.127.

Justin S. Gruenberg, "An Analysis of United Nations Security Council Resolutions: Are All Countries Treated Equally?", *Case Western Reserve Journal of International Law*, XLI/2, Ocak 2009, s.477-488.

Coğrafi olarak Okyanusya kıtasında bulunan Kiribati, Okyanusya'ya ait herhangi bir bölgesel grup olmadığından Asya grubuna dahil edilmiştir. Genel Kurul oturumlarında hem Asya hem de Batı Avrupa ve Diğer Devletler gruplarına tamamen katılan Türkiye, seçim süreçlerinde sadece Batı Avrupa ve Diğer Devletler grubuna dahil edildiğinden burada Asya grubuna dahil edilmemiştir. İsrail, Genel Kurul'da Batı Avrupa ve Diğer Devletler grubunda temsil edilmektedir.

eşit temsil oranına sahipken; stratejik temsil düzeyi bağlamında bir daimi üyelik koltuğuna sahip olmayarak Afrika grubu ile aynı konumu paylaşmaktadır. BMGK'daki üyelik koltuklarının bölgesel gruplar arasındaki bu dağılımının ne kadar adaletli olduğu bir tartışma konusu olmasının yanı sıra, temsil açısından yeterli geniş katılımın da varlığı tartışmaya açık bir durumdur. Özellikle Afrika, Latin Amerika ile Karayipler gruplarının yukarıda bahsedilen adaletsiz dağılımdan payın büyük kısmını alan bölgeler olduğu açıkça görülmektedir.

BMGK'daki totaliter yapılanmaya ek olarak coğrafi dağılımdaki adaletsizliğin de tetiklemesiyle BMGK'nın yapısına yönelik eleştirilerin önemli bir kısmının bölgesel gruplar arasındaki dağılım üzerinde yoğunlaşması kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra BM'nin üye sayısındaki değişim de oldukça dikkat çekilen bir diğer eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Marco Pedrazzi'nin de ifade ettiği gibi, 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca BM'ye katılan bağımsız devletlerin sayısında kayda değer bir artış olmuştur. Bu nedenle, BMGK'daki temsil, farklı bölgelerin temsilindeki dengesizliğin yanı sıra BMGK üyelik sayısı ve BM'ye dahil olan devletlerin sayısı arasındaki orantısızlık çerçevesinde hakkaniyete uygun olmayan, temsil adaletinin sağlanamadığı bir şekle evrilmiştir.¹⁴ Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, matematiksel olarak; BM kurulduğunda, BMGK 51 üye ülkeli BM'nin 11 üyesinden ibaretti. Bu dönemde BMGK aritmetik hesapla, üye devletlerin ortalama %22'sinden oluşmaktaydı. Bugün BM'nin 193 üyesi olmasına karşın, BMGK'nın sadece 15 üyesi bulunmaktadır. Bu durum aritmetik olarak %8'den daha az bir orana denk gelir. Belirtmekte fayda olacağı üzere, geçici üye sayısında değişikliğe gidildiği 1963'te, BM'nin üye sayısı kurulduğu döneme kıyasla iki katından daha fazlaydı. Oysa yeni bir revizyona ihtiyaç duyulmayan son 56 yılda BM'nin üye sayısı kuruluşundan günümüze neredeyse dört kat artmıştır.

Totaliter yapılanmaya karşı şikayetlere rağmen enteresan şekilde, BMGK'daki olası bir genişlemeye olumsuz bakan devletler de mevcuttur. Seryon Lee'ye göre; BMGK'nın reformu üzerine yapılan tartışmalar sırasında BM üyesi ülkeler genellikle temsil, meşruiyet ve etkinlik arasında dengeyi sağlama konusunda bir ikileme karşı karşıya kalmaktadırlar. Örneğin, BMGK üyeliğindeki bir artış BMGK'yı daha güçlü temsil konumuna getirebilecekken, büyük çaplı bir genişleme aynı zamanda BMGK'nın etkinliğini siyasi bir organ olarak kaçınılmaz bir şekilde sınırlandırabilecektir.¹⁵

Uluslararası sistemde bağımsız devlet sayılarının hızla artması, bu devletlerin BM'ye üyelikleri sonrasında sisteme dahil olan devletlerin katılımıyla dünyadaki askeri ve ekonomik güç dengesi de önemli ölçüde değişmiştir. Bu

Marco Pedrazzi, "Italy's Approach to UN Security Council Reform", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, XXXV/3, Temmuz 2000, s.49.

Seryon Lee, "The Feasibility of Reforming the UN Security Council: Too Much Talk, Too Little Action?", *Journal of East Asia and International Law*, IV/2, Ağustos 2011, s.406-407.

durum BM'ye finansal açıdan katkısı beş daimi üyenin üçünden daha fazla olan ülkeler için adaletsizdir. Özellikle Japonya ve Almanya hala BM Şartı'nda bir II. Dünya Savaşı sonrası yaklaşımı olan "düşman devletler" kategorisinde bulunmalarına karşın; sırasıyla BM bütçesine ortalama %10 ve %7 olmak üzere, en fazla katkıda bulunan ikinci ve dördüncü devletlerdir.¹⁶

Temsilden kaynaklı yapısal sorunlara ek olarak bir zamanlar Soğuk Savaş rekabetiyle kenara itilen BM, karmaşık bir dünyanın meydan okumaları ile de karşı karşıyadır. Ancak BMGK bu duruma ayak uyduramamış gibi görünmekte, bu nedenle meşruluğu tartışma konusu olabilmektedir¹⁷. Ayrıca, II. Dünya Savaşı'nın galip devletleri olan daimi üyelerin üstünlüğünü yitirdiği; daimi üyelerin elinde tuttuğu veto gücünün kötüye kullanılmasını kabul etmenin zorlaştığı iddiaları her geçen gün daha fazla taraftar toplamaktadır.¹⁸ Bahsi geçen kötüye kullanım ifadesi, daimi üyelerin BMGK'daki koltuklarını kolektif ortak yarar yerine kendi ulusal çıkarlarına yönelik amaçlarla kullanmaları; veto ayrıcalığını ise yine öncelikle ulusal çıkarlarını korumak amaçlı sınırsız bir şekilde kullanmaktan çekinmemelerinden ileri gelmektedir. BM Şartı'nın 24. maddesinde öngörüldüğü üzere; "BMGK, BM üyeleri adına hareket eden, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında başlıca sorumlu organdır." Bu noktada BMGK'nın BM'yi temsil etmesinden ziyade totaliter bir anlayışla BM'ye egemen olduğuna yönelik eleştiriler haklılık kazanmaktadır. BMGK'nın reformu çerçevesinde şekillenen tartışmalarda şüphesiz daimi üyelerin sahip olduğu veto yetkisi en fazla ön plana çıkan, eleştirilerin odak noktasını oluşturan unsurdur. Buna karşılık vetonun varlığına yönelik ileri sürülen eleştirilerin bir sonucu olarak ısrarlı bir tutumla gündeme gelen reform önerilerinin içerikleri, olası bir reformun beş daimi üyenin vetosuna takılması kaygısıyla mevcut daimi üyelik ve veto yetkisinin kaldırılmasını söz konusu etmekten kaçınmaktadır. Vetoya ilişkin ileri sürülen talepler, azami olarak BM Şartı'nın 7. bölümünde belirtilen konular için bir sınırlandırma amaçlamaktadır.

Thomas G. Weiss, BMGK'nın yapısı ve veto yetkisinin ortadan kaldırılması konusunda kesinlikle bir fikir birliği olmadığı saptamasında bulunmaktadır. Buna karşın BMGK 21. yüzyıl güç dağılımını da yansıtmamaktadır. Ancak diplomatların ve analistlerin ortaya koyduğu reform önerileri BMGK masasındaki koltuklar ile BMGK odasının dışındaki mevcut askeri kapasite arasındaki gerçek dengesizliği hiç ele almamıştır. Bunun yerine dünyadaki toplam ülke sayısı ile BMGK üyeliği arasındaki dengesizliği ele alıp, beş ülke tarafından kontrol edilen mutlak veto hakkını tartışmayı amaçlamışlardır.¹⁹ BMGK'nın

United Nations Official Document System (UNODS), ST/ADM/SER.B/97, 29 Aralık 2017, s.8-12.

Jean Krasno, "Legitimacy, Representation and Accountability: A Proposal for U.N. Security Council Reform, *Yale Journal of International Relations*", 1/2, 2006, s.93-94.

Pedrazzi, *ag.m.*, s.49-50.

Thomas G. Weiss, "The Illusion of UN Security Council Reform", *The Washington Quarterly*, XXVI/4, 2003, s.149.

uluslararası barış ve güvenlik için önemli bir meşruiyet alanı olarak kalmasının kaçınılmaz olduğunu vurgulayan Lee ise, bu meşruiyeti BMGK'nın yasal yetkinlik alanında yetkili karar verme hakkına sahip devletlere olan inanç olarak tanımlamıştır.²⁰

Gerek uluslararası toplumun gerekse de uluslararası konjonktürün geçirdiği evrimi vurgulayan Nico J. Schrijver, devletlerin güvenliğine ek olarak son yıllarda insan güvenliğine yönelik de kaygıların ortaya çıktığını ileri sürmüştür. 1945'teki kaygının devlet saldırganlığına karşı bir toplu güvenlik sistemi yaratmak olduğunu belirten Schrijver, günümüzdeki tehditlerin hem devletlerden hem de devlet dışı unsurlardan geldiğini söyleyerek, yeni nesil hibrit tehditlerin hem devletlerin hem de insanların güvenliğine yönelik bir korku algısı oluşturduğunun altını çizmiştir.²¹ Bu tespit oldukça gerçekçi görünmektedir. Nitekim söz konusu saptamanın haklılığı günümüz uluslararası ilişkiler gündemi devlet yayılmacılığından ziyade, devlet dışı aktörlerin özellikle bölgesel sorunların tırmanması ve yayılması üzerindeki etkilerine yoğunlaşmış olmasıdır. Bu bağlamda bir aktör olarak devletin, devlet dışı aktörlerle olan ilişkileri de gündemi meşgul eden bir diğer unsurdur. Örneğin, 2010 yılından bu yana Suriye'de yaşanmakta olan iç savaşta ön plana çıkan aktörlerin niteliği göstermektedir ki, doğrudan tehdit algılaması sadece devletlerden kaynaklanmaktadır. Uluslararası sorunlarda devletin rolü çoğunlukla doğrudan olmaktan ziyade, dolaylı müdahale yöntemi ile kendini göstermektedir. Uluslararası sorunların değişen niteliği ve bu sorunlara yönelik devlet yaklaşımının zaman içindeki evrimi, 1945 dünyasının şartlarına göre tasarlanmış bir yapının sorunları çözmek noktasında bir değişime ihtiyaç duymasının kaçınılmaz olduğu gerçeğini öne çıkarmaktadır.

Gelişmekte olan ve üçüncü dünya devletlerinin iki temel sorunu ön plana aldıklarını öne süren Benjamin Macqueen'e göre, bunlardan ilki, BM'nin aşırı derecede bürokratik ve istişari yapısından dolayı, BM'nin kararlı bir şekilde hareket etmekten aciz olduğu yönünde bir görüşü merkeze almalarıdır. İkincisi ise, devletlerin çoğunluğunun BM'nin istişari organı olan Genel Kurul ile ondan çok daha fazla güçlü yürütme organı olan BMGK arasındaki dengesiz ağırlıktır.²² BM üyelerinin bir bütün halinde temsil edildiği Genel Kurul'un, sınırlı bir temsile sahip BMGK'nın gölgesi altında sadece danışma kurulu olarak görev yapmasının altını çizen Macqueen'e paralel olarak, Jean Krasno da insani güvenlik ihtiyaçlarının oldukça yoğun olduğu yerler ile BMGK eylemi gerektiren çatışmaların ortaya çıktığı gelişmekte olan ülkelerin BMGK'da temsil edilmesini önermiştir.²³

Lee, *ag.m.*, s.406.

Nico J. Schrijver, "The Future of the Charter of the United Nations", *Max Planck Yearbook of the United Nations Law*, X, Haziran 2006, s.10.

Benjamin Macqueen, "Muslim States and Reform of the United Nations Security Council", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, IV/3, 2010, s.49-50.

Krasno, *ag.m.*, s.95.

Sonuç olarak, Hintli bilim adamı Shashi Tharoor'un betimlemesiyle, BMGK'nın reform problemi, bir hastanın etrafında toplanan doktorların teşhis konusunda hemfikir olup, reçete konusunda anlaşamamaları gibi bir duruma benzemektedir. Reçete çok nettir; BMGK bugünün değil 1945 yılının güç dengesini, aktörler arası ilişkiler dengesini ve jeopolitik gerçeklerini yansıtmaktadır. Bu durum gerek matematiksel, coğrafik ve politik gerekse de hakkaniyet, hukukilik ve eşitlik açısından derinlemesine incelenmeye ihtiyaç duymaktadır.²⁴ Bu kapsamda bir Batı Avrupa devleti olan İtalya'nın BMGK'nın reformuna yönelik ikilemlili tutumunu ele almak belli saptamaların yapılabilmesine katkı sağlayabilecek niteliktedir.

BMGK'nın Mevcut Yapısında Reform Tartışmaları ve İtalya'nın Tutumu

Bir Batı Avrupa devleti olan İtalya da BMGK'nın reforme edilerek kendisine daimi üyelik statüsü tanınmasını arzulamaktadır. Buna karşın kendisine böyle bir statü tanınmasının olanaksızlığını değerlendirerek Avrupa ya da Asya'daki başka bir devletin, örneğin Almanya ya da Japonya'nın daimi üyelik elde edememesi için isteklerinin aksine bir politikayı savunmaktadır. Her geçen gün daha fazla taraftar kazanan reform taleplerine karşın reformun seçkin bir yönünde değil demokratik bir temele dayanmasının zorunluluğunu vurgulayan İtalya, sadece geçici üyelik koltuklarındaki bir artışın daha adil bir çözüm olacağını vurgulamaktadır.²⁵

İtalya gerçekleştirilecek bir reformun BM ve üye ülkeler için avantajlarını şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Genişletilmiş bir BMGK, üye sayısı artan BM'nin daha fazla temsilcisi olabilecektir;
- 2- Yeni ebedi imtiyaz durumlarından kaçınmak ancak ek daimi koltuklar oluşmasının önüne geçildiğinde ortaya çıkacaktır;
- 3- BMGK faaliyetlerine tüm üye devletlerin daha büyük ve daha demokratik katılımı, daha etkin kararlar için temel bir dayanak olacaktır;
- 4- BMGK'da koltukların daha adil bir coğrafi dağılımını, iki veya beş ek daimi üye ülkenin daha sınırlı katılımından ziyade, 30 ülke temelinde elde etmek daha kolaydır;
- 5- Uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülebilmesi için BM Şartı'nın hedeflerine ulaşması konusundaki kararlılıklarını korumak ve arttırmak bağlamında üyeler için daha sık ve daha düzenli bir rotasyon önemli bir teşvik olacaktır;
- 6- Coğrafi ya da ekonomik olarak küçük kategorisinde yer alan ülkelerin, her bölgesel gruptaki büyük ülkelerin eşit olmayan rekabetinden kurtularak geçici bir koltuğa seçilme şansları bu yöntemle artacaktır. Daha da iyisi, her grup

Shashi Tharoor, "Security Council Reform: Past, Present and Future", *Ethics in International Affairs*, XXV/4, Aralık 2011, s.397.

UNODS, A/51/47, 8 Ağustos 1997, s.62.

içindeki rotasyon anlaşmalarını ulaşılabilir ve saygı gösterilebilir kılacaktır. Böylece olağan rotasyon için "temiz bir sayfa" formülü benimsenebilecektir;

- 7- Daha sık ve düzenli rotasyon elde eden ülkelere BM'yi desteklemek için konsantrasyonu güçlü önemli roller sağlanacaktır. Bu ülkeler BM'nin, özellikle de BMGK'nın, amaçlarına ulaşması için BM'ye destek ve finansal katkı politikalarını düzenli ve uzun vadede planlayabileceklerdir. İki veya beş veto yetkisine sahip daimi üye yerine daha sık ve düzenli rotasyonla gelen 30 üye, barışı koruma operasyonlarında daimi üyelerin mevcut yükünü azaltabileceklerdir.²⁶

İtalya veto gücünü, statü isteyen bazı ülkeler tarafından kalıcı üyeliğin vazgeçilmez bir ayrıcalığı ve ancak Soğuk Savaş yıllarında haklı olabilecek bir kurum olarak tanımlamaktadır. Veto kullanımının basit bir tehdidi BMGK'nın yöntem ve tartışmalarının nihai sonucu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu vurgulayan İtalya, bu yüzden veto gücünün diğer ülkelere genişletilmesine karşı çıkmaktadır. İtalyan bakış açısının en önemli dayanaklarından biri, böyle bir genişleme modelinin ortaya çıkmaması gerekliliğidir. Ayrıca mevcut veto sahiplerinin kendiliğinden veto gücünden feragat etmeye istekli olmalarını ummak gerçekçi görünmese de İtalya veto kullanımının yine de düzenlenmesi ve mümkün oldukça sınırlandırılması gerektiğine inananların görüşlerini paylaşmaktadır. Bu sınırlama, bir kararın benimsenmesini engellemek için en az iki vetonun gerekliliği gibi örnekler çerçevesinde şekillenmektedir.²⁷

BM Genel Kurulu'na 29 Ekim 1996'da hitap eden dönemin İtalya BM Daimi Temsilcisi Francesco P. Fulci, BMGK'ya yeni daimi üyelerin eklenmesinin iki ülke dışında, bu iki ülkenin bölgesel rakiplerine hiçbir avantaj getirmeyeceğini vurgulamıştır. Şüphesiz Fulci'nin öne sürdüğü bu iki daimi statü adayı Almanya ve Japonya'dır. Rotasyona tabi olmayacak daimi koltukların BM'de iki çifte standart yaratacağını öne süren Fulci, (1) ilk olarak rotasyondan dışlanacak iki bölgesel grubun (Batı Avrupa ile diğer devletler ve Doğu Avrupa) böyle bir gelişmeden olumsuz etkileneceğini ifade etmiştir. (2) İkinci çifte standardın ise tüm devletleri olumsuz etkileyeceğini savunan Fulci, bazı ülkelerin varsayımına dayanan küresel üstünlüklerinin önceden varılan bir sonuç olarak ele alınacağını iddia etmiştir.²⁸ Fulci'nin ifadelerinden açıkça anlaşılacağı üzere, zaten mevcut yapıda Batı Avrupa ile diğer devletler grubuna ait kontenjan üç daimi üyeyi içermektedir. Dolayısıyla olası daimi üyelik genişlemesinde en az şansa sahip ülkeler de bu bölgesel gruba dahil ülkeler olacaktır. Buna ek olarak, olası daimi üyelik genişlemesinde öncelik varsayımına dayanan bir üstünlüğe sahip olan ülkelere sağlanacaktır. İtalyan bakış açısına göre, bu tür bir girişim her iki durumda da İtalya'nın aleyhine şekillenecek bir gelişmeyi beraberinde getirecektir.

UNODS, A/51/47, 8 Ağustos 1997, s.65-66.

UNODS, A/51/47, 8 Ağustos 1997, s.66.

UNODS, A/51/PV.44, 29 Ekim 1996, s.10.

Gazi

Akademik
Bakış

31

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Yeni daimi üyelerin eklenmesine ilişkin, 1926 yılında MC'nin güç kaybetmesinin daimi üyelikteki bir artışla başladığı saptamasında bulunan Fulci, 1965 yılında gerçekleştirilen reformun tek başarılı reform hareketi olduğunu ileri sürerek, tekrar aynı yolun izlenmesi gerektiğini savunmuştur. Fulci, birkaç orta ve büyük ölçekli ülkenin BMGK'ya diğerlerine göre daha sıklıkla seçildiği gerçeğinden hareketle, bazı kurucu üyeler de dahil olmak üzere 77 ülkenin BMGK'ya hiçbir zaman seçilmediğini, 44 ülkenin ise sadece bir kez seçildiğini hatırlatmıştır. İtalya'nın reforma yönelik ortaya koyduğu ilkeler sayesinde temsil haksızlığına uğrayan devletlerin ilgili bölge gruplarındaki "büyük kardeşlerin" rekabetinden korunacaklarını belirten Fulci, bu devletlerin BMGK'ya seçilmeleri için daha somut bir şansa sahip olacaklarını ileri sürmüştür.²⁹

İtalya'nın BM nezdindeki Daimi Temsilcisi Fulci, Almanya, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Japonya ve Nijerya gibi dikkat çekici altı devletin daimi üyelik düşüncelerine yönelik olarak, bu devletlere sunulacak üyeliklerden her birinin asla demokratik bir seçim anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Fulci'ye göre, hali hazırdaki çıkmaz, üç faktörün bileşiminden kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilkinde, diğer bölgesel gruplarda olan gelişmeleri Afrika'daki durumun yansıttığını belirten Fulci, Asya'da, Pakistan, Endonezya ve Güney Kore gibi devletlerin katı bir şekilde Hindistan ve Japonya'nın fiili bir hegemonyasına karşı çıktıklarını; Latin Amerika'da, Arjantin, Kolombiya ve Meksika'nın Brezilya'ya karşı benzer duygular taşıdıklarını; Avrupa'da, İtalya, İspanya, Kanada ve Türkiye gibi devletlerin sadece Fransa ve İngiltere ile ilgili değil, aynı zamanda Almanya açısından da marjinal olma düşüncesini şiddetle reddettiklerini ifade etmektedir. İkinci faktör olarak, Fulci, BM üyelerinin sayısını hesaba katmaksızın daimi üyelilerdeki bir artışın devletlerin egemen eşitliği ilkesini ayaklar altına alacağını ileri sürmektedir. Meselenin asıl önemli noktasının daimi üyeliğin artırılması olmadığını belirten Fulci, sorunun hangi devletin daimi üyeliğe getirileceği veya getirilmeyeceği olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, yeni daimi üyeleri yetkilendirmek için 128 oy barajına erişilse bile, yeni statüden faydalanacak devletlerin hangileri olacağı hususunda üstesinden gelinemez bir zorluk ortaya çıkacaktır. Üçüncü ve en büyük faktör olarak mevcut daimi beş üyenin tutumuna dikkat çeken Fulci, beş daimi üyenin, sahip oldukları kutsanmış pozisyonlarında bir sayı artışı görmek istemediklerini belirtmiştir.³⁰

Fulci'nin ifadelerine paralel olarak, İtalya daimi üyeliğin genişletilmesi-ne karşı var olan muhalefetin başını çekmektedir. Bölgesel anlamda, bu karşıtlığını Almanya'nın daimi üyelik mücadelesi üzerinden sürdüren İtalya, bunun yanı sıra Uzlaşma için Birlik Grubu (UBG)'ye de liderlik ederek küresel anlamda karşı bir kampanya yürütmektedir. İtalya'nın daimi üyelik karşıtı bu tutumunun

UNODS, A/51/PV.44, 29 Ekim 1996, s.10-11.

Francesco P. Fulci, "The Reform of the Security Council of the United Nations: Why Still an Open Question?", *MEDAC Publications in Mediterranean IR and Diplomacy*, II, Haziran 2008, s.3-6.

anlaşılabilir bir tarafının var olduğu ileri sürülebilir. Olası bir daimi üyelik genişlemesinde, daimi üyelik koltukları için aday olan ülkeler arasında İtalya'nın yerini alması ihtimali düşük görünmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, İtalya daimi üyelik şansının zaten düşük olduğu varsayımından hareketle, ulusal çıkarlarına yönelik daimi üyelik koltuklarının genişletilmesine karşı bir kampanyanın önder destekçisi olmaktadır.

İtalya'nın tutumu dönemsel bir pozisyon alışın ötesinde süreklilik arz eden bir dış politika yaklaşımıdır. BM Genel Kurulu'na 12 Ekim 2004'te hitap eden dönemin İtalya BM Daimi Temsilcisi Marcello Spatafora da, selefi ile benzer şekilde başarılı bir reform süreci için İtalya'nın altı ilke üzerine odaklandığını deklare etmiştir. İlk olarak geniş bir mutabakatın gerekliliğini vurgulayan Spatafora, BMGK'nın reformunun üyeler arasında bölücü yansımaları olmaması gerekliliğinin altını çizmiştir. Daimi üyelerin sayısındaki artıştan yana olan ülkelerin bile geniş bir mutabakatın gerekliliğinin farkında olduklarını ifade eden Spatafora, bazı devletlerin bu süreçten çekilmeleri durumunda daha etkili ve verimli bir BM yaratma olasılığının olamayacağını iddia etmiştir. İkinci olarak BMGK'daki mevcut Kuzey-Güney dengesizliğini hatırlatan Spatafora, bu konunun ele alınmasını temel ve acil bir ihtiyaç olarak nitelemiştir.³¹ Üçüncü olarak kapsamlılık ilkesini öne süren Spatafora, BMGK'nın genişlemesi konusundaki politikanın yanı sıra kurumsal konuların da ele alınmasının zorunluluğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda, BMGK, Genel Kurul ile Ekonomik ve Sosyal Konsey arasındaki karşılıklı ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesine dikkat çekilmiştir. Dördüncü olarak kapsayıcılık ve beşinci olarak hesap verebilirlik ilkelere ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu belirten Spatafora, veto gücü olmaksızın sisteme yeni daimi üyelerin eklenmesi önerisinin ciddi dezavantajları beraberinde getireceğini; bu durumda BMGK'da yeni bir hiyerarşi katmanı kurularak birinci, ikinci ve üçüncü sınıf üyelik yapısının ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür. Altıncı ve son olarak BMGK'daki bölgesel ve jeopolitik faktörün rolünü ve ağırlığını güçlendirmenin gerekliliğine değinen Spatafora, herhangi bir reform önerisinin ulusal çıkarlar yerine bölgesel ve jeopolitik faktörlerin, bölgesel seçmenlerin ve bölgesel çıkarların önemine odaklanması gerektiğini ifade etmiştir.³² İtalya'nın reform ile ilgili sarsılmaz muhalif tutumunu anlamak açısından, 23 Eylül 2004'te dönemin İtalya Dışişleri Bakanı Franco Frattini'nin şu ifadelerine göz atmak yeterli olacaktır:

"BMGK reformunda masadaki çeşitli yaklaşımları uzlaştıran bir anlaşma bulamadık. İtalya, gelişmekte olan ülkelere başlayarak daha fazla kapsayıcılık, etkinlik, demokratik katılım ve coğrafi temsil ilkelerinden esinlenen bir reform taraftarıdır. Böyle bir reformu sürdürmenin en iyi yolu yeni geçici koltuklar kurmaktır. Bununla birlikte, BMGK'daki zorlukların yeni daimi atamalar ile

UNODS, A/59/PV.26, 12 Ekim 2004, s.20-21.

UNODS, A/59/PV.26, 12 Ekim 2004, s.21-22.

çözülebileceğine inanmamaktayız. Diğer yandan, geniş kapsamlı bir fikir birliği tüm üye devletlerin egemen eşitliğine tam bir saygıyla ortaya çıkarsa, BM'nin amaçlarına daha fazla katkıda bulunan ülkeler için daha sık rotasyon ve daha uzun dönem tasarlamaya gönüllüüz. Ayrıca, seçilen üyeler ve onların bölgesel grupları arasında daha yakın bir ilişki kurulması, seçilmiş üyelerin hesap verebilirliğini arttıracak, BMGK'yı daha temsilci yapacak ve müzakereleri daha meşrulaştıracaktır."³³

Açıkça görüldüğü gibi olası bir genişlemede kendisi için yeni bir statü öngöremeyen İtalya, kendisine yakın güçte gördüğü Almanya ve Japonya'nın daimi üyeliğini engelleyebilmek için mevcut totaliter yapıyı savunmak dahil güçlü argümanlar geliştirmeye çalışmaktadır.

Güvenlik Konseyi'nin Reformuna Yönelik Öneriler ve İtalya

BMGK'da reform talepleriyle ilgili olarak önemli girişimlerde bulunmuş kişilerin başında Malezyalı Diplomat İsmail Razali gelir. Razali, çalışmalarına 1994 yılında başlayan "*Adil Temsil Sorunu, Güvenlik Konseyi'nin Üyeliğindeki Artış ve Güvenlik Konseyi'ndeki Diğer Meseleler Üzerine Açık-Uçlu Çalışma Grubu*"nun Ağustos 1997'deki oturumuna başkanlık etmiş ve BMGK reformuyla ilgili ayrıntılı bir plan hazırlamıştır.

Razali Planı, BMGK'ya beş daimi artı dört geçici üyelik koltuğu daha eklenmesini önermiştir. Mevcut bölgesel dağılımı baz alan Razali Planı, Afrika, Asya-Pasifik, Latin Amerika ile Karayipler gruplarının her birinden bir gelişmekte olan devletin veto yetkisini kapsamayan yeni bir daimi üyelik koltuğu elde edeceğini; diğer iki veto yetkisini kapsamayan daimi üyelik koltuğunun ise iki sanayileşmiş devlet tarafından doldurulmasını öngörmüştür. Dört geçici üyelik koltuğunun ise Afrika, Asya-Pasifik, Doğu Avrupa, Latin Amerika ile Karayipler gruplarının her birinden bir devlet ile doldurulmasını önerilmiştir.³⁴

Raporunda BMGK'ya dahil edilecek yeni daimi üyeler için veto yetkisini genişletmeyen Razali, BM Şartı'nın 7. bölümü uyarınca gerçekleştirilen eylemlere yönelik veto yetkisini kullanımına sınırlama getirebilmek için mevcut daimi üyeleri teşvik ederek veto kullanımının azalacağını varsaymıştır.³⁵ Razali'nin önerdiği reform planında sanayileşmiş iki devlet için tahsis edilecek daimi üyelik koltuklarına en yakın iki aday Almanya ve Japonya olarak öngörülmüştür. Özellikle Batı Avrupa ile diğer devletler grubuna tahsis edilecek yeni bir olası daimi üyelik koltuğunun şüphesiz en iddialı adayı Almanya'dır. İtalya'nın olası bir reformda daimi üyelik koltuklarının genişletilmesine karşı sert muhalefeti de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Reform sürecine darbeyi vuran en önemli gelişmeler de reform üzerinde yoğun bir Alman-İtalyan rekaabetinin varlığı ile şekillenmektedir.

UNODS, A/59/PV.7, 23 Eylül 2004, s.27.

UNODS, A/51/47, 8 Ağustos 1997, s.7.

UNODS, A/51/47, 8 Ağustos 1997, s.7.

Görüş

Akademik
Bakış

34

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Razali Planı'nın Güney ülkeleri için "üç sahte daimi koltuk karşılığında", veto yetkisi olmasa bile iki sanayileşmiş ülkeye tam hak ve imtiyazlara sahip iki gerçek daimi koltuk tahsis edeceğini öne süren Fulci, gelişmekte olan ülkelerin böyle bir değişimi kabul edip, mevcut durumu daha da kötüleştirerek devam ettireceğini kimin hayal edeceği sorusunu yöneltmiştir. Mevcut beş daimi üyenin tamamının dünyanın kuzey yarım küresi ve sanayileşmiş bölgelerinden geldiğini hatırlatan Fulci'ye göre, Razali sistemi altında bu sayı beşten yediye yükselecek, diğer anlam ifade etmeyen daimi koltuklar ise güney yarım küreye gidecektir. Fulci, Razali Planı'na yönelik eleştirilerini İtalya Başkanı Oscar Luigi Scalfaro'nun Nisan 1996'daki konuşmasından alıntı yaparak desteklemiştir:

*"Güçlü ülkelerden oluşan bir Olimpos, uçurumu genişletebilir ve böylece dışlananın çıkarlarını azaltabilir, politik bağlılıklarını bu süreçten alıkoyabilir, onları marjinalize edebilir ve onlara başkalarının aldıkları kararların izleyicileri ve sadece gözlemci olduklarına dair tehlikeli bir his verebilir."*⁵⁶

Razali Planı sonrasındaki en somut önerileri ortaya koyan plan BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından geliştirilmiştir. Nitekim Kofi Annan, 2004 yılında BMGK'nın reformuna yönelik en kapsamlı önerilerden ikisinin altına imzasını atmıştır. Annan olası bir reformun temel niteliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- 1- BM'nin 23. maddesini onurlandırmak suretiyle, BM'ye katkısı bakımından BM'ye en çok mali, askeri ve diplomatik katkıda bulunanların karar alma süreçlerine katılımı arttırılmalıdır. Bu katkılar, belirlenmiş bütçelerin, zorunlu barış faaliyetlerine katılımın, BM'nin güvenlik ve kalkınma hedeflerini ve görevlerini destekleyen diplomatik faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir;
- 2- Gelişmiş ülkeler arasında Operasyonel Birlik Alfa (Operational Detachment Alpha) için gayri safi milli hasılasının %0,7 oranına, yani uluslararası düzeyde anlaşmaya varılmış bir düzeye, erişilmesi veya önemli ölçüde ilerleme kaydedilmesi önemli bir katkı kriteri olarak görülmelidir;
- 3- Özellikle gelişmekte olan dünyada daha geniş üyeliğin temsilcisi olan ülkeler karar alma süreçlerine sokulmalıdır;
- 4- BMGK'nın etkinliği bozulmamalıdır;
- 5- BMGK'nın demokratik ve sorumlu niteliği arttırılmalıdır.³⁷

Annan, reforma ilişkin iki model ileri sürmüştür. A ve B modelleri olarak tanımlanan bu önerilerin her ikisi de sırasıyla "Afrika", "Asya-Pasifik", "Avrupa" ve "Amerika" olarak dört ana bölge arasında koltuk dağılımlarını belirlemiştir. Annan'ın koltuk dağılımlarını belirlemede mevcut bölgesel gruplar yerine yeni bir kıtasal dağılım tercih ettiği görülmektedir.

⁵⁶ UNODS, A/52/PV.62, 4 Aralık 1997, s.20-21.
UNODS, A/59/565, 2 Aralık 2004, s.66-67.

A modeli, Afrika bölgesinden iki, Asya-Pasifik bölgesinden iki, Avrupa bölgesinden bir ve Amerika bölgesinden bir olmak üzere veto hakkına sahip olmayan altı yeni daimi üyelik koltuğu belirlemiştir. Bunun yanı sıra, Afrika bölgesinden bir, Avrupa bölgesinden bir ve Amerika bölgesinden bir olmak üzere mevcut geçici üyelik koltuklarına ek üç geçici üyelik koltuğu belirlenmiştir.³⁸

Annan Planı'na da önemli eleştiriler yöneltilmiştir. Nitekim Yehuda Blum; planda önerilen altı yeni daimi üyelik koltuğundan Avrupa'nın payına düşen bir üyelik koltuğu Almanya'ya, Asya-Pasifik'in payına düşen iki üyelik koltuğu Hindistan ve Japonya'ya, Amerika'nın payına düşen bir üyelik koltuğu Brezilya'ya ve Afrika'nın payına düşen iki üyelik koltuğu ise Nijerya ve Mısır ya da Güney Afrika'ya gidecektir saptamasında bulunmuştur.³⁹

Açıkça görülmektedir ki, Blum'un ortaya koyduğu bu saptamalar, bölgeleşme gücü temel alınarak ileri sürülmüştür. Fakat neredeyse öne sürülen tüm bu devletlerin kendi bölgelerindeki diğer hatırı sayılır devletler tarafından bölgesel bir rekabete maruz kaldığının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Hindistan ve Japonya'nın payına düşen daimi üyelik koltukları, Asya-Pasifik bölgesinde Güney Kore ve Pakistan gibi gelişmekte olan ülkelerin BMGK'daki temsil düzeylerini doğrudan etkilemekle birlikte, bu devletlerin BMGK'da daha düşük rütbeli, etkisi azalmış bir pozisyona indirgenmelerine neden olacaktır. Asya-Pasifik bölgesi için yeni daimi üyelerin kabulü konusundaki en önemli engellerden biri de Çin'in bölgesel politikaları kapsamında diğer bölgesel rakiplerinin çıkarlarına hizmet edecek bir değişime rıza göstermekteki isteksizliğidir.

Benzer bir durum Amerika Kıtası için de geçerlidir. Amerika bölgesi için ayrılan daimi üyelik koltuğu için alternatifsiz bir aday olarak görülen Brezilya, özellikle Arjantin tarafından sert bir muhalefete maruz kalmaktadır. Afrika bölgesi için ayrılan daimi koltuklar bölgesel rekabet oluşturmaktan ziyade, Afrika Birliği'nin reforma yönelik tutumu ile doğrudan ilgili bir sorun yaratmaktadır. İleride Afrika Birliği'nin reform önerisinin incelemesinde de görüleceği gibi, Afrika Birliği mevcut daimi üyelerin sahip olduğu tüm hak ve imtiyazların aynı şekilde yeni daimi üyelere sağlanması noktasında ısrarcıdır. Son olarak reform önerilerinin en tartışmalı bölgesini oluşturan Avrupa, daha önce de bahsedildiği gibi bir Alman-İtalyan rekabetine ev sahipliği yapmaktadır. İtalya, veto yetkisi olsun ya da olmasın bir daimi üyeliğe karşı çıkmaktadır. İtalya söz konusu öneriyi özellikle Almanya ve Japonya'nın mevcut daimi üyelerin sahip olduğu hak ve imtiyazlara erişmesi sürecine açılan bir kapı olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan, Avrupa bölgesine tahsis edilecek olası bir daimi koltuk için İtalya dezavantajlı görünmektedir. Hem ekonomik hem de politik anlamda Avrupa'da şüpheye yer bırakmayan en önemli aday olan Almanya karşısında,

UNODS, A/59/565, 2 Aralık 2004, s.68.

Yehuda Z. Blum, "Proposals for UN Security Council Reform", The American Journal of International Law, XCIX/3, Temmuz 2005, s.641.

İtalya için kaçınılmaz yegâne seçenek yeni bir daimi üyelik koltuğu olasılığını ortadan kaldırmaktır. Mevcut seçeneksizliğin oluşturduğu şartlar altında İtalya, diğer bölgesel gruplarda kendi pozisyonunda bulunan devletlerle ortak hareket etmektedir. Bu ortaklık, reform girişimleri arasında en fazla ses getirenlerden biri olan G-4 önerisine karşı bir ittifak anlamına gelmektedir. İtalya'nın gönüllü liderliğini üstlendiği UBG, bahse konu ittifakın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın bir diğer önerisi olan B modeli ise, yeni daimi üyelik koltuğu sunmamıştır. Bunun yerine yeni bir kategori oluşturulmuştur. Plan'da Afrika bölgesinden iki, Asya-Pasifik bölgesinden iki, Avrupa bölgesinden iki ve Amerika bölgesinden iki olmak üzere dört yılda bir yenilenecek sekiz yeni geçici üyelik koltuğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, Afrika bölgesinden bir olmak üzere mevcut geçici üyelik koltuklarına ek bir geçici üyelik koltuğu belirlenmiştir.⁴⁰

Açıkça görüldüğü gibi ikinci model, büyük oranda MC dönemindeki yeni daimi üyelik düzenlemesinin tekrarıdır. Blum'a göre; iki Avrupa üyelik koltuğundan biri şüphesiz Almanya'ya gidecektir, diğeri ise İspanya, Polonya ve Türkiye gibi Avrupa'nın diğer başlıca devletleri ile İtalya arasında muhtemelen dönüşümlü olacaktır. İki Asya-Pasifik koltuğu, Hindistan ve Japonya'ya gidecektir. Büyük olasılıkla Nijerya, iki Afrika üyelik koltuğundan birini elde edecek, diğeri ise Mısır ve Güney Afrika gibi ülkeler arasında muhtemelen dönüşümlü olacaktır. Bu kategorideki iki Amerikan üyelik koltuğundan biri kuşkusuz Brezilya'ya verilecek, diğeri ise Arjantin, Kanada ve Meksika arasında muhtemelen dönüşümlü olacaktır.⁴¹ Blum'un bu modele yönelik yaptığı öngörülerin yerini bulması, A modeli ile kıyaslandığında, daha fazla olanaklıdır. Çünkü B modeli, A modeline göre daha kapsayıcıdır. Bunun yanı sıra, A modelinde ileri sürülen mevcut geçici üyelik kategorisinin dışındaki bir genişleme, ki bu mevcut daimi üyelik kategorisinin bir genişlemesi olarak karşımıza çıkmaktadır, B modelinden daha kısıtlıdır. Dolayısıyla B modelinin ortaya koyduğu yeni ve daha kapsayıcı bir kategori, daha fazla devleti memnun ederek, bölgesel anlamda karşı karşıya gelme ihtimali yüksek olan rakipler için bir orta yol anlamına gelmektedir.

A modeli ile kıyaslandığında, Annan tarafından geliştirilen B modelinin İtalya ve diğer bölgesel güçler için daha kabul edilebilir bir uzlaşma olduğu savı kolaylıkla ileri sürülebilir. İtalya'nın reforma yönelik tutumu göz önünde bulundurulduğunda, nitekim bu ülkenin devamlılık içindeki bir dış politika tutumuyla daimi üyelik kategorisinde olası bir genişlemeye karşı çok katı bir muhalefet sürdürdüğü bilinmektedir. Annan'ın B modelinde söz konusu bir daimi üyelik önerisi bulunmamasına rağmen, İtalya'nın bu modele yöne-

UNODS, A/59/565, 2 Aralık 2004, s.68.
Blum, *ag.m.*, s.641.

lik eleştirilerini bölgesel ve küresel anlamda bir güç sınıflandırması yaratacağı endişesinde arayabiliriz. BMGK'daki olası bir genişlemenin, mevcut daimi üyeleri dışarıda bırakarak, devletlerin egemen eşitliği ilkesi çerçevesinde olması gerekliliğini vurgulayan İtalya'ya göre, mevcut iki daimi üye olan Fransa ve İngiltere'ye ek olarak herhangi bir Avrupa devletinin İtalya'dan daha üst bir konumda BMGK'da temsil edilmesi İtalya'nın küresel ve bölgesel politikaları açısından bir kayıp olarak değerlendirilmektedir.

Annan, her iki modeli de BM Şartı'nın 23. maddesini göz önünde tutarak, mevcut bölgesel istişare uygulamalarını dikkate alan Genel Kurul için uluslararası barış ve güvenliğe daha fazla katkıda bulunmak için üye devletleri teşvik edecek bir yöntem olarak yorumlamıştır. BMGK'nın yapısındaki herhangi bir değişikliğin gelecekte kalıcı veya karşı konulamaz olarak görülmemesi gerektiğini ifade eden Annan, BMGK'nın kolektif eylemde bulunmaktaki etkinliği açısından daimi ve geçici üyelerin katkısının gözden geçirilmesi de dahil olmak üzere 2020 yılında BMGK'nın bileşiminin gözden geçirilmesi gerekliliğine haklı bir vurguda bulunmuştur.⁴²

Her iki modeldeki önerilerde veya herhangi bir başka öneride veto gücünün genişletilmemesi gerektiğini belirten Annan, mevcut daimi üyelerin veto yetkilerini değiştirmenin pratik bir yolu olmadığını kabul etmekle birlikte, soykırım ve geniş çaplı insan hakları ihlalleri durumunda veto kullanımından kaçınmaya yönelik daimi üyelere çağrıda bulunmuştur.⁴³ Son olarak Annan, BMGK'daki oylama sistemi için ek bir prosedür önermiştir. "Gösterge Niteliğinde Oylama" olarak tanımlanan bu oylama kamuya açıklama gerektiren, resmi olmayan, hayır oylarının veto olarak kabul edilmeyeceği ve nihai kararın herhangi bir yasal güce sahip olmayacağı bir ön oylamadır. İkinci oylama ise BMGK'nın mevcut prosedürleri kapsamında gerçekleştirilecektir. Annan'a göre yeni uygulama, veto işlevinin hesap verilebilirliğini arttıracaktır.⁴⁴ BMGK'nın yapısının revize ve reform edilmesi gerekliliğine olan inanç gün geçtikçe güç kazandığı için Annan Planı sonrasında yeni öneriler ortaya çıkmıştır. Bunların başında G-4 ülkelerinin ve Afrika Birliği'nin reformu öncelikli bir yere sahiptir.

BMGK'nın Mevcut Yapısı Üzerindeki Tartışmalar: G-4 Ülkelerinin Reform Önerisi

Temmuz 2005'te Almanya, Brezilya, Japonya ve Hindistan'ın öncülüğünde 27 devlet, G-4 önerisi olarak bilinen bir reform tasarısını Genel Kurul'a sunmuşlardır. Bu dört devleti bir araya getiren şartları şu şekilde sıralayabiliriz. Almanya, dünyanın en büyük dördüncü ekonomisi, Avrupa Birliği'nin ekonomik lokomotifidir. Alman silahlı kuvvetleri Afganistan, Kosova ve Somali gibi barış

UNODS, A/59/565, 2 Aralık 2004, s.68.

UNODS, A/59/565, 2 Aralık 2004, s.68.

UNODS, A/59/565, 2 Aralık 2004, s.68.

tesisi operasyonlarında önemli roller oynamıştır. Güney Amerika'nın en büyük ülkesi olan Brezilya, görünen bir küresel mevcudiyettir, dünyadaki önemli konulara artan bir şekilde dahil olmaktadır. Hindistan, dünyanın en kalabalık ikinci nüfusuna sahip ülkesidir. Muhtemelen 2040'da dünyanın en kalabalık ülkesi olarak Çin'in yerini alacaktır. Ayrıca Hindistan, yükselen bir ekonomik güç ve kontrollü bir nükleer silaha sahip devlettir. Japonya ise dünyanın en büyük üçüncü ekonomisiyle birlikte en kalabalık nüfuslarından birine sahiptir.⁴⁵

BMGK üye sayısını kapsamlı bir genişlemeyle 15'ten 25'e çıkarmayı planlayan G-4 önerisi, altı yeni daimi ve dört yeni geçici üyenin BMGK'ya dahil edilmesini istemektedir. Altı yeni daimi üyenin ikisi Afrika, ikisi Asya-Pasifik, biri Latin Amerika ile Karayipler diğerinin ise Batı Avrupa ile diğer devletler olmak üzere dağıtılması öngörülmüştür. Dört geçici üyenin ise biri Afrika, biri Asya-Pasifik, biri Doğu Avrupa ve biri Latin Amerika ile Karayipler şeklinde dağıtılacaktır.⁴⁶

Brian Cox'a göre, bu öneri büyük ölçüde Razali Planı'nın esas felsefesi ile Annan'ın sunduğu A modelinin bir kaynaşmasıdır. Öneri, Razali'nin geliştirmekte olan devletler ile ilgili geliştirdiği temsil karakterini ve Annan'ın A modelinde altını çizdiği BMGK'nın etkinlik, güvenilirlik ve meşruiyetini sağlamlaştırmaya odaklanmasını birleştirmektedir.⁴⁷

Yeni daimi üyelerin mevcut daimi üyeler ile aynı sorumluluklara ve yükümlülüklerle sahip olması gerektiğinin altını çizen G-4 önerisi, tasarımın yürürlüğe girmesinden itibaren 15 yıl sonra, belirlenmiş yeni daimi üyelerin yeniden gözden geçirilmesine dek bu üyelerin veto yetkilerini kullanamayacaklarını tahhüt etmiştir.⁴⁸ Öne sürülen reform önerilerinde veto olgusunun en önemli soruna kaynaklık yaptığını göz önünde bulunduracak olursak, G-4 önerisinin sorunu çözmek adına farklı bir bakış açısı getirdiğini söylemek mümkündür. Önerinin, BMGK'nın olası bir reformu durumunda, yeni daimi üyeler için veto tonun genişletilmesine karşı olanlar ile yeni daimi üyelerin veto hakkı elde etmeleri gerektiğini savunanlar arasında orta yol bulan bir formül ileri sürdüğü ifade edilebilir.

Tahsis edilmesi planlanan daimi üyelik koltuklarının Afrika için ayrılan kısmı hariç, diğerlerinin sahiplerinin G-4 üyelerinin olduğuna şüphe yoktur. G-4'ün reform önerisinde en çok dikkat çeken noktalardan birisi Afrika'ya verilmesi öngörülen iki daimi üyelik koltuğudur. Olası bir reformun hayata geçirilmesi için Genel Kurul'da üçte ikilik bir çoğunluğa ihtiyaç duyulmasından

Shiwei Jiang, UN Security Council Reform, *Model United Nations Conference: Issue Brief for the GA Sixth Committee: Legal*, 17-19 Şubat 2011, Old Dominion University, Norfolk VA 2011, s.3.

UNODS, A/59/L.64, 6 Temmuz 2005, s.2-3.

Brian Cox, "United Nations Security Council Reform: Collected Proposals and Possible Consequences", *South Carolina Journal of International Law and Business*, VI/1, 2009, s.105-106.

UNODS, A/59/L.64, 6 Temmuz 2005, s.3-4.

dolayı, üyelik koltuklarındaki bu yönde bir dağılımın planlamasında; Afrika'nın BM Genel Kurulu'nda sahip olduğu hatırı sayılır aritmetik çoğunluğunun etkisi açıkça görülmektedir.

Genel anlamda kabul edilebilir argümanlar ileri süren G-4 girişimiyle aynı yıl gündeme getirilen bir diğer talep Afrika Birliği'nin gündeme getirdiği reform önerisidir. Afrika Birliği 2005 yılında, yaygın olarak "*Ezulwini Mutabakatı*" olarak bilinen, BM reformuna ilişkin ortak bir duruş benimsemiştir. Afrika Birliği, BMGK'nın mevcut dünya gerçeklerini yansıtmaması ve BM'nin tüm üyelerinin isteklerine daha fazla cevap vermesi gereğinin altını çizerek, Afrika'nın büyük bir kısmının BMGK'da temsil edilmediğini ve BMGK'da daimi koltuğu olmayan tek kıtanın Afrika olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹ Afrika'nın, dünyanın diğer tüm bölgelerinin olduğu gibi, BMGK'da etkin bir şekilde temsil edilmesine duyulan ihtiyacın farkındalığını paylaşan Afrika Birliği, altı yeni daimi ve beş yeni geçici üye öneren reform planını gündeme taşımıştır.

Afrika Birliği'nin reform önerisine göre altı yeni daimi üyelik koltuklarının ikisi Afrika, ikisi Asya-Pasifik, biri Latin Amerika ile Karayipler ve biri Batı Avrupa ile diğer devletler olmak üzere paylaşılacaktır. Beş yeni geçici üyelik koltuklarının ise ikisi Afrika, biri Asya-Pasifik, biri Latin Amerika ile Karayipler ve biri Doğu Avrupa olmak üzere dağıtılacaktır.⁵⁰

Afrika Birliği'nin önerisi yeni daimi üyelere, veto yetkisi de dahil olmak üzere, mevcut daimi üyeler ile aynı imtiyazları sağlamaktadır.⁵¹ Jonas V. Freisleben'in çok doğru bir şekilde saptadığı gibi; Afrika Birliği prensip olarak vetoya karşı olmasına rağmen, veto hakkı var olacaksa, vetonun tüm daimi üyeler için genişletilmesi gerektiği yönünde katı bir tutum takılmaktadır.⁵²

Afrika grubu, Genel Kurul üyelerinin yaklaşık olarak %30'unu oluşturmaktadır. BMGK'ya üye olmak isteyen herhangi bir devlet ya da Genel Kurul'da kabul görececek herhangi bir reform önerisi kaçınılmaz bir şekilde Afrika grubu ile bir iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan değerlendirecek olursak, BMGK'nın reformuna ilişkin ileri sürülen veya ileri sürülecek reform önerilerinin içeriklerinin belirlenmesinde Afrika grubunun duruşu önemli bir rol oynayacaktır. İtalya söz konusu keyfiyeti dikkate alarak karşıt tutumunda ya da kendisi için avantajlı bir yapılanmada Afrika devletlerinin desteğini alabilecek politikalar geliştirmeye mecburdur.

UNODS, A/59/L.67, 18 Temmuz 2005, s.2.

UNODS, A/59/L.67, 18 Temmuz 2005, s.2-3.

UNODS, A/59/L.67, 18 Temmuz 2005, s.2.

Jonas V. Freisleben, "Reform of the Security Council: 1945-2008", L. Swart-E. Perry, der., *Governing and Managing Change at the United Nations: Security Council Reform from 1945 to September 2013*, Center for UN Reform Education, New York 2013, s.6.

Görüş

Uzlaşma için Birlik Grubu'nun Reform Önerileri ve İtalya'nın Bölgesel Reform Önerisi

İtalya'nın gönüllü liderlik yaptığı UBG, reform tartışmalarının yarattığı kutuplaşmanın hemen ardından İtalya'nın öncülüğünde; gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerden oluşan bir koalisyon olarak ortaya çıkan Kahve Kulübü (Coffee Club)'nün yeni oluşumudur. Kahve Kulübü ortak diplomatik girişimlerle BMGK'da daimi üyelik kategorisinin genişlemesine karşı çalışmak isteyenlerin *de facto* bir ittifakını temsil etmektedir.⁵³ G-4 önerisine karşı olarak yeniden şekillenen UBG, İtalya, Pakistan, Güney Kore ve Arjantin'i kapsayan yaklaşık olarak 40 devletlik bir gruptur. Bu karşıtlığın nedeni kolayca anlaşılabilir, çünkü katılımcı devletlerin her biri, kendi uluslararası politik önemlerinde adaletsiz bir azalma öngören herhangi bir gelişmeye katı bir tutumla karşı çıkmaktadırlar.⁵⁴ UBG'nin başlıca üyelerini, G-4 üyelerinin bölgesel rakipleri oluşturmaktadır. Avustralyalı bir yetkilinin de belirttiği üzere, "*UBG'deki devletler, uzlaşma için değil G-4'ün önerisine karşı bir araya gelmişlerdir.*"⁵⁵

Bölgesel rekabetleri alevlendirme potansiyeline sahip BMGK reform müzakerelerinde daimi üyelik koltuğu için bir Alman ve İtalyan rekabetinin varlığından önceki sayfalarda bahsedilmiştir. Daimi üyelik için en az Almanya kadar eşit hakkı olduğu inancına rağmen, BMGK'ya daimi statüde girmesi engellenen İtalya'nın oldukça katı ve karşıt politikalar takip ettiği bilinmektedir. Söz konusu tutumun doğal bir sonucu olarak, İtalya'nın, Almanya'nın adaylığı ile ilgili güçlü bir çekince eşliğinde, sarsılmaz bir tutumla Berlin'in BMGK'ya daimi olarak girme olasılığını engellemeyi katı bir dış politika tutumu olarak benimsediği görülmektedir. 18 Eylül 2005'te dönemin İtalyan Dış İşleri Bakanı Gianfranco Fini de söz konusu politikaya haklılık kazandırmaya yönelik görüşlerini belirtmiş ve "*şu anda var olmayan, daha geniş muhtemel bir uzlaşma yapılmadıkça, yeni daimi üyelerin kabul edilmesinin faydalı olacağını düşünmüyoruz.*" demiştir.⁵⁶

İtalya'nın tutumuyla benzer şekilde Latin Amerika ile Karayipler'deki yarışın favorisi olan Brezilya'nın Latin Amerika'nın temsilini ele geçirme iddiaları, Arjantin ve Meksika'nın hoşuna gitmemektedir. 12 Ekim 2004 tarihinde dönemin Arjantin BM Daimi Temsilcisi Cesar Mayoral da İtalyan Dışişleri Bakanı ile benzer ifadeleri kullanmıştır; "*BMGK üyeliğindeki bir artışı destekliyoruz ancak sadece geçici koltuklarda. Daimi koltuklar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan özel bir durumun sonucudur.*"⁵⁷ Ayrıca Brezilya'nın, büyük oranda İspanyolca

Dimitris Bourantonis, *The History and Politics of the United Nations Security Council Reform*, Routledge, 1. Baskı, New York 2005, s.71.

Elisabetta Martini, "UN Security Council Reform, Current Development", *Istituto Affari Internazionali*, IV/26, Kasım 2009, s.6.

Sahar Okhovat, "The United Nations Security Council: Its Veto Power and Its Reform", *The University of Sydney: Centre for Peace and Conflict Studies*, XV/1, Ağustos 2011, s.33.

UNODS, A/60/PV.12, 18 Eylül 2005, s.10.

UNODS, A/59/PV.26, 12 Ekim 2004, s.17.

Görüş

Akademik
Bakış

41

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

konusulan Latin Amerika'da Portekizce konuşulan bir ülke olması da vurgulanması gereken bir diğer unsurdur.⁵⁸

Pakistan, komşusu Hindistan'ın uzun vadeli rakibi olarak, daimi üyelik makamına terfi ettirilmiş bir Yeni Delhi görmek istememektedir. Açıkça Hindistan'a karşı olmayan Pakistan, daimi üyeliğin genişlemesine karşı çıkmaktadır. 20 Temmuz 2006 tarihinde dönemin Pakistan BM Daimi Temsilcisi Aizaz Ahmad Chaudhry'nin ifadeleri şu şekildedir:

"Veto hakları olmadan yeni daimi üyelerin BMGK'daki güç gerçeklerini değiştirmesi olası değildir. Öyle olsa bile, BM üyeliğinin geri kalanının hayati önem taşıyan ulusal çıkarları, BMGK'nın yeni ve genişlemiş oligarşisinin çalışmalarında ve kararlarında temsil edilmeyecek ve dolayısıyla göz ardı edilecektir. BMGK daha demokratik ve temsili olmayacaktır."⁵⁹

Güney Kore'de, Japonya'nın savaş geçmişi ile ilgili hassasiyetler halen varlıklarını korumaktadır. İki devlet arasındaki tarihsel sembolik adalar üzerine Tokyo ile var olan ihtilaf da halen önemli bir sorundur. 10 Kasım 2005 tarihinde dönemin Güney Kore BM Daimi Temsilcisi Choi Young-Jin'in ifadeleri Güney Kore'nin tavrı hakkında fikir vermektedir; "*Güney Kore daha temsili, hesap verebilir ve etkili bir şekilde reform edilmiş BMGK fikrini desteklediğini açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda, daimi üyelik kategorisindeki herhangi bir genişlemeye ise karşı çıkmaktayız.*"⁶⁰

Her ne kadar UBG, BMGK'nın genişlemesi üzerine yeni bir daimi üyelik koltuğuna karşı olsa da, UBG'nin önerilerinden önce İtalyan hükümetinin daimi üyelik koltukları öngören bölgesel bir önerisi karşımıza çıkmaktadır. İtalyan hükümeti tarafından 2005 yılında önerilen model, mevcut bölgesel gruplamayı sürdürüp, devletlere özgü değil, bu bölgesel gruplara özgü veto hakkı olmayan 10 yeni daimi üyelik koltuğu tahsis edilmesini tartışmaya açmıştır.⁶¹ Bu modele göre; her bölgesel grup bir '*işlevsel yönetim*'e sahip olacak, her bölge koltuklarının ulusal kullanımını önlemek ve bölgesel temsili sağlamak için uygun, denetimli ve dengeli prensipler ile yöntemler belirleyecektir. İtalyan modelinin temel eksikliği uygulamasında yatmaktadır. Mevcut üye devletler hali hazırda bölgesel bir BMGK koltuğunu yönetme kapasitesine sahip değildirler. Belki bölgesel teşkilatlar aracılığıyla bu kapasite geliştirilebilir, fakat her ülkenin canıgönülünden bölgesel bir teşkilat tarafından temsil edilmeyi kabul etmesi çok kolay görülmemektedir.⁶² BMGK'nın mevcut üyelik durumunu adaletsiz ve dengesiz olarak tanımlayan UBG, İtalyan önerisinin hemen ardından, BMGK'da daimi

Yana Korobko - Mahmoud Musa, *The Shifting Global Balance of Power: Perils of a World War and Preventive Measures*, Xlibris Corporation, 1. Baskı, Bloomington 2014, s.7.

UNODS, A/60/PV.94, 20 Temmuz 2006, s.18.

UNODS, A60/PV.48, 11 Kasım 2005, s.11.

Walter Hoffmann - Ayca Ariyörük, "Security Council Reform Models: Models A and B, Italian (Regional) Proposal, Blue and Green Models and A New Model C", *Center for U.N. Reform Education*, Special Paper 4, Mayıs 2005, s.3.

Ag.m.

üyelik kategorisinin genişlemesine karşı, Mavi ve Yeşil modelleri tartışmaya sunmuştur. Boyut ve denge açısından, İtalya'nın bölgesel modeline benzeyen Yeşil Model, geleneksel İtalyan dış politikası doğrultusunda herhangi bir daimi üyelik koltuğu kurulmasını içermemiştir. Bunun yerine, BMGK'nın temsil gücünü arttırmak için var olan geçici üyelik koltuklarına ek yeni geçici üyelik koltukları öngörmüştür.

Yeşil Model'deki geçici üyelik koltuklarının devletlere tahsis edilmesi ve mevcut coğrafi dağılımın baz alınması planlanmıştır. Yeni bir kategori yaratmayan Yeşil Model bunun yerine 10 yeni ek geçici üyelik koltuğu önermiştir. UBG'nin ileri sürdüğü Yeşil Model önerisi ile İtalya yeni ve mevcut iki yıl rotasyonlu geçici üyelik koltuklarını birleştirmektedir. Buna ek olarak, iki yıl rotasyona tabi olan bu kategoriye seçilecek ülkeler yeniden hemen seçilebileceklerdir.⁶³

UBG'nin Yeşil Model önerisine göre, 10 yeni geçici üyelik koltuklarının üçü Afrika, üçü Asya-Pasifik, ikisi Latin Amerika ile Karayipler, biri Batı Avrupa ile diğer devletler ve biri Doğu Avrupa olarak dağıtılacaktır. Yeşil Model'e ilişkin karar tasarısı, BMGK'nın değişecek üye sayısını dikkate alarak, BM Şartı'nın 27. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarında ve 109. maddesinin birinci fıkrasında düzenlemeler öngörmektedir. Bu bağlamda, BMGK'da karar alabilmek için BMGK üyelerinin 25'inden 15'inin olumlu oyu gerekmektedir. Veto kullanımının sınırlandırılmasını da öneren Yeşil Model, özellikle BMGK'ya üye olmayan devletlerin katılımı için daha adil fırsatlar eşliğinde BMGK'nın karar almasında şeffaflık gibi çalışma usulüne ilişkin önde gelen gereklilikleri de içermektedir.⁶⁴ Kofi Annan'ın B modelinin farklı bir varyasyonu olan Mavi Model, daha uzun dönemli, üç ya da dört yıl, bir üçüncü kategori yaratmayı ve buna ek olarak iki yıllık dönemli geçici üyelik koltuklarını iki veya üç koltuk daha genişletmeyi öngörmüştür. Mavi Model, uzun dönemli geçici üyelik koltuklarının yeniden seçilmesinde ve dönem uzunluğunda esneklik. Uzun dönemli geçici üyelik koltukları yaratarak büyük devletlerin çıkarlarını karşılayan Mavi Model, aynı zamanda mevcut iki yıllık dönemli geçici üyelik koltuklarını da genişleterek küçük devletlerin endişelerini dikkate almıştır. Bu durum Annan'ın B modelinde mümkün değildir, çünkü kıtasal gruplama, özellikle Avrupa'da, küçük devletlere daha fazla üyelik koltuğu tahsisini sınırlamaktadır.⁶⁵

UBG'nin Mavi Model önerisine göre, sekiz yeni uzun dönemli geçici üyelik koltuklarının ikisi Afrika, ikisi Asya-Pasifik, ikisi Latin Amerika ile Karayipler, biri Batı Avrupa ile diğer devletler ve biri Doğu Avrupa olarak dağıtılacaktır. Mavi Model'e göre, iki yeni iki yıllık geçici üyelik koltuklarının ise biri Afrika ve biri Asya-Pasifik olarak dağıtılacaktır.

UNODS, A/59/L.68, 21 Temmuz 2005, s.3.

UNODS, A/59/L.68, 21 Temmuz 2005, s.3-4.

Hoffmann - Ariyuruk, ag.m., s.4.

Walter Hoffman ve Ayca Ariyörük'a göre, bu modellerin kusuru, mevcut bölgesel gruplamaya dayanmış olmasıdır. BMGK'daki mevcut beş bölgesel gruplama zaman zaman eleştirilmektedir, çünkü beş veto gücüne sahip devletten üçü zaten Avrupa bölgesindedir ve bu bölgesel gruplamanın hem Batı hem de Doğu Avrupa'da küçük devletlere üyelik koltukları tahsis etmesi daha Avrupa merkezli bir yapıya sebep olacaktır.⁶⁶ Her durumda İtalya önderliğinde UBG tarafından geliştirilen modeller bölgesel dengeleri koruyarak İtalya'nın üye olamayacağı BMGK'ya Almanya'nın veto hakkına sahip olası daimi üyeliğini engelleyebilecektir.

Sonuç

Ortaya atılan öneri ve planların yoğunluğundan kolaylıkla BMGK'nın reforma ihtiyacı olduğu yönünde genel bir kararlılıktan söz edebiliyor olsak da BMGK'nın olası bir reformunun önünde önemli engeller mevcuttur. Bu durum, İtalya'nın önderliğinde mevcut üyelerin imtiyazlı statüsünün korunmasını sağlarken, BMGK'daki totaliter yapının sürdürülebilirliğini sağlayan uluslararası bir uzlaşmazlık yaratmaktadır. Nitekim 1993 yılından günümüze geçen süreçte İtalya'nın BMGK'nın yeniden yapılandırılmasına yönelik politikaları reform sürecine hem oldukça katkılar sağlamakta hem de sürecin önünü tıkayan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

BMGK'nın yeniden yapılandırılması konusunda daimi üyelik kategorisinde olası bir genişlemeye karşı muhalefet İtalyan dış politikası için bir *'sine qua non'* şarttır. Bu konuda İtalya'nın en önemli savlarından biri ise veto hakkı olmayan bir daimi üyelik kategorisininin BMGK'de yeni bir hiyerarşi katmanı kuracağı endişesidir. İtalyan dış politikasının reforma yönelik çelişkisi burada ortaya çıkmaktadır. İtalya'nın öncülüğünü yaptığı UBG'nin ileri sürdüğü Mavi Model, mevcut daimi ve iki yıl rotasyonlu geçici üyelik kategorilerine ek olarak yeni bir uzun dönemli geçici üyelik kategorisi önermektedir. Bu üyelik kategorisininin mevcut daimi üyeler dışında kalan sanayileşmiş veya gelişmiş ülkeler için tasarlandığı göz önünde bulundurulursa, İtalya'nın eleştiri noktalarından birinde olduğu gibi Mavi Model de hiyerarşik bir yapıyı beraberinde getirecektir. Sırasıyla Razali Planı, Annan'ın A ve B modelleri, G-4 önerisi, Ezulwini Mutabakatı, İtalya'nın bölgesel önerisi ve UBG'nin Mavi Modeli'nde bu hiyerarşik yapı karşımıza çıkmaktadır. Mevcut haliyle BMGK hiyerarşik bir yapıya sahipken, bu hiyerarşik yapıyı daha fazla katılaştırıp, derinleştirmeden bir çözüm yolu bulmak daha orta yolcu bir yaklaşım olabilecektir. Bu bağlamda, İtalya'nın reform sürecine yönelik politikalarını UBG'nin Yeşil Model'i çerçevesinde yoğunlaştırması beklenebilir.

Daha önce de bahsedildiği gibi, İtalya, reform sürecine yönelik politikalarını bir Alman rekabeti üzerinden yürütmektedir. Mevcut coğrafi modelleme göz önünde bulundurulduğunda, İtalya'nın bölgesel öneminde olası bir

azalmayı engellemeye yönelik politikalar gütmesi anlaşılabilir görülmektedir. Buna karşın İtalya'nın da desteklediği önerilerde göz ardı ettiği en büyük dezavantaj Almanya ile aynı bölgesel gruba dahil olmak değil, mevcut coğrafi modellemenin kendisidir. BMGK'nın mevcut yapısında İtalya'nın da içinde bulunduğu Batı Avrupa ile diğer devletler grubu, üç daimi ve iki geçici üyelik koltuğuna sahiptir. Bu durum, temsil oranı açısından Batı Avrupa ile diğer devletler grubunu diğer bölgesel gruplardan daha avantajlı bir konuma taşımaktadır. Zikredilen avantaj, aynı zamanda bu grup içinde yer alan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir dezavantaj ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla İtalya, reforma yönelik politikalarını belirlerken, mevcut coğrafi modellemenin kendisi için sunduğu bu dezavantajı dikkate almalıdır.

Sonuç olarak, BMGK'nın reformu sorununun çözüme kavuşması noktasında en istekli ve çaba gösteren aktörlerin başında gelen İtalya, aynı zamanda ortaya koyduğu taviz verilemez ilkelerle de yine bu sürecin önünü en fazla tıkanan aktörlerin başında gelmektedir. Reform sorununun çözülmesine yönelik, İtalyan bakış açısında coğrafi grupların dağılımı ve üyelik kategorilerinin belirlenmesi arasında bir denge kurulmalıdır. Bu denge aynı zamanda, reform sürecinin diğer kanadını oluşturan daimi üyelik kategorisinde bir genişleme talep eden aktörlerin de beklentileri arasında bir denge oluşturmalıdır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları ve Resmi Belgeler

UNITED NATIONS, Documents of the United Nations Conference of International Organizations, *United Nations Information Organizations*, XI/19th Meeting, San Francisco 12 Haziran 1945.

UNITED NATIONS OFFICIAL DOCUMENT SYSTEM (UNODS), A/51/PV.44, 29 Ekim 1996.

UNODS, A/51/47, 8 Ağustos 1997.

UNODS, A/52/PV.62, 4 Aralık 1997.

UNODS, A/59/PV.7, 23 Eylül 2004.

UNODS, A/59/PV.26, 12 Ekim 2004.

UNODS, A/59/565, 2 Aralık 2004.

UNODS, A/59/L.64, 6 Temmuz 2005.

UNODS, A/59/L.67, 18 Temmuz 2005.

UNODS, A/59/L.68, 21 Temmuz 2005.

UNODS, A/60/PV.12, 18 Eylül 2005.

UNODS, A/60/PV.48, 11 Kasım 2005.

UNODS, A/60/PV.94, 20 Temmuz 2006.

UNODS, ST/ADM/SER.B/973, 29 Aralık 2017.

Görüş

Akademik
Bakış

45

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Kitaplar ve Makaleler

ATEŞ Davut, *Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantiği*, Dora Yayıncılık, 2. Baskı, Bursa 2014.

BLUM Yehuda Z., "Proposals for UN Security Council Reform", *The American Journal of International Law*, XCIX/3, Temmuz 2005, s.632-649.

BOURANTONIS Dimitris, *The History and Politics of the United Nations Security Council Reform*, Routledge, 1. Baskı, New York 2005.

COX Brian, "United Nations Security Council Reform: Collected Proposals and Possible Consequences", *South Carolina Journal of International Law and Business*, VI/1, 2009, s.89-127.

FREISLEBEN Jonas V., "Reform of the Security Council: 1945-2008", L. Swart-E. Perry, der., *Governing and Managing Change at the United Nations: Security Council Reform from 1945 to September 2013*, Center for UN Reform Education, New York 2013, s.1-23.

FULCI Francesco P., "The Reform of the Security Council of the United Nations: Why Still an Open Question?", *MEDAC Publications in Mediterranean IR and Diplomacy*, II, Haziran 2008, s.1-11.

GÖNLÜBOL Mehmet, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1975.

GOODRICH M. Lealand - HAMBRO Edvard, *Birleşmiş Milletler Antlaşması: Şerh ve Vesikalar* (çev. İlhan Lüthem), Fakülteler Matbaası, 2. Baskı, İstanbul 1954.

GRUENBERG Justin S., "An Analysis of United Nations Security Council Resolutions: Are All Countries Treated Equally?", *Case Western Reserve Journal of International Law*, XLI/2, Ocak 2009, s.469-511.

HASGÜLER Mehmet - ULUDAĞ Mehmet B., *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, Alfa Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2012.

HOFFMANN Walter - ARIYORUK Ayca, "Security Council Reform Models: Models A and B, Italian (Regional) Proposal, Blue and Green Models and A New Model C", *Center for U.N. Reform Education*, Special Paper 4, Mayıs 2005, s.1-10.

JIANG Shiwei, UN Security Council Reform, *Model United Nations Conference: Issue Brief for the GA Sixth Committee: Legal*, 17-19 Şubat 2011, Old Dominion University, Norfolk VA 2011, s.1-5.

KELLY Michael J., U.N. Security Council Permanent Membership: A New Proposal for a Twenty-First Century Council. *Seton Hall Law Review*, XXXI, 2000, s.319-407.

KOROBKO Yana - MUSA Mahmoud, *The Shifting Global Balance of Power: Perils of a World War and Preventive Measures*, Xlibris Corporation, 1. Baskı, Bloomington 2014.

KRASNO Jean, "Legitimacy, Representation and Accountability: A Proposal for U.N. Security Council Reform, *Yale Journal of International Relations*", I/2, 2006, s.93-100.

LEE Seryon, "The Feasibility of Reforming the UN Security Council: Too Much Talk, Too Little Action?", *Journal of East Asia and International Law*, IV/2, Ağustos 2011, s.405-418.

MACQUEEN Benjamin, "Muslim States and Reform of the United Nations Security Council", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, IV/3, 2010, s.47-64.

MARTINI Elisabetta, "UN Security Council Reform, Current Development", *Istituto Affari Internazionali*, IV/26, Kasım 2009, s.1-9.

OKHOVAT Sahar, "The United Nations Security Council: Its Veto Power and Its Reform", *The University of Sydney: Centre for Peace and Conflict Studies*, Working Paper XV/1, Ağustos 2011.

PEDRAZZI Marco, "Italy's Approach to UN Security Council Reform", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, XXXV/3, Temmuz 2000, s.49-56.

SCHRIJVER Nico J., "The Future of the Charter of the United Nations", *Max Planck Yearbook of the United Nations Law*, X, Haziran 2006, s.1-34.

SIEVERS Loraine - DAWS Sam, *The Procedure of the UN Security Council*, Oxford University Press, 4. Baskı, Oxford 2014.

THAROOR Shashi, "Security Council Reform: Past, Present and Future", *Ethics in International Affairs*, XXV/4, Aralık 2011, s.397-406.

WEISS Thomas G., "The Illusion of UN Security Council Reform", *The Washington Quarterly*, XXVI/4, 2003, s.147-161.

Extended Abstract

When analyzed the formation process, United Nations (UN) could be seen as a continuation of the alliance that formed against Axis during World War II. UN, like League of Nations is a system that was established by victorious states. Thus, the victorious states have achieved privileged positions and still maintained their positions at the present time. The victorious states, which have permanent positions and veto right in the Security Council (UNSC), which is the most important organ of the UN, are able to protect their interest by means of these privileged, therefore they can dominate both regional and global politics. If we look from the viewpoint of establishment period, structure of the UN can become meaningful. But the UN has become target for criticisms as a result of emerging new states and appearing new centers of power after the Cold War. Principal point of the criticisms is the UN, which formed in reference to conditions of 1945 era, do not accord to today's conditions. In this regard, there are many reform proposals in order to adapt structure of the UN to today's conditions. On the other hand, there is significant resistance against the restructuring and there is effort to maintain status quo.

Görüş

Akademik
Bakış

47

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

The UN is the most important international organization of today's international system. Despite UN's unchallengeable role in international relations, there is a worldwide expectation that UN will produce solid solutions towards general problems. The UNSC, which acts as executive mechanism of the UN, is the part that is expected to receive highest share from these changes. There is no doubt that actors requesting a number of changes towards the structure of the UNSC are those outside of existing permanent status of the structure. In particular, the demands for the expansion of the permanent membership quota of the group of four, consisting of Brazil, Germany, India and Japan, have encouraged their regional rivals to pursue their policies to create their group. Due to the possibility of obtaining permanent membership which of Argentina against Brazil, of Italy against Germany, of Pakistan against India and of South Korea against Japan is very low in a possible permanent membership expansion, it is seen that those states because of their incapacity trying to prevent their rivals to be permanent members. Especially Italy is one of the leading states to develop the most effective policies and reform proposals towards reforming of the UNSC. Italy's intensive monitoring of developments in the UNSC's reform process and making an intensive effort towards not stay out of a possible reform initiative is primarily due to concerns about decline of the importance of Italy's regional equation.

The current non-permanent members of the UNSC and the candidates projected in the proposed reform proposals have been determined by a specific geographical distribution. In this geographical distribution, it can be said that Italy has shaped its policies about reform of the UNSC in order to get more benefit results of the reform in contrast with its regional rivals. Considering the fact that there are two permanent members, England and France, in Italy's regional competition area, the inclusion of Germany to the UNSC as a permanent member in addition to other permanent memberships will mean that European balance of power will shape against Italy. As a result, opposition against a possible expansion in category of permanent membership about reform of the UNSC is '*sine qua non*' for Italian foreign policy. In regard to solution of reform problem, a balance should be established by Italian perspective between distribution of geographical groups and determination of membership categories. The balance should also meet expectations of other actors who request expansion in permanent membership category.

Görüş

İran-İrak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi

Iran-Iraq War: Effect on Terrorism on Turkey's Borders

Seçil ÖZDEMİR*

Öz

1980'de İran- İrak arasında sekiz yıl sürecek ve etkileri 21. yüzyılda devam edecek savaş başlamıştır. Türkiye, sınır komşuları arasındaki savaştan ve sonuçlarından çok yönlü olarak etkilenmiştir. Savaş sürecinde Türkiye'nin doğu ve güney doğu sınırlarında terörizm gelişmiştir. Türkiye'nin bölgesel etkisi terörizm problemi ile çevrelenmiştir. Savaş süreci bu durumun oluşmasına alt yapı sağlamıştır.

1978'de kurulan PKK (Partiyi Kargeranı Kürdistan) terör örgütü Türk Silahlı Kuvvetleri'ni hedef alan saldırılarına 1984'te başlamıştır. Bu süreçte ise PKK, Türkiye'nin komşuları İran-İrak-Suriye sınırlarında kurduğu kamplarda ve Lübnan'da gelişme imkanları bulmuş, savaş koşullarının oluşturduğu sıkıntılı süreçte Türkiye sınırlarına sızmayı başarmıştır. İran-İrak Savaşı bittikten sonra ise Türkiye'nin güvenliğine yönelik bu tehdit ortadan kalkmamıştır. Sonucunda Türkiye dahil olmadığı bir savaşın etkilerini sadece siyasi, sosyal, ekonomik yönleriyle değil sınırlarında gelişen terörizm sorunu ile uzun vadeli bir tehdit olarak yaşamıştır.

Bu çalışmada İran-İrak Savaşı'nın temel çerçevesi, savaş süresince Türkiye'nin savaşın taraflarına yönelik tutumu ve savaşın Türkiye'nin sınırlarında terörizmin yerleşmesine etkileri değerlendirilmiştir.

Çalışmada dönemin Türk Basını, Batılı ülkelerin medya kaynakları ve bazı arşiv kayıtları incelenmiştir; Bununla birlikte dönem siyasetçilerine ait basına yansıyan demeçler, hatırat niteliğindeki eserlerden çalışmanın iddiasını ve içeriğini kuvvetlendirmek için faydalanılmıştır. Buna ek olarak konu kapsamında literatürde bulunan eserler araştırmanın geliştirilmesi için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Orta Doğu, İran- İrak Savaşı, PKK, Terörizm

Abstract

In 1980, war began between Iran and Iraq which would last eight years and have effects continuing into the 21st century. Turkey was affected by the war between its border neighbours and its outcomes from many aspects. During the war, terrorism developed on the east and southeast borders of Turkey. Turkey was surrounded by a terrorism problem with regional effect. The process of war provided infrastructure for the formation of this situation.

The PKK (Partiyi Kargeranı Kürdistan) terror organization founded in 1979 began attacks targeting the Turkish Armed Forces in 1984. In this process, the PKK found opportunities to develop in camps founded along the Iran-Iraq-Syria borders neighbouring Turkey and in Lebanon, and succeeded in infiltrating the Turkish border in the problematic process created by conditions of war. After the Iran-Iraq war ended, this threat to Turkey's security was not removed. As a result, a war that Turkey was not included in created a long-term threat, not just from diplomatic, social and economical aspects, but with the terrorism problem developing on the borders

Makale Geliş Tarihi: 03.01.2019. Makale Kabul Tarihi: 29.04.2019

* Dr., Bartın Üniversitesi, secilozdemir@gmail.com; ORCID İD: 0000-0002-0488-1314.

gazi

Akademik
Bakış

49

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

In this study, within the basic framework of the Iran-Iraq War, the attitude of Turkey toward the warring parties during the war and the effects of the war on the emplacement of terrorism on the borders of Turkey will be assessed.

Turkish media during this period, western media sources, diplomatic documents, and archive records were examined in the study. In addition, the statements of politicians of the period and memorial monuments were used for content analysis in the study. Furthermore, studies in the literature were used to improve the study.

Keywords: Conflict, Iran, Iraq, Middle East, Iran- Iraq War, PKK, Terrorism

I. Giriş

1970'li yılların sonlarında gerçekleşen İran Devrimi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ardından yaşanan İran-İrak Savaşı, bölgenin kaderini tayin eden kırılma noktalarından olmuştur. Türkiye sınırları dışında yaşanan tüm bu gelişmelerden çok yönlü olarak etkilenmiştir.

İran-İrak Savaşı'nın kısa ve uzun vadeli sonuçları Türkiye'ye yansımıştır. Türkiye'nin bu savaşın taraflarıyla ortak sınırlara sahip olması, Orta Doğu coğrafyasındaki tarihi ve kültürel bağları bu etkinin başlıca sebepleridir. Bu faktörler Türkiye'nin bölgesel krizlerden etkilenme potansiyelini arttırmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin komşularının bu potansiyelden endişe duymasına sebep olmaktadır. Savaş yıllarında, İran'ın, Türkiye'nin Kuzey Irak'a müdahalesinden endişe duymasında bu tarihi birikimin etkisi vardır. Bununla birlikte Türkiye'nin tarihi birikiminin bölgede önemli bir denge unsuru olduğu söylenebilir. İran'ın savaş yıllarında sıklıkla Türkiye'yi eleştirmesinde bu durumun etkisi görülmektedir.

Bağdat Şehri 1534'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilmiştir. İran, bu tarihten yüz yıl kadar sonra Bağdat'ı Osmanlı Devleti'nden alabilmek için mücadeleye başlamıştır; ancak uzun yıllar süren bu çabalarında başarılı olamamıştır. I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti bu bölgeyi korumuş hatta savaş sonrasında da siyasi olarak mücadelesini sürdürmüştür.¹ 1926 Ankara Anlaşması ile bu hâkimiyet son bulmuştur. Sınırlar değişmiş olsa da Türkiye'nin yüzlerce yıllık bağları bazı uluslararası problemlerde hissedilmektedir. Bu durumun birinci sebebi açıklandığı gibi Türkiye'nin tarihi bağları ve çevresel etki potansiyelinin bölge ülkelerini endişelendirmesidir. İkincisi ise Türkiye'nin bölgedeki krizlerden kendisini soyutlamasının mümkün olmasıdır. Türkiye, tarihi ve kültürel bağları yanı sıra bölgesinde güvenilir ve demokratik anlamda ilerleme kaydetmiş, denge unsuru olabilecek bir güçtür. Aynı zamanda Türkiye jeopolitik ve geo-stratejik önemi yüksek bir bölgede yer almaktadır.² Bu durumun etkisiyle Türkiye çevresinde meydana gelen ve dahil olmadığı kriz süreçlerinden çok boyutlu olarak etkilenmektedir.

1 William Hale, *Turkey, the US and Iraq*, (Londra: SAQI, 2007), s.15-17.

2 Mehmet Atay, "Türkiye'de Terörü Ortaya Çıkaran İç ve Dış Dinamikler, Stratejiler ve Taktikler". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* (2008), s.420.

1980'de Türkiye'nin komşuları İran-İrak arasında başlayan savaş, Türkiye'nin bölgesel güvenliği ve sınır güvenliğinde uzun vadeli sorunlara sebep olmuştur. PKK'nın ortaya çıkışı ve gelişme imkânı bulması bu sürecin Türkiye'ye yönelik etkisinin somut bir örneğidir.

Bu konuda yapılan literatür taramasında, İran-İrak Savaşı'nın detaylı inceleme-
sinin yapıldığı akademik araştırmalarda sürecin Türkiye'ye etkisinin geri
planda kaldığı görülmektedir. Nitekim İran-İrak Savaşı iki ülke ekseninde ince-
lenirken bu ülkelerin komşularının sekiz yıl süren bu savaştan etkilenmedikleri
düşünülemez. Savaş başladığında Türkiye ve Afganistan gibi bölgedeki diğer
güçler de ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sürecin ardından bölge ülkeleri-
nin sınırlarına yerleşen terörizm tehdidinin İran- İrak Savaşı ekseninde değer-
lendirildiği incelemeler az sayıdadır. Bu çalışma ile bu alanda katkı sağlamak
hedeflenmektedir. Aynı zamanda savaşın uzun vadeli etkilerini, Irak'ın Kuveyt'i
işgali, ABD'nin Irak'ı işgali ekseninde değerlendiren araştırmalar vardır; ancak
sürecin Türkiye'ye etkisini detaylı olarak değerlendiren akademik çalışmaların
birçoğu 1990 sonrası ve Körfez Savaşı sonrası döneme odaklanmıştır.³ Mev-
cut çalışmalar ise daha çok ekonomik veriler ekseninde sürecin etkisini de-
ğerlendirmektedir.⁴ Ayrıca savaşın kendi içindeki seyrini ve savaşın taraflarının
bu süreçteki durumunu açıklayan eserler de literatürde mevcuttur.⁵ İran-İrak
Savaşı'nın Türkiye'nin ekonomisine ve güvenliğine etkilerinin bir arada değer-
lendirildiği Henry Barkey'in eserinden savaşın Türkiye'ye etkileri açıklanırken
faydalanılmıştır; Barkey'in eserinde yer almayan karşılıklı ilişkiler ve savaş sü-
reci de bu çalışmada sunulmuştur. PKK terörünün gelişim atmosferinin ortaya
konulması bu çalışmanın özgün değerini arttırmaktadır. Bu araştırmada mev-
cut çalışmaların tekrarına düşmemek için savaş süreci ve sonrasında Türkiye'yi
etkileyen terörizm meselesi ekseninde konu değerlendirilmiştir. Bu sebeple
sadece İran ve Irak'ın politikaları değil Suriye'nin süreçteki etkisine de genel
çerçevesi ile değinilmiştir.

21. yüzyılda gerek İslam Dünyası'nda gerekse Türkiye'nin sınırlarında
bulunan güvenlik tehditlerini tam anlamıyla irdeleyebilmek için bu çalışmanın
ortaya koyduğu tarihi alt yapı önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı bu
sürecin tarihi temellerine ışık tutmak ve Türkiye'nin dahil olmadığı bölgesel
krizlerden gördüğü zararı PKK terörizminin Türkiye sınırlarında gelişimi ekse-
ninde incelemektir. Bu amaçla terör kavramı, terörizm kavramı da çalışmanın
kavramsal bütünlüğü içinde açıklanmıştır.

3 Bu konuda yapılmış detaylı bir çalışma için bkz: Hannes Cerny (ed.), *Iraqi Kurdistan, the PKK and International Relations: Theory and Ethnic Conflict*, 2018 by Routledge.

4 Savaş sürecinin Türkiye'ye etkisine dair ekonomik bir analiz için bkz: Katerina Dalacoura, "Turkey and the Middle East in the 1980s." *Millennium: Journal of International Studies*, 19(2), 1990, 207–228. doi:10.1177/03058298900190020601.

5 Bu konuda yapılmış detaylı bir çalışma için bkz: Razoux, Pierre. *The Iran- Iraq, 1980-1988 translated by Nicholas Elliott, Harvard University Press:2015, Stephen C. Pelletiere, The Iran-Iraq War:Chaos In A Vacuum, Praeger, London: 1992.*

Çalışmada kavramsal çerçevenin açıklanması, tarihi sürekliliğin takip edilebilmesi için literatürden faydalanılmıştır. İran- Irak Savaşı süreciyle ve terör konusuyla ilgili siyasi söylemlere basın taraması ile ulaşılmıştır. Dönem siyasilerinin konuya yönelik beyanatlarından sunulan bazı örnekler araştırmanın iddiasını desteklemektedir. Çalışmada doğrudan veri analizi metodu kullanılmamış; ancak çalışmanın son bölümünde bu savaş sürecinde terörizmin arttığı iddiasını güçlendirebilecek temel istatistiksel veriler içeren grafikler kullanılmıştır.

Araştırma için erişilen kaynak ve eserler bütüncül bir şekilde değerlendirilmiştir. İran-İrak Savaşı iki ülke arasında yaşanırken savaşın tarafı olmayan Türkiye'nin savaş süreci ve sonrasında terörizm sorunu ile baş etmek zorunda kaldığı, terörizm sorununun Türkiye açısından tek yönlü bir iç mesele değil, çok boyutlu ve dış destekli bir problem olduğunu ortaya koymak bu çalışma ile amaçlanmıştır.

2. Terör & Terörizm Kavramları

Terör, “şiddet kullanma ya da şiddet tehdidi içeren normal dışı yollarla siyasal davranışları etkilemek üzere biçimlendirilmiş sembolik bir fiildir.”⁶ Farklı tanımları olmakla birlikte daha geniş ifadesiyle belirli bir amaca ulaşmak için kullanılan taktik, stratejik bir yöntemdir. Bu strateji genellikle zayıf olanın güçlü karşısında sürdürdüğü asimetrik bir mücadele şeklindedir. Bu sistemde öncelikle şiddet eylemleri ile düzenli toplum ve devlet yapısına sahip olan tarafta, kitleler üzerinde korku ve panik yaratmak hedeflenir. Bazı ülkeler kendi ulusal çıkar ve hedefleri için terörist taktik ve stratejilerle kendilerine dayanak sağlamaktadır. Örneğin İran'ın Lübnan'da İsrail'e karşı Hizbullah'ı desteklemesi, İsrail'in Filistin'e yönelik faaliyetleri, ABD ve Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına uygun hareket edebilecek terör örgütlerini desteklemesi bu duruma örnek teşkil edebilir.

BM, terörizmi masum insan hayatını, temel özgürlükleri tehlikeye atan, sefalet, hayal kırıklığı, üzüntü ve umutsuzluğa neden olan eylemler olarak ifade etmektedir.⁷ BM sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinde *self-determinasyon* kararını geliştirmiştir. Buna rağmen BM teşkilatına üye devletlerin toprak bütünlüğünü koruma fikrinden de daima bahsedilmektedir.⁸ BM'nin kendi kaderini tayin hakkı konusuna yaklaşımı bağımsızlık, özgürlük mücadelesi gibi söylemlerin çelişkili ifadelerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁹ Bu tanım, PKK başta olmak üzere terörist grupların söylemlerindeki siyasi dayanakları anlamayı ko-

6 Sertaç Başeren, “Kavramsal Özellikleri ile Terörizm- Tarihi ve Hukuki Boyutları ile”, *Küresel Terörizm ve Uluslararası İşbirliği Sempozyumu*, (Ankara : 23-24 Mart 2006), Genelkurmay Basımevi, 2006, s.10.

7 <https://undocs.org/en/A/RES/40/61> ; <https://undocs.org/en/A/RES/57/27>

8 Emin Gürses, *Ayrılkçı Terörün Anatomisi: IRA-ETA-PKK*, Bağlam Yay., s.81.

9 “The United Nations and terrorism” <https://www.unodc.org/e4j/en/terrorism/module-1/key-issues/united-nations-and-terrorism.html> , Erişim Tarihi: 23.04.2020. ; Başeren, a.g.m., s.9.

laylaştırmaktadır. Nitekim Öcalan da “ulus kavramı” ile Lenin’in “*Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı*” kitabı ile tanıştığını ve bunu kendine mal ettiğini ifade etmiştir.¹⁰ Diğer yandan bu ifadelerin farklı tanımları ile bazı örgütlerin faaliyetlerindeki esas amaç gizlenebilmektedir. BM Karşı Terör Direktörlüğü tarafından yapılan bir mülakatta, BM’nin üzerinde anlaşmaya vardığı bir terörizmin tanımı var mıdır sorusuna verilen cevap terörizmin kesin bir tanımı olmadığıdır. Buna ek olarak kesin bir terörizm tanımı yapmanın bazılarının sözde özgürlük savaşçısı ve terörist eylemler arasında yaptığı siyasi ayrımcılığı ortadan kaldıracığı belirtilmiştir.¹¹ Ayrıca terör ve terörizm tanımları konusundaki belirsizlik bu eylemleri gerçekleştirenlere fayda sağlamaktadır. Bu sayede farklı tanımlardan faydalanarak terör eylemi gerçekleştirmediklerini savunabilmektedirler.¹² Nitekim teröristler kanlı eylemlerini, politik, sosyal ya da dini maskeler ardına gizlenerek haklı göstermeye çalışırlar.¹³ Bu sayede hedef ülkelerde kendilerine inandırdıkları her yaşta takipçileri ve destekçileri olabilmektedir.¹⁴

Genel bir çerçevede terör ve terörizm kavramları arasındaki farkı belirtmek gerekirse sistemsiz ve kontrolsüz şekilde ortaya konulan aşırı şiddet ve katliamlar terör, terörün iradi kullanımı, taktik ve strateji ile desteklenmesi terörizmdir. Terör belirli bir irade gerektirmeden de ortaya çıkabilen hızlı, anlık, sistemsiz, örgüte gerek duymayan veya kısa süreli bir şiddet olgusunu ifade etmektedir. Terörizmin ise terörün; sistematik, örgütlü ve uzun süreli kullanımını içeren bir kuralsız savaş, propaganda tekniği ve stratejidir.¹⁵ Buna ek olarak 18. yüzyılın sonlarında şiddet içeren eylemlere atıfta bulunmak üzere kullanılan terörizm,¹⁶ ülkelerin iç ve dış politikasına etki eden uluslararası bir problemdir. Türkiye’de terörizmin hız kazandığı dönemler incelendiğinde problemlerin uluslararası siyasi meselelerle bütünleştiği görülmektedir.¹⁷

Terörizm düzenli devlet yapısına zarar vermek isteyen gizli faaliyetler olarak değerlendirdiğinde tarihi oldukça eski dönemlere atfedilebilir. 21. yüzyılda ise dünyanın önemli bir problemi haline gelmiştir. Terörizm ile bir ülke-

10 Özcan, a.g.e., s.29.

11 CTED, Doküman No: DPI/2375E – January 2005, Published by the United Nations Department of Public Information, https://www.un.org/News/dh/infocus/terrorism/CTED_FAQs.pdf, Erişim Tarihi: 14.05.2019.

12 Emre Öktem, “Uluslararası Hukukta Terörizm Tanım sorunu ve Milli Bağımsızlık Hareketleri”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423905100.pdf>.

13 Frederic Lemieux, “What is terrorism? What do terrorists want?” <http://theconversation.com/what-is-terrorism-what-do-terrorists-want-78228>, Erişim Tarihi: 17.09.2018.

14 Walter Laqueur, *A History of Terroism*, (Transaction Publishers), 2002, s. 3.

15 Türkiye ve Terörizm, Türkiye Barolar Birliği 2006 Rapor, Şen Matbaa, Ankara, 16, Ayrıca Terör ve Terörizm tanımlarının litertür detayı için bkz: Aynı Rapor.

16 Noam Chomsky, *Pirates and Emperors, Old and New: International Terrorism in the Real World*, (South End Press 2003), s.6.

17 Kemal Yalçın, “Türkiye’nin Güvenliği Sorunu, Terörizm ve İran”, *Terörizm İncelemeleri: Teori, Örgütler, Olaylar*, Der: Ümit Özdağ, Osman Metin Öztürk, ASAM Yay. (Ankara: 2000), s.276-278.

nin savaş durumunda olduğu gibi topraklarının doğrudan işgali söz konusu olmaz; ancak sürekli tehdit ve saldırılarla güvensizlik ortamı tesis edilir. Bu ise öncelikle tehdit altındaki ülkeye ekonomik, siyasi, toplumsal zararlar verebildiği gibi çevresel ve bölgesel anlamda ülkenin kapasitesine zarar vermektedir. Türkiye'nin 1980'li yıllardan itibaren maruz kaldığı tehdit bunun bir örneğidir. 11 Eylül 2001 terörün güçlü devleti uzun vadeli hedefe yönlendirebilme yönünü ortaya koymuştur.¹⁸ Bazı uzmanlar için 11 Eylül terörizm anlamında bir dönüm noktasıdır. Bölgede terörist faaliyetlerin temellenmesi açısından 1970'li yılların bir kırılma noktası oluşturduğu fikri ise birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. 1970'li yıllardan 2000'lere değin dünyadaki terörist aktivitelerin yüzde 57'si Afganistan, Irak, Pakistan, Nijerya ve Suriye'de yaşanmıştır. Buna karşın Batılı ülkelerde bu oran yüzde 3'tür.¹⁹

Terör ve terörizm ifadelerinde olduğu gibi bir eylemin terör faaliyeti kabul edilmesi konusunda da ortak bir tanım yoktur; ancak müşterek noktalar vardır. Öncelikle bir eylemin terör saldırısı kabul edilmesi için kişi ya da mallara yönelik olması ve mala verilen zararın dolaylı olarak da olsa insanı etkilemesi şartı aranmaktadır. Bir diğer ortak fikir, ortaya konulan eylemin öncesinde tasarlanmış olması gereğidir. Bu şartlarla birlikte gerçekleştirilen tedhiş ve terör eyleminden zarar görenler eylemin direk hedefi değildir. Terör eylemlerinde amaç mağdurun dahil olduğu toplum içerisinde korku ve dehşet atmosferi oluşturmaktır.²⁰ Terörist faaliyet ve eylemler çok çeşitli olabileceği gibi politik, ideolojik ve bireysel olmak üzere temelde üç kategoriye ayrılabilir.²¹ "*Ortaya çıkışı, işleyiş şekli ve yöneldiği hedefler açısından terör; herhangi bir siyasi motivasyon içeren, gizli olarak, herhangi bir ülkenin meşru güçleri dışındaki güçlerce planlanan, yürütülen ve eyleme dönüştürülen, sivil hedefleri ve /veya barış durumunda askerleri hedef alan şiddet hareketleri olarak tanımlanabilmektedir.*"²² Bu tanımlamalar çerçevesinde PKK'nın bir terör örgütü olduğu söylenebilir; Nitekim PKK, Avrupa Birliği, ABD, Kanada, Avusturalya'nın terör listelerinde yer almaktadır.

PKK, saldırılarında sivil, asker, polis, kadın, çocuk ayırımı gözetmemektedir. Toplumda korku duygusu yaratmaya çalışmaktadır. Bu eylemler yanı sıra haraç, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile finansman sağlamaktadır. "*PKK terör örgütü, Türkiye'nin turizm endüstrisi, ekonomik altyapısı, eğitim kurumları, sağlık tesisleri, kamu teşebbüsleri ile özel girişimleri hedef almaktadır. Bu kapsamda örgüt, altyapılar, te-*

18 Başeren, a.g.m., s.9.

19 Lemieux, a.g.m .

20 Öktem, a.g.m., s.138-139.

21 Türkiye ve Terörizm, Türkiye Barolar Birliği 2006 Rapor, s.223.

22 "*Terör Ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu*", Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, (24.Dönem 3.Yasama Yılı 2013), <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/beIge/TER%C3%96R%20VE%20%C5%9E%C4%B0DDET%20OLAYLARI%20KAPSAMINDA%20YA%C5%9EAM%20HAKKI%20%C4%B0HLALLER%C4%B0N%C4%B0%20%C4%B0NCELEME%20RAPORU.pdf> , 29 , Erişim Tarihi: 12.10.2018.

sisler, okullar ve ambulanslara saldırı düzenlemek, sağlık çalışanları ve gümrük görevlilerini kaçırmak gibi birçok yöntem kullanmaktadır. Bu yöntemlere ek olarak, PKK pusular ve suikastler düzenlemekte, örgütle işbirliği yapmayan sivilleri infaz etmekte, adam kaçırmaya eylemleri gerçekleştirmekte, şehir merkezlerinde de intihar bombacıları kullanarak, terör saldırılarına devam etmektedir.²³ PKK bu saldırılar ile örgüte itaat etmeyenleri cezalandırma gücüne sahip olduğunu ve hükümetin onları durdurmaya gücü olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Teröristler genellikle nüfusun desteği için yönetimle rekabet halindedir. Bir yönetimi devirmek isteyen teröristler, bir şekilde bu yönetimin savunucularını bunun bir maliyetli olacağına ikna etmeye çalışırlar. Bunu yapmanın bir yolu, terör örgütünün rejimin destekçisi kişileri öldürebileceğine dair açık kanıt sağlamaktır. Bu sebeple terör örgütleri, hükümetin belediye başkanları, polis, savcı gibi daha görünür hedefler belirleyerek rakiplerini incitme yeteneğine sahip olduklarını ve resmi otoritenin teröristleri cezalandırmak veya geleceği korumak için çok zayıf olduğunu göstermek ister. Bu durum teröristlerin daha fazla sosyal kontrol elde etmek için bir yıldırma stratejisi kabul edilebilir.²⁴ Resmi otoriteler açısından ise terörizm geleneksel savaşlara oranla daha az kayıplara sebep olduğu için katlanılabilir gözükse de terörist faaliyetler barış dönemlerinin olağan koşullarında dahi tehdit ettikleri ülkelerin iç ve dış politikasını etkileyebilir.²⁵

1980-2003 yıllarında terörizm faaliyetlerinin bir araç olarak başarı sağladığı görülmüştür. Bu yıllarda terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen saldırıların önemli bir kısmını hedef yönetimlerin tavizleri takip etmiştir. Terörizmin dış gözlemcilerle mantıksız ve tutarsız görünebilecek eylem ve taktikleri bir terörist grubun politik amaçlarına ulaşılmasında etkili olabileceğini göstermiştir. Bu terörizmin işlerlik kazanmasında önemli bir sebep olarak gösterilebilir. Kydd'ın belirttiği gibi Terörizm sadece hedef kitlelere korku aşıladığı için değil, yönetimlerin ve bireylerin teröristlerin davasına yardım edecek şekilde tepki vermesine neden olduğu için de işlerlik kazanmıştır. Terörizmin hedefi olan yönetimlerin sıklıkla terör örgütlerinin beklentisine uygun şekilde yanıt vermesi, bu tür eylemlerin ardındaki mantığı anlama ihtiyacının yüksek olduğunu göstermektedir.²⁶ Nitekim terörizm bir son çare stratejisi değildir; ancak terörist gruplar hedeflerine ulaşmanın bir aracı olarak nispeten daha çok ümit vaat eden şiddetsiz siyasi alternatiflerden kaçınarak bu yola başvurmaktadır. Siyasi seçeneklere rağmen terörizm terk edilmediğinde hedef ülkenin politika tavizlerini potansiyel olarak zorlayabilir; buna rağmen terör örgütleri hedef hükümet tarafından önemli politika imtiyazları sunan uzlaşma önerilerini reddetmektedir. Hatta bu uzlaşma süreçlerinde saldırılarını arttırarak sürece zarar

23 PKK, <http://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa> , Erişim Tarihi: 14.05.2019.

24 Andrew H. Kydd and Barbara F. Walter, "The Strategies of Terrorism", *International Security*, Vol. 31, No. 1 (Summer 2006), s.66-67.

25 Doğu Ergil, "Terörizmin Mantığı ve Hedefi," *SBF Dergisi*, C. 46, 1991, s.172.

26 Kydd, a.g.m., s.49-51.

vermektedirler.²⁷ Bu açıdan PKK'nın terörist bir örgüt olarak ortaya koyduğu tavrın siyasi ve ideolojik söylemlerle normalleşmesinin mümkün olmadığı hat-ta bu durumun normalleşmesinin terörün karakteristik niteliklerine uymadığı görülmektedir.

3. Türkiye Sınırlarında Terörizmin Temelleri

1970'lerin ikinci yarısından itibaren PKK terörünün belirmesinde bölgesel dinamikler etkilidir.²⁸ 1958'de Irak Kralı II.Faysal'ın devrilmesi ardından Barzani'nin Irak'a dönüşüne izin verilmesiyle bölgedeki Kürt siyasi hareketinin faaliyetleri başlamıştır. Barzani, Suriye ve Türkiye'deki Kürt grupları siyasi hedefler için yönlendirme çabasına bu yıllarda ciddi bir karşılık bulamamış; ancak vazgeçmemiştir. İlegal bir şekilde olsa da Kürdistan Demokratik Parti'nin Türkiye örgütlenmesi 1963'te Silopi'de kurulmuştur. Barzani'nin Nakşibendi tarikatıyla ilişkili olması SSCB'yi rahatsız etmeye başlayınca Sovyetler Birliği destekli alternatif örgütler şekillenmeye başlamıştır. Ayrıca KDP'ye rakip olabilecek Sovyetler Birliği ile yakın temasta bir Kürt örgütü Türkiye'de kurulursa bu hem Irak'ı hem de Arapları rahatsız etmeden Sovyetler Birliği'nin uzun vadeli hedeflerine hizmet edebilirdi. Daha önemlisi ABD'nin nüfuz alanına yani Barzani etkisine karşılık Marksist geleneğe sahip grupları kullanmak gereklidir.²⁹ Bu rekabet sistemi Türkiye'nin yakın tarihinde PKK terörünün ortaya çıkmasında bir etkidir. PKK hakkında yapılan araştırmalar bu örgütün temelinde SSCB adına hareket eden Bulgar istihbaratı ve Suriye etkisini ortaya koymaktadır.³⁰

1968 yılında İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilme kararından itibaren bu alanda nüfuz sahibi olmak isteyen başat güçler arasındaki rekabet bölgedeki hemen her ülkeye yansımıştır. Bölge dışı güçler resmi otoriteler yanı sıra onlara muhalif olabilecek grupları da değerlendirmiştir.

Irak'ta 1970'li yıllarda Barzani iktidarı ve ardından Saddam Hüseyin ile Baas Partisi'nin güç kazanması bölgede Kürt siyasi hareketinin kışkırtılmasına sebep olmuştur. 1972 senesinde henüz bir öğrenci olan Abdullah Öcalan'ın da tutuklanmasına sebep olan bir takım gerginlikler Türkiye'ye yansımıştır. İran'ın ve Irak'ın Kürtler üzerinde yürüttükleri politikalar Türkiye'deki Kürtçü grupların faaliyetlerine yansımıştır. 1970'li yıllarda gelişen bu hareketleri 1978'de Abdullah Öcalan'ın belirttiği gibi silahlı şiddet temelinde politikanın gelişimi takip etmiştir. Aynı yıl Kürdistan İşçi Partisi'nin (*Partiyi Kargerani Kürdistan* PKK) temelleri atılmış, 27 Kasım 1978'de PKK resmen kurulmuştur. Bu terör örgütü-

27 Max Abrahms, "What Terrorists Really Want: Terrorist Motives and Counterterrorism Strategy", İçinde: *Contending with Terrorism: Roots, Strategies, and Responses*, Ed: Michael E. Brown vd. the mit press cambridge, s.174-175.

28 Laquerur, a.g.m., s.13.

29 Nihat Ali Özcan, *PKK(Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yönetimi*, (ASAM Yayınları, Ankara 1999), s.14-26.

30 Özcan, a.g.e., s.48.

nün Eylül 1979'da yapılan toplantısında "eylemlerin artık Türk Silahlı Kuvvetlerine yönelmesi, İran'da İslam Devrimi nedeniyle ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak, isyan durumunda olan İran- Kürdistan Demokrat Partisi ile gerekli siyasi bağların kurulması amaçlanmıştır. Aynı günlerde Şam'da bulunan Talabani de İran'daki Kürt gruplarla sıkı bir ilişki içindedir."³¹ Diğer yandan 1960 yılına ait bir Amerikan İstihbarat raporunda Irak ve İran'da Kürtler'in siyasi kriz dönemlerinde etkili olabilecekleri; ancak silahsız ve güçsüz oldukları üzerinde durulmuştur.³² 1970'li yıllara ait raporlara bakıldığında ABD'nin Irak'ta ve İran'da Kürtlere para yardımı yaptığı görülmektedir.³³ Aynı süreçte Abdullah Öcalan bir gazetecinin kendisine sorduğu ABD'nin PKK'ya yardım etmesi konusundaki sorusuna bu durumun emperyalizmle mücadelesini engellemeyeceği cevabını vermiştir;³⁴ ancak PKK terör örgütü kurulduğu günden itibaren Türkiye'nin ABD ve emperyalizme hizmet ettiği propagandasını yapmıştır.³⁵ ABD'nin yardımlarına karşılık şartlarından birisi Kürtlerin komünistlere kapıları kapatması ve Sovyetler Birliği ile bağ kurmamalarıdır; bununla birlikte Mustafa Barzani ve KGB arasındaki ilişkiler ABD tarafından bilinmektedir. Zira Barzani, on bir yıl SSCB'de sürgün yaşamıştır. Bu sebeple onun ABD açısından zararlı olabileceği öngörülmüştür. Barzani ise gerektiğinde CIA, KGB ya da MOSSAD ile işbirliği kurmaktan ve kendi dengelerini koruma çabasından vazgeçmemiştir.³⁶

İran-İrak Savaşı'nda her iki tarafın sınırlarındaki muhalif Kürt gruplarını koz olarak kullanılması önemlidir. 1960'lı yıllardan itibaren çeşitli şekilde varlık gösterme çabasında olan PKK gibi örgütlerin doğrudan TSK'yı hedef alabilecek alt yapıyı oluşturmada bu süreç etkilidir. Türkiye ASALA'ya karşı sürdürdüğü mücadelenin sonuna gelirken kendisini PKK ile karşı karşıya bulmuştur. Tıpkı ASALA terörü gibi PKK'nın da Türkiye'nin iç meseleleri ile ortaya çıkmadığı söylenebilir. Nitekim terörist Abdullah Öcalan'ın "Aslında Şeyh Sait Efendi, onlar çok akıllı değillerdi, biz akıllıydık... biz yeni alana çıktık, Suriye'ye, Irak'a, işte, neyse, yeni Orta Doğu'ya açıldık, dolayısıyla biz Şeyh Sait'in ve diğer Kürt liderlerinin hatasına, yanlışına düşmedik."³⁷ Açıklaması meselenin özünü ve 1980 sonrasında gelişen terörizm sorununun Türkiye'ye yönelik dış faktörleri ve tarihi temelleri olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bölgede terörist saldırılara maruz

31 Özcan, a.g.e., s.39-45.

32 "The Kurds", Doküman No: CIA-RDP63-00314R000200180010-2 , <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP63-00314R000200180010-2.pdf> , Erişim Tarihi: 20.05.2019.

33 Gerald K. Haines, "The Pike Committee Investigations and the CIA", <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol42no5/pdf/v42i5a07p.pdf> , s.87, Erişim Tarihi: 01.08.2018.

34 Gürses, a.g.e., s. 67.

35 Ali Balcı, *The PKK-Kurdistan Workers' Party's Regional Politics: During and After the Cold War*, (Palgrave Macmillan : 2017) , DOI 10.1007/978-3-319-42219-0 , s.93.

36 Ceyhan Bozkurt, *Amerikalı Diplomatların Güneydoğu Faaliyetleri*, (Kripto Yay: Ankara 2010), s.39-40.

37 "Terör Ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu" , Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, (24.Dönem 3.Yasama Yılı 2013), s.180.

kalmış birçok Kürt kökenli vatandaş yıllar içinde gelişen bu sorunun “Kürt Sorunu” olarak nitelendirilmesine karşıdır. Bu durumu PKK'nın yaptığı terör eylemleri ile Kürtler arasında bağlantı kurma çabası olarak değerlendirmekte ve meselenin doğrudan Kürtler ile alakası olmadığını, “*El Kaide'nin yaptığı eylemlerin tüm Müslümanlık ile ilişkilendirilmesi nasıl mümkün değilse PKK'nın yaptığı eylemlerin de Kürtler ile ilişkilendirilmesi doğru değildir.*”³⁸ Yaklaşımı ile değerlendirmektedirler. Bu tepkilere rağmen PKK'nın 15 Ağustos 1984'de Şemdinli ve Eruh'ta başlayan terörist saldırıları, Türkiye açısından sorun olmayı sürdürmektedir.

Türkiye'yi 1970'li yıllar ve sonrasında etkileyen terör faaliyetlerini dört temel alanda incelemek mümkündür. Birincisi Ermeni terörü, ikincisi Türkiye'de 1960'lı yıllar itibari ile dünyadaki akımlardan etkilenen gençliğin yaşadığı sağ- sol çatışmaları, üçüncüsü PKK terörü ve son olarak İslami değerlerin sömürülmesi ile ortaya konulan ve İran-Irak Savaşı sürecinin gelişimi için alt yapı hazırladığı inanç üzerinden sürdürülen terörizmdir. Bu son nokta 21. yüzyılda Türkiye'nin sınır güvenliğini tehdit eden gruplar tarafından ön planda tutulan diğer yandan dünyada İslam Dini'nin terörist söylemlerle birlikte anılmasına sebep olan sürecin de temellerini hazırlamıştır. *IBDA-C, Hizbullah , El Kaide* bu süreçte ortaya çıkan örgütlerin örnekleridir.³⁹

Türkiye sınırlarında terörizmin gelişme imkânı bulunduğu atmosfere ise İran - Irak Savaşı'nın etki ettiği görülmektedir.

4. İran – Irak Savaşı (1980-1988)

İran-Irak arasındaki sınır problemi, rekabet ve anlaşmazlıklar Osmanlı Devleti Dönemi'ne kadar dayanmaktadır. 1937'de iki ülke arasındaki esas mesele olan Şatt'ül Arab Suyolu konusunda anlaşmaya varılmıştır. 1970'li yıllara kadar taraflar arasında sınır problemleri sürmüştür fakat mesele büyük bir krize dönüşmemiştir; ancak 1970'lerde Sovyetler Birliği, İngiltere, Çin, ABD'nin dahil olduğu bölgesel değişim ve rekabet, İran-Irak ilişkilerini etkilemiştir. Muhammet Rıza Şah, Körfez'in koruyucusu ve bölgenin en güçlüsü olarak İran'ı görmüştür. Bu rekabet İran-Irak ilişkilerinin hızla gerginleşmesine sebep olmuştur. 1969'da İran, Shatt'ül Arab sınırını artık kabul etmediğini ilan etmiştir. Zira hemen tüm suyunun kontrolü Irak'a verilmişti ve bu durum anlaşmanın başından itibaren İran'ı rahatsız etmiştir. Irak ise İran'ı uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmekle suçlamıştır. Bu gergin süreçte İran'ın Iraklı Kürtler'in isyanına destek

38 “Terör Ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu”, s.122.

39 Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, (Londra :Pinter Published, 1991), s.42-43. ; Ayrıca Bknz: “Terör Ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu” , Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, (24.Dönem 3.Yasama Yılı 2013), <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/TER%C3%96R%20VE%20%C5%9E%C4%B0DDET%20OLAYLARI%20KAPSAMINDA%20YA%C5%9EAM%20HAKKI%20%C4%B0HLALLER%C4%B0N%C4%B0%20%C4%B0NCELEME%20RAPORU.pdf> , 36 , Erişim Tarihi: 12.10.2018.

vermesi iki ülke arasında ilişkileri savaşın eşiğine getirmiştir.⁴⁰ 1975 Cezayir Anlaşması ile tarafların su yolu konusundaki anlaşmazlığı geçici olarak çözülmüştür; ancak Irak bu anlaşmayı Kürt ayaklanmasını hızla bastırabilmek için kabul etmiş ve anlaşmanın sınırlar konusundaki çözümüne başından itibaren karşı çıkmıştır. Bu durumda Irak'ın Kürtlerle ilgili sorunları çözdükten sonra su yolu meselesini tekrar bir problem olarak ortaya çıkartacağını göstermektedir. Hatta bu konuda Irak'ın anlaşmazlığın sürmesi sayesinde dış politikada hamle şansı kazandığını belirten uzmanlar vardır.⁴¹

Savaş öncesi yıllarda bir diğer kırılma noktası 1973 Arap- İsrail Savaşı'dır. Irak bu savaşta ordusunun teknolojik eksikliklerini fark etmiş ve savaş sonrasında bu eksikleri gidermek için çabalarını arttırmıştır. Irak'ta Baas partisinin etkisinin arttığı bu süreçte, ordunun hızla politize olduğu bilinmektedir. 1979'da Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesiyle bu etki Irak'ın iç ve dış politikasına yansımıştır.⁴²

1979 yılı İran ve Irak'ta önemli bir değişim dönemidir. İran'da Ayetullah Humeyni liderliğinde devrim gerçekleşmiş ve elli dört yıllık Pehlevi Hanedanlığı son bulmuştur. Aynı yılın Temmuz ayında Saddam Hüseyin Irak'ta kontrolü ele geçirmiştir. Saddam Hüseyin, İran'ın henüz düzensiz birlikleriyle devrimi koruma çabasında olmasını, kendisi için bir zafer fırsatı olarak düşünmüş, İran Devrimi varlığını yerleştirme dönemindeyken onu etkisiz hale getirmenin bir kaç hafta süreceği yanılgısına düşmüştür. 1980'de Riyad ziyareti sırasında Suudi Kralı Khalid bin Abdulaziz el Suud'un Irak'a destek sözü vermesi de Saddam Hüseyin'i cesaretlendirmiştir. İran-İrak arasındaki problem eski dönemlere dayansa da Saddam Hüseyin değişim sürecindeki İran'ı güçsüz bir rakip olarak görmüştür. Humeyni ise devrimin ilk gününden itibaren Irak'ta Sünni bir hükümetin kontrolü altındaki Şii Müslümanlar'ı harekete geçirecek bir tavır sergilemiştir. Özellikle Humeyni'nin sürgün yıllarını geçirdiği Necef'te doğan ve Farsça konuşan Şiiiler bu süreçte Humeyni'den etkilenmiştir.⁴³

Nisan 1980'de İran destekli *El-Dawa* örgütü, Irak Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz'e ve ardından Irak Kültür Bakanı Latif El-Jasim'e suikast girişiminde bulunmuştur. Saddam Hüseyin'in bu saldırıya cevabı binlerce Iraklı Şii ve El-

40 Efraim Karsh, *The Iran-Iraq War 1980-1988*, (USA: Osprey Publishing, 2002), s.7-8. ; David Segal, "The Iran-Iraq War: A Military Analysis" *Foreign Affairs*, (Summer:1988). ; İran- Irak Savaşı'nın gelişim evresi hakkında detaylı bilgi için bkz: Fahir Armaoğlu, *21. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Ankara: Alkım Yay, 2002).

41 Cezayir Anlaşması ve anlaşmanın tarafları gibi bölge ülkelerinin bu süreçteki durumları için bkz: "The Implications of the Iran- Iraq Agreement" <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01142A000500050002-7.pdf> , DCI/NIO 1039-75, 1 May 1975. ; Serhat Erkmén, "Körfez Savaşı Sonrası İran-İrak İlişkileri" *Avrasya Dosyası*, C.6, S.3, Y.2000, s. 200.

42 Kevin M. Woods, Williamson Murray, Thomas Holaday with Mounir Elkhamri, *Saddam's War: An Iraqi Military Perspective of the Iran- Iraq War*, Institute For National Strategic Studies National Defense University, (Washington, D.C. 2009), s.3-4.

43 Nita M. Renfrew, "Who Started the War" , *Foreign Policy*, No. 66 (Spring, 1987), s.98-100.

Dava örgütü destekçilerinin sınır dışı edilmesi olmuştur.⁴⁴ Bu süreçte taraflar birbirlerini açık şekilde tehdit etmeye başlamıştır.⁴⁵ 8 Nisan'da Humeyni, Irak halkını uyanmaya ve yozlaşmış rejimi çok geç olmadan yıkmaya davet etmiştir. Gerilim gittikçe artmış ve 17 Eylül 1980'de Irak, Cezayir Anlaşması'nı feshettiğini duyurmuş, 22 Eylül 1980'de savaş resmen başlamıştır.⁴⁶

İran-İrak arasında uzun yıllardır süren gerilime rağmen Osmanlı Devleti'nin Irak'ta hakim olduğu dönemden itibaren özenle sürdürülmüş bir kriz yönetim geleneği vardır; ancak Saddam Hüseyin'in Irak ordusunu İran'a göndermesiyle bu savaşıklık süreci son bulmuştur. Saddam Hüseyin'in Irak ordusunu İran'a göndermesinde üç temel hedef vardır:

- I. si İran'daki devrimci hükümete zarar vermek hatta devirmek,
- II. Irak'ın Basra Körfezi ve Orta Doğu'da, Arap davasının savunucusu olarak konumunu geliştirmek;
- III. Şatt'ül Arap üzerindeki tüm Irak kontrolünü yeniden sağlamak.⁴⁷

Belirtildiği gibi Irak 1973 savaşından itibaren ordusunun profesyonelleşmesine yönelik yoğun bir çaba göstermiştir. Bu durum Saddam Hüseyin'in ordusuna güvenmesini sağlayan ilk sebeptir; ancak sadece savaşın ilk birkaç ayında Irak bu avantajı kullanabilmiştir. Tıpkı Humeyni'nin Irak ordusunu küçümselediği gibi, Saddam Hüseyin de İran'ın gücünü küçümsemiştir.⁴⁸ Bölgedeki önemli güçlerden Mısır, Camp David Anlaşması ile İsrail barışından dolayı Arap Dünyası'ndan tecrit edilmiştir. Bu koşulları Irak, kendisinin Körfez'de baskın ve etkili güç olması için fırsat olarak görmüştür.⁴⁹ Irak yönetimi, İran'a yönelik saldırgan tavrını gittikçe arttırmış ve sonuçta sekiz yıl süren savaşta milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir.⁵⁰ Humeyni'nin devrimi ihraç söylemi için aktif olarak attığı ilk adım da bu savaş olmuştur. Uluslararası güçler ise savaşın başlaması ve sürdüğü yıllar boyunca savaşın bitirilmesi taraftarı olmamışlardır. Fiilen savaşın tarafları olan ülkelerin savaştan vazgeçmelerini sağlayacak bir faaliyet göstermemişlerdir. Savaşın sonucunda ise alt yapısı

- 44 The USA National Security Archive, "The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988" *U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference*, 14-24 Dec 2008.
- 45 Renfrew, a.g.m., s.98-100.
- 46 The USA National Security Archive, "The Iran- Iraq War Chronology"
- 47 Shaul Bakhash, "The Troubled Relationship: Iran and Iraq, 1930-80" *Iran, Iraq and the Legacies of War*, Lawrence G. Potter and Gary G. Sick, eds. (New York: Palgrave MacMillan,2004; paperback,2006).
- 48 Woods vd. a.g.e., s.4.
- 49 F. Gregory Gause , "Iraq's Decisions to Go to War, 1980 and 1990" *Middle East Journal*, Vol. 56, No. 1 (Winter, 2002), s.50.
- 50 Black Ian. "Middle East Iraq-Iran And Iraq Remember War That Cost More Than A Million Lives" <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/23/iran-iraq-war-anniversary> , Erişim Tarihi: 02.02.2019.

İran-İrak Savaşı ile hazırlanan yeni dünya düzeni⁵¹ planları Körfez Savaşı ile fiilen uygulanmaya başlamıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali ile ABD'nin Körfez'de askeri varlığı artmıştır. İngiltere'nin Körfez'den çekilmesiyle, bölgede güç yarışına giren İran ve Irak'ın savaşı, ABD'nin bölgedeki varlığına sebep olmuştur.⁵²

4.1. İran Irak Savaşı: Terörizm & Bölgesel Etkiler

İran- Irak Savaşı terörizme yeni bir boyut kazandırmıştır. Öncelikle savaş, sadece tarafları arasında değil tüm İslam Dünyası üzerinde etnik ve mezhepsel çatışmaları beslemiştir. Şii-Sünni ihtilafına bölgesel milliyetçilik fikirleri eklenmiştir. Bu durum 1980-1988 yılları arasında savaş, savunma, politik terör amaçlı taşıyabilecek pek çok eylemi birbirinden ayırmayı zorlaştırmıştır. Humeyni taraftarlarının Lübnan Beyrut'taki Irak Elçiliğini yıkması, İran çıkarlarının İsrail ile örtüştüğü haberlerine sebep olmuştur. İran ile temasları olan Filistin Kurtuluş Örgütü ise bu noktadan sonra Irak'a yönelik destekleyici bir tutum sergilemiştir. Bu ikilem içinde FKÖ, İran'da Mücahidin Grubu ile temaslarını geliştirmiştir. Bu grup 1981'den itibaren Humeyni'nin muhalifidir. Savaş boyunca gerek Irak'ın gerekse İran'ın kendi destekleriyle gelişmesini sağladığı terör ise sınırlarının ötesindedir.⁵³ Bu sınırların ötesinde terörist grupların geçiş yolları ise Türkiye olmuştur. Sadece Irak ve İran'dan değil Suriye'den de Türkiye sınırlarına kaçak olarak geçiş yapan ve terörizme destek olan gruplar vardır.⁵⁴ Bu süreçte İran'a muhalif bir Kürt liderinin "*Kürtler şu an sahip oldukları şansa hiç sahip olmadı. Daha önce üç ülkede birden silahlı ayaklanmalar olmadı.*"⁵⁵ Sözleri bu dönemin terörizmin gelişmesine sunduğu fırsatı göstermektedir.

1979 senesindeki bölgesel kırılmaların en önemli sonuçlarından biri Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali olmuştur. Bu işgal ile gelişen süreçte bölgesel İslami grupların Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırtıldığı bilinmektedir. Afganistan'daki savaşçı gruplar ile Irak'ta Saddam Hüseyin karşıtı Kürt gruplar bağlantıya geçmiştir. Bu döneme temellendirilen *Ansar el Islam* ve *El Kaide* örgütü de Kürdistan İslam Hareketi "*İslamic Movement in Kurdistan*" adıyla 1987'de İran-İrak Savaşı sonlarında Irak içinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplar savaş sırasında örgütlenmeye başlamıştır ve Saddam Hüseyin bu gruplara karşı kimyasal silah kullanmıştır.⁵⁶

51 Bu konuda bkz: Zlobin, Nikolai, "The New World Order: US and Russia in the Post-Soviet Space: Mutual Squeezing or Cooperation?" *International Journal*, Spring, no. 2 (2008), s.307-319.

52 Bakhash, "The Troubled Relationship" s.29.

53 Zabih Sepehr, "Aspects of Terrorism in Iran." *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 463, no. 1 (September 1982): 84-94. doi:10.1177/0002716282463001007.

54 Barkey, a.g.m., s.142.

55 Barkey, a.g.m., s.142.

56 Rohan Gunaratna, "Terrorist Threat in Iraq: Origins, Development and Impact", İçinde: *Beyond Iraq: The Future of World Order*, Ed: Amitav Acharya & Hiro Katsumata, (World Scientific Publishing 2011), s.112.

4.1.1. İran - Irak Savaşı ve Türkiye

Küreselleşme dünyada çeşitli bölgelerin askeri, politik, kültürel ekonomik açılarından giderek birbirlerine daha fazla bağlanmasına ve birbirini şekillendirmesine sebep olmaktadır. Bu durum bölgesel güçlerin küresel aktörler olarak belirmesini sağlamıştır. Buna karşın yerel ve bölgesel güçlerin etkileşimi arttığına küresel güçlerin etkisinin zayıfladığı gözlemlenmektedir.⁵⁷ Orta Doğu'da ve Türkiye Devleti'nin sınırlarında yaşanan sorunlar bu çerçeveden değerlendirildiğinde bölgedeki çatışma zemininin tek yönlü olmadığı anlaşılmaktadır; nitekim küresel güçler arasındaki rekabet zaman zaman bölgesel çatışmalardan beslenmektedir. Bu durum Soğuk Savaş Dönemi'nde temel güçler ekseninde şekillense de Sovyetler Birliği'nin sona yaklaşmasıyla bölgede yerel grupların silahlandırılmaya başladığı ve kışkırtıldığı bilinmektedir.⁵⁸ Türkiye, bölgede sahip olduğu stratejik önem ve tarihi birikimi ile bu gelişmelerden soyutlanamaz bir güçtür.

Kürt nüfusun Türkiye, İran, Irak ve Suriye sınır bölgelerinde yoğunlaşması bölge dışı aktörlerin bu Kürt varlığını kendi hedefleri doğrultusunda kullanmalarına sebep olmuştur. Bu durumu problem haline getiren bağımsız bir Kürt Devleti'nin ortaya çıkmasından daha çok bu grupların buldukları ülke yönetimlerine karşı bir unsur olarak kullanılması, sürekli çatışmanın ve terörizmin aracı haline getirilmeleri olmuştur. PKK terörizmi, bu politikaların Türkiye açısından önemli bir örneğidir. "*İran, Türkiye, Irak ve Suriye sınırlarını aşan ve kendine has özelliği olan 'Kürt sahası' PKK'ya bölgesel terör ağı yapılanma sistemi kurma motivasyonu ve fırsatı tanımıştır.*"⁵⁹ Bu fırsat ise küresel güçler tarafından Sovyetler Birliği'nin dağılmasından daha önce keşfedilmiştir.⁶⁰

Türkiye'nin, Milli Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında doğu ve güneydoğu sınırlarında yaşanan isyan hareketlerinde bölge dışı güçlerin sınırlardaki bu gruplara yardım sağladıkları bilinmektedir. Bu faaliyetler Türkiye'nin komşuları Suriye, Irak ve İran ile karşılıklı ilişkilerine Cumhuriyet'in ilk döneminden itibaren zarar vermiştir.⁶¹ Bu süreç Türkiye'nin 21. yüzyılda karşılaştığı terörizm sorununun temellerinde yer almaktadır; buna rağmen 1970'lerin sonlarına kadar Türkiye, Kürtçülük hareketlerinden ciddi bir endişe duyma-

57 Eric Herring, "The Future of Iraq" Beyond Iraq: The Future of World Order, Edited by Amitav Acharya & Hiro Katsumata, (World Scientific Publishing 2011), s.16.17.

58 Bu konuda detaylı bilgi için bknz: Gilles Kepel, *Çihat İslamcılığın Yükselmesi ve Gerilemesi*, Çev: Haldun Bayrı, (Doğan Kitap, İstanbul 2001).

59 Bayram Ali Soner, Ömer Aslan, Hakan Kıyıcı, "Pkk'nın Bölgesel Terör Ağı Yapılanması", Polis Akademisi Yay, No:27, Rapor No: 9, Haziran 2017, s.11, <https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/pkk-bolgesel-teror-agi-yapilanmasi.pdf>, Erişim Tarihi: 17.05.2019.

60 Robert Oslon, "The Kurdish Question in the Aftermath of the Gulf War: Geopolitical and Geostrategic Changes in the Middle East" *Third World Quarterly*, 13(3), s.476.

61 Mehmet Kaya, "Simko Ağa İsyasının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y.7, C. 7, S.14, Güz 2017, s.203-204.

mıştır. Hatta 1961'den 1975'e kadar Mustafa Barzani'nin ve (KDP) Kürdistan Demokratik Parti'nin siyasi gelişiminden Türkiye rahatsız değildir. Türkiye'de yaşayan Kürt nüfus üzerinde bu gelişmenin belirgin bir etkisi olmamıştır.⁶² Fakat Şubat 1979'da Ankara Amerikan Büyükelçiliği'nin bir raporunda Türkiye'nin İran'daki olaylardan kaygılandığı, Kürt ayaklanmalarının Türkiye'yi etkilemesinden endişe duyulduğu belirtilmektedir.⁶³ Celal Talabani'nin bağımsızlık kazanana kadar vazgeçmeyeceklerini açıklaması da bu dönem Türk basınında yer almıştır. Bu durumdan Türkiye'nin endişe duymasının önemli bir sebebi İran Kürtleri'nin bağımsızlık kazanması durumunda İran'daki Türkleri yaşadıkları bölgelerden göçe zorlama ihtimalleridir.⁶⁴ Türkiye içinde bulunduğu dönemin siyasi atmosferinde İran'da meydana gelebilecek bu tarz bir karışıklığın Türkiye'ye yansması ihtimalinden rahatsızdır.

İran-İrak Savaşı başladığında Türkiye ekonomik ve siyasi olarak zor bir dönem yaşamaktadır. Bunun etkisiyle savaşın ilk yıllarında Türkiye ekonomisinin İran-İrak Savaşı'ndan kârlı çıktığı yönünde analizler yapılmıştır; ancak 1985'ten sonra durumun Türkiye için bir kazanç olmadığı anlaşılmıştır. Savaşın sonlarına doğru petrol tankerlerine yapılan saldırılar, Türk sürücülerin hayatını kaybetmesi, petrol sevkiyatında ortaya çıkan tehditler, Türkiye için durumu git-tikçe zorlaştırmıştır.⁶⁵ Bu dönemsel bir gerçeklik olsa da sadece savaş yıllarında değil Türkiye'nin bu savaştan ve savaş sonrası dönemden ekonomik olarak da zarar gördüğü belirtilmelidir.

İrak-İran Savaşı gerek savaşın tarafı ülkelerin sınırlarında gerekse sınır komşuları üzerinde terör faaliyetlerinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu savaşın bölgesel etkisi ve her türlü terör eylemini kapsayan sonuçları Türkiye'ye yansımıştır.

İran- Irak Savaşı'nın sürdüğü yılların Türkiye'nin iç politikasında sağ-sol çatışmaları ile bağ kurulan bir yönü vardır. Kanunen yasak olmasına rağmen cemaat, tarikat gibi örgütlenmelere karşı resmi tutum, sol fikirlerin yönetimi ele geçirmesine yönelik bir tedbir olarak 1970'li yıllardan itibaren gevşetilmiştir. Bu durumun sebebi Orta Doğu'da endişe sebebi olan kripto-marksist gruplara karşı bir savunma stratejisi olarak düşünülmüştür. İran Devrimi'nden sonra bu strateji, Türkiye'nin gerek iç gerekse dış politikasında bir güvenlik problemi ortaya çıkarmıştır.⁶⁶

62 Hale, ag.e, s.23-24.

63 The USA Security Archive, Subj: (C) Growing Turkish Concern Over Iran, Tags: PEPR.IR.TU, Ref: Ankara 0901. (info: AMB/DCM/ADM).

64 "İran'daki Kürtler Özgürlük İstiyor", Milliyet, 24.02.1979.

65 Henry J.Barkey. "The Silent Victor: Turkey's Role in the Gulf War" içinde: Karsh Efrahim. (eds) *The Iran-Iraq War*. Palgrave Macmillan,(London: 1989), s.133-138.

66 Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, 42-43. ; Ayrıca Bknz: "Terör Ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhtallerini İnceleme Raporu" , Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları'nı İnceleme Komisyonu, (24.Dönem 3.Yasama Yılı 2013), <https://www.tbmm.gov.tr/komis->

Savaş süreci Türkiye'nin sınır meselelerine hatta devletin iç politikasına yansımıştır. Irak'ın İran'ı işgalinden on gün önce askeri müdahale gerçekleşen Türkiye'nin durumu için R.Olson, Türk Hükümeti ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) bu gelişmeden haberdar olma ihtimallerini vurgulamaktadır. Olson'a göre TSK, özellikle Kürtler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde çıkması muhtemel karışıklıkları önlemek için olağanüstü yönetim ilan etmiştir. Türkiye, bu şekilde PKK hareketini bastırmak ve İran Devrimi'nden kaynaklı İslamcı propagandaları engelleme kapasitesini arttırmak istemiştir.⁶⁷

1980'li yıllarda PKK'nın gelişme imkânı bulmasına destek konusunda bölgede ön plana çıkan ülkelerden biri Suriye'dir. Türkiye, Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğe karşı İsrail ile askerî anlaşmaya girme gereğini duymuş ve istihbarat paylaşımı yapmıştır.⁶⁸ Özcan, 12 Eylül Darbesi'nin Suriye'de eğitim alan Adıyaman, Dersim ve Sason'da üslenmek üzere Suriye sınırından Türkiye'ye giriş yapan grupların çabalarını sekteye uğrattığını belirtir.⁶⁹ 12 Eylül müdahalesinden kısa süre önce PKK liderlerinin güvenli bir bölge arayışında oldukları ve Türkiye'den Suriye'ye geçtikleri, ayrıca Lübnan'da Bekaa Vadisi'ndeki kamplarda eğitim aldıkları bilinmektedir.⁷⁰ Temmuz 1981'den itibaren ise PKK, Irak Kürtleri ile ilişkilerini geliştirme kararı almıştır. Öcalan, Kuzey Irak'tan Türkiye'ye sızmanın rahatlıkla yapılabileceğini farkettileri için bu sınır bölgesinin hedeflendiğini belirtmiştir. Bu stratejik çıkar için PKK, 1983'te KDP ile bir işbirliğine girmiştir. 1987'ye kadar devam eden KDP-PKK dayanışması PKK'nın Türkiye sınırının hemen ötesinde üslenmesini sağlamıştır. Lübnan'dan İran'a geçen PKK'nın yetişmiş kadroları ve Suriye'de bulunan teröristler silahlı ve teçhizatlı olarak PKK'nın Kuzey Irak kamplarına geçiş yapmıştır. Türkiye-İran-İrak sınırlarının kesiştiği Hakurk bölgesinde Lolan Kampı kurulmuştur. Aynı süreçte hudut boyunca Lejna-Zaho, Haftanın, Elaniş, Zavite, Kisan, Sinap, Lak-1 (Zive) gibi PKK kampları oluşturulmuştur.⁷¹ Bu kamplarda yetiştirilen PKK'lılar Irak sınırından Türkiye'ye geçiş yapmışlardır. Türkiye bu bölgedeki PKK kamplarına müdahale ettiğinde ise Lübnan'daki kamplara yönlendirilen teröristler, burada eğitim aldıktan sonra İran ve Suriye üzerinden tekrar Türkiye'ye yönlendirilmiştir. Terör örgütü silah ve finansman ihtiyacını ise haraç, başış, soygun yanı sıra daha çok bu bölgelerde geliştirdiği uyuşturucu ticareti ve Bekaa Vadisindeki haşhaş üretimi ile desteklemiştir.⁷²

yon/insanhaklari/belge/TER%C3%96R%20VE%20C5%9E%C4%B0DDET%20OLAYLARI%20KAPSAMINDA%20YA%C5%9EAM%20HAKKI%20C4%B0HLALLER%C4%B0N%C4%B0%20C4%B0NCELEME%20RAPORU.pdf , 36 , Erişim Tarihi: 12.10.2018.

67 Robert Olson, *Türkiye- İran İlişkileri 1979-2004*, Çev: Kezban Acar, (Babil Yay, Ankara, 2005), s.12.

68 Arı, a.g.e., s.42.

69 Özcan, a.g.e., s.79.

70 N.B.Criss, "The Nature of PKK Terrorism in Turkey", *Studies in Conflict and Terrorism*.(V.18), s.19.

71 İsmet G. İmset, *PKK Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*, (Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1993), s.98-102. ; Atilla Korkmaz, Eyüp Kaçar, "PKK'nın Terör Yolu Değişti" 09.07.1987, *Milliyet*, s.13.

72 İmset, a.g.e., s.207-210

PKK, Türkiye’de hareket olanaklarını tehlikede gördüğü anda Suriye’de gelişme imkânı bulmuştur. Bu süreçte devam eden İran-İrak arasındaki savaş Türkiye’yi sadece ekonomik, sosyal, ticari değil çok boyutlu yönleri ile etkilemiştir. Türkiye’nin iç güvenliğine ve sınır güvenliğine yönelik terörizm tehdidi bu savaş süresince yayılıp gelişme imkânı bulmuştur. Bu sebeple savaşın Türkiye’ye yönelik uzun vadeli en önemli sonucu güvenlik tehdidi olan terörizmdir. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle dünyada ekonomik gelişmeler ve refahın artışı hızlanırken Türkiye hemen tüm enerjisini terörle mücadeleye ayırmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda güçlü, aktif bir Türkiye yerine terör sorununun komşularıyla ve diğer güçlerle pazarlık edildiği bir Türkiye profili ortaya çıkmıştır.⁷³ Türkiye’nin iç ve dış politikasını etkileyen bu problemin ve kavramların açıklamaları meselenin siyasi hak hedefinin ötesinde olduğunu göstermektedir.

4.2. Savaş Sırasında İran ve Irak’ın PKK’ya Yaklaşımı ve Türkiye

1980 senesinde Saddam Hüseyin kendi muhaliflerine yönelik katliamlara başlamıştır. Şii, Kürt ve Türkmen gruplar bu saldırıların hedefindedir. Irak’ın bu saldırgan tutumu muhalif Kürtler gibi Türkmenlere karşı da sürdürülmüştür. Saddam Hüseyin’in Iraklı Türkmenlere yönelik saldırıları savaş resmen başlamadan önce Türkiye-İrak ilişkilerini gergin bir noktaya taşımıştır. 1980 Ocak ayında on dört Türkmen’in idam edilmesi üzerine Türkiye, Bağdat Büyükelçisi’ni geri çekmiş; ancak savaşın seyri bu durumu değiştirmiştir. Savaş sırasında Irak’ın askeri güçleri çatışmanın yoğun olduğu güney bölgelerine kaydırılmıştır; bu durum Irak’ın kuzeyinde güç boşluğunun oluşmasına neden olmuştur. Otorite zayıflayınca KDP ve KYP bölgenin denetimini fiili olarak ele geçirmişlerdir. KDP ve KYP’nin bölgede etkinliklerini artırmalarına İran ve Suriye destek vermiştir. Türkiye, İran ve Suriye’nin bu tutumları karşısında Bağdat ile ilişkilerini yakınlaştırmıştır. Bu dönemde Fırat ve Dicle sularının kullanımı konusunda ve ticari alanda Irak-Türkiye arasında anlaşmalar imzalanmıştır. Kerkük Yumurtalık Petrol Boru Hattı’nın kapasitesinin arttırılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Diğer yandan 1982’nin son aylarından itibaren Kuzey Irak’ta KDP kamplarına yerleşmiş olan PKK’lılar silahlı ve eğitilmiş olarak Türkiye sınırlarına geçmeye başlamıştır.⁷⁴ PKK, KDP ile işbirliği sayesinde Silopi, Şırnak ve Uludere’ye önemli miktarda silâh, teçhizat ve militanını taşımıştır.⁷⁵ Bunun üzerine 1983 Şubat ayında Irak-Türkiye arasında “*Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması*” imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre taraflar birbirlerine önceden haber vermek şartıyla, birbirlerinin topraklarında “*sıcak takip*” yapma hakkına sahip ol-

73 İhsan Bal, Önder Aytaç, “Soğuk Savaş Sonrası yeni Düşman Tanımlamaları Bağlamında Terörizm Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri”, içinde *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Ed: İdris Bal, (Alfa Yay, İstanbul 2001), s.688

74 Özcan, ag.e., s.90

75 Erkmen, “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası”, *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, s.167.

Görüş

Akademik
Bakış

65

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

muştur.⁷⁶ Bu durum PKK ve KDP'nin ortak düşmana karşı birlikte hareket etme prensibine dayalı "Birlik İnkeleri Anlaşması" göz önüne alındığında Türkiye açısından önemli bir adımdır. Nitekim Irak-Türkiye arasındaki anlaşma PKK-KDP arasındaki paktın ömrünü kısaltmıştır.⁷⁷ Irak ile Sınır Güvenliği Anlaşması'nın imzalanması, Türkiye'nin PKK'lı teröristlere karşı sınırlarını korumak için Mayıs 1983'den sonra Irak'ın kuzeyine asker sevk etmesine imkân vermiştir. İran-İrak Savaşı'nın başlamasıyla, PKK ile birlikte hareket etmeye başlayan KDP, İran tarafından desteklenmiştir. Türkiye, bölgedeki operasyonlarını İran'ın desteklediği KDP'nin etkili olduğu bölgelerde gerçekleştirmiş, KDP'nin PKK ile anlaşmasını sonlandırmasını sağlamıştır.⁷⁸

Diğer yandan PKK ile KDP'nin işbirliği Irak Kürtleri'ne zarar vermişti ve Barzani bu durumdan rahatsızdır. Türkiye'nin İran-Hakkari üzerinden Irak Kürtleri için kurduğu destek hattı PKK işbirliği sebebiyle durdurulmuş, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarında Barzani birlikleri zarar görmüştür. Saddam Hüseyin de bu süreçte Irak Kürtleri'nin faaliyetleri hakkında bilgi karşılığında PKK'ya silah vermiştir. 1987'de PKK ve KDP'nin ilişkilerinin bozulmasında bunların etkisi vardır; ancak Talabani ve KYP ilişkileri de bu tarihten sonra hızla gelişir.⁷⁹ 1988'de Saddam Hüseyin'in Irak sınırlarındaki muhaliflere yönelik saldırılarında Barzani kuvvetleri İran'a çekilmek zorunda kalmıştır. PKK, bölgede Barzani kuvvetlerinden kalan çok sayıda silah ve mühimmata el koyarak, Türkiye sınırında KDP'nin boşalttığı bu alanı kullanmak için Irak ile anlaşmıştır.⁸⁰

Bu süreçte İran, Kuzey Irak'ta kendi kontrolünü arttırmak amacıyla KDP'yi desteklemiştir. Türkiye ise İran tarafından bölge petroleri için mücadele etmekle itham edilmiştir; ancak Türkiye açısından tehdit PKK ve sınır güvenliğinin tehlikeye düşmesidir. İran, her hangi bir yolla Türkiye'nin KDP'yi ve Kuzey Irak'ı kontrol etmesinden endişe duymuştur. Zira bu durumda Türkiye sınır güvenliğini daha güneye kaydırır ve Türkiye ile İran Azerileri irtibat kurabilirdi. Bu düşünce bile İran açısından bir korku sebebidir.⁸¹ İran bu konuyu daima farklı iddialarıyla gizlemek istemiştir. Türkiye, Kuzey Irak'ta ve sınır bölgelerinde savunmasını arttırmak istediği her dönemde, İran tarafından Kerkük ve petrol meselesi ön plana çıkartılmıştır. Bu şekilde İran, Türkiye'nin güvenlik endişelerini manüple etmeye çalışmıştır. İran bu strateji ile Türkiye'yi Kuzey Irak'tan uzak tutabilecek uluslararası güçlere mesaj vermiş ayrıca kendi endi-

76 Fahir Armaoğlu, *21. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Alkım yay, 2002) s.425-438 , Tolga Çıkrıkçı, "Türkiye-İrak İlişkileri" İçinde: *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti*, Ed: Pınar Yürür, Arda Özkan, (Detay Yay Ankara 2016), s.345.

77 Robert Olson, *Türkiye- İran İlişkileri 1979-2004*, Çev: Kezban Acar, (Babil Yay, Ankara, 2005), s.13

78 Bayram Sinkaya, "The Kurdish question in Iran and its effects on Iran-Turkey relations", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45:5, s.849-850.

79 İmset, ag.e., s.226-227,231.

80 Özcan, ag.e., s.104-104.

81 Olson, ag.e., s. 14.

Görüş

Akademik
Bakış

66

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

şelerini perdelemiştir. 1986'da Türkiye'nin PKK'ya yönelik harekâtları sırasında İran Meclis sözcüsü Haşimi Rafsancani, Ankara'nın Kerkük petrollerini ele geçirme planları yaptığını iddia etmiştir. Oysaki Turgut Özal'ın 1983'te başbakan olduğu dönemden itibaren Türkiye, Orta Doğu sorunlarına karşı aktif; ancak dengeli bir tutum sergilemiştir. Her iki tarafa eşit mesafede ilişkiler sürdürmeye çabalamıştır. Savaş yılları boyunca Türkiye, İran ve Irak ile ekonomik ilişkilerini sürdürmüştür. Irak ile Kerkük-Yumurtalık arasında petrol sevkiyatı savaş sırasında iki katına çıkmıştır. Türkiye, savaşın tarafları arasında arabulucu ve her iki ülkenin dünya ile ilişkilerini sağlayan bir konumda dış politikasını sürdürmeye gayret etmiştir.⁸²

İran ve Türkiye, savaş süresince ekonomik olarak işbirliği sağlasa da muhalif bir örgüt olan Halkın Mücahitleri Örgütü'ne mensup çok sayıda İranlı'nın bu sırada Türkiye'de olması İran'ı rahatsız eden bir konu olmuştur.⁸³ 1986'da Halkın Mücahitleri Örgütü, yurt dışında Türk temsilciliklerine saldırıda bulunan "İslami Cihad" örgütünün Humeyni rejimi tarafından desteklendiğini açıklamıştır. Örgüt yetkililerinin, "*Humeyni bir taraftan Türkiye'ye dostluk eli uzatırken, diğer elinde Türkiye'yi sırtından bıçaklayacak bir hançer tutuyor...*" ifadeleri Türk basında yer almıştır.⁸⁴ Öcalan, 1987'de yaptığı bir değerlendirmede, İran-İrak Savaşı'nın Irak-Türkiye sınırının geri üs olarak kullanımına olanak sağladığını ve bu süreçte İran'ın bu faaliyetlere göz yummasının PKK'nın ordulaşması açısından faydalı olduğunu belirtmiştir. İran'ın sınırın kuzeyinden Türkiye'ye girişlere izin vermesi PKK'nın Tunceli'ye kadar gidebilmesini sağlamıştır.⁸⁵ 1987'de Türkiye sınırlarında yakalanan Pasdaran üniforması giyen PKK'lı teröristlerin İran'daki Pasdaran kamplarında eğitim aldıkları anlaşılmıştır.⁸⁶ Bu gelişmeler üzerine Türkiye, İran'a teröristleri ve terörizmi desteklememesi uyarısında bulunmuştur. İran'ın PKK'ya destek olmak konusunda cevabı sıklıkla aynı olmuştur: "*Türkiye aleyhine her hangi bir faaliyete İran topraklarında izin verilmeyecektir.*"⁸⁷

Saddam Hüseyin ise savaşın son yıllarında Irak'ta iç muhalefete yönelik saldırılarını arttırmıştır. Özellikle Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürt bölgelerindeki saldırılar, bu bölgeden İran ve Türkiye topraklarına göçe sebep olmuştur.⁸⁸ R.Olson'a göre Irak askerlerinin, İran birlikleriyle hareket ettiklerini düşündükleri Halepçe gibi sınır bölgelerindeki Kürt nüfusuna yönelik saldırıları sonucunda Türkiye'ye yüz bin civarında Kürt nüfus göç etmiştir. Buna ek olarak

82 Tayyar Arı, *Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Orta Doğu*, (MKM Yayıncılık, Bursa 2010),s. 41

83 Olson, *ag.e*, s.14

84 Seçil Özdemir, "İran Devrimi Sürecinde İran- ABD İlişkileri" Basılmamış Doktora Tezi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. 2017.), s. 269

85 Özcan, *a.g.e.*, s. 101

86 Nur Batur, "PKK İçin İran'a Uyarı" *Milliyet*, 09.12.1987, s.12

87 Batur, "PKK İçin İran'a Uyarı" ; "Silahlı Ayaklanma" , 27.07.1987, *Milliyet*

88 Haldun Çancı and Şevket Serkan Şen, "Turkish Politics and Policies under the Impact of the 1980's PKK Revolt and the Gulf War of the Early 1990s". *European Review*, 20, 2012 doi:10.1017/S1062798711000457, s.224

Irak'tan bölge ülkelere zorla göç ettirildiklerini iddia eden iki yüz elli bin ile üç yüz bin arası Kürt nüfus vardır.⁸⁹ Saddam Hüseyin'in 1988'de gerçekleştirdiği Halepçe katliamı ardından Irak'tan gelen göçlerde resmi rakam elli binin üzerindedir.⁹⁰ 1988 ve 1991 yılları arasında Türkiye'ye gelen mültecilerin sayısı ise hızla yükselmiştir.⁹¹

1989 senesinde Türkiye Başbakanı Turgut Özal, Bitlis'te kurşungeçirmez cam bir kürsü içinde konuşma yapmıştır. Güvenlik endişeleri konusunda gelinen bu nokta İran- Irak Savaşı'nın Türkiye'ye etkisinin bir portresini temsil etmiştir. Özal, savaş sonrasında ortaya çıkan sınır problemleri konusunda Türkiye'nin Suriye ile dost geçinmek istediğini belirtmiştir. Ayrıca "*ayrılık tohumlarının kökü dışarıdan geliyor*" sözleriyle de bu süreçte bölge dışı güçlerin rolünü de ortaya koymuştur.⁹²

Savaş boyunca İran-Suriye arasındaki temas göz önüne alındığında, savaşın sonunda Türkiye'nin Suriye sınırında da terörizm tehdidiyle karşılaşması beklenmedik bir durum değildir. Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin amacı özellikle Türkiye sınırlarına yakın olan Kürt nüfusun PKK'ya katılımını sağlamaktır. Suriye bu şekilde kendi sınırlarındaki Kürt nüfusun siyasal taleplerini Türkiye'ye yönlendireceğini düşünmüştür.⁹³

Suriye, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'ye karşı PKK'yı desteklemiştir. Suriye, sadece kendi topraklarında değil bu dönemde kontrolü altında bulunan Lübnan topraklarında da PKK'nın barınmasına, eğitim almasına ve kamplar kurmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca para, silah, istihbarat, sınır geçişi konularında yardımda bulunmuştur. Türkiye kendi iç siyasi sorunlarından normalleşme sürecine adım atar atmaz etrafında beliren bu tehlikeye karşı somut adımlar atmaya çalışmıştır.

1987 yılında Suriye'ye resmi ziyarette bulunan Türkiye Başbakanı, Suriye'den PKK'ya olan desteğini çekmesini istemiştir. Suriye-Türkiye arasında güvenlik protokolleri imzalanmıştır; ancak hayata geçmemiştir.⁹⁴ Zira 1987'de Kuzey Irak'ta Barzani ve Talabani'nin PKK'ya sırt çevirmesi ve onlara bağlı peşmergelerin PKK ile çatışması sebebiyle hareket imkânı kısıtlanan teröristlerin geçiş güzergâhı olarak Suriye'yi kullandıkları tespit edilmiştir. Bu güzergâh değişikliğinin PKK'nın Türkiye'yi yanıltmaya yönelik bir stratejisi olabileceği de

89 Olson, sg.m, s.477

90 "Kitlesel Akinlar", <https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar> , Erişim Tarihi: 25.04.2020

91 Polat Kara, Recep Korkut, "Türkiye'de Göç, İltica ve Mülteciler", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 467, Haziran 2010 ,ss. 153-162, s.158 ; Ayrıca bkz: , <https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar>

92 Milliyet, 29.08.1989, Ozdemir, ag.t, s.269

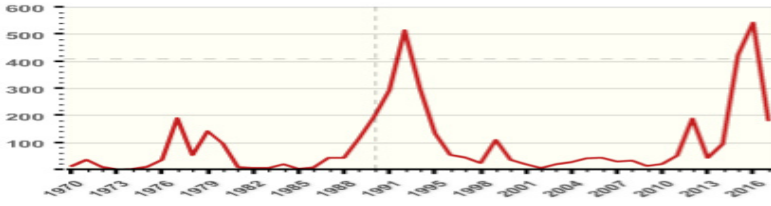
93 Özcan, a.g.e. s.248

94 Sedat Benek, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>) 2016 15(1), s.184

iddia edilmiştir.⁹⁵ Nitekim Türkiye 1987'de Kuzey Irak'da PKK kamplarına etkili operasyonlar yapmıştır.⁹⁶

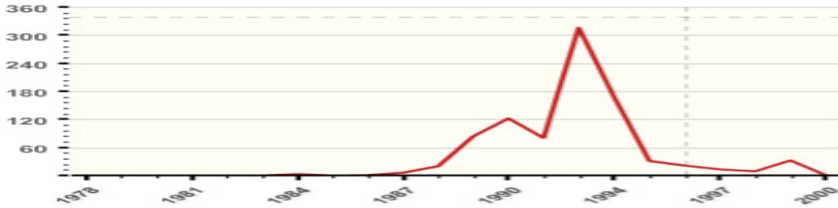
Aşağıda verilen grafiklerde (Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3) görüldüğü gibi sürecin terörist saldırılar noktasında istatistik analizleri değerlendirildiğinde İran-İrak Savaşı sonrası Türkiye açısından ciddi bir terörizm problemi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte KDP ve PKK tarafından İran, Irak ve Türkiye'de gerçekleştirildiği bilinen toplam 929 terörist saldırınının 909'u PKK tarafından Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. Bu tablo, İran-İrak Savaşı sürecinde bölgenin terörize olmasının Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne verdiği zararın bir örneğidir.

Şekil 1. Türkiye'de Terörist Saldırıların 1970-2016 Yılları Arasında Dağılım Grafiği

Kaynak: Global Terrorism Database, 2018⁹⁷

Şekil 2. Türkiye'de PKK Tarafından Düzenlenen Terör Saldırıları 1978-2000 Yılları Arasında Dağılım Grafiği

Kaynak: Global Terrorism Database, 2018⁹⁸

95 Atilla Korkmaz, Eyüp Kaçar, "PKK'nın Terör Yolu Değiştii" 09.07.1987, *Milliyet*

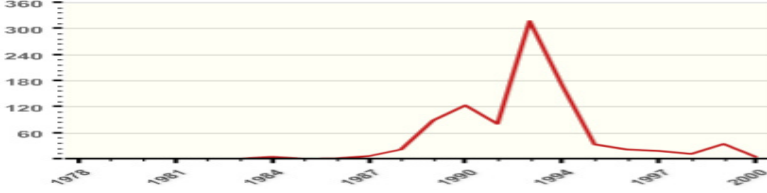
96 "Kuzey Irak'taki PKK Teröristlerine Karşı 3. Operasyon", 05.03.1987, *Milliyet*

97 Tablo 1, Global Terrorism Database(GTD)'in Türkiye ülke raporundan 2018 verileri çekilerek oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için, https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?chart=overtime&casualties_type=b&casualties_max=&ctp2=all&country=209

98 Tablo 2, Global Terrorism Database(GTD)'in Türkiye ülke raporundan 2018 verileri çekilerek oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için, https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?start_yearonly=1978&end_yearonly=2000&start_year=&start_month=&start_day=&end_year=&end_month=&end_day=&country=94&country=95&country=209&perpetrator=702&perpetrator=699&perpetrator=449&ctp2=all&success=yes&casualties_type=b&casualties_max=

Gazi

Şekil 3. Türkiye – İran – Irak'da KDP ve PKK Tarafından 1978- 2000 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Terör Saldırıları Grafiği

Kaynak: Global Terrorism Database,2018⁹⁹

Savaş sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, savaş sırasında sıklıkla dış basında iddia edildiği gibi savaştan en kârlı çıkanın Türkiye olmadığını göstermektedir. İran- Irak Savaşı Türkiye ekonomisine de darbe vurmuştur. Türkiye hızla bir ekonomik krize sürüklenmiştir. 1984'den itibaren PKK ile mücadele ve askeri harcamaların artışı Türkiye'ye olumsuz etki etmiştir. Terörizm probleminin Türkiye'ye verdiği ekonomik zarar terörizmin sadece güvenlik problemi olmadığını göstermektedir.¹⁰⁰ Türkiye, tarafı olmadığı bir savaşın etkisiyle terörizme bulaştırılmış sınırlarında çok uzun yıllar sürecek bir terör tehlikesiyle mücadeleye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra komünizm tehdidi ortadan kalkmış; ancak İran-Irak Savaşı sürecinde Türkiye'nin sınırlarında daimi bir güvenlik tehdidi yerleşebilmiştir. Ayrıca sekiz yıl süren savaş boyunca bölgede artan silahlanma ve sonrasında gelişen güvensizlik atmosferi bölgeye yönelik uzun vadeli problemlerin alt yapısını oluşturmuştur.¹⁰¹

ABD'nin Türkiye sınırlarındaki bu tehdide karşı yaklaşımı sürecin Türkiye açısından uzun vadeli sonuçlarını özetlemektedir: ABD, Türkiye'de hükümetin etnik farklılıklara baskı uyguladığı yönünde raporlar yayınlamış, insan hakları ihlalleri gerçekleştirdiğini ifade etmeye başlamıştır.¹⁰² İran-Irak Savaşı ardından ABD'nin, Körfez Bölgesi'nde başlatacağı operasyonun bölge ülkeleri üzerinde ortaya çıkaracağı etkileri değerlendiren raporlarda Türkiye'nin bir

99 Tablo 3, Global Terrorism Database(GTD)'in Türkiye ülke raporundan 2018 verileri çekilerek oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için, https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?start_yearonly=1978&end_yearonly=2000&start_year=&start_month=&start_day=&end_year=&end_month=&end_day=&asmSelect0=&country=209&asmSelect1=&perpetrator=449&dtp2=all&success=yes&casualties_type=b&casualties_max=

100 Çancı, "Turkish Politics and Policies under the Impact of the 1980's PKK Revolt and the Gulf War of the Early 1990s", s.226-227, Ayrıca Bknz: Cameron S. Brown, "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003", *Turkish Studies*, 8:1, 85-119,2007, DOI: 10.1080/14683840601162054

101 Bu süreçte artan silahlanma konusunda bir rapor için bknz: https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-11/yb_18_summary_en.pdf , s.9 ; Ayrıca savaş sırasında ABD'nin Irak ve Irak'a silah satışı konusunda bir rapor için bknz: "Iran-Iraq Buying Weapons for War", <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00283R000500120005-5.pdf> Erişim Tarihi: 25.04.2020.

102 Nur Batur, "PKK İçin İran'a Uyarı", 9.12.1987, "Silahlı Ayaklanma" , 27.07.1987, *Milliyet*.

ikilem içinde kalacağı öngörülmüştür. Amerikalı yetkililer Körfez'e müdahaleleri öncesi Türkiye'nin NATO ittifakı ve ABD ilişkileri göz önünde tutulduğunda, İnanla ilişkilerinin tehlikeye girme endişesi taşıyabileceğini belirtmişlerdir. ABD'nin İran-İrak Savaşı sonrasında bölgesel stratejinde sıklıkla İran ve Türkiye'yi karşı karşıya getirecek politikalar uyguladığı görülür. İran, bölgedeki diğer ülkelerin ve İran halkının, Türkiye'nin gelişiminden ve siyasi yapısından etkilenmesinden endişelenmektedir. İran'ın Türkiye'ye yönelik bu tutumundan dolayı ilişkiler mesafeliyken, savaşın sona yaklaştığı günlerde BM, iki ülke arasında çatışmaların durması için Türkiye'nin çaba gösterilmesi beklentisini sunmuştur. İran ise "arabulucu" kavramını Türkiye'nin kullanmasından rahatsızdır. Bu sebeple Türkiye "sessiz diplomasi" yolunu izlemiştir.¹⁰³

İran-İrak Savaşı'nın hemen ardından Saddam Hüseyin bu savaşın etkilerinden hızlıca kurtulmak için Kuveyt'e baskı uygulamaya başlamıştır. Irak birlikleri 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. Bu işgal de Türkiye'yi çeşitli açılardan etkilemiştir. Her iki savaş döneminde Türkiye'nin Orta Doğu bölgesine karşı izlediği politika bölgenin istikrarsız siyasal ortamı içine çekilmekten kaçınmak olmuştur.¹⁰⁴ I.Körfez Savaşı'nın başlaması bölgesel dengeleri yeniden değiştirmiştir. Bundan sonra Kuzey Irak, uluslararası siyasetin gündemine girmiştir. İran-İrak Savaşı sırasında kimyasal katliamlara maruz kalan Irak Kürtleri'ni korumak amacıyla, *Irak'ın kuzeyinde 36. paralel ile Türkiye sınırı arasında Irak güçlerinin girmesi yasak olan bir De Facto Alan ilan edilmiştir. Aynı alan 1991 yılında Amerikan, İngiliz ve Fransız birliklerinden oluşturulan ve Çekiç Güç adı verilen bir kuvvetin kontrolüne verildi. Türkiye'de konumlandırılmış bu kuvvetin alan kontrolü, 2003 yılına kadar sürdü ve Çekiç Güç, 1 Mart 2003 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla ortadan kaldırıldı. Yaklaşık 12 yıl boyunca, Irak'ın kontrol dışı kalan bu alanına PKK iyice yerleşti ve kurumsallaştı*¹⁰⁵

5. Sonuç

İran- Irak Savaşı, Türkiye'nin sınır güvenliğine yönelik uzun vadeli terörizm probleminin gelişme atmosferini oluşturmuştur. PKK terör örgütü Türkiye'nin sınır komşularının desteği ile gelişme imkânı bulmuştur.

İran-İrak Savaşı, PKK tehdidi yanı sıra bu terör örgütünü destekleyen sınır komşularıyla Türkiye'nin ilişkilerinde uzun yıllar sürecek güvensizlik atmosferinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu atmosfer sadece siyasal ve kurumsal yapıların değil, bölge halklarının birbirlerine olan güvenini de sarsmıştır.

103 Özdemir, ag.t .s.268. ; The National Archive of the United States, CIA RDP89B00224R000903140004-6.

104 İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt: 53 Sayı: 1 Yayın Tarihi: 1998, s.322-323.

105 Kenan Arınç, "Siyasî ve Tarihî Coğrafya Perspektifiyle: Türkiye'nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik - Jeostratejik Açidan Değerlendirilmesi" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2010 14 (2), s. 6.

Savaş, tarafları için fırsat olarak gözükmektedir, esas fırsatı bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen bölge dışı aktörler elde etmiştir. İran ve Irak'ın bölgenin en güçlüsü olmak için girdikleri mücadele, Körfez'de ABD'nin varlığına zemin hazırlamıştır. Bu savaş, Soğuk Savaş Dönemi'nin bitmesiyle ortaya çıkan bölgesel çatışmaların temellerini oluşturmuştur. Savaş, İran ve Irak arasında yaşanmıştır; ancak İran-İrak Savaşı'nın etki alanı oldukça geniştir. Savaşın sürdüğü yıllar ve sonrasında başat güçler, bölge ülkeleri ve bölgesel gruplar bu sürece dahil olmuştur. Aynı zamanda Orta Doğu için bir kırılma noktası olan Körfez Savaşı'nın da alt yapısı bu savaş ile oluşmuştur.

Bu çalışma ile ortaya konulan verilerin de gösterdiği gibi PKK ve terörizm sorunu Türkiye açısından tek yönlü bir iç mesele değildir. Terörizm çok yönlü girift bir mesele olmakla birlikte PKK'nın gelişme atmosferi bulmasında uluslararası rekabetin Türkiye'ye yansımaları etkilidir. Aynı şekilde terörizm sorunu sadece Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eden bir mesele değildir; aynı sıra bölgede komşuluk ilişkilerini geliştirebileceği İran ve Suriye gibi ülkelerle Türkiye arasında bir tehdit ve güvensizlik unsurudur. PKK terörizmi Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinin seyrini olumsuz etkilemiştir. Bu sebeple konunun çok yönlü olarak incelenmesi ve temellerinin detaylı olarak ortaya konulması önem arz etmektedir. Zira geçen kırk yıllık süre sonucunda hala konunun özü çarpıtılmakta ve Türkiye çok yönlü güvenlik tehditleriyle karşılaşabilmektedir.

1980'li yıllarda Türkiye genel tablosunda büyük iç siyasi sorunlarla, siyasi istikrarsızlıkla, ekonomik problemlerle ilgilenmek zorundayken, İran- Irak Savaşı ile bölgede gelişen örgütsel faaliyetlerin farkındadır. Savaş süresince bölgesel güçlere bu konularda uyarılarda bulunmuş; ancak Orta Doğu'nun kaos ortamına çekilme endişesiyle mesafesini korumak zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin bölgedeki köklü tarihi sebebiyle ortaya çıkan her problemde Türkiye ve Kerkük meselesi özellikle İran tarafından ortaya atılmaktadır. Bu durum Türkiye'nin güvenlik endişelerinin görmezden gelinmesine sebep olmaktadır. Türkiye'nin temel endişeleri bu ithamların gerisinde kalmaktadır.

Kaynaklar

ABRAHMS, Max. "What Terrorists Really Want: Terrorist Motives and Counterterrorism Strategy" İçinde: *Contending with Terrorism: Roots, Strategies, and Responses*, Ed: Michael E. Brown vd. the mit press Cambridge.

ARI, Tayyar. *Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Orta Doğu*, MKM Yayıncılık, Bursa 2010.

ARINÇ, Kenan. "Siyasî ve Tarihî Coğrafya Perspektifiyle: Türkiye'nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik - Jeostratejik Açından Değerlendirilmesi" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2010 14 (2): 1-34.

ARMAOĞLU, Fahir. *21. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Alkım Yay, 2002.

Görüş

Akademik
Bakış

72

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

- ATAY, Mehmet. "Türkiye'de Terörü Ortaya Çıkaran İç ve Dış Dinamikler, Stratejiler ve Taktikler". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* (HÜTAD) (2008): 409-424.
- BAKHASH, Shaul. "The Troubled Relationship: Iran and Iraq, 1930-80 ". Iran, Iraq and the Legacies of War, Lawrence G. Potter and Gary G. Sick, eds. (New York: Palgrave MacMillan, 2004; paperback,2006.
- BAL, İhsan. Önder Aytaç, "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Düşman Tanımlamaları Bağlamında Terörizm Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri." *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Ed. İdris Bal, Alfa Yay: İstanbul 2001.
- BALCI, Ali. *The PKK-Kurdistan Workers' Party's Regional Politics: During and After the Cold War*, Palgrave Macmillan : 2017 , DOI 10.1007/978-3-319-42219-0.
- BARKEY H.J. "The Silent Victor: Turkey's Role in the Gulf War". İçinde: Karsh Efrahim. (ed.) *The Iran-Iraq War*. Palgrave Macmillan, London: 1989
- BAŞEREN, Sertaç. "Kavramsal Özellikleri ile Terörizm- Tarihi ve Hukuki Boyutları ile", *Küresel Terörizm ve Uluslararası İşbirliği Sempozyumu*, Ankara 23-24 Mart 2006: Genelkurmay Basımevi: 7-18.
- BATUR, Nur. "PKK İçin İran'a Uyarı", *Milliyet*, 9.12.1987.
- BATUR, Nur. "Silahlı Ayaklanma" , *Milliyet*, 27.07.1987.
- BENEK, Sedat. "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>) 2016 15(1):171-192.
- BLACK, Ian. "Middle East Iraq-Iran And Iraq Remember War That Cost More Than A Million Lives" <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/23/iran-iraq-war-anniversary> Erişim Tarihi: 02.02.2019.
- BROWN, Cameron, S. "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003", *Turkish Studies*, 8:1, 2007:85-119, DOI: 10.1080/14683840601162054 .
- CEYHAN, Bozkurt. *Amerikalı Diplomatların Güneydoğu Faaliyetleri*, Kripto Yay, Ankara 2010.
- CHOMSKY, Noam. *Pirates and Emperors, Old and New: International Terrorism in the Real World*, South End Press 2003.
- CRİSS, N.B."The Nature of PKK Terrorism in Turkey", *Studies in Conflict and Terrorism*.V.18: 17-37.
- ÇANCI, Haldun and Şevket Serkan, Şen. "Turkish Politics and Policies under the Impact of the 1980's PKK Revolt and the Gulf War of the Early 1990s". *European Review*, 222232, 2012. doi:10.1017/S1062798711000457.
- ÇIKRIKÇI, Tolga. "Türkiye- Irak İlişkileri" *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti*, 329-382. Ed: Pınar Yürür, Arda Özkan, Detay Yay: Ankara 2016.
- DALACOURA, Katerina. "Turkey and the Middle East in the 1980s." *Millennium: Journal of International Studies*, 19(2), (1990): 207-228.

Görüş

Akademik
Bakış

73

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

- ERGİL, Doğu. "Terörizmin Mantığı ve Hedefi," SBF Dergisi, C. 46, 1991, 171-181.
- ERKMEN, Serhat. "Körfez Savaşı Sonrası İran-İrak İlişkileri" *Avrasya Dosyası*, C.6, S.3, (2000, Ankara), 198-218.
- ERKMEN, Serhat. "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 160-188.
- GUNARATNA, Rohan. "Terrorist Threat in Iraq: Origins, Development and Impact." *Beyond Iraq: The Future of World Order*, 109-148. Edited by Amitav Acharya & Hiro Katsumata, World Scientific Publishing 2011.
- GÜRSES, Emin. *Ayrılkçı Terörün Anatomisi: IRA-ETA-PKK*, Bağlam Yay. İstanbul: 1997.
- HAİNES, Gerald K. "The Pike Committee Investigations and the CIA", <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol42no5/pdf/v42i5a07p.pdf> Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2018.
- HALE, William. *Turkey, the US and Iraq*, Londra: SAQI, 2007.
- HALE, William. "Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis" *International Affairs*, 68(4),679-692. 1992. doi:10.2307/2622709 .
- HERRİNG, Eric. "The Future of Iraq." *Beyond Iraq: The Future of World Order*, edited by Amitav Acharya & Hiro Katsumata, 15-35. Singapore: World Scientific Publishing 2011.
- İMSET, İsmet G. *PKK Ayrılkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*, (Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1993).
- KARSH, Efraim. *The Iran-Iraq War 1980-1988*, USA: Osprey Publishing, 2002.
- KAYA, Mehmet. "Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 14,(Güz 2017).
- KEVİN, M. Woods, Williamson Murray, Et.Al, *Saddam's War; An Iraqi Military Perspective of the Iran- Iraq War*, Institute For National Strategic Studies National Defense University, (Washington, D.C. 2009).
- KORKMAZ, Atilla. Kaçar, Eyüp. "PKK'nın Terör Yolu Değişti" *Milliyet*, 09.07.1987.
- KYDD, Andrew H. Walker Barbara F. "The Strategies of Terrorism", *International Security*, Vol. 31, No. 1 (Summer 2006), pp. 49-80.
- LAQUEUR, Walter. *A History of Terroism*, Transaction Publishers, 2002.
- LEMIEUX, Frederic. "What is terrorism? What do terrorists want?" <http://the-conversation.com/what-is-terrorism-what-do-terrorists-want-78228> , Erişim Tarihi: 17.09.2018.
- OLSON, Robert. "The Kurdish Question in the Aftermath of the Gulf War: Geopolitical and Geostrategic Changes in the Middle East" *Third World Quarterly* , 13(3): 475-499.

OLSON, Robert. *Türkiye- İnan İlişkileri 1979-2004*, Çev: Kezban Acar, Babil Yay:Ankara, 2005.

ÖKTEM, Emre "Uluslararası Hukukta Terörizm Tanım sorunu ve Milli Bağımsızlık Hareketleri", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423905100.pdf>

ÖZCAN, Nihat Ali. *PKK(Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yönetimi*, ASAM Yayınları, Ankara 1999.

ÖZDEMİR, Seçil. "İnan Devrimi Sürecinde İnan- ABD İlişkileri" Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. 2017.

PHİLİP, Robins. *Turkey and the Middle East*, Londra :Pinter Published, 1991.

RENFREW, Nita M. "Who Started the War", *Foreign Policy*, No. 66 (Spring, 1987): 98-108.

SEGAL, David. "The Iran-Iraq War: A Military Analysis" *Foreign Affairs*, Summer 1988.

GAUSE F. Gregory. "Iraq's Decisions to Go to War, 1980 and 1990" *Middle East Journal*, Vol. 56, No. 1 (Winter, 2002): 47-70.

SİNKAYA, Bayram. "The Kurdish question in Iran and its effects on Iran-Turkey relations, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45:5, 840-859.

SONER, B. Ali, vd. "Pkk'nın Bölgesel Terör Ağı Yapılanması", Polis Akademisi Yay, No:27, Rapor No: 9, Haziran 2017 , <https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/pkk-bolgesel-teror-agi-yapilanmasi.pdf> , Erişim Tarihi: 17.05.2019.

UZGEL, İlhan "Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt: 53 Sayı: 1 Yayın Tarihi: 1998.

YALÇIN, Kemal "Türkiye'nin Güvenliği Sorunu, Terörizm ve İnan" *Terörizm İncelemeleri: Teori, Örgütler, Olaylar*, Der: Ümit Özdağ, Osman Metin Öztürk, ASAM Yay. Ankara: 2000, 276-300

Y.Y. "Türkiye ve Terörizm", Türkiye Barolar Birliği Rapor, Şen Matbaa, Ankara 2006.

Y.Y. "The Implications of the Iran-Iraq Agreement" <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R01142A000500050002-7.pdf>

Y.Y. "The Kurds", Doküman No: CIA-RDP63-00314R000200180010-2 , <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP63-00314R000200180010-2.pdf> , Erişim Tarihi: 20.05.2019.

"Kitleli Akınlar", <https://www.goc.gov.tr/kitleli-akinlar> .

ZABİH Sepher, "Aspects of Terrorism in Iran." *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 463, no. 1, September 1982: 84-94. doi :10.1177/0002716282463001007.

Resmi Yayınlar:

The USA Security Archive, "The Iran-Iraq War Chronology 1980-1988" *U-S Iran Relations During The Iran-Iraq War 1980-1988, Briefing Book For A Critical Oral History Conference*, 14-24 Dec 2008.

Görüş

Akademik
Bakış

75

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Çevrimiçi:

Global Terrorism Database: https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?chart=overtime&casualties_type=b&casualties_max=&dtp2=all&country=209

https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?start_yearonly=1978&end_yearonly=2000&start_year=&start_month=&start_day=&end_year=&end_month=&end_day=&country=94&country=95&country=209&perpetrator=702&perpetrator=699&perpetrator=449&dtp2=all&success=yes&casualties_type=b&casualties_max=

https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?start_yearonly=1978&end_yearonly=2000&start_year=&start_month=&start_day=&end_year=&end_month=&end_day=&asmSelect0=&country=209&asmSelect1=&perpetrator=449&dtp2=all&success=yes&casualties_type=b&casualties_max=

<https://undocs.org/en/A/RES/40/61>

<https://undocs.org/en/A/RES/57/27>

Extended Abstract

From the time the Iran-Iraq war (1980-1988) began, Turkey officially declared neutrality. Turkey attempted to maintain a balanced strategy to avoid being drawn into the chaos and conflict environment of the Middle East during the war. Turkey wished to protect herself from the effects of war as much as possible and displayed equal distance toward the parties to the war; however, this war affected Turkey from many aspects, politically, economically, socially, etc. In this study, the effect of the war on Turkey is investigated through the security problems in the border region. During the war, terrorism had the opportunity to develop along the eastern and southeastern borders of Turkey. In the long-term, this caused the regional effect of Turkey becoming surrounded by a terrorism problem.

After the Iran-Iraq war ended, the threat to Turkey's security was not resolved. As a result, the damage of a war Turkey was not involved in had not only political and social aspects, but formed a long-term threat to border security.

In this study, within the basic framework of the Iran-Iraq war, Turkey's attitudes to the parties to the war and the effects of the war on Turkey's border security are analyzed.

In this study, the effects of the Iran-Iraq war, in which Turkey did not participate, reveal that the terrorism problem is not a unilateral internal problem in Turkey. Terrorism found the opportunity to develop along the borders of Turkey, Iraq, Iran and Syria during the war and is revealed to be a multidimensional problem supported externally in this study.

Gazi

In this period, it is not possible to normalize the attitudes displayed by the PKK terrorist organization with political and ideological statements. The effect of the atmosphere caused in the region by the Iran-Iraq war is observed in the process of the occurrence of PKK terror against Turkey.

During the eruption of war between Iran-Iraq in 1980, the use of opposition Kurdish groups in Iran and Iraq as a trump card is important. The reality revealed at this point is that organizations like the PKK, attempting to make their presence felt in a variety of ways since the 1960s, began to find the power to directly target the Turkish armed forces (TAF). While Turkey approached the end of their struggle against ASALA, they found themselves opposed by the PKK. Just as with ASALA terror, it can be said the PKK did not just develop from Turkey's internal problems.

Additionally, many Kurdish-heritage citizens exposed to terrorist attacks in the region are against the qualification of this problem developing through the years as a 'Kurdish problem'. This situation evaluates the terrorist actions taken by the PKK with attempts to form links between Kurds and they state that this problem has no direct relationship with the Kurds.

The presence of Kurds which may form a threat to Turkey's borders is a common problem in Iran, Iraq and Syria. It is possible that rather than the foundation of an independent Kurdish state becoming a problem in this situation, it is used as a tool against the administrations of countries where these groups are located. "The 'Kurdish field' exceeding the borders of Iran, Turkey, Iraq and Syria and with its own unique features formed the motivation and opportunity for the PKK to create the structured system of a regional terror network."¹⁰⁶ This opportunity was discovered by the global powers before the breakup of the Soviet Union.¹⁰⁷

The PKK terrorist organization found the possibility for development with support from Turkey's border neighbors. Abdullah Öcalan represented this effect and it is reflected in Grand National Assembly of Turkey commission reports. At the same time, the development atmosphere of the PKK was effectively reflected in Turkey's international competition.

The Iran-Iraq war, in addition to the PKK threat, caused an atmosphere of distrust lasting many years in Turkey's relations with border neighbors supporting this terrorist organization. This atmosphere did not only shake the political and institutional structures, but also the trust between regional peoples.

106 Bayram Ali Soner, Ömer Aslan, Hakan Kıyıcı, "Pkk'nın Bölgesel Terör Ağı Yapılanması", Polis Akademisi Yay, No:27, Rapor No: 9, Haziran 2017, 11, <https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/pkk-bolgesel-teror-agi-yapilanmasi.pdf>, Erişim Tarihi: 17.05.2019

107 Robert Oslon, "The Kurdish Question in the Aftermath of the Gulf War: Geopolitical and Geostrategic Changes in the Middle East" *Third World Quarterly*, 13(3), 476

Ukrayna Örneğinden Hareketle Nükleer Silahsızlanmanın Olası Sonuçlarına Dair Bir İnceleme

An Analysis of the Potential Consequences of Denuclearization with Reference to Ukraine

Eray ALIM*

Öz

Nükleer silahlar, bu silahlara sahip devletler arasında savaş ve çatışma riskini azaltan bir işlev görmektedir. Devletler, askeri güç dengesinde dezavantajlı bir konumda olsalar da, nükleer silah sahibi olmaları durumunda “mutlak caydırıcılık” elde ederler. Böylece nükleer silahlar, güçlü ve zayıf aktörler arasındaki caydırıcı güç dengesini zayıf aktörler lehine düzenleyebilen bir işleve sahiptir. Bu çalışmanın inceleme konusu olan Rusya-Ukrayna ilişkilerinin de bu minvalde değerlendirilmesi gerekmektedir. 2014 Ukrayna krizinde görüldüğü gibi Ukrayna, Rusya'nın Kırım ve Donbas'a dönük gerçekleştirdiği askeri müdahaleler sonucunda egemenlik haklarının ve toprak bütünlüğünün ihlal edildiği bir tabloyla karşılaşmıştır. Ukrayna'nın 1990'larda terk ettiği nükleer silahlar ise, Ukrayna krizi ile irtibatlı olarak tekrardan gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dünyanın üçüncü en büyük nükleer silah envanterine sahip olan Ukrayna, 1990'ların ilk yarısında gerçekleşen müzakereler sonucunda nükleer silahlarını terk etmeyi kabul etmiş ve 1996 yılında tamamlanan bir işlem sonucunda nükleer silahlardan tamamen arınmıştır. Bu süreç baz alınarak bu çalışmada, Ukrayna'nın nükleer silahsızlanma tecrübesinin olası sonuçları 2014 krizi çerçevesinde masaya yatırılmıştır. Ulaşılan sonuç neticesinde, nükleer silah envanterine sahip güçlü rakipler karşısında (Rusya) nükleer silahsızlanmanın, devletler için (Ukrayna) potansiyel bir ulusal güvenlik riski teşkil ettiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Rusya, Ukrayna Krizi, Nükleer Silahlar, Nükleer Caydırıcılık

Abstract

Nuclear weapons reduce the likelihood of war and conflict among nuclear-armed states. States that are in an inferior position in the military balance gain “absolute deterrence”, if they possess nuclear weapons. Nuclear weapons are, therefore, functional devices in calibrating deterrence asymmetry between weak and strong states in favor of the former. In this article's case study, Russia-Ukraine relations, should be understood in this light. As witnessed during the 2014 Ukraine crisis, Russia violated Ukraine's sovereignty and territorial integrity through military incursions into Crimea and Donbas. In the light of Russia's military actions, discussions surrounding Ukraine's elimination of its nuclear arsenal, which took place during the 1990's, have surfaced again. Following the dissolution of the Soviet Union, Ukraine inherited the world's third largest nuclear weapons stockpile, which it removed from its soil during a process that was completed in 1996. This work seeks to trace this process and analyze the potential impacts of Ukraine's nuclear disarmament with reference to the 2014 crisis. By way of conclusion, it is argued

Makale Geliş Tarihi: 05.02.2019. Makale Kabul Tarihi: 04.11.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, erayalim@hotmail.com ORCID ID: 0000-0001-7543-8021

Görüş

Akademik Bakış

79

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

in the context of the 2014 crisis that, denuclearization constitutes a potential national security risk for states (Ukraine) that face formidable nuclear-armed rivals (Russia).

Key Words: Ukraine, Russia, Ukraine Crisis, Nuclear Weapons, Nuclear Deterrence

Giriş

Ukrayna'nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra büyük bir nükleer silah envanterini topraklarında barındırması Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli bir uluslararası güvenlik meselesi olmuştur. Dünyanın üçüncü en büyük nükleer silah gücü olarak ortaya çıkan Ukrayna'nın elindeki bu kapasite yalnız Rusya değil, nükleer silahların yayılmasının engellenmesi yönünde sahip olduğu hassasiyetle, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için de bir tedirginlik kaynağı olmuştur. Batı ile ilişkilerini geliştirmesi için nükleer silahsızlanma şartını kabul etmesi Ukrayna'nın önüne bir talep olarak konulmuş ve gerçekleşen müzakereler sonucunda Ukrayna, Üçlü Anlaşma, Lizbon Protokolü ve Budapeşte Memorandumu gibi anlaşmalara imza atarak, hem nükleer silahlarını terk etmeye hem de nükleer silah sahibi olmayan devlet statüsünde Nükleer Silahsızlanma Antlaşması'na (NPT) taraf olmaya razı olmuştur. Bu yönde atılan adımlara rağmen, SSCB'nin dağılmasının ilk yıllarından itibaren Ukrayna'nın Rusya'dan güvenlik kaygıları duyması, bu ülkenin nükleer silahlarını terk etmesini tartışmalı bir konu kılmıştır. Ukrayna'da askeri ve siyasi çevrelerin bir kısmının aksi yönde kanaat bildirmelerine rağmen siyasi otorite, yeterli güvenlik teminatı elde edilememişse de, nükleer silahsızlanma şartını kabul etmiştir. Gerekli adımların atılmasıyla Ukrayna, 1996 senesinde nükleer silahlardan tamamen arınmıştır.

2014 Ukrayna krizinin meydana gelmesiyle birlikte ise, Ukrayna'nın geçirdiği nükleer silahsızlanma süreci tekrardan gündeme gelmiştir. 2014 senesinde Ukrayna, kendi toprağı olan Kırım'ın Rusya tarafından önce işgal, daha sonra ilhak edildiğine şahit olmuş; Doğu Ukrayna'nın Donbas bölgesini ise (halihazırdaki süreçte) Rusya'nın himayesi altındaki ayrılıkçı milislere kaybetmiştir. Böylece Ukrayna, iki farklı noktadan toprak bütünlüğünün bozulduğu ve egemenlik haklarının ihlal edildiği bir tabloyla karşılaşmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde eski Sovyet coğrafyasının baskın askeri gücü olan Rusya, 2008 Gürcistan krizi sırasında da gözlemlendiği gibi, gerekli gördüğü anlarda komşularına dönük kuvvet kullanmaktan sakınmayacağını Ukrayna krizinde de göstermiştir.

Bu çalışmada ortaya konulduğu gibi, nükleer silahların bu silahlara sahip devletler arasında çatışma riskini azaltan bir işlev gördüğü dikkate alındığında, Ukrayna'nın nükleer silahsızlanma yönünde aldığı karar, ülke güvenliği için bir ulusal güvenlik riski teşkil etmiştir. Bu iddiadan hareketle bu çalışma, Ukrayna'nın nükleer silahlardan arınma sürecini Ukrayna krizi ile irtibatlı bir şekilde inceleyerek, nükleer silahsızlanmanın olası sonuçlarına dair bir perspektif

Görüş

Akademik
Bakış

80

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

sunmayı amaçlamaktadır. Gerekli tartışmalar geliştirilirken, öncelikle SSCB'nin dağılmasının ardından Ukrayna'nın nükleer silahlardan arınma sürecinde öne çıkan olaylarla ilgili bir değerlendirme paylaşılacaktır. Ardından, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ukrayna'nın Rusya ile olan ilişkileri, güvenlik eksenli konular merkeze alınarak irdelenecek ve akabinde 2014 Ukrayna krizinde Rusya'nın Ukrayna'ya dönük askeri müdahaleleri masaya yatırılacaktır. Bu tartışmalardan sonra, 2014 krizi çerçevesinde nükleer silahsızlanmanın Ukrayna'nın güvenliği üzerindeki olası etkileri sorgulanacaktır. Son olarak ise, farklı örnek hadiselerle referansla, Ukrayna'nın nükleer silahlarını terk etmesinin nükleer caydırıcılık tartışması bağlamında bir değerlendirmesi yapılacaktır.

SSCB'nin Dağılmasından Sonra Ukrayna'nın Topraklarındaki Nükleer Silahlar

SSCB'nin çözülmesiyle birlikte büyük bir coğrafyada yaşanan jeopolitik dağılma, ortaya çıkan yeni devletler arasında birçok meselenin çözülmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte, Rusya ve Ukrayna arasında da belirli başlı konuların ele alınması gerekmiştir. Bu konuları, Kırım'ın statüsünün netleştirilmesi, Sivastopol üssünün ve Karadeniz Donanması'nın kullanımı ve paylaşımı, deniz ve kara sınırlarının belirlenmesi ve Ukrayna'nın nükleer silahlarının Rusya'ya devri şeklinde özetlemek mümkündür. Ukrayna'nın topraklarındaki nükleer silahlar hariç, diğer konular iki ülke arasındaki diplomatik müzakerelerle ele alınmış ve üçüncü aktörlerden ziyade, Rusya ve Ukrayna liderlerinin inisiyatifinde çözülmüştür. Ukrayna'nın topraklarındaki nükleer silahların durumu ise, Rusya ve Ukrayna ile beraber Batı'yı da yakından ilgilendirmiştir. Ukrayna, SSCB'nin dağılmasıyla beraber topraklarında 1900 adet stratejik ve 2650 ila 4200 arasında tahmin edilen sayıda taktik nükleer silah bulundurarak, sahip olduğu bu envanterle dünyanın üçüncü en büyük nükleer silah gücü olmuştur.¹

Ukrayna'nın böyle büyük bir envantere sahip olması, Rusya gibi, başta ABD olmak üzere, Batı ülkeleri tarafından da kaygı verici bulunmuştur. ABD, Soğuk Savaş sonrasında nükleer ve diğer kitle imha silahlarının yayılmasını bir ulusal güvenlik meselesi olarak addetmiş ve bu nedenle Ukrayna'nın nükleer silahsızlanmasına büyük önem vermiştir.² Bu süreçte ABD'nin hedefi, Rusya'nın nükleer silah envanterini küçültmesi, Ukrayna dahil diğer bölge ülkelerinin ise nükleer silahlardan tamamen arındırılması olmuştur.³ George H.W. Bush yönetiminde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan James Baker, SSCB'nin dağıl-

1 Joseph Cirincione, vd., *Deadly Arsenals: Nuclear, Biological, and Chemical Threats*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C 2005, s.365; Taras Kuzio, *Ukraine Under Kuchma: Political Reform, Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 1997, s.219.

2 Department of Defense, "Defense Planning / Guidance, FY 1994-1999", 29 February 1992, <https://www.archives.gov/files/declassification/iscap/pdf/2008-003-doc18.pdf>, s.2.

3 A.g.m, 14.

Görüş

Akademik
Bakış

81

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

masıyla ortaya çıkan yeni devletlerle ABD'nin kuracağı ilişkilerde nükleer silah konusunun önemli bir yer kapladığını vurgulamıştır.⁴ Baker, eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın SSCB yerine tek nükleer güç olması gerektiğini belirtmiş; aksi bir durumun "nükleer silah sahibi Yugoslavya"⁵ anlamına geleceğini belirtmiştir. Bu süreçte ABD'nin temel hedefi, zamanında SSCB'nin sahip olduğu nükleer silahların Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın kontrolünde olması ve bu şekilde nükleer silahların yayılması riskinin önüne geçilmesi olmuştur.

Bu zaman diliminde Ukrayna, Sovyet ordusunun inisiyatifinde yürütülen bir süreçle, Mayıs 1992 sonu itibarıyla taktik nükleer silahlardan tamamen arınmıştır.⁶ Ayrıca Ukrayna, 23 Mayıs 1992'de ABD ve SSCB arasında imzalanan START-I Antlaşması'na katılacağını ve nükleer silah sahibi olmayan devlet statüsünde NPT rejimine dahil olacağını vurgulayan Lizbon Protokolü'ne imza atmıştır.⁷ Bu protokolü imzalamasına rağmen Ukrayna, nükleer caydırıcılığa ihtiyaç duyabileceği düşüncesini kolayca terk edememiş ve bu düşüncede, Rusya ile ilişkilerin nasıl gelişeceğine dönük beslenen endişe etkili olmuştur. Bu endişe, Ukrayna'nın stratejik nükleer silahlarını topraklarından uzaklaştırma konusunda sergilediği mütereddit tavırda görülmüştür.⁸ Bu konjonktürde Ukrayna, SSCB'nin dağılması sonrasında topraklarında bulunan nükleer silahların doğal sahibinin kendisi olduğunu iddia etmiştir.⁹ Fakat ABD'nin uyguladığı diplomatik baskı ve ayrıca teklif edilen güvenceler Ukrayna'nın daha yapıcı bir tutum almasını sağlamıştır. Bu süreçte Ukrayna; Rusya ve ABD'nin de imzacısı oldukları 14 Ocak 1994 tarihli 'Üçlü Anlaşma'yı imzalayarak stratejik nükleer silahlardan arınma koşulunu kabul etmiştir. Bu anlaşma gereği, 1991'de imzalanan START-1'in tarihi baz alınarak, Ukrayna'nın yedi yıl içinde nükleer silahsızlanması tamamlanmış bir ülke olacağı taaddüdü kabul edilmiştir.¹⁰

4 Olexiy Haran, "Disintegration of the Soviet Union and the US Position on the Independence of Ukraine", *Belfer Center for Science and International Affairs*, Harvard Kennedy School, August 1995, s.23.

5 Keith Bradsher, "Noting Soviet Eclipse, Baker Sees Arms Risks," *The New York Times*, 9 December 1991'den aktaran Mariana Budjeryn, "The Breach: Ukraine's Territorial Integrity and the Budapest Memorandum", *Wilson Center Nuclear Proliferation International History Project*, Issue Brief 3, 2014, s.2.

6 Mariana Budjeryn, "Was Ukraine's Nuclear Disarmament a Blunder?", *World Affairs*, CLXXIX/2, 2016, s.12-13.

7 Steven Pifer, *The Eagle and the Trident: U.S.-Ukraine Relations in Turbulent Times*, Brookings Institution Press, Washington, D.C 2017, s.44; Polina Sinovets ve Mariana Budjeryn, "Interpreting the Bomb: Ownership and Deterrence in Ukraine's Nuclear Discourse", *Nuclear Proliferation International History Project*, *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper 12, December 2017, s.11.

8 David T. Twining, "The US-Russian-Ukrainian Nuclear Agreement: What Lies Ahead?", *Defense Analysis*, X/2, 1994, 144.

9 Mariana Budjeryn ve Polina Sinovets, "Denuclearization Again: Lessons from Ukraine's Decision to Disarm", 19 April 2018, <https://warontherocks.com/2018/04/denuclearization-again-lessons-from-ukraines-decision-to-disarm/>.

10 Vladimir Orlov, "The Crimean Crisis and the Issue of Security Guarantees for Ukraine", *Inter-*

3 Şubat 1994'te Ukrayna Meclisi Rada, START Anlaşması ve Lizbon Protokolü'nü onaylamış; takip eden aylarda ise NPT'nin onaylanmasıyla önemli bir dönemeç geride bırakılmıştır.¹¹ Böylece, Ukrayna'nın nükleer silahlarından arınması ile beraber, NPT rejimine "nükleer silah sahibi olmayan devlet" statüsünde kabulü gerçekleşmiştir.¹² Bu gelişmelere paralel olarak Ukrayna nükleer savaş başlıklarını Rusya'ya devretmeye başlamış ve ayrıca topraklarındaki füzeler, bombardıman uçakları ve füze fırlatma sistemlerinin devre dışı bırakılması ve silahsızlandırılması için de gerekli işlemler başlatılmıştır.¹³

Nükleer silahsızlanma yolunda ilerlerken Ukrayna'nın hissedebileceği güvenlik endişelerini gidermek amacıyla 5 Aralık 1994'te Budapeşte Memorandumu isimli bir anlaşma imzalanmıştır. İmzacı ülkeler ise Rusya, ABD ve Ukrayna olmuştur. Ukrayna'nın nükleer silahlardan arındırılması sürecine öncülük eden ABD, ilk andan itibaren Ukrayna'ya dönük güvenlik garantisi verme fikrine soğuk bakmıştır. Bu nedenle, imzalanan anlaşmalarda, garanti yerine güvence ifadesinin yer almasına çalışılmıştır.¹⁴ Ukrayna'ya güvenlik garantisi verilmeyecek, Rusya ve Ukrayna arasında ilerleyen yıllarda ortaya çıkabilecek bir krizde, Ukrayna nedeniyle Rusya ile askeri bir gerginlik yaşamaktan imtina edilmeye çalışılmıştır. Budapeşte Memorandumu'nda, imzacı ülkelerin Ukrayna'ya yönelik bir tehdide ya da kuvvet kullanımına başvurmayacakları ve Ukrayna'nın bir tehditle ya da saldırganlıkla karşılaşması durumunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni (BMGK) harekete geçirecekleri vurgulanmaktadır.¹⁵ Buna karşın, Ukrayna'ya güvenlik garantisi verilmesi şeklinde bir taahhüt anlaşma metninde mevcut değildir.

Ukrayna, gerekli güvenlik teminatını elde edememişse de, nükleer silahlardan arınma şartını kabul ederek Batı ile ilişkilerini geliştirmesinin önündeki önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır. İmzalanan anlaşmalara koşul olarak, 1996 itibariyle nükleer silahlardan tamamen arınmış bir ülke haline gelen Ukrayna, İsrail ve Mısır'ın ardından ABD'nin en fazla ekonomik yardım sağladığı üçüncü ülke olmuştur.¹⁶ Bununla birlikte ABD, Ukrayna'nın IMF, Dünya Bankası ve G7'den mâli destek elde etmesi konusunda kolaylaştırıcı bir işlev de görmüştür.¹⁷ Ayrıca ABD, yirmi yıllık bir zaman diliminde (1993-2013) Ukrayna topraklarındaki nükleer başlıklarda bulunan zenginleştirilmiş uranyumu satın almayı kabul etmiş ve bu kapsamda Ukrayna'ya totalde 17 milyar doları bu-

national Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations, 2, 2014, s.28.

11 Pifer, a.g.e., 2017, s.61, 67, 69.

12 "Budapest Memorandum", 5 December 1994, [https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/9EF136656BABI81CC12580B400529C5B/\\$file/CD_SA_WP.15_ADD.1_ENG+\(1\).pdf](https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/9EF136656BABI81CC12580B400529C5B/$file/CD_SA_WP.15_ADD.1_ENG+(1).pdf), s.23.

13 Steven Pifer, "Ukraine, Nuclear Weapons and the Trilateral Statement 25 Years Later", *Center for International Security and Cooperation*, 14 January 2019.

14 Pifer, a.g.e., 2017, s.49.

15 Memorandumun ikinci ve dördüncü maddelerine bkz: "Budapest Memorandum", a.g.m., s.23.

16 Kuzio, a.g.e., 1997, s.221.

17 Pifer, a.g.e., 2017, s.109-110.

Gazi

Akademik
Bakış

83

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

lan bir ödeme yapmıştır.¹⁸ Bu konjonktürde Ukrayna, Batı kurumlarına dönük önemli açılımlar da gerçekleştirmiştir. Ukrayna, Avrupa Konseyi'ne Rusya'dan dahi önce üye olmuş (1995), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasında NATO'nun Barış İçinde Ortaklık projesine iştirak eden (1994) ve AB ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalayan ilk ülke olmuş (1994) ve ayrıca Orta Avrupa İnisiyatifi'ne katılmıştır (1994).¹⁹

Rusya-Ukrayna İlişkilerinde Güvenlik Boyutu

Ukrayna, nükleer silahsızlanma sürecine paralel olarak Batı dünyası ile ilişkilerini geliştirmeye başlamışsa da, Rusya'ya karşıt bir pozisyon almaktan da imtina etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Ukrayna, Batı ve Rusya'nın her ikisiyle de pozitif ilişkiler kurmaya çalışmış ve bu kapsamda çok-vektörlü bir dış politika takip etmiştir.²⁰ Bu dış politika anlayışında Batı bloğu ile olan ilişkiler önemli bir yere sahip olmuşsa da, coğrafi, tarihsel ve kültürel faktörler nedeniyle Rusya ile olan ilişkilerin de olumlu bir düzlemde ilerlemesine önem verilmiştir.²¹ Ukrayna'da yaşayan önemli bir Rus nüfusun olması, iki ülke arasında (özellikle Doğu Ukrayna ve Rusya arasında) yakın ekonomik bağların bulunması ve ayrıca Rus askeri unsurlarının Kırım'da mevcut bulunması, Ukrayna ve Rusya arasındaki ilişkilerin yakın bir mahiyete sahip olmasını sağlamıştır. Bu yakınlığa rağmen Ukrayna bir devamlılık içinde Rusya'nın yörüngesine girme yönünde çeşitli kaygılar da hissetmiştir. Bu nedenle Ukrayna siyasi liderleri, ülkelerinin bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğünün korunması gibi konuları göz önüne alarak, Batı dünyası ile yakın ilişki içinde olmanın zaruri olduğuna kanaat getirmişlerdir.²² Bir nevi, Ukrayna'nın Rusya karşısında yalnız kalmaması gerektiği düşüncesi benimsenmiştir.

Örneğin 1991-1994 yılları arasında Ukrayna'nın ilk devlet başkanı olarak görev yapan Leonid Kravçuk, bağımsız bir Ukrayna devletini Rusya'nın kabul etmeyeceği yönünde taşıdığı endişeleri diplomatik görüşmelerinde muhataplarına aktarmıştır.²³ Belirli başlı emareler bu endişeleri beslemiştir. Örneğin, Yeltsin'in Ukrayna ve Belarus ile birlikte SSCB'nin yerini alacak bir konfederatif yapı kurma isteği, Rusya'daki siyaset kurumunun temsilcilerinden, Ukrayna'nın BDT'ye katılmaktan sakınmasının sınırların belirlenmesi konusunun önüne

18 Budjeryn, a.g.m., 2016, s.17.

19 Igor Torbakov, "Apart from Russia or Part of Russia: A Sad Saga of Ukrainian-Russian Relations", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, IX/4, 2001, s.595-596; Bertil Nygren, *The Rebuilding of Greater Russia: Putin's Foreign Policy towards the CIS Countries*, Routledge, New York 2008, s.50.

20 Alexander J. Motyl, "Ukraine, Europe, and Russia: Exclusion or Dependence", Anatol Lieven ve Dmitri V. Trenin (Der.) *Ambivalent Neighbors: The EU, NATO and the Price of Membership*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C 2003, s.29.

21 A.g.m., s.29.

22 Taras Kuzio, *Ukraine: Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism*, Praeger, California 2015, s.432.

23 Pifer, a.g.e., 2017, s.22.

engel çıkaracağı ve Rusya'nın komşularının iç politikasına daha fazla müdahil olmak zorunda kalacağı şeklinde gelen mesajlar, Ukrayna üzerinde tedirginlik yaratmıştır.²⁴ Bununla birlikte Kravçuk'un devlet başkanlığı süresinde, Rusya-Ukrayna ilişkilerinin merkezinde Kırım, Sivastopol ve Karadeniz Donanması'ndan kaynaklı sorunlar olduğu için, Kravçuk'un hissettiği endişelerde Rusya'nın olası talepleri de bir faktör olarak kaydedilmelidir. Hissedilen endişelerden hareketle Kravçuk, Rusya'nın Ukrayna üzerindeki kültürel, siyasi ve idari konularda etkisini azaltmaya çalışmış ve bu kapsamda "Ukraynalılaşma" olarak tarif edilen bir siyasi irade ortaya koymuştur.²⁵

Kravçuk'un ardından başkanlığa gelen ve 1994-2004 arasında görev yapan Leonid Kuçma ise, sefinden farklı şekilde, Rusya-Ukrayna ilişkilerini güçlendirmek istediğini deklare ederek, sembolik olarak güçlü vaatler ortaya koymuştur. Rusçayı Ukrayna'nın resmi dillerinden biri haline getirmek, bu minvalde öne çıkan bir vaat olmuştur. Fakat göreve gelmesinden kısa süre sonra Kuçma, Rusya'ya yakın bir siyaset izlemenin neden olabileceği riskleri fark ederek, politikasında değişikliğe gitmiştir.²⁶ Kuçma'nın daha dengeli bir dış politika izleme yönünde bir irade benimsemesi, BDT'ye bakış açısında net bir şekilde görülebilir. Kuçma, BDT'yi supranasyonal bir örgüt haline getirme amaçlı girişimleri SSCB'nin yeniden diriltirme çabası olarak nitelemiş ve Ukrayna'nın bu girişimleri reddettiğini belirtmiştir.²⁷ Bu mesajı Kuçma, Rusya'nın Ukrayna'yı nüfuz alanına katma girişimlerine dönük bir tepki olarak seslendirmiş ve Rusya'dan duyduğu kaygıları Batılı liderlere de ikili görüşmelerinde aktarmıştır. Örneğin, Kuçma-Clinton ikili görüşmelerinde Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan sorunlar Kuçma tarafından Clinton'a iletilmiştir.²⁸ Bu konjonktürde, Rusya Parlamentosu'nun Mart 1996'da Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarını sorgulayan bir tasarı geçirmesinin ardından, ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher ABD'nin Ukrayna'nın yanında olduğunu vurgulayarak, Ukrayna siyasetlerinin kaygılarını giderme amaçlı destek beyanlarında bulunmuştur.²⁹ Benzer şekilde Kravçuk hükümeti de, siyasi ve ekonomik konularda olduğu gibi güvenlik ekseni konularda da ABD'den destek talep etmiştir.³⁰ Buldukları diplomatik ortamlarda Ukrayna devlet başkanları Rusya'dan duydukları kaygıları Batılı liderlere aktarmışlar ve Ukrayna'nın Batı ile olan ilişkilerini güçlendirerek, Rusya'ya dönük besledikleri endişeleri giderme arayışında bulunmuşlardır.

24 Roman Wolczuk, *Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000*, Routledge Curzon, London 2003, s.52, 57.

25 Serhy Yekelchuk, *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, Oxford 2015, s.72-73.

26 A.g.e., s.73.

27 Wolczuk, a.g.e., s.59.

28 Pifer, a.g.e., 2017, s.81.

29 A.g.e., s.84.

30 Roman Popadiuk, "Ukraine: The Security Fulcrum of Europe?", *Strategic Forum*, 69, 1996, s.2-3.

Görüş

Akademik
Bakış

85

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Ukrayna, güvenlik kaygılarını gidermek amacıyla dönemsel olarak NATO'ya üyelik yönünde girişimlerde de bulunmuştur. Fakat NATO'dan Ukrayna'nın üyeliğine dönük olumlu karşılık alınamamıştır. NATO ile Eylem Planı imzalanmasına yönelik 2002, 2004, 2006 ve 2008 senelerinde Ukrayna'nın sergilediği girişimler sonuçsuz kalmıştır.³¹ Her ne kadar 2008 Bükreş Zirvesi'nde Ukrayna'nın (ve ayrıca Gürcistan'ın) NATO'ya bir gün dahil olacağı vurgulanmışsa da, bu ifade, Ukrayna'nın ucu açık bir süreçte NATO'ya eklemeneceğini temenni eden bir niyet beyanı olmaktan öte bir anlam taşımamıştır.³² Bu süreçte Rusya, Ukrayna'nın NATO ile yakınlaşma çabalarını engellemekten sakınmayacağını kararlı mesajlarla göstermiştir.

Rusya lideri Vladimir Putin 2008 yılında ABD Başkanı George Bush'a, Ukrayna'nın bir devlet bile olmadığı, sahip olduğu toprakların bir bölümünün Doğu Avrupa diğer bölümünün ise Rusya'ya ait olduğu görüşünü iletmiştir. İlaveten Putin, Ukrayna'yı zayıf ve yapay bir devlet olarak niteleyerek, NATO'ya dahil olması halinde parçalanabileceği uyarısını seslendirmiştir.³³ Putin'in uyarısı, Soğuk Savaş sonrasında NATO genişlemesinin Rusya'ya yönelttiği tehditle ilişkili bir mahiyet taşımış ve bu çerçevede Ukrayna'nın NATO'ya dahil edilmesi halinde, Rusya'nın bu duruma tepkisiz kalmayacağı uyarısı yapılmıştır. Dönemsel olarak Rusya somut eylemlere girişebileceğini de göstermiştir. Örneğin, NATO ve Ukrayna arasında Eylem Planı görüşmelerinin gerçekleştiği 2008 yılında Kırım'da Rusya'ya yakın unsurlar, ayrılıkçılık yönünde talepler dile getirmeye başlamışlardır. Gürcistan krizinin ardından Eylem Planı süreci beklemeye alınınca Kırım'da ayrılıkçılık tehdidi zayıflamıştır. 2010 yılında Ukrayna devlet başkanlığına Viktor Yanukoviç'in gelmesiyle beraber ise ayrılıkçılık tehdidi ortadan kalkmıştır.³⁴ Bu hadiselerin gösterdiği gibi Rusya, Kırım'daki Rus nüfus üzerinden Ukrayna'ya yönelik kullanabileceği zorlayıcı bir enstrümana sahip olmuştur.³⁵ Rusya'nın ayrılıkçılık kozu üzerinden ortaya koyacağı eylemlerin ne gibi sonuçlar doğurabileceği ise asıl olarak 2014 Ukrayna krizinde görülmüştür.

31 Kuzio, a.g.e., 2015, s.448.

32 NATO, "Bucharest Summit Declaration", 3 April 2008, http://www.nato.int/cps/in/natohq/official_texts_8443.htm.

33 James Marson, "Putin to the West: Hands off Ukraine", *Time*, 25 May 2009; Taras Kuzio, "The Origins of Peace, Non-Violence, and Conflict in Ukraine", Agnieszka Pikulicka-Wilczewska ve Richard Sakwa (Der.) *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, E-International Relations Publishing, Bristol 2015, s.117.

34 Dmitri Trenin, *Post-Imperium: A Eurasian Story*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C 2011, s.46. Ayrıca bkz: Taras Kuzio, "Russian Subversion in the Crimea", *Jane's Intelligence Digest*, 3 November 2006; Taras Kuzio, "Strident, Ambiguous and Duplicitous: Ukraine and the 2008 Russo-Ukrainian War", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, XVII/4, 2009, 355-356.

35 Kuzio, a.g.m., 2009, s.355.

Ukrayna Krizi ve Rusya'nın Ukrayna'ya Dönük Askeri Müdahaleleri

Ukrayna krizi, Ukrayna'da toplumsal ve siyasal gerginliklerle başlayan ve ilerleyen aylarda tam teşekküllü bir jeopolitik krize evrilen bir hadisedir. Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç'in Avrupa Birliği (AB) ile imzalanması düşünülen Ortaklık Anlaşması'ndan Ukrayna'nın Kasım 2013'te çekildiğini açıklaması, başkent Kiev'de geniş çaplı protestolarla karşılanmıştır. Gösterileri sonlandırmak amacıyla güvenlik güçleri protestoculara sert müdahalelerde bulunmuş ve iki taraf arasında yaşanan çatışmalar sonucunda yüzün üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. 21 Şubat 2014'te ise AB ülkeleri ve Rusya'nın arabuluculuğunda iktidar ve muhalefet partileri, ülke içi gerginlikleri dindirmek amacıyla siyasi bir geçiş süreci üzerinde mutabakata varmışlardır. Yanukoviç, 2004 Anayasasına geri dönülmesi ve Parlamento ve Devlet Başkanı arasındaki yetki paylaşımının yeniden düzenlenmesi şartlarını kabul ederek, söz konusu mutabakatı imzalamıştır.³⁶ Fakat bu mutabakatın imzalanmasından bir gün sonra Yanukoviç, Ukrayna Parlamentosu tarafından başkanlıktan uzaklaştırılmıştır. Müteakiben, Ukrayna'da Oleksandr Turchynov'un başkanlığında bir geçiş hükümeti kurulmuş; 25 Mayıs 2014'te ise Petro Poroshenko devlet başkanlığına gelmiştir. Rusya ise, yaşanan iktidar değişikliğini anayasa karşıtı bir darbe olarak nitelendirmiş ve Ukrayna'ya dönük askeri müdahalelerde bulunmaya karar vermiştir. Rusya liderleri, Ukrayna'daki iktidar değişikliği sonrası askeri olarak inisiyatif alınmasının nedenlerini açıklarken güvenlik risklerine vurgu yapmışlardır. Putin, gerçekleşen darbenin Rusya için doğurduğu risklere dikkat çekerken Ukrayna'nın NATO'ya yönelme ihtimalinin altını çizmiştir. Ayrıca, başta Kırım'da Rusça konuşan nüfus olmak üzere, Ukrayna'da darbeye karşı çıkanların tehdit edildiğini iddia etmiştir. Gerek Rus nüfusun gerekse Rusya'nın çıkarlarının tehdit altında olduğu iddiasından hareketle Putin, Rusya'nın eyleme geçmek zorunda kaldığını vurgulanmıştır.³⁷

Ukrayna'da yaşanan iktidar değişikliğinden sonra Rusya, askeri müdahalelerini Kırım ve Doğu Ukrayna'nın Donbas bölgesine dönük olarak gerçekleştirmiştir. Rusya, Yanukoviç'in azlinden hemen sonra Karadeniz Donanması'nda görev yapan Rus askerlerinin harekete geçmeleriyle Kırım'ı önce askeri olarak kontrol altına almış, daha sonra ise 16 Mart 2014'te uygulanan referandumun sonuçlarını tanıyarak, yarımadaı ilhak edip ülkesine katmıştır. Rusya, jeostratejik açıdan önemli bir yarımada olan Kırım'ı tek bir zayıf dahi vermeden ele geçirecek başarılı bir operasyon icra etmiştir. Çok hızlı bir sürede Kırım operasyonunu tamamlayan Rusya, operasyon sırasında dezenformasyon, sürpriz ve elektronik harp gibi yöntemlerden yararlanmış ve Sivastopol'de görev ya-

36 "Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine - Full Text", *The Guardian*, 21 February 2014.

37 Vladimir Putin, "Address by President of the Russian Federation", 18 March 2014, <http://en.special.kremlin.ru/events/president/news/20603>.

Gazi

Akademik
Bakış

87

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

pan Rus askerleri kısa bir zaman içinde yarımada'yı kontrol altına almışlardır.³⁸ Operasyonun ilk aşamasında Rus askerleri Kırım Parlamentosu ve Ukrayna'ya ait askeri üslerin ele geçirilmesi sürecini yönetmişlerdir.³⁹ Resmi bir amblem taşımayan üniformalarla Kırım'da operasyona girişen Rus askerlerinin, gerek Ukrayna'daki yeni siyasi iktidar gerekse Batı dünyası olan biteni kavramaya dahi vakit bulamadan yarımada'yı ele geçirmiş olmaları, Kırım'a dönük olası bir harekâtın hazırlıklarının önceden yapıldığını göstermiş ve planlamaların ve icra edilen operasyonun profesyonelliğini gözler önüne sermiştir. Kırım'da hazır bulunan Rus birlikler her ne kadar hareketin ilk aşamasında kritik bir rol oynamışlarsa da, Rusya kara ve denizden yarımada'ya yeni asker, silah ve mühimmat sevk ederek askeri varlığını güçlendirmiş ve yaptığı tahkimatla Kırım'ın işgalini gerçekleştirmiştir.⁴⁰

Kırım'ın ele geçirilmesinin ardından Donbas bölgesinde de ayrılıkçı-lık yönünde bir hareketlenme meydana gelmiştir. Kısa süre içinde Rusya'nın desteğiyle bu hareketlenme silahlı milis bir yapıya dönüşmüştür. 3000 kadar Rus askerinin komuta-kontrol amacıyla Ukrayna topraklarında bulunduğu ve Rusya'nın milislere topçu sistemleri, tanklar, zırhlı araçlar, roketatar sistemleri ve hava savunma sistemleri ile destek verdiği bir ortamda milis yapı ciddi bir askeri güç haline gelmiştir.⁴¹ Her ne kadar Donbas'ta Rusya'nın temel stratejisi milis hareketlenmeye gerekli silah, mühimmat ve eğitim desteğini sunmak olmuşa da, 2014 Ağustos'ta Ilovaik ve 2015 Şubat'ta Debaltseve'de yaşanan çatışmalarda görüldüğü gibi, gerekli anlarda Rus ordusu da çatışmalara katılarak Ukrayna ordusunun yüzlerce askerini yitireceği müdahaleler gerçekleştirmiştir.⁴² 2014 yılının Ağustos ayından itibaren Rusya'nın konvansiyonel askeri müdahalelerinin de görüldüğü Donbas bölgesinde, belirli periyotlarda Rus askerlerinin mevcudiyeti 10.000'e kadar tırmanmıştır.⁴³ Rusya tarafında bulunan ve yaklaşık 42.000 kişiden oluşan Rus muharip gücü ise olası gelişmelere karşı sınır bölgesinde konuşlandırılmıştır.⁴⁴ Doğu Ukrayna'da vuku bulan çatışmalar

- 38 Michael Kofman ve Matthew Rojansky, "A Closer Look at Russia's "Hybrid War", *Wilson Center*, Kennan Cable No. 7, April 2015, s.3; Bettina Renz, "Russia and 'Hybrid Warfare'", *Contemporary Politics*, XXII/3, 2016, s.288.
- 39 Tor Bukkvoll, "Russian Special Operations Forces in Crimea and Donbas", *Parameters*, XLVI/2, 2016, s.17.
- 40 Kofman ve diğ., "Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine", Rand Cooperation, Santa Monica 2017, s.9-10.
- 41 Nolan Peterson, "Value of US Weapons Goes Far Beyond Battlefield, Ukrainian Troops Say", *Daily Signal*, 4 August 2017.
- 42 Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, "10 Facts You Should Know About Russian Military Aggression Against Ukraine", <http://mfa.gov.ua/en/page/open/id/5026>; "Russia and Eurasia", *Strategic Survey*, CXV/1, 2015, s.165; "Casualties from Debaltseve Cauldron: 136 Dead, 331 Injured – Ukrainian Defense Ministry", *Kyiv Post*, 4 February 2016.
- 43 Igor Sutyagin, "Russian Forces in Ukraine", *RUSI: Briefing Paper*, March 2015, s.4.
- 44 A.g.m, s.4.

neticesinde Ukrayna, on binin üzerinde insanını kaybetmiş ve ayrıca 1,6 milyon kişi ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır.⁴⁵

Ukrayna'daki tabloya bir bütün olarak bakıldığında; 26.081 km²'lik Otonom Kırım Cumhuriyeti, 864 km²'lik Sivastopol kenti ve Donbas'taki 16.799 km²'lik bir bölge hala Rusya ve Rusya destekli milislerin işgali altındadır. Toplamda ise, ülke toprağının %7,2'sine tekabül eden 43.744 km²'lik bir alanda Ukrayna devletinin kontrolü bulunmamaktadır.⁴⁶

Ukrayna'nın karşılaştığı bu tabloyu açıklarken, Rusya ve Ukrayna arasındaki askeri güç dengesine özel bir parantez açılmalıdır. Rusya'nın Ukrayna krizinde sergilediği askeri eylemler, son dönemde ordusuna yaptığı yatırımların olumlu sonuçlarının alındığı bir örnek teşkil etmektedir. Rusya'nın askeri gücünde kat ettiği ilerlemeye genel bir açıdan bakıldığında; bu ülke gerek deniz gücünde ve özellikle deniz altı kapasitesinde, gerekse füze envanterinde savunma kabiliyetini arttıracak önemli adımlar atmıştır.⁴⁷ Bu süreçte Rusya, A2/AD (Anti Access/Area Denial) kapasitesini arttırmasına imkan tanıyan S-400 hava savunma sistemlerini kullanıma sokmuş ve ayrıca 9K720 Iskander ve 3M-54 Kalibr seyir füzesi gibi sistemleri de envanterine dahil etmiştir.⁴⁸ Mevcut konjonktürde ise Rusya, SSCB çözüldükten sonra ordusunun içinde bulunduğu zor durumu geride bırakmış bir ülke olarak, caydırıcılık tesis etme bağlamında nükleer silah envanterine daha az bağımlı olup, güdümlü füze sistemlerinden etkili hava savunma sistemlerine varıncaya dek, savunma yeteneğini farklı alanlarda üst seviyelere çıkarmıştır.⁴⁹

Rusya'nın askeri reformlarını devreye sokmasında özellikle Gürcistan harekâtı etkili olmuştur. Bu harekate kadar SSCB zamanındaki askeri doktrinin devamı olarak niceliksel üstünlüğü ile netice almaya çalışan Rusya, 2008 krizinde Gürcistan'a karşı istediği sonucu almışa da, bu tecrübe sırasında savun-

45 "Ukrinform: About 1.6 Million Internally Displaced Persons Registered in Ukraine", *Kyiv Post*, 28 August 2017.

46 Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, a.g.m.

47 Neil Ashdown, "Russian Military Modernisation and Foreign Policy", *Jane's 360*, 29 June 2016.

48 Roger N. McDermott ve Tor Bukkvoll, "Russia in the Precision-Strike Regime: Military Theory, Procurement and Operational Impact", *Norwegian Defence Research Establishment (FFI)*, 1 August 2017, 11-15.

49 Tomas Malmlöf ve Michael Kofman, MALMLÖF, Tomas – Michael Kofman, "The Russian Military of 2035", *Center for Strategic and International Studies*, 24 May 2017, 1:18:30-1:19:10; Michael Kofman, "The ABCs of Russian Military Power: A Primer for the New Administration", Paul J. Saunders (Der.) *A New Direction in U.S.-Russia Relations? America's Challenges and Opportunities in Dealing with Russia*, Center for the National Interest, Washington D.C., 2017, s.13; Sıtkı Egeli, "Dost-Düşman-Dost Döngüsü ve Türkiye-Rusya Askeri Rekabetinin Dönüşümü", Gencer Özcan, Evren Balta ve Burç Beşgül (Der.) *Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2017, s.168.

ma gücünde çeşitli sorunlar olduğunu da müşahade etmiştir.⁵⁰ Bu minvalde Gürcistan tecrübesi Rusya'yı özel kuvvetlerine ve gayrinizami harp konusunda uzman birliklerine daha fazla ağırlık vermeye sevk etmiş; bununla birlikte, siber saldırı kapasitesini güçlendirme ve psikolojik harp ve sabotaj gibi tekniklere yatırım yapma yönünde adımlar da atılmıştır.⁵¹ Gürcistan krizi ve daha da önce Çeçenistan hareketi sırasında ateş gücünü çok yoğun bir şekilde kullanan ve zorunlu asker olarak hizmet veren erlerden yararlanan Rusya, bunun yarattığı sorunları görerek, seri ve esnek bir şekilde hareket edebilen özel kuvvet birimlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Nitekim yapılan yatırımların olumlu karşılığı Kırım harekâtı sırasındaki başarı ile alınmıştır.⁵²

Savunma alanında gerçekleştirdiği reformlar Rusya'nın Ukrayna'ya karşı kuvvet kullanmada işini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Buna karşın, Ukrayna'nın gerekli savunma kabiliyetinden yoksun olması da Rusya'ya önemli kolaylıklar sağlamıştır. Ukrayna krizinin çıkış yılı olan 2013 senesi baz alınır, Davis'in gerçekleştirdiği çalışma iki ülke arasındaki güç dengesinin nasıl bir tablo arz ettiğini görme noktasında önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmaya göre, asker sayısı Ukrayna: 130.000, Rusya: 845.000; tank sayısı Ukrayna:1100, Rusya: 2550 (ilaveten Rusya'nın envanterinde 18.000 tank daha mevcuttur⁵³) ve taarruz uçağı Ukrayna: 139, Rusya 1389 şeklindedir.⁵⁴ Kapasite anlamında Rusya'dan geride olmasının yanında Ukrayna farklı sorunlar nedeniyle de gerekli mücadele kabiliyetinden yoksun olmuştur. Bu noktada öne çıkan hususlar, disiplin, sadakat, firar ve eğitim gibi konularda yaşanan olumsuzluklardır.⁵⁵

Bu handikaplar Ukrayna'nın krize askeri olarak hazırlıksız yakalanmasının bir sonucudur. 2013 yılında sadece yedi tane tabur ve de 33 tane bölük düzeyinde askeri tatbikat gerçekleştirmiş olan ordu, savaş için gerekli hazırlıktan uzak bir noktada olmuştur.⁵⁶ Ilovaisk'te Ukrayna'nın yüksek sayıda asker kaybettiği çatışmanın gösterdiği gerçek, ordunun profesyonel asker ve yedek asker noktasında yetersiz kaldığıdır. Bununla birlikte Ukrayna'nın yeterli sayıda tank, zırhlı unsur ve topçu bataryasına sahip olmaması da çatışma sahasında önemli handikaplar yaşamıştır.⁵⁷ Ukrayna'nın hazırlıksızlığını en net ortaya koyacak olan veri, bu ülkenin krize ilerlenen süreçte savaşa hazır asker sayısının yalnız-

50 A.g.m, s.165.

51 Ag.m, s.166.

52 Renz, a.g.m., s.291; Keir Giles, "Russia's 'New' Tools for Confronting the West: Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power", *Chatham House: The Royal Institute of International Affairs*, March 2016, s.13.

53 "Chapter Five: Russia and Eurasia", *The Military Balance*, CXIII/1, 2013, s.226.

54 Christopher Mark Davis, "The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, XXVIII/2, 2016, s.174.

55 "Chapter Five: Russia and Eurasia", *The Military Balance*, CXVI/1, 2016, s.174.

56 A.g.m., s.173.

57 Roger N. McDermott, "Moscow's Assessment of Ukraine's Military Combat Readiness: Exploiting Weakness", *Eurasia Daily Monitor*, XI /51, 18 March 2014.

ca 6000 olmasıdır.⁵⁸ Ukrayna ordusunun hazırlıksızlığının farkında olan Rusya, askeri müdahale düşmesine basmak için önünde elverişli bir ortam bulmuş ve Ukrayna'nın direnç kapasitesinin yetersizliğinden yararlanmıştır.

Ukrayna Krizinin Işığında Ukrayna'nın Nükleer Silahsızlanması

SSCB'nin dağılması sonrasında eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın baskın askeri güç olarak ortaya çıkması, Rusya ve Ukrayna arasında belirgin bir güç asimetrisi doğurmuştur. Rusya, Sovyet ordusunun konvansiyonel kapasitesinin büyük kısmını devralarak ve bölgesinin yegâne nükleer silah sahibi devleti olarak, yalnız Ukrayna değil, eski Sovyet coğrafyasındaki komşularının tamamı karşısında güç dengesinde baskın bir konumda bulunmuştur. Askeri gücünden aldığı destekle Rusya, SSCB'nin dağılması sonrasında eski Sovyet coğrafyasında adeta bir "kolluk gücü" şeklinde faaliyet göstermeye başlamış ve 1990'ların ilk yarısında Gürcistan, Tacikistan ve Moldova'da yaşanan çatışmalara direkt müdahil olarak, bölgesinin temel güvenlik tedarik eden aktörü olduğunu göstermiştir. Eski Sovyet coğrafyasında Ukrayna krizinden önceki son jeopolitik gerginlik olan 2008 Gürcistan krizinde de görüldüğü gibi, gerekli anlarda Rusya komşularına dönük kuvvet kullanmaktan sakınmayacağını göstermiştir.

2008'de Gürcistan'ın karşılaştığı gibi, 2014 yılında Rusya'nın askeri müdahalelerine bu sefer Ukrayna maruz kalmıştır. Ukrayna, 2008'de Gürcistan'ın Güney Osetya ve Abhazya'yı kaybederek tecrübe ettiği gibi, Kırım'ı (ve hali hazırdaki süreçte Donbas'ı) elinden kaybederek toprak bütünlüğünün bozulduğu bir tabloyla karşılaşmıştır. Her ne kadar Gürcistan ve Ukrayna benzer tecrübeler yaşamışlarsa da, SSCB sonrasında topraklarında nükleer silah bulunmayan Gürcistan'dan farklı olarak, Ukrayna'nın Rusya karşısında gerekli caydırıcılıktan yoksun olmasında nükleer silahlarını terk etmesi önemli bir rol oynamıştır. Zira, yukarıda temas edildiği gibi, Rusya ve Ukrayna arasındaki askeri güç dengesindeki keskin asimetri Ukrayna'nın muhatabını durdurmasını mümkün kılmamış ve Rusya kolay bir operasyonla Kırım'ı ele geçirmiş ve Donbas bölgesini ise Ukrayna'dan koparabilmiştir. Bu hususların ışığında, Ukrayna'nın ancak nükleer silahlarla Rusya'yı dizginleyebileceğini vurgulamak mümkün olup, bu tartışma bazı verilerle netleştirilebilir.

Öncelikle bu tartışma bağlamında Rusya'nın 6850 adet nükleer savaş başlığıyla dünyanın en geniş nükleer silah envanterine sahip olduğu kaydedilmektedir.⁵⁹ Rusya, stratejik nükleer silahların sağladığı caydırıcılıkla yetinmeyip, düşük dozda zenginleştirilmiş uranyum ihtiva eden taktik nükleer silahlarını da muhtelif gelişmelere karşı kullanıma hazır tutmaktadır.⁶⁰ Barack Obama

58 A.g.m.

59 "Nuclear Weapons: Who Has What at A Glance", <https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>.

60 Steven Pifer, "Pay Attention, America: Russia is Upgrading its Military", 5 February 2016, <https://www.brookings.edu/opinions/pay-attention-america-russia-is-upgrading-its-military/>.

Gazi

Akademik
Bakış

91

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

dönemi esas alınır, Rusya'nın başat askeri rakibi olan ABD'nin savunma konseptinde nükleer silahların ağırlığı görece azalmışken, Rusya taktik nükleer silahlarını dahi askeri paradigmasının önemli bir unsuru olarak tanımlamış ve böylece nükleer caydırıcılık faktörüne büyük önem atfetmiştir.⁶¹ Rusya'nın gerek stratejik gerekse taktik silahlardan oluşan büyük nükleer silah envanterine karşın Ukrayna, Rusya'ya karşı caydırıcı bir nükleer silah envanterinden mahrumdur. Ukrayna özelinde bu husus irdelenirken, bu ülkenin zamanında topraklarında bulunan nükleer silahları devretmek durumunda kaldığı tekrardan vurgulanmalıdır. SSCB'nin çözülmesini takip eden süreçte Ukrayna nükleer silahlansızlanma şartını kabul ederek, özellikle Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendirme yolunda önemli bir sorunu geride bırakmışsa da, bu süreç sonucunda önemli bir caydırıcı gücü de elinden yitirmiştir.

1990'larda Ukrayna içinden de nükleer silahları terk etmenin yaratabileceği risklere dikkat çeken isimler olmuştur. Örneğin, nükleer silahlansızlanma konusunun masaya yatırıldığı dönemde Adalet Bakanı olarak görev yapan Serhiy Holovaty, Ukrayna'nın Rusya karşısında etkili bir caydırıcı güce sahip olması gerektiğini vurgulamış; aksi durumda Gürcistan, Moldova ve Tackisistan gibi, Rusya'nın emperyal bir tasavvurla yaklaştığı ülkeler arasına Ukrayna'nın da girebileceğini belirtmiştir.⁶² Benzer bir bakış açısından, Ukrayna'nın ulusal güvenlik doktrinini hazırlamaktan ve START ve NPT'ye katılma süreçlerini izlemekten sorumlu Parlamento Komisyonuna başkanlık eden Yuriy Kostenko, Ukrayna'nın hukuki ve de facto olarak nükleer bir güç olduğunu ifade etmiştir.⁶³ Kostenko'nun liderlik ettiği komisyon ise, son kullanım zamanı gelene kadar Ukrayna topraklarında bulunan SS-24 kıtalar arası balistik füzelerin Ukrayna tarafından elde tutulması gerektiğini savunmuştur.⁶⁴ Benzer şekilde, 46. Roket Birliği'nin başında bulunmuş Ukraynalı General Volodymyr Tolubko da ülkesinin nükleer silahlansızlanma sürecine dönük tenkitlerde bulunmuş ve potansiyel tehditlere karşı SS-24 balistik füzelerin koruması gerektiği fikrini savunmuştur.⁶⁵ Ayrıca bu süreçte, Ukrayna topraklarındaki nükleer silahların Ukrayna'nın mülkiyetinde olduğunu 15 ret oyuna karşın 226 oy ile hükme bağlayan bir savunma doktrini 2 Temmuz 1993'te Ukrayna Parlamentosu Rada'da kabul edilmiştir.⁶⁶ Nükleer silahlansızlanma konusuna ilişkin ülke içinde sergilenen muhalefete rağmen Ukrayna, özellikle ABD'nin baskısı nedeniyle, topraklarındaki nükleer silahlardan 1996 senesi itibariyle tamamen arınmıştır.

61 Ashdown, a.g.m.

62 Orlov, a.g.m., s.26.

63 Sinovets ve Budjeryn, a.g.m., s.16.

64 A.g.m., s.16-17.

65 A.g.m., s.17-18.

66 Dunbar Lockwood, "Ukraine's Position Hardens Despite Some Positive Signs", *Arms Control Today*, XXIII/7, 1993, s.25.

Ukrayna, imzaladığı uluslararası anlaşmalarla nükleer silahlarını topraklarından uzaklaştırmayı kabul ederek askeri kapasitesi kendisinden çok daha ileri bir noktada olan Rusya karşısında güvenlik zafiyeti yaratabilecek bir adım atmıştır. 1990'lı yıllarda, Ukrayna karar alıcılarının bakış açısından Budapeşte Memorandumu'nun yeterli güvenlik garantisi sağladığı düşünülmüştür.⁶⁷ Fakat 2014 krizinde görüldüğü gibi, bu memorandum Ukrayna'ya gerekli güvenceyi sağlamamıştır. Böylece Ukrayna, nükleer silahsızlanma şartını kabul etmişse de, egemenlik haklarının ihlal edildiği ve Rusya'nın askeri eylemleri sonucunda toprak bütünlüğünün bozulduğu bir tabloyla karşılaşmıştır. Bu tablonun ortaya çıkabileceğini 1993 senesinde kaleme aldığı bir makalede öngören Mearsheimer, nükleer silahların çatışma önleyen işlevine dikkat çekerek, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müteceviz bir eyleme kalkışmayı düşünmesi durumunda, Ukrayna'nın envanterinde bulunan nükleer silahları dikkate almak zorunda kalacağını vurgulamıştır.⁶⁸ Rusya-Ukrayna ilişkilerine dönük kötümser bir projeksiyon ortaya koyan Mearsheimer, Rusya'nın Ukrayna topraklarındaki nükleer silahlara yönelik bir saldırı gerçekleştirmesi ve nükleer başlık taşıyan balistik füzelerden % 90'ını tahrip etmesi durumunda bile, geride kalan 128 adet nükleer başlık taşıyan 18 adet balistik füze ile Ukrayna'nın Rusya'ya büyük zararlar verebileceğini belirtmiştir.⁶⁹

Diğer taraftan, Ukrayna'nın nükleer silahları konusunda uzman isimlerden Budjeryn, Ukrayna'nın önündeki zorlukları hatırlatarak, verili koşullar altında Ukrayna'nın nükleer silahlarını elinde tutmayı devam etmesinin zorluğuna dikkat çekmiştir. Bu kapsamda kendisi, Ukrayna'nın Batı'dan dışlanmış bir ülke haline gelmesi ve Rusya'nın önleyici bir müdahalesi ile karşı karşıya kalması gibi risklere ve zorluklara vurgu yapmaktadır.⁷⁰ Bütün risklere rağmen Ukrayna'nın nükleer silah envanterini korumaya karar vermesi durumunda, Hindistan, Pakistan, Kuzey Kore ve İsrail gibi NPT rejiminin dışında kalan ülkelerle aynı potada değerlendirilmesi söz konusu olacaktır.⁷¹ Ancak özellikle Batı dünyası, Ukrayna'nın NPT rejimine dahil olmaması durumunda, yaptırım, izolasyon ve diplomatik tanınmanın geri alınması gibi uygulamaları devreye sokacağını aktarmıştır.⁷²

Bu süreçte, Ukrayna'nın karşılaştığı baskı karşısında nükleer silahsızlanma koşulunu kabul etmesi ve böylece elindeki başat caydırıcı gücü yitir-

67 Polina Sinovets, "Ban the Bomb By... Banning the Bomb? A Ukrainian Response", *Bulletin of the Atomic Scientists*, LXXIII/3, 2017, s.197.

68 John J. Mearsheimer, "The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent", *Foreign Affairs*, LXXII/3, 1993, s.57.

69 A.g.m., s.62.

70 Budjeryn, a.g.m., 2016, s.13-14.

71 A.g.m., s.17.

72 A.g.m., s.13, 17; Sinovets ve Budjeryn, a.g.m., s.23.

mesinde özellikle ABD'nin rolünün altı çizilmelidir.⁷³ Diğer taraftan, önündeki zorluklara rağmen, Ukrayna'nın bu zaman diliminde herhangi bir sorumluluk taşımadığı yönünde bir sonuç da çıkarılmamalıdır. Ukrayna hükümetinin tahminlerine göre topraklarındaki nükleer silahların işlevlerini sürdürmeleri için zamanında iki milyar dolarlık bir yatırıma ihtiyaç duyulmuştur; fakat 1990'larda Ukrayna'nın hiperenflasyon gibi ciddi ekonomik sorunlarla uğraştığı bir ortamda, bu rakam büyük bir meblağa tekabül etmiştir.⁷⁴ Ukrayna'nın ABD, IMF ve G7 gibi kaynaklardan mâli yardım elde edemeyeceği de göz önüne alınırsa, karar alıcıların nükleer silahsızlanma yönünde verdikleri kararın rasyonel olduğu vurgulanabilir. Fakat, bu çalışma kapsamında böyle bir çıkarsamanın noksan olacağı iddia edilmektedir.

Bunun izahı, devletler için önem sıralaması ile ilgili bir çerçeve ortaya konularak yapılabilir. Ve bu noktada Yapısalcı Realizm'in temel bir hipotezi olan, devletlerin ilk önceliğinin güvenliklerini garanti altına almak olduğu vurgulanmalıdır. Devletlerin güvenliklerini öncelemeleri, beka riski ile karşılaşmamaları için zaruridir.⁷⁵ Devletler, ancak beka endişesinden azade oldukları zaman güvenlik dışındaki, refah, huzur ve maddi zenginlik gibi farklı alanlarda da çıkar peşinde koşabilirler.⁷⁶ Bir ülke, örneğin, çok zengin ekonomik kaynaklara sahip olsa dahi, güvenliğini karşılama noktasında yetersiz kaldığı takdirde, gerek ekonomik kaynaklarını gerekse sahip olduğu diğer zenginlikleri kaybetme riski ile yaşamak zorundadır.

Bu teorik bakış açısı, Ukrayna örneği için önemli noktalara işaret etmektedir. Ukrayna'nın nükleer envanterini Rusya'ya devretmesi dışarıdan gelen baskı neticesinde kaçınılmaz addedilebilse de, "Ukrayna'nın ancak güçlü güvenlik teminatları ile nükleer silahsızlanma şartını kabul etmesi gerekirdi" görüşü güçlü bir haklılık zemine sahiptir. Zira, Ukrayna krizi bu iddiaya kanıt sunan önemli bir vakadır. Ukrayna'nın tecrübe ettiği gibi, Budapeşte Memorandumu Ukrayna'ya yeterli güvenlik garantisi sağlamamıştır ve Ukrayna, Kırım ve Doğu Ukrayna'daki topraklarının işgal edildiği bir sonuçla karşılaşmıştır. Budapeşte Memorandumu bağlamında asıl altı çizilmesi gereken husus, Ukrayna'nın güvenlik endişelerini giderme amaçlı söz konusu anlaşmaya imza atan ülkeler arasında Rusya'nın da yer almasıdır. Örneğin, Ukrayna'nın bir saldırıya uğraması durumunda BMGK'yi göreve çağırarak ülkeler arasında, Ukrayna'nın kaygı duyduğu başat ülke olan Rusya'nın da yer alması, Budapeşte Memorandumu'nun kendi içinde tezatlıklar barındırdığını göstermektedir. Bu gibi tezatlıklara zamanında bazı Ukraynalı siyasiler de dikkat çekmişlerdir.

73 Mearsheimer, a.g.m., 1993, s.50, 65-66.

74 Budjeryn, a.g.m., 2016, s.14.

75 John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, XV/1, 1990, s.44.

76 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, Massachusetts 1979, s.126.

Örneğin, milletvekili Oles Shevchenko olası bir nükleer silahsızlanma sürecinde Ukrayna'ya güvenlik garantisi verecek ülkeler arasında yer alması beklenen Rusya'ya itimat beslenemeyeceğini belirterek, Ukrayna'nın Rusya'ya güvenerek tek taraflı bir şekilde nükleer silahlardan arınmasının, kendi bakış açısından, irrasyonel tarafına dikkat çekmiştir.⁷⁷ Son tahlilde, zamanında Ukraynalı karar alıcıların siyasi ve ekonomik anlamda Ukrayna'yı Batı dünyasına yaklaştırma çabaları, nükleer silah envanteri gibi önemli bir imkandan Ukrayna'nın feragat etmesini gerekli kılmıştır. Fakat bunun neden olabileceği güvenlik riskleri gerektiği şekilde giderilememiştir.

Ukrayna Merkezli Olarak Nükleer Caydırıcılık Tartışması

Nükleer silahsızlanma süreci sonrasında Ukrayna, askeri güç dengesinde kendisinden çok daha üstün olan Rusya'yı, nükleer silahların sağlayacağı imkandan dizginleme şansını kaybetmiştir. Ukrayna'nın Rusya karşısında yaşadığı güvenlik zafiyeti caydırıcılık kavramına ilişkin bir teorik çerçeve dahilinde anlamlandırılabilir. Öncelikle caydırıcılıkla ilgili altı çizilmesi gereken nokta, caydırıcılığın güvenlik tedarik eden bir strateji olarak devletler tarafından sıklıkla uygulandığı ve asıl önemlisi, devletler arası ilişkilerde istikrar sağlayan bir işlev gördüğüdür. Bu işlev, yalnızca denk kuvvetler arasında değil, aktörler arasındaki güç dengesinde bariz bir asimetri olduğu durumlarda dahi geçerli olabilmektedir. Bu çerçevede, caydırıcılığın etkisi askeri çatışmasızlık tesis etmekle doğru orantılıdır. Aktörlerin muhataplarını saldırgan davranışlardan alıkoymaları ve böylece mevcut statükonun korunmasını sağlamaları, caydırıcılık tesis etme noktasında başarılı olduklarını gösterir. Caydırıcılığın amacına ulaşmasında önemli bir gereklilik, söz konusu bir aktörün, saldırgan bir davranışa girişmesi durumunda karşılaşılabileceği sonuçlarla ilgili kanaat sahibi olmasıdır.⁷⁸

Uluslararası İlişkiler disiplininde, özellikle Soğuk Savaş döneminde, sıklıkla kullanılan bir kavram olan stratejik caydırıcılık, aktörler arasındaki etkileşimleri belirli bir davranış paterni üzerinden izah ederek faydalı bir analitik çerçeve sunar. Freedman'a göre, ister nükleer isterse konvansiyonel unsurlarla gerçekleştirilsin, stratejik caydırıcılık üç başat davranış üzerine temellenir.

- Bir aktör, bir diğer aktöre zarar verebilir.
- Diğer aktör bunu durduramaz;
- fakat canını acıtan tarafa misillemede bulunmak suretiyle büyük bir zarar verebilir.⁷⁹

Caydırıcılığın amacına ulaşması durumunda, agresif niyete sahip bir aktör harekete geçmesi durumunda karşılaşılabileceği olumsuz sonuçları öngö-

77 John Morrison, "Pereyaslav and After: The Russian-Ukrainian Relationship", *International Affairs*, LXIX/4, 1993, s.700.

78 Lawrence Freedman, "Framing Strategic Deterrence", *The RUSI Journal*, CLIV/4, 2009, s.46.

79 A.g.m., s.47.

rerek saldırgan davranıştan imtina eder. Böylece caydırıcılık, taraflar arasında çatışmasızlığın devamını sağlayan bir rol oynar. Temel olarak amaçlanan, potansiyel bir saldırgan aktörün, tahammül edilemez bir yıkımla karşılaşma kaygısından hareketle, askeri güç kullanmaktan uzak durmasını sağlamaktır.⁸⁰ Bu noktada belirtilmelidir ki, her askeri eylem caydırıcılık kapsamına girmemektedir. Örneğin, bir aktör mobilizasyon ve manevra gibi farklı amaçlarla askeri gücünü kullanıma sokabilir; fakat caydırıcılıkla asıl hedeflenen askeri gücün “saldırı” amaçlı devreye sokulmasını engellemektir.⁸¹

Caydırıcılık kavramının sıklıkla savunma kavramı ile birlikte anıldığı görülmüştür.⁸² Fakat bu iki kavram arasında önemli bir fark mevcuttur. Savunma, aktörlerden biri saldırıya uğradığında, düşmana yönelik bir karşı mücadeleye girişilmesi durumudur; caydırıcılık ise, olası bir saldırı durumunda, misilleme ile düşmanın topyekûn imha edilmesine kadar varabilecek bir eylem biçimine karşılık gelir ve bu nedenle caydırıcılık, çoğunlukla nükleer caydırıcılık ile beraber anılır.⁸³ Misillemenin bu denli güçlü olabildiği bir ortamda, nükleer caydırıcılık aktörler arasında hareketsizlik sağlamada etkin bir işlev görür. Bu tartışma bağlamında, konvansiyonel caydırıcılık ile nükleer caydırıcılık arasında niteliksel bir fark olduğu da belirtilmelidir.⁸⁴ Devletler, ellerindeki konvansiyonel kapasite ile de muhataplarını eyleme geçmekten caydırılseler de, konvansiyonel silahların caydırıcılık kapasitesi nükleer silahların gerisinde kalmaktadır.

Örneğin, henüz Soğuk Savaş döneminde hassas güdümlü silahların kullanıma girmesiyle devletler, konvansiyonel caydırıcılık tesis etme noktasında önemli bir aşama kat etmişlerse de, nükleer silahların ateş kapasitesi ve bununla ilişkili olarak tahribat potansiyeli, günümüze dek bu silahların ayrıcalıklı konumunu muhafaza etmesini sağlamıştır.⁸⁵ Ayrıca, konvansiyonel askeri güç tehdidi ile karşı taraf üzerinde etki tesis etme girişiminde önemli engellerle karşılaşılabilir. Olası bir kriz durumunda, örneğin, zayıf bir aktör menfaat dengesinde daha fazla motive taraf olarak, güçlü aktöre insani, ekonomik ve siyasi bedel ödeyebileceğini bilerek geri adım atmamayı seçebilir.⁸⁶ Bir çatışma vuku bulduğunda ise, olası bir tırmanma sürecinin (özellikle büyük güçler arasında)

80 T.V. Paul, “Complex Deterrence: An Introduction”, T.V. Paul, Patrick M. Morgan ve James J. Wirtz (Der.) *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, The University of Chicago Press, Chicago 2009, s.2-3.

81 Patrick M. Morgan, *Deterrence: A Conceptual Analysis*, Sage Publications, California 1977, 20.

82 Barry Buzan, *An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations*, The Macmillan Press, Hampshire 1987, s.135-136.

83 Morgan, a.g.e., s.21.

84 Thomas C. Schelling, *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven 1966, s.135; Morgan, a.g.e., s.21.

85 Saadia Amiel, “Deterrence by Conventional Forces”, *Survival: Global Politics and Strategy*, XX/2, 1978, s. 58-62.

86 Derek D. Smith, “Deterrence and Counterproliferation in an Age of Weapons of Mass Destruction”, *Security Studies*, XII/4 (2003), s.160-161.

sıcak savaşa dönüşmemesi en etkili biçimde nükleer silah kullanma tehdidi ile garanti edilebilir.⁸⁷ Bunun nedeni, nükleer bir savaşın yaratacağı korkunç tahribattır. Schelling'in vurguladığı gibi, nükleer bir dünyada caydırıcılık, yalnızca askeri yenilgi değil, yok olma tehdidini de içinde barındırır.⁸⁸

Nükleer silahlar sahip oldukları ateş gücü ile hedeflenen bir tehditlin "kısa" süre içinde yok olmasına imkân tanır. Bu çerçevede, nükleer silah gücüne sahip bir ülkeye saldırmanın kısa zamanda kendi imhasına neden olabileceğini bilen potansiyel bir saldırgan aktörün caydırılması daha kolay ve ulaşılabilir-dir. Mearsheimer'ın belirttiği gibi, caydırıcılık teorisinin kendi içinde barındırdığı bir tezatlık vardır: bir savaşın yıkım potansiyeli ne kadar fazla ise, o savaşın önlenme olasılığı da bir o kadar fazladır ve olası bir savaş ihtimalinde nükleer silahların neden olacağı yıkım, bu silahları kusursuz birer caydırıcı güç kılar.⁸⁹

Bu kapsamda nükleer silahlar, güçlü ve zayıf aktörler arasında da önemli birer eşitleyici güç (great equalizers) olarak işlev görürler.⁹⁰ Bu özellikten hareketle belirtilirse; nükleer silahlar sahiplerine mutlak anlamda caydırıcılık sağlarlar ve zayıf aktörler dahi, büyük nükleer silah envanterine sahip aktörleri ellerindeki nükleer silahlarla dizginleme imkanına kavuşurlar. Devletler nükleer silah sahibi olmaları durumunda, askeri rekabetin bütün alanlarında rakip devletlerle denklik kurma mecburiyetinden kurtulurlar.⁹¹ Örneğin stratejik nükleer füzelerle sağlanan caydırıcılık, rakip aktörün sahip olabileceği askeri güç dengesindeki üstünlüğü boşa çıkarma noktasında önemli bir işlev görebilir.⁹² Görece az sayıda nükleer başlıkla dahi devletler, "mutlak caydırıcılık" elde etme imkânına kavuşurlar. Aşağıda da değinileceği gibi, Kuzey Kore gibi ülkelerin kendilerinden güçlü devletleri caydırabilmelerinin bu bağlamda özellikle altı çizilmelidir.⁹³ Nükleer silahların yerine getirdikleri caydırıcı işlevin öneminden hareketle, Kuzey Kore'ye benzer şekilde İsrail gibi küçük devletler nükleer silah elde etme yoluna girmişler ve bu amacı başarmışlardır; İsveç gibi diğer bazı ülkeler ise nükleer silah arayışları sonuç vermemişse de, taktik bir nükleer silah envanterine sahip olma düşüncesini zaman gündeme almışlardır.⁹⁴

87 John J. Mearsheimer, "Nuclear Weapons and Deterrence in Europe", *International Security*, IX/3, (1984-1985), s.25.

88 Schelling, a.g.e., s.23

89 Mearsheimer, a.g.m., 1984-85, s.21

90 Paul, a.g.m., s.15.

91 Kenneth N. Waltz, "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, XVIII/2, 1993, s.51.

92 Bir örnek olarak, SSCB Küba'ya yerleştirdiği nükleer başlıklı füzelerle, ABD karşısındaki "stratejik geri kalmışlığını" giderebilecek bir hamle yapmıştır. Richard Ned Lebow, "Deterrence and Reassurance - Lessons from the Cold War", *Global Dialogue*, Autumn, 2001, s.121.

93 Paul, a.g.m., s.14.

94 Stephen Blank, "Proliferation and Nonproliferation in Ukraine: Implications for European and U.S. Security", *Strategic Studies Institute, US Army War College*, 1 July 1994, s.20.

Rusya karşısında Ukrayna için nükleer silahların ne anlam ifade edebileceği bu teorik tartışma üzerinden anlamlandırılabilir. Zira nükleer silah envanterini yitirmiş bir ülke olarak Ukrayna, 2014 krizinde Rusya karşısında önemli bir caydırıcı kalkandan yoksun olmuştur. Bu iddiayı temellendirirken, nükleer silahların caydırıcılık anlamında Ukrayna'ya yardımcı olacağı hususunda aksi yönde fikir beyan yazarlara atıf yapmak ve farklı fikirler üzerinden nükleer caydırıcılık tartışmasını netleştirmek faydalı olacaktır. Örneğin Einhorn, Rusya'nın Kırım'da uyguladığı hibrid taktiklerle yarımada'yı ele geçirmesini nükleer silahların önleyebilmesinin mümkün olmayacağını belirtmektedir.⁹⁵ Ayrıca kendisi, İngiltere ve Arjantin arasındaki Falkland Savaşı, Suriye/Mısır ve İsrail arasındaki Yom Kippur Savaşı ve Pakistan ve Hindistan arasındaki Kargil çatışması gibi hadiseleri hatırlatarak, nükleer silah sahibi devletlerin de bu krizlerde yer almasına rağmen çatışmaların engellenemediğini vurgulamaktadır. Böylece nükleer silahların çatışma önleme konusunda garanti sağlamadığını iddia etmektedir.⁹⁶ Nükleer silahların çatışma önlemede yeterli gelmediğini benzer hadiseler üzerinden açıklayan Millan, Güney Afrika'daki Apartheid rejimi ve Sovyetler Birliği örneklerini vererek, bu rejimlerin dağıldığı sırada her iki ülkenin de nükleer silah sahibi olduğunu hatırlatmaktadır. Böylece, nükleer silahların rejim güvenliği için dahi yeterli gelmediğini iddia etmektedir.⁹⁷ Avusturalya'nın önceki Dışişleri Bakanı Gareth Evans'a göre ise nükleer silahlar, bu silahlara atfedilen öneme rağmen, kullanımı "intihar" anlamına gelecek unsurlar oldukları için, aslında gerekli caydırıcılığı sağlamaktan uzaktırlar. Bu bağlamda Evans, Putin'in Kırım'ı ele geçirirken Ukrayna'nın Rusya'ya dönük nükleer silah kullanmaya cesaret edemeyeceğini bilerek, yine de operasyon için düğmeye basacağını öngörmektedir.⁹⁸

Ukrayna artık nükleer silah sahibi olmayan bir ülke olduğu için bu tartışma spekülatif bir boyut taşısa da, nükleer silahların işlevine dönük yine de önemli çıkarımların yapılması mümkündür. Öncelikli olarak, örnek bir hadise üzerinden konuya bakılacak olursa, Kuzey Kore'nin 20 adet nükleer savaş başlığına, böylece Ukrayna'nın vaktiyle sahip olduğundan çok daha küçük bir nükleer silah envanterine sahip olmasına rağmen, rakiplerine karşı etkili bir caydırıcılık tesis edebildiğinin altı çizilmelidir. 1990'ların ilk yarısında Kuzey Kore, Asya'daki belirli Amerikan unsurlarını hedef alabilecek füze sistemlerine sahipken, müteakip yıllarda Kuzey Amerika'ya ulaşabilecek balistik füze çalış-

95 Robert Einhorn, "Ukraine, Security Assurances, and Nonproliferation", *The Washington Quarterly*, XXXVIII/1, 2015, s.57.

96 A.g.m., s.57.

97 Noah Millman, "Would A Nuclear Ukraine Still Hold Crimea?", *The American Conservative*, 4 March 2014.

98 Anthony Zurcher, "Ukraine's Nuclear Regret?", 20 March 2014, <https://www.bbc.com/news/blogs-echochambers-26676051>.

malarına ağırlık vermeye başlamıştır.⁹⁹ 2017 yılındaki başarılı kıtalararası balistik füze denemelerinden sonra ise Kuzey Kore, nükleer caydırıcılık konusunda önemli bir eşiği geride bırakmıştır. Rejim güvenliği bağlamında değerlendirilirse, Kuzey Kore'ye karşı ABD'nin askeri bir harekate girişmemesinde, bu ülkenin sahip olduğu nükleer caydırıcılığın önemini yadsımak mümkün değildir. Benzer şekilde, Pakistan ve Hindistan arasında 1990'lardan 2000'lere uzanan dönemde yaşanan krizler, nükleer silahların kullanılabilceği yönünde kaygılara neden olmuşsa da, korkulan senaryolar gerçekleşmemiştir.¹⁰⁰ Böylece, her ikisi de nükleer silah sahibi ülkeler olan Pakistan ve Hindistan arasında tam teşekküllü bir savaş vuku bulmamıştır.

Arjantin ve İngiltere arasındaki Falkland Savaşı ve Suriye/Mısır ve İsrail arasındaki Yom Kippur savaşı, taraflardan yalnızca birinin nükleer silaha sahip oldukları hadiselerdir. Fakat, uluslararası sistemde iki nükleer güç arasında şimdiye kadar bir savaşın yaşanmamış olması ve 1969 SSCB-Çin ve 1999 Pakistan-Hindistan gibi nükleer silah sahibi devletler arasındaki çatışmaların da son derece sınırlı bir çerçevede kalmış olması dikkate alındığında, Rusya-Ukrayna ilişkilerinin asıl olarak bu minvalde değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁰¹ Çin, Pakistan ve Hindistan'ın nükleer silah geliştirmeleriyle birlikte kuvvet kullanma konusunda daha ihtiyatlı politikalar izlemeye başlamaları, nükleer silahların dizginleyici işlevini gözler önüne sermektedir.¹⁰² Bunun, nükleer silah sahibi bir ülke olması durumunda Ukrayna'ya karşı Rusya için de geçerli olacağı ve ABD-Kuzey Kore ve Hindistan-Pakistan örneklerinde olduğu gibi, Rusya-Ukrayna ilişkilerinde de nükleer silahların yatıştırıcı bir işlev görmesinin kuvvetle muhtemel olduğunun altı çizilmelidir. Posen'ın vurguladığı gibi, nükleer silahlar, büyük güçleri dahi tehditkâr eylemlere girişmekten caydırma konusunda işlevselliği yüksek olan enstrümanlardır.¹⁰³

99 Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, 3. Baskı, Palgrave Macmillan, Hampshire 2003, s.446.

100 A.g.e., s.445.

101 Kenneth N. Waltz, "Why Iran Should Get the Bomb: Nuclear Balancing Would Mean Stability", *Foreign Affairs*, XCI/4, 2012, s.4. 1969'da SSCB ve Çin arasında yaşanan sınır çatışmasına dair bir parantez açılacak olursa; bu kriz sırasında Çin'in son derece küçük bir nükleer silah envanterine sahip olduğu ve önleyici bir vuruşla bu envanterini kaybetmesinin güçlü bir ihtimal olduğu vurgulanmalıdır. Bu çerçevede Çin, askeri doktrinini bir unsuru olacak şekilde caydırıcı bir nükleer envanterden 1969'da yoksun olmuştur. Nitekim Mao 1968'de Avustralya Komünist Partisi yetkilileriyle yaptığı bir görüşmede, Çin'in hala nükleer bir güç olarak görülemeyeceğini ve bir savaş durumunda konvansiyonel silahları ile mücadele etmek durumunda kalacağını belirtmiştir. Michael S. Gerson, "The Sino-Soviet Border Conflict: Deterrence, Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969", *Center for Naval Analyses*, November 2010, s.41-42. Benzer bir değerlendirme 1999 Kargil krizinde Pakistan için de yapılabilir. T. Negeen Pegahi, "Nuclear Weapons Did Not Embolden Pakistan: Drawing the Right Lessons for North Korea", 22 January 2018, <https://warontherocks.com/2018/01/nuclear-weapons-not-embolden-pakistan-drawing-right-lessons-north-korea/>.

102 Waltz, a.g.m., 2012, s.4.

103 Barry Posen, "U.S. Security Policy in a Nuclear-Armed World or: What If Iraq Had Had Nucle-

Bu tartışmayı destekleme amaçlı belirtilirse, Ukrayna henüz nükleer silahlarını terk etmeden önce Rusya'ya karşı nükleer envanterini caydırıcı bir unsur olarak kullanacağını işaretlerini vermiştir. Rusya Federasyonu'nun ilk Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev'in verdiği bilgiye göre, 1991 senesinin Ekim ayında Rusya Devlet Başkanı Yardımcısı sıfatıyla Alexander Rutskoi Ukrayna'ya bir ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret sırasında ülkesinin Kırım üzerinde hak iddiasına sahip olduğunu vurgulamıştır. Kendisi, Ukraynalı yetkililerin itirazlarına ise Rusya'nın sahip olduğu gücü hatırlatarak cevap vermiştir. Rutskoi'nin muhatapları ise Rusya gibi Ukrayna'nın da nükleer bir güç olduğunu hatırlatmışlar ve ülke sınırlarının her koşulda korunacağını belirterek, Ukrayna'nın duruşunu ortaya koymuşlardır.¹⁰⁴ SSCB'nin resmi olarak sonlanması belgeleyen 8 Aralık 1991 tarihli Belavezha Anlaşması'ndan önce vuku bulan bu olaydan bir çıkarsama yapıldığında; Kozyrev'in deyişiyle, Rusya'nın ortaya koyduğu "şantaj girişimine"¹⁰⁵ Ukrayna'nın elindeki nükleer silahları hatırlatarak karşılık vermesi, Ukrayna için nükleer silahların ne kadar önemli bir caydırıcı güç olabileceğini göstermektedir. Ukrayna'nın bir önceki Savunma Bakanı olan (ve Yanukoviç'in ardından geçici devlet başkanı olarak görev de yapan) Oleksandr Turchynov da ülkesinin nükleer silahlarını elinden kaybetmesini tarihsel bir yanlış olarak değerlendirip, Rusya'yı işaret ederek, nükleer güce sahip olan saldırgan bir ülkeyi sadece caydırıcı silahların dizginleyebileceğini vurgulamıştır.¹⁰⁶ Ayrıca gerek Ukrayna siyasi çevrelerinde gerekse kamuoyu nezdinde, Ukrayna'nın nükleer silah sahibi devlet statüsünü tekrardan elde etmesine (ve böylece NPT'den çekilmesine) dönük destekte bir artış gözlenmiştir.¹⁰⁷ Dolayısıyla, Ukrayna'nın nükleer silahlarını Rusya'ya devrederek elindeki caydırıcı gücü kaybetmesinin tekrardan siyasi tartışmalara konu edildiği ve bunun belirli pişmanlıklarla dile getirildiği görülmüştür.

Bu tartışma kapsamında Waltz'un bakış açısı tamamlayıcı bir çerçeve sunabilir. Waltz'a göre, konvansiyonel silahlar sahiplerine "nispi", nükleer silahlar ise (ilk vuruşla imha edilmemeleri kaydıyla) "mutlak" caydırıcılık sağlar.¹⁰⁸ Waltz, Pakistan'ın Hindistan gibi daha güçlü bir muhatap karşısında nükleer silahlara niçin ihtiyaç duyduğunu izah ederken, Pakistan'ın önceki başbakanla-

ar Weapons?", *Security Studies*, VI/3, 1997, s.28.

104 Andrei Kozyrev, "Boris Yeltsin, the Soviet Union, the CIS, and Me", *Wilson Quarterly*, Fall, 2016.

105 A.g.m.

106 "Defense Council Secretary Turchynov: Nuclear Disarmament of Ukraine Was Historical Mistake", 11 April 2014, <https://www.ukrinform.net/rubric-defense/2439742-defense-council-secretary-turchynov-nuclear-disarmament-of-ukraine-was-historical-mistake.html>.

107 Sinovets ve Budjeryn, a.g.m., s.2; Sinovets, a.g.m., s.197; Einhorn, a.g.m., s.56.

108 Kenneth N. Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory", *The Journal of Interdisciplinary History*, XVIII/4, 1988, s.627. Waltz bakış açısını ortaya koyarken nükleer silahları "mutlak silah" olarak tanımayan Bernard Brodie'nin analizinden destek almıştır. Bkz: Bernard Brodie, "The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order", Yale Institute of International Studies, New Haven, Connecticut, 1 February 1946, <https://www.osti.gov/opennet/servlets/purl/16380564-wvLB09/16380564.pdf>, s.149-150.

rından Benazir Butto'nun görüşlerine başvurmuştur. Butto'ya göre Pakistan'ın tarihi, daha güçlü bir komşu ile savaşmanın tarihidir. Pakistan için güvenliğ, hayatta kalmakla eş anlamlı olduğunu vurgulayan Butto, 1971'de Pakistan topraklarının parçalanmasına atıfla, ülkesinin toprak bütünlüğünü koruması için nükleer silahlara duyduğu ihtiyacı açıklamıştır.¹⁰⁹ Butto'ya referansla Waltz'un Pakistan için nükleer silahların önemine yaptığı vurgu, Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkiye de mercek tutabilecek niteliktedir. Pakistan gibi sıfırdan nükleer silah üretmek durumunda olmayan Ukrayna, 1990'ların başında nükleer silah envanterine zaten sahip bir ülke olarak, Pakistan'dan çok daha avantajlı bir konumda olmuştur. Ukrayna'nın nükleer silahlarını işlevsel hale getirmesi belirli teknik sorunların halledilmesini gerekli kılmışsa da, bunlar Ukrayna'nın aşabileceği nitelikte sorunlar olmuştur.¹¹⁰ Sinovets ve Budjeryn'in ifade ettiği gibi Ukrayna, SSCB'nin dağılmasından sonra nükleer ve füze teknolojisinde uzmanlık ve kapasite anlamında Rusya'nın ardından eski Sovyet coğrafyasının en gelişmiş ikinci ülkesi konumunda olmuştur.¹¹¹ Örneğin, füze üretimi konusuna dair bir parantez açılırsa, Sovyetler Birliği'ne ait nükleer silah başlıklı yerden fırlatılan stratejik füzelerin ağırlıklı üretimi Ukrayna'nın Dnyeper şehrinde gerçekleştirilmiş olup, toplamda 55.000 çalışanı olan Yuzhnoye tesisi, Güney makine üretim merkezi ve Pavlograd mekanik tesisinde kapsamlı çalışmalar yürütülmüştür.¹¹² Bu çalışmalar, SSCB'nin çöküşü sonrasında Ukrayna'nın füze üretiminde önemli bir ülke olarak ortaya çıkmasının altyapısını hazırlamış ve Ukrayna'nın farklı projelere imza atmasına da imkan tanımıştır. Örneğin Yuzhnoye tesisinde Sovyet zamanında üretilen RS-20 kıtalararası balistik füzeler, uzaya ticari uydu gönderilmesinde taşıyıcı roket olarak işlev görebilecek unsurlara dönüştürülmüştür.¹¹³

Diğer taraftan *Zenit* gibi, Ukrayna menşeli yüksek performansa sahip fırlatma araçlarının 1985'den beri tedavülde olması ve hala daha bu ürünün yeni modellerinin geliştirilmekte oluşu, Ukrayna'nın SSCB zamanından günümüze dek önemli bir roket üretim merkezi olduğunu gösteren bir diğer işarettir.¹¹⁴ İki ülke arasındaki ilişkiler kötüleşmeden önce, 150 adet SS-18 kıtalararası balistik füzelerini uzaya fırlatma aracına dönüştürmek isteyen Rusya dahi, bu süreçte Ukraynalı mühendislerden uzmanlık desteği almıştır.¹¹⁵ Bir diğer husus olarak,

109 Scott D. Sagan ve Kenneth N. Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*, W. W. Norton & Company, New York 2003, s.111. Butto'nun görüşü için bkz: Claudia Dreifus, "Real-Life Dynasty; Benazir Bhutto", *The New York Times*, 15 May 1994.

110 Budjeryn, a.g.m., 2016, s.13-14.

111 Sinovets ve Budjeryn, a.g.m., 20; Budjeryn ve Sinovets, a.g.m.

112 Vitaly Kataev, "Report 'About Strategic Nuclear Missiles and Other Weapons in Ukraine'", Box 13, Folder 26. Vitaly Kataev Collection, Hoover Institution Archive, 16 September 1994, s.1.

113 "Yuzhnoye SDO Today", <https://www.yuzhnoye.com/en/company/kbu-today/>.

114 Victor Zaborskiy, "Space Engagement with Russia and Ukraine: Preventing Conflicts and Proliferation", *Astropolitics*, IV/2, 191-193.

115 A.g.m., s.193.

Gazi

Akademik
Bakış

101

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

SS-24 füzelerinin hedefleme ve sevk kontrol sistemleri Ukrayna'nın Harkiv kendinde geliştirilmiş ve ayrıca SS-19 füzelerinin hedefleme ve software sistemleri de Ukrayna'da üretilmiştir.¹¹⁶ Hedefleme sistemlerinin Ukrayna'nın tehdit algısına göre yeniden ayarlanması birkaç aydan 1,5 yıla kadar sürebilecek bir zaman alacak olsa da, Ukrayna'nın sahip olduğu teknik yeterlilikle, nükleer başlıklı füzelerin bu ülkenin kullanımına girmesi güçlü bir olasılıktır.¹¹⁷ Özet itibarıyla, Sovyet zamanından kalan bilgi-birikim mirasının bir sonucu olarak Ukrayna, füze ve roket sistemlerinin üretimine ilişkin mühendislik ve tasarım gibi alanlarda uzmanlaşmış bir insan kaynağına sahiptir.

Ele alınması gereken bir diğer konu, SSCB dağıldıktan sonra Ukrayna topraklarında bulunan nükleer başlıkların Ukrayna'nın kullanımına girmesi konusudur. Bu konu iki temel çerçevede değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, Ukrayna topraklarındaki Sovyet nükleer füzelerinin Ukrayna tarafından kodlarının kırılması konusudur. SSCB dağıldıktan sonra, Sovyet füzelerinin kodlarını Rusya Federasyonu devralmıştır.

BDT'nin askeri olarak eski Sovyet cumhuriyetlerini bir araya getirmesi hedeflenerek ve Belavezha Anlaşması ve Alma Ata Protokolü'nde vurgulanan ortak bir güvenlik alanı oluşturma iradesi benimsenerek, eski Sovyet coğrafyasındaki taktik ve stratejik nükleer silahların Rusya tarafından kontrol edilmesi tasarlanmıştır.¹¹⁸ Bu süreçte Kazakistan ve Belarus'un Rusya'ya nükleer başlıklarını devretmesi sorunsuz gerçekleşmiştir. Ukrayna topraklarındaki kıtalararası füzeler ise, bu füzelerin kodları Rusya'nın elinde olduğu için, Ukrayna'daki nükleer silahların Rusya'nın kontrolünde kalacağı bir tablo ortaya çıkmıştır. Fakat Ukrayna, BDT merkezli olarak askeri (ve ayrıca ekonomik) oluşumlara katılmaktan imtina ederek, görece bağımsız dış politika çizgisini nükleer silahlara sahip çıkma iradesinde de göstermiştir.¹¹⁹

Bu noktada cevabı aranması gereken soru, Sovyet zamanından kalan nükleer silahları Ukrayna'nın kullanımına geçirebilmesi hususudur. Bu konuya ilişkin muhtelif görüşler görülmekle birlikte, ABD yetkilileri tarafından, Ukrayna'nın yetkin matematikçi ve teknisyene sahip olduğu ve topraklarındaki nükleer silahların elektromanyetik kilitlerini kırma ve bu kilitleri kendi ürettikleri kodlar ile ikame etme hususlarında yeterli donanımı elinde bulundurduğu belirtilmiştir.¹²⁰ Rus uzmanlar da benzer bir kanaate sahip olmuşlar ve yak-

116 Twining, a.g.m., s.147.

117 Steve Coll ve R. Jeffrey Smith, "Ukraine Could Seize Control over Nuclear Arms", *Washington Post*, 3 June 1993.

118 Leszek Buszynski, *Russian Foreign Policy After the Cold War*, Greenwood Publishing Group, Westport 1996, s.103-104.

119 Ukrayna, BDT'nin (Rusya ve Belarus ile beraber) üç kurucu ülkesinden biri olmuşsa da, BDT Şartı'nı onaylamayarak, bu örgütün hukuki çerçevede bir katılımcısı olmamıştır. Kuzio, a.g.e., 1997, s.187.

120 Coll ve Smith, a.g.m.

laşık dokuz aylık bir sürede Ukrayna'nın kıtalararası balistik füzeleri operasyonel hale getirebileceğine inanmışlardır.¹²¹ Nitekim Batı istihbarat servisleri ve Rus ordusunun elde ettiği bilgilere göre, Ukrayna, 1993 yılının ortalarında kodları kırma yönünde çeşitli girişimler sergilemiştir.¹²² Şifrelerin kırılması belirli bir zaman alacak olsa da, yukarıda ele alındığı üzere, Batı'dan gelen baskı, Ukrayna'nın nükleer füzeler üzerinde kontrol sağlama girişimlerinin önüne set çekmiştir.

Bu tartışma bağlamında vurgulanması gereken ikinci husus ise, SSCB sonrası dönemde, nükleer teknoloji alanında da Ukrayna'nın yetkin özelliklere sahip bir ülke olduğudur. Geniş rezervlere sahip olmasa da, kendi uranyumunu üretebilen ve iki adet ağır su reaktörüne sahip bir ülke olan Ukrayna, nükleer silah geliştirmek için önemli birer gereklilik olan bu iki başlıkta yeterli kapasiteyi elinde bulundurmuştur.¹²³ Ukrayna'nın elinde bulunan iki adet 10 megavatlık araştırma reaktörü 1960 yılında kullanıma girmiş ve 2008'de ABD'nin Küresel Tehdit Azaltma Programı uyarınca düşük dozda zenginleştirilmiş uranyum üreten unsurlara dönüştürülmüştür. Ukrayna'nın nükleer programı, nükleer enerji kullanımına dönük olarak, uranyum madenciliği ve yakıt elde etme gibi amaçlar çerçevesinde tanzim olmuş ve uranyum zenginleştirme ve dönüştürme gibi işlemler ise bu programın dışında tutulmuştur.¹²⁴ Ukrayna, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun denetimi altında olması nedeniyle yasal kısıtlılıklara tabi bir ülkedir. Buna rağmen, nükleer enerji üretiminde kullanılan uranyum ve ayrıca geniş miktarda toryum ve hafniyum kaynağına, bunların işlenmesi için gerekli üretim tesislerine ve ayrıca nükleer enerji alanında araştırmalar yürüten akademik enstitülere sahip bir ülke olan Ukrayna, nükleer enerji alanında önemli maddi ve niteliksel özelliklere sahiptir.¹²⁵ SSCB merkezi otoritesinin de onayıyla, nükleer enerji üretme hedefini ilk olarak 1966'da hayata geçirmeye koyulan Ukrayna, ekonomik kalkınmasını destekleyecek elektrik üretimi için nükleer enerjiyi bir zorunluluk olarak addetmiş ve bu yolda önemli bir mesafe kat etmiştir.¹²⁶ 1977 senesinde ilk reaktörün Chernobyl'de aktif hale gelmesiyle önemli bir eşik aşılmış ve dört sene içinde dört farklı üniteden elektrik üretimine başlanmıştır.¹²⁷ Halihazırdaki süreçte Ukrayna, elektrik üretiminin yaklaşık yarısını nükleer enerjiden elde etmekte olup, 2020'de %50'nin de üzerine çıkıl-

121 Lesya Gak, "Denuclearization and Ukraine: Lessons for the Future", *The Nonproliferation Review*, XI/1, 2004, s.117.

122 Budjeryn, a.g.m., 2016, s.13.

123 Twining, a.g.m., s.151. 2018 yılı baz alınırsa Ukrayna'nın uranyum rezervi 219.000 tondur. "Nuclear Power in Ukraine", June 2019, <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/ukraine.aspx>.

124 A.g.m.

125 Vladimir Gorbulin, "Trust Building and Nuclear Disarmament", *Security Index: A Russian Journal on International Security*, XVI/3, 2010, s.90.

126 Serhii Plokyh, *Chernobyl: History of a Tragedy*, Allen Lane, Kindle Edition, London 2018, s. 564-574.

127 A.g.e., 604-611.

Gazi

Akademik
Bakış

103

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

ması hedeflenmektedir.¹²⁸ Ukrayna'nın nükleer enerjinin yeniden işlenmesi ve nükleer yakıt çubuğu elde edilmesi gibi konularda ise Rusya'ya olan bağımlılığı, aşılması gereken sorunlar olarak önünde durmaktadır.¹²⁹

Sunulan bu çerçeve Ukrayna'nın gerek füze ve roket sistemleri gerekse nükleer enerji üretme konularında kapasitesiyle ilgili bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Ukrayna'nın statüsünü, nükleer silaha sahip bir ülke olarak netleştirmesinin önünde aşılması gereken finansal ve teknik sorunlar olsa da, Umland'ın vurguladığı gibi, kontrol sistemlerinin hakimiyetini elde etmek veya teknolojik kapasitesini geliştirmesine koşut olarak geniş nükleer envanterinin en azından bir kısmını işlevsel hale getirmek, Ukrayna'nın belirli bir zaman dahilinde üstesinden gelebileceği nitelikte sorunlar olmuştur.¹³⁰ Kısmi bir nükleer silah envanteri dahi, Ukrayna'nın caydırıcı bir ülke olarak konumunun netleşmesini mümkün kılacaksa da, bu çalışmada irdelendiği gibi, dışarıdan gelen baskı bu süreci engellemiştir.¹³¹ Son tahlilde nükleer silahlar, Ukrayna'nın Rusya karşısındaki güç dengesindeki dezavantajlı durumunu Ukrayna lehine düzenleyebilecek olsa da, Ukrayna nükleer silahlarını terk etmeye razı olarak önemli bir caydırıcı unsuru elinden kaybetmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Ukrayna'nın 1990'lı yıllarda gerçekleşen müzakereler sonucunda nükleer silahlardan arınmasını 2014 Ukrayna krizi ile irtibatlı olarak analiz etmiş ve nükleer silahsızlanmanın olası sonuçlarına dair bir perspektif sunmayı amaçlamıştır. Gerekli tartışmalar geliştirilirken, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki özgül konumu merkeze alınmıştır. Ortaya konulduğu üzere, SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya, konvansiyonel kapasitesi ve geniş nükleer silah envanteri ile eski Sovyet coğrafyasının baskın askeri gücü olmuştur. Bu güçten aldığı destekle Rusya, 1990'lardan 2008 Gürcistan krizine kadar uzanan bir süreçte bölgesinde çeşitli müdahaleler gerçekleştirmiş ve eski Sovyet coğrafyasında stratejik çıkarlarını korurken kuvvet kullanmaktan sakınmayacağını göstermiştir. 2014 senesinde Rusya'nın askeri müdahalelerine bu sefer Ukrayna maruz kalmıştır. Askeri kapasitesinin yetersizliği nedeniyle Ukrayna, Rusya'ya karşı gerekli caydırıcılığı tesis edememiş ve böylece Rusya'nın müdahaleleri sonucunda toprak bütünlüğünün, Kırım ve Donbas merkezli olarak, iki noktadan bozulduğu bir tabloyla karşılaşmıştır.

Ukrayna, SSCB'nin dağılmasının ilk yıllarından itibaren Rusya'dan güvenlik kaygıları hissetmiştir. Bu kaygılara rağmen Ukrayna, nükleer silahlarını

128 "Nuclear Power in Ukraine", a.g.m.

129 Tatiana Kasperski, "Nuclear Power in Ukraine: Crisis or Path to Energy Independence?", *Bulletin of the Atomic Scientists*, LXXI/4, 2015, s.46-47.

130 Andreas Umland, "The Ukraine Example: Nuclear Disarmament Doesn't Pay", *World Affairs*, Winter 2016.

131 A.g.m.

Rusya'ya devretmeye razı olarak ulusal güvenliği için zafiyet doğuracak ve Rusya karşısında caydırıcı güç dengesindeki dezavantajlı durumunu daha da pekiştirecek bir adım atmıştır. Bu süreçte ABD'nin Ukrayna'nın nükleer silahlarını Rusya'ya devretmesi ve Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasının tek nükleer silah gücü olması yönünde uyguladığı baskı politikası da önemli bir rol oynamıştır. Ukrayna, gerekli güvenlik teminatını elde edememişse de, Batı ile ilişkilerini geliştirmesinin önünde önemli bir engel olan nükleer silahsızlanma şartını kabul etmiştir. Bu karar, ülke içindeki askeri ve siyasi çevrelerin bir kısmından gelen itirazlara rağmen alınmıştır.

Bu çalışmada tartışıldığı üzere, devletler arasında caydırıcı güç asimetrisinin nükleer silahların sağladığı mutlak caydırıcılık ile görece giderilebildiği göz önüne alındığında, Rusya karşısında Ukrayna'nın dünyanın en geniş üçüncü nükleer silah envanterini kaybetmesinin ulusal güvenliği için olumsuz sonuçlar doğurduğu muhakkaktır. Ukrayna nükleer silahlarını muhafaza etseydi, 2014 krizinde Rusya Ukrayna'ya dönük kuvvet kullanma kararı alabilir miydi sorusu artık varsayıma dayalı bir soru olsa da, Rusya'nın nükleer silahlarla donanımlı bir ülkeye dönük askeri güce başvururken daha ihtiyatlı davranmasının kuvvetle muhtemel olacağı bu çalışmada iddia edilmektedir. ABD-Kuzey Kore ve Hindistan-Pakistan örneklerinden görülebileceği gibi, nükleer silahlar, bu silahlara sahip devletler arasında çatışma riskini azaltan bir işlev görmekle olup, bu silahların Rusya-Ukrayna ilişkileri özelinde de benzer bir işlev göreceği görüşü geçerli bir bakış açısı sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada ortaya konulduğu gibi, nükleer silah sahibi güçlü rakipler karşısında nükleer silahsızlanma, devletler için potansiyel bir ulusal güvenlik riski teşkil etmektedir. Ukrayna tecrübesi bu risklerin görülmesini sağlayan örnek bir hadisedir. Gerek 2014 Ukrayna krizinde gerekse farklı jeopolitik gerginliklerde, Ukrayna'nın Rusya karşısında nükleer caydırıcılığa sahip bir ülke olarak mı, yoksa bu caydırıcılıktan yoksun bir ülke olarak mı daha kırılgan bir konumda olacağı sorusuna, ikinci seçenek ile cevap vermenin tercih edileceği açıktır. Bu bağlamda Ukrayna'nın hem 2014 krizi, hem de Rusya ile ileride yaşayabileceği yeni jeopolitik gerginliklerde nükleer silahlarını kaybetmiş ve NPT'ye üye olarak nükleer silahsızlanması tescillenmiş bir ülke olması, bu ülkenin caydırıcı gücünde zafiyet yaratan bir sonuç doğurmuştur.

Kaynaklar

"Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine - Full Text", The Guardian, 21 February 2014,

AMIEL, Saadia, "Deterrence by Conventional Forces, *Survival: Global Politics and Strategy*, XX/2, 1978, s.58-62.

ASHDOWN, Neil, "Russian Military Modernisation and Foreign Policy", *Jane's 360*, 29 June 2016.

Gazi

Akademik
Bakış

105

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

BLANK, Stephen, "Proliferation and Nonproliferation in Ukraine: Implications for European and U.S. Security", *Strategic Studies Institute, US Army War College*, 1 July 1994.

BRODIE, Bernard, "The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order", *Yale Institute of International Studies*, 1 February 1946, <https://www.osti.gov/opennet/servlets/purl/16380564-wvLB09/16380564.pdf>.

"Budapest Memorandum", 5 December 1994, [https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/9EF136656BAB181CC12580B400529C5B/\\$file/CD_SA_WP.15_ADD.1_ENG+\(1\).pdf](https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/9EF136656BAB181CC12580B400529C5B/$file/CD_SA_WP.15_ADD.1_ENG+(1).pdf).

BUDJERYN, Mariana, "The Breach: Ukraine's Territorial Integrity and the Budapest Memorandum", *Wilson Center Nuclear Proliferation International History Project*, Issue Brief 3, 2014.

BUDJERYN, Mariana, "Was Ukraine's Nuclear Disarmament a Blunder?", *World Affairs*, CLXXIX/2, 2016, s.9-20.

BUDJERYN, Mariana – Polina Sinovets, "Denuclearization Again: Lessons from Ukraine's Decision to Disarm", 19 April 2018, <https://warontherocks.com/2018/04/denuclearization-again-lessons-from-ukraines-decision-to-disarm/>.

BUKKVOLL, Tor, "Russian Special Operations Forces in Crimea and Donbas", *Parameters*, XLVI/2, 2016, s.13-21.

BUSZYNSKI, Leszek, *Russian Foreign Policy After the Cold War*, Greenwood Publishing Group, Westport 1996.

BUZAN, Barry, *An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations*, The Macmillan Press, Hampshire 1987.

"Casualties from Debaltseve Cauldron: 136 Dead, 331 Injured – Ukrainian Defense Ministry", *Kyiv Post*, 4 February 2016.

"Chapter Five: Russia and Eurasia", *The Military Balance*, CXIII /1, 2013, 199-244.

"Chapter Five: Russia and Eurasia", *The Military Balance*, CXVI/1, 2016, s.163-210.

CIRINCIONE, Joseph vd., *Deadly Arsenals: Nuclear, Biological, and Chemical Threats*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C 2005.

COLL, Steve – R. Jeffrey Smith, "Ukraine Could Seize Control over Nuclear Arms", *Washington Post*, 3 June 1993.

DAVIS, Christopher Mark, "The Ukraine Conflict, Economic–Military Power Balances and Economic Sanctions", *Post-Communist Economies*, XXVIII/2, 2016, s.167-198.

DEPARTMENT OF DEFENSE, "Defense Planning / Guidance, FY 1994-1999", 29 February 1992, <https://www.archives.gov/files/declassification/iscap/pdf/2008-003-doc18.pdf>.

“Defense Council Secretary Turchynov: Nuclear Disarmament of Ukraine Was Historical Mistake”, 11 April 2014, <https://www.ukrinform.net/rubric-defense/2439742-defense-council-secretary-turchynov-nuclear-disarmament-of-ukraine-was-historical-mistake.html>.

DREIFUS, Claudia, “Real-Life Dynasty; Benazir Bhutto”, *The New York Times*, 15 May 1994.

EGELİ, Sıtkı, “Dost-Düşman-Dost Döngüsü ve Türkiye-Rusya Askeri Rekabetinin Dönüşümü”, Gencer Özcan, Evren Balta ve Burç Beşgül (Der.) *Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2017, s.163-180.

EINHORN, Robert, “Ukraine, Security Assurances, and Nonproliferation”, *The Washington Quarterly*, XXXVIII/1, 2015, s.47-72.

FREEDMAN, Lawrence, *The Evolution of Nuclear Strategy*, 3. Baskı, Palgrave Macmillan, Hampshire 2003.

FREEDMAN, Lawrence, “Framing Strategic Deterrence”, *The RUSI Journal*, CLIV/4, 2009, s.46-50.

GERSON, Michael S., “The Sino-Soviet Border Conflict: Deterrence, Escalation, and the Threat of Nuclear War in 1969”, *Center for Naval Analyses*, November 2010.

GILES, Keir, “Russia’s ‘New’ Tools for Confronting the West: Continuity and Innovation in Moscow’s Exercise of Power”, *Chatham House: The Royal Institute of International Affairs*, March 2016.

HARAN, Olexiy, “Disintegration of the Soviet Union and the US Position on the Independence of Ukraine”, *Belfer Center for Science and International Affairs*, Harvard Kennedy School, August 1995.

GAK, Lesya, “Denuclearization and Ukraine: Lessons for the Future”, *The Nonproliferation Review*, XI/1, 2004, s.106-135.

GORBULIN, Vladimir, “Trust Building and Nuclear Disarmament”, *Security Index: A Russian Journal on International Security*, XVI/3, 2010, s.87-90.

KASPERSKI, Tatiana, “Nuclear Power in Ukraine: Crisis or Path to Energy Independence?”, *Bulletin of the Atomic Scientists*, LXXI /4, 2015, s. 43-50.

KATAEV, Vitaly, “Report ‘About Strategic Nuclear Missiles and Other Weapons in Ukraine’”, Box 13, Folder 26, Vitaly Kataev Collection, Hoover Institution Archive, 16 September 1994.

KOFMAN, Michael, “The ABCs of Russian Military Power: A Primer for the New Administration”, Paul J. Saunders (Der.) *A New Direction in U.S.-Russia Relations? America’s Challenges and Opportunities in Dealing with Russia*, Center for the National Interest, Washington D.C, 2017, s.11-22.

KOFMAN, Michael – Matthew Rojansky, “A Closer Look at Russia’s “Hybrid War”, *Wilson Center*, Kennan Cable No. 7, April 2015.

Görüş

Akademik
Bakış

107

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

KOFMAN, Michael vd., "Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine", Rand Cooperation, Santa Monica 2017.

KOZYREV, Andrei, "Boris Yeltsin, the Soviet Union, the CIS, and Me", *Wilson Quarterly*, Fall, 2016.

KUZIO, Taras, "Russian Subversion in the Crimea", *Jane's Intelligence Digest*, 3 November 2006.

KUZIO, Taras, "Strident, Ambiguous and Duplicitous: Ukraine and the 2008 Russo-Ukrainian War", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, XVII/4, 2009, s.350-372.

KUZIO, Taras, "The Origins of Peace, Non-Violence, and Conflict in Ukraine", Agnieszka Pikulicka-Wilczewska ve Richard Sakwa (Der.) *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, E-International Relations Publishing, Bristol 2015, s.109-122.

KUZIO, Taras, *Ukraine: Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism*, Praeger, California 2015.

KUZIO, Taras, *Ukraine Under Kuchma: Political Reform, Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 1997.

LEBOW Richard Ned, "Deterrence and Reassurance - Lessons from the Cold War", *Global Dialogue*, Autumn, 2001, s.119-132.

LOCKWOOD, Dunbar, "Ukraine's Position Hardens Despite Some Positive Signs", *Arms Control Today*, XXIII/7, 1993, s.25, 30.

MALMLÖF, Tomas – Michael Kofman, "The Russian Military of 2035", *Center for Strategic and International Studies*, 24 May 2017.

MARSON, James, "Putin to the West: Hands off Ukraine", *Time*, 25 May 2009.

MCDERMOTT, Roger N., "Moscow's Assessment of Ukraine's Military Combat Readiness: Exploiting Weakness", *Eurasia Daily Monitor*, XI /51, 18 March 2014.

MCDERMOTT, Roger N. – Tor Bukkvoll, "Russia in the Precision-Strike Regime: Military Theory, Procurement and Operational Impact", *Norwegian Defence Research Establishment (FFI)*, 1 August 2017.

MEARSHEIMER, John J., "Nuclear Weapons and Deterrence in Europe", *International Security*, IX/3, 1984-85, s.19-46.

MEARSHEIMER, John J., "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, XV/1, 1990, s. 5-56.

MEARSHEIMER, John J., "The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent", *Foreign Affairs*, LXXII/3, 1993, s.50-66.

MILLMAN, Noah, "Would A Nuclear Ukraine Still Hold Crimea?", *The American Conservative*, 4 March 2014.

Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, "10 Facts You Should Know About Russian Military Aggression Against Ukraine", <http://mfa.gov.ua/en/page/open/id/5026>.

MORGAN, Patrick M., *Deterrence: A Conceptual Analysis*, Sage Publications, California 1977.

MORRISON, John, "Pereyaslav and After: The Russian-Ukrainian Relationship", *International Affairs*, LXIX/4, 1993, s.677-703.

MOTYL, Alexander, "Ukraine, Europe, and Russia: Exclusion or Dependence", Anatol Lieven ve Dmitri V. Trenin (Der.) *Ambivalent Neighbors: The EU, NATO and the Price of Membership*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C 2003, s.15-43.

NATO, "Bucharest Summit Declaration", 3 April 2008, http://www.nato.int/cps/in/natohq/official_texts_8443.htm.

"Nuclear Power in Ukraine", June 2019, <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/ukraine.aspx>.

"Nuclear Weapons: Who Has What at A Glance", <https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohaswhat>.

NYGREN, Bertil, *The Rebuilding of Greater Russia: Putin's Foreign Policy towards the CIS Countries*, Routledge, New York 2008.

ORLOV, Vladimir, "The Crimean Crisis and the Issue of Security Guarantees for Ukraine", *International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations*, 2, 2014, s.22-34.

PAUL, T.V., "Complex Deterrence: An Introduction", T.V. Paul, Patrick M. Morgan ve James J. Wirtz (Der.) *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, The University of Chicago Press, Chicago 2009, s.1-27.

PEGAHI, T. Negeen, "Nuclear Weapons Did Not Embolden Pakistan: Drawing the Right Lessons for North Korea", 22 January 2018, <https://warontherocks.com/2018/01/nuclear-weapons-not-embolden-pakistan-drawing-right-lessons-north-korea/>.

PETERSON, Nolan, "Value of US Weapons Goes Far Beyond Battlefield, Ukrainian Troops Say", *Daily Signal*, 4 August 2017.

PIFER, Steven, "Ukraine, Nuclear Weapons and the Trilateral Statement 25 Years Later", *Center for International Security and Cooperation*, 14 January 2019.

PIFER, Steven, "Pay Attention, America: Russia is Upgrading its Military", 5 February 2016, <https://www.brookings.edu/opinions/pay-attention-america-russia-is-upgrading-its-military/>.

PIFER, Steven, *The Eagle and the Trident: U.S.-Ukraine Relations in Turbulent Times*, Brookings Institution Press, Washington, D.C 2017.

PLOKHY, Serhii, *Chernobyl: History of a Tragedy*, Allen Lane, Kindle Edition, London 2018.

POPADIUK, Roman, "Ukraine: The Security Fulcrum of Europe?", *Strategic Forum*, 69, 1996, s.1-6.

Görüş

Akademik
Bakış

109

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

POSEN, Barry, "U.S. Security Policy in a Nuclear-armed World or: What If Iraq Had Had Nuclear Weapons?", *Security Studies*, VI/3, 1997, s.1-31.

PUTIN, Vladimir, "Address by President of the Russian Federation", 18 March 2014, <http://en.special.kremlin.ru/events/president/news/20603>.

RENZ, Bettina, "Russia and 'Hybrid Warfare'", *Contemporary Politics*, XXII/3, 2016, s.283-300.

"Russia and Eurasia", *Strategic Survey*, CXV/1, 2015, s.161-188.

SAGAN, Scott D. – Kenneth N. Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*, W. W. Norton & Company, New York 2003.

SHELLING, Thomas C., *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven 1966.

SINOVETS, Polina, "Ban the Bomb By... Banning the Bomb? A Ukrainian Response", *Bulletin of the Atomic Scientists*, LXXIII/3, 2017, s.197-198.

SINOVETS, Polina – Mariana Budjeryn, "Interpreting the Bomb: Ownership and Deterrence in Ukraine's Nuclear Discourse", Nuclear Proliferation International History Project, *Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Working Paper 12, December 2017.

SMITH, Derek D., "Deterrence and Counterproliferation in an Age of Weapons of Mass Destruction", *Security Studies*, XII/4, 2003, s.152-197.

SUTYAGIN, Igor, "Russian Forces in Ukraine", *RUSI: Briefing Paper*, March 2015.

TORBAKOV, Igor, "Apart from Russia or Part of Russia: A Sad Saga of Ukrainian-Russian Relations", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, IX/4, 2001, 588-602.

TRENIN, Dmitri, *Post-Imperium: A Eurasian Story*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C 2011.

TWINING, David T., "The US-Russian-Ukrainian Nuclear Agreement: What Lies Ahead?", *Defense Analysis*, X/2, 1994, s.141-155.

"Ukrinform: About 1.6 Million Internally Displaced Persons Registered in Ukraine", *Kyiv Post*, 28 August 2017.

UMLAND, Andreas, "The Ukraine Example: Nuclear Disarmament Doesn't Pay", *World Affairs*, Winter, 2016.

WALTZ, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, Massachusetts 1979.

WALTZ, Kenneth N., "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, XVIII/ 2, 1993, s.44-79.

WALTZ, Kenneth N., "The Origins of War in Neorealist Theory", *The Journal of Interdisciplinary History*, XVIII/4, 1988, s.615-628.

WALTZ, Kenneth N., "Why Iran Should Get the Bomb: Nuclear Balancing Would Mean Stability", *Foreign Affairs*, XCI/4, 2012, s.2-5.

WOLCZUK, Roman, *Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000*, Routledge Curzon, London 2003.

YEKELCHYK, Serhy, *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, Oxford 2015.

“Yuzhnoye SDO Today”, <https://www.yuzhnoye.com/en/company/kbu-today/>.

ZURCHER, Anthony, “Ukraine’s Nuclear Regret?”, 20 March 2014, <https://www.bbc.com/news/blogs-echochambers-26676051>.

ZABORSKIY, Victor, “Space Engagement with Russia and Ukraine: Preventing Conflicts and Proliferation”, *Astropolitics*, IV/2, s.179-206.

Extended Abstract

Following the beginning of the Ukraine crisis in 2013/2014, the issue of Ukraine’s nuclear disarmament emerged as a subject of interest in the domain of international politics. With Russia’s seizure of Crimea and instigation of an insurgency in Donbas in 2014/2015, many analysts pondered as to whether Ukraine’s preservation of its nuclear weapons would have made any difference with regards to deterring Russia’s military actions. As witnessed during the Ukraine crisis, after the Ukrainian Parliament removed President Yanukovich from office on 21 February 2014, Russia, based on alleged security threats, launched military interventions against Ukraine, thereby violating its neighbour’s sovereignty and territorial integrity. Russia began its military campaign against Ukraine by invading Crimea and subsequently seized control of Eastern Ukraine’s Donbas region through its proxies. Although Russia completed the Crimea operation in a short space of time through a well-crafted hybrid operation, tensions in Donbas developed into a full-scale armed confrontation. The conflict between the Russian-supported separatists in Donbas and the Ukrainian military turned out to be protracted one, causing the death of more than ten thousand people. Although Russia’s main strategy regarding Donbas has been premised on providing separatists with arms, munitions, training and logistical support, when circumstances demanded it, Russia employed its own armed forces against the Ukrainian army. Through direct military interventions, Russia inflicted hundreds of casualties on Ukraine and prevented it from restoring its territorial integrity.

As the hegemonic military power in post-Soviet space, Russia carried out various military interventions in its region, the last of which, prior to the 2014 Ukraine crisis, had been conducted during the 2008 Georgia crisis. The sharp asymmetry between Russia and its neighbours in the post-Soviet space in conventional military capabilities enable the former to protect or advance its strategic interests through military means and establish hierarchical relations with its neighbours. As discussed in this work, as opposed to Georgia, which had to no nuclear weapons on its soil, Ukraine inherited the world’s

Gazi

Akademik
Bakış

111

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

third largest nuclear arsenal, consisting of tactical and strategic warheads. But following the end of the Cold War, Ukraine succumbed to international pressure to eliminate its nuclear weapons and during this process, the US played a leading role in Ukraine's nuclear disarmament. As Ukraine faced the prospect of isolation from the West unless it agreed to denuclearize, it decided to hand over its stockpile to Russia. Since Ukraine has consistently felt security threats from Russia in the post-Cold War period, there is a strong basis for concluding that, unable to counter Russia conventionally, a nuclear-armed Ukraine would have been able to establish an effective deterrent mechanism in the face of a likely Russian encroachment upon its sovereignty.

During the diplomatic negotiations in the 1990s, Ukraine agreed to fulfill two key requirements, which were denuclearization and accession to the NPT as a non-nuclear weapon state. As discussed in this work, this process led Ukraine to be deprived of an effective deterrent vis-à-vis Russia during the Ukraine crisis. Given that nuclear weapons minimize the risk of conflict among nuclear-armed states, such weapons would have produced a stabilizing impact on relations between Russia and Ukraine, reminiscent to cases of US-North Korea or India-Pakistan. Similar to North Korea and Pakistan, Ukraine's retention of its nuclear arsenal would have endowed it with a defensive umbrella against a more powerful rival. Nuclear weapons provide their possessors with absolute deterrence against likely adversaries and in the case of Ukraine, such weapons would have enabled it to mitigate its militarily disadvantageous position vis-à-vis Russia. It is concluded in this work with reference to Russia-Ukraine relations that, denuclearization poses significant security risks for states that face nuclear-armed rivals with revisionist inclinations.

Gazi

Akademik
Bakış

112

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

NATO's Military Structure: Change and Continuity

NATO'nun Askeri Yapısı: Değişim ve Süreklilik

Ali Bilgin VARLIK*

Öz

NATO'nun askeri yapısı komuta ve kuvvet yapısı olmak üzere iki bileşenden oluşur. Komuta yapısı, askeri kuvvetlerin komuta ve kontrolünden sorumlu karargahları içerir. İttifakın kuvvet yapısı ise üye devletlerin NATO'ya tahsis ettiği askeri birliklerden oluşur. İttifak kuruluşundan itibaren komuta yapısında dört büyük dönüşümsel safhayı tecrübe etmiştir. İttifakın, sabit birlikler de dâhil olmak üzere üye devletlerin tahsis ettiği bütün kuvvetlerden oluşan başlangıçtaki kuvvet yapısı, Soğuk Savaş sonrasında birbirini takip eden üç değişiklikle, giderek konuşlandırılabilir (hareketli/taşınabilir) bir yapıya dönüşmüştür. Yeni kuvvet yapısı, kademeli hazırlık seviyesi esasına göre oluşturulmuştur. Bu makale, akademik çalışmalarda nadiren incelenen, NATO'nun komuta ve kuvvet yapısının tarihsel değişim ve dönüşümünü ve bunların gerekçelerini ele almaktadır. Bu bilgi yetkinliğinden hareketle, her iki yapının etkinlik ve rasyonallitesi irdelenmektedir. Bu makalenin savı, NATO'nun geçmişi boyunca ittifakın askeri yapılarının sadece değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığı, aynı zamanda ittifakın evrim ve dönüşümün ana nedenleri ve temel belirleyenlerinden biri olduğudur.

Anahtar Kelimeler: NATO, NATO'nun dönüşümü, NATO'nun Askeri yapısı, dönüşüm, değişim

Abstract

The military structure of NATO is of two components; command and the force structure. Command structure comprises military headquarters responsible for the command and control of the military forces. Force structure of the Alliance is made up of forces allocated to NATO by member states. The Alliance has experienced four major transformative steps in command structure since its establishment. The initial force structure of the Alliance which covers all allocated forces including the fixed ones to NATO has gradually transformed to deployable (movable) force structure by three subsequent changes after the Cold War. The new force structure is set based upon considerations on a gradual readiness level. This paper deals with the historical changes and continuity of NATO's both command and force structures' transformation and their justifications -which have been rarely studied academically. Based upon this knowledge adequacy, effectiveness and rationality of both structures are scrutinised. The argument of the paper is that throughout NATO's past the military structures has not only been a result of organizational change but also one of the main causes and determinants for the evolution and transformation of the Alliance.

Keywords: NATO, NATO's transformation, NATO's military organization, transformation, change

Introduction

NATO is unique, as being the longest-lasting and most successful alliance in the history of mankind. The premise behind its conspicuous sustainability is the ability of the Alliance to proactively and effectively manage change in the

Makale Geliş Tarihi: 29.03.2019. Makale Kabul Tarihi: 17.05.2019

* Assistant Professor (Phd.), Istanbul Arel University, İİBF, IR, bilginvarlik@gmail.com, ORCID:0000-0002-5265-2321

görsel

Akademik
Bakış

113

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

face of uncertainty while preserving its commitment to founding values, interests and principles. NATO's ability to accord and shape security environment can be considered in four folds of which all are mutually integrated: First, the Alliance's solidarity-based upon collective security is fortified by value-based functioning of TTPs (tactic, technique and procedures). Second, this nature of unity enables the Alliance to develop a coherent common vision which embodies for both policies of the Alliance and grand strategies of the member states. Third, the interrelation between common values like democratic culture, consultation, fair burden share and consolidated vision within the framework of strategic concepts help to shape the security architecture as well as PPBPS (planning, programming, budgeting, procedures and systems) of the organization. Forth, all these contribute to determine priorities and member states' participation to NATO operations.

As noted above the security architecture is one of the four basic elements of NATO. The security architecture of the Alliance covers both core and peripheral organizations. The peripheral structure deals with relations with partners. As an umbrella organization, the Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC) provides a multilateral forum for dialogue and consultation on political and security-related issues among Allies and partners. This architecture also includes additional initiatives such as MD (the Mediterranean Dialogue), ICI (Istanbul Cooperation Initiative), CC (Contact Countries) also coded as PatG (Partners across the Globe). The core organization conducts basic functions of the Alliance with the participation of the member states.

Core or internal organization of the Alliance is composed of political, military and complementary structures. NATO is a political alliance as well as a security organization. As the ontological certainty of the Alliance, collective security can be considered as the '*raison d'état*' of the organization¹ which also put forth the crystal-clear military influence to the whole organizational and functional entities. Strategic concepts draw general guidelines for the realization of the vision, more important than that they are main documents to clarify the pure identity of the organization. Starting from the first strategic document; "The Strategic Concept for Defence of the North Atlantic Area"² to the final strategic concept named "Active Engagement, Modern Defence"³

- 1 Klaus Naumann, "NATO's New Command Structure", *Perceptions, Journal of International Affairs*, Volume IV - Number 1, (March - May 1999)
- 2 M.C.3 "Memorandum by the Standing Group to the North Atlantic Military Committee Transmitting the Strategic Concept for the Defence of the North Atlantic Area", 19 October 1949, <https://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a491019a.pdf>
- 3 Strategic Concept 2010, Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, 2010. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf

dated 2010 which outlines three essential core tasks –collective defence, crisis management and cooperative security– all high-level documents consider the *primus inter pares* nature of security without any exception. Thus, military interferences shape the structures and procedures of the Alliance. The main thesis of the paper is that throughout NATO's past changes in military structure have constituted consistent continuity. The supplementary argument of the paper is that the military organization of NATO has not only been a result of organizational arrangements but also one of the main determinants for the evolution and transformation of the Alliance. This paper deals with the historical changes and continuity of NATO's both command and force structures transformation and their justifications. Based upon this knowledge adequacy, effectiveness and rationality of both structures are scrutinised.

Military Influence On The Core Political Organization And The Decision-Making Process In NATO

Military influence on political decision-making process spurred from both functional and structural causes. This influence's functionality lies in NATO's major mission on preserving the security of its members. Structural character of this influence results from its heavily security-based organizational architecture. Led by the political decision-making bodies NATO's military structure has been one of the leading factors of its military formation. Apart from that, there have been mutual interferences between the military structure and transformation of the Alliance. NATO's political structure particularly the NAC (North Atlantic Council) which take decisions on Permanent (representatives) Council or ministerial level meetings or the summits attended by heads of state or government, has always been the steering body for all functions of the Alliance. Having said that NAC is not an influence-proof organization. Not only national interests and expectations of the member states but also collective initiatives and internal organizations of the Alliance which support the NAC, help to shape NATO's organizational changes. Thanks to this type of conduct which makes NATO an open-system helps the Alliance to be more resilient and flexible.

The IS (International Staff) as the primary team to provide advice, guidance and administrative support to the national delegations at NATO Headquarters is composed of bureaucrats with military background. Four out of seven main functions of the IS are directly military in nature. These are: 1) Developing and implementing the defence policy and planning dimension 2) Managing NATO's operational commitments and crisis response capabilities 3) Developing assets and capabilities 4) Managing staff, finances and security standards.⁴

4 Other functions of the IS are: 1) Providing political advice and policy guidance 2) Communicating with the wider public 3) Cooperating with the science community.

Gazi

Akademik
Bakış

115

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

The IMS (International Military Staff) as the military shadow of IS accommodates mainly military staff with various expertise including civilian ones. By close liaison with the IS the IMS provides the linkages between the political and military decision-making bodies of the Alliance. Main areas of concern of the IMS are summarised under seven headings. These are planning and policy; regional cooperation and security; operations; intelligence; logistics and resources; C3 (Consultation, command and control) and the conduct of the SITCEN (NATO Situation Centre). IMS products –mainly assessments, studies, reports etc.– not only provide essentials for MC decisions and policies but also help to re-shape the military structure with continuity and change. Additionally, 55 specialised organisations, agencies and committees operating in 13 areas also provide similar inputs to decision-making bodies of the Alliance.⁵

The MC (Military Committee) as the senior military authority in NATO is an integral part of the policy and decision-making apparatus of the Alliance⁶ and provides an essential link between the political decision-making process within the NAC, DPC (Defence Planning Committee) and the NPG (Nuclear Planning Group) and the integrated command structures of NATO charged respectively with the conduct of military operations and the further military transformation of the Alliance.⁷ The MC is composed of the permanent military representatives, the Chief of Staffs of the member states. The IMS works as the executive body of the MC. Heads of the two strategic commands also take part in MC meetings as required. They are both responsible to the MC for the overall conduct of all Alliance military matters within their areas of responsibility. On the one side, the MC provides the Strategic Commanders with guidance on military matters; and on the other side, it works closely with them to bring forward for political consideration by the NAC, military assessments, plans, issues and recommendations, together with an analysis that puts this information into a wider context and takes into account the concerns of each member country. In sum, the Military Committee serves, inter alia, as a link between the political structure and leaders of member states and the two Strategic Commanders.⁸ Thus, military influence on the core political organization and decision-making process of NATO is realised at a strategic level.

NATO' Military Structure's Transformative Voyage

Apart from the MC which conducts political-military decision-making, NATO's military structure is composed of two components; command structure and

5 NATO web page, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/structure.htm>

6 *AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine*, STANAG 2437, NATO Standardization Office (NSO), 2010, p. 3-2, https://www.fit4russland.com/images/NATO-Kriegsplan_Allied_joint_doctrine_2010.pdf

7 *NATO Handbook*, Public Diplomacy Division, 2006, p. 73.

8 Military organisation and structures, 25 May 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49608.htm

Gazi

Akademik
Bakış

116

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

the force structure. The command structure is the mechanism which enables NATO authorities to command and control the forces assigned by the member states. The command structure of the Alliance follows a hierarchical link through strategic, subordinate regional headquarters and their affiliates.

Currently, the NCS (NATO Command Structure) is composed of ACO (Allied Command Operations) and ACT (Allied Command Transformation), headed respectively by the SACEUR (Supreme Allied Commander in Europe), responsible for operations and the SACT (Supreme Allied Commander Transformation), responsible for transformation. The NATO Force Structure (NFS) consists of military forces (army, navy, maritime etc.) along with their command and control facilities for disposal of the Alliance by the member states, temporarily or permanently, either as part of NATO's multinational forces or as additional national contributions to NATO. These forces are available for NATO operations in accordance with predetermined readiness criteria and with rules of deployment and transfer of authority to NATO command.⁹

NATO's current military structure is an outcome of continuous changes throughout its past. Mainly two basic phenomena have directly affected both command and the force structures of the Alliance; first international security environment, emerging risks, threats, dangers and opportunities; and secondly mutual interactions between the political and military wings. In addition to these two factors accumulation of experiences and constant information and knowledge flows which promote situational and organizational awareness have initiated continuity in change, in Alliance's military structure. In this context, NATO's military structuring mainly has followed requirements of the strategic conceptual approaches of the organization. The Alliance's command structure has experienced four major transformative steps while the force structure witnessed two major shifts since its establishment. Major changes met at the aftermath of the Cold War.

The Cold War Military Structure

Cold War Command Structures

December 19, 1950 when the NAC appointed the SACEUR, the military structure of the Alliance was not well prepared to carry out its mission. There was no command structure to direct the overall defence until the integrated command structure established in 1951. Regional Planning Groups were charged with drawing up plans for the defence of their regions.¹⁰

9 *NATO Handbook*, Public Diplomacy Division, 2006, p. 88; Military organisation and structures, 25 May 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49608.htm

10 1949-1952: Creating a Command Structure for NATO, *History of SHAPE*, <https://shape.nato.int/page14612223.aspx>

Gazi

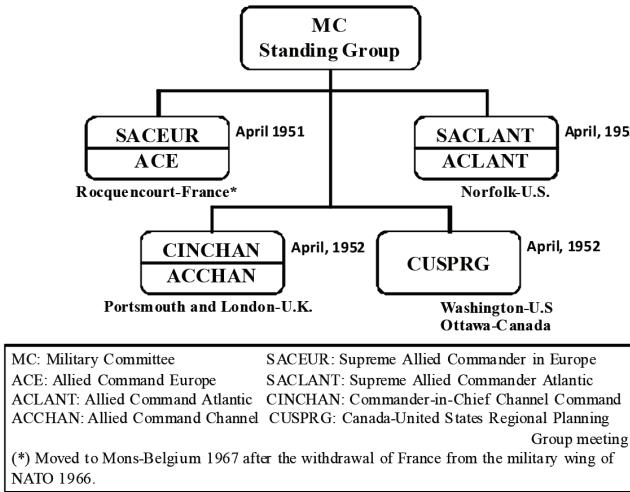
Akademik
Bakış

117

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

NATO's first integrated military structure was formed between 1951 based upon D.C. 24/3 dated 18 December 1951.¹¹ The structure matured between 1952-1954. This structure was heavily relied on SACEUR and SACLANT (Supreme Allied Commander, Atlantic) which were activated in 1951 and 1952 in sequence. Together with these two strategic commands CINCHAN (Commander-in-Chief Channel) and CUSPRG (Canada-United States Regional Planning Group) were operating under NATO Military Committee's Standing Group. This main structure which is combined with one strategic command both in Europe and in the U.S. stood still until 1991 however there occurred various changes in subordinate headquarters at the operational level

(Figure 1.).

Sources:

- NATO the first five years 1949-1954, NATO Archive, NATO, 2008, Ch. 7.
- 1949-1952: Creating a Command Structure for NATO, *History of SHAPE*.
- G.W. Pedlow (SHAPE Historian), "The Evolution of NATO's Command Structure, 1951-2009", p. 4.
- NATO Means Peace (1955-1956), NAO, 1955.

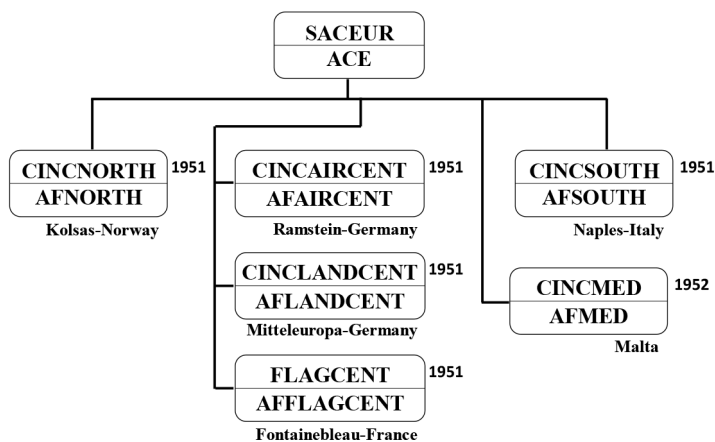
Figure 1. Major NATO Commanders, 1952-1991

11 Standing Group Memoranda (1949-1966), Summary of The NATO Military Command Structure, Terms of References and Areas of Responsibility of the Major NATO Commanders' and Their Immediate Subordinate Commanders, NATO Archives Online, 2017, <http://archives.nato.int/summary-of-nato-military-command-structure-terms-of-references-and-areas-of-responsibility-of-major-nato-commanders-and-their-immediate-subordinate-commanders;isad>

- Before reaching to 1951 organizational structure mentioned ACE (Allied Command Europe) was divided into three CINCs (Commander-in-Chief) based upon geographical areas of responsibility: CINC-North, containing Scandinavia, the North Sea and the Baltic; CINC-Centre, with Western Europe, and CINC-South, covering Italy and the Mediterranean in 1950. Although this concept made great usability in militarily sense but failed on implementation because of major political burdens.¹²

- In 1951 ACE reorganised its first level subordinated under five CINC-NORTH; CINCAIRCENT, CINCLANDCENT, FLAGCENT and CINC SOUTH. In 1952 AFMED (Allied Forces Mediterranean) is added to these regional forces command, increasing the number of forces commands to six (AFNORTH, AIRCENT, LANDCENT, FLAGCENT, AFSOUTH, AFMED) (Figure 2.). This structure which keep the land, air and maritime forces commands of the central region bounding directly to SACEUR although politically compromised and settled diversities between France and the U.K., was too complicated because of its nineteen sub-regional commands.

In addition to 1951 NCS, with the membership of Turkey and Greece to the Alliance in 1952, a land command; LANDSOUTHEAST (Allied Land Forces South-Eastern Europe) was created in Turkey as the subordinate of AFSOUTH in Italy. This was not only because of geographical requirements for effective military conduct but also due to meet political concerns on which nation would lead the ground forces in the region.

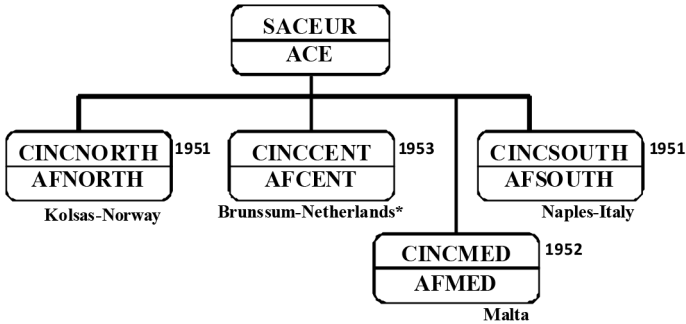
12 Gregory W. Pedlow (SHAPE Historian), "The Evolution of NATO's Command Structure, 1951-2009". <https://shape.nato.int/resources/21/Evolution%20of%20NATO%20Cmd%20Structure%201951-2009.pdf>

Sources:

- NATO the first five years 1949-1954, NATO Archive, NATO, 2008, Ch. 7.
- G.W. Pedlow (SHAPE Historian), "The Evolution of NATO's Command Structure, 1951-2009", p. 2, 5.
- Doris M. Condit., *History of the Secretary of Defense, The Test of War 1950-1953*, Historical Office, Office of the Secretary of Defense, Washington D.C., 1988, p. 364.

Figure 2. Initial ACE Structure, 1951-1953

- In August 1953 ACE command structure simplified and by reorganizing a single CINCENT (Commander-in-Chief) for the region with subordinate Land, Air and Naval Commanders (COMLANDCENT, COMAIRCENT, and COMNAVCENT respectively). Thus, the number of Major Subordinate Commanders in ACE was down to four (**Figure 3.**). This formation lasted until 1967.

(*) AFCENT initially established in Fontainebleau-France, moved 1967.

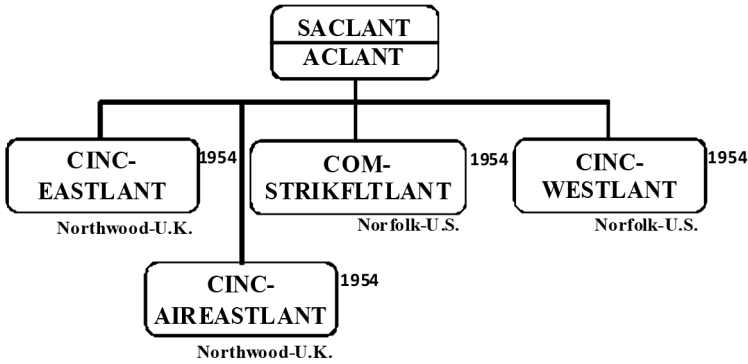
Sources:

- NATO the first five years 1949-1954, NATO Archive, NATO, 2008, Ch. 7.
- G.W. Pedlow (SHAPE Historian), "The Evolution of NATO's Command Structure, 1951-2009", p. 5.
- JFC Brunssum History, <https://jfcbs.nato.int/page583594.aspx>

Figure 3. Major Subordinate Commanders in ACE, 1953-1967

1953 change in NCS retouched to meet the new AOR (Area of Responsibility) requirements of Germany's membership to the Alliance in 1955. There occurred subsequent changes at the subordinates of AFNORTH and AFCENT mainly spurred from the tension on AOR of the Baltic Sea between Germany and Denmark in 1961 and 1961.

- As of 1954, the SACLANT was composed of three headquarters and a naval command. Those subordinate commands were CINCEASTLANT (Commander in Chief East Atlantic Area), CINCAIREASTLANT (Commander in Chief Air East Atlantic Area) COMSTRIKFLTANT (Commander Strike Fleet Atlantic) and CINCWESTLANT (Commander in Chief Western Atlantic Area). Except for the change in 1989 SACLANT retained its main structure until 2003 when its strategic vision changed to the transformation of the Alliance (**Figure 4.**).

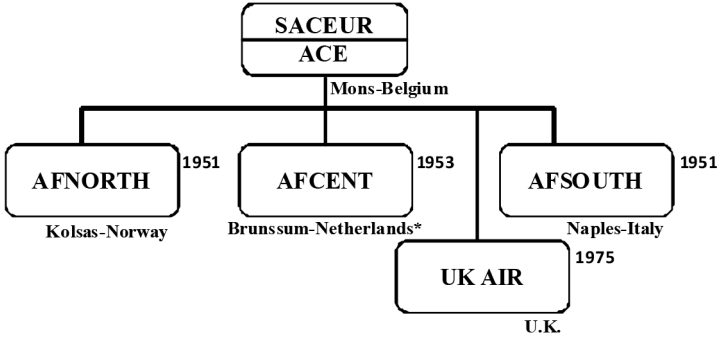

Source: NATO the first five years 1949-1954, NATO Archive, NATO, 2008, Ch. 7.

Figure 4. Major Subordinate Commanders in SACLANT, 1954-2003

- France's withdrawal from the military wing in 1966 obliged the Alliance to re-organise its central and southern regions subordinate headquarters. New arrangement for the central region did not work properly particularly in the air force level since it mismatched the principle of central control. This problem resolved in 1974 with the establishment of Allied Air Forces Central Europe as a major subordinate command of AFCENT which would be active until 1994. In the southern region, AFMED disappeared in June 1967 and AFSOUTH was reorganised with a structure that would remain fundamentally unchanged for the next three decades.
- With the allocation of the UK Air force to ACE with the name of UKAIR (United Kingdom NATO Air Forces) in April 1975 ACE consolidated with a four major subordinate command structure which will be on power until 1994 (**Figure 5.**).

Gazi

(*) AFCENT initially established in Fontainebleau-France, moved 1967.

Source: G.W. Pedlow (SHAPE Historian), "The Evolution of NATO's Command Structure, 1951-2009", p. 11.

Figure 5. Major Subordinate Commands of ACE, 1975-1994

Cold War Force Structure

Throughout the Cold War NFS was composed of three different types of forces; allocated forces, reserve forces and assigned forces by case. Allocated forces which established the core of the NFS, were determined by the defence planning cycle and identified in peace time. Allocated forces were to operate under NATO headquarters' operational command in case of crisis and the war. Those were more active forces readily available. Reserve forces were the ones with low readiness level with lower operational capacity. Assigned forces were the ones given to NATO's operational command case by case.¹³

Overwhelming superiority of the Warsaw Pact on conventional forces deeply influenced the force structure of NATO. In order to face this threat, NATO accelerated its nuclear proliferation on the one hand while trying to compose much possible bulk of conventional forces to defend the territory and assets outlined in article six of its charter on the other hand.¹⁴ Cold War force structure included much possible military units covering the regional security forces, gendarmeries, guard-forces even the coast-guards. This way of conduct was rational for a purely defensive approach. Another characteristic of the Cold War NFS was the relatively low interoperability. Although the U.S. military doctrine and equipment were overwhelmingly common in allied armed forces and military standardisation was at a considerable level, interoperability was not one of the main concerns -as it is today- because of the nature of the threat and NATO's mission limited within the boundaries of territorial defence.

13 Report of the North Atlantic Council Deputies, North Atlantic Council, Fifth Session, Document No 5/2, New York, September 1950; Aydın Alacakaptan (Hazırlayan), *Atlantik İttifakı*, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yayını, 1983, s. 37.

14 The North Atlantic Treaty (1949) Washington D.C. - 4 April 1949

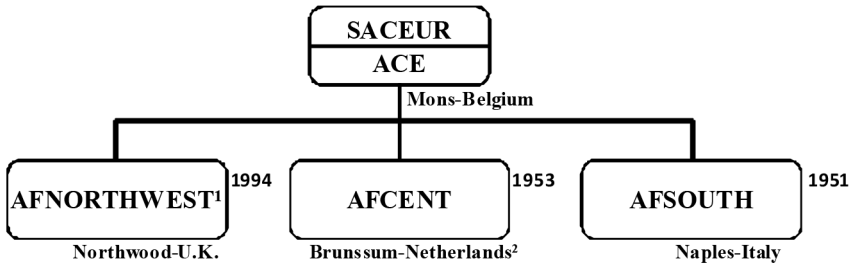

Post-Cold War Military Structure

Post-Cold War Command Structures

The end of the Cold War created a more ambiguous and unstable security environment which could only be met by a broader security concept rather than the traditional defence mentality. 1991 Strategic Concept which justified an era of multi-faceted and multi-directional risks and threats in nature hard to predict and assess¹⁵ highlighted the need for the transformation of NATO's military structure. The post-Cold War era witnessed extensive changes in the NCS.

- In 1991 the Allied Command Channel eliminated and the number of the strategic commands reduced to two; ACE and ACT. Abolishing AFNORTH and UKAIR, AFNORTHWEST (Allied Forces Northwest Europe) was established as a new major subordinate command of ACE in 1994. ACE's new trilateral structure composed of AFNORTHWEST, AFCENT and AFSOUTH lasted until 1999 (**Figure 6.**).

- (1) Decision to close in 1999, close accomplished in 2000.
 (2) AFCENT initially established in Fontainebleau-France, moved 1967.

Sources:

- Gregory W. Pedlow (SHAPE Historian), "The Evolution of NATO's Command Structure, 1951-2009", p. 12.
- The Organisation and Headquarters Structure, <https://www.nato.int/related/afnw/orga.htm>

Figure 6. ACE Command Structure, 1994-1999

- Military Committee's proposal for a 'new' NCS approved in 1997 and implementation commenced in 1999.¹⁶ The two strategic commands the ACE and the SACLANT reorganised with two and three regional subordinate

15 The Alliance's New Strategic Concept, 08 Nov. 1991, article 8, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm?

16 "NATO's Command Structure: The Old and the New", International Military Staff, 01.06.2004, <https://www.nato.int/ims/docu/command-structure.htm>

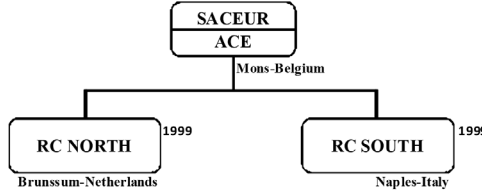
Gazi

Akademik
Bakış

123

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

commands respectively. 1999 ACE restructuring marked a shift from 'allied command' organization to 'regional command' organization. ACE's new dual structure composed of RC NORTH (Regional Command North) and RC SOUTH (Regional Command South) remained until 2003 (**Figure 7.**).

Source: Gregory W. Pedlow, "The Evolution of NATO's Command Structure, 1951-2009", p. 13.

Figure 7. ACE Command Structure, 1999-2003

The main premise for the reorganization of ACE subordinate headquarters into two was to shift concentration of military power to new risks and threats areas rather which were diversified from the Cold War areas of concern. The reorganization policy of this era also oversaw a reduction in subordinate headquarters. Between 1992 and 1999, the number of headquarters reduced from 78 to 20. This reorganization which met a forty per cent reduction in NATO's military structure was the major one in all times of the Alliance history.

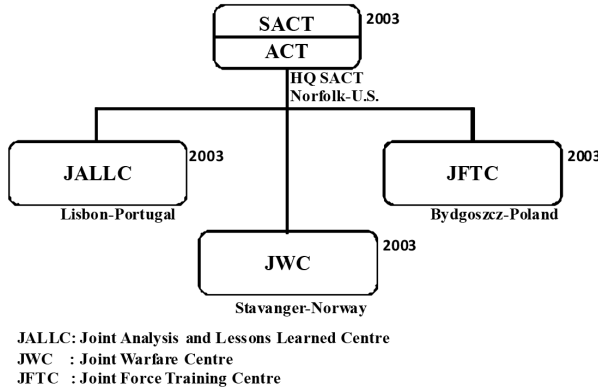
One unique feature of 1999-2003 era was introduction of combined joint task-force concept into NATO's military doctrine. Once again military structuring would enable application of the new warfare approach as well as NATO's transformation for a more flexible, more robust and interoperable combined and joint military capacity. A number of Joint Commands (JCs) as subordinates in place of the single-service land commands of the past, and a number of Combined Air Operations Centres (CAOCs) which replaced previous air commands are prevailed as a consequence of the new military understanding.

- 2003 witnessed a dramatic change in NATO military structure leaving all operational responsibility, including those previously undertaken by SACLANT on the ACE newly named as ACO (Allied Command Operations) and replacing SACLANT by ACT (Allied Command Transformation) which is tasked to promote transformation of NATO forces and capabilities. The headquarters of ACO retained to be called as SHAPE and the commander continued to be named SACEUR. The headquarters of ACLANT transformed to HQ SACT while changing the name of its commander from SACLANT to SACT (Supreme Allied Commander Transformation).

2003 reorganization of NATO's military structure defined distinct tasks to each strategic level commands of the Alliance. ACT's core task is defined as

to lead the transformation of NATO's military structures, forces, capabilities and doctrine.¹⁷ Its key responsibilities are directed in six titles. These are:¹⁸ 1) conducting operational analysis at the strategic on defence planning, 2) concepts, policy, and doctrine development of the Alliance, 3) communications and information systems development, 4) leading training, exercises, evaluation and experimentation of NATO, 5) leading in the area of scientific research and development, 6) providing the direction, control and co-ordination of military cooperation activities across the Alliance along with ACO. ACO's core task is defined as to assess risks and threats, conduct military planning and identify and request the forces needed to undertake the full range of Alliance missions as and when agreed upon by the North Atlantic Council (NAC).¹⁹ Its key responsibilities are directed in six titles. These are: 1) Ensuring NFS effective combined or joint military headquarters, 2) Contributing to stability throughout the Euro-Atlantic area, 3) Conducting strategic level analysis to identify capability shortfalls and assign priorities, 4) Managing the resources allocated by NATO for operations and exercises, 5) develop and conduct training programmes and exercises in conjunction with ACT.

Newly formed SACT's major subordinate units are the JALLC (Joint Analysis and Lessons Learned Centre), the JWC (Joint Warfare Centre) and the JFTC (Joint Force Training Centre) (**Figure 8.**). ACT has direct interrelationships with member-sponsored twenty-five excellence centres. These organisations are considered as indispensable part of training and education of NATO and Partnership for Peace staff and bureaucrats. Certification for the excellence centres are taken over by ACT in co-ordination with ACO.

17 *A/P 01- (D) Allied Joint Doctrine*, op.cit., p. 3A-2.

18 SACT's missions are directed in MC 58/3.

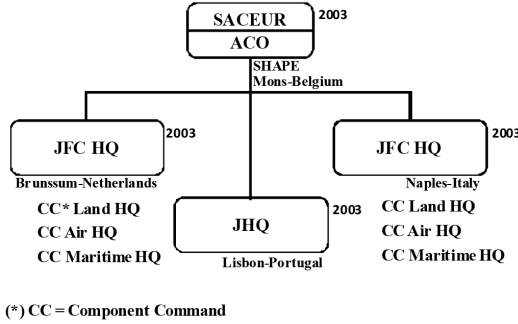
19 *A/P 01- (D) Allied Joint Doctrine*, op.cit., p. 3A-1.

Sources:

- MC 324/1 "NATO Military Command Structure (NCS)", 2004.²⁰
- The NATO Command Structure, Public Diplomacy Division (PDD) – Press & Media Section
https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_02/1802-Factsheet-NATO-Command-Structure_en.pdf

Figure 8. ACT Command Structure, 2003-

According to 2003 restructuring the ACE's subordinate commands were composed of two JFCs (Joint Force Command) one in the north the other in the south as it were 1999 organization and one JHQ (Joint Headquarters). Major differences were in two folds; the first was the establishment of JHQ in Lisbon-Portugal. This HQ was not at the level of JFCs which had already assigned force, merely a ready headquarters formation to command allocated forces in case of crisis. The second major difference was the enhancement of NATO's combined joint operation concept which focus to meet new threats and crisis areas so different from the previous RCs the names of the subordinate commands changed as JFCs (**Figure 9**).

Source: MC 324/1

Figure 9. ACE Command Structure, 2003-2012

This new structuring saw a reduction considerable in operational headquarters. In total there remain ten headquarters: one at strategic level, three at operational level and six at component level. This was the second largest downgrade in military structure after 1999 reorganization mentioned above. The reform also resulted in a significant reduction in Combined Air Operations Centres and reflected a fundamental shift in Alliance thinking.²¹

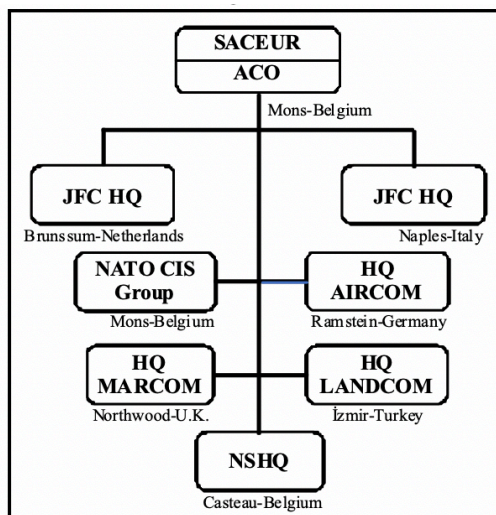
20 MC 324/2 dated 2004 later replaced by MC 324/2 (Final) dated 2010.
 21 NATO A-Z pages (December 2014), p. 584, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20150316_2014_AZ_pages.pdf, in NATO Encyclopaedia (Archived), 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_151400.htm,

Sources:

- The NATO Command Structure, Public Diplomacy Division (PDD) – Press & Media Section
- *AJP-3 Allied Joint Doctrine, for the Conduct of Operations*, Edition C Version 1, NATO Standardization Office (NSO), 2019, p. 1-4.

Figure 10. ACT Command Structure, 2012-

- Taking collective defence, crisis management and cooperative security as the essential core tasks for the Alliance's Strategic Concept 2010²² triggered a change in military structure approved 2011 and transition which started in 2012 completed in 2015. The new shift only modified the ACO while leaving the SACT unchanged (**Figure 10.**).

To sum up, as of 2019 NCS is composed of three levels; strategic, operational and component.²³ The strategic level ACO led by SACEUR is responsible for overall operations²⁴ while ACT led by SACT is dealing with issues on developing capabilities through education, training and exercises, experimentation, assessing concepts and promoting interoperability of the Alliance.²⁵ The operational level responsibilities are dealt with designated operational commanders who exercise their responsibilities through a joint permanent or deployable

22 Strategic Concept 2010.

23 *AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine*, op.cit., p. 3 A-2.

24 *Ibid.*, p. 3 A-3.

25 *AJP-3 Allied Joint Doctrine, for the Conduct of Operations*, Edition C Version 1, NATO Standardization Office (NSO), 2019, p. 1-4, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/797323/doctrine_nato_conduct_of_ops_ajp_3.pdf

Gazi

headquarters.²⁶ The operational level of command is normally exercised by a commander joint force commands (JFCs).²⁷ The operational level also includes single-service command headquarters; NATO CIS Group (NATO Communications and Information Systems Group), HQ AIRCOM (Headquarters Allied Air Command), HQ MARCOM (Headquarters Allied Maritime Command), HQ LANDCOM (Headquarters Allied Land Command) and NSHQ (NATO Special Operations Headquarters). At the component command level, one or more component command headquarters provide service-specific expertise for JFCs, as well as advice on joint operational level planning and execution.²⁸

From organizational management point of view, NATO followed a considerable structural simplification and manpower reduction trend. The current NCS' seven commands function with 6.800 staff.²⁹ When compared the Cold War 33 commands NCS activated by 22.000 posts this meets nearly 21 per cent reduction in the number of commands and a 31 per cent reduction in manpower.

The economization of NCS process is coherent with recently agreed capacity development process of the Alliance called "Smart Defence", which was echoed by the Secretary General, at the Munich Security Conference in 2012. Smart Defence, refers to "ensuring greater security, for less money, by working together with more flexibility."³⁰

Post-Cold War Force Structure

1994 reorganization also reflected the first major change in the concept of NATO's operational approach which led the current force structure. This force structure was even short to meet the security environment requirement of that time but was an important attempt for future development. This initiative is called L-TS (Long-Term Study) triggered the subsequent three review on NFS.³¹ In accordance with Defence Capabilities Initiative³² issued at 1999 Washington Summit, the NATO military authorities agreed in July 2001 on the principles and parameters of the 'new' NFS.

26 *AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine*, loc.cit.

27 *AJP-3, Allied Joint Doctrine, for the Conduct of Operations*, Loc.cit.

28 *AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine*, loc.cit

29 NATO Factsheet, The NATO Command Structure, Public Diplomacy Division (PDD) – Press & Media Section, 2018, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_02/1802-Factsheet-NATO-Command-Structure_en.pdf

30 NATO Multimedia Library, Smart Defence, 2019, <http://www.natolibguides.info/smartdefence>

31 Thomas-Durell Young, *Multinational Land Forces and The NATO Force Structure Review*, June 2000, p. 1-3 <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/1447.pdf>

32 Defence Capabilities Initiative NAC-S (99)69 - 25 April 1999. <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99s069e.htm>

Actually, the new NFS was an outcome of the L-TS NFS which over-saw gradual readiness level-based structuring mainly composed of immediate and rapid reaction forces followed by the main defence forces and augmentations.³³ The new NFS would provide the Alliance with rapidly deployable, mobile, sustainable and flexible multinational forces and their command and control capabilities. The implementation of the new NFS was part of the adaptation of NATO to instable security environment exacerbated by various risks and threats. Considering the intensity and unpredictability of the crisis increased in NATO AOI (Area of Interest) the Alliance enhanced its previous relatively small-scale crisis response organization and established the ARRC (ACE Rapid Reaction Corps).

In 2002 this initiative triggered the NRF (NATO Response Force) structuring which is the highest ready force comprising of air, land, maritime and Special Forces units capable of rapid deployment activated between five to thirty days. This new force structure is fundamental and far-reaching for the success of NATO's future operational capabilities. Overall command of NRF belongs to SACEUR. NATO's two JFCs (based in Brunssum-Netherlands and Naples-Italy) have operational command of the NRF each year on a rotational basis.³⁴ The structure of NRF is composed of a headquarter, VJTF (Very High Readiness Joint Task Force), IFFG (Initial Follow on Forces Group) and FFG (Follow-on Forces Group).³⁵ The combination of these three forces are called DJTF (Deployable Joint Task Force)

According to AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine 2010, "NFS comprises IPF (In-Place Forces) and a pool of DF (Deployable Forces). Both elements are held at graduated readiness levels in order to afford a high degree of flexibility in meeting any requirement to conduct and sustain operations."³⁶ Since IPF conduct or contribute to missions in their vicinity are not supposed to be fully deployable. DF are fully operational to conduct or contribute to missions throughout the AOR and AIR of the Alliance. Both IPF, DP are held at appropriate readiness levels. DF reinforce IPF in case of any collective defence operation.

As mentioned above NFS is architected in accordance with varying readiness levels. Forces for gradual readiness levels are categorised under two layers; 1) GRF (Graduated Readiness Forces) 2) LTBF (Long-Term Build-Up Forces). GRF's duration for reaction is gradually arranged. The latest time for the completion of GRF deployment in total is 180 days. Actually this time

33 Young, *Multinational Land Forces and The NATO Force Structure Review...* p. 6.

34 NATO Response Force (NRF) Fact Sheet, <https://jfcbs.nato.int/page5725819/nato-response-force-nrf-fact-sheet.aspx>

35 Ibid.

36 *AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine*, op.cit., p. 3 A-3.

Gazi

Akademik
Bakış

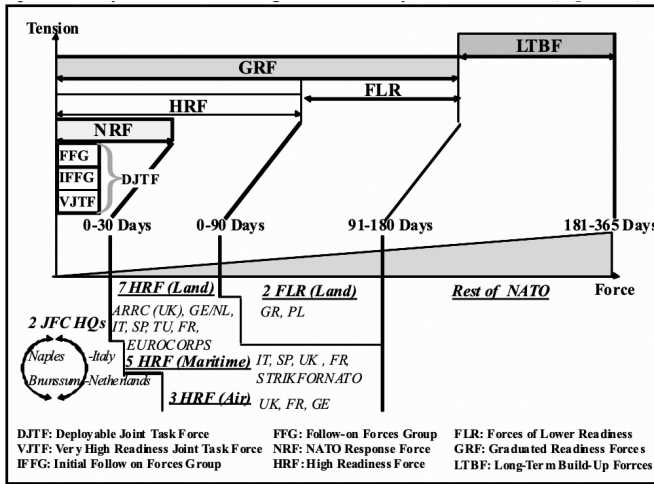
129

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

interval is divided between follow on forces at different readiness levels. LTBF react 180 days after the first deployment of NRF.

GRF are composed of HRF (High Readiness Forces) and FLR (Forces of Lower Readiness). HRFs which include service-specific forces are to respond rapidly to the full range of Alliance missions. HRFs are organised in a pool of single-service formation. In order to be able for a flexible composition of force appropriate to the mission, force structure of any operation is composed by assigning forces from the pool of HRFs. In another word, force packages are built around HRFs dependent upon the task. Generically the scales of HRFs for ground forces is a division or brigade with independent operational capability; for air force, a task force capable of conducting at least 200 sorties per day; for navy, a fleet or a task force which could include aircraft carrier and at least six frigates. HRF have the capacity to be activated within 90 days. FLR are the second echelon forces which reinforce or rotate HRF in action. FLR's duration for activation is between 91-180 days. Currently there are nine GRF (Land) (Seven HRF and two FLR, five HRF (Maritime) and three HRF (Air))³⁷

AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine 2010 defines LTBF as: "an augmentation capability for the worst-case scenario of large-scale defence operations, thereby enabling the Alliance to build-up larger forces, both for limited requirements and in response to any fundamental change in the security environment".³⁸ (Figure 11.).³⁹

37 High Readiness Forces and Headquarters in the NATO Force Structure, <https://shape.nato.int/page134134653.aspx>

38 AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine, op.cit., p. 3 A-4.

39 NATO Multimedia Library, "The New NATO Force Structure", International Military Staff, 2011, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69721.htm

Sources:

- High Readiness Forces and Headquarters in the NATO Force Structure.
- *AJP-3 Allied Joint Doctrine, for the Conduct of Operations*, NATO Standardization Office (NSO), 2019.
- *AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine, STANAG 2437*, NATO Standardization Office (NSO), 2010.

Figure 11. NATO Force Structure and Gradual Readiness Levels

Conclusion

The organizational structure of NATO mainly consists of peripheral and internal organizations. The peripheral one covers partners while the internal organization includes political and military institutions supported by the member states. Mutual interferences between these organisations have initiated conceptual changes in NATO.

The military organization of NATO has not only been a result of organizational arrangements but also one of the main determinants for the evolution and transformation of the Alliance. Military influence on political decision-making process spurred from both functional and structural causes. NATO's military organization is composed of both command and force structure. Regional headquarters are the core elements of the command structure. Force structure of the Alliance is the composition of military forces allocated to NATO commands by the member states.

NATO's past changes in military structure have constituted consistent continuity. After a short while of its establishment, NATO transformed into the integrated command structure. This shift which started in 1951 and matured in 1954 has constituted a seamless, continues transformation up-to-date. Until 2003 regional responsibility was divided into two major strategic commands; ACE (Allied Command in Europe) and ACLANT (Allied Command in Atlantic).

Until the end of the Cold War ACE experienced five major organizational change -consequently in 1951, 1953, 1967, 1975 and 1994- in its subordinate commands. 1951 ACE structure which oversees military necessities was hampered by the political issues between France and the UK. NATO's command structure continued to change in 1952 with the enlargement of the Alliance to south-east Europe including Turkey and Greece. The command structure which came into body in 1953 lasted 14 years, until 1967. During this period the change which took place in 1954 on the restructuring of the SACLAND would survive 36 years –except for the amendment in 1989- until 2003. The period of 1967-1975 witnessed changes caused by France withdrawal from the military wing of the Alliance (in 1966) and UK Air Force's consolidation to NATO's command structure. 1975-1994, 19 years lasting command structure

Gazi

of the Alliance was composed of three Allied Force Commands based upon the distribution of responsibility between the northern, central and southern regions and UK Air Forces.

The post-Cold War era witnessed four major changes succeeding in 1991, 1994, 1999, 2003 and 2012 in ACE.

In 1991 cancellation of the Channel Command of U.K. reduced the main strategic commands into two; ACE and ACT. In 1994, AFNORTH stationed in Norway was replaced by UK stationed AFNORTHWEST keeping the trilateral subordinate command structure of ACE. When the clouds of the fall of the Berlin Wall in 1989 disappeared and the revive of threat from central and eastern Europe constantly eliminated in 1997 NATO initiated an effort for a 'new' command structure which would come into force in 1999. Thus, ACE transformed into bi-regional subordinate commands between the north and the south both of which have mutual operational capacity complement each neighbouring command. This structure enabling major reduction in the number of subordinate commands and the posts designated at headquarter remained until 2003. 2003 witnessed another dramatic change in NATO's command structure which concentrates all operational responsibility into ACE with its new naming ACO and transforming SACLANT to ACT which became the solely responsible major command for the transformation and training of the Alliance. ACO's 2003-2012 structure was reflecting a trilateral joint force command headquarters divided between Brunssum/Netherlands, Naples/Italy and Lisbon/Portugal. Except for the last all others were commanding land, air and maritime headquarters. The current command structure of the ACO activated in 2012 -leaving the headquarters in Lisbon to ACT- retains the other two joint forces commands; additional includes land, air and maritime headquarters in İzmir/Turkey, Remstein/Germany and Northwood/UK respectively. NATO's Communication and Information System Group and the Security Headquarters in Belgium are also included to ACO.

NATO's Cold War force structure which focuses to balance the superiority of the Warsaw Pact in conventional forces was composed of all possibly available forces at three categories; allocated forces, reserve forces and assigned forces by case. This force structure was purely defensive within the territorial boundaries of the member states. The post-Cold War era dictated new military requirements to face various symmetric and asymmetric risks and threats including the ones beyond the original area of responsibility of the Alliance noted in article six. This enforced NATO force structure to transform territorial defence in-place feature to deployable force formation. This also shaped a gradual build-up of forces architecture which is composed of NRF, GRF (includes HRF and FLR) and LTBF.

References

- AJP 01- (D) Allied Joint Doctrine*, STANAG 2437, NATO Standardization Office (NSO), 2010, https://www.fit4russland.com/images/NATO-Kriegsplan_Allied_joint_doctrine_2010.pdf
- AJP-3 Allied Joint Doctrine, for the Conduct of Operations*, Edition C Version 1, NATO Standardization Office (NSO), 2019, p. 1-4, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/797323/doctrine_nato_conduct_of_ops_ajp_3.pdf
- ALACAKAPTAN, Aydın (Ed.), *Atlantik İttifakı*, Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yayını, 1983.
- CONDIT, M. Doris, *History of the Secretary of Defense, The Test of War 1950/1953*, Historical Office, Office of the Secretary of Defense, Washington D.C., 1988, p. 364.
- Creating a Command Structure for NATO, *History of SHAPE*, <https://shape.nato.int/page14612223.aspx>
- Defence Capabilities Initiative NAC-S (99)69 - 25 April 1999. <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99s069e.htm>
- High Readiness Forces and Headquarters in the NATO Force Structure. JFC Brunsum History, <https://jfcbs.nato.int/page583594.aspx>
- M.C.3 "Memorandum by the Standing Group to the North Atlantic Military Committee Transmitting the Strategic Concept for the Defence of the North Atlantic Area", 19 October 1949, <https://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a491019a.pdf>
- MC 324/1 'NATO Military Command Structure (NCS)', 2004.
- MC 58/3, 'Terms of Reference for the Supreme Allied Commander Transformation' 17 May 2004.
- Military organisation and structures, 25 May 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49608.htm
- NATO A-Z pages (December 2014), p. 584, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20150316_2014_AZ_pages.pdf, in NATO Encyclopedia (Archived), 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_151400.htm,
- NATO Factsheet, The NATO Command Structure, Public Diplomacy Division (PDD) – Press & Media Section, 2018, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_02/1802-Factsheet-NATO-Command-Structure_en.pdf
- NATO Handbook*, Public Diplomacy Division, 2006.
- NATO Means Peace (1955-1956), NAO, 1955, http://archives.nato.int/uploads/r/null/1/3/137318/0064_NATO_Means_Peace_1955-1956_ENG.pdf
- NATO Multimedia Library, Smart Defence, 2019, <http://www.natolibguides.info/smartdefence>

Gazi

Akademik
Bakış

133

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

NATO Response Force (NRF) Fact Sheet, <https://jfcbs.nato.int/page5725819/nato-response-force-nrf-fact-sheet.aspx>

NATO The First Five Years 1949-1954, NATO Archive, NATO, 2008, Ch. 7.

NATO web page, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/structure.htm>

NATO web page 1949-1952: Creating a Command Structure for NATO, *History of SHAPE*, <https://shape.nato.int/page14612223.aspx>

NATO's Command Structure: The Old and the New, International Military Staff, 01.06.2004, <https://www.nato.int/ims/docu/command-structure.htm>

NAUMANN, Klaus, "NATO's New Command Structure", *Perceptions, Journal of International Affairs*, Volume IV - Number 1, (March - May 1999).

PEDLOW, Gregory W. (SHAPE Historian), "The Evolution of NATO's Command Structure, 1951-2009". <https://shape.nato.int/resources/21/Evolution%20of%20NATO%20Cmd%20Structure%201951-2009.pdf>

Report of the North Atlantic Council Deputies, North Atlantic Council, Fifth Session, Document No 5/2, New York, September 1950

Standing Group Memoranda (1949-1966), Summary of The NATO Military Command Structure, Terms of References and Areas of Responsibility of the Major NATO Commanders' and Their Immediate Subordinate Commanders, NATO Archives Online, 2017, <http://archives.nato.int/summary-of-nato-military-command-structure-terms-of-references-and-areas-of-responsibility-of-major-nato-commanders-and-their-immediate-subordinate-commanders.isad>

Strategic Concept 2010, Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, 2010. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf

The Alliance's New Strategic Concept, 08 Nov. 1991, article 8, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm

The NATO Command Structure, Public Diplomacy Division (PDD) – Press & Media Section https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_02/1802-Factsheet-NATO-Command-Structure_en.pdf

The North Atlantic Treaty (1949) Washington D.C. - 4 April 1949.

The Organisation and Headquarters Structure, <https://www.nato.int/related/afnw/orga.htm>

YOUNG, Thomas-Durell, *Multinational Land Forces and The NATO Force Structure Review*, June 2000, p. 1-3 <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/1447.pdf>

ABD’de Yükselen Popülist Dalga ve Trumpizm: Neoliberal Küreselleşme, Ekonomik Kriz, Siyasetin İşlevsizleşmesi ve Elitizme Karşı Bir Geri Tepki mi?

The Rise of the Populist Wave and Trumpism in the US: A Backlash Against Neoliberal Globalisation, Economic Crisis, Dysfunctional Politics and Elitism?

Ömer KURTBAĞ*

Öz

Bu çalışma, ABD’de son yıllarda yükselişe geçen ve Donald Trump’ın 2016’da başkan seçilmesiyle kendini gösteren popülist dalgayı çözümlemektedir. Çalışmanın temel savı, bu yeni nesil Amerikan popülizminin, anti-elitizm, halk iradesinin üstünlüğü, ideolojik kafa karışıklığı ve çoğulculuk karşıtlığı gibi popülizmin pek çok özelliğini bünyesinde taşıdığıdır. İkinci olarak çalışma, Amerikan ekonomisi, demokrasisi ve siyasetindeki krizin ve çürümenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu tablonun, siyasal sistemin gözden geçirilmesi ve yenilenmesi ihtiyacını ortaya koyduğunu savunmaktadır. Son olarak ise, Amerikan popülizminin geçmişteki örnekleri gibi, güncel popülizmin de sistemi düzeltici bir işlev görebileceği, ancak bu fırsatın kullanılmaması halinde popülizmin liberal olmayan bir demokrasiye ve hatta otoriterliğe evrilme riski taşıdığı savıyla çalışma tamamlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trump, Amerikan popülizmi, Amerikan siyaseti, siyasal işlevsizlik, Trumpizm.

Abstract

This study attempts to analyse the rise of the neo-populist wave in the US, which is most evident in Donald Trump’s 2016 presidential election victory. Its main argument is that contemporary American populism shares the main traits of populism, such as anti-elitism, the rule of popular will, ideological confusion, and anti-pluralism. Secondly, it contends that the current political landscape of neo-populism has manifested through the decay of a globalised American economy and its fundamental democracy and politics, which demonstrates the need for a major overhaul of the establishment. Thirdly, the study concludes with the observation that populism may play a corrective role in the recovery of the US economy and its politics, and it suggests that if this opportunity cannot be seized then this form of populism could evolve into an illiberal democracy or even authoritarianism.

Key Words: Trump, American populism, American politics, political dysfunction, Trumpism.

Makale Geliş Tarihi: 03.08.2019. Makale Kabul Tarihi: 05.04.2020

* Erciyes Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: omer.kurtbag@erciyes.edu.tr; ORCID İD: 0000-0002-5702-7912.

Görüş

Akademik
Bakış

135

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Giriş

Popülizme yabancı olmayan ve geçmişte hem liberal-ilerlemeci hem de sağ-muhafazakâr popülist hareketlenmelere tanık olan ABD’de, son yıllarda özellikle de 2016 başkanlık seçimleri ile ivme kazanan, bir başka popülist dalga daha yaşanmaktadır. Bu çalışma, Donald Trump’ın başkan seçilmesiyle somutlaşan bu dalgayı, popülizm kavramını teorik bakımdan ele aldıktan, demokrasi ile popülizmin ilişkisini ortaya koyduktan ve özellikle sağ ile sol popülizm ayırımına değindikten sonra, tespit ettiği popülizmi niteleyen temel unsurlar üzerinden çözümlenmektedir.

Bu çözümlenmelerin ardından, popülizmin anti-elitizm, halk iradesine olan inanç, ideolojik muğlaklık ve tutarsızlık ile çoğulculuk karşıtlığı gibi temel özelliklerine Trumpizm’in ne ölçüde uygun düştüğü irdelenecektir. Çalışma, Trumpizm’in getirdiği sistem karşıtı hareketlenmeden ve eleştirilerden yararlanılarak Amerikan ekonomisinin ve siyasetinin içine düştüğü kriz durumundan çıkmada popülizmin olumlu bir rol oynayıp oynayamayacağını tartışarak son bulacaktır.

Popülizm Kavramı ve Popülizm-Liberal Demokrasi İlişkisi

Bu ilk bölümde, öncelikle popülizm kavramının tanımındaki güçlük, literatürün önde gelen isimlerinin kavrama yönelik farklı yaklaşımları çerçevesinde çözümlenecektir. Ardından ikinci alt başlıkta ise, popülizmin liberal demokrasi ile sorunlu ve tartışmalı ilişkisi, popülizmi liberal demokrasiye tehdit olarak gören, liberal demokrasinin bir gereği olarak gören ve bu iki yaklaşımı da benimsemeyip bu tür bir çıkarımın a priori yapılamayacağını savunan üç farklı yaklaşım çerçevesinde irdelenecektir.

Tanım Güçlüğü ve Teorik Tartışmalar

Geçmişte marjinal bir olgu olarak görülen popülizm, özellikle son otuz yıldır tüm dünyada yaşanan popülist dalgalanmalarla birlikte günümüzde ana akım siyasetin bir parçası haline gelmiştir.¹ Bu süreçte, bir siyasal temsil biçimi olarak popülizmin ana akım siyaseti olumlu yönde dönüştürücü bir etkisi ve katkısı da olmuştur.

Son birkaç yıldır ise, dünyada 2008-2009 küresel mali krizinin etkisiyle yeni bir popülist hareketlenme yaşanması ve bunun gerek Batı’da gerekse Batı dışı dünyada siyaseti derinden etkilemesi sonucunda, popülizm yeniden tartışma konusu haline gelmiştir. Bir yandan popülizm, milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı gibi liberalizmle sorunlu (illiberal) eğilimler güçlenirken, diğer yandan sıradan vatandaşların taleplerine duyarsız liberal teknokrat yönetim tarzının son dönemdeki yükselişi de aynı şekilde endişe vermektedir. Bu şartlar

1 Benjamin Moffitt, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press, Stanford 2016, p. 2.

altında, günümüzdeki popülizm, Mudde’nin deyimiyle, “demokratik olmayan liberalizme liberal olmayan bir demokratik tepki” olarak nitelenebilir.²

Popülizm, bugüne kadar çok farklı şekillerde tanımlanmış ve anlamı ile mahiyeti giderek belirsizleşip, bulanıklaşmış bir kavram haline de gelmiştir. Wolkenstein, Moffitt, Albertazzi ve Mueller’in tespitiyle, popülizm bugün esasen “tartışmalı bir kavram” olarak kabul edilmektedir.³ Popülizmin sürekli değişen doğası ise, onu belli bir teorik çerçeveye oturtmayı güçleştirmektedir.⁴ Yine Taggart’a göre, bu sıra dışı kavram, ele avuca sığmaz ve kavranması zor bir karaktere sahiptir.⁵ Dolayısıyla, teorik tanımı ve içeriği hayli tartışmalı olan bu muğlak kavramın, hem siyasi rakiplerce birbirlerini suçlarken kullanılmasından hem de farklı coğrafyalarda farklı anlamlar kazanmasından dolayı, genel bir tanımını yapmak iyice zorlaşmıştır. Hatta kimileri, aşırı kullanımından, muğlaklığından ve partizanca tanımlanmasından dolayı kavramı bilimsel bakımdan kullanışlı bulmayarak tümüyle reddeder.⁶

Siyaset bilimciler popülizmi tanımlamak için “ideoloji”, “söylem”, “dünya görüşü”, “hareket” ve “sendrom” gibi birçok farklı kavram kullanmıştır. Dolayısıyla, siyaset bilimi literatüründe genel bir popülizm teorisinden söz etmek güçtür. Siyasetçilerin ve onları destekleyen halkın popülist olarak tanımlanmasında başvurulabilecek üzerinde uzlaşılmış ve tutarlı ölçütler de yoktur. Bunlara ilaveten, Komünizmdeki gibi bir “Popülist Enternasyonel”, popülizmin dayandığı temel metinler ya da eserler ve evrensel kabul gören popülist ikonlar olmadığı gibi, popülist hareketlenmeler arasında tarihsel devamlılık da pek yoktur.⁷ Nitekim popülist partiler de, genelde büyük vizyonlara ya da kapsamlı ideolojik projelere sahip değildir. Bu nedenle popülizm, genelde köklü reform yapma yeteneğini haiz değildir.⁸

2 Cas Mudde, “The Problem with Populism”, *The Guardian*, 17 Şubat 2015, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/feb/17/problem-populism-syriza-podemus-dark-side-europe>, (Erişim Tarihi 01 Haziran 2018).

3 Moffitt, a.g.e., p. 11; Fabio Wolkenstein, “Populism, Liberal Democracy and the Ethics of Peoplehood”, *European Journal of Political Theory*, 0/0, 2016, p. 3; Daniele Albertazzi-Sean Mueller, “Populism and Liberal Democracy: Populists in Government in Austria, Italy, Poland and Switzerland”, *Government and Opposition*, 48/3, p. 346.

4 Viktor Jakupec, *Development Aid – Populism and the End of the Neoliberal Agenda*, Springer, Cham 2018, p. 57.

5 Paul A. Taggart, *Populism*, Open University Press, Buckingham 2000, p. 1.

6 Moffitt, a.g.e., p. 11; Daniele Albertazzi-Duncan McDonnell, “Introduction: The Sceptre and the Spectre”, Daniele Albertazzi-Duncan McDonnell, Eds., *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave Macmillan, New York 2008, p. 3; Francisco Panizza, “Introduction: Populism and the Mirror of Democracy,” Francisco Panizza, ed., *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, London and New York 2005, p. 1.

7 Paris Aslanidis, “Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective”, *Political Studies*, 64, 2016, p. 89.

8 Taggart, a.g.e., p. 1.

Popülizm literatüründe günümüzdeki hâkim paradigmayı, Mudde ve Canovan'ın popülizmi *ideoloji* olarak gören yaklaşımları oluşturur. Mudde popülizmi, "toplumu nihayetinde safkan halk ve yoz elitler şeklinde türdeş ve birbirine düşman iki gruba ayıran ve siyasetin de halkın genel iradesini (volonté générale) yansıtmayı gerektirdiğini savunan" bir olgu olarak tanımlar.⁹ Popülizm ona göre, milliyetçilik, liberalizm ya da sosyalizm gibi *eksiksiz* ideolojilerle kıyaslandığında *sınırlı* kapsama, karmaşıklığa ve tutkuya sahip bir ideolojidir. Mudde için popülizm, bu özellikleriyle "zayıf çekirdekli" (thin-centred) bir ideoloji olarak görülmelidir.¹⁰

Canovan da, Mudde ile benzer görüşü paylaşır ve her ikisi de, literatürde bir ideolojiyi tanımlayan en önemli bileşenlerden olan tutarlılığın (coherence) popülizmde olmadığını açıkça ya da zımnen kabul eder.¹¹ Ancak popülizmin gücü ve önemi, bukalemun gibi duruma göre renk değiştirebilmesi ya da kalıba girebilmesi ile eksiklerini diğer ideolojilerle bağ kurarak giderebilmesinde yatar.

Bu nedenle, ideolojik olarak çok farklı yelpazeden siyasi hareketler, partiler ya da liderler popülist olarak nitelenebilmiştir. Örneğin, ABD'deki Halk Partisi, Arjantin'deki Peronizm, Venezuela'da Chavez, Fransa'da Le Pen ve Hollanda'da Wilders gibi. Bunlar arasında gerçekten ideolojik bir tutarlılık bulmak zordur. Aslanidis'e göre ise, popülizm aslında bu haliyle bir ideoloji olarak tanımlanmaktan uzaktır. Bir ideoloji olarak tanımlansa bile, bu, entelektüel olarak güçlü ya da tutarlı olduğu anlamına gelmemektedir.¹²

Bunların haricinde, popülizmi ideoloji olarak tanımlayan bir başka ikili de, Albertazzi ve McDonnell'dır. İkiliye göre, popülizm egemen olan halkı "haklarından, değerlerinden, refahından, kimliğinden ve sesinden yoksun bırakan (ya da bırakmaya kalkan)" elitler ile tehlikeli "öteki"lerin karşısına "erdem sahibi ve türdeş halkı koyan" bir ideolojidir.¹³

Popülizmi bir *ideoloji* olarak gören görüşün dışında, ona bir *strateji*, bir *söylem* ve bir *tarz* olarak bakan üç ayrı görüş daha vardır. Weyland popülizmi bir strateji olarak niteler ve siyasi liderlerin halkın doğrudan, aracısız ve kurumsallaşmamış desteğini almak üzere kullandığı bir siyasi strateji çerçevesi çizer.¹⁴ Söylem olarak popülizm tanımlaması, yozlaşmış elitlerin siyasi otoriteyi halktan çalmasına değinir ve dolayısıyla halk egemenliği kavramının kutsanmasına dayanır. Laclau ve Mouffe'a göre, popülizm söylemsel bir pratiktir ve özgürle-

9 Cas Mudde, "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39/4, 2004, p. 543.

10 Aynı yer.

11 Aslanidis, a.g.m., p. 89.

12 Aynı yer.

13 Albertazzi-McDonnell, a.g.e., p. 3.

14 Kurt Weyland, "Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, 34/1, October 2001, p. 14, 18.

şimci özelliklere sahiptir.¹⁵ Popülizmin varlığını tespit edebilmek için siyasal aktörlerin söylemlerine bakılmalı, elit karşıtı ve halktan yana bir söylem bulunması halinde de popülizmin varlığından söz edilmelidir.¹⁶ Moffitt'in tanımı ise, popülistler için mesajın kendisinden ziyade bunun nasıl iletildiğinin önemli olduğundan hareketle, popülizmi bir siyaset tarzı olarak görür.¹⁷

Popülizmde, farklı ideolojik konumlarından dolayı sağ-sol popülizm ayırımı da sıklıkla yapılmaktadır. Sağ popülizm kültürel-milliyetçi bir halk tanımına sahipken sol popülizm ise rekabetçi/mücadeleci bir halk tanımına sahiptir. Sağ popülizmin halk tanımı, kültürel tecrübe ve pratiklerle önceden belirlenmiş olup tartışmaya açık değildir.¹⁸ Bu ise liberal demokrasinin temel ilkeleleriyle çelişen bir tutumdur. Zira kimin halka ait olduğuna dair sınırlar çizmenin siyasi bir eylem olduğu düşünüldüğünde, siyasal iktidarın sadece halka dâhil olanların taleplerine cevap vermesine yönelik popülist tutum da bu çelişkinin kaynağıdır.¹⁹ Sol popülizmin mücadeleci halk tanımına gelince, bu tanım, farklı siyasal aktörler arasındaki mücadeleyle sürekli değişir ve halkın tanımının sınırları kapitalist yerleşik düzen karşıtı siyasal hareketlilikçe belirlenir.²⁰ Bu görüş, dışlayıcı ve determinist olan sağ popülist tanıma kıyasla liberal demokrasi ile daha uyumludur. Ancak söz konusu görüş de, kimin halk olduğunu belirleme konusunda herhangi bir norm önermediği gibi, Wolkenstein'a göre meseleyi aşırı siyasileştirir.²¹ Dolayısıyla, sağ popülizm kadar sol popülizm de anti-liberal tutumlar geliştirebilir.

Sağ popülistler de sol popülistler de, yerleşik düzene veya elitlere karşı halkı savunma iddiasındadırlar. Sol popülizmde, en alttakiler ve ortadakiler ile en tepedekiler dikey bir ilişki içinde karşı karşıyadırlar. Sol popülizm böylelikle ikili (diydadik) bir ilişki öngörürken, sağ popülizm ise üçlü bir ilişki biçiminden söz eder. Sağ popülistler, bu noktada göçmenler, siyahlar ya da Müslümanlar gibi (aşağıdaki) üçüncü bir grubun çıkarına hizmet etmekle suçladıkları (yukarıdaki) elitlere karşı (aradaki) sıradan halkı savunurlar.²² Gündemleri bakımından ele alındığında, sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı ana hedefi haline getiren siyasi aktörlerin tutumunu sol popülizm olarak nitelemek mümkündür. Bunlar, kamu harcamalarını artırır, sosyal programların kapsamını genişletir, istihdama vurgu yapar ve işçilerin hak ve kazanımlarını genişletmek üzere istihdam piyasasına müdahale ederler. Sağ popülizm ise öncelikli hedefleri ara-

15 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford and New York 2017, p. 3.

16 Aslanidis, a.g.m., p. 97.

17 Moffitt, a.g.e., p. 4.

18 Wolkenstein, a.g.m., p. 5.

19 A.g.m., p. 6.

20 A.g.m., p. 7.

21 A.g.m., p. 8.

22 John B. Judis, *The Populist Explosion: How the Great Recession Transformed American and European Politics*, Columbia Global Reports, New York 2016, p. 15-16.

sına refahı yeniden dağıtıcı politikaları ve sosyal eşitliği almazken ekonomik istikrarı ve fiziki güvenliği önceler.²³

Sağ popülizm, işçi sınıfının endişelerini kendi çıkarları uğruna kullanan zengin elitlerin ideolojisidir. Ayrıca bunların, söz konusu endişeleri kullanarak ve pek de demokratik olmayan yöntemlere başvurarak iktidara gelme çabalarını ifade eder. “İlerlemeci” sol popülistler ise elitleri ve üst sınıfları hedef alırlar. İşçi sınıfına sınıf bilinci aşılıyarak iktidara gelmeye çalışırlar. Ancak her iki tür popülizm de, kendi gündemlerini hayata geçirmek için anayasa dışı yöntemleri kullanabilir ve demokratik olmayan yollara başvurabilir.²⁴

Popülizmi açıklamaya çalışan yaklaşımlarda, aralarındaki farklılıklara rağmen, yine de belli bazı ortak noktalar tespit etmek mümkündür. Popülizmin, yerleşik düzene (establishment) ve bu düzenin temsilcisi (seçilmiş politikacılar, hükümet bürokrasisi, köşe yazarları, entelektüeller, zengin iş insanları gibi) ekonomik, siyasi ve kültürel elitlere karşıtlığı/meydan okuması ilk ortak noktalardanır. Popülizmde, kurgusal da olsa ahlaken saf, türdeş ve erdemli bir halk ile bu sahici halkın dışında kalan ötekiler olarak “elitler” ve “azınlıklar” karşı kutuplar şeklinde konumlandırılır.²⁵ Siyaset de, saf halk ile sırf kendi çıkarını gözeten elitler arasında gerçekleşen sert bir mücadeledir. Popülistler, kimseye karşı sorumluluk duymayan elitlerin kontrolündeki yerleşik düzeni sertçe eleştirirlerken, kendilerinin de halk iradesinin tek hakiki ve meşru temsilcisi olduklarını savunurlar. Bu haliyle popülizm, siyasetin kendisine karşı bir siyaset biçimine bürünür.²⁶ Popülistlere göre, yozlaşmış, asalak ve hatta hain olarak tanımlanan elitler, kendi ülkelerine ve halklarına tamamen yabancılaşmışlardır. Elitleri şeytanlaştırmasıyla popülizm tüm kötülüğün bunlardan kaynaklandığına inanır ve bu kötülükleri de bir komploya bağlayarak komplo teorilerine yatkın hâle gelir.²⁷ Bu yoz ve yabancılaşmış elitler, yönetimdeyken halkın çıkarlarını gözetmedikleri ve halk tanımının dışında kalan azınlıkların çıkarları için çalıştıkları gerekçesiyle popülizmin doğrudan hedefi olurlar.²⁸ Böylelikle popülistler, halkın tek gerçek sesinin ve temsilcisinin kendileri oldukları savıyla, siyasetin dışında kalmış ya da bırakılmış “sıradan halkın” (common people) desteğini almaya çalışırlar. Popülist liderler, halktan biri gibi görünmekle kalmaz, aynı zamanda halkın tek kurtarıcısının kendileri olabileceği imajını da ver-

23 S. Erdem Aytaç-Ziya Öniş, “Varieties of Populism in a Changing Global Context: The Divergent Paths of Erdoğan and Kirchnerismo”, *Comparative Politics*, 47/1, October 2014, p. 45.

24 T. J. Coles, *President Trump, Inc. How Big Business and Neoliberalism Empower Populism and the Far-Right*, Clairview Books, W. Sussex 2017, p. 14-15.

25 Albertazzi-McDonnell, a.g.e., p. 3; Albertazzi-Mueller, a.g.m., p. 348; J. Eric Oliver-Wendy M. Rahn, “Rise of the Trumpenvolk: Populism in the 2016 Election”, *The Annals of the American Academy*, 667, September 2016, p. 190.

26 Panizza, a.g.e., p. 12.

27 Taggart, a.g.e., p. 105.

28 Albertazzi-McDonnell, a.g.e., p. 5.

meye çalışırlar.²⁹ Hatta popülist liderler, bu noktada işlerini güçlerini bırakıp halkı kurtarmak amacıyla siyasetin kirlenmiş dünyasına girme riskini alarak, en büyük fedakârlığı kendilerinin yaptıklarına da inanırlar. Popülistler, bu noktada meseleleri aşırı basitleştirme ve genelde sorunlara halkın sağduyusuna hitap eden çözüm formülleri önerme eğilimindedirler. Diğer yandan, popülizm genelde, liderin şahsına ve karizmasına dayalı kampanyalarla seçimleri kazanan, ama daha sonra kurumları yönetmekte iyi sınav veremeyen bir akımdır.³⁰

Halk iradesinin üstünlüğü, popülist yaklaşımlar arasında bir diğer ortak nokta olarak sayılabilir. Popülizmin sık kullandığı bir kavram da “halkın genel iradesi”dir. Popülistler halkın, sadece seçimlerde oy veren pasif birer varlık olmanın ötesinde, bizzat yasalar yapıp bunları hayata geçirmesine dayanan aktif bir yönetim şekline yana gibi görünür. Nitekim plebisit ve referandum gibi demokratik yöntemlere popülistlerce sıkça başvurulur.³¹ Popülistler, halk ile hükümet arasında doğrudan, aracısız ve kurumsallaşmamış bir ilişkiden yanadır.³² Doğrudan demokrasi, öyleyse, halkın genel iradesi ile popülist lideri birbirine aracısız bağlamada işlevseldir. Kurumlar ve kurallar popülizmde yerini liderin iradesine bırakır.³³ Uzman görüşlerine itibar etmeyen popülizm, ortak iyinin halkın ortak bilgeliğinde veya sağduyusunda aranması gerektiğini savunur.³⁴ Halk ile doğrudan bağ kurmayı engelleyen aracı kurumlar ve aktörler popülistlerin hedefindedir. Yerleşik düzeni (statükoyu) temsil eden bu kurum ve aktörlere karşı halkın meydan okuması, popülizmin bakış açısından gayet meşru ve doğaldır. Başka bir deyişle, popülizmde monolitik bir biçimde tahayyül edilen halk pasif değil, aksine statükoya başkaldırabilen aktif bir özne konumundadır.

Popülizm, kendi başına toplumsal sorunlara kapsamlı ve hakiki çözümler üretme iddiasıyla ortaya çıksa bile, hemen hemen hiçbir konuda tutarlı bir duruş ya da tavır sergileyemediğinden çoğu zaman bunu başaramaz. Bir görünüp bir kaybolan karakteriyle istikrar ve süreklilik göstermekte zorlanır. Bu durumda da, milliyetçilik, sosyalizm, yerlilik (nativism) ve neoliberalizm gibi diğer ideolojilerle zorunlu bir yakınlık içine girer, hatta onlarla iç içe bile geçebilir. Bu, popülizmin her kalıba girebilen bir doğaya sahip olmasına yol açar. Taggart da, popülizmin kaygan ve cıva gibi karakterine dikkat çekerek, popülist hareketlerin genelde tutarlılıktan yoksun ve dağınık olduğunu savu-

29 Aynı yer.

30 Mudde-Kaltwasser, a.g.e., p. 59.

31 Albertazzi-Mueller, a.g.m., p. 364.

32 Albertazzi-McDonnell, a.g.e., p. 5-6; Weyland, a.g.m., p. 14; Ronald F. Inglehart-Pippa Norris, “Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash”, Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series, August 2016, HKS Working Paper No. RWP16-026, <https://srn.com/abstract=2818659>, p. 7.

33 Taggart, a.g.e., p. 101.

34 Oliver-Rahn, a.g.m., p. 190.

nur.³⁵ Popülizmin bu uyum kabiliyeti, aslında herhangi bir değere bağlılığının olmaması ve “yüreğinin boş” olması ile ilgilidir.³⁶ İyi kötü birtakım değerlere bağlılık duyan diğer ideolojilerin aksine, popülizmin, böyle bir kuvvetli özü ya da çekirdeği yoktur. Taggart’ın ifadesiyle,

“...popülizmin temsili siyasetin fikir, kurum ve uygulamalarına bir tepki olduğu ve bir kriz hissi karşısında zımnen veya alenen bir anayurdu yücelttiği; ancak evrensel kilit değerleri bulunmadığı için bukalemunsu olduğu, çevresinin vasıflarını yüklediği ve pratikte dönemsel olduğu söylenebilir. Popülizm, bir kriz karşısında anayurdun siyaset karşıtı, yüreği boş ve bukalemunsu biçimde yüceltilmesidir”³⁷

Dolayısıyla, ideolojik olarak, popülizmin çelişkili ve birbiriyle tezat oluşturan savrulmalara uğraması sıklıkla rastlanan bir durumdur. Bunun sonucu ise, sol-sağ, ilerici-tepkici ve demokrat-otokrat gibi çok farklı popülizm türlerinin ortaya çıkmasıdır. Popülizmin hiçbir zaman yan yana gelemeyeceği iki ideolojik yaklaşımdan birisi elitizm ise, diğeri de çoğulculuktur.³⁸

Popülist yaklaşımlar arasında bulunabilecek ortak noktalardan bir diğeri de, popülizmin çoğunlukçu duruşu ve çoğulculuk karşıtlığıdır. Popülizmin idealleştirilmiş halk tanımı ile çoğulculuk bu noktada karşı karşıya gelir. Popülistler kibirli ve yoz elitlerin gadrine uğrayan bir halk tanımı yapmakla kalmaz, aynı zamanda bu tanımın inşa sürecinde iç ve dış düşmanlar karşısında “biz” duygusu oluşturmaya da çalışırlar.³⁹ Ancak safkan, türdeş ve bütüncül halk tanımıyla popülizm, toplumun çok çeşitli gruplardan oluştuğunu savunan ve ikici kalıplara sokulmasına karşı çıkan çoğulculuktan keskin biçimde ayrılır. Popülizmin monolitik halk tanımı, etno-kültürel bir temele dayandığında ve sadece ülkenin kurucu halkının gerçek halk olduğunu savunduğunda, toplumun geri kalan ve yabancı, bayağı ya da yoz olarak tanımlanan kesimleri, özellikle de başka ülke ve kültürlerden gelen göçmenler ve sığınmacılar, dışlanmış olur.⁴⁰

Liberal demokraside bu dışlamanın haklı ve geçerli bir sebebi olması gerekirken popülizm bu sebep ve gerekçeyi sunmaz ya da sunamaz⁴¹ Popülizmin sahici ve yozlaşmamış halk tanımının dayandığı türdeş kimlik aslında hayal ürünü bir topluluk ve mekân tahayyülünün ürünü olup, bunun içinde muhalif görüşlere de pek yer yoktur. Taggart bunu, “anayurt” (heartland) kavramıyla ifade eder ve nüfusun en önemli kısmını oluşturan bu insanlar ülkenin gerçek ruhunu temsil eder.⁴² Oysa genel iradeye dâhil olanların yanında, bunun dışın-

35 Taggart, a.g.e., p. 1-2.

36 A.g.e., p. 4.

37 Paul Taggart, *Popülizm* (Çev. Barış Yıldırım), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2004, s. 6.

38 Mudde, a.g.m., p. 543-544.

39 Oliver-Rahn, a.g.m., p. 191.

40 Taggart, a.g.e., p. 3; Inglehart-Norris, a.g.m., p. 7.

41 Wolkenstein, a.g.m., p. 4.

42 Taggart, a.g.e., p. 3.

da kalan ve toplumda eşit muamele görmeyen gruplar olması da muhtemeldir. Popülizmin çoğulculuk karşıtı tutumu ise, bunlara ve bunların hak taleplerine karşı saldırıları meşrulaştırma riski taşır. Elitler de, yerli halkın çıkarları karşısında söz konusu “yabancı” unsurların çıkarlarını gözetme suçlamasıyla karşılaşırlar. Oysa liberal demokrasilerde halk ile çoğunluk eşitlenmediği gibi, halk da türdeş kabul edilmez ve bu nedenle, çoğunluğun iktidarı kontrol ve denge mekanizmaları yoluyla sınırlandırılır. Bu da, popülizmin halk iradesinin derhal ve tam anlamıyla gerçekleştirilmesi beklentisiyle ters düşer.⁴³

Özetle, anti-elitizm; halk iradesinin üstünlüğüne olan inanç ile buna eşlik eden demokratik kurumlara ve prosedürlere yönelik şüphe; ideolojik tutarsızlık ve çoğulculuk karşıtlığı popülizmi niteleyen temel unsurlar olarak sayılabilir.

Popülizm-Liberal Demokrasi İlişkisi

Popülizm literatüründeki en önemli tartışma, popülizm ile (liberal) demokrasi arasındaki ilişkidir. Bu noktada söz konusu tartışma, popülizmin liberal demokrasiyle ne ölçüde örtüştüğü ve ne ölçüde ona tehdit oluşturduğu sorusu üzerinden yürütülür. Liberal demokrat yazarlar genelde popülizmi liberal demokrasiye bir tehdit olarak görürlerken, radikal demokrasi fikrine yakın olan post-Marksist yazarlar ise popülizmi, elitlerce temsil edilmediğini düşünen grupların siyasete katılımını savunduğu ve onları güçlendirdiği için ilerici ve olumlu bir olgu olarak nitelemektedirler. Bir üçüncü yaklaşım ise, bu iki görüşün arasında bir yerde kalır ve ikisine de eşit mesafede durmaya çalışır.

Liberal-demokrat kanattan, Lipset ve Germani’nin popülizm çalışmaları öne çıkar. Lipset ekonomik kriz veya siyasal kutuplaşma,⁴⁴ Germani ise hızlı modernleşmenin yol açtığı olumsuzlukların popülizm gibi aşırı görüşlere halkın prim vermesiyle sonuçlandığını savunur.⁴⁵ Bunların dışında, Rosanvalon⁴⁶ ve Pasquino⁴⁷ popülizmin liberal demokrasiye tehdit oluşturduğunu iddia ederken, daha yeni bir çalışma olarak ise Müller’in “Popülizm Nedir?” (2016) başlıklı kitabı, popülizmi liberal demokrasi açısından tehlikeli bir olgu olarak niteler ve liberal demokratik rejimlere tehdidin diğer ideolojilerden değil içeriden, yani popülizmden, geldiğini savunur.⁴⁸ Liberallere göre popülizm, demokratik düzenin işleyişini bozan bir sendrom ya da patolojik bir olgudur.

43 Albertazzi-Mueller, a.g.m., p. 348-349.

44 Cristóbal Rovira Kaltwasser, “The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy,” *Democratization*, 19/2, 2012, p. 186.

45 Benjamin Arditi, *Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007, s. 54

46 Mudde-Kaltwasser, a.g.e., p. 79.

47 Gianfranco Pasquino, “Populism and Democracy”, Daniele Albertazzi and Duncan McDonnell, Eds., *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave Macmillan, New York 2008, p. 16.

48 Jan-Werner Müller, *What is Populism?*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2016, p. 6.

Gazi

Akademik
Bakış

143

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Liberal demokratlar, popülizme çoğulculuk karşıtı olmasından ve siyasal iktidarın meşruiyet için azınlıkların taleplerine cevap vermesine karşı çıkmasından dolayı eleştiri getirirler. Nitekim popülizmin bu yönleri, liberal demokrasinin makul tartışma ile siyasal rekabeti öngören yönleriyle çelişir.⁴⁹

Radikal yaklaşım ise, liberallerin tam aksine, popülizmi demokrasinin asli bir unsuru olarak görür. Popülizm demokrasiye herhangi bir tehdit oluşturmadığı gibi, radikallere göre esas önemli olan bir demokrasinin ne ölçüde popülist olup olmadığıdır. Nitekim “popülizm, demokrasinin patolojik bir ifadesi olarak değil, demokrasinin ayrılmaz bir parçası olarak” düşünülmelidir.⁵⁰ Toplumsal değişimin öncüsü olarak Marksizm’in gözden düşmesi sonucu, popülizmin ilerlemeci gündemiyle ve özgürleşimci karakteriyle onun bıraktığı boşluğu doldurabileceği düşünülür.

Radikal yaklaşımın savunucularından Laclau ve Mouffe’ye göre, söylemsel⁵¹ bir siyasal ifade tarzı ya da biçimi olarak popülizm, sadece demokrasiye içkin değildir, aynı zamanda siyasetin de özü ve var olma sebebidir. Laclau, popülizm ile siyaset arasındaki bağlantıyı, tüm siyaseti popülist olarak görüp tanımlama noktasına kadar ileri götürmüştür.⁵² Popülist mantık çerçevesinde, önce farklı kesimlerin talepleri ortaklaştırılır, düşmanın ya da ötekinin (yerleşik düzen) tanımlanmasıyla kolektif bir kimlik oluşturulur ve nihayet, halkı temsil eden bir lider ortaya çıkar. Böylece popülizm, “radikal bir demokratik projenin normatif ideali” haline gelir. Laclau ve Mouffe’nin olumlu popülizm görüşü, mevcut hâkimiyet biçimlerini sorgulamanın ötesinde, iktidara yönelik tepkinin farklı kaynaklarını bir araya getirerek, hâkim güç bloğuna karşı mücadelenin yollarını da gösterir.⁵³

Canovan da, popülizmi demokrasinin kendi peşine taktığı “gölgesi” olarak niteler ve bu anlamda popülizm demokrasinin ötekisi değil, onu sürekli takip eden bir gölgedir. Burada imlenen, popülizmin demokrasiye her zaman eşlik eden bir olgu olduğudur.⁵⁴ Bu noktada, bir ayna vazifesi gören popülizm sayesinde, demokrasi kendi olumsuz ya da kusurlu yanlarını görebilecektir.

Mudde, Taggart, Kaltwasser, Weyland ve Moffitt’in başını çektiği üçüncü ve daha minimal bir yaklaşım ise, agnostik bir tutumla popülizmin demokrasiye tehdit mi yoksa onu ıslah edici mi olduğunun önceden bilinemeyeceğini ya da belirlenemeyeceğini savunur. Popülizmi, patoloji gibi tıbbi terimlerle

49 Wolkenstein, a.g.m., p. 1-2.

50 Kaltwasser, a.g.m., p. 189.

51 Ernesto Laclau, “Populism: What’s in a Name?,” Francisco Panizza (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, London and New York 2005, p. 43.

52 Arditı, a.g.e., p. 55, 58.

53 Vedi R. Hadiz-Angelos Chryssogelos, “Populism in World Politics: A Comparative Cross-Regional Perspective”, *International Political Science Review*, 38/4, p. 402.

54 Kaltwasser, a.g.m., p. 192.

tanımlamaya ya da romantik bir bakışla onu demokrasinin en saf şekli olarak sunmaya sıcak bakmaz. Demokrasi ile popülizm arasında uyum ya da uyumsuzluk olup olmadığı her özgül durumda ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Burada, popülizm ile demokrasi arasında olumlu ya da olumsuz bir ilişki kurma noktasında şüphecilik hâkimdir.⁵⁵ Liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi, popülizm de, demokrasi açısından olumlu ya da olumsuz sonuçlara yol açabilir. Nitekim popülizm, farklı bağlamlarda farklı sonuçlar doğurabilmiş bir akımdır. Popülizm çoğu durumda liberal demokrasiyi düzeltici işlev görmüştür, fakat bunun tam aksi durumlara da rastlamak pekâlâ mümkündür.⁵⁶

Mudde ve Kaltwasser’e göre, popülizm demokrasi ile tutarlıdır ama liberal demokrasiye de potansiyel bir tehdit oluşturur.⁵⁷ Dolayısıyla, popülizm siyasi çekişme ve rekabet açısından olumsuz, siyasal katılım açısından ise olumlu etkiler yaratır. Ötekileştirdiği ve hatta düşman olarak tanımladığı aktörlerin seçime girip medya desteği almasına itiraz ederek siyasal rekabet alanını daraltan popülizm, liberal demokrasinin hantal ve karmaşık prosedürleri ile mekanizmalarından uzak durur.⁵⁸

Yine azınlık haklarını kısıtlama, çoğunluk yönetimini savunma, temel hakların korunmasıyla ilgili kurumları zayıflatma ve istikrarlı koalisyon olasılıklarını ortadan kaldırma gibi demokratik düzeni bozucu diğer etkiler de gösterebilir.⁵⁹ Bu da, popülizmin liberal olmayan bir demokrasiye dönüşme ihtimalini beraberinde getirebilir. Öte yandan, seslerini yerleşik düzene duyuramayan grupların siyasete etkin katılımının ise önünü açarak toplumun dışlanmış kesimlerinin tercihi olan politikaların siyasal sisteme taşınması ve demokratik hesap verebilirliği artırmasıyla da popülizm liberal demokrasiye olumlu katkılar sunabilir.⁶⁰

Taggart ve Kaltwasser, popülizmin demokrasiyle muğlak bir ilişkisi olduğundan hareketle, popülizmi mutlak anlamda patolojik olarak düşünmeye itiraz ederler.⁶¹ Arditi de, benzer biçimde, popülizmin mutlaka demokrasiye bir tehdide dönüşeceğini önceden varsaymanın yanlış olduğunu ama potansiyel olarak demokrasiye yönelik bir tehdit unsurunu da içinde barındırabileceğini savunarak ve Canovan’ın gölge tabirine karşı çıkararak, popülizme demokrasinin “hayaleti” nitelemesinde bulunur: hem ona eşlik eden hem de olası tehdit

55 A.g.m., p. 193-195.

56 John Abromeit, “A Critical Review of Recent Literature on Populism”, *Politics and Governance*, 5/4, 2017, p. 180.

57 Mudde-Kaltwasser, a.g.e., p. 116-117.

58 Albertazzi-Mueller, a.g.m., p. 364.

59 Mudde-Kaltwasser, a.g.e., p. 83.

60 Aynı yer.

61 Paul Taggart-Cristóbal Rovira Kaltwasser, “Dealing with Populists in Government: Some Comparative Conclusions”, *Democratization*, Cilt 23, No. 2, 2016, s. 346.

oluşturan bir hayalet.⁶² Arditi gibi, Crick de, popülizmin bir hayalet gibi demokrasinin üzerinde dolaştığını ileri sürer.⁶³

Popülizme ilişkin kavramsal ve teorik bu tartışmalar ile değerlendirmeler ışığında, aşağıda, ABD’de son dönemde Trump’ın öncülüğünde gelişen tepkisel siyasetin ne ölçüde popülizm özelliği taşıdığı irdelenecektir. Bu bağlamda, popülizme ilişkin yaklaşımlardan çıkarsanan ortak noktalar ve minimalist yaklaşım kullanılarak, Amerikan popülizminin kısa tarihi üzerinde durulacak ve ABD’deki güncel popülizmi ortaya çıkaran koşullar, Trump’ın popülizmini tanımlayan temel unsurlar ve Trumpizm’e karşı ne tür tepkiler verilebileceği gibi hususlar ayrıntısıyla çözümlenmeye çalışılacaktır.

ABD’de Trump’ın ve Popülizmin Yükselişi

Bu ikinci bölümde, ilk alt başlık altında Amerikan popülizminin kısa tarihçesi ele alınarak popülist siyasetin Amerikan demokrasisine geçmişteki etkileri çözümlenecektir. İkinci alt başlıkta, ABD’de 2016’da başkanlığa seçilen Donald Trump’ın yükselişinin gerisindeki başlıca ekonomik, sosyal ve siyasal faktörler üzerinde durulacaktır. Son alt başlıkta ise, Trump’ın ve Trumpizm’in ne tür bir popülizmi temsil ettiği sorusuna cevap aranacaktır.

Amerikan Popülizminin Kısa Tarihi

Popülizm, Amerikan siyasetinin her zaman bir parçası olmuş⁶⁴ ve tarihsel süreçte ABD’de halk ile elitler sık sık karşı karşıya gelmiştir.⁶⁵ Taggart’ın ifadesiyle, “Popülizmi biraz olsun anlamaksızın ABD’deki siyaseti anlamak zordur. ABD’deki popülizmi anlamaksızın da popülizmi anlamak imkânsızdır.”⁶⁶ Amerikan popülizminin tarihine kısaca bakıldığında, 19. yüzyılda özellikle ülkenin hızlı sanayileşme süreciyle birlikte yükselişe geçen ama iktidara gelmekte zorlanan popülist hareketler dikkat çeker. Nitekim 1892’de kurulan ama seçimlerde başarılı olamayan Halk Partisi (People’s Party) örneğindeki gibi, sıradan insanların bencilce kendi çıkarını gözeten elitlere (bankerler ve kapitalistler) karşı isyanı anlamında Amerikan popülizmi, tarihsel olarak bir anomali olmadığı gibi, ABD’nin siyasi olarak üstesinden gelemediği bir aşırılığa da hiçbir zaman ülkeyi sürükleyememiş ve Amerikan demokrasisinin sınırları içinde bu tür eğilimler kısa sürede sönüp gitmiştir.⁶⁷

62 Arditi, a.g.e., p. 82.

63 Professor Sir Bernard Crick, “Populism, Politics and Democracy”, *Democratisation*, 12/5, 2005, p. 631.

64 Taggart, a.g.e., p. 25.

65 Mudde-Kaltwasser, a.g.e., p. 107.

66 Taggart, a.g.e., p. 25.

67 J. J. Gould, “Why is Populism Winning on the American Right?.”, *The Atlantic*, 02 Temmuz 2016, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/07/populism-american-right/489800/>.

Çiftçilerin öncülüğündeki popülist hareketin kurduğu Halk Partisi, aşağıdan yukarı bir popülist hareketlenme örneğidir ve liberal/ilerlemeci popülizm şeklinde nitelenebilir. Müller’e göre, Avrupa’da liberalizm ile popülizmin farklı algılanmasından dolayı tuhaf karşılanabilecek olan “liberal popülizm” terimini ABD örneğinde duymak doğaldır. ABD’de liberalizm, sosyal demokrat siyasete yakın bir çizgiyi ve liberal popülizm de, bunun daha uzlaşmaz bir türevini ifade eder.⁶⁸ Ancak, ABD’deki popülizm, 19. yüzyılda ortaya çıkan ilerlemeci ve reformcu sol kanat bir ideolojiden 20. yüzyılın ikinci yarısında muhafazakâr ve tepkisel bir ideolojiye doğru dönüşüm geçirmiştir.⁶⁹ Soğuk Savaş yılları boyunca popülizm, daha çok sağdan gelse de, Amerikan siyasetinin temel ideolojik yapısını tehdit etmeden kusurlarını ortaya dökmüştür.

Bu noktada son olarak, ABD örneğinde liberal-ilerlemeci popülizm ile sağ-muhafazakâr popülizm arasındaki temel farklara değinmek gerekir. Nash’in belirttiği gibi, liberal-ilerlemeci popülizmin hedefinde Wall Street’in büyük sermaye çevreleri ve bankerleri (Big Money) varken, sağ-muhafazakâr popülizm hedefe büyük hükümeti ve liberal politikaları destekleyenler ile liberal aydınlar ve akademik çevreleri koyar. Böylelikle de, büyük sermaye ve Wall Street etkisinin arttığı dönemlerde liberal-ilerlemeci popülizm, bürokratik ve merkezi hükümetin büyüdüğü ve müdahaleci olduğu dönemlerde ise sağ-muhafazakâr popülizm dalgaları gözlenir.⁷⁰ Yine liberal popülist çizginin halk tanımı etnik ya da dinsel bir zemine dayanmazken ve bundan dolayı daha kapsamlı iken, sağ-muhafazakâr popülizmin halk tanımı etnik ve dinsel olarak belli gruplarla sınırlı olup kapsayıcılıktan çok uzaktır.⁷¹

2008-2009 küresel mali krizinden beri ise ABD’de yeni bir popülist hareketlenme ve canlanma yaşanmaktadır. 2009’da ortaya çıkan sağ popülizmin temsilcisi ve yerleşik düzen muhalifi Çay Partisi (Tea Party) hareketini, liberal-ilerlemeci popülist bir hareket olarak nitelenen Wall Street’i İşgal Et (Occupy Wall Street) izledi. Çay Partisi’nin popülist gündemi giderek etkisini kaybederken onun bıraktığı popülist mirası Trump devraldı.⁷² İşgal Et hareketi ise artan siyasi ve ekonomik eşitsizlikler karşısında neoliberalizme muhalefet eden, ilerlemeci popülist bir hareket olarak kendini gösterdi. Ancak popülist bir lideri olmayan ve örgütlenme sorunu yaşayan bu hareket de kısa sürede söndü.⁷³

68 Müller, a.g.e., p. 8-9.

69 Taggart, a.g.e., p. 26.

70 George H. Nash, “American Conservatism and The Problem of Populism”, *The New Criterion*, September 2016, <https://www.newcriterion.com/issues/2016/9/populism-i-american-conservatism-and-the-problem-of-populism>, p. 10.

71 Michael Kazin, “Trump and American Populism: Old Whine, New Bottles”, *Foreign Affairs*, 95/6, November-December 2016, p. 17.

72 John B. Judis, “All the rage”, *New Republic*, 19 Eylül 2016, <https://newrepublic.com/article/136327/all-rage-sanders-trump-populism>, p. 42.

73 A.g.m., p. 45.

Yaz

Akademik
Bakış

147

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Trump'ın Yükselişinin Gerisindeki Faktörler

Trump'ın neden başkanlığı kazandığı ve Amerikan popülizminin nasıl yeniden yükselişe geçtiği noktasında açıklayıcı değişkenler olarak ekonomik, sosyokültürel ve siyasal faktörler öne çıkmaktadır:

Neoliberal Küreselleşmenin Krizi ve Amerikan Ekonomisine Yansımaları

Kapitalizmin son formu olan ve serbestleşme, finansallaşma ve kuralsızlaşma (deregulation) ile tanımlanan neoliberal ekonomik küreselleşme, Fraser'ın tespit ettiği üzere, 2008-2009'da "küresel finansal düzenin neredeyse çöküşüyle" birlikte "nesnel yapısal" bir krize girdi.⁷⁴ "Şirket küreselleşmesi" de denen bu süreçte Amerikan gelir dağılımında yaşanan endişe verici bozulma, popülist tepkinin gerisindeki en önemli ekonomik faktörlerden biriydi. 1988-2008 arasında Çin başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerdeki orta sınıfların reel gelirindeki artış %70'i bulurken aynı oran Batılı orta sınıflar için %10'u bile bulmamaktaydı. Ayrıca, aynı dönemde %1'lik en zengin kesimin de küresel gelirinde %70'lik bir artış olduğu gözden kaçmamaktaydı.⁷⁵

Serbest ticaretin ve özellikle de sanayisizleşme (deindustrialisation) ile sonuçlanan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi bölgesel anlaşmaların yol açtığı iş kayıpları en fazla mavi yakalı işçileri vurdu. Bu sürece, bir de 2008-2009 küresel mali krizinin istihdam üzerindeki olumsuz etkileri eklenince, artık geniş kitlelerin küreselleşmeye ve neoliberalizmi savunan siyasi kurumlara/siyasetçilere olan öfkesi iyice arttı. Nitekim kriz sırasında halkın vergileri sayesinde Wall Street ve finans kuruluşları trilyon dolarlık kurtarma paketleriyle bonkörce kurtarılırken, bunların krizdeki sorumlulukları görmezden gelinmiş ve bankerler hiçbir bedel de ödemedi ve cezai yaptırıma uğramadan temize çıkmışlardı.⁷⁶ Ayrıca, kemer sıkamak zorunda kalan alt ve orta sınıf kitleler, sanayi sonrası dönemde yaratılan işlerin düşük ücretli ve güvencesiz oluşuna da hayli tepkiliydiler. Son nesilde işçi sınıfının gelir düzeyi gerilerken bundan en büyük zararı da, lise ve altı eğitilmiş beyaz erkekler gördü. Bu bakımdan beyazlar, 1980'lerdeki işsiz, düşük eğitimli ve umutsuz siyah nüfusun durumuna düştüler. Beyazlar arasında suç oranı, uyuşturucu kullanımı ve boşanma oranları da hızla yükselmişti.⁷⁷ Milyarder Trump da, Demokrat Parti başkanlık aday adayı "sosyalist" Sanders da, çok farklı ideolojik zeminlerden hareket et-

74 Nancy Fraser, "İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi", Heinrich Geiselberger, der., *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s. 59.

75 Osman Ulagay, *Dünya Trump'a mı Kalacak? "Tek Adam" Çıkmazı*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 119.

76 Larry Elliot, "Populism is the Result of Global Economic Failure", *The Guardian*, 26 Mart 2017, <https://www.theguardian.com/business/2017/mar/26/populism-is-the-result-of-global-economic-failure>.

77 Francis Fukuyama, "American Political Decay or Renewal?", *Foreign Affairs*, 95/4, July-August 2016, p. 60.

seler bile, küreselleşmenin kaybedenlerinin sesi ve temsilcisi oldukları iddiasıyla ortaya çıktılar. Bu, sağdan ve soldan, Reagan devrimi ile başlayan ve 2008-2009 bunalımı ile de iflas eden piyasa dostu neoliberalizmden memnuniyetsiz olan ve ekonomik bakımdan “geride bırakılanların ayaklanması” idi.⁷⁸

Toplumsal ve Kültürel Geri Tepki

Inglehart ve Norris, popülizmin ABD’deki yükselişine, Batılı toplumdaki kültürel geri tepkiye dayalı bir açıklama getirir. Buna göre, popülizm sadece ekonomik sebeplerle doğmamakta, aynı zamanda ilerlemeci yöndeki sosyal değişime de insanlar tepki duymaktadır. Batılı toplumların kozmopolit ve çok-kültürlü bir yöne doğru geçirdiği kültürel evrim ile birlikte çevre koruma, insan hakları ve cinsiyet eşitliği gibi konular iyice ön plana çıkarken kendini bunlardan dolayı tehdit altında hisseden az eğitilmiş, orta yaş ve üstü beyaz, dindar ve erkek nüfus arasında bu tür ilerlemeci değerler ve politikalara karşı büyük ve öfkeli bir geri tepki oluştu. Batı’da eskiden kültürel olarak hâkim konumdaki nüfus kesimleri ayrıcalık ve statülerinin aşındırılmasına karşı popülizme meyletmeye başladılar.⁷⁹ Refah devleti modelinin çökmesi ve ardından komünizmin başarısızlığı karşısında popülizm, kimlik politikasını kullanarak siyasal alandaki boşluğu doldurmada ciddi mesafe kat etti. Nitekim bugünkü popülist dalga, post-liberal ve post-sosyalist bir ortamda geniş çaplı ve kökleşmiş sorunların bir semptomudur.⁸⁰ Böylece, siyasetteki klasik sağ-sol ayrımı da, yerini popülistler ile kozmopolit-liberaller şeklinde kültürel bir ayrım çizgisine bıraktı. Bu arka plan üzerinde, ekonomik egemenlik kaybının telafisi kültürel egemenlik alanında aranmakta ve etnik ya da mezhepsel kimlikler üzerinden ötekileştirici ve ataerkil bir dille popülist siyaset kendisine kolayca zemin bulabilmektedir. Burada popülistlerin ikilemi, ekonomik düzlemdeki vaatlerini yerine getirmelerinin, yani küreselleşme saatini geriye almalarının, neredeyse imkânsız olduğunu görerek, gerekirse bağnazlığa, ırkçılığa ve otoriterleşmeye de prim verecek şekilde kültürel alanda yeniden hâkimiyet kurma vaatlerine sarılmalarıdır.

Amerikan Siyasetinin İşlevsizleşmesi ve Demokrasi/Yönetişim Krizi

Lofgren ile Hacker ve Pierson, yukarıdaki ekonomik tablonun gerisindeki esas nedenin, Amerikan siyasetindeki yozlaşma ve işlevsizleşme olduğu görüşündedir. Başka bir deyişle, “kazanan hepsini alır” ekonomisi, “kazanan hepsini alır” siyasetinin bir sonucudur.⁸¹ Parmar da, yozlaşmış, halka sırtını dönmüş

78 Heinrich Geiselberger, “Önsöz”, Heinrich Geiselberger, der., *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s. 11.

79 Inglehart-Norris, a.g.m., p. 3.

80 Hadiz-Chryssogelos, a.g.m., p. 401.

81 Mike Lofgren, *The Party is Over: How Republicans Went Crazy, Democrats Became Useless, and the Middle Class Got Shafted*, Penguin Books, New York 2013, p. 1-5; Jacob S. Hacker-Paul Pierson, *Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer – And Turned Its Back on the Middle*

Geri

Akademik
Bakış

149

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

ve zengin bağışçuların esiri olmuş Amerikan ekonomik ve siyasi elitlerinin yaşadığı derin meşruiyet krizinin bu sonuca yol açtığını tespit eder.⁸² Dolayısıyla, Amerikan ekonomisindeki bozulmaya karşı olduğu gibi, siyaset kurumuna karşı da tam bir popülist “siyasal başkaldırı” (political insurgency) durumu yaşanmaktadır. Aslında, Amerikan siyasetinin yakın tarihine bakıldığında “isyankâr” (insurgent) adayların geleneksel parti liderliğini zorlamaları, geçmişteki Goldwater ve McGovern örneklerinde görüldüğü üzere, yeni bir olgu değildir. Ancak, bugünkü popülistlerin aksine, bu isimler mevcut düzenin işleyişini bozmak ya da alt üst etmek gibi bir niyet içinde değillerdi. Dolayısıyla, Washington’ın yerleşik düzeni o zamanlar hem sistemi çalıştırmayı hem de bu tehlikeleri atlattırmayı başarabilmişti. Ama bugün, bunlar karşısında daha savunmasız ve çaresiz bir görüntü verdiği gibi, sistemin işleyişini sağlamaktan da aciz durumdadır. Rauch’un ifadesiyle, “Siyasetteki bozulma ve hükümetteki işlevsizlik birbirini güçlendirmektedir. Kaos yeni normal haline gelmektedir.”⁸³

Fukuyama, ABD siyasetindeki mevcut tabloyu “vetokrasi”⁸⁴ denen bir durumla sonuçlanan “siyasal çürüme”ye (political decay) bağlar.⁸⁵ Lessig de, vetokrasinin sonucunun giderek yozlaşan bir plütokrasi olduğunu savunur.⁸⁶ Buna göre, kontrol-denge (checks and balances) sisteminin bugünkü işleyişi, partizanlaşmayla ve paralı özel çıkar çevrelerinin siyasetteki etkisinin artmasıyla birleştiğinde, siyasal sistemin kamunun ortak iyiliği için çalışmak yerine iş yapamaz hâle getirilerek kilitlenmesine yol açmaktadır.⁸⁷ Benzer şekilde, Acemoglu da, belli özel çıkarların genel kamusal çıkarın önüne geçmesine mani olamayan, refahı herkese yaymada başarısız ve kapsayıcı vasfını da kaybetmiş olan günümüzdeki Amerikan siyasal sisteminin ciddi şekilde bozulduğu görüşündedir.⁸⁸ Pew’ün son yaptığı kamuoyu araştırmalarına göre, Amerikalıların sadece %19’u hükümete her zaman ya da çoğu zaman güvendiğini açıklarken

Class, Simon and Schuster, New York 2010, p. 1-8.

82 Inderjeet Parmar, “The Legitimacy Crisis of the U.S. Elite and the Rise of Donald Trump”, *Insight Turkey*, 19/3, 2017, p. 20.

83 Jonathan Rauch, “How American Politics Went Insane?”, *The Atlantic*. Temmuz-Ağustos 2016, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/07/how-american-politics-went-insane/485570/>.

84 Vetokrasi kavramı ile Fukuyama’nın kastettiği şey, hükümetin kamunun ortak iyiliğini sağlamak için çalışmaktan uzaklaşması ve hatta neredeyse tümüyle bundan alıkonmasıdır. Bütçe krizleri, durağanlaşan bürokrasi ve siyaset yapma tarzında yeniliklere kapanma gibi sorunlar ise söz konusu vetokrasinin açık göstergeleridir. Bkz. Fukuyama, a.g.m., p. 58-59.

85 Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2014, p. 466, 488.

86 Lawrence Lessig, *Kayıp Cumhuriyet* (çev. Merve Yalçın), Hece Yayınları, Ankara 2017, s. 51.

87 A.g.e., s. 52; Fukuyama, a.g.m., p. 68; Hollie R. Gilman-K. Sabeel Rahman, “Building Civic Capacity in an Era of Democratic Crisis?”, *New America*, September 2017, <https://www.newamerica.org/political-reform/policy-papers/building-civic-capacity-era-democratic-crisis/>, p. 4.

88 Daron Acemoglu, “American Democracy Is Dying, and This Election Isn’t Enough to Fix It”, *Foreign Policy*, 07 Kasım 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/11/07/american-democracy-is-dying-and-this-election-wont-fix-it/>.

%60’ı da hükümetin büyük bir reforma ihtiyacı olduğunu düşünmektedir.⁸⁹ Bu da, halkın demokrasinin artık kendilerini temsil etmeyen siyasetçilerce rehin tutulduğu yönünde bir algıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çürüme aslında yaklaşık yarım asırdır yapılan yasal reformların ve düzenlemelerin de sonucudur. 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana, siyasetin yürütülmesi, kampanyaların fonlanması ve seçimler ile ilgili olarak yapılan reformların sonucu olarak siyaset, giderek temsili özelliğini kaybedip geniş katılımlı bir olgu olmaktan çıktı. Bundan en fazla istifade eden ise, genelde ılımlı ve takım oyuncusu siyasetçi adaylarının lehine olan araçların ön plana çıktığı sürecin aksine, normalde siyasette kendilerine yer bulma şansları neredeyse hiç olmayan partizan, aşırılıkçı ve radikal ideolojilere sahip adaylar ve siyasetçiler oldu. Buradaki “Paradoksal sonuç, Kongre üyelerinin bugün aynı anda hem ana akım çıkarılara daha tepkisiz hâle gelmeleri hem de yerlerinden edilmelerinin daha zor olmasıdır.”⁹⁰ Partilerin ve parti liderliğinin, artık kimseye bir minnet borcu olmayan bu türden adayların önünü kesmeleri ve bunları kontrol etmeleri neredeyse imkânsızlaşmıştır. Bunun sonucu ise, halkın en çok güvendiği kurumlar arasında Kongre’nin en son sıralara kadar düşmesidir.⁹¹

Siyasette paranın ve özel bağışçıların etkisini artıran yasal reformlar da siyasetin işlevsizleşmesine büyük etkide bulunan bir diğer faktördür. Koch kardeşler gibi milyarderlerin ellerindeki parasal gücü siyaseti ve siyasetçileri etkilemek için kullanmaları⁹², yine sorunlu olan eski sisteme kıyasla çok daha sorunlu ve yozlaşmış bir yeni düzen oluşturmuştur. Bu düzen, paranın siyasetteki etkisini kısmak bir yana, bunun özel kanallardan yapılmasının ve siyasetçilerin bağışçılara bağımlı hâle gelmesinin önünü sonuna kadar açmıştır. Lessig’in çarpıcı tespitiyle, “Amerika’nın sorunu çöküş, paranın seçim kampanyalarındaki yozlaştırıcı etkisinden dolayı yönetme becerisinin çökmesi”dir.⁹³

Trumpizm: Ne Tür Bir Popülizm?

Mudde’nin popülizmi zayıf çekirdekli bir ideoloji olarak tanımlamasından hareketle, Trump’ın ekonomik ve siyasal gündemi için aynı tanımlamayı kullanmak mümkündür. Trump’ın popülizminin, merkezinde belli bir teorik çekirdek yer almamakta ve daha çok milliyetçilik, ırkçılık, yalnızcılık, korumacılık ve neomerkantilizmin bir bileşiminden oluştuğu görülmektedir. Böylece, Trumpçı “popülizm sadece bukalemunsu değil aynı zamanda istendiğinde her duruma uygun biçimde şekillendirilebilecek esnek bir ideolojidir.”⁹⁴ Nitekim Trumpizm,

89 Gilman-Rahman, a.g.m., p. 4.

90 Rauch, a.g.m.

91 Fukuyama, a.g.e., p. 481; Lessig, a.g.e., s. 16.

92 Evan Oznos, “The Fearful and the Frustrated”, *The New Yorker*, 31 Ağustos 2015, <https://www.newyorker.com/magazine/2015/08/31/the-fearful-and-the-frustrated>.

93 Lessig, a.g.e., s. 16.

94 Jakupc, a.g.e., p. 56.

başından beri kavramsal olarak muğlaklığıyla, Taggart'ın benzetmesine uygun biçimde bukalemunsu özellikler gösterdi. Trumpizm, aşağıda inceleneceği gibi, ona yol gösteren belli bir değerler kümesinin ya da felsefenin olmadığı bir ortamda, çok sayıda ve zaman zaman birbiriyle de çelişen ideolojik yönelimler ile birlikte anılan bir kavram halini aldı.⁹⁵

Trump'ın popülizmi, Soğuk Savaş sonrasının neoliberalizmiyle rekabet halinde yeni bir ideoloji olarak ortaya çıktı. Neoliberal vaatlerin boşa çıkmasıyla birlikte siyasi yerleşik düzen sorgulanmaya başlandı.⁹⁶ Jakupc'e göre, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki mücadelenin yerini bugün yeni bir ideolojik mücadele almış olup, bu mücadele, popülist ve anti-neoliberal kapitalist ideoloji ile neoliberal kapitalist ideoloji arasındadır. Bu noktada, "Trump'ın ne sağ kanat ne de sol kanat popülist olduğu, ancak siyasi yelpazenin her iki yanından politikaları benimsediği savunulabilir."⁹⁷ Dolayısıyla Trumpizm, geleneksel Amerikan popülizminin iki kanadını oluşturan ilerlemeci ve anti-neoliberal popülizm ile federal hükümet karşıtı sağ-muhafazakâr popülizmin dışında, her ikisinden unsurlar barındıran üçüncü ve daha da öfkeli bir tür "melez" (hybrid) popülizm olarak nitelenebilir. Trumpizm'in, sadece liberal-ilerlemeci görüşlere karşı çıkmakla kalmadığı, aynı zamanda geleneksel muhafazakârların temel savları olan uluslararası bir dış politika ve serbest ticaret savunuculuğu gibi konularda bunlardan ideolojik olarak ayrı düştüğü de gözlenmekteydi. Kendi partisinin de ötesinde Trump, ticaret, dış politika ve göç konularında Washington'daki yerleşik düzenin ve elitlerin partiler üstü uzlaşısına meydan okudu. Trump'ın korumacı ticaret engellerini, NAFTA'nın yeniden görüşülmesini, Çin mallarına tarife uygulanmasını savunan ve muhafazakâr neoliberal iktisadi görüşlere ters düşen görüşleri onu Sanders'ın temsil ettiği ilerlemeci popülizme yakın gibi gösterdi. Ancak buna karşın, Trumpizm'in tümüyle ve her bakımdan neoliberalizm karşıtı bir tutumu olduğu da şüpheliydi. Nitekim Trump'ın şirketler için vergi indirimini savunması ve Obama'nın sağlık reformuna karşı çıkışı, neoliberal sağ popülizme daha yakın bir duruştu.⁹⁸

Trumpizm'in popülizminde, anti-neoliberal söylemine rağmen birçok çelişki ve tutarsızlık bulmak mümkündür.⁹⁹ Öncelikle, çok zengin olduğundan özel çıkar çevrelerinden gelen fonlara ihtiyacı olmadığını sıklıkla ileri sürmekle beraber, Clinton kadar olmasa bile Trump'ın da içlerinde sıcak para fonlarının yöneticilerinin olduğu milyarderlerden ciddi miktarda bağış aldığı açıktı. Trump bu söylemle, "milyarderlerce satın alınamayan" bir milyardere halkın oy vermesini beklemekteydi. İkincisi, Trump'ın Citigroup ve Goldman Sachs gibi Wall Street'in finans devlerinde milyonlarca dolarlık yatırımları mevcut-

95 A.g.e., p. 58.

96 A.g.e., p. 6.

97 A.g.e., p. 8.

98 Inglehart-Norris, a.g.m., p. 8.

99 Coles, a.g.e., p. 78-80, 107-109.

tu. Kampanyası sırasında sıkça saldırıp suçladığı Apple, Walmart ve Google gibi dev küresel şirketlerin milyonlarca dolarlık hisselerini de elinde bulundur-maktaydı. Üçüncüsü, Trump kendisini küreselleşme karşıtı olarak takdim edip korumacı ve dışarı giden şirketleri ülkeye geri getirme sözü veren bir gündem ortaya attı. Ancak aslında, dev küresel şirketlerin uzun süredir talep ettiği ve lobi yaptığı vergi indirimleri ve çevresel düzenlemelerin kaldırılması gibi adımlarla sıradan halktan ziyade bu şirketlerin çıkarlarını gözetmekteydi. Nitekim Trump, bir yandan açgözlü şirket yöneticilerini hedef alır görünürken, diğer yandan ise vergi reformu ile kurumlar vergisini azaltarak bu şirketlerin ülkeye geri döndüklerinde piyasa değerlerini artırıp büyük kârlar elde edebilmelerinin önünü açmak istemekteydi. Küreselleşmenin tersine çevrilmesi ve özellikle de ülke dışına göç eden Amerikan yatırımlarının geri getirilmesinin uygulanabilirliği de tartışmalıydı. Trump ile Sanders, NAFTA ve Trans-Pasifik Ortaklığı (Trans-Pacific Partnership, TPP)’na karşı çıksalar da bunu çok farklı sebeplerle yapmaktaydılar.

Sanders TPP’yi ABD’nin insan haklarını ve çevreyi istismar eden dev şirketlere teslim olması şeklinde yorumlarken, Trump ise anlaşmayı aynı şirketlere yeterince arka çıkmayan zayıf bir düzenleme olmakla eleştirmektedir. Dördüncüsü, sosyal harcamaları kıstak isteyen Trump, diğer yandan ise askeri harcamaları önemli ölçüde artırmayı ve eskiyen altyapıyı özel sektör eliyle yenilemeyi vaat etmekteydi. Bu yönleriyle Trumpizm, dışa açık ve küreselleşmeci neoliberalizmin yerine, “küreselleşmeyi ılımlı biçimde sınırlandırmayı hedefleyen” devletçi, korumacı, dışa kapalı, otoriter ve ulusal bir neoliberalizmi ikame etmek istemekteydi.¹⁰⁰ Öyleyse, Trumpizm’i liberal-ilerlemeci popülizme yaklaştıran hususların arkasındaki saik de, sıradan halkın taleplerine cevap vermekten ziyade, bu tür bir neoliberalizmin eskisinin yerine ikamesinden ibaretti.

Dolayısıyla, açık ve tutarlı bir ideolojik zemine dayanmayan Trumpizm’in, kafası karışık ve çokça da çelişkili vaatlerinin ona destek veren geniş halk kesimlerinin çıkarına sonuçlar üreteceğini söylemek zordu.

Trumpizm, geçmişteki popülizm örnekleri gibi, Amerikan demokrasinin bir parçasıydı ama liberal demokrasiyle de sorunlu bir ilişki içindeydi. “...Popülizm esasen demokratik olmayan liberalizme liberal olmayan bir demokratik cevaptır”¹⁰¹ tespitinden hareketle, Trump’ın popülizminin de, liberal demokrasinin demokratik olmayan yönlerine yönelik rahatsız edici sorular sorup bunlara halkın çoğunluğunun da destek verdiği liberal olmayan cevaplar aradığı ileri sürülebilir. Popülizme olumsuz bir gözle bakan Inglehart ve Norris, günümüzdeki yeni popülist dalgayı,

100 Alpaslan Akçoraoğlu, “Küresel Neoliberal Sistemin Krizi, Çelişkileri ve Direnci: Post-Neoliberal Küresel İktisadi Düzene Geçiş Mümkün mü?”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 90, Nisan 2018, s. 41, 45.

101 Mudde-Kaltwasser, a.g.m., p. 116.

“çokkültürcülüğe karşı tekkültürcülüğü, uluslararası işbirliği ve kalkınma yardımına karşı ulusal öz çıkarı, insan, fikir, emek ve sermayenin serbest dolaşımına karşı kapalı sınırları ve ilerlemeci ve liberal sosyal değerlere karşı da gelenekselciliği”

savunan bir olgu şeklinde niteleyerek bunu Trump’ın retorikliği ile irtibatlandırır. ¹⁰² Onlara göre, Trumpizm, ırkçı öfke, çokkültürlülük karşıtlığı, milliyetçi yalnızcılık, geçmişe nostaljik bir özlem, kadın düşmanlığı ve cinsiyetçilik, güçlü tek adam yönetimi, saldırgan bir siyaset tarzı ile İslam karşıtlığının popülist bir bileşimidir. ¹⁰³

İdeolojik olarak zayıf çekirdekli, esnek ve çelişkili olmasının yanı sıra, Trumpizm’in diğer öne çıkan popülist özellikleri arasında, anti-elitist ve yerleşik düzen karşıtı söylemi, halka yönelik kullandığı basit ve doğrudan dil, idealleştirilmiş, türdeş ve dışlayıcı halk tanımı (özellikle biz-onlar ikiliği ve iç-dış düşman nitelendirmeleri), halkın iradesini önceleyen ve onu temsil ettiğini savunan retorikliği, meseleleri aşırı basitleştirmesi, komplocu bir bakışa sahip olması, akademik uzmanlığı ve entelektüelleri küçümsemesi ile çoğulculuğa karşı duruşu sayılabilir. ¹⁰⁴ Bunlar, aşağıda ayrıntısıyla ele alınacaktır.

Trump, siyasetin dışından gelen, kimseye minnet duymayan, yozlaşmış yerleşik düzenden, yeteneksiz siyasetçilerden, Wall Street’in spekülâtorlerinden, kibirli entelektüellerden ve siyaseten doğrucu liberallerden nefret eden ve sıradan Amerikalı’nın sisteme başkaldırısına liderlik eden bir milyarder imajı çizerek ortaya çıktı. ¹⁰⁵ Yerleşik düzenin sahibi elitlerin dürüst olmadıklarını savunan popülist düşünceye uygun olarak, Trump’ın anti-elitist yaklaşımını pek çok örnekte görmek mümkündür. Trump’ın temsil ettiği Avrupa kökenli beyaz Amerika’nın gözünde, azınlıkta kalan elitler kendi çıkarına hizmet etmek, demokrasiden uzak olmak ve gerçek Amerikalı olmamakla özdeşleştirilirken, beyaz nüfusun dışında kalan yoksul kitleler de bu elitlerle işbirliği içinde gerçek Amerika’nın aleyhine hareket etmekle suçlanmaktaydı. Başka bir deyişle, toplumun refah düzeyi açısından en alt tabakası ile en üst tabakası ortadaki tabakaya karşı bir komplo içerisindeydiler. ¹⁰⁶ Üst tabakaya yönelik Trump’ın söylemi hayli sertti: “Demokratlar’ın, zayıf Cumhuriyetçiler’in ve bu felaket başkanın [Obama] Amerika’ya verdikleri hasar, bizi daha önce yaşam boyu hiç görmediğimiz berbat bir karışıklığa sürükledi. Sorunu çözmek için akıllı ve sert olmalıyız.” ¹⁰⁷ Trump’ın başkan adaylığındaki rakiplerine yönelik “sahtekar” Hil-

102 Inglehart-Norris, a.g.m., p. 7.

103 Aynı yer.

104 Jakupc, a.g.e., p. 59; Oliver-Rahn, a.g.m., p. 193-194.

105 Inglehart-Norris, a.g.m., p. 5.

106 Michael Kazin, “Democracy Betrayed and Redeemed: Populist Traditions in the United States,” *Constellations*, 5/1, 1998, p. 76.

107 Donald J. Trump, *Time to Get Tough: Making America # 1 Again*, Regnery Publishing, Washington 2011, p. 8.

lary ya da “yalancı” Ted gibi kampanya söylemlerinde de anti-elitist tutumunun en aşırıya varan örneklerini gözlemek mümkündür. Alt tabakaya yönelik olarak ise Trump’ın söylemi, “tecavüzcü Meksikalı göçmenler” örneğindeki gibi, aynı şekilde hem sert hem de aşağılayıcıydı.

Trump’ın adaylık konuşmalarında sık vurguladığı bir tema, Washington’daki yerleşik düzenin kokuşmuş ve çürümüş olduğundan hareketle, bu bataklığı kurutacağı (drain swamp) vaadi idi:

“Adaletsizliği sona erdirmek ve sizi, Amerikan işçisini, en ön sıraya koymak amacıyla başkanlık yarışını veriyorum. Amerika’yı en öne koyacağız ve Amerika’yı yeniden büyük yapacağız. Bu seçim, bizim halk tarafından mı yoksa politikacılar tarafından mı yönetileceğimizi belirleyecek. İşte benim Amerikan seçmenine vaadim: Eğer başkan seçilirsem, Washington D.C.’deki özel çıkar tekeline bir son vereceğim.”¹⁰⁸

Trump’ın bu aktörleri ülkenin içine düştüğü durumun en büyük sorumlusu olarak gördüğü de açıktı: “Amerika’yı yeniden büyük yapmak, ülkemizi parası bol çıkar gruplarının elinden almak demek. Büyük sorunların uzlaşmayla çözülemediği bir ülkeye sahibiz çünkü dar kafalı lobiciler ve özel çıkar grupları “özel erişimleri”yle Kongre koridorlarını tıkıyorlar.”¹⁰⁹ Siyasal yerleşik düzen kadar, ekonomik olanı da Trump’ın hedefindeydi:

“Çünkü çarpık olan sadece siyasal sistem değildir. Tüm ekonomidir. Ücretleri düşük tutmak isteyen büyük bağışçılar tarafından sistem bozulmuştur. Ülkemizi terk etmek, işçilerimiz, işten çıkarmak ve kendileri açısından hiçbir sonucu olmaksızın ürünlerini tekrar Birleşik Devletler’e satmak isteyen büyük şirketlerce de sistem bozulmuştur. Sistem sizin, Amerikan halkının, aleyhine çarpıktır.”¹¹⁰

Ayrıca, “...on yıllardır siyasi partilerin çıkarına ve halkın hilafına hizmet eden bir sistem” diyerek suçladığı Washington’daki bu bataklığın kimler tarafından doldurulduğu noktasında da, Trump gayet açık sözlüydü: Bir yandan “Amerikan halkı yoksullaşır ve daha da yalnızlaşırken” diğer yandan ...danışmanlar, anketçiler, siyasetçiler, köşe yazarları ve özel çıkar çevreleri, zenginleşiyor ve güçleniyor.”¹¹¹ Böylece Trump, kullandığı bu basit ve doğrudan dil üzerinden, öfkeli sosyo-ekonomik gruplara Önce Amerika vaadi ile yeni bir ekonomi inşa etme ve başarılı olma sözü verdiği gibi, siyaset kurumuna ve siya-

108 “Full Transcript: Donald Trump NYC Speech on Stakes of the Election”, *Politico*, 22 Haziran, 2016, <https://www.politico.com/story/2016/06/transcript-trump-speech-on-the-stakes-of-the-election-224654>.

109 Donald J. Trump, *Yeniden Büyük Amerika: Gücünü Kaybeden Amerika’yı Ayağa Kaldırmak*, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2017, s. 155.

110 “Full Transcript”, a.g.m.

111 Donald J. Trump, “Let Me Ask America a Question,” *The Wall Street Journal*, 14 Nisan 2016, <https://www.wsj.com/articles/let-me-ask-america-a-question-1460675882>.

setçilere karşı duruşuyla da yerleşik düzene muhalif olduğu mesajını vermek istedi.¹¹² Trump destekçileri de, zaten aşağıdaki (azınlıklar) sosyal gruplar ile yukarıdaki (Washington elitleri) elitler hakkında hayli şüpheciydi.

Trump, halk iradesinin üstünlüğüne olan inancını da vurgulamaya çalıştı. Yerleşik düzene karşı muhalif olsa bile girişimci ya da milyarder işadamı popülist tipolojisinin halkta kabul görmesi zor olabilirdi. Nitekim Trump, yerleşik düzen karşıtı olduğunu iddia etmesine karşın aslında yerleşik düzenin tam da içinden biriydi. Bu anlamda da plütokrat bir popülist olduğu söylenebilir. Nitekim kişisel serveti 3.1 milyar doları bulan ve ABD'deki 540 milyardan biri olarak %1'in de değil, aslında % 0,00016'nın içinde yer almaktaydı.¹¹³ Ayrıca, Trump'ın kurduğu milyarderlerden oluşan plütokratik kabinenin de, refahı %1'den %99'a doğru yeniden dağıtıcı adımlar atması ve böylece Trump'a oy veren halk kesimlerini memnun etmesi pek olası değildi. Nitekim Obama'nın sağlık reformunun iptal edilmesi ya da şirketler ile zenginler lehine vergi indirimleri gibi Trump vaatlerinin, onu destekleyen sıradan Amerikalı'nın çıkarına olmadığı açıktı. Ama Trump, siyasetin dışından gelme iddiasıyla ortaya çıkıp zenginliğini de elitler sayesinde değil, onlara rağmen elde ettiğine halkı inandırmaya çalıştı:

“Bir avuç elitin on yıllardır süren yıkıcı yönetimine karşı tek panzehir, halk iradesinin cesurca telkinidir. Bu ülkeyi etkileyen her bir önemli meselede, halk haklıdır ve yönetici elitler haksızdır. Elitler, vergiler, hükümetin büyüklüğü, ticaret, göç, dış politika konularında yanılmıştır.”¹¹⁴

Üstelik tüm zenginliğine rağmen Trump, siyasete soyunarak halkın çıkarları uğruna fedakârlıkta bulunduğu imajını vermeye de gayret etti.¹¹⁵ “Gücüm ve kazancım vardı ama şimdi insanların seslerini duyurmalarına yardım etmek ve seslerinin duyulmasını sağlama zamanı.”¹¹⁶ Trump'ın siyasetin dışından gelmesi popülist liderliği için yerleşik siyasi düzen ile herhangi bir bağı ve çıkar ilişkisi olmadığını kanıtlarken, siyasi tecrübesinin olmayışı da halkla bağ kurmasında olumlu bir faktör olarak rol oynadı.

Bunlar sayesinde Trump, diğer popülistler gibi, daha önceki hükümetin politikalarıyla aralarına mesafe koyma ve genel olarak da yozlaşmış siyaset kurumunu ile profesyonel siyasetçiler karşısında acemi bir siyasetçi olarak kendini öne çıkarma şansı buldu.¹¹⁷

112 Jakupc, a.g.e., p. 7.

113 Coles, a.g.e., p. 107.

114 Trump, a.g.m.

115 Mudde ve Kaltwasser, a.g.m., p. 71.

116 Trump, a.g.e., s. 30.

117 Mudde ve Kaltwasser, a.g.m., p. 73.

Trump’ın popülizminin bir diğer bileşeni de, çoğulculuk, siyasi doğruluk ve çokkültürlülük karşıtlığı idi. Trump, çoğulculuğa karşı durarak beyaz Amerika’nın kitlesel desteğini alabilmek için bağınazlığı, ırkçılığı, göçmen karşıtlığını, kadın düşmanlığını, İslamofobiyi ve yabancı düşmanlığını sıkça kullandı.¹¹⁸ Bu anlamda Trumpizm’in halk tanımı bir hayli dışlayıcıydı. Trump’ın “Önce Amerika” söylemi, beyaz ABD’nin tehdit altında olduğu, Amerikan ulusal değerlerinin küreselci bir taarruza maruz kaldığı ve buna karşı da güçlü bir liderin önderliğinde birleşmesi gerektiğini savunmaktaydı.¹¹⁹ Washington’ın iki partili sistemine egemen olan siyasi elit tabakasının yanı sıra, göçmenler, Amerikan yerlileri, kadınlar, Müslümanlar, siyahlar ve eşcinseller “yurtseverlik duygularını kaybetmiş zararlı unsurlar” olarak beyaz ABD’nin karşısındaki başlıca tehditlerdi. Bunlar, Taggart’ın tabirini kullanmak gerekirse, “anayurda” (yani “hakiki” beyaz Amerika’ya) karşı bir komplo içerisindeydiler. Demografik, siyasal ve kültürel açıdan beyaz Amerika’nın bu “asalaklara” ve “zararlılara” karşı korunması şarttı. Örneğin Trump’ın gözünde, Meksikalı göçmenler uyuşturucu bağımlısı “tecavüzcüler”¹²⁰ iken Müslümanlar da potansiyel “teröristler”di.¹²¹ Üstelik bunlar bir de Amerikalıların ödedikleri vergilerle kendilerine sunulan kamu hizmetlerinden bedavadan yararlanmaktaydı.¹²² Nitekim neo-Naziler, Ku Klux Klan ve alt-right (Alternatif Sağ hareket) dâhil olmak üzere, aşırı sağcı ve milliyetçi beyaz ırkçısı gruplar ile Evanjelikler ve bireysel silahlanma yanlıları, kampanyası sırasında güçlü ve karizmatik bir lider olarak gördükleri Trump’a tam destek verdiler.¹²³ Bunlara göre Trump, özellikle göçmen karşıtı tutumuyla, kültürel soykırıma maruz kaldığını iddia ettikleri ve nüfusu göçmenler karşısında eriyen (Avrupalı kökten gelen) beyaz Amerika’nın çıkarlarını gerçekten savunacak bir isimdi.¹²⁴ Çoğulculuğa, siyasi doğruculuğa ve çokkültürlülüğe olan karşıtlığı da, Trump’ın bunlar nezdinde kredisini ve prestijini güçlendirmekteydi. Giderek daha renkli ve esmer hâle gelen liberal, çokkültürlü ve kozmopolit Amerika fikrine karşı ülkelerinin elden gittiği ve geleceğlerinin karartıldığı kaygısıyla hareket eden bu aşırı sağ gruplar için popülist Trump adeta aradıkları kurtarıcıydı. Trump’ın “Amerikan rüyası öldü” (American Dream Is Dead) ve

118 Appadurai, a.g.e., s. 21; Douglas Kellner, *American Nightmare: Donald Trump, Media Spectacle, and Authoritarian Populism*, Sense Publishers, Rotterdam 2016, p. 1.

119 Walter R. Mead, “The Jacksonian revolt”, *Foreign Affairs*, 96/2, Mart-Nisan 2017, p. 3-4.

120 Donald Trump, “Druggies, drug dealers, rapists and killers are coming across the southern border. When will the US get smart and stop this travesty”, *Twitter*, 19 Haziran 2015, <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/612083064945180672>.

121 “Trump Shares Inflammatory Anti-Muslim Videos, and Britain’s Leader Condemns Them”, *The New York Times*, 29 Kasım 2017, <https://www.nytimes.com/2017/11/29/us/politics/trump-anti-muslim-videos-jayda-fransen.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article&region=Footer>.

122 Parmar, a.g.m., p. 11; Carlos De La Torre, “Trump’s Populism: Lessons from Latin America”, *Postcolonial Studies*, 20/2, 2017, p. 189-190.

123 Kellner, a.g.e., p. 25.

124 Oznos, a.g.m.

“yeniden Amerika’yı büyük yapalım” (Make America Great Again) gibi nostaljik sloganları¹²⁵ da bu kurtarıcı imajını güçlendirmekteydi.¹²⁶ Trump’ın bu sloganları, “mitsel bir “altın geçmiş”e nostaljik bir yakarış”tı.¹²⁷ Kısacası, Trump’ın etrafında endişeliler ve öfkeliilerden oluşan popülist bir aşırı sağ koalisyon oluşmuştu. Nitekim başkanlık seçimleri de, Demokratlar ile Cumhuriyetçiler arasında değil, bir yanda yerleşik düzenin küreselci/liberal/kozmpolit elitleri ile milliyetçi/millici/yerlici (nativist) popülist kanat arasında bir mücadele şeklinde seyretti.¹²⁸ Dolayısıyla, dışlayıcı halk tanımı ve çoğulculuğa karşı duruşu ile Trumpizm sağ popülizme daha yakındı.

Bu söylemleriyle, Trump için önemli olan, sessiz çoğunluğun istekleri ile yerleşik düzenin kabul edebilecekleri arasındaki uçurumu göstermekti. Trump destekçileri de, tüm yasa dışı göçmenlerin sınır dışı edilebileceğine ya da Meksika’nın duvar için ödeme yapmaya razı olacağına inanmasa da, “biz” (halk) ile “onlar” (yerleşik düzen) arasındaki farkın bu şekilde belirginleştiğine inanmaktaydı.¹²⁹ Aslında bunun gibi kolaycı çözümler, Trump’ın son derece karmaşık meseleleri aşırı basitleştirme ve bunlara halkın hoşuna gidecek çözüm formülleri önerme eğiliminin bir sonucuydu.

Sonuç

Popülizm, geçmişte Amerikan siyasetinde yıkıcı olmaktan ziyade sistemi düzeltilici, yeniden dengeleyici ve canlandırıcı etkiler göstermiştir. Trump’ın popülist çıkışı, plütokratik ve işlevsiz hâle geldiği iddia edilen Amerikan siyasetindeki temsil sorununu aşmada ve halkın siyasete katılımını teşvik etmede olumlu bir rol oynayabilir. Bu noktada, gerek demokratik kurumların ve işleyişin güçlendirilmesi noktasında gerekse de kapsayıcı bir demokrasi kültürünün geliştirilmesi noktasında yapılması gerekenler bulunmaktadır. Böylelikle, liberal demokratik sistem karşıtı bir söylem kullanan Trumpçı popülizmin yükselişi, sistemi dönüştürmek açısından bir fırsata çevrilebilir. Canovan’ın analojisinden hareketle, Trumpizm aksayan Amerikan demokrasisi için bir ayna vazifesi görebilir. Nitekim Trump, dezavantajlı kesimlerin taleplerini gerçekten ana akım siyasetin bir parçası haline getirebilirse, bu durumda Amerikan siyasetindeki demokrasi açığının kapanmasına katkıda bulunabilir. Ancak Trumpizm, onu sağ popülizme yaklaştıran türdeş ve dışlayıcı halk tanımı, komploculuk ve çoğulculuk karşıtlığı ile de liberal demokrasiye zarar verme potansiyeli taşımaktadır. Hatta Trump’ın otoriter bir neoliberal düzene geçişi hedefleyen popülizmi, ABD’nin liberal olmayan otoriter bir demokrasiye dönüşme riskini dahi beraberinde ge-

125 “Full Text: Donald Trump Announces a Presidential Bid”, *The Washington Post*, 16 Ocak, 2015, https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/06/16/full-text-donald-trump-announces-a-presidential-bid/?noredirect=on&utm_term=.5a3c2b5d266d.

126 Kellner, a.g.e., p. 24, 26.

127 Inglehart ve Norris, a.g.m., p. 16.

128 Nash, a.g.m., p. 13.

129 Judis, a.g.e., p. 71-73.

tirebilir. Bu noktada çoğulcu siyasal rekabet ortamının ve medyanın siyasetteki rolünün Trump tarafından sorgulanması karşısında, liberal demokrasi savunucusu hükümet kurumları, yargı, bürokrasi, medya ve üniversiteler Trump’a karşı savunmaya geçmişlerdir.

Öte yandan, popülist dalgayı daha da büyütecek küreselleşmeci ve piyasa yanlısı politikalar ile siyasetteki çürümeyi ortadan kaldırmamakta ısrar, popülizmin, Amerikan siyasi tarihinde örneği olmasa da, tarihteki emsallerine göre çok daha uzun süreli bir eğilim olma ihtimalini doğurabilir. Popülizmin kendisi, kimilerinin nitelediği şekliyle halkın “yanlış” ya da “akılcı olmayan” tercihleriyle kendini gösteren geçici bir olgu olarak kabul edilse bile, popülizmi doğuran nedenlerin ve dinamiklerin doğru teşhis edilememesi ve buna çözümler üretilmemesi bu ihtimali her geçen gün artırmaktadır.

Eğer Amerikan ekonomik ve siyasal sisteminde uzlaşıya dayalı köklü reformlar yapılamazsa, popülist dönemler yaşamasına rağmen demagogik liderler çıkarmama ve otoriterliğe kaymama konusunda övünen ve kendini bu konuda müstesna bir yere koyan ABD açısından, mevcut popülist dalga bu konudaki Amerikan istisnacılığını dahi ortadan kaldırabilir.

Kaynaklar

ABROMEIT, John, “A Critical Review of Recent Literature on Populism”, *Politics and Governance*, 5/4, 2017, pp. 177-186.

ACEMOĞLU, Daron, “American Democracy Is Dying, and This Election Isn’t Enough to Fix It”, *Foreign Policy*, 07 Kasım 2016, <http://foreignpolicy.com/2016/11/07/american-democracy-is-dying-and-this-election-wont-fix-it/>.

AKÇORAOĞLU, Alpaslan, “Küresel Neoliberal Sistemin Krizi, Çelişkileri ve Direnci: Post-Neoliberal Küresel İktisadi Düzene Geçiş Mümkün mü?”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 90, Nisan 2018, ss. 40-53.

ALBERTAZZI, Daniele-Duncan McDonnell, “Introduction: The Sceptre and the Spectre”, Daniele Albertazzi-Duncan McDonnell, Eds., *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave Macmillan, New York 2008, pp. 1-14.

ALBERTAZZI, Daniele-Sean Mueller, “Populism and Liberal Democracy: Populists in Government in Austria, Italy, Poland and Switzerland”, *Government and Opposition*, 48/3, July 2013, pp. 343-371.

APPADURAI, Arjun, “Demokrasi Yorgunluğu”, Heinrich Geiselberger, der., *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, ss. 17-29.

ARDITI, Benjamin, *Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007.

Görüş

Akademik
Bakış

159

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

ASLANIDIS, Paris, "Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective", *Political Studies*, 64, 2016, pp. 88-104.

AYTAÇ, S. Erdem-Ziya Öniş, "Varieties of Populism in a Changing Global Context: The Divergent Paths of Erdoğan and Kirchnerismo", *Comparative Politics*, 47/1, October 2014, pp. 41-59.

CANOVAN, Margaret, "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies*, XLVII, 1999, pp. 2-16.

COLES, T. J., *President Trump, Inc. How Big Business and Neoliberalism Empower Populism and the Far-Right*, Clairview Books, W. Sussex 2017.

CRICK, Professor Sir Bernard, "Populism, Politics and Democracy", *Democratization*, 12/5, 2005, pp. 625-632.

DE LA TORRE, Carlos, "Trump's Populism: Lessons from Latin America", *Post-colonial Studies*, 20/2, 2017, pp. 187-198.

ELLIOT, Larry, "Populism is the Result of Global Economic Failure", *The Guardian*, 26 Mart 2017, <https://www.theguardian.com/business/2017/mar/26/populism-is-the-result-of-global-economic-failure>.

FRASER, Nancy, "İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi", Heinrich Geiselberger, der., *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, ss. 59-68.

FUKUYAMA, Francis, *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2014.

FUKUYAMA, Francis, "American Political Decay or Renewal?", *Foreign Affairs*, 95/4, July-August 2016, pp. 58-68.

"Full Text: Donald Trump Announces a Presidential Bid", *The Washington Post*, 16 Ocak 2015, https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/06/16/full-text-donald-trump-announces-a-presidential-bid/?noredirect=on&utm_term=.5a3c2b5d266d.

"Full Transcript: Donald Trump NYC Speech on Stakes of the Election", *Politico*, 22 Haziran 2016, <https://www.politico.com/story/2016/06/transcript-trump-speech-on-the-stakes-of-the-election-224654>.

GEISELBERGER, Heinrich, "Önsöz", Heinrich Geiselberger, der., *Büyük Gerileme: Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, ss. 9-15.

GILMAN, Hollie R.-K. Sabeel Rahman, "Building Civic Capacity in an Era of Democratic Crisis?", *New America*, Eylül 2017, <https://www.newamerica.org/political-reform/policy-papers/building-civic-capacity-era-democratic-crisis/>.

GOULD, J. J., "Why is Populism Winning on the American Right?", *The Atlantic*, 02 Temmuz 2016, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/07/populism-american-right/489800/>.

Görüş

Akademik
Bakış

160

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

HACKER, Jacob S.-Paul Pierson, *Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer – And Turned Its Back on the Middle Class*, Simon and Schuster, New York 2010.

HADIZ, Vedi R.-Angelos Chryssogelos, “Populism in World Politics: A Comparative Cross-Regional Perspective”, *International Political Science Review*, 38/4, 2017, pp. 399-411.

INGLEHART, Ronald F.-Pippa Norris, “Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash”, Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series, August 2016, HKS Working Paper No. RWP16-026, <https://ssrn.com/abstract=2818659>.

JAKUPEC, Viktor, *Development Aid – Populism and the End of the Neoliberal Agenda*, Springer, Cham 2018.

JUDIS, John B., *The Populist Explosion: How the Great Recession Transformed American and European Politics*, Columbia Global Reports, New York 2016.

JUDIS, John B., “All the Rage”, *New Republic*, 19 Eylül 2016, <https://newrepublic.com/article/136327/all-rage-sanders-trump-populism>, pp. 42-47.

KALTWASSER, Cristóbal Rovira, “The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy”, *Democratization*, 19/ 2, 2012, pp. 184-208.

KAZIN, Michael, “Democracy Betrayed and Redeemed: Populist Traditions in the United States”, *Constellations*, 5/1, 1998, pp. 75-84.

KAZIN, Michael, “Trump and American Populism: Old Whine, New Bottles”, *Foreign Affairs*, 95/6, November-December 2016, pp. 17-24.

KELLNER, Douglas, *American Nightmare: Donald Trump, Media Spectacle, and Authoritarian Populism*, Sense Publishers, Rotterdam 2016.

LACLAU, Ernesto, “Populism: What’s in a Name?,” Francisco Panizza, ed., *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, London and New York 2005, pp. 32-49.

LESSIG, Lawrence, *Kayıp Cumhuriyet* (çev. Merve Yalçın), Ankara, Hece Yayınları, 2017.

LOFGREN, Mike, *The Party is Over: How Republicans Went Crazy, Democrats Became Useless, and the Middle Class Got Shafted*, Penguin Books, New York 2013.

MEAD, Walter R., “The Jacksonian Revolt”, *Foreign Affairs*, 96/2, March-April 2017, pp. 2-7.

MOFFITT, Benjamin, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press, Stanford 2016.

MUDDE, Cas, “The Populist Zeitgeist”, *Government and Opposition*, 39/4, 2004, pp. 541-563.

MUDDE, Cas, “The Problem with Populism”, *The Guardian*, 17 Şubat 2015, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/feb/17/problem-populism-syriza-podemus-dark-side-europe>.

Görüş

Akademik
Bakış

161

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

MUDDE, Cas-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford and New York 2017.

MÜLLER, Jan-Werner, *What is Populism?*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2016.

NASH, George H. "American Conservatism & the Problem of Populism", *The New Criterion*, Eylül 2016, <https://www.newcriterion.com/issues/2016/9/populism-i-american-conservatism-and-the-problem-of-populism>, pp. 4-14.

OLIVER, J. Eric-Wendy M. Rahn, "Rise of the Trumpenvolk: Populism in the 2016 Election", *The Annals of the American Academy*, No. 667, September 2016, pp. 189-206.

OZNOS, Evan, "The Fearful and the Frustrated", *The New Yorker*, 31 Ağustos 2015, <https://www.newyorker.com/magazine/2015/08/31/the-fearful-and-the-frustrated>.

PANIZZA, Francisco, "Introduction: Populism and the Mirror of Democracy", Francisco Panizza, ed., *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, London and New York 2005, pp. 1-31.

PARMAR, Inderjeet, "The Legitimacy Crisis of the U.S. Elite and the Rise of Donald Trump", *Insight Turkey*, 19/3, 2017, pp. 9-22.

PASQUINO, Gianfranco, "Populism and Democracy", Daniele Albertazzi-Duncan McDonnell, Eds., *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, New York, Palgrave Macmillan, 2008, pp. 15-29.

RAUCH, Jonathan, "How American Politics Went Insane?", *The Atlantic*, Temmuz-Ağustos 2016, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/07/how-american-politics-went-insane/485570/>.

TAGGART, Paul A., *Populism*, Open University Press, Buckingham 2000.

TAGGART, Paul A., *Popülizm* (çev. Barış Yıldırım), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2004.

TAGGART, Paul-Cristóbal Rovira Kaltwasser, "Dealing with Populists in Government: Some Comparative Conclusions", *Democratization*, 23/2, 2016, pp. 345-365

TRUMP, Donald J., *Time to Get Tough: Making America # 1 Again*, Regnery Publishing, Washington 2011.

TRUMP, Donald J., "Let Me Ask America a Question," *The Wall Street Journal*, 14 Nisan 2016, <https://www.wsj.com/articles/let-me-ask-america-a-question-1460675882>.

TRUMP, Donald J., *Yeniden Büyük Amerika: Gücünü Kaybeden Amerika'yı Ayağa Kaldırmak*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2017.

TRUMP, Donald J., "The concept of global warming was created by and for the Chinese in order to make U.S. manufacturing non-competitive", *Twitter*, 6 Kasım 2012, <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/265895292191248385>.

Görüş

Akademik
Bakış

162

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

TRUMP, Donald J., “Druggies, drug dealers, rapists and killers are coming across the southern border. When will the US get smart and stop this travesty”, *Twitter*, 19 Haziran 2015, <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/612083064945180672>.

“Trump Shares Inflammatory Anti-Muslim Videos, and Britain’s Leader Condemns Them”, *The New York Times*, 29 Kasım 2017, <https://www.nytimes.com/2017/11/29/us/politics/trump-anti-muslim-videos-jayda-fransen.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article&region=Footer>.

ULAGAY, Osman, *Dünya Trump’a mı Kalacak? “Tek Adam” Çıkmazı*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

WEYLAND, Kurt, “Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics”, *Comparative Politics*, 34/1, October 2001, pp. 1-22.

WOLKENSTEIN, Fabio, “Populism, Liberal Democracy and the Ethics of Peopleness”, *European Journal of Political Theory*, 0/ 0, 2016, pp. 1-19.

Extended Abstract

Populism has always been an elusive and highly contested concept when used to provide a complete description of what it means. However, this does not necessarily mean that it is impossible to outline the main characteristics of populist movements from both the left and the right of the political spectrum. Among these attributes are anti-elitism, reliance on the popular will of ordinary people, vagueness and confusion in terms of ideological position, and anti-pluralist and anti-intellectual postures. Populism’s troubled relationship with liberalism and liberal democracy has also been well documented in recent literature.

While populism as a political movement that challenges the status quo has often been a reality in American politics, its inability to upend establishment politics despite its fiercely anti-establishment posture gives it a mixed history. During the 20th century, numerous populist challenges from both liberal-progressive and the right-conservative traditions occurred.

When the influence of Wall Street and big money is on the rise, liberal-leaning populism becomes immediately ascendant. When the influence of big government and an intrusive bureaucratic state becomes more visible, a right-conservative populism rises.

Populist waves again emerged on the political scene when the US entered into its presidential election year in 2016. The United States has faced a new wave of domestic populist revolt, as evidenced by the rise of outsider and insurgent politicians like Donald Trump. Trumpism, as a new form of insurgent politics in the US, enjoys the main characteristics of populist politics.

Gazi

Akademik
Bakış

163

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Major factors that caused these populist waves included: the globalisation and neoliberal economic policies that particularly affected the middle classes and white working class; the political decay, corruption, and dysfunction in US politics; the cultural backlash produced by the eroding white segments within the US population, which populist politicians manipulated greatly.

The election of Trump was a huge success for the US populism. The defeat of Clinton, who was the only establishment candidate, was a clear sign of the disruptive era in US politics. The objective of Trump's populism—with his "America First" motto—was to bring the US back to the ordinary people who felt forgotten and ignored by indifferent Washington elites. His stance was to pursue anti-Obama domestic and foreign policies through campaign promises like the removal of Obama's healthcare reform, the building of a wall on the border with Mexico, and the termination—or at least renegotiation—of NAFTA. With these traits, Trumpism is populist in the sense that it has been anti-elitist, dependent on the popular will of ordinary Americans, ideologically inconsistent and contradictory, and anti-pluralist and anti-intellectual. Although some analysts describe it as a hybrid form of populism due to its liberal-progressive and conservative aspects, one can also characterise it as a more authoritarian and plutocratic form of populism: this variant, which does not genuinely conflict with the neoliberalism of the conservative political agenda, will probably have no favourable impact on the lives of the "forgotten" common people it claims to represent.

Against this background, on the one hand, Trumpism's criticisms of the establishment may produce a healing effect on the corrupt winner-takes-all economy and winner-takes-all politics. Hence, it may compel the establishment forces to engage in a major overhaul of the decaying US economy and politics in a manner that will also please the rest of the population. On the other hand, if Trumpism's troubled relationship with liberal democracy outweighs the need for systemic transformation, then the current populist wave may evolve into an illiberal democracy or even into a more authoritarian trajectory, meaning the end of American exceptionalism with regard to producing no such things in the past.

Gazi

İç Savaştan Devlet Başkanlığı Seçimine: Liberya'da Kalıcı Barış ve İstikrar Ne Derece Mümkün?

From Civil War to the Presidential Election: To What Extent is a Permanent Peace and Stability Possible in Liberia?

Engin AVCI*

Öz

19'uncu yüzyılda ABD'de özgür bırakılan kölelerin kurduğu Liberya, 1980'deki askerî darbe ve 1989'da başlayan iç savaşı sonrası Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) ve Birleşmiş Milletler'in müdahalesi ile görece istikrara kavuşmuştur. 2016'da güvenlik sorumluluğunu Liberya hükûmetine devreden BM Liberya Misyonu (UNMIL) 2018'de kapatılmıştır. Liberya hükûmeti sorumluluğunda icra edilen 2017 devlet başkanlığı seçimini George Weah'ın kazanmasıyla birlikte Liberya için yeni bir dönem başlamıştır. Bu makale, Liberya'yı iç savaşa götüren dinamiklerin incelenerek devlet başkanlığı seçimlerinden sonra kalıcı barış ve istikrarın mümkün olup olmadığının sorgulanmasını amaçlamaktadır. Açık kaynaktan derlenen bilgilere dayanan araştırma sonucunda, ülkedeki siyasi profilin tarihsel olarak değişikliğe uğradığı, buna rağmen ülkeyi iç savaşa götüren siyasi ve sosyoekonomik dinamiklerin tamamen yok olmadığı, güvenlik sektörü reformundaki boşlukların riskler taşıdığı, ülkenin kalıcı barış ve istikrar açısından bölgesel ve uluslararası gelişmelere karşı kırılgan olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberya, İç Savaş, ECOWAS, UNMIL, Güvenlik Sektörü Reformu, Devlet Başkanlığı Seçimi

Abstract

Liberia, founded by emancipated slaves from the US in the 19th century, was relatively stabilized by the intervention of the ECOWAS and the UN in 2003 after the military coup in 1980 and the civil war in 1989. The United Nations Mission in Liberia (UNMIL) of which drawdown process was started after the responsibility of security taken over by Liberian government in 2016, was closed completely in 2018. The victory of George Weah in 2017 presidential election that was led under the full responsibility of Liberian government, has started a new era for Liberians. This article aims to examine the dynamics that lead Liberia to the civil war and to question whether a permanent peace and stability is possible after the presidential election and the closure of UNMIL. This research, based on the information gathered

Makale Geliş Tarihi: 18.03.2019. Makale Kabul Tarihi: 27.04.2020

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara, eavci@jandarma.gov.tr; engavci@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5881-1530. Bu makale, Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği ve Antalya Bilim Üniversitesi işbirliğinde, 3-6 Mayıs 2018 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi'nde sunulan "İç Savaştan Devlet Başkanlığı Seçimine: Birleşmiş Milletler Liberya Misyununun Güvenlik Reformundaki Rolü" başlıklı bildirisinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Görüş

Akademik
Bakış

165

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

through open sources, shows that the political and socioeconomic dynamics leading the country to the civil war have not completely disappeared although the political profile of the country has changed historically, that the gaps in security sector reform still cause some risks, and finally that security in Liberia is still fragile in terms of national, regional and international developments.

Key Words: Liberia, Civil War, ECOWAS, UNMIL, Security Sector Reform, Presidential Election

Giriş

Avrupa futbolunun en prestijli ödülü *Ballon D'Or*'u kazanan Afrikalı tek futbol yıldızı olan George Weah'ın 2017 Aralık ayında Liberya'da devlet başkanlığı seçimlerini kazanması 1980'den beri askerî darbe, iç savaş ve istikrarsızlıklarla uğraşan ülkeyi nasıl bir geleceğin beklediği sorusunu gündeme getirmiştir. 19'uncu yüzyılın başlarında ABD'ye götürülerek köleleştirilen Afrikalıların özgürleştikten sonra geri dönerek kurduğu "Özgürler ülkesi" Liberya 1847'de bağımsızlığını ilan eden ilk Afrika ülkesidir. Liberya'da 1990-2003 döneminde gerçekleşen ve BM barış gücü askerlerinin müdahalesi ile sona eren iç savaşta yaklaşık 250.000 kişi hayatını kaybetmiş, 1.500.000 kişi yerinden edilmiştir.¹ Tarihin en kanlı iç savaşlarından birinde bütün altyapısı çöken ve başarısız devlet hâline gelen² Liberya'nın ekonomik ve siyasi istikrarı yakalaması kolay olmamış, BM'nin en uzun süreli barış koruma misyonlarının olan BM Liberya Misyonu'nun (*UNMIL, United Nations Mission in Liberia*) ve uluslararası toplumun desteğiyle görece bir istikrar sağlanabilmiştir.

Bu çalışmada, Liberya'yı iç savaşa götüren dinamiklerin tarihsel bir perspektiften incelenerek *UNMIL*'in kapatılmasından ve devlet başkanlığı seçiminin sona kalıcı barış ve istikrarın mümkün olup olmadığının sorgulanması amaçlanmıştır. Bu maksatla, öncelikle kuruluşundan itibaren ülkeyi askerî darbeye ve iç savaşa sürükleyen gelişmeler irdelenmiş, müteakiben Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu³ (*ECOWAS, Economic Community of West African*

- 1 Dulce Foster vd., "A House with Two Rooms: Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Liberia Diaspora Project", *The Advocates For Human Rights*, Dispute Resolution Institute, Minnesota, 2009, http://www.theadvocatesforhumanrights.org/uploads/chapter_8-liberia_s_second_civil_war_1997-2003.pdf, s.3. Erişim tarihi: 16 Ocak 2019.
- 2 Jean-Germain Gros, "Towards a taxonomy of failed states in the New World Order: Decaying Somalia, Liberia, Rwanda and Haiti", *Third World Quarterly*, Vol.17, 3, 1996, s.461. Gros, başarısız devleti, "sosyal sözleşme ve toplumun farklı kesimleri arasında barışın sağlanması hususundaki gereklerin yerine getirilmesi konusunda kamu otoritesinin yetersiz veya isteksiz olması" şeklinde tanımlarken Rotberg, "yoğun ve derin çatışmaların olduğu, savaşan grupların tehlikeli ve acı veren bir rekabet içinde olduğu" devletleri bu kapsamda ele alır. Bkz. Robert I. Rotberg, "The new nature of nation-state failure", *Washington Quarterly*, Vol.25, 3, 2002, s.85.
- 3 Ekonomik bütünleşmeyi desteklemek üzere, 28 Mayıs 1975 tarihinde Lagos Anlaşması gereğince kurulan 15 üyeli bölgesel bir örgüttür. Üye ülkeler; Benin, Burkina Faso, Kabo Verde, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Sierra Leone, Senegal ve Togo'dur. Bkz. <https://www.ecowas.int/about-ecowas/basic-information/> Erişim tarihi: 20 Nisan 2020.

Gazi

States) ve BM müdahalesinin Liberya'daki güvenlik sektörü reformuna ve ülkenin istikrarına sağladığı katkılar ortaya konularak çıkarımlarda bulunulmuştur. Açık kaynaktan derlenen verilere dayalı olan çalışmanın bir diğer amacı da Türk uluslararası ilişkiler yazınında son dönemde genişlemekte olan Afrika araştırmalarına⁴ Liberya konusunda bir katkı sağlamaktır.

Tarihî Arka Plan

Afrika'nın çoğu bölgesinde sömürge öncesi merkezî yönetimin güçsüz olması nedeniyle, tarihsel olarak zayıf bir devletleşmenin gözlemlendiği, merkezî otoritenin çoğunlukla fetih ve dış nüfusun istismarı üzerine temellendirildiği söylenebilir.⁵ Bununla birlikte, Doğu ve Güney Afrika'daki Avrupalı göçmen kolonyalizminden farklı olarak Batı Afrika ve Liberya kolonileşme, devlet ve ulus inşası süreçlerinde kendine has özellikler sergilemiştir. Liberya örneğinde kolonizasyon süreci ABD merkezli sivil toplum kuruluşları tarafından yönetilmiştir.⁶

Ulus inşası başlangıçta birbirine gevşek bağlarla bağlanmış toplulukları, ortak bir toplum hâline getirmeye yol açan sosyopolitik bir süreçtir.⁷ Başarılı bir inşası süreci için birleştirici ve ikna edici bir ideolojiye sahip olunması, farklı toplulukların bütünlendirilerek toplumun ortak bir amaca yönlendirebilmesi ve işlevsel bir devlet aygıtına sahip olunması gerekir.⁸ Devlet aygıtının ise etkin bir mâlî sistem, hukuk sistemi ve kolluk kuvvetinden oluşan bir altyapı üzerine inşası edilmesi önem taşımaktadır.⁹ Bu çerçevede, günümüzde 4,5 milyondan fazla nüfusa ulaşan, ABD'nin özgür bıraktığı köleler ile İngilizcenin yanı sıra 29 farklı yerel dil konuşan¹⁰ toplulukların kimlik, ulus ve devlet inşası süreçlerinin nasıl ilerlediği Liberya iç savaşının anlaşılması açısından önemlidir. Topluluk içinde ve topluluklar arasındaki sosyal ilişkilerin anlaşılmasında önemli bakış açıları sunan kuruluş hikayeleri sadece geçmişteki gelişmelere tanıklık etmekle kalmaz, aynı zamanda güncel sosyal ve politik etkilerin anlaşılmasına da yardımcı ederler.¹¹ Bu nedenle, 1990'larda başlayan iç savaşın temel nedenlerini

- 4 Bkz. Elem Eyryce Tepeciklioğlu, "African Studies in Turkey", *Uluslararası İlişkiler*, Vol.13, No.50, 2016, s.16.
- 5 Felix Gerdes, "The Evolution of the Liberian State: A Study in Neo-patrimonial State Formation and Political Change", *Arbeitspapier*, Nr.1/2013, Research Unit of War, Armament and Development, 2013, s.11.
- 6 Ag.e., s.14-16.
- 7 Jochen Hippler, "Şiddetli Anlaşmazlıklar, Anlaşmazlıklardan Kaçınma ve Ulus İnşası: Terminoloji ve Politik Konseptler", *Ulus İnşası: Çatışmayı Barışa Çevirmede Anahtar Bir Konsept mi?*, Jochen Hippler (ed.), Çev. Algan Sezgintüredi ve Burhan Şayli, Versus Kitap, İstanbul 2007, s.11.
- 8 Ag.e., s.12.
- 9 Ag.e., s.14.
- 10 <http://www.bbc.com/news/world-africa-13729504> Erişim tarihi: 29 Nisan 2018.
- 11 Maarten Bedert, "Notes on Settlement Histories of Gbelay-Geh Statutory District, Nimba County, Liberia", *Max Planck Institute for Social Anthropology Department 'Integration and Conflict' Field Notes and Research Projects*, Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle (Saale), 2017, s.V.

Görüş

Akademik
Bakış

167

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

anlayabilmek için 18. yüzyılda kurulan ülkenin tarihini iç ve dış dinamikler çerçevesinde sosyo-politik açıdan incelemek iyi bir başlangıç olacaktır.

Koloni Dönemi ve Devlet İnşası

Kölelik karşıtı hareketlerin etkisiyle, 1772'de bir mahkemenin İngiltere'de köleliğin olmadığı yönünde karar vermesi sonucu ülkedeki köleler özgür kalmıştır.¹² Özgürlüğüne kavuşan köleleri İngiltere'de barındırmak istemeyen hükûmet 1787'den itibaren kölelerin yarı-özerk bir koloni olan Sierra Leone'ye yerleşmesini sağlamış¹³; 1807'de köleliği kanunla yasaklamıştır. ABD ise bir yıl sonra köle ithalini yasaklayan düzenlemeyi yasalaştırmış; köle ticaretine kölelerin Afrika'ya gönderilmesi konusunda devam eden tartışmalar 1816'da "ABD'deki Renkli Özgür İnsanları Kolonize Etmek için Amerikan Topluluğu"nun (*American Society for Colonizing the Free People of Colour in the US, ACS*) kurulmasıyla neticelenmiştir.¹⁴

ACS içerisinde, ABD'de kurumsallaşan kölelik nedeniyle mağdur edilene yapılan haksızlığın telafi edilmesine inananlar olduğu kadar, özgür bırakılan köleler ile beraber yaşamının, toplumun sosyal ve siyasi geleceğini tehdit edebileceğini savunanlar da mevcuttur. İkinci görüş taraftarlarına göre özgürleşen köleler Afrika'ya gönderilerek koloni kurmaları sağlanmalıdır; böylece Hıristiyanlığın yayılmasına hizmet edilebilmesi de mümkün olacaktır.¹⁵ Öte yandan özgürleşen köleler açısından Afrika'da bir yer edinmenin ABD'deki ırkçılık ve ayrımcılıktan duyulan rahatsızlık ile Afrika'ya dönerek oradaki toplumla bütünleşenlerden alınan olumlu haberler ve başarı hikayeleri gibi bazı temel nedenleri de bulunmaktadır.¹⁶ Bu gerekçeler birlikte değerlendirildiğinde, yeniden kolonizasyon sürecinin ABD hükûmeti ve özgürleşen köleler için cazip bir seçenek olduğu söylenebilir.

ACS'nin 1819'da aldığı karar doğrultusunda ilk yerleşim için Sierra Leone uygun görülmüş ise de bölgede etkin olan İngilizlerin muhalif politikaları nedeniyle Freetown'un Güneydoğu'sunda, Mesurado ve Junk ırmakları arasında kalan bölgede ACS'nin 300 ABD Doları karşılığında 1821 sonlarında yerlilerden silah zoruyla satın aldığı bölge ilk yerleşim yeri olmuştur.¹⁷ Bunu 1822'de

12 Robert Rinehart, "Historical Setting", *Liberia: A Country Study*, Harold D. Nelson (ed.), Washington, American University, 1985, s.7. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a159331.pdf> Erişim tarihi: 30 Aralık 2017.

13 Haluk Hastürk, "Liberya'da Özgürlük ve Ölüm: Bir İç Savaşı Anlamak", *Birikim*, Sayı 175-176, Kasım-Aralık 2003, s.67-79. <http://www.birikimdergisi.com/kisi/5101/haluk-hasturk#.XCkFR C3BJZo> Erişim tarihi: 29 Nisan 2018.

14 Rinehart, ag.e., s.8.

15 Ag.e., s.10.

16 Burak Toygar Halistoprak, "The Role of Regional Organizations in Humanitarian Intervention: The Case of Liberia Peacebuilding Operation and ECOWAS Intervention", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Güz 2015, Sayı 35, s.5.

17 Müteakip dönemlerde satın alma, kandırma ve baskı yoluyla toprak kazanımı devam etmiş-

kurulan ilk daimi yerleşim yeri olan bugünkü başkent Monrovia izlemiştir.¹⁸ *Christopolis* olarak adlandırılan bu yer ACS'nin tavsiyesi üzerine, dönemin ABD başkanı Monroe'ya ithafen, Monrovia olarak değiştirilmiştir.¹⁹ Kısaca Liberya ABD'nin "renkli özgür insanları" için bir yurt yaratma çabalarının ürünü olarak tersine bir kolonizasyon sonucunda kurulmuştur.²⁰

1822-1847 dönemi ilk koloniler ile kolonizasyona karşı çıkan köle tüccarları arasındaki çatışmalar, farklı kolonilerin birleşmesi, yerliler ile göçmenler²¹ arasındaki mücadeleler ve göçmen toplumun siyasi örgütlenme çabalarına sahne olmuştur. Yerliler ve köle tüccarlarından oluşan ittifak ile göçmenler arasındaki ilk çatışmalar ABD Deniz Kuvvetlerinin desteğiyle savuşturulmuştur. Kolonilerin Liberya'da tutunmasını sağlayan bu mücadele köle ticaretinin de ciddi oranda güç kaybetmesine neden olmuştur.²² Kolonizasyon sürecinin yarattığı mâlî yük nedeniyle farklı yerlerdeki koloniler birleşerek Liberya Kolonizasyon Topluluğu'nu oluşturmuşlardır. Topluluğa vâli olarak atanan Thomas Buchanan liderliğinde yönetime ilişkin düzenlenmeler yapılmış; 21 yaş üstü Amerikan-Liberyalı erkeklere seçme ve seçilme hakkı verilmiş, vatandaşlık için "beyaz olmamak" şartı getirilmiş, bölgede yaşayan yerliler ise bu hakların dışında tutulmuşlardır.²³

Liberya'da siyasi gücün dağılımını ve etkilerini anlamak için inşa sürecindeki farklı boyutları dikkate almak gerekir. Bunlar; göçmen toplumun siyasi örgütlenmesi, kurucu devlet ile yerli toplumların ilişkileri ve yerli toplulukların geleneksel yönetim şekilleri olarak sıralanabilir.²⁴ Kuruluş yıllarında başlayan yerliler ile göçmenler arasındaki çatışma ve mücadele ise arka planda günümüze kadar devam eden ve zaman zaman gün yüzüne çıkarak şiddetli çatışmalara dönüşen, ekonomik nedenlerden beslenen siyasi çekişmenin en önemli sebeplerindendir. Liberya'ya geldiklerinde nüfusun çok az bir kısmını oluşturan, yönetimi ve ticareti ele geçiren Amerikan-Liberyalılar, zamanla yerli halkı ikinci plana iterek hâkim sınıf hâline gelmişlerdir. Dunn'un "siyah sömürgecilik" olarak adlandırdığı bu süreç yerli halkın medenileştirilmesi ve Hıristiyan-

tir. 1847'e kadar Liberya, *Grain ve Pepper Coasts* olarak bilinen Batı Afrika kıyısındaki 150 mil-den fazla alanı kapsayan üç yerleşim biriminden oluşmaktadır: Siyasi merkez Montserrado, Doğu'da otonom özellik sergileyen Bassa ve Sinoe. Akt. Gerdes, "The Evolution of the Liberian State", s.16.

18 Rinehart, ag.e., s.10.

19 Hastürk, ag.m., s.2.

20 Gerdes, "The Evolution", s.14.; Halistoprak, ag.m., s.4.

21 Bu araştırmada, Liberya devletinin kurucu unsuru olan, ABD'de özgür bırakılarak Afrika'ya gönderilen kişileri tanımlamak için "göçmenler", "kurucular" ve "Amerikan-Liberyalılar" kavramları metnin akışına ve atıf yapılan kaynaklardaki kullanım şekline göre birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

22 Rinehart, ag.e., s.11-14.

23 Ag.e., s.15-16.

24 Gerdes, "The Evolution", s.14.

Görüş

Akademik
Bakış

169

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

laştırılmasının yanında her türlü sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi haktan yoksun bırakılmalarıyla özdeşleşmiştir.²⁵ Kuruluştan bir buçuk yıl sonra yerlilerin gerçekleştirdiği ve önemli sayıda kayıpların verildiği bir saldırıda diğer yerli gruplarla ittifak kurulabilmiş olması, gelecek dönemlerdeki çatışmalarda kurulacak ittifaklar açısından önemli bir gösterge olmuştur.²⁶

Cumhuriyetten Askerî Darbeye (1847-1980)

Liberya 27 Eylül 1847'de alınan bir karar ve ACS'nin onayıyla bağımsızlığını ilan ederek Afrika kıtasının ilk bağımsız cumhuriyeti olmuştur.²⁷ Hükûmet egemenlik sınırları için kıyı şeridinde 150 ve iç kesime uzanan 45 millik alanı egemenlik bölgesi olarak deklare etmiştir.²⁸ Liberya'yı 1848'de ilk tanıyan ülke olan Birleşik Krallık, 1852'de Fransa ve 1857'de Almanya Federasyonu takip ederken²⁹ ironik bir şekilde ABD'nin ülkeyi tanıması ancak 1862'de olmuştur.³⁰ Anayasa taslağı Harward Üniversitesinde hazırlanan Liberya ABD'ye benzer idari ve siyasi bir yapılanma benimsemiş,³¹ devlet politikaları da ABD'ninkilerle paralellik arz etmiştir.³² Ekim 1847'de yapılan ilk seçimlerde Virginia doğumlu bir göçmen olan Joseph Jenkins Roberts ilk devlet başkanı olmuştur.³³

Oligarşinin Kurumsallaşması

Liberya'yı oluşturan topluluklar sosyal bir hiyerarşi içinde, oldukça karışık bir kompozisyon oluşturmuşlardır: (1) Amerikan-Liberyalılar, kurucular veya göçmenler olarak tanımlanan elit grup, (2) sosyal tabakanın en altında Batı Afrika açıklarında İngiliz ve ABD deniz kuvvetlerince köle ticaretinden kurtarılıp Liberya kıyılarına bırakılan Kongolular ve (3) yerli etnik gruplar (kabileler).³⁴ Devletin kurucu unsuru olan Amerikan-Liberyalılar iç savaşa kadar hem politik hem de ekonomik gücü kontrol etmişlerdir.³⁵ 1950'lerin ortalarına kadar kullanılan

25 Bilge Şahin, "Adı Konulmamış Bir Soykırım: Liberya İç Savaşı", *20. Yüzyılda Soykırım ve Etnik Temizlik*, C. Çakmak, G. Güneysu ve F.G. Çolak (eds.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s.3-4.

26 Gerdes, "The Evolution", s.16-17.

27 Liberya'nın komşuları Gine 1958'de, Sierra Leone 1961'de bağımsızlıklarını ilân edebilmişlerdir. Maryland kolonisi ise ancak 1856'da Liberya'ya katılmıştır.

28 Gerdes, "The Evolution", s.19.

29 Ag.e., s.12.

30 Halistoprak, ag.m., s.5-6.

31 Halistoprak, bu gecikmeli tanımayı Monroe Doktrini'nden kaynaklı dış ilişkilerdeki izolasyon politikasının devam eden etkisine bağlamış ise de asıl nedenin o yıllarda ABD'nin Washington'da beyaz olmayan bir diplomatı akredite etmekteki isteksizliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Bkz. Rinehart, ag.e., s.18-19.

32 Şahin, ag.e., s.3.

33 Rinehart, ag.e., s.19.

34 J. Gus Liebenow, *Liberia: The Quest for Democracy*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1987, s.19. <https://archive.org/details/liberiaquestford01lieb/page/18>; Irving Kaplan vd., "The Society and Its Environment," *Liberia: A Country Study*, Harold D. Nelson (ed.), Washington, American University, 1985, s.97.

35 Halistoprak, ag.m., s. 6.

Amerikan-Liberyalı tanımlaması Liberya topraklarıyla tarihî köklerinin olmadığı fikrini çağırıştırdığı için zamanla terk edilmiştir.³⁶ İktidar, 1980 yılına kadar 133 yıl boyunca Amerikan-Liberyalı başkanların elinde olmuştur.³⁷ Kongolular zamanla Amerikan-Liberyalılar içerisinde erirken, nüfusun % 95'inden fazlasını oluşturan etnik gruplar yönetim süreçlerinde ikinci planda kalmışlardır.³⁸ Amerikan-Liberyalılar ile siyaseten değersiz ve ekonomik açıdan yoksul yerliler arasındaki uçurum gelecekteki kanlı çatışmaların temel nedenleri arasında yer almıştır.³⁹

Kısaca devletin kuruluşundan itibaren Amerikan-Liberyalı olmak, kimlik inşasında başat rol oynamış, bu ayrımcı politika etnik ayrışmayı ve sınıf çatışmasını beslemiştir. Yerliler, üretim süreçlerinde etkin rol oynayan, çoğunlukla köylerde yaşayan bireyler iken Amerikan-Liberyalılar ticaretle uğraşan, deniz aşırı ilişkiler kuran elit sınıfı oluşturmuşlar ve bürokraside daima etkin rol oynamışlardır. İki grup arasındaki ayrımcı politikalar 1877'de kurulan ve 100 yıldan fazla iktidarda kalan Gerçek Bağımsızlık Taraftarları Partisi (*The True Whig Party, TWP*) yoluyla kurumsallaşmış ve ülke 1980'e kadar tek parti devleti olmuştur.⁴⁰ Liberya'nın sosyolojik yapısını şekillendiren temel dinamikler arasında yer alan, uzun vadede iç savaş tetikleyen bu parti siyasette daima ayrıcalıklı bir konumda olmuş,⁴¹ bazı kaynaklar sadece ABD kökenliler ile masonların bu partide görev alabileceklerini ileri sürmüşlerdir.⁴²

Ülke içindeki dengeler politik ve ekonomik değişkenler üzerine şekillenirken iç bölgelerdeki toprakların önemi artmıştır. Fransa ve Britanya'nın 19. yüzyılın sonlarında Sierra Leone, Gine ve Fildişi Sahili'nde sömürgecilik faaliyetlerinde bulunması üzerine, Batı Afrika kıyı şeridinde daha etkin olan kurucu rejim, iç kesimlerdeki toprakların da kontrol edilmesi gerektiğine karar vermiştir.⁴³ Başkan Arthur Barclay (1904-1912) bu kararı "dolaylı yönetim" (*indirect rule*) sisteminin uygulanması ile hayata geçirmiştir. İngiliz sömürge felsefesi olan dolaylı yönetim; yerel seviyede kanun ve düzenin tesisi için merkezî yönetimin bir aygıtı olarak kabile otoritelerinin kullanılmasına dayanmaktadır. Hükûmetin yerli halkı vatandaşı olarak kabul etmesi de Barclay döneminde mümkün ol-

36 Kaplan vd., ag.e., s.88.

37 Rinehart, ag.e., s.20-21.

38 Liebenow, ag.e., s.33-35. Liberya'da Kruan [Kru, Grebo, Krahn (Wee), Bassa, Dei, Belle], Mel veya Batı Atlantik (Gola, Kissi) ve Mende [Mende, Grandi (Bandi), Vai, Loma, Kpelle, Mandingo, Mano (Ma), Gio (Dan)] olmak üzere üç farklı dil konuşan 16 etnik grup yaşamaktadır.

39 Halistoprak, ag.m., s.6.

40 Adedeji Ebo, "The Challenges and Opportunities of Security Sector Reform in Post-Conflict Liberia", *Occasional Paper No. 9*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, December 2005, s.4.; Rinehart, ag.e., s.31.

41 Halistoprak, ag.m., s.6.

42 Rinehart, ag.e., s.32.

43 Jairo Munive, "A Political Economic History of the Liberian State, Forced Labour and Armed Mobilization", *Journal of Agrarian Change*, Vol. 11, No. 3, July 2011, s.359.

muştur. Bu adımın iç siyasi gerekçelerden ziyade Fransa ve Britanya'nın toprak talepleri ile uluslararası sınırların tanınmaması konusundaki baskısından dolayı atılmış olması ise düşündürücüdür.⁴⁴ Liberya'nın bazı bölgelerdeki kontrol zaafiyetini istismar etmek isteyen Britanya ve Fransa'nın toprak taleplerini bir dizi çatışma ve mücadele takip etmiş; daha sonra ABD'nin de taraf olmasıyla kara sınırları genel hatlarıyla çizilmiştir. Gine sınırı Fransa ile 1892'de imzalanan anlaşmayla belirlenmiş ve 1907'de yeniden düzenlenmiştir. Tartışmalı Sierra Leone sınırı ise ancak 1903 ve 1911'de yapılan anlaşmalarla belirlenebilmiştir.⁴⁵

Doğal Kaynaklar ve Ekonomik Durum

Kuruluşu takip eden ilk yirmi yılda, Liberya'da üretilen kahve, palmye yağı ve kauçuk fiyatlarının uluslararası piyasada yüksek olması nedeniyle ekonomi önemli gelişme kaydetmiştir. Bu dönemki ticaretin genel özelliği yerliler tarafından üretim ve kurucular tarafından uluslararası pazarlama olarak nitelendirilebilir.⁴⁶ Bağımsızlığın ilanından sonra ticari faaliyetler konusunda Britanya ile anlaşarak limanlarda vergilendirme hakkı kazanan Liberya'nın bazı uygulamaları, bölgede ticari açıdan tarihî bağları güçlü olan İngiliz şirketlerini rahatsız etmiş ve tartışmalar 1869'da yılında Britanya'nın ultimatomu ve tazminat talebiyle sonuçlanmıştır.⁴⁷ 1870'lerdeki ekonomik krizin yanında ham madde konusunda alternatif ülkelerin ortaya çıkması Liberya ekonomisini olumsuz etkilemiş; 1906'da Britanya'dan alınan krediyi ABD, Fransa ve Almanya ile imzalanan yeni kredi anlaşmaları takip etmiştir.⁴⁸ Ülkeyi ekonomik darboğazdan kurtarmayı amaçlayan başkan Charles King'in⁴⁹, Amerikan doğal kauçuk şirketi *Freestone* ile 1926'da bir dizi anlaşma imzalaması ekonomik açıdan çok önemlidir. Dünyanın en geniş kauçuk üretim alanını işletecek şirket için Liberya'da hazır iş gücü bulunmaması nedeniyle hükûmet, kabileler ve şefler vasıtasıyla *Freestone*'a iş gücü temini konusunda gerekli desteği sağlamış; günlük üretimden ilçe idarecileri ve kabile şefleriyle birlikte küçük bir pay alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁰

20.000 Liberyalıyı işe alan şirket işçilere ve ailelerine barınma, sağlık ve eğitim hizmeti ile temel gıda sağlarken⁵¹ vatandaşlık hakları dahi olmayan yerlilere sağlanan imkanlar yönetim çevrelerinde rahatsızlık yaratmıştır. Bunun

44 Liebenow, ag.e., s.54.

45 Rinehart, ag.e., s.33-34.

46 Gerdes, "The Evolution", s.24.

47 Rinehart, ag.e., s.28-29. Ekonomik krizden çeken hükûmet İngiliz bankalarından aldığı 100.000 £ krediyle tazminatı ödemek ve yatırım yapmak üzere gerekli kaynağı yaratmak zorunda kalmıştır.

48 Rinehart, ag.e., s.39-40.

49 Ag.e., s.41.

50 Munive, ag.m., s.361-362.

51 Rinehart, ag.e., s.42.

nedeni yaratılan istihdamın o dönem Liberya'nın önemli gelir kaynaklarından olan "işçi ticareti"nin önüne geçme endişesidir. Çünkü köle ticaretinin yasaklanmasının kolonilerde yarattığı iş gücü açığı "işçi ticareti" yoluyla sağlanmaya başlanmıştır. İspanyollar ile anlaşılan Amerikan-Liberyalılar kabile şefleriyle ücret karşılığı anlaşarak temin ettikleri işçileri Alman gemileri ile bugün Ekvator Ginesi olarak bilinen İspanyol kolonilerine kiralamaya başlamışlardır.⁵² Böylece, ABD'nin özgürleşmiş köleleri, anavatanlarına döndüklerinde "modern köle taciri" hâline gelmişlerdir.⁵³

Firestone başta olmak üzere yabancı şirketler yerli işgücünün dışarı satılmasına karşı çıkmışlardır.⁵⁴ 1927'deki başkanlık seçimlerinde *de facto* köle ticareti konusunda başlayan tartışmalar uluslararası bir boyut kazanmıştır. Başkan Charles D.King'e karşı seçimi kaybeden Thomas Faulkner'in konuyu ABD kamuoyunda hukuksal bir boyuta taşıması üzerine, Milletler Cemiyeti "*Fernando Po*"⁵⁵ olarak bilinen krizi soruşturmuştur.⁵⁶ Sekiz ülkenin yer aldığı komisyonda, bir milyonu aşan nüfusa karşı 12 bin vatandaşı bulunan Liberya'daki zorla işçilik ve sosyal hizmetler konuları tartışılmış; sonuç olarak işçi ticaretini yasaklayan Liberya sosyal hizmetleri ülke geneline yayma konusunda ise adım atmamıştır.⁵⁷

William Tubman ve Richard Tolbert Dönemi

Ülkenin siyasi tarihinde *TWP*'ye mensup iki başkanı, William V.S. Tubman (1944-1971) ile William Richard Tolbert (1971-1979) özel bir yere sahiptir. 27 yıl kesintisiz iktidarda kalan Tubman'ın temel stratejisi "açık kapı politikası" ve "birleştirilme programı" yoluyla Amerikan-Liberyalılarla diğer toplum arasındaki sosyal ve siyasi farklılıkları kaldırmak, ülkeyi ekonomik açıdan modern bir seviyeye getirmektir.⁵⁸ "Açık kapı politikası" ile bir yandan Amerikan-Liberyalılarının ekonomik ayrıcalıklarının genişletmek ve yerli çoğunluk üzerindeki kontrolü daha etkin kılmak amaçlanırken, öte yandan ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan dışlanmış yerlilerin sistemle bütünleştirilmesi öngörülmektedir. Değişim, doğal kaynakların istismarı pahasına da olsa yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini de içermektedir.⁵⁹ Artan madencilik faaliyetleri bu konudaki çabaların en somut göstergesidir.⁶⁰ Güvenceler sayesinde 1960'larda yabancı

52 Gerdes, "The Evolution", s.29.

53 Hastürk, ag.m., s.4.

54 Aynı yer.

55 İbrahim K. Sundiata, "Prelude to Scandal: Liberia and Fernando Po, 1880-1930", *The Journal of African History*, 15, 1,1974, 97-112, s.97. Fernando Po, o dönemde İspanyol kolonisi olan bir adadır.

56 Gerdes, "The Evolution", s.30.

57 Hastürk, ag.m., s.5.

58 Rinehart, ag.e., s.47.

59 Munive, ag.m., s.363; Liebenow, ag.e., s.59-61.

60 Gerdes, "The Evolution", s.32

şirket sayısı 25'e yükselmiş; iç kesimlere kadar uzanan altyapı yatırımları dâhil madencilik, kerestecilik ve tarım alanında faaliyetler artmıştır.⁶¹ Her ne kadar gelişim yabancı yatırımlara ve zengin doğal kaynakların istismarına dayansa da 1965'te Liberya, Japonya ile birlikte dünyanın en hızlı gelişen ülkesi olmuştur.⁶²

Bu dönemde siyasi reformlarla kabile liderleri dışındakilere de temsil hakkı getirilmiş, kadınlara oy hakkı verilmiş ve seçmen yaşı 18'e indirilmiştir.⁶³ Tek parti sistemi hükûmet karşıtı oluşumları beslemiş; muhalif siyasi hareketler, ordudaki huzursuzluklar, öğrenci olayları ile kauçuk işçilerinin greve gitmesi 1960'ların ilk yarısında hükûmeti zorlayan gelişmeler olmuştur. Genel olarak komünist dış desteğe dayalı ve etnik temelli olduğu ileri sürülen bu hareketler ve muhalif sesler baskıcı yöntemlerle savuşturulmuş; yerli halkın yönetimde kazandığı pozisyonlar azaltılmıştır.⁶⁴ Amerikan-Liberyalıların psikolojik olarak Afrika'dan dışlanmış hissetmeleri nedeniyle kıtadaki ülkelerle sınırlı teması olan Liberya, 1960'lardan itibaren Tubman döneminde izolasyon politikasını değiştirerek diplomatik ilişkilerini geliştirmiş ve Afrika Birliği Teşkilatı (*Organisation of African Unity, OAU*) dâhil bölgesel oluşumlarda inisiyatif almaya başlamıştır.⁶⁵ Son dönemlerinde sıkıntılı bir yönetim sergileyen Tubman yerliler arasında hiç kimsenin ulaşamadığı popülariteye ve prestije sahip olmuştur.⁶⁶

1971'de başkan seçilen William R. Tolbert, geleneksel yöntemleri terk ederek modern bir Liberya yaratmayı amaçlamıştır. Ulusal Güvenlik Konseyi'ni oluşturarak gücü merkezileştirmiş; Tubman'ın halka olan yakınlığı nedeniyle sahip olduğu güce ve karizmaya sahip olamasa da kendi sistemini kurmuştur. Eski başkanın oğlunun elindeki pirinç tekelini ortadan kaldırmakla birlikte, oligarşik sistem devam etmiş, Tolbert'in yakınları da siyasette ve ekonomide üst seviye pozisyonları işgal etmişlerdir.⁶⁷ Tolbert, Tubman'ın komünist ülkelerden uzak durma politikasını terk etmiş; SSCB ve Libya ile kurulan diplomatik ilişkileri, 1976'da Küba Büyükelçiliğinin açılması, Romanya ile endüstriyel işbirliği, Tayvan ve Çin ile geliştirilen diplomatik temaslar takip etmiştir.⁶⁸ Bu yakınlaşmanın ABD politikasına yansımaları ise Liberya'ya yapılan mâlî yardımın durdurulması şeklinde olmuştur.⁶⁹ Sierra Leone, Gine ve Fildişi Sahi-

61 Rinehart, ag.e., s.51-52.

62 Andreu Solà-Martin, "Liberia: Security Challenges, Development Fundamentals", *Third World Quarterly*, Vol.32, No.7, 2011, s.1217.

63 Liebenow, ag.e., s.63-66.

64 Rinehart, ag.e., s.56-57.

65 Ag.e., s.58-60; Liebenow, ag.e., s.143-149.

66 Liebenow, ag.e., s.119.; Rinehart, ag.e., s.53. Tubman, özellikle açık kapı politikasına bağlı olarak sağladığı ekonomik atılım nedeniyle "modern Liberyanın kurucusu" sıfatını kazanmış ve halk arasında özel bir konum edinmeyi başarmıştır.

67 Rinehart, ag.e., s.61-62.

68 Jean. R. Tartner, "Government and Politics", *Liberia: A Country Study*, Harold D. Nelson (ed.), Washington, American University, 1985, s.244-246.

69 Halistoprak, ag.m., s.7-8.

li ile ilişkiler geliştirilmiş; 1973'te Sierra Leone ile birlikte Mano Nehri Birliği (*Mano River Union*) kurulmuştur. Liberya 1975'te kurulan Batı Afrika Ekonomik Topluluğu'nun kurucu 15 üyesi arasında yer almıştır.⁷⁰

Tolbert döneminde dış borç artmaya devam etmiş, ucuz ithal pirinç yerli üreticiyi olumsuz etkilemiş, bu durum kırsaldan kentlere göçü, işsizliği ve suç oranlarını artırmıştır.⁷¹ Sosyal ve ekonomik hayattaki istikrarsızlık muhalif siyasi hareketleri güçlendirmiş⁷², 1973'te hükûmet ilk darbe girişimine maruz kalmıştır. 1979 başlarında tarım bakanının yerli üreticiyi korumak adına pirinç fiyatlarının artırılması konusundaki teklifi tepkiyle karşılanmış; muhalefetin bu artışın pirinç tekeli olan bakan ve başkana yarayacağı iddiası başkentte "pirinç ayaklanması" adıyla bilinen gösterilere dönüşmüş; eğitimsiz kolluk kuvvetlerinin sert tedbirleri 40'tan fazla kişinin ölümüne, 500'den fazla kişinin yaralanmasına neden olmuş, yüzlerce kişi gözaltına alınmıştır.⁷³ TWP belediye seçimlerinde ilk kez siyasi açıdan hassas bir noktaya gelmiş, Tolbert de parti içinde tartışılmaya başlanmıştır.⁷⁴

Ordu ve Siyaset

1848'de Savaş Departmanı kurulmuş ise de ilk profesyonel askerî oluşum 1908'de teşkil edilen Liberya Sınır Gücü (*Liberia Frontier Force, LFF*)'dür. Ülkenin iç kesimlerindeki topraklarını sömürgeci Avrupalılara karşı korumak amacıyla kurulan LFF'ye 1912-1920 döneminde ABD ordusuna mensup subaylar komuta etmiştir.⁷⁵ Polis teşkilatının kurulduğu 1924'e kadar kolluk görevi de üstlenen LFF, o dönemde disiplinsizlik, yolsuzluk ve usulsüz davranışlarla ün salmıştı.⁷⁶ Reformlar sonucu 1956'da Liberya Silahlı Kuvvetleri (*Armed Forces of Liberia, AFL*) adını alan ordunun mevcudu 1980'de 5.000'e ulaşmıştır.⁷⁷ Tolbert dönemine kadar siyasetin dışında tutulan ordunun rolü, ekonomik sorunlar nedeniyle önemli bir değişime uğramıştır. Orduyu genel siyaset için araç olarak kullanan Tolbert daha önceki politikayı terk ederek kentlerden de asker almaya

70 Tartner, ag.e., s.229. Batı Afrika'da 1964'te ortaya çıkan ilk ekonomik örgütlenme fikrinin babası William Tolbert'tir. Bkz. <http://www.ecowas.int/about-ecowas/history/> Erişim tarihi: 10 Şubat 2019.

71 Rinehart, ag.e., s.63-65.

72 Gerdes, "The Evolution", s.37. En etkili iki muhalif hareket, 1973'te Liberya Üniversitesi öğrencilerince kurulan Afrika'da Adalet Hareketi (*The Movement for Justice in Africa, MOJA*) ile 1974'te kurulan Liberyalılar İlerici İttifakı (*The Progressive Alliance of Liberians, PAL*)'dir.

73 Rinehart, ag.e., s.65-66.

74 Ag.e., s.67.

75 Frederick Ehrenreich, "National Security", *Liberia: A Country Study*. Harold D. Nelson (Ed.), Washington, American University, 1985, s.260.

76 Bu durumun düşük memur ücretlerinden kaynaklandığı, görevlilerin operasyon bölgesindeki halktan temin ettikleri kaynaklarla geçimlerini sağladıkları ileri sürülmektedir. Milletler Cemiyeti 1932 yılında bu konuda bir soruşturma açmıştır. Bkz. Ag.e., s.261.

77 Aynı yer. 1975 verilerine göre askerî personelin %90'ı, polis teşkilatının %80'i kırsal bölgelerden istihdam edilmiştir.

başlamıştır.⁷⁸ 1963, 1966, 1969, 1970, 1973, 1977 tarihlerindeki girişimlere rağmen *AFL*, 1980'deki askerî darbeye kadar siyasette hiçbir zaman merkezî bir rol oynamamış; çoğunluğu Amerikan-Liberyalı olan lider subaylar da başkana ve partiye bağlı davranmışlardır.⁷⁹

Liberya'yı askerî darbeye götüren siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler yukarıda özetlenen dinamiklerle ilişkili olmuştur. 1847'den itibaren gücün kontrolü daima kurucu elitlerin kontrolünde olmuş; Amerikan-Liberyalılar ile yerliler arasındaki evlilik, ticari ortaklık veya siyasi birlikteliğin sağladığı etkileşim sosyal profili zamanla değiştirmiş olsa da Liberya'yı belirli aileler yönetmeye devam etmiştir.⁸⁰ Tek-parti yönetiminin görünürde iyi niyetli girişimleri de daima siyasi ve ekonomik gücün Amerikan-Liberyalı elitlerin kontrolünde kalmasına hizmet etmiştir. Netice itibarıyla, yönetimde ve ekonomik hayatta bir şekilde yer bulan yerlilerin izlediği yolların da elitlerin yöntemlerinden çok farklı olmadığı, oligarşik sistemin ülkenin siyasi kodlarında daima yer aldığı söylenebilir.

Askerî Darbe ve İç Savaşlar (1980-2003)

Tolbert döneminde zirveye ulaşan ekonomik sıkıntılar ve yönetim baskısı neticesinde, *MOJA* ve *PAL* örgütleri ile işsiz grupların eylemleri sonucu başlayan ayaklanmalar politik istikrarı kontrol edilemez bir noktaya getirmiştir.⁸¹ Bu süreç 12 Nisan 1980'de yerli bir Afrikalı olan başçavuş Samuel Kanyon Doe önderliğinde bir grup askerî darbe yoluyla yönetimi ele geçirmesi ile nihayetlenmiştir.⁸² Kendilerini Halkın Kurtuluşu Konseyi (*People's Redemption Council, PRC*) olarak adlandıran Doe ve arkadaşları 20 Nisan 1980'de aralarında başkan Tolbert'in de bulunduğu kabinede görevli 13 bakanı Monrovia sahilinde halka açık bir şekilde öldürmüşler, katliamı kaydetmek üzere davet edilen gazetecilerin paylaştığı video görüntüleri bir anda dünyanın gündemine oturmıştır.⁸³ Bu katliamın şekli ve basın yoluyla uluslararası ajanslara servis edilmesi Liberya'da gelecek dönemde şiddetin ulaşacağı boyutlar hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Samuel Kanyon Doe Dönemi

133 yıllık oligarşik yönetimden sonra ilk kez Amerikalı-Liberyalı olmayan birinin yönetime geçmesi yerli halk tarafından ilk başlarda olumlu karşılanmıştır.⁸⁴

78 Munive, ag.m., s.366.

79 Ehrenreich, ag.e., s.262.

80 Kaplan vd., ag.e., s.102-104.

81 Liebenow, ag.e., s.186.

82 Stephen Ellis, "Liberia 1989-1994: A Study of Ethnic and Spiritual Violence", *African Affairs*, Vol. 94, Issue 375, 1 April 1995, s.166.

83 Liebenow, ag.e., s.186.; Video görüntüleri için Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=msqjXsIA09o&list=PLnsswq48nLcA4mgeQeGu1DalFuy5iuJGE> Erişim tarihi: 08 Ocak 2019.

84 Gerdes, "The Evolution", s.40.

Toprak reformu gibi sosyalist politika vaatleriyle işe koyulan *PRC* içerisinde kısa sürede fikir ayrılıkları başlamış; ABD yanlıları ve diğerleri arasındaki bloklaşma Doe taraftarlarının muhalifleri tasfiyesiyle son bulmuştur.⁸⁵ Beş yıllık süreçte darbeye aktif rol oynayanlar öldürülmüş ya da hükûmetten uzaklaştırılmıştır.⁸⁶ Bu süreçte dikkat çeken üç isim; Thomas Quiwonkpa, Charles Taylor ve Ellen Johnson Sirleaf'tir. Nimba vilayetinde Gio kabilesine mensup, çavuşluktan terfi etmiş bir general olan Quiwonkpa darbeye sağladığı desteğe rağmen, Doe tarafından pasif bir göreve getirilmek istenince 1983'te ülkeyi terketmiştir.⁸⁷ Quiwonkpa ile akrabalık ilişkisi sayesinde finans sistemini kontrol eden Charles Taylor ise Doe ve Quiwonkpa çekişmesi nedeniyle konseyden ihraç edilmiş; hakkında başlatılan mâli soruşturma nedeniyle devlete ait 900.000 ABD Doları ile birlikte ABD'ye kaçmıştır. Doe'nun talebiyle ABD'de tutuklanmış ise de cezaevinden kaçmayı başarmıştır.⁸⁸ Üçüncü önemli figür ise ABD'de eğitim almış, Tolbert'in Mâliye Bakanı yardımcılığını yürütmüş ve Dünya Bankası'nda görev almış saygın bir ekonomist olan Ellen Johnson Sirleaf'tir.⁸⁹ *PAL*'in sponsorlarından olduğu ileri sürülen Sirleaf ilginç bir şekilde Doe hükûmetinde de kısa bir süre görev almıştır.⁹⁰

İlk başta aldığı kamuoyu desteğine ve sunduğu vaatlere karşın Doe'nun yönetim stratejisi seleflerinden farklı olmamış, Liberya halkı yine baskı, yolsuzluk, kayırmacılık ve insan hakları istismarı ile karşı karşıya kalmıştır.⁹¹ Ordunun kontrolünü mensup olduğu Krahn etnik grubuna veren Doe, asker ve memur maaşlarını yükselterek kamu harcamalarını %300 artırmak suretiyle zayıf ekonomi üzerindeki yükü ağırlaştırmıştır.⁹² SSCB ile yakın ilişki kurulacağı yönündeki vaatlerin aksine Sovyet konsolos sayısı azaltılmış, Libya konsololuğu kapatılarak İsrail ile diplomatik ilişkilerin başlatıldığı bir sürece girilmiştir. Ayrıca, ABD'nin mâli yardımları yeniden başlamıştır.⁹³ Doe, sorunları şiddet yoluyla çözmekten kaçınmadığı için, siyaseten durağan görünen dönem sosyal açıdan güvensiz ve ekonomik olarak sıkıntılı bir özellik sergilemiştir. Amerikan-

85 Şahin, ag.e., s.5.

86 Gerdes, "The Evolution", s.40-41.

87 Şahin, ag.e., s.5.

88 Gerdes, "The Evolution", s.41-42.

89 Felix Gerdes, "Liberia's Post-War Elite: A New Era of Inclusive Ownership or Old Wine in New Bottles?", *Arbeitspapier*, Nr.1/2011, Research Unit of Wars, Armament and Development, 2011, s.33.

90 Liebenow, ag.e., s.184. 1997 seçimlerinde Taylor'a rakip olan Sirleaf seçimden sonra Liberya'dan ayrılarak uluslararası örgütlerde ve şirketlerde görev almış; 2005 ve 2011 seçimlerinde başkan seçilmiştir. Sian Herbert, *Conflict Analysis of Liberia*, Birmingham, University of Birmingham, February 2014, s.4.; Gerdes, "Liberia's Post-War", s.33.

91 Gerdes, "The Evolution", s.40.

92 Aynı yer.

93 Burak Toygar Halistoprak, *The English School Theory of International Relations and Peacebuilding: An Analysis of Peacebuilding Interventions in Liberia and Sierra Leone through the World Society Framework*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s.153, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Liberyalı oligarşisinin gücü tekelleştirme konusunda hak iddiası ise ortadan kalkmıştır.⁹⁴

Sivil bir otorite tesis ederek meşru devlet başkanı olmayı hayal eden Doe, referandum sonucunda 26 Haziran 1984'te yeni anayasanın kabulü ile siyaset yasağının kaldırıldığını ilan etmiş, hiç kullanmadığı "başkan" sıfatını kullanmaya başlamıştır. Askerin kışlasına döneceği ve demokrasinin geleceği beklentisinin aksine bu süreç Doe'nun ikinci darbesi olarak yorumlanmıştır.⁹⁵ 1 Ağustos 1985'te kurduğu Liberya Ulusal Demokratik Parti (*National Democratic Party of Liberia, NDPL*) ile seçime giren Doe, beş yıldır iktidarda olmanın avantajlarına ve diğer partilere uygulanan kısıtlamalara rağmen, tartışmalı bir sayım sonucunda oyların ancak %50,9'unu alarak ikinci cumhuriyetin ilk devlet başkanı olmuştur.⁹⁶

Birinci İç Savaş (1989-1996): Charles Taylor'un Yükselişi

1983'te ülkeyi terk eden Quiwonkpa 12 Kasım 1985'te gerçekleştirdiği darbe girişiminde başarılı olamamış;⁹⁷ Doe'nun askerleri Quiwonkpa'yı öldürerek Nimba vilayetindeki Gio ve Mano gruplarına karşı etnik temizliğe başlamıştır.⁹⁸ Hükûmetin baskıcı politikasının bu kabilelerde oluşturduğu nefret ve intikam duygusunu Charles Taylor fırsata çevirmiştir.⁹⁹ Kurduğu Liberya Ulusal Vatansever Cephe (*National Patriotic Front of Liberia, NPFL*) yoluyla bu bölgelere lojistik destek sağlayarak, genç yerlilerden oluşan bağımsız silahlı gruplarla işbirliği yapmıştır.¹⁰⁰ Liberya'da birinci iç savaşı ateşleyen gelişme 24 Aralık 1989'da *NPFL* mensubu 100'den fazla savaşçının Fildişi Sahili'nden Nimba vilayetine yaptığı saldırı olmuştur. Bu saldırıya karşı koymak üzere Nimba'ya gönderilen, çoğunluğu Krahnlardan oluşan *AFL*, sırf Gio ve Mano etnik gruplarına mensup oldukları gerekçesiyle köylerde hedef gözetmeksizin katliamlara başlamıştır.¹⁰¹

Libya'da eğitim gören, Burkina Faso, Gambiya ve Sierra Leone'den lojistik destek ve silah alan *NPFL* gerillalarının saldırıları muhalif çevrelerce memnuniyetle karşılanmış ve isyan ülke geneline yayılmıştır. Taylor liderliğindeki

94 Gerdes, "Liberia's Post-War", s.26.

95 Liebenow, ag.e., s.247-250. Seçim yasağının kalkması ile birlikte alternatif siyasi hareket arayışındaki gruplar *United People's Party (UPP)*, *Liberian People's Party (LPP)*, *Liberian Unification Party (LUP)*, *Libarian Action Party (LAP)*, *Unity Party* ve diğer küçük partileri faaliyete geçirmiştir. Bkz. Liebenow, ag.e., s.272-279.

96 Ag.e., s.294-296.

97 Foster vd., ag.e., s.99-100.

98 Jemilatu Abdulai, "Security Sector Reform in Liberia: Challenges & Lessons Learned", *War, Conflict, State Failure & Democratization in Sub-Saharan Africa (I) Professor Kühne*, Fall, 2011, s.4.

99 Halistoprak, ag.m., s.10. Doe'nun muhalif gördüğü gruplara uyguladığı katliamların, yargısız tutuklama ve infazların, kayıp vakalarının ve sistematik baskıların Taylor'a verilen destek bakımından etkili olduğu söylenebilir. Bkz. Foster vd., ag.e., s.9-10.

100 Munive, ag.m., s.368-369.

101 Ellis, ag.m., s.166.

NPFL tarihin en kanlı iç savaşlarından birine öncülük etmiş; Nimba'da Krahn'lara ve Doe hükûmetini destekleyen ekonomik açıdan güçlü olan Müslüman Mandingolarla karşı katliama başlamış; böylece Krahn ve Mandingolar ile Gio ve Manolar arasında kanlı iç savaşın nefret ve intikam tohumları atılmıştır.¹⁰² Bu arada *NPFL*'den ayrılan bir grup, Doe ordusunda görev yapmış eski bir asker olan Nimba vilayetinden Prince Yormie Johnson liderliğinde Liberya Bağımsız Ulusal Vatansever Cephesi (*Independent National Patriotic Front of Liberia, INPFL*) altında bir araya gelerek Monrovia'nın bir kısmını ele geçirmiştir. Başkent üç grubun kontrolüne girmiştir: Atlantik kıyısındaki başkanlık sarayı çevresinde *AFL*, şehrin diğer kesimlerini kontrol eden *NPFL* ve başkent'in Batı yakasındaki liman bölgesinde tutunmuş olan *INPFL*.¹⁰³ Böylece, başarısız bir devlet olan Liberya, Samuel Doe'dan sonra güçsüz devlet (*anaemic*) formundan anarşik devlet hâline geçmiştir.¹⁰⁴

Çatışmaların sona erdirilmesi konusunda uluslararası çağrılar devam ederken en büyük beklenti ABD'nin gayri resmî kolonisi olarak görülen Liberya'daki duruma müdahale etmesi olmuştur. Fakat ABD'nin Haziran 1990'da 2.000 deniz piyadesi ile Liberya açıklarında demir atarak vatandaşlarını tahliye etmesi ve başkan Bush'un "Liberya, hiçbir Amerikan deniz piyadesinden değerli değildir."¹⁰⁵ şeklindeki sözleri bu beklentiyi boşa çıkarmıştır. Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ise ABD'nin dikkatini Orta Doğu'ya çevirmiş, Liberya'ya müdahale ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştır.¹⁰⁶

Uluslararası Mühadale: ECOWAS ve UNOMIL

İç savaşı sonlandırma konusunda ilk uluslararası çabayı gösteren *ECOWAS*, 1990'da Askerî Gözlem Grubu'nu (*The Military Observer Group, ECOMOG*) teşkil etmiştir.¹⁰⁷ *ECOWAS*'in Doe rejiminin Liberya'daki meşru iktidar olduğunu açıklaması¹⁰⁸ nedeniyle Taylor gözlem misyonuna karşı çıkmış;¹⁰⁹ *ECOMOG*

102 Ag.m., s.167.

103 Aynı yer.

104 Gros, ag.m., s.461. Başarısız devleti; anarşik devlet, hayalet (*phantom*) devlet, güçsüz (*anaemic*) devlet, esir (*captured*) devlet ve olgunlaşmamış (*aborted, in vitro*) devlet olmak üzere beş kategoriye ayıran Gros, anarşik devleti merkezî bir hükûmetin olmadığı, savaş lordlarının emrinde faaliyet gösteren silahlı grupların kontrolü ele geçirmeye çalıştığı devlet olarak tanımlar. Tüm anarşik devletler hayali devlettir fakat hayali devletlerin hepsi anarşik değildir. Güçsüz devlet ise yasal iktidarın yerine almaya çalışan isyancı grupların mevcut olduğu devlettir. Bkz. Gros, ag.m., s.455-461.

105 Ellis, ag.m. s.168.

106 Aynı yer.

107 <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomilF.html> Erişim tarihi: 29 Nisan 2018.

108 Halistoprak, ag.m., s.11.

109 *ECOMOG*, BM'nin işbirliği yaptığı ilk bölgesel kuvvettir. Bölgesel dinamiklerin etkili olduğu misyonda bazı güçlükler vardır. Bölgenin baskın gücü Nijerya'nın misyonda fazla askerle yer almasına Fildişi Sahili ve Burkina Faso karşı çıkmış; örgütün Doe rejimi ile finansal bağı olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. James Shah Shilue and Patricia Fagen, *Liberia: Links Between Peacebuilding, Conflict, Prevention and Durable Solutions to Displacement*, Brooking Institutions, 2014,

kısa süre içinde savaşın tarafı olmuştur.¹¹⁰ *ECOMOG* karargâhında bir görüşme yapmak üzere 9 Eylül 1990 günü başkanlık ofisinden ayrılan¹¹¹ Doe, *INFPL* lideri Prince Johnson tarafından yakalanmış, kendisinin Tolbert ve bakanlarına yaptığı gibi, kameralar önünde işkence edilerek öldürülmüş ve görüntüler Batı Afrika ülkeleri ile İngiliz televizyonlarına servis edilmiştir.¹¹² O yıllarda Soğuk Savaş'ın sona ermesinin yansımalarına odaklanan BM ise *ECOWAS*'ı desteklemekle yetinmiştir.¹¹³ *ECOWAS*'ın çabalarıyla 1990'da Gambiya'da oluşturulan Ulusal Birlik Geçiçi Hükûmeti (*Interim Government of National Unity, IGNU*) de istikrar ve güvenliği sağlayamamıştır.¹¹⁴ Taylor'un 1992'de Monrovia'daki saldırılarına karşılık Sierra Leone'ye iltica etmiş olan Krahn ve Mandingolar tarafından Sierra Leone ve *ECOMOG*'un desteğiyle Birleşik Özgürlük Hareketi (*United Liberation Movement, ULIMO*) adında yeni bir silahlı güç kurulmuştur.¹¹⁵ *ULIMO*'nun Monrovia'ya girerek *NPFL*'yi hedef alması şiddet seviyesini artırmış, *NPFL* saldırılarına yamyamlık dâhil sokak çatışmalarıyla karşılık vermiştir.¹¹⁶

Bu arada Liberya'daki iç savaş bölge ülkelerinin güvenliğini de etkilemiştir. Burkina Faso ile bir kısım nüfusu Doe'nun katliamlarına maruz kalan Fildişi Sahili, Doe hükûmetine karşı *NPFL*'yi desteklemiş ve *ECOMOG* müdahalesine karşı çıkmışlardır. Sierra Leone ise Charles Taylor'un 1991'de isyan çıkaran Devrimci Birleşik Cephe'yi (*Revolutionary United Front, RUF*) desteklemesi nedeniyle¹¹⁷ *NPFL*'ye karşı *ULIMO*'yu destekleyerek *ECOMOG*'a asker göndermiştir.

s.5.; Halistoprak, ag.m., s.12.

110 Şahin, ag.e., s.10.

111 Ellis, ag.m., s.169. Bu konuda akademik yazında yer alan ve Liberya'da halk arasında konuşulan çeşitli spekülasyonlar vardır. Bazıları ABD ve Nijerya'nın planı çerçevesinde Doe'nun yakalanarak Johnson'a teslim edildiğini iddia ederken, bazıları kendisinin gizlice ofisinden ayrılarak *ECOMOG* karargâhına giderken yakalandığı ileri sürülmektedir. *ECOMOG* karargâhına Ganalı komutan Arnold Quainoo ile haberleşerek gittiğini fakat yetkililerin kendisini korumadığını savunanlar da vardır.

112 Ellis, ag.m., s.167. Video görüntüleri için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=PyFTxjrjJlc> Erişim tarihi: 10 Ocak 2018.

113 Shilue and Fagen, ag.e., s.4.

114 Aynı yer.

115 Ag.e., s.4-5.

116 Halistoprak, ag.m., s.13.

117 Taylor'un *RUF*'a sağladığı lojistik desteğin nedeni, örgütün kontrolündeki zengin elmas yatakları ile altın madenlerinden yararlanmaktır. Bu destekten dolayı Sierra Leone'nin iç işlerine müdahale eden Taylor, iç savaşta işlediği savaş suçları ve insanlığa karşı suçları nedeniyle Sierra Leone Özel Mahkemesinde yargılanarak 50 yıl ceza almıştır. Bkz. Ludju Kalembo Rudy, Devlet Başkanlarının Cezai Sorumluluğu: Charles Taylor Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, s.64, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Nadezhda Yeryomina, Sierra Leone İçin Özel Mahkeme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, s.107-111, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Taylor ve *RUF* lideri Foday Sankoh, elmas ve silah ticareti yoluyla önemli kazanımlar elde etmiş, karşılıklı çıkar ilişkisi Batı Afrika'daki şiddet ve çatışmayı coğrafi olarak yaymakla kalmamış, Taylor'un güç devirmesine ve Liberya İç Savaşı'nda süreci lehine çevirmesine katkı sağlamıştır. Bkz. Akiah Precious Clay, Liberya'da İç Çatışmanın Yükselişi: 1990-2003 Yılları Arasında Büyük Monrovia

Gine de *ULIMO* içindeki Müslüman Mandingolara karşı beslenen dinî ve etnik sempati nedeniyle *NPFL* karşıtı bir politika izleyerek Doe taraftarlarını desteklemiştir.¹¹⁸

BMGK 1992'de Liberya'ya silah ambargosu kararı alırken, savaşın tarafları ile *ECOWAS* arasındaki görüşmeleri desteklemek üzere özel bir temsilci görevlendirilmiştir.¹¹⁹ Ateşkes konusundaki çağrılara kayıtsız kalmayan ABD'nin de desteğiyle 1993'te *ECOMOG* başkentte kontrolü sağlayarak tarafları ateşkese ikna etmiştir.¹²⁰ Böylece çatışan taraflar arasında 25 Haziran 1993'te Benin'in Cotonou şehrinde barış anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca, *ECOWAS* ve *IGNU*'nun barış anlaşmasının uygulanması konusundaki çabalarını desteklemek ve dostane girişimlerinde bulunmak amacıyla, BMGK'nin 866 (1993) sayılı kararına istinaden BM Liberya Gözlem Misyonu (*The United Nations Observer Mission in Liberia, UNOMIL*) kurulmuştur.¹²¹ *UNOMIL* ile birlikte BM'nin Liberya'ya ilk fiili müdahalesi gerçekleşmiştir.

Ateşkes uzun sürmemiş, yaklaşan seçim öncesi güç kazanmak isteyen gruplar tekrar çatışmaya başlamıştır. *ULIMO*, 1994'te Krahn'lardan oluşan *ULIMO-J* ve Mandingolardan oluşan *ULIMO-K* olmak üzere, etnik temelde iki fraksiyona ayrılmıştır. İki grubun birbirlerine saldırmamasını fırsat bilen *ECOMOG* kırsal bölgelerde kontrolü sağlamış, Taylor ve *NPFL* ise seçimlere kadar ateşkese sadık kalmaya ikna edilmiştir.¹²² Barış anlaşmasının uygulanmasındaki gecikmeler ve tekrar başlayan çatışmalar nedeniyle, 1994 Şubat/Mart aylarına planlanan seçimler yapılamamıştır.¹²³ Aslında 1990'dan itibaren *ECOWAS* girişimleriyle BM, Afrika Birliği Teşkilatı ve diğer uluslararası aktörlerin katıldığı, kalıcı bir ateşkesin tesisi ile istikrarın sağlanması amacıyla yapılan anlaşmaların hepsi hayal kırıklığıyla neticelenmiştir.¹²⁴ Son olarak, Gana'nın müdahalesi ile Aralık 1994'te imzalanan Akra Barış Antlaşması ve Nijerya'nın girişimiyle 1996'da yapılan Abuja Barış Antlaşması ateşkese sağlamış; taraflar parti kurarak 1997 seçimlerine girmek üzere anlaşmışlardır.¹²⁵ Böylece yedi yıl süren birin-

İç Savaşı'nın Hızlı Yükselişinin Eleştirel Analizi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.46-50, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

118 Şahin, ag.e., s.11.

119 <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomilF.html> Erişim tarihi: 29 Nisan 2018.

120 Halistoprak, ag.m., s.13.

121 Eylül 1993-Ekim 1997 arasında faaliyet gösteren *UNOMIL*, BM'nin başka bir örgütün teşkil ettiği barış operasyonunda işbirliği yaptığı ilk misyondur. Ateşkes ihlallerine ilişkin iddiaları soruşturmak; savaşçıların tasfiyesine ve güvenli bölgelerin korunmasına yardım etmek; insani yardım faaliyetlerine yardımcı olmak; insan hakları ihlallerini soruşturmak; seçimleri gözlemlemek misyonun görevleri arasındadır. <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomilF.html> Erişim tarihi: 29 Nisan 2018.

122 Halistoprak, ag.m., s.14.

123 <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomilS.htm> Erişim tarihi: 25 Nisan 2018.

124 Shilue and Fagen, ag.e., s.7.

125 Halistoprak, ag.m., s.15.

ci iç savaş son bulmuştur.¹²⁶ Netice itibarıyla Taylor, 1989'da başlattığı isyanı 1996'da başarı ile sonuçlandırmıştır.

BM gözetiminde 1997'de gerçekleştirilen seçimlerde oyların %75'ini alan Charles Taylor ve *NPFL* iktidar olmuştur. Taylor'un seçim sloganları arasında yer alan "Annemi öldürdü, babamı öldürdü, fakat oyumu ona vereceğim." şeklindeki ifade Liberyalı seçmenin çaresizliğini açıkca anlatmaktadır.¹²⁷ Hükûmetin kurulması sonucu, *UNOMIL*'in görevini tamamlamasını müteakip, süreci desteklemek üzere Kasım 1997'de BM Liberya Barış İnşası Destek Ofisi (*The United Nations Peace-building Support Office in Liberia, UNOL*) faaliyete geçirilmiştir.¹²⁸ Uzun süren iç savaş ve ambargolar nedeniyle ekonomik açıdan zayıf bir Liberya teslim alan başkan Taylor'un yönetimi de seleflerinden farklı olmamış; yolsuzluk ve insan hakları ihlalleri halk arasında giderek artan bir huzursuzluğa yol açmıştır.¹²⁹ Eski generaller ve *NPFL* destekçisi elitler ekonomik kaynaklara erişebilecek pozisyonlara gelmişler; ülkenin kereste şirketlerine sahip olma ve işletme ayrıcalığını kazanmışlardır.¹³⁰ Kauçuk ve kereste ticaretinden elde edilen gelirler Taylor'un kuracağı ekonomik imparatorluğun temel girdisini oluşturmuştur.¹³¹

NPFL'de faaliyet gösteren isyancılar ise Taylor'un başkanlığı süresince, Liberya ordusunda, Anti Terörist Birliği'nde (*Anti-Terrorist Union, ATU*) veya Özel Operasyon Departmanı'nda (*Special Security Service, SSS*) görev almaya devam etmişlerdir.¹³² Charles Taylor'un oğlu Chukie Taylor liderliğindeki *ATU* Krahn'lara ve Mandingolara yönelik insan hakları ihlallerine ve katliamlara devam etmiş, barış uzun süreli olmamış ve yeni isyancı örgütler ortaya çıkmıştır.¹³³

İkinci İç Savaş (1999-2003) ve Barış Anlaşmaları

İkinci iç savaş Nisan 1999'da eski *ULIMO* mensuplarınca kurulan Liberya Ulaşma ve Demokrasi için Birleşik Liberyalılar'ın (*Liberians United for Reconciliation and Democracy, LURD*) saldırıları ile başlamıştır. 2000 yılı Ekim ayında Gana, Nijerya, ABD ve Büyük Britanya tarafından silah ve elmas ticareti yoluyla Sierra Leone'de iç savaşı desteklemekle suçlanan Taylor kuvvetlerine kuzey Gine sınırından *LURD* saldırısı başlamıştır.¹³⁴ Taylor saldırılara daha fazla şiddet ve

126 Liberya iç savaşının ayırt edici özelliklerinden biri çatışmalarda çocukların kullanılmış olmasıdır. İç savaşa 15.000-20.000 civarında "çocuk savaşçı"nın katıldığı tahmin edilmektedir. Bkz. Foster vd., ag.e., s.204.

127 "He killed my ma, he killed my pa, but I will vote for him." <https://www.theguardian.com/world/2003/aug/04/westafrika.qanda> Erişim tarihi: 13 Aralık 2018.

128 <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomilS.htm> Erişim tarihi: 20 Nisan 2018.

129 Abdulai, ag.e., s.5.

130 Munive, ag.m., s.370.

131 Solâ-Martin, ag.m., s.1221-1223.

132 Munive, ag.m., s.371.

133 Şahin, ag.e., s.17.

134 Foster vd., ag.e., s.190.; Abdulai, ag.e., s.5.

insan hakkı ihlali ile karşılık vermiş, *LURD* üyesi olduğundan şüphelenilenlere işkence edilmiştir.¹³⁵ Ayrıca Taylor *LURD*'a sağladıkları destek nedeniyle Gine ve Sierra Leone'daki muhalif grupları desteklemek suretiyle Liberya iç savaşını üç boyutlu bir şekle sokmuştur.¹³⁶ BMGK, 1343 (2001) sayılı kararı ile Sierra Leone'de *RUF*'a destek verdiği, elmas kaçakçılığı ve silah ticareti yaptığı gerekçeleriyle Liberya'ya ambargo uygulanmasına karar vermiştir.¹³⁷ Liberya'nın batısını kontrol altına alan *LURD* 2002'de Monrovia'nın 44 km yakınına kadar ulaşmıştır.¹³⁸ Taylor 2002 Şubat'ında Monrovia'da olağanüstü hâl ilan etmiş, 2003'te *LURD*'dan ayrılan, Fildişi Sahili'nin desteklediği Liberya'da Demokrasi Hareketi (*Movement for Democracy in Liberia, MODEL*) de Taylor'a karşı savaşa katılmıştır. Böylece Liberya'nın üçte ikisi isyancıların kontrolüne geçmiştir.¹³⁹ 2003'te *LURD*'un gerçekleştirdiği 1., 2. ve 3. Dünya Savaşı olarak anılan saldırılarda birçok sivil hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁰

ECOWAS'ın girişimleri ile Taylor hükûmeti, *LURD* ve *MODEL*'in katılımıyla 4 Haziran 2003 tarihinde Gana'da barış görüşmelerine başlanmıştır.¹⁴¹ Görüşmeler esnasında Monrovia'da çatışmalar devam etmiş, Taylor güçleri şehirde kontrolü kaybetmiştir.¹⁴² Durumun vahametini anlayan Taylor 11 Ağustos 2003'te istifa ederek Nijerya'ya sürgün edilmeyi kabul etmiştir. 18 Ağustos 2003'te *MODEL*, *LURD* ve Taylor güçleri arasında Akra'da Kapsayıcı Barış Anlaşması imzalanarak yeni bir geçiş hükûmeti kurulması konusunda mutabakata varılmıştır.¹⁴³

Charles Gyude Bryant seçimlere kadar görev yapmak üzere Liberya Ulusal Geçiş Hükûmeti (*National Transition Government of Liberia, NTGL*) başkanı seçilirken¹⁴⁴ *ECOWAS* asker sayısını 4.000.'e çıkarmıştır. BMGK'nin 1509 (2003) sayılı kararı ile kurulan Birleşmiş Milletler Liberya Misyonu (*UNMIL, United Nations Mission in Liberia*) Ekim 2003'te görevi *UNOMIL*'den devralmış, *ECOWAS* birlikleri de *UNMIL* çatısı altında göreve devam etmişlerdir.¹⁴⁵ Liberya'daki iç savaşlarda 3,8 milyonluk nüfusun 250.000-400.000'inin öldürüldüğü, 1,5-2 mil-

135 Şahin, ag.e., s.18.

136 Abdulai, ag.e., s.5.

137 <http://unscr.com/en/resolutions/1343> Erişim tarihi: 05 Ocak 2019.

138 Şahin, ag.e., s.18

139 Abdulai, ag.e., s.5.

140 Foster vd., ag.e., s.192-194.

141 Görüşmeler için Akra'ya gelen Taylor'un Sierra Leone iç savaşında işlediği suçlar nedeniyle tutuklanarak Sierra Leone Özel Mahkemesi'ne teslim edilmesi yönündeki talep Gana hükûmetince kabul edilmemiştir. Halistoprak, ag.m., s.17.

142 Aynı yer.

143 Comprehensive Peace Agreement Between the Government of Liberia and the Liberians United for Reconciliation and Democracy (LURD) and the Movement for Democracy in Liberia (MODEL) and Political Parties, Accra, August 18, 2003. <http://www.pul.org.lr/doc/Peace%20Agreements%20Digital%20Collection.pdf> Erişim tarihi: 01 Şubat 2019.

144 Foster vd., ag.e., s.192.

145 <https://unmil.unmissions.org/background> Erişim tarihi: 15 Nisan 2018.

yonunun mülteci konumuna düştüğü ya da ülke içinde yerinden edildiği tahmin edilmektedir.¹⁴⁶

BM Barış Koruma Harekâtı (UNMIL) ve Güvenlik Sektörü Reformu

UNMIL, barış anlaşmasının uygulanması ile insani yardım ve insan hakları faaliyetlerini desteklemek, kolluk eğitimi ile silahlı kuvvetlerin kurulması dâhil, ulusal güvenlik reformuna yardım etmek amacıyla teşkil edilmiştir.¹⁴⁷ Barış ve yeniden inşa süreci BM'nin Soğuk Savaş'tan sonra benimsediği yaklaşıma göre, barış gücünün gönderilmesi, silahsızlanma, terhis, rehabilitasyon ve yeniden bütünleşme programı (*disarmament, demobilisation, rehabilitation and reintegration agreement, DDRR*), güvenlik sektörü reformu (GSR) ve seçimlerle sona eren bir sırayı takip etmiştir. Yeniden inşa süreci bir fırsat olarak görülmüş, 1980'den önceki koşullara dönülmeyecek şekilde, istikrar için kapsayıcı bir sosyo-ekonomik ve politik sistemi öngören demokratik bir dönüşüm amaçlanmıştır.¹⁴⁸

İç savaş sonrası güvenlik sektörünün yeniden inşası çeşitli aktörlerin işbirliğiyle mümkün olmuştur. Ulusal seviyede *NTGL*, Liberya Ulusal Polisi (*Liberian National Police, LNP*), *AFL*, *MODEL*, *LURD* ve sivil toplum kuruluşlarının çabaları görülürken, bölgesel seviyede *ECOMIL*'in (*ECOWAS Mission in Liberia*) sağladığı katkılar, küresel seviyede *UNMIL*'in ve ABD özel güvenlik şirketi *DynCorp*.¹⁴⁹ işbirliği sıralanabilir. Bunlara, BM Gelişim Programı (*United Nations Development Program, UNDP*), AB, ABD Gelişim Ajansı (*USAID*) ve finansal destek sağlayan diğer çok taraflı kuruluşları eklemek mümkündür.¹⁵⁰

Uluslararası ve Ulusal İşbirliği: Ellen Johnson Sirleaf Dönemi

BM gözetimindeki 2005 seçimlerinin ilk turunda 22 aday yarışmış, ilk turda %28,3 oranla ilk sırada yer alan George Weah liderliğindeki Demokratik Değişim Kongresi (*Congress for Democratic Change, CDC*)¹⁵¹ ikinci tur için gerekli ittifakı sağlayan Ellen Johnson Sirleaf'in gerisinde kalmıştır. Böylece Sirleaf %59 oy oranı ile Afrika'nın ilk kadın devlet başkanı olmuştur.¹⁵² Sonucu kabul etmeyen

146 Agnieszka Paczynska, *Liberia ICAF Report*, Office of Conflict Prevention Office of the Coordinator for Reconstruction and Stabilization U.S. Department of State, May 2010. https://www.researchgate.net/publication/261995519_Liberia_ICAF_Report Erişim tarihi: 28 Nisan 2018.

147 United Nations Security Council Resolution, S/RES/1509 (2003), 19 September 2003, <https://unmil.unmissions.org/background> Erişim tarihi: 15 Nisan 2018.

148 Ebo, ag.e., s.6.

149 Akra Kapsayıcı Barış Anlaşması ordunun teşkil edilmesinde ABD yardımlarını öngörmektedir.

150 Abdulai, ag.e., s.6.

151 Benjamin J. Spatz ve Kai M. Thaler, "Has Liberia Turned a Corner?", *Journal of Democracy*, Vol.29, No.3, July 2018, s.159.

152 Gee Moses Paegar, "Voting Influences in Liberia's Post-Coup Democracy", *HIST 452: Seminar in History*, s.28. https://www.academia.edu/12335120/Voting_Influences_in_Liberias_Post-Coup_Democracy. Erişim tarihi: 10 Şubat 2019. İlk turda gençlerin ve kendisi gibi düşük eğitimli kesimi temsil eden eski savaşçılardan destek alan Weah'ın, ikinci turda destek istemek

Weah taraftarlarının 11 Aralık 2005'te düzenledikleri gösteriler şiddete dönüşünce BM güçleri müdahale etmek zorunda kalmıştır.¹⁵³ Kalıcı bir barışın inşasını öncelikli strateji olarak benimseyen Sirleaf hükûmeti devlet kurumlarının kapasitesini artırmak suretiyle çatışmaları sona erdirmeyi amaçlarken, adalete erişim, toprak ve doğal kaynakların yönetimi, siyasi kutuplaşma, devlet ve vatandaş arasındaki ilişkiler ve gençlikle ilgili konuları da gündemine almıştır.¹⁵⁴ Seçimlerde farklı kesimlerden aldığı desteği 2006'da kurulan ilk kabineye yansıtan Sirleaf'in 16 bakanından 7'si Amerika kökenli, 6'sı yerli veya Afrika kökenli, 3'ü ise karışık bir etnik kökene tâbidir. Gerdes'in "savaş sonrası elitler" olarak tanımladığı farklı siyasi tecrübeye, eğitime veya ekonomik güce sahip kişiler hükûmette yer bulmuş;¹⁵⁵ iç savaş sonrası hükûmetin kompozisyonu, Liberyalı siyasi elitlerin uzun dönemde sosyo-politik bir değişime uğradığını ortaya koymuştur. 2006'daki kabinenin yarıya yakını tarihsel olarak hükûmette yer almayan etnik gruplara mensuptur.¹⁵⁶

Sirleaf göreve geldikten sonra Şubat 2006'da önemli bir adım atarak Akra Barış Anlaşmasında öngörülen Liberya Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nu (*Truth and Reconciliation Commission of Liberia, TRC*) faaliyete geçirmiştir. 182 Liberyalının savaş suçu işlediği sonucuna varan TRC, ulusal ve uluslararası alanda bir cezalandırma mekanizması kuramamıştır. Cezalandırmanın intikam duygusu yaratacağı ve iç savaşı yeniden başlatacağı yönündeki kamuoyu algısı da bu süreçte etkili olmuştur. Böylece, suçlular arasındaki Prince Johnson hiçbir yaptırıma maruz kalmadan Nimba senatörü olarak göreve devam etmiş, 2011 başkanlık seçimlerinde aday olmuştur.¹⁵⁷ Liberya'da işlediği savaş suçları ve insanlığa karşı suçlarla ilgili yargılanmaktan kurtulan Charles Taylor ise 2002'de kurulan Sierra Leone Özel Mahkemesi tarafından 1996 yılından itibaren Sierra Leone'da gerçekleştirdiği eylemlerden dolayı suçlu bulunarak 2006'da Nijerya'da tutuklanmış ve yargılama sonunda cezalandırılmıştır.¹⁵⁸

Ulusal ve uluslararası popülaritesine rağmen Sirleaf, kendi çocuklarını hükûmette üst düzey görevlere ataması, yolsuzlukla mücadelede yetersiz kalması, Taylor'a yardım eden iş çevrelerinden destek görmesi nedeniyle eleştirilmiş, birinci iç savaşta Taylor'a finansman sağladığı iddia edilmiştir.¹⁵⁹ 2006'da kurduğu hükûmette Liberyalılar yerine ABD'deki arkadaşları ile Amerikan-Liberyalıları görevlendirdiği gerekçesiyle hem muhalifleri hem de sempatanları tarafından

üzere Doe'nun memleketi Grand Gedeh'e giderek kendisini onun oğlu gibi gördüğünü beyan etmesi, birinci turda Nimba'da Doe'nun katliamlarına maruz kalmış olan Gio ve Manolardan aldığı oyları kaybetmesine yol açmıştır. Bkz. s.30.

153 Spatz ve Thaler, ag.m., s.159.

154 Shilue ve Fagen, ag.e., s.19.

155 Gerdes, "Liberia's Post-War", s.37-40.

156 Ag.e., s.51.

157 Şahin, ag.e., s.19.

158 Foster vd., ag.e., s.58. İlave bilgi için bkz. Rudy, ag.t., 2016, s.64.

159 Herbert, ag.e., s.4.

Gazi

Akademik
Bakış

185

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

suçlanmıştı.¹⁶⁰ 2011 seçimlerine ilk dönemin tecrübesi ve kazandığı uluslararası itibarla hazırlanan Sirleaf, beklentilerin gerisinde bir gelişim sağladığı, yolsuzluk ve kayırmacılığa engel olamadığı gerekçeleriyle eleştirilmiştir.¹⁶¹

2011 seçimlerine 16 parti katılmış; Sirleaf'in 2005'teki en güçlü rakibi Weah, CDC'nin Winston Tubman'ın Liberya Ulusal Demokratik Partisi (*National Democratic Party of Liberia, NDPL*) ile birleşmesi sonucu beklenmedik şekilde liderliği Tubman'a bırakmış ve başkan yardımcılığı adaylığına razı olmuştur.¹⁶² TRC'nin Charles Taylor'ın isyancı gruplarına sağladığı destek nedeniyle Sirleaf'in görevden alınmasını teklif ettiği 2009 yılındaki taslak raporu ele geçiren CDC, bu konuda girişimde bulunmuşsa da bir sonuç alamamıştır.¹⁶³ Seçimlerdeki diğer iki kadın adayın Sirleaf'i destekleyerek çekilmesine ve seçimden bir gün önce Sirleaf'in Nobel Barış Ödülü'nü kazandığı duyurulmuş olmasına rağmen ilk turda netice alınamamıştır.¹⁶⁴ Tartışmalı geçen ikinci turda CDC'nin seçimi boykotu sonucu oyların %91'ini alan Sirleaf 8 Kasım 2011'de ikinci kez başkan seçilmiştir.¹⁶⁵

2013 sonunda Gine'de ortaya çıkan Ebola virüsü Haziran 2014-Ocak 2016 döneminde Liberya'yı da etkilemiş, 4.810 kişinin hayatını kaybettiği rapor edilmiştir.¹⁶⁶ Ebola süreci nedeniyle Eylül 2015'e planlanan UNMIL'in çekilmesi 2016'ya ertelenmiştir.¹⁶⁷ BMGK, 25 Mayıs 2016 tarihli 2288 (2016) sayılı kararlarla 2003'ten beri yürürlükte olan yaptırımları kaldırmıştır.¹⁶⁸ Nihayet, 17 Eylül 2015 tarihli 2239 sayılı karar gereğince, 30 Haziran 2016'da güvenlik sorumluluğunu devreden UNMIL, 30 Mart 2018 tarihinde kapatılmıştır.¹⁶⁹

2017 Devlet Başkanlığı Seçimleri: George Weah'ın Zaferi

Güvenlik sorumluluğunu üstlendikten sonra kendi imkânları ile gerçekleştirdiği ilk seçim olan 2017 seçimleri, ülkenin 171 yıllık tarihinde gücün demokratik

160 Gerdes, "Liberia's Post-War", s.49.

161 Spatz ve Thaler, ag.m., s.159.

162 Paegar, ag.e., s.33-35. 2005 seçimlerini düşük eğitim seviyesi nedeniyle kaybettiği ileri sürülen Weah, geçen süre içerisinde Florida DeVry Üniversitesi'nde eğitim görmüştür.

163 Spatz ve Thaler, ag.m., s.161.

164 2011 seçimlerin ilginç bir özelliği INFPL lideri Prince Johnson'un Demokratik Gelişim için Ulusal Birlik (*National Union for Democratic Progress, NUDP*) partisi ile seçime girerek ikinci turda Sirleaf'i desteklemesidir.

165 Paegar, ag.e., s.33-35. 2005 seçimlerini düşük eğitim seviyesi nedeniyle kaybettiği ileri sürülen Weah, geçen süre içerisinde Florida DeVry Üniversitesi'nde öğrenim görmüştür.

166 <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/history/2014-2016-outbreak/index.html> Erişim tarihi: 30 Ocak 2019.

167 Eddie P. Lamprey, Security Sector Reform in Liberia: Progress and Challenges Ahead of the United Nations Mission in Liberia (UNMIL) Drawdown, Fort Leavenworth, Kansas, The Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College, 2017, s.20, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

168 United Nations Security Council Resolution, S/RES/2288 (2016), 25 Mayıs 2016, [http://www.undocs.org/S/RES/2288\(2016\)](http://www.undocs.org/S/RES/2288(2016)) Erişim tarihi: 20 Nisan 2018.

169 <https://unmil.unmissions.org/timeline> Erişim tarihi: 30 Ocak 2019.

yolla el değiştirdiği ilk seçim olarak nitelendirilmektedir.¹⁷⁰ Seçimlerde savaş lordlarından Prince Johnson'un da aralarında olduğu 22 aday yarışmış; CDC Charles Taylor'un eski karısı senatör Jewel Howard-Taylor liderliğindeki Ulusal Vatansever Cephe (*National Patriotic Front, NPF*) ile koalisyon kurmuştur.¹⁷¹ İlk turda Weah liderliğindeki CDC'nin oy oranı %38,4'dir. Uluslararası gözlemcilerin seçimin adil olduğu yönündeki raporuna rağmen, muhalifler seçimin iptali ve tekrarı için başvuruda bulunduğundan ikinci tura geçilememiştir. Sirleaf'in yasal görev süresinin dolmak üzere olması nedeniyle, Afrika Birliği (*African Union*), ECOWAS ve ABD Büyükelçiliğinin uyarılarından sonra Ulusal Seçim Komisyonu'nun (*National Election Commission, NEC*) kararıyla 26 Aralık 2017'de yapılan ikinci turu %61,5 oy oranı ile kazanan George Weah Liberya'nın yeni devlet başkanı olmuştur.¹⁷² 2011 seçimlerinin ikinci turunda Sirleaf'in yanında yer alan Prince Johnson bu kez Weah'ı desteklemiştir.¹⁷³ Weah'ın zaferine destek olmakla suçlanan Sirleaf ise Birlik Partisi'nden (*Unity Party, UP*) ihraç edilmiştir.¹⁷⁴

Liberya'da gerçekleştirilen son üç seçimde de şiddet olayları, anayasal zorluklar ve muhalefetin boykotları dikkat çekmiştir. Genellikle kazanan partiler sahtecilikle ve NEC ile işbirliği içinde usulsüzlük yapmakla suçlanmışlardır. Öte yandan gücün hukuki ve anayasal araçlarla kazanılabileceğine ilişkin politik normların gelişmekte olduğu fakat demokratik normların hâlâ manipülasyona açık ve kurumların kırılğan yapıda olduğu gözlenmektedir.¹⁷⁵ Zenginliğe giden yolun kamu sektöründen geçtiği yönündeki yaygın inanç, partiler arası geçiş ve sık sık yeni partilerin ortaya çıkmasına yol açmakta ve politik sürecin kişisel kazanımlar için kullanılmasına meşruluk kazandırmaktadır.¹⁷⁶

George Weah başkanlık açılış konuşmasında, kamu hizmetlerinde yolsuzluğu bitirmeye söz vermiş, düşük maaşı rüşvet için hak gören anlayışın önüne geçmek için kamu personelinin maaşlarında artış gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁷ Aynı zamanda barış içinde, gelişmiş bir Liberya'yı inşa etmek üzere gerekli altyapıyı oluşturan Sirleaf'e de şükranlarını ifade etmiştir.¹⁷⁸ Bu altyapıya rağmen Weah hükûmetinin çözümünü bekleyen sorunlar oldukça fazladır. İç

170 Spatz and Thaler, ag.m., s.156.

171 Ag.m., s.162.

172 Ag.m., s.163-164.

173 "King Maker" Prince Johnson Endorses Weah for Liberia Presidency, <https://allafrica.com/view/group/main/main/id/00056393.html> Erişim tarihi: 10 Şubat 2019.

174 Spatz and Thaler, ag.m., s.163-164.

175 Ag.m., s. 157-158.

176 Aynı yer.

177 "President George Manneh Weah's Inaugural Speech in Full", s.4-5. <https://www.emansion.gov.lr/doc/Inaugural%20Speech%20By%20H.E.%20President%20George%20Manneh%20Weah.pdf>

Erişim tarihi: 16 Aralık 2018.

178 "President George Manneh", s.2.

Gazi

Akademik
Bakış

187

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

savaşa katılan, savaş suçları ve insanlığa karşı suç işleyen, insan hakları ihlallerinde bulunan eski savaşçıların yargılanması konusundaki sorunlar, siyasi ve ekonomik elitlerin babadan oğula devredilen kendi çıkarını gözetme kültürü, tecrübesiz kişilerin kamu görevine atanması, ayrımcılık, ekonomik ve yapısal sorunlar, toprak mülkiyeti, kurumsal tembellik ve elit direnci öncelikli problem sahaları olarak sıralanabilir.¹⁷⁹

Güvenlik Sektörü Reformu (2003-2017)

İlk kez 1998’de Birleşik Krallık Gelişim Bakanı Clare Short’un kullandığı GSR kavramı, çatışma sonrası ülkelerde saha uzmanlarının tecrübeleri çerçevesinde, kalıcı bir istikrar için sürdürülebilir gelişim ve yeniden yapılandırmanın yanında, yolsuzluktan uzak bir kolluk ve askerî yapının yadsınamaz olduğu gerçeğine dayanarak türetilmiştir.¹⁸⁰ BM, GSR’yi “uzun dönemli barış ve gelişimin sağlanması ile çatışmanın kökenlerini tanımlamak için gerekli olan çok boyutlu barışı koruma ve barış inşasının temel elemanı” olarak tanımlamaktadır.¹⁸¹

Liberya’da 2003’te 1.115 personel ile göreve başlayan *UNMIL* Kolluk Birimi (*UNPOL*) asayişin sağlanmasında *LNP*’ye destek olmuş, *LNP* ve *LIS* karârgahlarına ve Ulusal Polis Eğitim Akademisi (*National Police Training Academy, NTPA*)’ne danışmanlık yapmış, vilayetlerdeki *LNP* bölge ve il komutanlıklarında Liberya polisi ile birlikte görev almıştır.¹⁸² Sayndee’nin “otoriter rejimden demokrasiye geçiş” olarak tanımladığı 2005 devlet başkanlığı seçimleri GSR’yi de etkilemiştir.¹⁸³ 2005 seçimleri öncesi *LNP*’ye alınan 1.800 polis memurunu eğitmek üzere başlatılan çalışmalar GSR’nin ilk adımı olmuştur.¹⁸⁴ Ana çerçevesi *UNPOL* Şefi, Adalet Bakanı, Ulusal Güvenlik Bakanı ve *LNP* geçici direktöründen oluşan bir komite tarafından çizilen kolluk reformu BM Sivil Polisi (*UNCIVPOL*) koordinesinde yürütülmüştür.¹⁸⁵ 2004’te karakolları devreye

179 Spatz and Thaler, ag.m., s.166-168.

180 Herbert Wulf, “Security sector reform in development and transitional countries.” *Security Sector Reform, Potentials, and Challenges for Conflict Transformation*, Clem McCartney, Martina Fischer and Oliver Wils (eds) Berghof-Handbook Dialogue No 2., 2004, s.2-3. <https://www.berghof-foundation.org/nc/en/publications/publication/security-sector-reform-in-developing-and-transitional-countries/> Erişim tarihi: 28 Nisan 2018.

181 United Nations, “Security Sector Reform: UN Peacekeeping”, 2012, <http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/security.shtml>. Erişim tarihi: 20 Nisan 2018.

182 Bu süreç güvenlik sorumluluğunun hükûmete devredildiği 2016’ya kadar devam etmiş, müteakiben personel sayısı aşamalı olarak azaltılmıştır. <https://unmil.unmissions.org/un-police> Erişim tarihi: 05 Ocak 2019.

183 T. Debey Sayndee, “Developments in Legislative Oversight in Liberia”, *Learning from West African Experiences in Security Sector Governance*, Bryden, A. and Chappuis, F. (eds.), Ubiquity Press, London 2015, s.63.

184 Ag.e., s.64-65.

185 Yarsuo Laezee Weh-Dorlaie, *The United Nations Training of the Liberia National Police: Effectiveness, Results, and Future Implications*, Minnesota, Walden University, 2015, s.41-43, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2278&context=dissertations> Erişim tarihi: 01 Mayıs 2018.

sokmak üzere yerel bir polis birimi teşkil edilerek "Hızlı Etki Projeleri" (*Quick Impact Project*) ile karakolların yeniden açılması, yol kontrol aparatlarının temini ile polis noktalarının inşası sağlanmıştır.¹⁸⁶

Adalet Bakanlığı ve *UNMIL*'in 2005 ve 2006'da yaptığı kamuoyu araştırmalarında; güvenlik kurumları ile kamu personelinin sayıca fazla olduğu, bu kurumların görev ve yetkilerinin çakıştığı; bütün etnik ve dinî grupları yansıtmayacak, şeffaf bir işe alım sürecinin işletilmediği, yetkileri açıkça tanımlanmış güvenlik kurumlarına ihtiyaç duyulduğu; güvenlik güçlerinin işkence, keyfi tutuklama, kamu gücünü özel kazanç için kullanmak suretiyle yaygın insan hakları ihlallerinde buldukları; güvenlik sisteminin sınırları koruyacak ve alt bölgesel tehditlere karşılık verebilecek kapasitede olması gerektiği, kanunlara bağlı ve insan haklarına saygılı olması gerektiği hususları ön plana çıkmıştır.¹⁸⁷

Sirleaf, Liberya'nın temel güvenlik sorunlarını tanımlamak, kapsayıcı bir yaklaşımla işbirliğini güçlendirecek koordinasyon mekanizması oluşturmak üzere hazırlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi'ni 2008'de yayımlamıştır.¹⁸⁸ Dış tehdit olarak Mano Nehri bölgesindeki riskler ile *ECOWAS* bölgesinde ekonomik sorunların ele alındığı strateji belgesinde, "kanun kuralı"na saygıdaki zayıflık, ekonomi, yolsuzluk ve işsizlik, doğal kaynak yönetimindeki zayıflık, emekli güvenlik personeli ve eski savaşçılar, soygun ve uyuşturucu kaçakçılığı iç tehditler arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

¹⁸⁹ Güvenlik mimarisinde 12'si kolluk, 9'u istihbarat, 2'si sınır güvenliği ve 1'i özel hizmetlerde görevlendirilmesi öngörülen 15 güvenlik kurumundan 8'i aynı anda kolluk ve istihbarat yetkisine sahiptir.¹⁹⁰ *AFL*, *LNP*, Liberya Göçmen Hizmetleri (*The Liberian Immigration Service, LIS*), Ceza ve Islah Bürosu (*The Bureau of Corrections and Rehabilitation, BCR*), Ulusal Soruşturma Bürosu (*National Bureau of Investigations, NBI*) ve Uyuşturucuya Mücadele Kolluk Ajansı (*Liberia Drug Enforcement Agency, LDEA*) önemli güvenlik kurumlarıdır.¹⁹¹

2013'te yapılan değişikliklerle 15 kurumdan oluşan ulusal güvenlik mimarisi; *LNP*, *BCR*, Ulusal Güvenlik Bakanlığı, *LIS*¹⁹², *LDEA*, *NBI*, Ulusal İtfaiye Hizmetleri, Ulusal Güvenlik Ajansı ve Yönetici Koruma Hizmetlerini kapsayacak şekilde küçültülmüştür.¹⁹³

186 Aynı yer.

187 Ag.t., s.66-67.

188 National Security Strategy of the Republic of Liberia, 2008, s.4. <https://issat.dcaf.ch/download/113094/2052616/NationalSecurityStrategyofLiberia.docx> Erişim tarihi: 25 Nisan 2018.

189 Ag.e., s.8-10.

190 Ag.e., s.13.

191 <http://www.emansion.gov.lr/2content.php?sub=44&related=23&third=44&pg=sp> Erişim tarihi: 20 Nisan 2018.

192 Göçmen ve Vatandaşlık Bürosu (*Bureau of Immigration and Naturalization, BIN*) yeniden teşkilatlandırılmış, Liberya Göçmen Hizmetleri (*Liberia Immigration Service, LIS*) olarak adlandırılmıştır.

193 Sayndee, ag.e., s.70.

Görüş

Akademik
Bakış

189

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Ulusal Güvenlik Stratejisi'ni takiben "2008 Ulusal Savunma Kanunu" ile "2011 Ulusal Güvenlik Reformu ve İstihbarat Kanunu"nu yürürlüğe konulmuştur. Zorunlu askerliği düzenleyen 1956 tarihli kanunu yürürlükten kaldıran Ulusal Savunma Kanunu ile daha küçük, iyi eğitilmiş ve profesyonel bir ordu yetiştirilmesi amaçlanmış, orta ve üst düzey lider eğitimi için ABD'nin yanında diğer ülkelerden destek alınabilmesine imkân sağlanmıştır.¹⁹⁴

Ordunun görevi "Liberya'nın ulusal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunmak" olarak tanımlanmış, demokratik sivil kontrol, kanun kuralı ve insan haklarına saygı çerçevesinde ulusal savunma ile kolluk hizmetlerinin ayrılmasına ilişkin hukuki temel oluşturulmuştur. Bu çerçevede, Ulusal Güvenlik Reformu ve İstihbarat Kanunu ile Ulusal Güvenlik Bakanlığı yeniden teşkilatlandırılmıştır.¹⁹⁵ Ulusal Savunma Kanunu'ndaki boşlukları doldurulabilecek ve LNP'ye görevin icrası için yetki verecek yeni bir kanuna duyulan ihtiyaç¹⁹⁶ ancak 2016 Ekim ayında yürürlüğe giren Liberya Ulusal Polis Kanunu ile giderilmiştir.¹⁹⁷ Kanunun onaylanmasındaki gecikmeden dolayı gerekli yönetmelik ve yönergeler oluşturulamadan LNP güvenlik sorumluluğunu yetki tartışmaları altında yerine getirmeye başlamıştır.

Sonuç: Kalıcı Barış ve İstikrar Mümkün mü?

Kuruluşundan askerî darbeye kadar kurucu elitlerin oligarşik yönetiminde kalan Liberya'da 1980'den itibaren darbe hükûmeti ve iç savaşla bozulan istikrar uluslararası müdahale ile ancak 2003'te sağlanabilmiştir. 2003'ten günümüze gerçekleştirilen siyasi ve hukuki düzenlemeler ile GSR sayesinde, eleştirilere rağmen, görece bir barış ve huzur ortamı sağlanmıştır. Bunun yanında ülkeyi darbeye ve iç savaşa götüren nedenler dikkate alındığında geleceğe dair iyimser tahminlerde temkinli olmak gerekmektedir. Gerdes, Liberya iç savaşlarını "elitler savaşı" olarak nitelendirmektedir.¹⁹⁸

Bu tabirin "elit" tanımlamasını Amerikan-Liberyalıların ötesinde iç savaşın yarattığı elit grupları da kapsayacak şekilde genişlettiği söylenmelidir. Liberya'daki çatışmaları toprağa erişim konusundaki gerilimlerin sonucuna bağlayan Richards'a göre ekonomik ve politik açıdan dışlanan genç nüfus, özgürlük ve fırsatlardan yoksun kalmaları ve iş gücü açısından istismar edilmeleri nedeniyle silaha sarılmıştır.¹⁹⁹ TRC'nin diasporadaki Liberyalılarla yaptığı

194 Ag.e., s.68-69. Böylece Gana, Nijerya ve Çin'den askerî eğitim desteği alınmıştır.

195 Ag.e., s.70.

196 Ag.e., s.66-67.

197 <http://moj.gov.lr/data/uploads/downloads/police-act.pdf> Erişim tarihi: 12 Şubat 2019. Yeni Polis Kanunu 1975 tarihli Ulusal Polis Kuvveti Uygulama Kanunu'nu (*Executive Law with respect to the National Police Force*) yürürlükten kaldırmıştır.

198 Gerdes, "Liberia's Post-War", s.27.

199 Paul Richards, "To fight or to farm? Agrarian dimensions of the Mano River conflicts (Liberia and Sierra Leone)", *African Affairs*, Vol.104, Issue 417, 1 October 2005, s.586.

mülakatlarda, iç savaşın göçmenlerin domine ettiği devletteki eşitsizlik, kabilecilik ve hırs/yolsuzluk olmak üzere üç nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.²⁰⁰

Sirleaf'in ilk döneminde, 2006'da yapılan bir çalışmada; siyasi elitlerin ülkeyi daha iyi bir duruma taşımak gibi bir kaygısının olmadığı, işsiz, eğitimsiz ve gelecekte umutsuz, bir kısmı iç savaşta yer almış genç nüfusun problem olduğu, tatmin edici bir siyasi sistem kurulmadan ve uzun süreli uluslararası destek sağlanmadan gelişim sağlanamayacağı; ülkeyi savaşa götüren nedenlerin hâlâ mevcut olduğu vurgulanmaktadır.²⁰¹ 2010'da 15 ilde yapılan bir araştırma ise halkın bir önceki yıla göre daha güvende hissettiği sonucunu ortaya koymuştur. Öte yandan raporda, yaygın şiddet suçlarının kanıksanmasının kolluğa ve adalet sistemine olan güveni sarstığı; eski savaşçıların komşu gözetimi programlarında aktif rol almasının, toprak paylaşımı konusundaki tartışmalar ile yer değiştiren ve geri dönen mültecilerin durumunun kitlesel şiddet riskine açık olduğu belirtilmektedir.²⁰² 2014'te Herbert'in yaptığı analiz de çatışmaların sona erdiğini fakat Liberyayı iç savaşa götüren iç ve dış dinamiklerin hâlen devam ettiğini ortaya koymaktadır.²⁰³ Ülkede çatışma ihtimalinin azaldığını vurgulayan Yebleh ise demokratik hakların korunması için sayıca yetersiz ve eğitimsiz güvenlik kuvvetlerinin yarattığı risklere dikkat çekmektedir.²⁰⁴ UNMIL'in çekilme sürecinde 2017'de GSR'nin analiz edildiği başka bir çalışmada; hibe yoluyla sağlanan mâlî desteğin azalmasının güvenlik sektörünü olumsuz etkilediği, 2.000 kişilik ordunun yetersiz olduğu, finans sorunu nedeniyle güvenlik kuvvetlerinin bağımsız hareket edemediği, kısıtlı sürede üst düzey yöneticiler ile diğer personelin eğitilemediği ve lojistik ihtiyaçların giderilemediği, bu nedenle GSR'nin gelişemediği sonucuna varılmıştır.²⁰⁵ Glay'in 2018 yılında gerçekleştirdiği, Monrovy'a'da ikamet eden eski savaşçı, mağdur ve tanıklardan oluşan 400 katılımcının yer aldığı araştırma da savaşın alternatif bir yol olarak görünmediğine, bununla birlikte, savaşa neden olan etkenlerin hâlen mevcut olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁶

Henüz başkanlıkta birinci yılını bile tamamlamamışken, hakkında yapılan bir eleştiride Weah, Doe ve Tolbert'in ani çöküşlerini ve akıbetlerini unutmamakla suçlanmaktadır. Tolbert ve 17 kabine üyesini ötekileştirme, ayrımcılık ve abartılı yaşam tarzı nedeniyle öldüren Doe'nun da aynı nedenlerle

200 Foster vd., ag.e., s.59.

201 Stephen Ellis, *The Mask of Anarchy: The Destruction of Liberia and the Religious Dimension of an African Civil War*, Revised and Updated Second Edition, New York, New York University Press, 2006, s.xxvi-xxvii.

202 Elisabeth Gilgen and Matthias Nowak, "A Legacy of War? Perceptions of Security in Liberia", *Liberia Armed Violence Assessment*, Issue Brief, Number 1, November 2011, s.12.

203 Herbert, ag.e., s.1-2.

204 Garmondeh Mokoboy Yebleh, *Post-Civil War Security Sector Reform in Liberia: Prospects and Challenges*, Accra, University of Ghana, 2016, s. 60-63, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

205 Lamptey, ag.t., s. 47-53.

206 Glay, ag.t, s.120.

Prince Johnson tarafından öldürüldüğü ileri sürülmektedir. Hesap verebilir ve şeffaf bir politika izlemediği, halka katkı sağlamayacak kredi anlaşmaları imzaladığı, nitelsiz kişileri etkin görevlere getirdiği, güvenli içme suyu ve iyi sağlık hizmeti alamayan halka yüksek vergi uyguladığı, yabancılara ayrıcalık tanıdığı gerekçeleriyle eleştirilen Weah'ın politikaları, Doe ve Taylor'un son dönemlerine benzetilmektedir.²⁰⁷ Ülkenin kuruluşundan itibaren siyasi, ekonomik ve sosyal dinamikler incelendiğinde, yönetimde etkin pozisyona gelenlerin, şiddet veya siyasi oyunlarla kendi elit kitlesini yarattığı ve ülkenin çatışma potansiyelini her zaman koruduğu söylenebilir.

Yolsuzluk, ekonomik istikrarsızlık, kaynaklara erişimdeki adaletsizlik, bürokrasideki kayırmacılık bu süreci besleyen önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. İç savaş sonrası siyasi eğilimler değişmekle birlikte, seçimleri etkileyen ittifaklar, siyasetin para kazanma aracı olarak görülmesi demokratik değerlerin yeterince oturmadığına yorumlanabilir. GSR'deki boşluklar bölgesel veya ulusal krizlere karşı yetersiz kalınacağı algısını güçlendirmektedir. 2018'de iktidara gelen Weah'ın seçimlerde *TRC*'nin savaş suçlusunu olarak gördüğü senatör Prince Johnson'dan destek aldığı²⁰⁸ dikkate alınır, Liberya'da baskılanmış bir çatışma riskinin devam ettiği; ulusal, bölgesel ve uluslararası siyasi ve ekonomik gelişmelerin yeni çatışmaları tetikleme potansiyelini koruduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla, "değişim için umut"²⁰⁹ sloganıyla iktidara gelen Weah'ın Liberya'nın kaderini ne oranda değiştireceği konusu, siyaset ve güvenlik sektörü reformundaki boşlukların uygun şekilde doldurulmasına ve ekonomik gelişimin sağlanmasına bağlı olacaktır.

Kaynaklar

ABDULAI, Jamilatu, "Security Sector Reform in Liberia: Challenges & Lessons Learned", War, Conflict, State Failure & Democratization in Sub-Saharan Africa (I), Fall, 2011.

BEDERT, Maarten, "Notes on Settlement Histories of Gbelay-Geh Statutory District, Nimba County, Liberia", *Max Planck Institute for Social Anthropology Department 'Integration and Conflict' Field Notes and Research Projects*, Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle (Saale), 2017.

Comprehensive Peace Agreement Between the Government of Liberia and the Liberians United for Reconciliation and Democracy (LURD) and the Movement for Democracy in Liberia (MODEL) and Political Parties, Accra, August 18, 2003. <http://www.pul.org.lr/doc/Peace%20Agreements%20Digital%20Collection.pdf>

207 "Liberia: President Weah - Do You Know Why Doe and Tolbert Died?", 4 Temmuz 2018, <https://allafrica.com/stories/201807050363.html> Erişim tarihi: 19 Ocak 2019.

208 "King Maker Prince Johnson Endorses Weah for Liberia Presidency", <https://allafrica.com/view/group/main/main/id/00056393.html> Erişim tarihi: 10 Şubat 2019.

209 "Change for hope!"

EBO, Adedeji, "The Challenges and Opportunities of Security Sector Reform in Post-Conflict Liberia", Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Occasional Paper No.9, Geneva, December 2005.

EHRENREICH, Frederick, "National Security", *Liberia: A Country Study*. Harold D. Nelson (Ed.), Washington, American University, 1985, 247-288.

ELLIS, Stephen, "Liberia 1989–1994: A Study of Ethnic and Spiritual Violence", *African Affairs*, Vol. 94, Issue 375, 1 April 1995, 165–197.

ELLIS, Stephen, *The Mask of Anarchy: The Destruction of Liberia and the Religious Dimension of an African Civil War*, Revised and Updated Second Edition, New York, New York University Press, 2006,

FOSTER, Dulce, et al., *A House with Two Rooms: Final Report of the Truth and Reconciliation Commission of Liberia Diaspora Project*, The Advocates For Human Rights, Dispute Resolution Institute, Minnesota, 2009. http://www.theadvocatesforhumanrights.org/uploads/chapter_8-liberia_s_second_civil_war_1997-2003.pdf.

GLAY, Akiyah Precious, *Liberya'da İç Çatışmanın Yükselişi: 1990-2003 Yılları Arasında Büyük Monrovia İç Savaşı'nın Hızlı Yükselişinin Eleştirel Analizi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

GROS, Jean-Germain, "Towards a taxonomy of failed states in the New World Order: Decaying Somalia, Liberia, Rwanda and Haiti", *Third World Quarterly*, Vol.17, No.3, 1996, 455-472.

GERDES, Felix, "Liberia's Post-War Elite A New Era of Inclusive Ownership or Old Wine in New Bottles?", *Arbeitspapier*, Nr.1/2011, Research Unit of Wars, Armament and Development, 2011.

GERDES, Felix, "The Evolution of the Liberian State: A Study in Neo-patrimonial State Formation and Political Change", *Arbeitspapier*, Nr.1/2013, Research Unit of War, Armament and Development, 2013.

GILGEN, Elisabeth and Matthias NOWAK, "A Legacy of War? Perceptions of Security in Liberia", *Liberia Armed Violence Assessment*, Issue Brief, No. 1, November 2011. <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/G-Issue-briefs/Liberia-AVA-IB1.pdf>

HALISTOPRAK, Burak Toygar, *The English School Theory of International Relations and Peacebuilding: An Analysis of Peacebuilding Interventions in Liberia and Sierra Leone through the World Society Framework*, Ankara, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

HALISTOPRAK, Burak Toygar, "The Role of Regional Organizations in Humanitarian Intervention: The Case of Liberia Peacebuilding Operation and ECO-WAS Intervention", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, Güz 2015.

HASTÜRK, Haluk, "Liberya'da Özgürlük ve Ölüm: Bir İç Savaşı Anlamak", *Birikim*, Sayı 175-176, Kasım-Aralık, 2003, 67-79. <http://www.birikimdergisi.com/kisi/5101/halukhasturk#.XCkFRC3BJZo>

Görüş

Akademik
Bakış

193

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

HERBERT, Sian, *Conflict Analysis of Liberia*, Birmingham, University of Birmingham, February 2014.

HIPPLER, Jochen, "Şiddetli Anlaşmazlıklar, Anlaşmazlıklardan Kaçınma ve Ulus İnşası: Terminoloji ve Politik Konseptler", *Ulus İnşası: Çatışmayı Barışa Çevirmede Anahtar Bir Konsept mi?*, Jocher Hippler (ed.), Çev. Algan Sezgintüredi ve Burhan Şayli, Versus Kitap, İstanbul, 2007, 7-34.

KAPLAN, Irving, et al., "The Society and Its Environment," *Liberia: A Country Study*, Harold D. Nelson (ed.), Washington, American University, 1985, 73-138.

"King Maker Prince Johnson Endorses Weah for Liberia Presidency", <https://allafrica.com/view/group/main/main/id/00056393.html>

LAMPTEY, Eddie P., *Security Sector Reform in Liberia: Progress and Challenges Ahead of the United Nations Mission in Liberia (UNMIL) Drawdown*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fort Leavenworth, Kansas, The Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College, 2017.

"Liberia: President Weah - Do You Know Why Doe and Tolbert Died?", 4 Temmuz 2018, <https://allafrica.com/stories/201807050363.html>

LIEBENOW, J. Gus, *Liberia: The Quest for Democracy*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1987. <https://archive.org/details/liberia-questford01lieb/page/18>

"President George Manneh Weah's Inaugural Speech in Full", <https://www.emansion.gov.lr/doc/Inaugural%20Speech%20By%20H.E.%20President%20George%20Manneh%20Weah.pdf>

MUNIVE, Jairo, "A Political Economic History of the Liberian State, Forced Labour and Armed Mobilization", *Journal of Agrarian Change*, Vol.11, No.3, July 2011, 357-376.

National Security Strategy of the Republic of Liberia, January, 2008. <https://is-sat.dcaf.ch/download/113094/2052616/NationalSecurityStrategyofLiberia.docx>

PACZYNSKA, Agnieszka, *Liberia ICAF Report*, Office of Conflict Prevention Office of the Coordinator for Reconstruction and Stabilization U.S. Department of State, May 2010. https://www.researchgate.net/publication/261995519_Liberia_ICAF_Report

PAEGAR, Gee Moses, "Voting Influences in Liberia's Post-Coup Democracy", *HIST 452: Seminar in History*, https://www.academia.edu/12335120/Voting_Influences_in_Liberias_Post-Coup_Democracy.

RICHARDS, Paul, "To fight or to farm? Agrarian dimensions of the Mano River conflicts (Liberia and Sierra Leone)", *African Affairs*, Vol.104, Issue 417, 1 October 2005, 571-590.

RINEHART, Robert, "Historical Setting", *Liberia: A Country Study*, Harold D. Nelson (ed.), Washington, American University, 1985, 1-72. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a159331.pdf>

ROTBURG, Robert I. "The new nature of nation-state failure", *Washington Quarterly*, Vol.25, 3, 2002, 83-96.

RUDY, Ludju Kalembo, Devlet Başkanlarının Cezai Sorumluluğu: Charles Taylor Örneği, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

SAYNDEE, T. Debey, "Developments in Legislative Oversight in Liberia", *Learning from West African Experiences in Security Sector Governance*, Bryden, A. and Chappuis, F. (eds.) Ubiquity Press, London, 2015, 61-78.

SHILUE, James Shah and Patricia Fagen, *Liberia: Links Between Peacebuilding, Conflict, Prevention and Durable Solutions to Displacement*, Washington, Brooking Institutions, 2014.

SOLA-MARTIN, Andreu, "Liberia: Security Challenges, Development Fundamentals", *Third World Quarterly*, Vol.32, No.7, 2011, 1217-1232.

SPATZ, Benjamin J. ve Kai M. THALER, "Has Liberia Turned a Corner?", *Journal of Democracy*, Vol.29, No.3, July 2018, 156-170.

SUNDIATE, Ibrahim K., "Prelude to Scandal: Liberia and Fernando Po, 1880-1930", *The Journal of African History*, Vol.15, No.1, 1974, 97-112.

ŞAHİN, Bilge, "Adı Konulmamış Bir Soykırım: Liberya İç Savaşı", *20. Yüzyılda Soykırım ve Etnik Temizlik*, C. Çakmak, G. Güneysu ve F.G. Çolak (ed.), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

TARTER, Jean R., "Government and Politics", *Liberia: A Country Study*, Harold D. Nelson (Ed.), Washington, American University, 1985, 195-246.

TEPECIKLIOGLU, Elem Eyryce, "African Studies in Turkey", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 13, No. 50, 2016, 3- 19,

United Nations Security Council Resolution, S/RES/2288 (2016), 25 Mayıs 2016, [http://www.undocs.org/S/RES/2288\(2016\)](http://www.undocs.org/S/RES/2288(2016))

United Nations Security Council Resolution, S/RES/1509 (2003), 19 September 2003, <https://unmil.unmissions.org/background>

United Nations, "Security Sector Reform: UN Peacekeeping", 2012, <http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/security.shtml>.

United Nations Security Council Resolution, <http://unscr.com/en/resolutions/1343>

WEH-DORLIAE, Yarsuo Laezee, The United Nations Training of the Liberia National Police: Effectiveness, Results, and Future Implications, Minneapolis, Walden University, 2015, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2278&context=dissertations>

WULF, Herbert, "Security sector reform in developing and transitional countries." *Security Sector Reform, Potentials, and Challenges for Conflict Transformation*, Clem McCartney, Martina Fischer and Oliver Wils (eds.) Berghof-Handbook Dialogue No 2., 2004, 1-20. <https://www.berghof-foundation.org/nc/en/publications/publication/security-sector-reform-in-developing-and-transitional-countries/>

Görüş

Akademik
Bakış

195

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

YEBLEH, Garmondeh Mokoboy, Post-Civil War Security Sector Reform in Liberia: Prospects and Challenges, Accra, University of Ghana, 2016, (Yüksek Lisans Tezi).

YERYOMİNA, Nadezhda, Sierra Leone İçin Özel Mahkeme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BBC İnternet Sitesi <http://www.bbc.com/news/world-africa-13729504>

Birleşmiş Milletler Resmî İnternet Sitesi <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomilF.html>

Birleşmiş Milletler Resmî İnternet Sitesi <https://unmil.unmissions.org/background>

ECOWAS Resmî İnternet Sitesi <http://www.ecowas.int/about-ecowas/history/>

Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi Resmî İnternet Sitesi <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/history/2014-2016-outbreak/index.html>

Liberya Adalet Bakanlığı Resmî İnternet Sitesi <http://moj.gov.lr/data/uploads/downloads/police-act.pdf>

Liberya Devlet Başkanlığı Resmî İnternet Sitesi <http://www.emansion.gov.lr/2content.php?sub=44&related=23&third=44&pg=sp>

The Guardian Gazetesi İnternet Sitesi <https://www.theguardian.com/world/2003/aug/04/westafrica.qanda>

<https://www.youtube.com/watch?v=PyFTxjrjJlc>

<https://www.youtube.com/watch?v=msqIXsIA09o&list=PLnsswq48nLcA4mgeQeGuIDalFuy5iuJGE>

Extended Abstract

Liberia, founded by slaves emancipated from the US in the 19th century, was relatively stabilized by the intervention of the Economic Community of West African States (ECOWAS) and the United Nations in 2003 after the military coup in 1980 and the civil war in 1989. The United Nations Mission in Liberia (UNMIL) of which drawdown process was started after the responsibility of security taken over by the Liberian government in 2016, was closed completely in 2018. The victory of the former football star George Weah in 2017 presidential election that was held under the full responsibility of Liberian government, has started a new era for Liberians. The aim of this study is to examine the dynamics that led Liberia to the civil war and to question whether a permanent peace and stability is possible after the presidential election and the closure of UNMIL. For this purpose, first of all, the dynamics that have led the country to the military coup and the civil war were examined historically, and then the contributions of UNMIL to stopping the conflict and to the security sector reform in Liberia were analyzed.

The American-Liberians, founder element of Liberia, institutionalized the political oligarchy through the True Whig Party throughout 133 years from its foundation to the military coup. Political and economical patrimonialism became the main tool in exploiting the rich natural resources and native tribes who generate the 95% of the population. In the late 1970s, revolts against economic and political exploitation had begun, and the military coup in 1980 led by Samuel Doe, a master-sergeant in the army, ended the one-party system. Doe, who gave initially hope to the indigenous people with the idea that he would be a good alternative compare to the previous governments, continued oppression, corruption, nepotism and human rights violations. He started ethnic cleansing against the Gio and Mano tribes of Quiwonkpa who attempted a coup against Doe. Charles Taylor and the National Patriotic Front of Liberia (NPFL) turning this victimisation to an opportunity fired the civil war in 1989.

The ECOWAS, intervened to the civil war in 1990, became a part of it soon. The first civil war in which many ethnic groups took part ended in 1996. At the end of the peace agreements, Charles Taylor was elected president in 1997 but civil war, restarted in 1999 with the attacks of Liberians United for Reconciliation and Democracy (LURD), was stopped with the regional and international interference. It is estimated throughout Liberia civil wars that out of the 3.8 million population 250,000-400,000 were killed, and 1.5-2 million became refugees or internally displaced. In 2003, UNMIL was established and started its operations.

Security Sector Reform (SSR), launched in 2005 under the leadership of UNMIL, was carried out by the efforts of Ellen Johnson Sirleaf, the first female president in Africa, elected in 2005 and stayed in power till 2018. In this process, the legal infrastructure necessary for the security sector was prepared and national security architecture was established. While political tendencies changed in the post-war elections, economic instability, corruption and nepotism has continued. Despite many achievements in SSR, there has not been enough development in the area of training of leader security personnel, fighting against corruption, communication, transportation and logistics infrastructure.

This research shows that although the political profile of the country has changed historically, the political and socioeconomic dynamics leading the country to the civil war have not completely disappeared, that the gaps in security sector reform still cause some risks, and finally that security in Liberia is still fragile in terms of national, regional and international developments.

Görüş

Akademik
Bakış

197

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Sürdürülebilir Liderlik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Adaptation of the Sustainable Leadership Scale to Turkish: A Validity and Reliability Study

Kürşad ZORLU* - Fatma KORKMAZ**

Öz

Bu çalışmanın amacı Dalati vd. (2017) tarafından derlenen 10 madde ve tek boyuttan oluşan "Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği"ni Türkçe'ye uyarlamak ve sosyo-kültürel açıdan ölçek yapısının uygunluğunu ortaya çıkarmak için geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmaktır. Araştırmanın örneklemini, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Bağbaşı Yerleşkesinde görev yapmakta olan 280 akademisyen oluşturmaktadır. Geçerlik kapsamında yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda, toplam varyansın %69'unu açıklayan, orijinal ölçekle uyumlu şekilde 10 madde ve tek boyutlu bir ölçüm aracı elde edilmiştir. Doğrulamalı faktör analizi sonucunda ise modelin oldukça yüksek uyum değerlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin iç tutarlık güvenilirlik cronbach alpha değeri 0.950, AVE değeri 0.654 ve CR değeri ise 0.950 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu bulgular ışığında, "Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği"nin Türk kültür yapısıyla uyumlu, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir liderlik, ölçek uyarlama, geçerlik, güvenilirlik.

Abstract

The purpose of this study is to adapt "Sustainable Leadership Scale" which was compiled by Dalati et al. (2017) and consists of 10 items and one dimension to Turkish and to perform validity and reliability analyses with the intent of revealing the suitability of the scale structure in terms of socio-cultural aspects. The sample of the research consists of 280 academicians working at Kırşehir Ahi Evran University Bağbaşı Campus. As a result of the exploratory factor analysis conducted within the scope of validity, a measurement tool consisting of 10 items and one dimension in accordance with the original scale and explaining 69% of the total variance was obtained. As a result of the confirmatory factor analysis, it was determined that the model has quite high fit indices. Cronbach alpha value of the scale's internal consistency reliability was calculated as 0.950, AVE value was 0.654 and CR value was calculated as 0.950. In the light of these findings, it was concluded that the "Sustainable Leadership Scale" is a valid and reliable measurement tool compatible with the Turkish cultural structure.

Keywords: Sustainability, sustainable leadership, scale adaptation, validity, reliability.

Makale Geliş Tarihi: 03.04.2020. Makale Kabul Tarihi: 14.05.2020

* Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, SBKY Bölümü, kzorlu77@gmail.com, ORCID İD: 0000-0001-7542-9838.

** Dr. Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ftmtkk1@gmail.com, ORCID İD: 0000-0003-0164-1136.

Görüş

Akademik
Bakış

199

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

1. Giriş

Sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal ve ekonomik büyüme ile ürün ya da hizmetlerin kalitesi, örgütün bütün olarak paydaşları için değer yaratabilmesi ve etik iş uygulamaları arasındaki dengenin sağlanmasına yönelik bir kavramdır. Bu yönüyle toplumsal gelişimde de belirleyicidir. Liderlik olgusu ise doğru kararlar almak ve etkili çıktılar elde etmenin dışında mevcut olanı sürdürülebilirlik kabiliyetidir. Liderler hedeflerini güncellerken mümkün ve uygun olanı dikkate almak durumundadır.¹ Örgüt içerisinde sürdürülebilirliğin başarısı için bu kavramın yönetim sürecinde odak noktada yer alması gerekmektedir. Bu gereklilik örgütlerde sürdürülebilir liderlik kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sürdürülebilir liderlik, ekonomik, sosyal ve çevre arasındaki ilişki durumunu yönetme süreci olarak değerlendirilmekte² ve bireyin özellikleriyle başlayarak daha sonra topluma ve zaman içerisinde daha geniş çevrelere yayılan bir anlayış şeklinde ifade edilmektedir.³ 21. Yy'da uluslararası alanda sıklıkla bahsedilen ve geleceğin yaşam haklarını korumayı kapsayan sürdürülebilirliğin sağlanmasında bu vizyona sahip liderlerin önemleri göz önünde bulundurulduğunda sürdürülebilir liderliğe ilişkin yapılan çalışmalar gittikçe daha fazla önem arz etmektedir.⁴

Örgütlerin kâr arayışında olmaları ve çevresel, sosyal yönleri ihmal etmeleri, örgütlerin sürdürülebilir kalkınmanın, sürdürülebilir örgüt olmanın faydalarının ve sürdürülebilir liderliğin ne olduğu sorularını yanıtlama ihtiyacını beraberinde getirmektedir.⁵

Sürdürülebilir liderlik ile ilgili yapılan bir çalışmada bu liderlik tarzına ilişkin; derinlik, uzunluk, genişlik, adalet, çeşitlilik, beceriklilik ve koruma olmak üzere 7 temel ilke belirlenmiştir. Bu açıdan sürdürülebilir liderlik, denenmiş ve az bilinen bilgiyi edinmek yerine geniş ve kalıcı bir öğrenmeye yönelmeyi amaç edinir; devamlılık arz eder ve yıldan yıla bir liderden bir sonraki lidere hayatın en değerli yönlerini muhafaza ederek geliştirir; diğerlerinin liderlikleri üzerinde teşekkül eden ve genişleyen dağıtılmış bir liderlik ve yakın çevresine herhangi bir zarar vermeyen aksine geliştiren bir liderlik stildir; birbirine bağlı bir çeşitliliği destekler niteliktedir; maddi kaynakları ve insan kaynaklarını ge-

- 1 Kürşad Zorlu, *Büyük Bozkırın Yükselişi: Nazarbayev Liderliği*, Kripto Yayınları, Ankara 2019, s. 51.
- 2 Elena Pelinescu-Mădălina Rădulescu, "New Times, New Economy... A New Born Leader: The Eco-Leader", *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy*, Sayı:1, Cilt:4, 2011, s. 82.
- 3 Anthony Middlebrooks vd., "Developing A Sustainability Ethic in Leaders" *Journal of Leadership Studies*, Sayı:2, Cilt:3, Aralık 2009, s. 32.
- 4 Fulya Mısırdalı Yangıl-Meltem Dil Şahin, "Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi", *Business & Management Studies: An International Journal*, Sayı:5, Cilt:7, Aralık 2019, <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i5.1276>, s. 2125.
- 5 Ligita Šimanskiënė-Erika Župerkienė, "Sustainable Leadership: The New Challenge for Organizations", *Forum Scientiae Oeconomia*, Sayı:1, Cilt:2, 2014, s. 82.

Görüş

liştirerek örgüt içinde liderlik yeteneğini kariyer sürecinin ilk basamaklarında keşfeder ve geçmişten ders çıkararak daha iyi bir gelecek yaratır.⁶

Örgütsel yaklaşımla değerlendirildiğinde, etkili liderlik boyutları ve davranışlarından oluşan olağanüstü bir liderlik tarzı olarak dikkat çeken sürdürülebilir liderlik önemli derecede vizyon kalitesi içerir ve sürdürülebilir liderler örgütlerdeki lider ve takipçiler tarafından paylaşılan amaç ve değerleri temsil eden örgütsel vizyonu geliştirir. Bununla birlikte, sürdürülebilir liderler, liderin etkili iletişim kurma ve net hedefler belirleme ve bu hedeflere ulaşmada ikna edici yaklaşımlar uygulama becerisine sahiptir. Sürdürülebilir liderlik, grup ve örgüt çıkarları uğruna güven oluşturma ve kişisel çıkarları aşma kapasitesi yansıtmasının yanı sıra kişisel bütünlüğü ve paydaşların çıkarlarına, haklarına ve daha geniş toplum dahil sahipliklerine duyarlılığı savunur. Ayrıca sürdürülebilir liderlik, ekip oluşturma kapasitesini ve becerilerini, takipçileri için sosyal kolektif kimliği ve liderin takipçilere ilham verme yeteneğini yansıtır. Tüm bunların ötesinde sürdürülebilir liderlik olağanüstü düzeyde çaba ve enerji göstererek motive edilmiş bir işgücü inşa eder.⁷

Sürdürülebilir liderlik tarzı, son dönemde dünyadaki kırılan gelişmelerle ilgili ufaklı tüm örgütler için önem kazanmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir liderlik konusundaki çalışmaların niceliksel olarak genişletilmesi gerek araştırmacılar gerekse yönetim katındakiler için katkı sağlayıcı olacaktır. Bu bağlamda yapılan bu çalışma "Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği"nin Türkçe uyarlaması ve sosyo-kültürel açıdan ölçek yapısının Türk yönetim sistemine uygunluğunu tespit edebilmek için geçerlik ve güvenirlik analizlerini içermektedir.

2. Araştırma Yöntemi

Bu kısımda araştırmanın evren ve örnekleme, ölçüm aracı, dilsel çeviri çalışması ve verilerin analiz yöntemine ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

2.1. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Bağbaşı Yerleşkesinde görev yapmakta olan akademisyenlerden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu evren içerisinde seçilen ve araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 280 akademisyen oluşturmaktadır. Toplamda dağıtılan 300 anketin 20'si eksik ve üstün körü doldurulması ve uç değer göstermesi gibi nedenlerle analize dahil edilmemiştir. Geriye kalan anketlerden 280 katılımcıyla oluşan örneklem büyüklüğünün evreni temsil etme oranının yeterli düzeyde olduğu görülmüştür.⁸ Örnekleme ilişkin demografik dağılımlar Tablo 1'de görülmektedir.

6 Andy Hargreaves-Dean Fink, *Sustainable Leadership*, John Wiley & Sons, San Francisco 2006.

7 Serene Dalati vd., "Sustainable Leadership, Organizational Trust on Job Satisfaction: Empirical Evidence From Higher Education Institutions in Syria", *Business, Management and Education*, Sayı:1, Cilt:15, 2017, s. 17.

8 Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı 2012, s. 127.

Tablo 1: Örneklemeye Yönelik Demografik Dağılımlar

Değişkenler	N=280	%	Değişkenler	N=280	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	94	33.6	Evli	184	65.7
Erkek	186	66.4	Bekâr	96	34.3
Yaş			Kurumdaki Çalışma Yılı		
18-25	28	10.0	0-1 yıl	24	8.6
26-30	42	15.0	1-5 yıl	80	28.6
31-40	127	45.4	6-10 yıl	116	41.4
41-50	83	29.6	11-15 yıl	60	21.4

Tablo 1'e göre; 280 katılımcının 94'ü (%33.6) kadınlardan, 186'sı (%66.4) erkeklerden oluşurken, 184'ünün (%65.7) evli, 96'sının (%23.2) bekâr olduğu belirlenmiştir. Yaş açısından değerlendirildiğinde katılımcıların yarısından fazlasının orta yaş aralığında olduğu görülmektedir. Kurumdaki çalışma yılına göre ise, katılımcıların 24'ünün (%8.6) 0-1 yıl arasında, 80'inin (%28.6) 1-5 yıl arasında, 116'sının (%41.4) 6-10 yıl arasında ve 60'ının (%21.4) 11-15 yıl arasında olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Ölçüm Aracı

Türkçe'ye uyarlama çalışması kapsamında ölçüm aracı olarak Dalati vd. (2017) tarafından derlenen 10 madde ve tek boyuttan oluşan "Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçek önceki liderlik araştırmalarına⁹ dayanılarak karma bir yapı olarak derlenip geliştirilmiştir. Orijinal sürdürülebilir liderlik ölçeğinde araştırma yöntemi yükseköğretim kurumunda görev yapmakta olan 73 akademik ve idari personel ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ölçek geçerliliği için keşfedici faktör analizi yapılmış ve ölçek güvenilirliği için cronbach alpha değerlerine bakılmıştır. Keşfedici faktör analizinde açıklanan toplam varyansın %35.334 olduğu, madde faktör yüklerinin ise en düşük 0.716 ile en yüksek 0.855 arasında değerler aldığı, güvenilirlik analizinde ise cronbach alpha (α) değerinin 0.930 olduğu tespit edilmiştir.

9 Jay A. Conger-Rabindra N. Kanungo, *Charismatic Leadership in Organizations*, SAGE Publications, Inc. London 1998.

Jill M. Strange-Michael D. Mumford "The Origins of Vision: Charismatic Versus Ideological Leadership", *Leadership Quarterly*, Sayı:4, Cilt:13, 2002, [https://doi.org/10.1016/s1048-9843\(02\)00125-x](https://doi.org/10.1016/s1048-9843(02)00125-x), s. 343-377.

James Kouzes-Barry Posner, *The Leadership Challenge: How to Make Extraordinary Things Happen in Organizations*, Jossey-Bass, 5th ed., 2012.

Rakesh Mittal-Peter W. Dorfman, "Servant Leadership Across Cultures", *Journal of World Business*, Sayı:4 Cilt:47, <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2012.01.009>, 2012, s. 555-570.

2.3. Çeviri Çalışması

Sürdürülebilir liderlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama çalışmasının dil geçerliliği kapsamında; ilk çeviri, ilk çevirinin değerlendirilmesi, ilk çeviriden tekrar orijinal dile çeviri, geri çeviri ve geri çevirinin değerlendirilmesi olmak üzere 5 aşamalı yöntem¹⁰ kullanılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle ölçeğin Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır. Yapılan Türkçe çeviri bu alanda uzman ve tecrübeli 3 öğretim üyesi ve 1 İngilizce okutmanı tarafından kontrol edilmiş ve kültürel uygunluk açısından değerlendirilmiştir. Daha sonra ölçek 1 İngilizce okutmanı ve uzun yıllar yurtdışı geçmişi olan alanında uzman 2 öğretim üyesi tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiş ve herhangi bir anlam karmaşası olup olmadığı kontrol edilmiştir. Türkçe'ye tekrar çevirisi kontrol edilen ölçek maddeleri son olarak aralarında Türk dili okutmanlarının da bulunduğu 20 kişiye okutturulmuş ve kişilerin anlayamadıkları, duraksadıkları, anlam kaymasına sebep olabilecek kavramlar düzeltilerek ölçeğin son haliyle kullanılması uygun görülmüştür.

2.4. Analiz Yöntemi

Araştırma yöntemi kapsamında nicel veri analizi tekniğinden yararlanılmıştır. 5'li likert ölçeğinde ve "1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde hazırlanan anket formu, cinsiyet, yaş, medeni durum ve kurumdaki çalışma süresini kapsayan demografik sorular ile 10 madde ve tek boyutu kapsayan sürdürülebilir liderlik ölçeğinden¹¹ oluşmaktadır. Uyarlama çalışması kapsamında öncelikle yapısal geçerliliği ortaya çıkarmak için SPSS 22.0 istatistik paket programı kullanılarak keşfedici faktör analizi (KFA) ve AMOS 24.0 istatistik paket programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Bununla birlikte birleşme geçerliliğini ortaya çıkarmak için faktör analizinde tespit edilen madde faktör yüklerinin yanı sıra açıklanan ortalama varyans AVE (Average Variance Extracted) değerine bakılmıştır. Daha sonrasında ölçek güvenirliliği analizi kapsamında iç tutarlılık güvenirliliği için cronbach alpha ve birleşik güvenirlilik için CR (Composite Reliability) katsayıları incelenmiştir. Son olarak ölçekte yer alan maddeler için tanımlayıcı istatistik analizler uygulanmıştır.

3. Araştırma Bulguları

Bu kısımda, Türkçe'ye çeviri çalışması yapılan sürdürülebilir liderlik ölçeğine ilişkin geçerlik kapsamında keşfedici faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve birleşme geçerliliği bulguları, güvenirlilik kapsamında iç tutarlılık güvenirliliği ve birleşik güvenirlilik değerleri ve tanımlayıcı istatistik analiz bulguları sunulmaktadır.

10 Richard W. Brislin vd., *Cross-Cultural Research Methods*, John Wiley&Sons Pub., New York 1973.

11 Serene Dalati vd., "Sustainable Leadership, Organizational Trust on Job Satisfaction: Empirical Evidence From Higher Education Institutions in Syria", *Business, Management and Education*, Sayı:1, Cilt:15, 2017, s. 14-27.

3.1. Geçerlik Bulguları

Yapısal geçerlik için ölçek uyarlama çalışmalarında ölçüm araçlarının faktör yapısını ortaya çıkarmak amacıyla keşfedici faktör analizi ve ölçüm araçlarının kuramsal yapısını doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizinin birbirini tamamlayacak şekilde kullanıldığı belirtilmektedir.¹² Bu doğrultuda öncelikle keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Sürdürülebilir liderlik ölçeğinin keşfedici faktör analizine uygunluğunu tespit etmek için incelenen KMO Değeri ve Bartlett küresellik testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Sürdürülebilir Liderlik Ölçeğinin KMO Değeri ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser Meyer Olkin (KMO)		0.956
Bartlett Küresellik Testi	X ²	2244.257
	sd	45
ekil 1. ekil 2.	p; Anlamlılık düzeyi	0.000*

*: $p < 0.05$

Tablo 2’ye bakıldığında, Kaiser Meyer Olkin (KMO=0.956>0.70) değerinin tatmin edici sınırdan yüksek olduğu, böylece örneklem sayısının faktör analizi yapabilmek için yeterli olduğu¹³ görülmektedir. Bartlett Küresellik testi değerleri ise maddeler arasında yüksek düzeyde anlamlı ilişkilerin faktör analizi yapmak için uygun olduğunu¹⁴ göstermektedir ($p < 0.05$).

Sürdürülebilir liderlik ölçeğine ilişkin faktörlerin öz değerleri ve toplam varyansı açıklama yüzdeleri Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3: Sürdürülebilir Liderlik Ölçeğinin Varyans Açıklama Tablosu

ekil 3.	Öz değerleri	
	Toplam	Açıklanan Varyans %
İş Performansı Ölçeği	6.885	68.851

Tablo 3’e göre, sürdürülebilir liderlik ölçeğinin öz değerleri toplamının 6.885 olduğu ve toplam varyansın %69’unu açıkladığı tespit edilmiştir.

12 Sait Gürbüz-Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz*, Seçkin Yayıncılık/ Sosyal Bilimler, Birinci Baskı, Ankara 2014.

13 Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı 2012, s. 268.

14 Joseph F. Hair vd., *Multivariate Data Analysis*, Prentice-Hall, Inc, Upper Saddle River, NY, 7th ed., USA 2009.

Keşfedici faktör analizi sonucunda ortaya çıkan sürdürülebilir liderlik ölçeği madde faktör yükleri ise Tablo 4'deki gibidir.

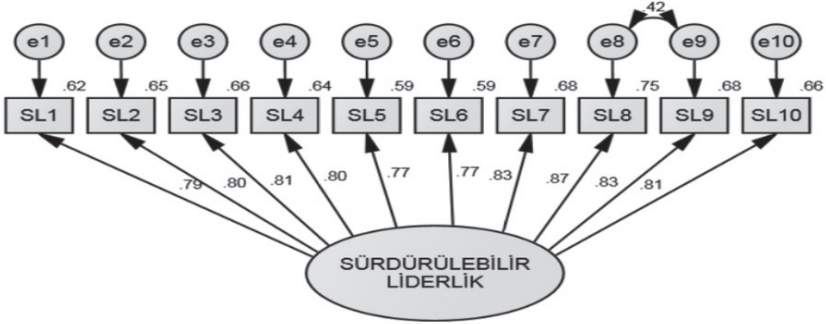
Tablo 4: Sürdürülebilir Liderlik Ölçeğinin Madde Faktör Yükleri

Sürdürülebilir Liderlik Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri
SL1. Yöneticim, iyi bir kavrayışa sahiptir ve insanların söylediklerini dikkatlice dinler.	0.808
SL2. Yöneticim, ekip üyelerinin kültürel geçmişleri ve değerleri konusunda farkındalık sahibidir.	0.824
SL3. Yöneticim, tüm kanalları açık tutar ve verilen kararlar konusunda ekibi bilgilendirir.	0.828
SL4. Yöneticim, örgütsel hedeflerini etkileyebilecek organizasyonel faktörlerin farkındadır.	0.821
SL5. Yöneticim, diğer çalışanlar ile ortaklaşa çalışır.	0.792
SL6. Yöneticim, sektör trendlerinin/eğilimlerinin bilgilerini yorumlama ve kullanma becerisine sahiptir.	0.799
SL7. Yöneticim, güveni hak eder ve sözlerini tuttuğuna inanılır.	0.842
SL8. Yöneticim, geleceğe yönelik görevler ve hedefler belirleme yeteneğine sahiptir.	0.889
SL9. Yöneticim, örgüt için bir gelecek vizyonuna sahiptir.	0.858
SL10. Yöneticim, kolektif bir takım kimliği geliştirmek için çalışır.	0.831

Tablo 4 incelendiğinde, KFA sonucunda sürdürülebilir liderlik ölçeğinin orijinal ölçekte olduğu gibi 10 maddeli ve tek boyuttan oluşan bir yapıda olduğu ve madde faktör yüklerinin en düşük 0.792 ile en yüksek 0.889 arasında değerler almasıyla alt sınır değerlerini geçtiği¹⁵ tespit edilmiştir.

Keşfedici faktör analizden sonra sürdürülebilir liderlik ölçeğinin kuramsal yapısını doğrulamak için yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi bulguları ortaya çıkarılmıştır. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi YEM modeli Şekil 1'de sunulmaktadır. Şekildeki oklar üzerinde yer alan değerler standartlaştırılmış regresyon katsayılarını (madde faktör yüklerini) göstermektedir.

15 Ömay Çokluk vd., *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Pegem Akademi Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 194.

Şekil 1: Birinci Düzey Doğrulatoryı Faktör Analizi Yapısal Eşitlik modeli

Şekil 1'e bakıldığında, maddelerin standartlaştırılmış regresyon katsayılarının yani madde faktör yüklerinin en düşük 0.770 ile en yüksek 0.870 arasında değerler aldığı görülmektedir. Ölçeğin madde faktör yüklerinin 0.50'den büyük olmasının her maddenin temsil ettiği boyut ve ölçkle ilişkisinin güçlü olduğunu gösterdiğini ve böylece yapı geçerlik şartlarının birinin sağlandığını¹⁶ ifade etmek mümkündür. Ayrıca modelin uyum değerlerini düşürmesi sebebiyle Şekil 1'de görüldüğü üzere SL8 ve SL9 maddelerine ait yüksek hata terimlerinin göstermiş olduğu modifikasyon kavramsal açıdan uygun şekilde birbirine bağlanarak model tekrar çalıştırılmıştır. Elde edilen uyum indeks değerleri Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5: Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği Uyum İndeks Değerleri

Referans Uyum Değerleri*	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Modelin Uyum Değerleri
X ² /df	≤3	≤4-5	2.261
NFI	≥0.95	0.94-0.90	0.966
TLI	≥0.95	0.94-0.90	0.975
IFI	≥0.95	0.94-0.90	0.981
CFI	≥0.97	≥0.95	0.981
GFI	≥0.90	0.89-0.85	0.946
RMSEA	≤0.05	0.06-0.08	0.067
RMR	≤0.05	0.06-0.08	0.041

* p>0.05, X² =Chi-Square (Ki-Kare), df=Degree of Freedom (Serbestlik Derecesi), GFI=Goodness of Fit Index (İyilik Uyum İndeksi), CFI=Comparative Fit Index (Karşılaş-

16 Joseph F. Hair vd., *Multivariate Data Analysis*, Prentice-Hall, Inc, Upper Saddle River, NY, 7th ed., USA 2009, s. 707.

tırmalı Uyum İndeksi), RMSEA=Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü), RMR= Root Mean Square Residual, IFI= Artırmalı Uyum İndeksi, NFI= Normlaştırılmış Uyum İndeksi, TLI= Tucker-Lewis İndeksi.

Kaynak: Cem Harun Meydan-Harun Şeşen, *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s. 37.

Tablo 5'de yer alan model uyum indeks değerleri incelendiğinde, X^2/df , NFI, TLI, IFI, CFI, GFI ve RMR değerlerinin oldukça yüksek iyi uyum değerlerine sahip olduğu, RMSEA değerinin ise kabul edilebilir uyum değerleri sınırlarında olduğu¹⁷ tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kullanılan veriler ile kurulan birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapısal eşitlik modelinin iyi uyum gösterdiğini ve sürdürülebilir liderlik ölçeğinin yapısal olarak geçerli bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür.

3.2. Güvenirlik Bulguları

Yapısal güvenirliliği sağlamak amacıyla ölçeğin iç tutarlık güvenirliliğini tespit etmek için cronbach alpha değeri, düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerleri ve ölçekten madde çıkarıldığında elde edilen cronbach alpha değerleri hesaplanmıştır.¹⁸ Ayrıca yapı güvenirliliği için cronbach alpha değerinin hesaplanmasının yanı sıra birleşik güvenirlilik CR (Composite Reliability) değerinin hesaplanması ve birleşme geçerliliği için ise DFA ile faktör yük değerlerinin belirlenmesinin yanı sıra açıklanan ortalama varyans AVE (Average Variance Extracted) değerinin de hesaplanması önerilmektedir.¹⁹ Cronbach Alpha ve CR değerinin $\geq 0,70$; AVE değerinin ise $\geq 0,50$ olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.²⁰ Hesaplanan iç tutarlık güvenirlilik değerleri, CR değeri ve AVE değeri Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6: Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği Güvenirlik Analizi ve CR-AVE Değerleri

Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği İfadeleri	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alpha Değeri	Cronbach Alpha	CR	AVE
SL1	0.761	0.945	0.950	0.950	0.654
SL2	0.779	0.945			
SL3	0.783	0.944			

17 Cem Harun Meydan-Harun Şeşen, *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011, s. 37.

18 Fatih Çetin-H. Necat Basım, "Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı:1, Cilt:45, 2012, s. 121-137.

19 Joseph F. Hair vd., *Multivariate Data Analysis*, Prentice-Hall, Inc, Upper Saddle River, NY, 7th ed., USA 2009, s. 708-710.

20 Claes Fornell-David F. Larcker, "Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error", *Journal of Marketing Research*, Sayı:1, Cilt:18, 1981, s. 39-50.

SL4	0.776	0.945			
SL5	0.743	0.946			
SL6	0.751	0.946			
SL7	0.800	0.944			
SL8	0.857	0.941			
SL9	0.818	0.943			
SL10	0.787	0.944			

Tablo 6'ya göre, cronbach alpha (α) değeri 0,950 olarak hesaplanmıştır. Bu değer arzu edilen kabul edilebilir değer olan 0.70'den büyük olması sebebiyle ölçeğin güvenilir olduğu²¹ tespit edilmiştir. Ayrıca düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarının en düşük 0.743 ile en yüksek 0.857 arasında değerler aldığı ve ölçüm aracından herhangi bir maddenin çıkarılmasının ölçeğin iç tutarlık güvenilirliğini değiştirmedeği görülmüştür. Bununla birlikte CR değerinin 0.950, AVE değerinin ise 0.654 olarak hesaplanmasıyla, iç tutarlık güvenilirliği ve birleşme geçerliğinin sağlandığını, sürdürülebilir liderlik ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür.

3.3.Ölçek Maddeleri Tanımlayıcı İstatistikler

Sürdürülebilir liderlik ölçek maddelerine ilişkin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7: Sürdürülebilir Liderlik Ölçek Maddelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Sürdürülebilir Liderlik Ölçek İfadeleri	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
SL1	2.8929	1.23391	-.060	-1.154
SL2	2.6643	1.20102	.196	-1.180
SL3	2.7250	1.21788	.252	-1.034
SL4	2.8464	1.23625	.089	-1.162
SL5	2.8143	1.18283	-.015	-1.121
SL6	2.8286	1.21486	-.078	-1.162
SL7	2.7393	1.26146	.168	-1.115
SL8	2.7000	1.23972	.257	-1.007
SL9	2.6893	1.28956	.172	-1.207
SL10	2.6750	1.19351	.204	-1.046

Tablo 7 incelendiğinde, araştırmanın örneklem grubu olan akademisyenlerin sürdürülebilir liderlik algılama ortalamalarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tabloda yer alan çarpıklık ve basıklık değerleri açısın-

dan ölçekteki bütün maddelerin kabul edilebilir sınırlar (+1.5 -1.5) arasında²² yer aldığı görülmektedir ve bu durum ham verinin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada Dalati vd. (2017) tarafından geliştirilen “Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği”nin Türkçe'ye uyarlanması ve geçerlik-güvenirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini 280 akademisyen oluşturmuştur. Öncelikle çeviri-geri çeviri tekniği kullanılarak Türkçe'ye çevrilen ölçeğin yapısal geçerliğini ortaya çıkarmak için keşfedici faktör analizi (KFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Bununla birlikte birleşme geçerliğini ortaya çıkarmak için faktör analizinde tespit edilen madde faktör yüklerinin yanı sıra açıklanan ortalama varyans AVE (Average Variance Extracted) değeri incelenmiştir. Ölçek güvenirliliği analizinde ise iç tutarlılık güvenirliliği için cronbach alpha (α) ve birleşik güvenirlik için CR (Composite Reliability) katsayıları hesaplanmıştır. Son olarak ölçekte yer alan maddeler için tanımlayıcı istatistikleri analizler uygulanmıştır.

Araştırma bulgularında; KFA sonucunda toplam varyansın %69'unu açıklayan, madde faktör yükleri en düşük 0.792 ile en yüksek 0.889 değerleri arasında dağılan, orijinal ölçekle uyumlu şekilde 10 madde ve tek boyutlu bir ölçüm aracı elde edilmiştir. DFA sonucunda standartlaştırılmış regresyon katsayılarının en düşük 0.770 ile en yüksek 0.870 arasında değerler aldığı görülmüştür. Ayrıca $X^2/df=2.261$ NFI=0.966, TLI=0.975, IFI=0.981, CFI=0.981, GFI=0.946 ve RMR=0.041 değerlerinin oldukça yüksek iyi uyum değerlerine sahip olduğu, RMSEA=0.067 değerinin ise kabul edilebilir uyum değerleri sınırlarında olduğu tespit edilmiştir. Güvenirlik kapsamında $\alpha=0.950$, CR=0.950; birleşme geçerliği kapsamında AVE=0.654 olarak hesaplanmıştır. Tanımlayıcı istatistikler kapsamında ise araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği ve araştırmaya katılan akademisyenlerin sürdürülebilir liderlik algılama ortalamalarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgular ışığında, “Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği”nin Türk kültür yapısı ve Türk yönetim sistemiyle uyumlu, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bununla birlikte bu çalışmanın sonuçları ile literatürde yer alan benzer çalışma sonuçları ve çalışmalarda yer alan öneriler doğrultusunda bir değerlendirme yapılmıştır. Türkçe uyarlaması yapılan sürdürülebilir liderlik ölçeğinin orijinalinin yer aldığı çalışmada Dalati vd. (2017) araştırmanın sadece 73 örnekleme sınırlı olması ve bundan dolayı geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yetersiz kalması sebebiyle geliştirmiş oldukları ölçeğin geçerlik ve güvenirliliğini artırmak için farklı kültürlerde, farklı sektörlerde ve daha büyük örneklem gruplarında ölçeğin geçerlik ve güvenirliliğinin tekrar test edilmesi gerektiğini be-

Gazi

Akademik
Bakış

209

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

lirtmişlerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkçe'ye uyarlama çalışmasının daha büyük bir örnekleme temsil eden 280 katılımcıyla gerçekleştirilmiş olması, keşfedici faktör analizinin yanı sıra doğrulayıcı faktör analizinin de yapılmış olması, birleşme geçerliği için madde faktör yüklerine ilaveten AVE değerinin de hesaplanmış olması, güvenilirlik için cronbach alpha değerine ilaveten birleşme güvenilirliği CR değerine de bakılmış olması yapılan bu çalışmanın ölçek geçerliği ve güvenilirliğini güçlendirilmesi açısından oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca yabancı literatürde yer alan bir başka sürdürülebilir liderlik ölçeğinin Türkçe uyarlama çalışmasını yapan Mısırdalı-Yangil ve Dil-Şahin (2019), geçerlik ve güvenilirliğini test ettikleri ölçeğin çok boyutlu olması ve daha çok üretim sektörüne uygun olması açısından bu kavram ile ilgili yabancı literatürde geliştirilen farklı ve özellikle tek boyutlu bir ölçeğin de Türkçe literatüre kazandırılması gerektiğine vurgu yapmışlardır

Öte yandan Çayak ve Çetin (2018) tarafından okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışlarını belirlemeye yönelik geliştirilen dört boyutlu sürdürülebilir liderlik ölçeği, geliştirilen bu ölçeğin eğitim kurumları haricinde farklı sektör ve örneklemlerde kolaylıkla uygulanıp uygulanamayacağını düşündürmüştür. Tüm bu bulgu ve sonuçlar bir arada değerlendirdiğinde yapılan bu çalışmanın hem literatür hem de uygulama açısından oldukça katkı sağlayıcı olduğu ve önem arz ettiği görülmektedir.

Son dönemde dünyadaki kırılan gelişmelerle irili ufaklı tüm örgütler ve özellikle yönetim katındakiler için gündemde olan ve önem kazanan sürdürülebilir liderlik konusunda sınırlı sayıda literatür çalışması yapılmasına rağmen; güçlü nitelikte bir kavramsal çerçeve ile daha sonra gerçekleştirilecek uygulamalı çalışmalar, geliştirilmeye açık olan bu alana önemli katkılar sunacaktır. Bu çalışmanın tek bir örneklem ve tek bir sektörde yapılmış olması çalışmanın sınırlılığı olup ölçek geçerliği ve güvenilirliğini genelleştirebilmek için gelecek araştırmacıların farklı sektör ve daha geniş örneklem kitlelerinde ölçeği test etmeleri ve sürdürülebilir liderlik kavramının alanının genişlemesi için diğer örgütsel değişkenlerle ilişki ve etkilerini incelemeleri katkı sağlayıcı olacaktır.

Kaynaklar

ALTUNIŞIK, Remzi vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı 2012.

BRISLIN, Richard W. vd., *Cross-Cultural Research Methods*, John Wiley&Sons Pub., New York 1973.

CONGER, Jay A. - Rabindra N. Kanungo, *Charismatic Leadership in Organizations*, SAGE Publications, Inc. London 1998.

Görüş

Akademik
Bakış
210

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

- ÇAYAK, Semih - Münevver Çetin, "Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Electronic Turkish Studies*, Sayı:11, Cilt:13, 2018, s. 1561-1582.
- ÇETİN, Fatih - H. Necat Basım, "Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı:1, Cilt:45, 2012, s. 121-137.
- ÇOKLUK, Ömay vd., *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Pegem Akademi Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2012.
- DALATİ, Serene vd., "Sustainable Leadership, Organizational Trust on Job Satisfaction: Empirical Evidence From Higher Education Institutions in Syria", *Business, Management and Education*, Sayı:1, Cilt:15, 2017, s. 14-27.
- FORNELL, Claes - David F. Larcker, "Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error", *Journal of Marketing Research*, Sayı:1, Cilt:18, 1981, s. 39-50.
- GÜRBÜZ, Sait - Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz*, Seçkin Yayıncılık/ Sosyal Bilimler, Birinci Baskı, Ankara 2014.
- HAIR, Joseph F. vd., *Multivariate Data Analysis*, Prentice-Hall, Inc, Upper Saddle River, NY, 7th ed., USA 2009.
- HARGREAVES, Andy - Dean Fink, *Sustainable Leadership*, John Wiley & Sons, San Francisco 2006.
- KOUZES, James - Barry Posner, *The Leadership Challenge: How to Make Extraordinary Things Happen in Organizations*, Jossey-Bass, 5th ed., 2012.
- MEYDAN, Cem Harun - Harun Şeşen, *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık, Ankara 2011.
- MIDDLEBROOKS, Anthony vd., "Developing A Sustainability Ethic in Leaders" *Journal of Leadership Studies*, Sayı:2, Cilt:3, Aralık 2009, s. 31-43.
- MISIRDALI YANGİL, Fulya - Meltem Dil Şahin, "Sürdürülebilir Liderlik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Analizi", *Business & Management Studies: An International Journal*, Sayı:5, Cilt:7, Aralık 2019, <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i5.1276>, s. 2124-2147.
- MITTAL, Rakesh - Peter W. Dorfman, "Servant Leadership Across Cultures", *Journal of World Business*, Sayı:4 Cilt:47, <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2012.01.009>, 2012, s. 555-570.
- PELINESCU, Elena - Mădălina Rădulescu, "New Times, New Economy... A New Born Leader: The Eco-Leader", *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy*, Sayı:1, Cilt:4, 2011, s. 81-94.
- ŞİMANSKIENĖ, Ligita - Erika Župerkienė, "Sustainable Leadership: The New Challenge for Organizations", *Forum Scientiae Oeconomia*, Sayı:1, Cilt:2, 2014, s. 81-93.
- STRANGE, Jill M. - Michael D. Mumford "The Origins of Vision: Charismatic Versus Ideological Leadership", *Leadership Quarterly*, Sayı:4, Cilt:13, 2002, [https://doi.org/10.1016/s1048-9843\(02\)00125-x](https://doi.org/10.1016/s1048-9843(02)00125-x), s. 343-377.

Gors

Akademik
Bakış

211

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

TABACHNICK, Barbara G. - Linda S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*, Pearson, Sixth Ed., Boston 2013.

ZORLU, Kürşad, *Büyük Bozkırın Yükselişi: Nazarbayev Liderliği*, Kripto Yayınları, Ankara 2019.

Extended Abstract

Sustainability is a concept for environmental, social and economic growth, and the quality of products or services, the organization's ability to create value for its stakeholders as a whole and ensuring the balance between ethical business practices. In this respect, it is also determinant in social development. The phenomenon of leadership is the ability to sustain what is available, apart from making correct decisions and achieving effective outcomes. Leaders must consider what is possible and appropriate while updating their goals. For the success of sustainability within the organization, this concept should be at the focal point in the management process.

This necessity led to the emergence of the concept of sustainable leadership in organizations. Sustainable leadership style has gained importance for all big and small organizations with fragile developments in the world recently. Therefore, the quantitative extension of the studies on sustainable leadership will contribute both to researchers and those on the management level. In this context, this study includes the Turkish adaptation of the "Sustainable Leadership Scale" and, validity and reliability analyses to determine the suitability of the scale structure to the Turkish management system in terms of socio-cultural aspects .

The universe of the research is composed of academicians working at Kırşehir Ahi Evran University Bağbaşı Campus, and the sample is made up of 280 academicians reached through this universe. Within the scope of the study of adaptation to Turkish, "Sustainable Leadership Scale" which was compiled by Dalati et al. (2017) and consists of 10 items was used as a measurement tool. In the context of the language validity of the adaptation study to Turkish, translation-back translation method was used. Quantitative data analysis technique was used as research method. In the analysis phase, firstly exploratory factor analysis (EFA) was performed by using SPSS 22.0 statistical package program and then confirmatory factor analysis (CFA) was made by using AMOS 24.0 statistical package program to reveal structural validity. However, in order to reveal the validity of merger in addition to the item factor loads determined in the factor analysis, the explained mean variance AVE (Average Variance Extracted) value was examined. Afterwards, within the scope of scale reliability analysis, cronbach alpha for internal consistency reliability and CR (Composite Reliability) coefficients for composite reliability were examined. Finally, descriptive statistical analyses were applied for the items in the scale.

In the research findings; as a result of the EFA, a measurement tool explaining 69% of the total variance with item factor loads distributed between the lowest 0.792 and the highest 0.889 values, and consisting of 10 items and one dimension in accordance with the original scale was obtained. As a result of CFA, it was determined that X^2/df , NFI, TLI, IFI, CFI, GFI and RMR values had quite high and good fit indices and RMSEA value was within the acceptable limits of fit indices. Within the context of reliability, cronbach alpha value is 0.950, and CR value is 0.950 as part of merger validity, AVE value was calculated as 0.654. When these findings are evaluated, it is concluded that the "Sustainable Leadership Scale" is a valid and reliable measurement tool compatible with the Turkish cultural structure and the Turkish management system.

Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Yönetimine Geçişte Türk Hariciye Teşkilatı'nın Gelişimi

Development of the Turkish Ministry of Foreign Affairs During the Turkish War of National Liberation

Resul YAVUZ*

Öz

Köklü bir geçmişten gelen birikimle şekillenen Türk Hariciye Teşkilatı modernleşme döneminde batı standartlarını benimsemesi ile birlikte Yeni Türk Devletine hariciye konusunda tecrübeli bir miras bırakmıştı. Ancak bu mirasın Anadolu'da İstiklal Savaşı devam ederken, TBMM Hükümetinin elinde yeniden değerlendirilerek devletin vizyoner yapısına katkı sağlaması, uzun ve meşakkatli bir süreçten geçerek mümkün olabilmektedir. Ankara'da TBMM'nin açılması ile devlet kurumları yeniden ihdas edilirken, Hariciye Teşkilatı da kendisine ayrılan küçük bir yerde faaliyetine başlamış, zaman içerisinde de büyüyerek kurumsal yapısına kavuşmuştur. Savaşın bütünü şiddeti ile devam ettiği Anadolu'da küçük bir çekirdek kadro ile çalışan Hariciye Teşkilatı, ilk etapta Moskova başta olmak üzere Bakü, Tiflis, Paris ve Roma'da açtığı temsilciliklerle Milli Mücadele'nin diplomasi ağını yürütmek sureti ile bu süreçten zaferle çıkılmasına büyük katkı sağlamıştır. Özellikle konferansların gerçekleştirilerek antlaşmaların sağlandığı aşamalarda yeni yeni teşkilatlanmaya başlayan Hariciye örgütünün sağladığı destek TBMM Hükümeti'nin bir taraftan işini kolaylaştırırken, diğer taraftan da cephede verilen mücadelenin masa başında zaferle tescillenmesine çok önemli katkılar yapmıştır. Bu zor dönemin atlatılıp Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türk Hariciye Teşkilatı kurumsal yapısını profesyonel manada geliştirmek amacıyla birçok atılımlar da gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Yurt dışı örgütlenmelere büyük önem verilirken, kadro yapısının çağın gerektirdiği şekilde oluşturulmasına da gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hariciye Teşkilatı, TBMM Hükümeti, Temsilcilik, Murahhaslık, Elçi

Abstract

The Turkish Foreign Office, which was shaped by the accumulation of a long history, adopted a new legacy to the New Turkish State with the adoption of western standards during the modernization period. However, it was possible for this legacy to go through a long and arduous process to contribute to the visionary structure of the state by reassessing it in the hands of the Turkish Grand National Assembly while the War of Independence was going on in Anatolia. While the state institutions were re-established with the opening of the Turkish Grand National Assembly in Ankara, the Foreign Service started its activities in a small place devoted to it, and in time it grew and gained its institutional structure. Working with a small staff in Anatolia, where the war continued with all its violence, the Foreign Service made a great contribution to the victory of this process by conducting the diplomatic network of the National Struggle with the representatives it opened in Moscow, Baku, Tbilisi, Paris and Rome. The support provided by the Foreign Office, which has recently started to be organized, especially during the stages

Makale Geliş Tarihi: 19.08.2019. Makale Kabul Tarihi: 26.11.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İTBF, resulyavuz@hotmail.com; ORCID İD: 0000-0002-7705-1020

görsel

Akademik
Bakış

215

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

of conferences and agreements, has facilitated the work of the Turkish Grand National Assembly on one hand and made a significant contribution to the victory of the struggle on the front desk on the other hand. After the end of this difficult period and the proclamation of the Republic, the Turkish Foreign Office has also taken many steps to improve its institutional structure professionally. In this period, while overseas organizations were given great importance, efforts were made to establish the cadre structure as required by the era.

Key Words: External Organization, the Government of the Grand National Assembly of Turkey, Representative, Delegate, Ambassador, Ankara.

Giriş

Uzun yıllar Avrupa üzerinde etkin bir güç olan Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren, tüm kurumlarında olduğu gibi, dış politikasında ve diplomasisinde, kendinden önceki Bizans ve Moğol geleneklerinden etkilenmekle birlikte, zaman içerisinde kendine özgü bir anlayışla kurumsallaştırdığı bir diplomasi yöntemi benimsemişti.¹ Birçok yönden Avrupa devletlerinin benimsemiş olduğu diplomasi anlayışından farklı bir yapıda olan bu anlayışa göre Osmanlı yönetimi, uzun süre Batılı devletlerle ilişkilerini Şeri Hukukun öngördüğü şekilde Dar'ül Harp kavramı çerçevesinde "eman" ilkesine göre belirlemiştir.² 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ve beraberinde gelen süreçte Osmanlı yönetimi, zorunlu nedenlerle, geleneksel diplomasi anlayışında değişikliğe giderek, Batılı devletlerin 16. yüzyıldan beri benimsemiş olduğu diplomasi anlayışına doğru evrilmeye başlamıştı³. Bu değişim 18. yüzyıl ve beraberinde gelen süreçte daha da kendini belli eder bir halde geleneksel diplomasinin ve onun sistematize ettiği kurumsal yapının baştan aşağıya değişikliğe uğramasına vesile olmuştur.

1721'de Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'e fevkalade elçi olarak gönderilmesinin ardından Batı ile yürütülen ilişkilerde elçilik kurumunun önemi fark edildiğinden, III. Selim ile birlikte -başta Londra olmak üzere- Avrupa'nın birçok önemli başkentlerine daimî statüde ve belli amaçlarla elçilerin gönderilmesi uygulamasına geçilmiştir.⁴ Doğal olarak bu değişim, Osmanlı Devleti'nin tüm 19. yüzyıl boyunca Avrupa devletleri ile sürdürülen ilişkilerinde Reis'ül Küttaplık makamının kendine bağlı birimlerle öne çıkması gibi uygulamaları beraberinde getirmiştir⁵. II. Abdülhamit Döneminde ve sonrasında büyük dev-

- 1 Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik Lehistan ve Rusya'ya verilen Ahitnamelelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 60, Ankara, 2016, s. 99.
- 2 Mehmet İpşirli, "Merkez Teşkilatı, Osmanlı Diplomasisi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994, s. 208.
- 3 Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Teşkilatı*, (Yayın Yeri Yok), Konya, 2000, s.62.
- 4 Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasisi*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 128-130.
- 5 Recep Ahıskalı, "Reis'ül Küttap", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yay., 2007, s. 548-549; 1836'da Hariciye Teşkilatının kurulması ve sonraki süreçte modern anlamda teşkilatlanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Carter V. Findley, "Hariciye Teşkilatı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 16, İstanbul, 1997., ss. 180-181; Ayrıca bkz. Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*

letlerle gerçekleştirilen diplomatik temaslarda, çağın gereği olarak kabul edilen müzakere ve yazışma teknikleri, konferans diplomasisi, mektuplaşma ve elçi kabul merasimleri gibi modern uygulamalar Osmanlı Hariciye Teşkilatının Batılı diplomasiyi ne derece benimsemiş olduğunun bir göstergesiydi. İmparatorluk, bu gelişmelerle Avrupa'nın birçok başkentinde ve önemli şehirlerinde büyükelçilik ve konsolosluk açtı. Bu kurumlar, Avrupa'daki gelişmeleri modern diplomasiinin nimetlerinden yararlanarak Osmanlı Hükümetine aktarmaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti, bu dönemde Berlin, Londra, Paris, Petersburg, Roma, Viyana, Washington, Tahran gibi başkentlerde büyükelçilik bulundururken, Atina başta olmak üzere, birçok önemli merkezde ortaelçilik ve konsolosluk bulundurmaktaydı.⁶ yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı diplomatları, köklü bir geleneğe sahip Avrupalı meslektaşları ile -diplomasiinin inceliklerinde olduğu gibi- rekabet edebilir hale gelmişlerdi. Bab-ı Ali'nin Fransızca yazılan memorandumları, nüanslarının tüm teferruatını yansıtabilecek bir düzeye ulaşmıştı.⁷

Yürütülen bu münasebetlere paralel olarak, İran'dan sonra Avrupalı devletler de oldukça geniş bir ağda Osmanlı Devleti içerisinde elçilik ve konsolosluk bulundurmaktaydı. Bu konuda İngiltere, Fransa, Avusturya ve Hollanda başı çeken ülkeler arasındaydı.⁸ Ancak Dünya Savaşı bu durumu ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. 1914 yılında -konsolosluk hariç- on altısı Avrupa'da olmak üzere tüm dünyada Osmanlı Devleti'nin on sekiz büyükelçiliği bulunurken, savaşın başlamasıyla birlikte bu sayı azalmıştı.⁹ Aynı şekilde İstanbul'da bulunan İtilaf Bloğundaki ülkelerin elçilikleri de kapanmış fakat Almanya, Bulgaristan ve Avusturya gibi İttifak Kanadında yer alan elçilikler faaliyetlerine devam etmişlerdi. Aynı şekilde tarafsız ülkeler safında yer alan Danimarka, Hollanda, İran, İspanya, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerin elçilikleri de çalışmalarını sürdürmüşlerdi.¹⁰

Babıali (1789-1922), Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1994, ss. 156-161.

- 6 1900'lü yılların başlarında Osmanlı Devleti; Atina, Belgrad, Bern, Madrid, Sofya, Brüksel, Bükreş, Lahey, Stockholm gibi şehirlerde ortaelçilik bulundururken, birçok şehirde de oldukça geniş bir sayıda konsolosluk merkezleri bulunduruyordu. Osmanlı Devleti'nin 1903-1912 ve 1918 yılları arasında yurtdışı büyükelçilik, elçilik, konsolosluklarında görev yapan teşkilat hakkında detaylı bilgi için bkz. *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye 1902*, C. IV, İşaret Yay., İstanbul, 2003, ss. 212-561.
- 7 Sinan Kunalalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 118; Bu dönemde Osmanlı Diplomasisinde görülen gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Resul Yavuz, "Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri" *Belgi Dergisi*, C. 1, S. 18, Yaz 2019, ss. 1625-1650.
- 8 Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yay., Ankara, 1994, ss. 74-70.
- 9 Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Osmanlı Devleti'nin, Washington (1917'den sonra), Brüksel, Paris, Londra, Bükreş, Petersburg, Belgrad, Roma ve Atina'da bulunan elçilikleri kapanmıştır. Bilal Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, AAM Yay., Ankara, 2017, s. 50.
- 10 Şimşir, *İlk Dönem.*, s. 51.

Savaş yılları boyunca gerek Osmanlı Devleti'nin İtilaf Ülkeleriyle diplomatik ilişkileri tarafsız ülkelerin elçilikleri vasıtasıyla yürütülmüştü.¹¹ Avrupa'da tarafsız ülkelerin başkentlerinde faaliyette olan Osmanlı elçilikleri, savaş yıllarında zor da olsa, İstanbul'a Avrupa ülkelerinde meydana gelen gelişmeler ve bloklaşmaların genel siyaset üzerindeki etkileri hakkında bilgiler aktarmaya büyük önem vermişlerdi. Özellikle savaşın sonuna doğru Avrupa'da bazı devletler münferit olarak bir takım barış arayışlarına girişmişlerdi. Gizli diplomatik yöntemlerle gerçekleştirilen bu girişimleri anlamaya yönelik Osmanlı elçilerinin hummalı çalışmaları olmuştur.¹²

1. Millî Mücadele Yıllarında Türk Hariciyesinin Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin dünya savaşından yenik ayrılması, İstanbul'da bulunan İttifak Bloğundaki devletlerin elçiliklerinin kapanmasına sebep olduğu gibi, savaş boyunca kapalı kalan İtilaf Devletleri elçiliklerinin açılarak mütareke dönemi boyunca İşgal Yüksek Komiserliği düzeyinde faaliyetlerini sürdürmelerine neden olmuştur.¹³ Bu dönemde Osmanlı Hükümeti gerek ülkedeki işgaller hakkında, gerekse Paris ve Londra gibi Avrupa'nın önemli şehirlerinde gerçekleştirilen konferanslarda menfaatlerini savunmak için İşgal Yüksek Komiserlikleri vasıtasıyla sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu maksatla hem Padişah Vahdettin'in hem de sadrazam ve diğer hükümet temsilcilerinin gerçekleştirdikleri yığılna diplomatik görüşmeler vardır. Bu görüşmelerde mütareke koşullarının haksız uygulamalarından şikâyet edilirken, barışa gidilen süreçte adil bir barış antlaşmasının ortaya çıkarılması için ileri sürülen talepler sıralanmaktaydı. Osmanlı Hükümeti adeta felç olmuş bir diplomasi ile -başta İngiltere olmak üzere - işgal kuvvetleri nezdinde mütarekeyle elde kalan toprakları diplomatik imkânlarla savunmanın derdine düşmüştü. Ancak Osmanlı Hükümet temsilcileri İstanbul'da böyle bir mücadele içerisindeyken, 1919 Mayıs'ında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ile Türk Millî Mücadelesinin bambaşka bir hal almaya başlaması, Anadolu'nun kaderini derinden etkilediği gibi, Türk diplomasi tarihine derin izler bırakacak olan yeni bir dönemin de başlamasına vesile olmuştur. Şüphesiz bu alanda ilk adım daha Erzurum Kongresi sırasında "vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlamak amacıyla" başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçildiği "her türlü etki ve denetimden uzak" Heyet-i Temsiliyenin oluşturulması ile atılmıştır.¹⁴ Oluşturulduğu andan itibaren Millî Mücadele'nin yürütme organı olarak hareket edecek olan kurul, Sivas Kongresi sırasında üye sayısını artırmakla birlikte, tüm yurdu temsil eder hale getirilecekti.¹⁵ Bu andan

11 Resul Yavuz, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2016, s. 108-109.

12 Yavuz, *a.g.t.*, ss. 106-109.

13 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, AAM Yay., Ankara, 2014, s. 79.

14 Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 112.

15 Heyet-i Temsiliye'nin nasıl ve hangi üyelerden oluşturulduğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

itibaren kurul, bir taraftan iç politik gelişmelere yönelik tavır ve karar almaya çalışırken, diğer taraftan da dış politik gelişmeleri yakından takip ederek, ülkenin kaderinde söz sahibi olmaya çalışacaktı. Bu çalışma günlerinde Sivas Kongresi Yürütme Kurulu ABD Senatosuna bir mektup yazarak, "...Osmanlı İmparatorluğunun geleceği hakkında barış antlaşması gereğince keyfi kararların verilmesine fırsat vermeden..." bir inceleme komisyonu talep edecekti.¹⁶ Aynı şekilde Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye adına Amerikan Kongresinin izniyle Doğu Anadolu ve Kafkasya'da incelemelerde bulunmak amacıyla yola çıkan General Harbord başkanlığındaki Heyet ile 22 Eylül'de bir görüşme gerçekleştirerek, Türk görüşünü ihtiva eden muhtırayı generale sunacaktı.¹⁷

Hiç şüphe yok ki millî bir dış politikanın esaslarını oluşturmak ve seyrini belirlemek açısından 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'nin çalışmaları konumuzun esası bakımında son derece önemlidir. Parlatmentonun 25 Nisan tarihli toplantısında Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile yürütme yetkisinin nasıl kullanılacağı konusu ele alındı. Bu doğrultuda yürütülen çalışmalar neticesinde hükümetin tesis edilmesi amacıyla 2 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisi bakanlarına dair kanun kabul edildi. Bir gün sonra da bakanların seçimi yapılarak ilk icra vekilleri heyeti oluşturuldu. Oluşturulan hükümette de Amasya Mebusu Bekir Sami Bey, TBMM Hükümetinin ilk dış işleri bakanı oldu.¹⁸ Birkaç ay içerisinde de Yusuf Hikmet Bey Hariciye Siyasi İşler Genel Müdürlüğüne atanırken, 1921'in baharında da Suat (Davaz) Bey Hariciyenin ilk müsteşarı (Katip-i Umumi) olarak görevine başlayacaktı.¹⁹ Suat Bey, Osmanlı Hariciye Teşkilatı içerisinde Ticaret Müdürü konumunda görev yapmış ve çağdaş diplomasının nüanslarını bilen önemli bir diplomattı. Aynı şekilde daha önce Osmanlı Hariciyesinde hukuk müşaviri olarak görev yapan Mehmet Münir (Ertegun) Bey de, Hariciye Teşkilatında ilk hukuk müşaviri olarak göreve başlayacaktı. Mehmet Münir Bey, teşkilatın çekirdeğinin oluşturulmaya başlandığı bu dönemden sonra aldığı görevlerle uzun yıllar devletin tecrübeli diplomatlarından biri olmuştur²⁰.

-
- Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1989, ss. vii-xiv.
- 16 Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural (Haz.), *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, AAM Yay., Ankara, 2006, s. 69.
- 17 Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yay., Ankara, 2004, s. 98; Görüşmenin detayları hakkında bilgi için bkz. Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, Tercüman Yay., İstanbul, 1981, ss. 109-124.
- 18 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 170; İcra Vekilleri Heyetinin suret-i intihabına dair 3 sayılı kanun uyarınca yapılan seçimde 137 mebusun 121'inin oyunu alan Bekir Sami Bey kazanmıştır. Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923)*, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 130.
- 19 Kemal Girgin, "Cumhuriyet Döneminde Dışişleri Örgütünün Gelişimi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, Ankara, 1999, s. 708.
- 20 Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Elçileri Üzerine", *Yeni Türkiye*, C. 3, S. 2, İstanbul, 1995, s. 540.

Görüş

Akademik
Bakış

219

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Hariciye vekilinin seçilmesinden sonra vekâlet ilk toplantısını Ankara valilik binasının üst katında gerçekleştirdi. Burada hükümetin diğer vekâletleri de bulunduğu odaların kapılarına birer kâğıt parçası yapıştırılmak suretiyle vekâletlere ait odalar tesis edilmiş oldu ve 3 kişilik kadrosu ile Hariciye Vekâleti burada birkaç kırık sandalye ve masa ile çalışmalarına başladı.²¹ Ancak bir süre sonra Hariciye Vekâletinin mahiyeti, çalışma şekli ve yabancılarla temas etme zorunluluğu hesaba katılarak, vekâletin daha münasip bir yere taşınması amacıyla, Duyun-u Umumiye'nin Ankara'daki temsilciliği olan Tuz Nazırlığı binasının üst katı Hariciye Vekâletine tahsis edilmiştir. Vekâletin mahiyeti genişlemeye başlayıp, zamanla yer problemi ortaya çıkınca da bina tamamen vekâlete tahsis edilmiştir.²²

Hariciye Vekâletinde en büyük sıkıntı, yeterli sayıda dil bilen, alanında uzman ve yetişmiş personelin olmamasıydı. Şüphesiz ilk yıllarda bunun sıkıntıları her ortamda kendisini belli etmişti. Büyük fedakârlıklarla Ankara'ya gelen birçok komutan olmasına rağmen bunlar içerisinde diplomasiden anlayan çok az kişi mevcuttu. İstanbul'da yetişmiş çok sayıda diplomat ve uzman personel de Ankara'ya gelmeyi birçok nedenden dolayı tercih etmiyordu²³. Bu nedenle -özellikle ilk yıllarda- Ankara Garına İstanbul'dan her tren geldiğinde yolcular arasında hariciyeden anlayan ve özellikle dil bilen kişiler var mı diye bazı durumlarda arayışlar olurdu. Dolayısıyla kaliteli personel eksikliği ilk dönem TBMM'nin hariciye çalışmalarını Osmanlı diplomatlarının deneyim ve inceliklerinden yoksun bırakmıştı.²⁴ TBMM'nin dış devletlerle münasebetlerindeki usuller, yöntemler ve ikili müzakereler, diplomasinin incelikleri eldeki bir avuç personelle adeta yoktan var edilmeye çalışılıyordu. Nitekim bu yoksunluk içerisinde ilk dönem hariciye örgütlenmesinde ihtiyacı karşılamak için TBMM üyelerinden sıklıkla yararlanma yoluna gidilmişti. TBMM'nin o zamanki içtüzüğü milletvekillerinin aynı anda hem vekil hem de kamu görevlisi olmasını yasaklıyordu. Fakat bu durumun istisnaları ise ordu komutanları, diplomatik temsilcilikler ve elçilikler olarak tespit edilmişti²⁵.

TBMM, ülkenin iç politik gelişmeleriyle yakından ilgilenmekle birlikte, ülkenin dış dünya karşısındaki tutumuna yön verme açısından da kendisini tek yetkili olarak görmekteydi. Şöyle ki TBMM ilk toplantısının üzerinden bir buçuk ay geçmeden, 7 Haziran 1920'de Türkiye ile dış dünya arasındaki hukuki

21 Girgin, *a.g.e.*, s. 118; Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2017, s. 155. İlk dönem Hariciye 'de çalışan memurların sayısı yedi olarak tespit edilmekle birlikte çalışanların bir tanesinin kadın olduğu bilinmektedir. Bkz. Sinan Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Edi. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 510.

22 Girgin, *a.g.e.*, s. 118.

23 Salahi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy (1918-1923)*, Sage Publications, London, 1975, s. 37.

24 Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)", *Belleten*, C. XLI, S. 164, Ekim 1977, s. 659.

25 Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yay., İstanbul, 1996, s.111.

bağlantılar bakımından tek yetkili merciin kendisi olduğu anlamına gelen bir kanunu kabul etmişti. Buna dayanılarak TBMM Hükümeti, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen antlaşma ve sözleşmelerin geçersiz olduğunu duyurdu. 18 Temmuz 1920 günü gerçekleştirdiği kapalı bir oturumda da Misak-ı Milli'ye bağlılık yemini ederek, ülkenin kurtuluşunda kendisine bir misyon yüklemiş oldu.²⁶

TBMM, ülkenin kaderine el koyduğu bu dönemde ilk iş olarak, 3 Mayıs'ta kabine toplantısında Sovyetlerle resmi bağlantı kurmayı kabul etti.²⁷ Zira 26 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e bir mektup yazmak suretiyle iki ülke arasında ilişkilerin tesis edilmesi noktasında niyet ve temennilerini ifade etmişti.²⁸ Bu doğrultuda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında oluşturulan heyet, 11 Mayıs'ta yola çıkarak, 19 Temmuz'da diplomatik görüşmelere başlamak amacıyla Moskova'ya varmıştır. Böylece TBMM Hükümeti, beka sorunu yaşadığı bir dönemde, ilk defa uluslararası ilişkiler alanında bir devlet ile diplomatik ilişkiler başlatıyordu.²⁹ TBMM Heyetinin Moskova'da, Sovyet Rusya Lideri Lenin ve Dışişleri Bakanı Çiçerin başta olmak üzere, üst düzey yetkililerle gerçekleştirdiği bir dizi görüşmede Türk tarafı modern diplomasinin her türlü inceliklerini ustalıklı kullanarak, aldığı talimata göre hareket etmeye gayret gösteriyordu. Zaten Bekir Sami Bey, temelden yetişmiş bir diplomat olarak kabul edilmekteydi. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilgiler tahsilini tamamlamıştı. Petersburg Elçiliği'nde kâtiplikle başlayan memuriyeti, Amasya Mutasarrıflığı, Van, Trabzon, Bursa, Beyrut ve Halep Valilikleriyle devam etmişti. Mütareke öncesi son Beyrut Valiliği görevinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in çağrısı ile Anadolu'ya geçmiş ve Sivas Kongresi'nin toplanmasından itibaren Millî Mücadele'nin içinde yer almıştı. Erzurum Kongresi sırasında kendisi Sivas'ta bulunmasına rağmen Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmişti.³⁰

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyetinin Moskova'da bulunduğu süre boyunca gerçekleştirdiği görüşmeler bazı durumlarda, Ermenistan'ın neden olduğu sebeplerden dolayı, çıkmaza girmesine ve bazı durumlarda da görüşmelerin kesilip heyetlerin hükümetlerinden ek talimatlar istenmesine

26 Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento*, AÜSBF Yay., Ankara, 1964, s. 81.

27 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 141.

28 Mektup için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. Baskı, C. 8, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s. 114.

29 Sovyetlerle ilişkilerin tesis edilmesi, esasında uzun ve meşakkatli bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Öyle ki daha heyet oluşturulmadan, Sovyetlerle irtibatın sağlanması noktasında, kuryelerle bazı yoklamalar yapılmıştı. 11 Mayıs'ta yola çıkan heyete, hükümet tarafından verilen talimat incelendiğinde TBMM Hükümetinin Milli sınırları dahilinde Rusya ile kader birliği yapmak istediği dile getirilmiştir. Talimat, topraklarında bağımsız ve egemen olmak isteyen bir devletin bir diğer egemen devletle kurmak istediği diplomatik ilişkinin açık bir beyanı niteliğindedir. Bu konuda bilgi için bkz. Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Yay., Bursa, 1997, ss. 119-120.

30 Hamid Aral (Haz.), *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968, s.1217.

Gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

rağmen sonuç alıcı müzakereler Moskova'da 16 Mart 1921'de imzalanacak bir antlaşmanın alt yapısını hazırlayacaktı.³¹ TBMM Hükümetinin harici politikasının en önemli ayağını oluşturan bu görüşmelerde sağlanan başarı, hem doğu cephesinde Ermenilere yönelik bir askeri harekâtın başarıya ulaşmasına hem de Kafkasya'da bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerle ilk diplomatik temasların kurulmasına da zemin hazırlamıştı. Ayrıca TBMM Hükümeti, bu başarılarından sonra ilk büyükelçiliğini, Sovyet Rusya ile geliştirilen ilişkilerin önemine paralel olarak, 21 Kasım 1920'de Moskova'da açacaktı. Zaten Millî Mücadele'ye Ruslardan silah ve malzeme yardımının Anadolu'ya rahat ulaşabilmesi için 1920'de Tuapse ve Novorosisk'te birer Türk Konsolosluğu açılmıştı.³² Bu gelişmelere paralel olarak da Sovyet Rusya, 4 Kasım 1920'de Upmal Angarsky isimli temsilcisini Salahiyettar Mümessil-Müşteşar görevi ile Ankara'ya göndermişti.³³ Böylece resmi olarak Sovyet Rusya ve TBMM arasında ilişkilerin karşılıklı olarak tesis edilmesi, Ankara'da Türk Hariciyesi dış örgütlenmesi ile büyümeye başladı. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya büyükelçi sıfatı ile görevlendirilmesi³⁴, TBMM'nin Moskova nezdinde doğu bloğunda meydana gelen gelişmelerin yakinen takip edilmesine imkân tanıyacaktı. Sovyet Hükümeti tarafından gösterişli bir törenle karşılanan Ali Fuat Paşa, büyükelçi olarak görevine başladıktan bir ay sonra, 16 Mart 1921'de, taraflar arasında Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına da eşlik edecekti.³⁵ Ali Fuat Paşa'nın görevde kaldığı 15 ay boyunca sürdürülen ilişkilerin neticesinde de TBMM Hükümeti, Afganistan başta olmak üzere, Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna ile resmi ilişkileri geliştirme imkanı bulacaktı. Bu doğrultuda TBMM Heyeti daha Moskova'da temaslarını sürdürürken, Ankara'dan aldığı talimat doğrultusunda, Afganistan'ın Moskova'da bulunan Elçisi Mehmet Veli Han ile gerçekleştirilen müzakereler neticesinde 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanacaktı. Antlaşmanın maddeleri iki egemen devletin kendi bağımsızlıklarını tanımayı teyit ettiği

31 Moskova'da yürütülen görüşmelerin neden kesildiği ve bu sırada Ermenilere yönelik askeri bir hareketin nasıl yapıldığı Moskova görüşmeleri ve antlaşmanın detayları hakkında bilgi için bkz. Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, ss. 139-222; Ayrıca bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955, ss. 62-95.

32 Girgin, *a.g.t.*, s. 709.

33 Sovyetlerin ilk heyetinin Ankara'daki temasları için bkz. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2013, ss. 271-278.

34 Esasında TBMM hükümetinin atadığı ilk büyükelçi Ali Fuat Paşa'nın görevlendirilme kararnameyi incelendiğinde Osmanlı diplomasi geleneğinin aksine daha sade ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Bu durum bile zaman içerisinde hatları iyice belli olacak olan diplomasi geleneğinde de Osmanlı geleneksel diplomasisinden kopuşu göstermesi bakımından önemlidir. Tuncer, *a.g.e.*, s. 153

35 Ali Fuat Paşa'nın, 15 ay sonra Moskova'da görevden ayrılması son derece olaylı olmuştur. Ali Fuat Paşa'nın görevden ayrılması hakkında detaylı bilgi için bkz. Bilal Şimşir, *Bizim.*, ss. 63-66; Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi ve Kafkasya üzerindeki etkileri için bkz. Mediha Akarslan, "1920-1921 Rus Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Arasında Kurulan İletişim", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 16 Ocak, 1995, ss. 471-483.

gibi, TBMM Hükümetinin Hive ve Buhara gibi Müslüman Türk coğrafyası ile de irtibata geçmesine olanak sağlayacaktı.³⁶ Antlaşma ile Türkiye ve Afganistan arasında diplomatik ilişkilerin gereği olarak karşılıklı elçiliklerin açılması sağlanacak, bu doğrultuda ilk olarak 1920'de başkent Kabil'e Abdurrahman Bey Türkiye'nin ilk büyükelçisi olarak atanırken³⁷, 1921 Nisan ayında da Sultan Ahmet Han'ın Ankara'da ilk Afgan büyükelçisi olarak göreve başlaması uygun görülecekti.³⁸ Karşılıklı ilişkilerin tesis edilmesi ile Türkiye, imzalanan antlaşma doğrultusunda ilk kez bir doğu ülkesine, eğitim başta olmak üzere, birçok alanda yardım elini uzatacaktı.³⁹

TBMM Hükümeti'nin Azerbaycan ile yürüttüğü diplomasi ise hem İstiklal Mücadelesinin finansal kaynakları hem de hariciye teşkilatının Kafkaslara açılması bakımından ayrı bir ehemmiyet taşımaktaydı. TBMM Hükümeti özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkaslarda meydana gelen gelişmeleri çok yakından izlerken, bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan Hükümeti ile de yakın ilişki sürdürme çabasındaydı. Savaşın son yılında dönemin Osmanlı Hükümeti'nin Bakü'nün kurtarılmasına yönelik hamleleri bu aşamada büyük önem arz etmekteydi. Ancak imzalanan Mondros Mütarekesi Azerbaycan ile sağlanan irtibatı bir süre sekteye uğratacaktı.⁴⁰

1919 yılındaki gelişmeler paralelinde Azerbaycan ile tekrardan sağlanan irtibat neticesinde 12 Ağustos 1920'de TBMM Hükümeti Memduh Şevket Bey'i (Esandal), Bakü'ye temsilci olarak tayin etmek suretiyle ilk yurt dışı temsilciliğini açmış olacaktı.⁴¹ Azerbaycan bu dönemde bağımsızlığını elde etmekle birlikte, bu ülkede Kafkasya'nın geleceği için son derece önemli gelişmeler cereyan etmekteydi. Azerbaycan yönetiminde Neriman Nerimanov liderliğinde bir sosyalist hükümet bulunuyordu ve hükümet Anadolu'daki Türk Milli Mücadelesine destek vermekteydi.⁴²

36 Onaylanmamış olan 1920 Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa, TBMM Hükümetinin hukuksal açıdan geçerli olan ilk uluslararası antlaşması Afganistan ile imzalanan antlaşmadır. Antlaşma imzalandığında Sovyet Ruslarla Moskova Antlaşması daha imzalanmamıştı. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 24; Ocak 1921'de Buhara'dan Mehmet Nazari isimli bir kişi Buhara Fevkalade I. Kasidi sıfatı ile Ankara'ya gelmişti. Girgin, *a.g.e.*, s. 120.

37 Soysal, *a.g.e.*, s. 24.

38 Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)", *Belleten*, C. XLI, S. 162, Nisan 1977, s. 718; Haziran 1922'de Abdurrahman Bey'in yerine Fahrettin (Türkkan) Paşa Afganistan Elçiliğine atanmıştır. Girgin, *a.g.e.*, s. 123.

39 Antlaşmada TBMM Hükümeti adına Moskova'da görüşme yapma صلاحiyetine sahip Dr. Rıza Nur Bey ile Yusuf Kemal Bey'in imzaları vardı. Türk-Afgan Antlaşması'nın maddeleri için bkz. Soysal, *a.g.e.*, s. 24-26.

40 Musa Oasimli, "*Bolşevik Rusiyasının Güney Qafqaz Siyaseti (1917-1918)*", Azerbaycan Xalq Cumhuriyyəti ve Qafqaz İslam Ordusu, Qafqaz Ünivesitesi Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Neşriyyatı, Bakı, 2008, s. 214.

41 İsmail Çetışli, *Memduh Şevket Esandal*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 12.

42 Ulviyye Aliyeva, *Azerbaycan ve Atatürk*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2015, s. 56.

Bu nedenle, Kazım (Karabekir) ve Halil Paşaların talepleri doğrultusunda, TBMM Hükümeti Azerbaycan'daki gelişmeleri yakından takip ederek, bu-
raya halk ile iç içe olabilecek "avam" dan bir temsilci vasıtasıyla diplomatik
ilişki kurmak isteyecekti. Bakü'ye gitmek amacıyla yola çıkan Memduh Bey'e,
TBMM Hükümeti tarafından, görevi süresince neler yapması gerektiği hakkın-
da dokuz maddelik ayrıntılı bir talimat verilecekti.⁴³ Bu talimat incelendiğinde,
TBMM Hükümetinin Bakü Temsilciliğine ne kadar önem atfetmiş olduğu an-
laşılmaktadır. Çünkü Türkiye'nin Bakü Temsilciliği aynı zamanda Kafkasya'daki
ilk temsilciliğidir. Bu yönüyle -başta Azerbaycan olmak üzere- Gürcistan, Da-
ğistan, Çeçenistan, Abhazya, Osetya, Kabardin, Karaçay, Balkar gibi bölgeler-
deki gelişmeleri de temsilciliğin rapor edip, Ankara'ya göndermesi gerekme-
kтейdi.⁴⁴ Ancak Ankara ile Bakü arasında doğrudan haberleşme olmadığından,
bu o kadar da kolay olmayacak ve Ankara, Bakü merkezli Kafkasya ve İran'daki
gelişmelerden haberdar olmak için başka kaynakları devreye sokmak zorunda
kalacaktı. Dolayısıyla Ekim 1920'de Tiflis'te Türkiye'nin bir temsilcilik açması⁴⁵
Bakü'nün Ankara ile haberleşmesine veya orada görev yapan temsilcilik heyet-
inin kısmen desteklenmesine kolaylık sağlayacaktı. TBMM Hükümeti bu dip-
lomatik hamlelerin yanında -Rusya'nın desteğini alarak- Kafkas Cumhuriyetleri
ile bir antlaşma imzalamak için de girişimlerde bulunacak ve 13 Ekim 1921'de
bu girişim Kars Antlaşması ile nihayete erecekti.⁴⁶

Bu arada Azerbaycan Sosyalist Hükümeti, Ankara'nın kendisine verdiği
desteğin ve önemin karşılığı olarak Ankara'da bir temsilcilik açmak için diplo-
matik girişimler başlatacak ve İbrahim Ebilov'u bu amaçla Türkiye'ye göndere-
cekti. Bu doğrultuda Ankara'da yapılan çalışmalar neticesinde 18 Ekim 1921'de
Hamamönü semtinde bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın da eşlik ettiği ve elçiliğin
bayrağını kendisinin göndere çektiği bir tören ile Azerbaycan Elçiliği açılacak-
tı.⁴⁷ Bu tarihten sonra Azerbaycan Hükümeti de Ankara'da en üst düzeyde tem-
sil edilmeye başlanacaktı. Dolayısıyla diplomatik düzeydeki bu irtibat, zaman
içerisinde Anadolu'da verilen bağımsızlık mücadelesinde Azerbaycan'ın maddi
ve manevi desteğinin etkin bir şekilde Ankara'da hissedilmesine imkân tanı-
yacaktı. Fakat Türk Millî Mücadelesinin zafere ulaşmasından sonra da iki ülke
diplomatik ilişkileri kesilmek durumunda kalacağından Memduh Şevket Bey'in
Bakü'deki görevi de 31 Mart 1924'te nihayete erecekti. Görevi süresince so-
rumluluk sahasındaki her türlü gelişmeyi Ankara'ya rapor etmeye özellikle ihti-

43 Şimşir, *Bizim.*, s. 77.

44 Şimşir, *Bizim.*, s. 78.

45 Şimşir, *İlk Dönem.*, s. 80.

46 Kafkas Cumhuriyetleri ile imzalanan Antlaşma için bkz. Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK Yay., Ankara, 1991, ss. 182-186.

47 Azerbaycan elçiliğinin açıldığı ve buradaki törende Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebülfez Amanoğlu (Guliyev), Akif Ahundov, *Mustafa Kemal'in Dostu İbrahim Ebilov*, Atalay Mat., Ankara, 2013, s.63.

mam gösteren Memduh Şevket Bey'in görevden ayrılmasından sonra⁴⁸ Türkiye, Bakü'ye ancak 67 yıl sonra -1991'de- Altan Karamanoğlu'nu büyükelçi olarak atamak suretiyle bağımsız Azerbaycan ile yeniden irtibat tesis edecekti.⁴⁹

Hiç şüphe yok ki TBMM Hükümeti Anadolu'da işgalci güçlere karşı beka mücadelesi verdiği bir dönemde, Rusya'daki gelişmeler yanında Azerbaycan gibi yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş, ancak istikrarları pamuk ipliğine bağlı Kafkas ülkeleri ile de diplomatik temas sağlama zarurietini içerisindedir. Nitekim Bakü'deki temsilcilikten sonra Ekim 1920'de Tiflis'e Kazım (Dirik) Bey'in temsilci sıfatıyla gönderilmesiyle de Gürcü Hükümeti ile irtibat sağlanmış ve sınırlardaki gelişmeler izlenmeye gayret edilmişti.⁵⁰ Gürcistan da bu irtibat neticesinde 25 Aralık 1920'de Simon Mdivani'yi elçi olarak Ankara'ya gönderecekti.⁵¹ Özellikle Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı Hariciyesinde yetişmiş ve bir dönem Osmanlı Devleti'nin Atina, Lahey ve Kiev Büyükelçilikleri görevinde bulunan Ahmet Muhtar Bey'in Ekim 1921'de Kazım Bey'in yerine Tiflis temsilciliğine atanmasıyla Gürcistan ile ilişkiler gayet olumlu bir havada gelişme gösterecekti. Ahmet Muhtar Bey'in, Bekir Sami Bey'in yerine bir dönem Hariciye Vekâleti görevini üstlenmesi ve bu yönüyle Hariciyenin en deneyimli personellerinden olması, Ankara'nın Tiflis ile olan ilişkilerine veya bu dönem Kafkas politikasına ne kadar önem verdiğini gözler önüne sermekteydi.⁵² Dolayısıyla yakın çevre ile bu irtibat, aynı zamanda Ermenistan Hükümetinin de siyasi yönden baskı altında tutulması bakımından Ankara Hükümetinin takip ettiği stratejiye uygundu.⁵³ Zaten gerek Moskova'da gerekse Bakü ve Tiflis'te yürütülen müzakerelerde bu husus Türk diplomatları tarafından ivedilikle ortaya konulmaktaydı.

TBMM Hükümeti, Ankara'da ilk tesis edildiği andan itibaren sadece Moskova ve Kafkasya'daki gelişmeleri değil, İstanbul ve Avrupa'daki siyasi gelişmeleri de çiçeği burnunda Hariciye Teşkilatının son derece kıt imkânlarıyla takip etmeye çalışıyordu. Bu amaçla İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyetinin ikinci başkanlığını yürüten ve aynı zamanda iyi derecede Fransızca bilen⁵⁴ Hamid Bey ile sağlanan irtibat ve ondan alınan bilgiler son derece büyük önem arz etmekteydi.⁵⁵ Öyle ki Mustafa Kemal Paşa, Batı dünyasına duyurulmak is-

48 Şimşir, *a.g.e.*, s. 84.

49 Sevsen Aslantepeli, "Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, s. 766.

50 Sonyel, *a.g.m.*, s. 720.

51 Şimşir, *İlk Dönem.*, s. 83.

52 Şimşir, *Bizim.*, s. 104,109,111.

53 Sonyel, *a.g.m.*, ss. 721-724.

54 Mustafa Selçuk, *Türk Hariciyesinin Dünya'ya Açılan Kapısı Dersaadet Murahhaslığı*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul, 2013, s. 1.

55 Fethi Tevetoğlu, "Kızılözlü Hamid Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 9, Temmuz 1987, s. 685.

tediği protesto ve mesajları, Hamid (Hasan) Bey'in İstanbul'da kurduğu bağlantılarla, ilgili yerlere ulaştırıyordu. Hamid Bey, TBMM'nin temsilcisi olduğu ilan edildikten sonra artık resmi bir şekilde çalışmalarına devam etmiş ve TBMM Hükümetinin İstanbul'daki organı haline gelmiştir.⁵⁶ Hatta bu resmi organ İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile 23 Ekim 1921'de gerçekleştirilen Esir Değişimi Antlaşması'nda önemli diplomatik işlev görmüştü. Aynı şekilde, bu resmi organ, Ankara'dan gelen hariciye temsilcilerinin İstanbul'daki çalışmalarını organize etmekle TBMM Hükümetine büyük kolaylık sağlayacaktı.⁵⁷

Ankara dışında Hariciye Vekâleti bu şekilde ilişkilerini geliştirirken Ankara'da da teşkilatlı bir yapılanma içerisindeydi. Aynı bir binasının olmaması ile birlikte, tecrübeli diplomat ve personel sıkıntısı başta olmak üzere, her düzeyde ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı. 1920 yılı daha bitmeden bütün yokluklara rağmen temsilcilik düzeyinde yapılan bütün hamlelerde ve Ankara'da gerçekleştirilen kabullerde bu sorun kendisini belli etmekteydi.

Ankara, Millî Mücadelenin merkezi olduğu günden beri -özellikle TBMM'nin açılmasıyla da- tüm dikkatleri üzerine toplamakta ve birçok yabancı gazeteci ve temsilcinin merakını cezbeder hale gelmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Teşkilatının bu zor zamanda nelere ihtiyacı olduğunu ve nasıl bir yapılanma içerisinde bulunması gerektiğini biliyordu. Hükümet yetkilileri ile gerçekleştirilen görüşmelerde bu husus sürekli olarak dile getiriliyordu. Özellikle yeni yapılanmada Osmanlı Hariciyesinde görev yapmış tecrübeli diplomatların teşkilata bir şekilde dâhil edilip, onların tecrübelerinden faydalanılması büyük bir gereklilik arz etmekteydi. Bu düşüncelerle Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin Roma temsilciliği görevini yürüten Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'e 5 Haziran 1920'de, bir mektup yazmak suretiyle, hariciye teşkilatlanmasında deneyim ve fikirlerinden yararlanmak amacıyla onu Ankara'ya davet edecekti. Aynı zamanda kendisinin Avrupa'da bulunması, hariciyenin Avrupa temsilcisi olabileceği konusu onu cazip hale getiriyordu.⁵⁸ Ancak Galip Kemali Bey, eşinin sağlık durumunu gerekçe göstererek, Mustafa Kemal Paşa'nın davetine icabet etmeyecekti. Fakat buna rağmen kendisi Avrupa'da meydana gelen gelişmeler hakkında Ankara'ya ayrıntılı raporlar göndermeyi

56 Selçuk, *a.g.e.*, s. 5.

57 Millî Mücadele Döneminde Hamdi Bey'in faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tevetoğlu, *a.g.e.*, ss. 685-688.

58 Mustafa Kemal mektubunda bu ifadeler yer vermişti: *"Muhterem Beyefendi; Roma'da memleketimiz ve milletimiz namına mesainizi takdir ile takip ettik. Yeni teşekkül eden halk hükümetinin Hariciye Teşkilatının gerek yeniden tanzimi ve gerek yeni hükümetin haricte temsili lazım gelen mesai ve eşhasın tayini için aramızda bulunmanıza, yeni hükümet ve millet mefkûrelerini beraberce tetkik ettikten sonra mesaimizin yeni sahasında muavenetinize ihtiyacımız vardır. Bütün bu hususati görüşmek, fikir ve faaliyetlerinizden istifade etmek üzere ilk vasıta ile aramıza gelmenizi rica ile teyidi ihtiram eylerim efendim."* Galip Kemali Söylemezoğlu, *30 Senelik Siyasi Hatıralarının Üçüncü ve Son Cildi 1918-1922*, Ülkü Mat. İstanbul, 1953, s. 424.

de ihmal etmeyecekti.⁵⁹ Lakin Avrupa'da Türkiye aleyhinde estirilen olumsuz havayı kontrol edebilmek ve gerçekte Anadolu'da verilen haklı mücadeleyi bir taraftan Avrupa kamuoyuna duyurmak, diğer taraftan da gerektiğinde Müttefik Devletlerin temsilcileri ile yerinde temas sağlamak için bir temsilciye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bütün bunlara ek olarak aktif haldeki İttihatçı bazı kesimlerin Avrupa'da belirli dönemlerde toplanarak Anadolu'daki gelişmelerle ilgili değerlendirmelerde bulunmaları, bunların yakın takip altına alınmasını da gerekli kılıyordu.⁶⁰ Bu amaçla TBMM Hükümeti, Eylül 1920'de Cami (Baykurt) Bey'i Roma'ya siyasi temsilci olarak gönderecekti. Mustafa Kemal Paşa, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'ya hitaben 8 Eylül'de yazdığı bir mektupta, böyle bir temsilciliğe neden gerek duyulduğunu izah ederek, Cami Bey'e gösterilecek kolaylık için şimdiden teşekkürlerini bildirmişti.⁶¹ Cami Bey bu görevine atandığında Roma'da Osmanlı Devleti'ni temsilen Osman Nizami Paşa bulunuyordu⁶².

Cami Bey, Roma'da görev yaptığı süre boyunca, gerek basın kanalıyla Anadolu'daki Millî Mücadele'nin haklılığını dünya kamuoyuna duyurmak ve gerekse TBMM Hükümetinin dış siyasette Avrupa'da izini sürmek istediği birçok gelişmenin detaylarını öğrenmek ve buna uygun bir politika yürütmek amacıyla gerçekleştirdiği çalışmalar kayda değerdir. Bu konuda Şubat 1921'de Londra'da gerçekleştirilen ve TBMM Hükümetinin davet edildiği ilk uluslararası konferansla ilgili, Müttefikler nezdinde diplomatik girişimlerde bulunma, Ankara heyetinin karşılanması ve Cami Bey'in de eşlik ederek Londra'ya gönderilmesi, Roma Temsilciliği vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.⁶³

Ayrıca Anadolu'daki mücadeleye silah ve cephane satın alınması için gerekli kuruluşlarla irtibatın sağlanması ve İngilizlerin Malta Adası'nda esir tuttuğu üst düzey asker ve siyasilere, özellikle Londra Konferansı'ndan sonra, serbest bırakılması için diplomatik girişimlerde bulunması, temsilciliğin icra ettiği diğer görevler arasındaydı.⁶⁴

Fakat Cami Bey'in görevi bazı nedenler dolayısıyla uzun sürmeyecekti. Aralık 1921'de Cami Bey, TBMM Hükümeti tarafından Ankara'ya çağrılacak ve yerine 5 Ocak 1922 tarihinde Celaledin Arif Bey atanacaktı. Ne var ki Cami Bey'in bu çağrıya uymayarak Ankara'ya gelmemesi üzerine meclis, 21 Ekim

59 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, AAM Yay., Ankara, 2002, s. 234; Galip Kemali Bey'in Ankara'ya gönderdiği raporlar için bkz. Söylemezoğlu, *a.g.e.*, ss. 426-429, 501-512.

60 Avrupa'da İttihatçıların faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Erdal Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif Abdülkadir Cami Baykurt (1877-1949)*, TTK Yay., Ankara, 2018, ss. 141-148.

61 Çelebi, *a.g.e.*, s. 234.

62 Tuncer, *a.g.e.*, s. 153.

63 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 148.

64 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 162-163; Ayrıca bkz. Muhammet Sarı, *Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihinde Cami (Baykurt) Bey*, Çizgi Yay., Konya, 2015, ss. 160-164.

1922 tarihli oturumda gerçekleştirdiği oylama ile Cami Bey'i mebusluktan istifa etmiş sayacaktır.⁶⁵ Roma Temsilciliği, Celaleddin Arif Bey döneminde de aktif bir şekilde siyasi çalışmalarına devam etmiş, özellikle silah ve cephane satın alınması noktasında görüşmelerin yürütülüp, Ankara'nın bilgilendirilmesinde etkin görevler ifa etmiştir.⁶⁶

İlerleyen dönemde TBMM Hükümeti, Avrupa ile ilişkilerin kuvvetlenmesinde Roma Temsilciliğine yardımcı olmak ve daha etkin bir diplomasi yürütmek amacıyla Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'ndan⁶⁷ 5 gün sonra Ahmet Ferit Bey'i de TBMM Hükümetinin Paris Temsilciliğine atayacaktır.⁶⁸ Ahmet Ferit Bey, meslekten yetişmiş bir diplomattı. Osmanlı Döneminde Atina, Sofya ve Roma elçiliği görevinde bulunmuş, savaş yıllarında kısa süreliğine hariciye nazırlığı, Mütareke Döneminde ise Damat Ferit Hükümetinde Nafia nazırlığı görevlerini icra etmişti. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da meclis açılıp çalışmalar başladığında, -Ahmet Ferit Bey'in İstanbul'da İngilizlerden saklandığı bir dönemde- Ankara'ya getirilmesi için Fransızlar nezdinde⁶⁹ özel bir çaba harcamış ve Ankara'ya getirilip hükümette görev almasını sağlamıştır. Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra da tecrübesine binaen 6 Şubat 1923 tarihine kadar mücadelenin en buhranlı döneminde TBMM Hükümetinin Paris Mümessili olarak görev yapmıştır.⁷⁰

Ahmet Ferit Bey Paris'e vardığında, o sırada Osmanlı Devleti'nin temsilcisi sıfatıyla Mehmet Nabi Bey görev yapmaktaydı. Ahmet Ferit Bey, ilk iş olarak Ankara Temsilciliğine Osmanlı Sefaret Binasında yer verilmesi için girişimlerde bulunacak, fakat bu husus İstanbul Hükümetince uygun görülmecekti. Bunun üzerine Osmanlı Sefaretine iki yüz metre mesafede Ahmet Ferit Bey, bir daire kiralamak suretiyle, Ankara Temsilciliğini açmıştı.⁷¹ Aslında temsilciliğinin Osmanlı Sefaretine bu kadar yakın olmasında sefaretin gözlem altında tutulması ve her türlü çalışmalarının izlenmesi gibi stratejik bir amaç güdülmekteydi. Zaten sefaretin Başkatibi Mehmet Ali Bey, gizlice Ankara hesabına çalışmakta olduğundan her türlü yazışma ve görüşmeyi Ahmet Ferit Bey'e aktarmaktaydı.⁷²

65 Yılmaz, *a.g.e.*, s. 159, 165.

66 Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 161-163; Roma'daki temsilcilik 1923'te Suat (Davas) Bey'in atanması ile elçiliğe dönüştürülmüştür. Girgin, *a.g.e.*, s. 123.

67 Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması uzun bir diplomatik hazırlık döneminden sonra gerçekleşmiş büyük bir siyasi başarıdır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Biçe Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, TTK Yay., Ankara, 1994, ss. 121-149.

68 Yenal Ünal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2009, s. 42.

69 Bu sırada Ankara'nın elinde üç Fransız zabiti vardı. Bunlara karşılık olarak Ahmet Ferit Bey, İstanbul'dan getirilmesi istenen üç kişiden biriydi. Ünal, *a.g.e.*, s. 42.

70 Ünal, *a.g.e.*, s. 42.

71 Şimşir, *Bizim.*, s. 139.

72 Ünal, *a.g.e.*, s. 43.

Ahmet Ferit Bey'in başkanlığındaki Paris Temsilciliği, Sakarya Zaferi'nden sonra açılmıştı. Bilindiği gibi bu zafer, Türk Millî Mücadelesini yürüten hükümetin Müttefik Devletlerle diplomatik ilişkilerinin seyrinde ve Avrupa kamuoyu nezdinde Türklerin haklı davalarının savunulmasında önemli bir merhale idi. Ankara Hükümeti, bu zaferden sonra dış temsilciliklerinin sayısını artırmakla birlikte, büyüyen Hariciye Teşkilatının daha organize olmasında kararlı ve cesur adımlar atmaya başlamıştı. Bu durum doğal olarak Paris'teki temsilciliğin iş yükünün artması anlamına geliyordu. Nitekim Ahmet Ferit Bey, TBMM Hükümetinin Müttefiklerle yürüteceği diplomatik ilişkilerin koordine edilmesi ve yabancı basının ilgisinin bu davaya çekilmesi başta olmak üzere, Hindistan Hilafet Komitesinin Millî Mücadeleye gönderdikleri yardımların Ankara'ya ulaştırılması gibi görevleri ifa etmiştir.⁷³ Ayrıca Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesinden sonra, ordunun bir kolunun Çanakkale'ye yönelmesi ile Müttefik Ordularla ortaya çıkan Çanakkale Krizinin Paris ayağının yürütülmesinde de aktif görevler almış ve Fransız Dışişleri ile sağlanan diplomatik irtibat neticesinde Fransız Ordularının Çanakkale'den çekilmesi kararının alınmasında, rol oynamıştır.⁷⁴ Bütün bu gelişmelere ilaveten Lozan Barış Konferansı'na giden İsmet Paşa ve heyetinin Lozan'a ulaşması ve heyete mali konularda desteğin sağlanması Ahmet Ferit Bey'in bu dönemde yürüttüğü faaliyetlerinin Türk Hariciyesi için ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁵ Ayrıca İsmet Paşa'nın Paris ziyareti sırasında Osmanlı Devleti'nin Batı ve Kuzey Avrupa'daki diplomatik misyonlarını Ankara Hükümetinin Paris temsilciliğine bağlanması kararı Ahmet Ferit Bey'in görevi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Öyle ki Paris artık Batı ve Kuzey Avrupa'daki Türk temsilcilikleri için istasyon haline getiriliyordu. Bu düzenleme Roma'da bulunan Türk temsilciliği için de düşünülerek Moskova hariç Orta ve Doğu Avrupa'daki Osmanlı diplomatik misyonlarının da buraya bağlanması kararına etki edecekti⁷⁶.

Ankara'da yeniden filizlenen Türk Hariciye Teşkilatının uluslararası düzeyde en kapsamlı ve en ağır görevlerinden birisi, savaşın Anadolu'da devam ettiği bir sırada -Şubat 1921'de- Londra'da başlayan ve sonuçları itibarıyla Misak-ı Milli Kararlarının uluslararası platformda dile getirilmesine olanak ve-

73 Şimşir, *Bizim.*, s. 143.

74 Ünal, *a.g.e.*, s. 46; Fransa'nın Çanakkale'deki birliklerini çekip, İngilizleri yalnız bırakmasında Avrupa'da bu dönemde yaşanan İngiltere ve Fransa arasında ciddi sıkıntıya neden olan Ruhr Havzası Krizinin de etkisi vardır. Ahmet Ferit Tek, iki ülke arasındaki bu gelişmeleri de yakından takip ederek Ankara'ya bilgi sunmaktaydı. Bkz. İsmail Şahin - Ersin Müezzinoğlu, "Lokarno ve Musul Kışkacında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan 2016.

75 Ahmet Ferit Bey, Paris Temsilciliği görevinden sonra da uzun yıllar Türk Hariciye Teşkilatına Londra, Varşova ve Tokyo Büyükelçisi olarak hizmet etmiştir. Ünal, *a.g.e.*, ss. 50-54; 1925'te Cevat (Açıkalın) Bey'in atanması ile Paris Temsilciliği, Büyükelçiliğe dönüştürülmüştür. Girgin, *a.g.e.*, s. 123.

76 Tuncer, *a.g.e.*, 179.

ren konferanstaki çalışmalarıydı. TBMM Hükümeti, 4 Şubat 1921'de mecliste gerçekleştirilen gizli görüşmede konuyu gündeme getirdiğinde, Mustafa Kemal Paşa konferansın ehemmiyetine işaret ederek, İstanbul Hükümetine öneride bulunup tek bir heyetin Londra'da Türkiye'yi temsil etmesi veya her halükârda TBMM Hükümetine ait bir müstakil heyetin gönderilmesi seçeneklerini sundu.⁷⁷ Bu konuda İstanbul Hükümeti ile birçok görüşme gerçekleştirilmesine rağmen TBMM, Londra'ya ayrı bir heyet gönderme kararı alacaktı.⁷⁸ Heyet Başkanı sıfatıyla Bekir Sami Bey'in resmi bir davet alabilmek için İtalya Hükümeti aracılığıyla gerçekleştirdiği diplomatik temaslar, TBMM Hükümetinin verdiği bütün talimatlara uygun bir şekilde cereyan etmekteydi. Zaten bu konuda heyet, konferansta da hangi esaslar dâhilinde görüşmelerde bulunacağı ile ilgili sıkı talimat almıştı. Konferansta Bekir Sami Bey'in okuduğu muhtıra, Ankara'da hariciye kurmaylarının hummalı çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılmış, sınırları belli, bütün diplomatik nüansları tespit edilerek Misak-ı Milliye göre hazırlanmıştı.⁷⁹

Her ne kadar Londra'da taraflar arasında bir antlaşma sağlanamasa da TBMM Hükümetinin davasını savunmada gösterdiği performans ve hukuki olarak Müttelikler nazarında tanınmasında Ankara'daki Hariciye Örgütü içerisindeki bir avuç diplomatın çabaları etkili olmuştur.⁸⁰

Millî Mücadele yıllarında hükümetin her türlü faaliyetleri gibi, harici politikası da meclis tarafından sıkı denetime tabi tutulmaktaydı. Özellikle meclis içerisinde muhalif bir grubun dış politikada sık sık, "Hükümet, meclisten habersiz iş görüyor." diye şikâyetle bulunması, Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye Vekillerinin, mümkün olduğu kadar sıklıkla, kürsüye çıkarak takip edilen dış politika hakkında izahat vermelerine yol açmaktaydı.⁸¹ Moskova'da yürütülen görüşmeler, Ermenilere yönelik askerî harekât ve sonrasında imzalanan barış antlaşması, Londra Konferansı'na gönderilecek heyet meselesi, dış temsilciliklere yapılan atamalar ve hatta Lozan Barış Konferansı sırasında İsmet Paşa başkanlığında oluşturulan heyetin yürüttüğü diplomasi, sürekli olarak meclis kürsüsünden eleştirilere maruz kalırdı. Böyle durumlarda mebusları bilgilendirmek amacıyla eleştirilerin odağındaki hariciye vekilleri söz alıp kürsüye çıktıklarında da çoğunlukla sorulara muhatap olurlardı.⁸² Şüphesiz Londra Konferansı sırasında Misak-ı Milliye aykırı antlaşmalar imzalamakla suçlanan ve sonrasında

77 Konu ile ilgili İstanbul Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalar için bkz. Nurtan Çetin, *Son Sadrazam Ahîmet Tefîk Paşa*, AAM Yay., Ankara, 2015, ss. 419-427.

78 Adnan Sofuoğlu-Seyfi Yıldırım, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı*, AAM Yay., Ankara, 2018, ss. 164-165.

79 Muhtıranın tam metni için bkz. *Atatürk'ün Millî Dış Politikası, 1919-1923*, C. I, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, ss. 293-297.

80 Londra Konferansı hakkında detaylı bilgi için bkz. Sofuoğlu-Yıldırım, *a.g.e.*, s. 189-266.

81 Soysal, *a.g.e.*, s. 87.

82 Soysal, *a.g.e.*, 87.

Hariciye Vekâleti görevinden istifa etmek zorunda bırakılan Bekir Sami Bey'in mecliste maruz kaldığı durum, aldığı ağır eleştiriler bu duruma ayrı bir örnek teşkil etmekteydi.⁸³ Meclis'te son derece ateşli konuşmaların yapıldığı böyle durumlarda çoğunlukla Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkar ve hükümetin dış politikasının esasları üzerinde uzun konuşmalar yaparak, mebusları bilgilendirirdi. Meclisin dış politikada hariciye üzerinde bu derece hassasiyet göstermesi, bazı durumlarda hariciye vekili ve diplomatların uluslararası görüşmelerde bu hassasiyeti kullanarak, manevra yapabilmelerine imkân da tanıyordu. Nitekim Moskova görüşmeleri sırasında Yusuf Kemal Bey'in bir meselede Rusların sıkıştırmasına muhatap kalması üzerine, kendilerinin bu durumu kabul etmeleri halinde bunu asla meclise anlatamayacaklarını izah etmesi, diplomatların meclisi ne derece önemsediklerini göstermekteydi.⁸⁴

Anadolu'da Türk Millî Mücadelesinin zafere erişerek, Mudanya Ateşkes Antlaşması⁸⁵ ile kesin bir barış antlaşmasına giden sürece kapı aralandığında, TBMM Hükümeti 1 Kasım 1922'de saltanatı lağvetti. Bu, yeni bir devletin adını ve yönetim biçimini belirlemede atılmış en önemli adımdı.⁸⁶ TBMM Hükümeti, bu yeni dönemde İstanbul'da meydana gelen gelişmelerden haberdar olmak ve yabancı devletlerin temsilcileriyle gerekli temasları gerçekleştirebilmek için 9 Aralık 1922 tarihli toplantısında, İstanbul'da belli bir süreye kadar Ankara'yı temsil edecek bir kurumun tesis edilmesini uygun gördü.⁸⁷ Dersaadet Murahhaslığı adını alacak olan ve başkanlığına Dr. Adnan (Adivar) Bey'in getirileceği bu kurum, daha önce TBMM Hükümeti adına Doğu Trakya'yı teslim almak üzere İstanbul'a Müttefik Temsilcilerle görüşmelerde bulunmak amacıyla gelen Refet Paşa'dan⁸⁸ yönetimi tekrardan devraldı. Dersaadet Murahhaslığı, bir süre İstanbul'da Osmanlı Hükümetinin daha önce kullandığı Nafia Nezareti Binasında çalıştıktan sonra, Ekim 1923'te Bab-ı Ali'deki Eski Hariciye Nezaretine

83 Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey'in imzaladığı antlaşmalar ve sonrasında istifa etmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sofuoğlu-Yıldırım, *a.g.e.*, ss. 373-400.

84 Soysal, *a.g.e.*, s. 90.

85 Mudanya Ateşkes Antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Eyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, AAM Yay., Ankara, 2002.

86 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1984, s. 352.

87 Selçuk, *a.g.e.*, s. 22.

88 Esasında görevleri arasında İstanbul temsilciliği belirtilmemesine rağmen yaptığı görüşmelerle Refet Paşa burada bir süre TBMM Hükümetinin gayri resmi temsilcisi olarak vazife de görmüştü. Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi ve faaliyetleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Kaya, Refet Bele, *Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*, Bengi Yay., İstanbul, 2010, ss.131-162; Aynı dönemde İstanbul'da bulunan Müttefik Devletlerin kuvvet kumandanları ile temas ve iş birliği yapmak, ilga edilen Osmanlı Savunma Nezareti işlerini temizlemek ve düzenlemek görevi ile Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı görevi ile Selahattin Adil Paşa da İstanbul komutanlığı görevine atanmıştı. Dersaadet Murahhaslığının görevini icra etmede İstanbul Komutanlığı da önemli görevler icra etmişti. Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri*, Zafer Mat. İstanbul, 1982, s. 410.

ait binada 1928 yılına kadar görev yaptı.⁸⁹ Kurum, bu süre zarfında Müttefik Devletlerin temsilcileri ile her türlü görüşmeyi yapmakla yetkili kılınırken, İstanbul ile Ankara arasında irtibatın sağlanması, daha önce oluşturulan sansür kurulunun denetlenmesi, İstanbul'daki personelin maaşlarının düzenlenmesi, yabancı ve yerli vatandaşların tüm bürokratik işlemlerinin düzenlenmesi, şehirdeki istihbarat faaliyetlerinin koordine edilmesi gibi temel işlere yoğunlaşmıştı.⁹⁰ Bütün bu yoğun işlemlerin arasında kurum, Osmanlı yönetimi zamanında yurt dışında faaliyette olan, elçilik ve konsolosluk gibi, esasta hariciye bünyesinde olan diplomasi işleri ile de ilgilenmek durumunda kalmıştı. Bu noktada TBMM'nin çıkarmış olduğu kanunların ilan edilmesi ve iletilmesi, hükümetin kararları ve Hariciye Vekaletinin bu temsilciliklerle ilgili bütün işleyiş ve uygulamaları bu kurum vasıtasıyla yurt dışı temsilciliklerine iletilerek, gerekli olan düzenlemeler yapılmıştı.⁹¹

Dersaadet Murahasığının görevleri arasında şüphesiz en önemli olanlardan birisi de Lozan Barış Konferansı'na gidecek Türk Heyeti'nin İstanbul'da Müttefik Temsilcilerle yapacağı görüşmeleri organize etmektir.⁹² Sekiz ay süren Lozan Barış Görüşmeleri öncesi, sırası ve sonrasında yaşanan gelişmeler, hem yeni yeni şekillenmekte olan Hariciye Teşkilatı açısından hem de bağlı bulunduğu TBMM Hükümeti açısından büyük bir sınav niteliği taşımaktaydı. Daha Mudanya Ateşkes Görüşmeleri sırasında, Ankara Hükümeti ile Müttefik Devletler arasında karşılıklı nota alışverişlerinin yaşanmaya başladığı andan itibaren Hariciye Vekâleti, büyük bir ehemmiyetle gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in istifa ettirilerek, Lozan'a Türk Heyetinin Başkanı olarak gidecek İsmet Paşa'nın Dış İşleri Bakanlığına getirilmesinden sonra, 46 kişilik heyetin oluşturularak gerekli yetki ve düzenlemeler yapıldı.⁹³ Heyete, Hariciye Vekâletinden İsmet Paşa başta olmak üzere, Hukuk Müşavirleri Münir (Ertegun) Bey ve Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, Dış İşleri Siyasi Genel Müdürü Zühtü (İnhan) Bey, Vekâlet memurlarından M. Emin Ali (Türk-geldi) Bey, Mehmet Ali (Balın) Bey, Saffet (Sav) Bey, Celal Hazım (Arar) Bey ve Rifat Bey olmak üzere on kişilik bir ekip katıldı.⁹⁴ Dolayısıyla Hariciye Vekâleti, Lozan Heyeti içerisinde -beklendiği gibi- ağırlığını hissettirecekti. Görüşmeler başladığında da Hariciye Vekâleti, diğer hükümet birimleri ile teyakkuz halinde Lozan'daki heyete her türlü desteğini sürdürecekti.⁹⁵

89 Selçuk, *a.g.e.*, s. 23.

90 Selçuk, *a.g.e.*, ss. 28-37.

91 Selçuk, *a.g.e.*, s. 38.

92 Selçuk, *a.g.e.*, s. 41.

93 Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, 2. Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2013, ss. 80-82.

94 Bilal N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 3. Baskı, Bilgi Yay., İstanbul, 2014, ss. 13-14.

95 Lozan Barış Konferansı, konferans sırasında Türk Heyetinin takip ettiği diplomasi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci, *a.g.e.*, ss. 100-224; Ayrıca bkz. Cemil Bilsel, *Lozan*, C. II, Sosyal Yay., İstanbul, (T.Y).

2. Cumhuriyetin İlanından Sonra Türk Hariciyesinin Gelişimi

1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması Türk Hariciye teşkilatı için önemli bir dönüm noktası olmuştu. Bu tarihe kadar Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyarak çok az hariciyeci diplomat veya memur Ankara'ya gelmiş ve hükümette görev almıştı. Öyle ki bu tarihte kadar Osmanlı Hariciye Nezaretine bağlı 184 memurdan sadece 39'u Ankara'ya gelerek yeni yönetimde yerlerini almışlardı⁹⁶. Saltanatın kaldırılmasından sonra Ankara'daki hariciye örgütlenmesi dışında kalanlar bir şekilde kendilerine Ankara'da veya hükümetin görevlendireceği bir yerde uygun pozisyon arayışlarına başlamışlardı. Ancak bu aşamadan sonra Ankara bu kişilere karşı son derece seçici bir yol izlemeye başlamıştı. Öyle ki Milli Mücadele sırasında Ankara'nın çağrısına uymamasına rağmen Milli Mücadeleyi destekleyen ve hatta ateşkes görüşmeleri yapılırken Mudanya'yı ziyaret eden Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'in zaferden sonra mesleğini devam etmesi uygun görülmemişti⁹⁷. Ayrıca bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin yurt dışında bulunan temsilcilik ve elçilik binalarının mülkiyeti de Ankara'daki yönetimin tasarrufuna geçmişti.⁹⁸

Cumhuriyetin ilan edildiği döneme kadar Sovyetlerin, Gürcistan'ın, Afganistan ve Azerbaycan'ın siyasi temsilcilikleri, elçilik mensupları görevlerine devam ettiğinden, Ankara'da küçük bir kordiplomatiklik ekibi oluşmuştu.⁹⁹ Türkiye ise 1920 yılında Moskova'da açılan büyükelçilik başta olmak üzere, Bakü, Kabil, Roma, Tiflis ve Berlin'de, 1921'de Sofya ve Paris'te, 1922'de Lahey'de, 1923'te Atina, Bern, Bükreş, Madrid, Stokholm'de açılan temsilcilikler düzeyinde temsil ediliyordu. Tahran'da ise 1923'te büyükelçilik düzeyinde temsil ediliyordu. Bunlara ayrıca Osmanlı Hükümeti döneminden kalan Avrupa'daki 9 temsilcilik de eklendiğinde hariciyenin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki çekirdek haldeki temsilcilikleri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Londra gibi bir merkeze 1924 yılında temsilcilik açılrsa da -yurt dışı örgütlenmesinde ve yeni katılımlarla birlikte- elçilik ve konsolosluk düzeyinde açılma, 1927 yılından sonra olmuştu. Öyle ki bu tarihte Türkiye'nin, elçilik ve konsolosluk dahil olmak üzere, yurtdışındaki diplomatik misyon temsilciliklerinin sayısı 72'ye yükselmişti.¹⁰⁰

Cumhuriyet Hükümetinin, Ankara'yı başkent olarak seçmesi ve bunu dünya kamuoyuna duyurmasından sonra, başta İngiltere olmak üzere, Mütte-

96 George S. Harris, *Atatürk's Diplomats & Their Brief Biographies*, ISIS Press, İstanbul, 2010, s. 24.

97 Galip Kemali Bey'in bu dönem ile ilgili faaliyet ve düşünceleri için bkz. Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya (1918-1922)*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, ss. 290-310.

98 A. Nuri Yurdusev, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu*, USAK Yayınları, Ankara, 2010, s. 49.

99 Girgin, *a.g.t.*, s. 709.

100 Bu konuda detaylı bilgi ve tam liste için bkz. *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye*, C. IV, ss. 586-592; Ayrıca 1920 ve 1998 yılları arasında yurt dışında açılan büyükelçilik, elçilik, maslahatgüzarlık ve temsilcilik hakkında tam liste için bkz. Aslantepe, *a.g.e.*, ss. 759-802.

Görüş

Akademik
Bakış

233

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

fik Devletler elçiliklerini, -Ankara'daki yönetimin geçici olacağı zannıyla- yeni başkente ilk etapta taşımak istememişlerdi. Zaten İstanbul'un işgalden kurtarılmasından sonra Müttefikler, "İşgal Yüksek Komiserliği" adı altındaki makamlarını "Temsilciliklere" dönüştürmelerine rağmen, Ankara'ya taşıma işleminde ayak direliyorlardı. Bu konuda Dersaadet Murahhaslığı, Müttefik Temsilcilerle irtibat halinde Cumhuriyet Hükümetinin Ankara'da ilgili devletlere elçilik için arsa tahsis edeceği haberini iletmesine rağmen, 1924 yılı itibarıyla henüz taşıma işlemi gerçekleşmemişti.¹⁰¹ Özellikle İngiltere, bu grupta başı çekmekle birlikte, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya gibi ülkeler de İngiltere'nin alacağı tavra göre hareket edeceklerdi. Bu sorunun yanında Müttefik Devletler, kendilerine göre yeni devlet Türkiye'nin geleceğini henüz tam olarak kestiremediklerinden, Osmanlı Devleti döneminde İstanbul'da bulundurdıkları büyükelçiliklerini aynı statüde devam ettirmek istemeyerek, ilk etapta ortaelçilikle başlamak istiyorlardı. Bu durum, Türk Hariciye Teşkilatının bu devletlerin dış işleri ile uzun süren diplomatik yazışmalar gerçekleştirmelerine neden olmuştu. Nitekim 1924'ten itibaren yavaş yavaş bu sorun çözülmeye başlayacak ve 1926-1927 yıllarında karşılıklı olarak temsilcilikler büyükelçiliğe dönüştürülecekti.¹⁰²

Bu arada Dersaadet Murahhaslığı -Hariciyeden aldığı yetki ile İstanbul'da Avusturya, Almanya ve Romanya diplomatik temsilcileri ile ikamet, dostluk ve ticaret antlaşmaları imzalamak suretiyle, diplomatik misyonunu yerine getirmeye devam ediyordu. Bu devletlerle sağlanan irtibat ile -1924 yılından itibaren- adı geçen ülkelerin elçileri cumhurbaşkanına güven mektubunu sunmak suretiyle, İstanbul'da görevlerine başlayacaktı.¹⁰³ Aynı yıl içerisinde de Polonya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya gibi devletler temsilcilerini İstanbul'a göndermek suretiyle Türkiye ile diplomatik ilişkilerini başlatacaklardı.¹⁰⁴ Bütün bu gelişmelere rağmen Avrupalı ülkeler temsilciliklerini Ankara'ya taşımak istemiyorlardı. Türk Hükümeti, ilgili ülkelere çağrılarda bulunarak elçilik için Ankara'dan kendilerine tahsis edilecek arazi seçimine bir an evvel başlamalarını istiyordu. Hatta 1925'te Hariciye Vekaletinin hazırlayıp bakanlar kuruluna sunduğu bir tasarıda, yabancı sefaretlerin bir an evvel Ankara'ya gelmeleri, ayrıca İstanbul'daki Dersaadet Murahhaslığının da bu vesile ile kapatılması isteniyordu. Hükümetin de

101 Selçuk, *a.g.e.*, s. 58.

102 Selçuk, *a.g.e.*, s. 60: 1927 yılında Türkiye'de yabancı diplomatik misyon sayısı 26'ya çıkmıştı. Tam liste için bkz. *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye*, C. IV, ss. 593-597.

103 Ali S. Öncü-Erkan Cevizliler, "Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti Arasında 28 Ocak 1924 Tarihinde İmzalanan Dostluk Antlaşması, İkamet ve Ticaret Mukaveleleri", *Turkish Studies*, S. 8/5, Bahar, 2013, s. 541; Nisan 1924'ten itibaren İstanbul'daki Amerikan Temsilcisi Amiral Bristol, İtalyan Temsilcisi Montagna ve Romen Elçisi Filality Ankara'ya geçici olarak gelmişlerdi. Atatürk sadece Romen elçisini kabul ile güven mektubunu almıştı. Aynı yılın haziran ayında da İstanbul'daki Alman Elçisi Nadolny Ankara'da Atatürk tarafından kabul edilerek güven mektubunu sunmuştur. Girgin, *a.g.e.*, s. 121.

104 Selçuk, *a.g.e.*, s. 63.

uygun bulması ile ilgili devletlere çağrıda bulunulmakla birlikte, bu devletlerin artık doğrudan Ankara'daki Türk Hariciye Vekaleti ile -aracı olmadan- bağlantıya geçmelerini sağlamak için de Dersaadet Murahhaslığının kapatılmasına karar veriliyordu.¹⁰⁵ Türk Hükümetinin bu kararlılığı neticesinde ilgili devletler sefaretlerine yer bakmak için peyder pey Ankara'ya gelerek, hem arazi seçimine hem de -ilk etapta elçilik inşaatları tamamlanana kadar- kiralama yolu ile uygun konut veya binalar arayacaklardı. Türk Hükümeti, bir taraftan gelen ülkelere temsilciliklerinin konut kiralatmalarını karşılama yoluna giderken, diğer taraftan da elçilik inşa edecek ülkelere bedava arazi tahsisinde bulunuyordu. Bu konudaki giderler de örtülü ödenekten karşılanıyordu.¹⁰⁶

Bu arada bahsetmekte yarar olan bir konu da Türkiye'nin ABD ile diplomatik ilişkiler kurması meselesidir. Milli Mücadele süresince Amerikan Hükümeti, Ankara ile kontrollü bir teması tercih etse de Anadolu'da devam eden milliyetçi hareketin yakın gelecekte Türkiye'yi idare edeceğini fark etmişti. Amiral Bristol'un raporları ile Anadolu'daki gelişmeleri takip eden ABD Hükümeti, tanıma anlamına gelecek herhangi hukuki oluşumlardan kaçınmasına rağmen diplomat Robert V. Imbrie'yi Ankara'da araştırmalar yapmak için "Amerikan Yüksek Komiseri Mark Bristol'un Ankara Mümessili" sıfatıyla Mart 1922'den sonra Anadolu'ya göndermişti¹⁰⁷. Ancak buna rağmen ABD Hükümetinin Yeni Türk Devletine bakışının değişmesi uzun ve çetrefilli bir süreçten geçecekti. Öyle ki ABD'deki Ermeni Lobisinin ABD Hükümet ve senatosuna yaptığı baskı ile ortaya çıkan fiili durumdan dolayı iki ülke arasında resmi ilişkilerin kurulması 1927'den sonra gerçekleşebilirdi. Ermeni Lobisinin yoğun faaliyetleri neticesinde Lozan Barış Antlaşması'nın senatoda onaylanmaması iki ülke ilişkilerinde düşük yoğunlukta bir krize neden olmuştu. Ancak Şubat 1927'de gerek ABD Temsilcisi Bristol'un, gerekse Hariciye Nazırı Tevfik Rüştü Bey'in yoğun diplomatik müzakereleri neticesinde kriz aşılabileceği ve senatonun Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamadan -bir ara formül bulunarak- karşılıklı notalarla diplomatik ilişkilerin başlatılması yoluna gidilecekti. Bu çalışmalar doğrultusunda, ABD'deki Ermeni Lobisinin yoğun protesto gösterileri arasında, 9 Mayıs 1927'de Amerikan Dış İşleri Müsteşarı Joseph Grew'in Ankara'ya büyükelçi olarak atanması gerçekleşecekti.¹⁰⁸ Aynı ay içerisinde Türk Hükümeti de Ahmet Muhtar Bey'i Washington Büyükelçisi olarak atayacaktı.

105 Selçuk, *a.g.e.*, s. 74; 1925 yılı itibarıyla İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Japonya'nın büyükelçilikleri, Polonya, Yunanistan, Belçika, Yugoslavya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, İspanya, İsveç, Danimarka, Hollanda gibi devletlerin ise temsilcilikleri hala İstanbul'daydı. Girgin, *a.g.e.*, s. 122.

106 Selçuk, *a.g.e.*, s. 75.

107 Hikmet Öksüz- İsmail Köse, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*, KTU Yay., Trabzon, 2015, s. 158.

108 ABD elçisi göreve başlayıp bir süre İstanbul'da görev yaptıktan sonra Ankara'ya geçmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, TTK Yay., Ankara, 2016, ss. 489-505.

Görüş

Akademik
Bakış

235

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Karşılıklı elçilerin görevlendirilmesi ile 1917'den beri kesilmiş olan ilişkiler, 10 yıllık bir aradan sonra yeniden başlayacaktı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da yabancı devlet elçilerini ağırlamak, onlara uygun kalacak yer tahsis etmek gerçekten çok büyük sorundu. Öyle ki Millî Mücadele Döneminde gelen temsilciler, Ulus'ta Taşhan denilen basit bir otelde ikamet etmek zorunda kalıyordu. Temsilciler için ev satın alınması durumunda bile, bu evlerin elçilik standartlarına uygun olmamasından, temsilciler genellikle geçici süre ile kiralama yapıyor veya -Ankara'yı ziyarete gelen Amerikan temsilcisi gibi- kendisini getiren vagona ikamet edebiliyordu. Aynı şekilde Almanya elçisi, arsa üzerinde elçilik inşaatı bitinceye kadar ahşaptan yapılmış büyük bir barakada belirli bir süre kalmıştı.¹⁰⁹ Doğal olarak bu gibi durumlar yeni başkent, Avrupa ülkeleri nezdinde, imkânları son derece kısıtlı, yaşam standardı düşük bir yer olarak algılanmasına neden oluyordu. Kısa sürede bu soruna el atan Cumhuriyet Hükümeti, Hariciyenin teşkilatlanması başta olmak üzere, elçilik ve konsoloslukların durumu, yabancıların kalacakları yerlerin iyileştirilmesi, yurtdışındaki elçilik ve temsilciliklerle iletişimin sağlıklı bir şekilde sağlanması gibi fiziki sorunlarla uğraşmak durumunda kalmıştı.

Ayrıca Hariciye Teşkilatı, bir taraftan yurt içi ve yurt dışı temsilcilerin statü ve hukuki pozisyonları ile uğraşırken, diğer taraftan da teşkilatın ihtiyacı olan kaliteli personel için hummalı bir çalışma içerisine girmişti. Bu amaçla ilk yıllarda doktorlar, mühendisler, karantina memurları ve tanınmış ailenin çocukları hariciyeye kazandırılarak hariciyenin teşkilatlanmasında onlardan azami ölçüde yararlanılmıştı. Bu geçiş dönemi tamamlandıktan sonra da "Hariciyeye Giriş Sınavı" adı altında çeşitli dallarda sınavlar yapılarak yetenekli ve lisan bilen başarılı kişilerin teşkilat bünyesine dâhil edilme yoluna gidilmişti.¹¹⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra, çiçeği burnunda Hariciye Merkez Teşkilatı ilk örgütlenmesini hemen hemen gerçekleştirmiş bulunmaktaydı.¹¹¹ 1925 yılından itibaren de iç ve dış teşkilat biraz daha gelişerek daha kapsamlı bir hale getirilmişti.¹¹² Ayrıca Haziran 1927'de Cumhuriyet Hariciye Teşkilatına

109 Girgin, *a.g.e.*, s. 122.

110 Semih Günver, "Dışişleri Meslek Memurluğu", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, s. 739.

111 Bu yıl itibarıyla teşkilat yapılanması şu şekilde gerçekleştirilmiştir:

-Vekil ve Özel Kalem

-Müsteşar

-Siyasi Müşavir

-Umuru Siyasiye Müdürü Umumiliği

-Umuru Şehbenderi ve Ticariye Müdürü Umumiliği ve Şubeleri

Konsolosluk İşleri:

-Teşrifat Müdürü Umumiliği

-Umuru İdariye Müdürü Umumiliği ve Şubeleri, Basın İşleri

-Şifre Kalemi, Personel İşleri, Evrak ve Levazım Müdürlükleri. Bkz. Girgin, *a.g.t.*, s. 710.

112 1925'ten itibaren iç ve dış teşkilat yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Girgin, *a.g.e.*, ss. 125-127.

dair yapılmış kapsamlı ilk hukuki düzenleme de temmuz ayında yürürlüğe girerek, hariciyenin çalışma esas ve usulleri tespit edilmiş ve Hariciye Vekâletine bağlı memurlar; meslek memurları, idari memurlar ve mütehassıslar olmak üzere üçe ayrılmıştı.¹¹³Dolayısıyla Cumhuriyetin ilanıyla birlikte sağlam temeller üzerinde yükselmeye başlayan Hariciye Örgütü gerek yapısal değişikliklerle gerekse yurt dışı örgütlenmesi ile sonraki yıllarda -geçmişten gelen deneyimini de katarak- Türkiye'nin vizyonu olmaya, ulusal sorunlarına uluslararası platformlarda çözüm aramaya kendini adanmış bir kurum olarak geleceğe güçlü bir şekilde bakacaktı. Nitekim Lozan'dan sonra yeniden gündeme gelen Boğazlar ve Hatay Sorunu gibi Misak-ı Millinin temel meselelerini, İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bir ortamda, dünya barışına hizmet etmeyi de önemseyen bir anlayışla, barışçıl bir politika ile çözüme kavuşturmakta Türkiye'nin dinamosu vazifesini görecekti.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin elde kalan toprakları üzerinde verdiği İstiklal Mücadelesi neticesinde bir ulus devleti olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, geçmişten aldığı birikim ile kurumlarını güçlü bir teşkilat üzerinde bina etmeye büyük özen göstermiştir. Bu kurumlar içerisinde hariciye ayrı bir önem taşımaktaydı. Millî Mücadele yıllarında bir taraftan işgal altındaki toprakların kurtarılması için askeri ve ekonomik alanda mücadele edilirken, diğer taraftan da uluslararası platformlarda yürütülen diplomasi trafiği ile mücadelenin nihai zafere ulaşması sağlanmıştır. Bu alanda daha çekirdek kadro aşamasında bir avuç diplomatın, Moskova, Tiflis, Bakü, Paris, Roma ve Londra'da yürüttükleri diplomatik temaslar Türk Hariciye Teşkilatının nasıl bir köklü geleneğe sahip olduğunu göstermekle birlikte, Cumhuriyetin ilanından sonra, yurt dışı diplomatik misyonların örgütlenmesinde de kolaylık sağlamıştır. Şüphe yok ki Lozan Barış Antlaşması sonrası süreçte bu alanda meydana gelen gelişmeler ayrı bir önem arz etmektedir.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Türk Hariciye Teşkilatı, Ankara'nın başkent yapılmasından sonra, Türkiye ile ilişki kurmak isteyen tüm egemen devletlere çağrıda bulunarak, Ankara'da kendilerine tahsis edilecek alanlarda elçiliklerini açmalarını istemiş ve bunun için de her türlü kolaylığı göstermiştir. Ancak başta Müttefikler olmak üzere, birçok Avrupalı devlet, ilk etapta bu çağrıya çeşitli nedenlerle ihtiyatlı yaklaşmakla birlikte, gelişmelerin seyrine göre elçiliklerini İstanbul'dan Ankara'ya taşımak mecburiyeti hissetmişlerdi.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye; Osmanlı Devleti Döneminde faaliyette olan Avrupa'daki diplomatik misyon temsilciliklerini kendisine bağ-

113 Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti Teşkilat Kanunu 1927 ve 1937 yıllarında olmak üzere iki kez düzenlenmiştir. Kanunların tam metni için bkz. Hamid Aral (Haz.), *a.g.e.*, ss. 1121-1125.

lamakla birlikte, kısa sürede birçok önemli başkent ve şehirlere yeni misyon temsilcilikleri açarak, kendisi ile ilişki kurmak isteyen her devlet ile irtibat sağlamıştır. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin Balkan ve Avrupa ülkeleri ile imzaladığı paktlar ve antlaşmalarla arzu edilen stratejik hedeflere ulaşmasında zamanında teşkilat yapılanmasında atılan bu adımların etkisi büyük olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulmaya başlandığı bu dönemde Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda, başta dış işleri bakanları olmak üzere, dış politikayı uygulamakla görevli tüm bürokrat ve diplomatik misyon temsilcileri başarılı bir görev ifa etmişlerdir.

Şüphe yok ki Türkiye, yüzyıllar boyunca Orta Asya'dan gelen ve çeşitli kültürlerin etkisiyle Selçuklu ve Osmanlı Dönemi tecrübeleri ile elde edilmiş olan teşkilatlı bir yapı geleneğinin en son örneğini sergileyerek, Hariciye Vekaletinin modern usuller benimsenerek çağın gerektirdiği şekilde hazırlanmasında da öncülük etmiştir. Bugün dünyanın her tarafında olduğu gibi Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Konseyi gibi birçok uluslararası düzeyde faaliyet gösteren örgütlerin içerisinde Türkiye, tüm diplomatik misyonları ile ulusal çıkarlarının gerektirdiği şekilde dünya barışına katkı sağlamak için yoğun faaliyetlerine devam etmektedir.

Kaynaklar

A) Basılı Arşiv Vesikaları

Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye 1902, C. IV, İşaret Yay., İstanbul, 2003.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1919-1923, C. I, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

B) Kitaplar

AKAL, Emel, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

AKGÜN, Seçil, *General Harbold'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, Tercüman Yay., İstanbul, 1981.

AKIN, Rıdvan, *TBMM Devlet (1920-1923)*, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2008.

AKYILMAZ, Gül, *Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Teşkilatı*, (Yayın Yeri Yok), Konya, 2000.

AMANOĞLU (GULİYEV), Ebülfez-AHUNDOV, Akif, *Mustafa Kemal'in Dostu İbrahim Ebilov*, Atalay Mat., Ankara, 2013.

ARAL, Hamid (Haz.), *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1968.

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1984.

AYIŞIĞI, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yay., Ankara, 2004.

- BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1989.
- BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, AAM Yay., Ankara, 2014.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, AAM Yay., Ankara, 2002.
- ÇETİN, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, AAM Yay., Ankara, 2015, ss. 419-427.
- ÇETİŞLİ, İsmail, *Memduh Şevket Esendal*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- DEMİRCİ, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, 2. Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2013.
- EYUPOĞLU, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, AAM Yay., Ankara, 2002.
- FİNDLEY, Carter V., *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babı (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1994.
- GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yay., Ankara, 1994.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011.
- HARRİS, George S., *Atatürk's Diplomats & Their Brief Biographies*, ISIS Press, İstanbul, 2010.
- KAYA, Halit, *Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*, Bengi Yay., İstanbul, 2010.
- KINLI, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2006.
- KÖSE, İsmail, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, TTK Yay., Ankara, 2016.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Merkez Teşkilatı, Osmanlı Diplomasisi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994.
- ÖKSÜZ, Hikmet – KÖSE, İsmail, *ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)*, KTU Yay, Trabzon, 2015.
- SARI, Muhammet, *Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihinde Cami (Baykurt) Bey*, Çizgi Yay., Konya, 2015.
- SELÇUK, Mustafa, *Türk Hariciyesi'nin Dünya'ya Açılan Kapısı Dersaadet Murahhaslığı*, Alfa Aktüel Yay., İstanbul, 2013.
- SELAHATTİN Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri*, Zafer Mat. İstanbul, 1982.
- SEVİM, Ali-ÖZTOPRAK İzzet-TURAL, Mehmet Akif (Haz.), *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, AAM Yay., Ankara, 2006.
- SOFUOĞLU, Adnan-YILDIRIM, Seyfi, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı*, AAM Yay., Ankara, 2018.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK Yay., Ankara, 1991.
- SONYEL, Salahi R., *Turkish Diplomacy (1918-1923)*, Sage Publications, London, 1975.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, TTK Yay., Ankara, 2000.

Görüş

Akademik
Bakış

239

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

- SOYSAL, Mümtaz, *Dış Politika ve Parlamento*, AÜSBF Yay., Ankara, 1964.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi 1918-1922*, Ülkü Mat. İstanbul, 1953.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya (1918-1922)*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yay., İstanbul, 1996.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, AAM Yay., Ankara, 2017.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Günlüğü*, 3. Baskı, Bilgi Yay., İstanbul, 2014.
- ŞİMŞİR, Bilal, "Atatürk'ün Elçileri Üzerine", *Yeni Türkiye*, C. 3, S. 2, İstanbul, 1995.
- ÜNAL, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2009.
- TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2. Baskı, C. 8, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.
- TUNCER, Hüner, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.
- YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, TTK Yay., Ankara, 1994.
- YERASİMOS, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.
- YILMAZ, Erdal, *Dört Devirde Bir Muhalif Abdülkadir Cami Baykurt (1877-1949)*, TTK Yay., Ankara, 2018.
- YÜCEER, Saime, *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Yay., Bursa, 1997.

C) Makaleler

- AKARSLAN, Mediha, "1920-1921 Rus Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Arasında Kurulan İletişim", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 16 Ocak, 1995.
- KURTARAN, Uğur, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik Lehistan ve Rusya'ya verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 60, Ankara, 2016.
- ÖNCÜ, Ali S.-CEVİZLİLER, Erkan, "Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti Arasında 28 Ocak 1924 Tarihinde İmzalanan Dostluk Antlaşması, İkamet ve Ticaret Mukaveleleri", *Turkish Studies*, S. 8/5, Bahar, 2013.
- KUNERALP, Sinan, "The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Edi. Zara Steiner, London, Times Books, 1982.
- SONYEL, Salahi R., "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)", *Belleten*, C. XLI, S. 164, Ekim 1977.

ŞAHİN, İsmail-MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "Lokarno ve Musul Kışkacında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan 2016.

QASIMLI, Musa, "Bolşevik Rusiyasının Güney Qafqaz Siyaseti (1917-1918)", *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, Qafqaz Univesitesi Qafqaz Araştırmaları İnstitutu Neşriyyatı, Bakı, 2008.

TEVETOĞLU, Fethi, "Kızılaycı Hamid Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 9, Temmuz 1987.

YAVUZ, Resul, "Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri" *Belgi Dergisi*, C. I, S. 18, Yaz 2019.

D)Tebliğler

ASLANTEPE, Sevsen, "Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, Ankara, 1999.

GİRGİN, Kemal, "Cumhuriyet Döneminde Dışişleri Örgütünün Gelişimi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, Ankara, 1999.

GÜNVER, Semih, "Dışişleri Meslek Memurluğu", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Ankara, Sempozyuma Sunulan Tebliğler Kitabı*, Ankara, 1999.

KUNERALP, Sinan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK Yay., Ankara, 1999.

YURDUSEV, A. Nuri, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu*, USAK Yayınları, Ankara, 2010.

E) Tezler

ALİYEVA, Ulviye, *Azərbaycan və Atatürk*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2015.

YAVUZ, Resul, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2016.

F) Ansiklopedi Maddeleri

AHISKALI, Recep, "Reis'ül Küttap", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yay., 2007.

FINDLEY, Carter V., "Hariciye Teşkilatı", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 16, İstanbul, 1997.

Extended Abstract

The Turkish Foreign Service, which was shaped by the accumulation of a long history, left an experienced legacy related with foreign affairs to the New Turk-

Görüş

ish State with the adoption of western standards during the modernization period. Especially the developments that took place in the 19th century affected all the institutions of the Ottoman Empire and made it necessary to make the Organization of Foreign Affairs, which provides the connection of the Ottoman Empire with the outside world, a modern appearance and meet the needs of the era. Although the bitter experiences of the state at the beginning of the 20th century brought the Foreign Organization to a very important position, the defeats and political pressures in wars caused this organization, especially the foreign part, to melt and shrink. Although the Ottoman Government resisted against the injustice of the invasions at the table with the very limited facilities available to the Ottoman Government against the invasions that started in Anatolia after the signing of the Armistice of Mondros and although numerous meetings were held with the competent authorities on this issue and long memorandums were prepared, there has been no success and the liberation of the country took place in the hands of the nationalist cadre that were flourishing in Anatolia.

The legacy of the Organization of Foreign Affairs, shaped by the accumulation of centuries by the Ottoman Empire, was only possible through a long and arduous process, contributing to the visionary structure of the state by reassessing it in the hands of the Turkish Grand National Assembly while the War of Independence was going on in Anatolia. While the state institutions were re-established with the opening of the Turkish Grand National Assembly in Ankara, the Foreign Service Organization started its activities in a small place devoted to it, grew over time and gained its institutional structure. In the first stage, the Turkish Foreign Ministry in Ankara, which experienced the lack of space and experienced and knowledgeable personnel, fulfilled the responsibility it had taken during the war years despite these limited opportunities. Working with a small core staff in Anatolia, where the war continued with all its violence, the Foreign Service Organization contributed greatly to this process by installing the diplomatic network of the National Struggle with the representatives it opened in Moscow, Baku, Tbilisi, Paris and Rome. In spite of all the deficiencies in Ankara, following a call from Mustafa Kemal, a handful of diplomats / Foreign Service officers, including Bekir Sami, Yusuf Kemal, Ahmet Ferit, Ahmet Muhtar, Adnan Adivar and Mr. Camii, were employed under the roof of Foreign Service and they were the first great leaders in the state's Foreign Service. During the conferences and meetings held in important cities of Europe, especially the London Conference of February 1921, they took great responsibility in publicizing the principles of peace of the Turkish Grand National Assembly to the world public. Similarly, the preparation of reports during the difficult and depressed periods of the agreements with Soviet Russia, the newly gained independence of the Caucasian Republics, the negotiations with France and Italy in the allied bloc, and the support provided by the For-

eign Affairs Organization, which has just started to be organized in providing all kinds of contacts with the political representatives of these countries both facilitated the work of the Turkish Grand National Assembly and made a significant contribution to the victory of the struggle on the front desk.

After the end of this difficult period and after the proclamation of the Republic, the Turkish Foreign Organization made many leaps to improve its corporate structure in a professional manner, and efforts were made to train experts in the field and bring them into the institution. In addition, the organization of the institution abroad was given great importance during this period, and consular offices were required to be opened and operated in important cities of the world in addition to the commercial and political activities. Within this structure, the Foreign Service Organization has renewed itself as required by the time and fulfilled its responsibility in solving the problems of the country.

Görüş

Akademik
Bakış

243

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

İngiliz Konsolos James Henry Monahan'ın Raporlarında Bitlis Vilayeti (1896-1898) The Province of Bitlis in the Reports of British Consul James Henry Monahan (1896-1898)

Emel DEMİR GÖRÜR*

Öz

İngiltere'nin Bitlis Vilayeti Konsolosluğu, 1895 yılında Erzurum Vilayeti'ne bağlı yardımcı konsolosluk düzeyinde açılmıştır. Vilayetin ilk İngiliz Yardımcı Konsolosu olarak Charles Seymour Hampson görevlendirilmiştir. Hampson'dan sonra İngiltere'nin Bitlis Vilayeti Yardımcı Konsolosluğu'na James Henry Monahan atanmıştır. 1896 yılında Bitlis Konsolosluğu'nun sorumluluğunu devralan Monahan, bu görevini 1898 yılına kadar sürdürmüştür.

İngiliz Konsolos James Henry Monahan, görev süresince vilayet hakkında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel açıdan zengin bilgiler ihtiva eden konsolosluk defterleri tutmuştur. İlgili defterler tetkik edildiğinde belli başlı hadiselerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bunlar; Ermeni-Müslüman çatışması, yağma-saldırı olayları, din değiştirme hadiseleri, vergi meselesi, iktisadi durum, vilayet dâhilinde uygulamaya konulan islahatlardır.

Konsolos Monahan, bu ayrıntılı bilgileri, Muş ve Siirt Sancağı gezileri neticesinde elde etmiştir. Bu bağlamda çalışmamız James Henry Monahan'ın vilayet dâhilinde yaptığı geziler ve ardından yazdığı rapor ve gönderiler doğrultusunda ele alınmıştır. Çalışmamız da vilayet dâhilinde yaşanan kıtlık ve ardından meydana gelen göç olayları, vergi meselesi, uygulanan çeşitli borç sistemleri, halkın geçim kaynakları, asayiş problemleri, Kürt bekçiler meselesi ve vilayetin sosyo-iktisadi yapısı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İngiliz Konsolosluğu, James Henry Monahan, Bitlis Vilayeti, Siirt Sancağı, Muş Sancağı*

Abstract

The Consulate of the Bitlis Province of Britain was opened at the level of the Vice-Consul attached to the province of Erzurum in 1895. Charles Seymour Hampson was appointed as the first consul of the province. After Hampson, James Henry Monahan was appointed British Vice-Consul of the province of Bitlis. Monahan took over the responsibility of the Bitlis Consulate in 1896 and held this post until 1898.

During his tenure, James Henry Monahan kept consular books containing important political, social, economic and cultural information about the province. When these books were examined, it was seen that some events were emphasized more. The Armenian-Muslim conflict, the looting-attack events, the conversion of religion events, the tax issue, the economic situation, and the regulations implemented in the province were the main topics. Consul Monahan obtained this detailed information as a result of his trips to the Sanjak of Moush and Sairt. The study is based on James Henry Monahan's trips in the province and her subsequent reports and correspondence. In our study, the famine in Bitlis province of

Makale Geliş Tarihi: 01.10.2019. Makale Kabul Tarihi: 26.11.2019

* Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü.emeldemirgorur@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-1408-1377

Görür

Akademik
Bakış

245

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

1896-1898 and the subsequent migration events, the tax issue, various debt systems applied within the province, the livelihoods of the people, security problems, the issue of Kurdish guards (bekdji) and the socio-economic structure of the province were examined in detail.

Key Word: British Consulate, James Henry Monahan, Bitlis, Sairt, Moush.

Giriş

İngiltere'nin konsolosluk ağı, 19. yüzyılın ikinci yarısını izleyen yıllarda ticaret ve iş ilişkilerinin iniş çıkışları ile ekonomik, politik ve askeri gereksinimlerin isteklerine uygun olarak kimi farklılıklar arz etmiştir¹. Konsolosların icraatları, görev yapmış oldukları ülkeye/bölgeye, tarihe hatta dönem dönem İngiliz Dış İşlerince yapılan düzenlemelere göre değişiklik göstermiş², konsolosların görev tanımları ticari, ticari-politik, politik olmak üzere sınıflandırılmıştır³. İngiliz Konsoloslukları yetkileri açısından bölgenin önemine binaen genel konsolosluklar, genel konsololuğa bağlı yardımcı konsolosluklar şeklinde ihdas edilmiştir. Erzurum Genel Konsololuğu ölçeğinde İngiliz Konsolosluk teşkilatına bakıldığında, Erzurum'da ikamet eden genel konsololuğa bağlı Diyarbakır, Harput, Muş/Bitlis, Van Yardımcı Konsoloslukları olduğu görülmektedir. 1898 yılında Erzurum Genel Konsolosu Robert W. Graves'e bağlı olarak Diyarbakır Vilayeti'nde Alex T. Waugh, Harput'ta Raphael A. Fontana, Muş'ta James H. Monahan, Van'da Captain G. S. McD. Elliot Yardımcı Konsolosluk görevini yürütmüşlerdir⁴. Bu konsoloslar askeri, politik, idari, ticari ve özellikle de Ermenilere yönelik yapılması planlanan ıslahatlar hususunda aktif rol üstlenmişlerdir⁵.

İngiltere'nin Bitlis Vilayeti Yardımcı Konsololuğunun teşkiline ve Bitlis Vilayeti'nde hangi İngiliz Konsoloslarının görev yaptığına burada kısaca değinmek yerinde olacaktır⁶. İngiltere'nin Bitlis Vilayeti Konsololuğu, 1895 yılı Haziran ayında Charles Seymour Hampson'ın Bitlis'e konsolos olarak atanmasıyla birlikte, Erzurum Genel Konsololuğu'na bağlı yardımcı konsolosluk düzeyinde açılmıştır⁷. Konsololuğun Osmanlı makamlarınca tasdiki ve resmî kabulü ise

- 1 Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 181.
- 2 D.C.M. Platt, *The Cinderella Service British Consuls Since 1825*, Longman, Edinburgh 1971, s. 1.
- 3 D.C.M. Platt, *a.g.e.*, s. 130.
- 4 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1898*, Compiled by Edward Hertslet, K.C.B., Seventy-first Publication, London, p. 41.
- 5 Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 11.
- 6 İngiltere'nin Bitlis Yardımcı Konsololuğu'nun teşkilıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Emel DEMİR GÖRÜR, "İngiltere'nin Bitlis Yardımcı Konsololuğu: Francis Edward Crow Dönemi", *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis* (Ed. Prof. Dr. Mehmet İnbaşı, Prof. Dr. Mehmet Demirtaş), C. 1, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara 2019, s. 559-560.
- 7 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1897*, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Seventieth Publication, London, p. 125.

1895 yılı Ağustos ayında konsolosluk beratının alınması ile olmuştur⁸. Yaklaşık 1 yıl konsolosluk görevini yürüten Hampson, Ağustos 1896'da Manastır Yardımcı Konsolosluğuna atanmıştır⁹. Konsolos Hampson'ın görev süresi biter bitmez yerine 1896 yılının Ağustos ayında çalışmamıza konu olan James Henry Monahan atanmıştır¹⁰. Monahan'ın Bitlis'e gelip görevine başlaması 1896 yılının Eylül ayını bulmuş¹¹, konsolosluk beratı ise aynı yılın Ekim ayında alınmıştır¹². Monahan, Bitlis'teki görevini 7 ay sürdürdükten sonra yaklaşık 6 yıldır izin kullanmadığını ve izin kullanmak istediğini belirterek yerine birinin atanmasını talep etmiştir. İzin isteğini onaylayan İngiliz Dış İşleri Bakanlığı, Monahan'ın yerine Francis Edward Crow'un atanmasını uygun bulmuştur¹³. Monahan, Crow'un 1897 yılı Mayıs ayında Bitlis'e geçmesinin¹⁴ ardından Bitlis'ten ayrılmış¹⁵, yaklaşık bir yıllık izin döneminin ardından 22 Şubat 1898'de Bitlis'e geri dönmüştür¹⁶. Monahan'ın ikinci konsolosluk dönemi yaklaşık 8 ay sürmüş, 1898 yılı Eylül ayında Hayfa'ya atanmış¹⁷, aynı yılın Ekim ayında Bitlis Vilayeti'nden ayrılmıştır¹⁸. Monahan'ın bölgeden ayrılması üzerine konsolosluğun sorumluluğunu, Dragoman *Hagop Mirzoyan* üstlenmiştir¹⁹. Ekim 1901'de Bitlis Yardımcı Konsolosluğu'na *Frederick George Freeman* atanmış, görevini Mayıs 1903'e kadar devam ettirmiştir²⁰. Ardından *Walter John Heathcote*, Nisan 1903'de Bitlis Yardımcı Konsolosluğuna atanmıştır²¹. Eylül 1905'de ise Burgaz, Eski Zağra, Filipe'yi içine alan bölgeye yardımcı konsolos olarak atanmıştır²². Kasım 1905'de Bitlis Vilayeti Yardımcı Konsolosluğu'na *Arthur Bernard Geary* atanmış, görevini 25

- 8 The National Archives (TNA.), Foreign Office (F.O.) 195/1892, No. 157, 18 Ağustos 1895, s. 361; No. 8, 4 Ağustos 1895, s. 362.
- 9 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1898*, Edited by Edward Hertslet, K.C.B., Seventy-first Publication, London, p. 126; *The Edinburgh Gazette*, 18 June 1895, Issue 10684, p. 969; *The Edinburgh Gazette*, 8 September 1896, Issue 10812, p. 865.
- 10 TNA., F.O. 78/4741, 6 Aralık 1896, s. 364-365; *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1896*, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Sixty-ninth Publication, London, p. 171; *The London Gazette*, 4 September 1896, Issue: 26774, p. 4987.
- 11 TNA., F.O. 195/1944, No. 50, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir. P. Currie'ye, 7 Eylül 1896, s. 538.
- 12 TNA., F.O. 195/1944, No. 54, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir. P. Currie'ye, 15 Ekim 1896, s. 566.
- 13 Musa Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 306.
- 14 TNA., F.O. 195/1981, 14 Mayıs 1897, s. 84.
- 15 TNA., F.O. 195/1981, 16 Mayıs 1897, s. 83. Crow dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Emel DEMİR GÖRÜR, *a.g.e.*, s. 561-574.
- 16 TNA., F.O. 195/2021, No. 2, 22 Şubat 1898, s. 23; TNA., F.O. 195/2021, No. 3, 22 Şubat 1898, s. 24.
- 17 TNA., F.O. 195/2021, 29 Eylül 1898, s. 210.
- 18 TNA., F.O. 195/2021, 14 Ekim 1898, s. 213.
- 19 TNA., F.O. 195/2021, No. 18, 8 Kasım 1898, s. 228.
- 20 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1905*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Seventy-eighth Publication, London, p. 123.
- 21 *The London Gazette*, 13 May 1904, Issue: 27676, p. 3079; *The Edinburgh Gazette*, 17 May 1904, Issue 11620, p. 539; *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1907*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eightieth Publication, London, p. 256.
- 22 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1907*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eightieth Publication, London, p. 256.

Gazi

Akademik
Bakış

247

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Ekim 1906'ya kadar sürdürmüştür²³. Geary'nin Bitlis'ten ayrılması üzerine konsolosluğun sorumluluğunu Geary'nin dragomanı *Erşak Safrastiyen* devralmıştır. Ayrıca 1907 yılında Diyarbakır İngiliz Konsolosu William Beauchamp Heard, Bitlis Vilayeti'ne gelerek bölge hakkında raporlar yazmış, vilayetten ayrıldıktan sonra Safrastiyen, bu görevi devralmış, konsolos yetkisiyle çalışmaya devam etmiştir²⁴. Foreign Office List'lerde en son Bitlis Yardımcı Konsolosluğu'nda *Reader William Bullard*'ın adını görmekteyiz²⁵. Ancak kaynak olarak kullandığımız Foreign Office List'lerde Bullard'ın 1912'de Trabzon Vilayeti'ne yardımcı konsolos olarak atandığı aynı zamanda 1909, 1910, 1911, 1912 yıllarında İstanbul'daki Büyükelçilikte 3. Büyükelçi Dragomanı olarak görev yaptığı bilgisine yer verilmiştir²⁶. Bu ihtilafli bilgilerden hareketle Bullard'ın Bitlis'e atanmış ancak Bitlis'te göreve başlamamış olduğu düşünülmektedir. İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti ile arasında savaş patlak vermeden kısa bir süre önce 1 Ekim 1914'de Bitlis Vilayeti Yardımcı Konsolosluğu'na Charles Walter de Bois Maclaren'i atamış ancak Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na dâhil olması üzerine Maclaren görevine başlamamıştır²⁷. 1912 yılında uzun seneler Amerikan Misyoneri olarak çalışan *George C. Knapp*, Bitlis Konsolosluğu'na atanmış ve Knapp bu görevini 1915 yılı da dâhil olmak üzere devam ettirmiştir²⁸.

1. Bitlis Vilayeti İngiliz Yardımcı Konsolosu James Henry Monahan ve Dönemi Olaylarına Kısa Bir Bakış

James Henry Monahan dönemini teşkil eden 1896-1898 yılı İngiliz Konsolosluk Defterleri tetkik edildiğinde bazı hadiselerin üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir. Ermeni-Müslüman (Kürt) çatışması, yağma-saldırı olayları, din değiştirme hadiseleri, vergi meselesi, iktisadi durum, ıslahatlar kapsamında vilayet dâhilinde yapılan düzenlemeler belli başlı konu başlıklarını teşkil etmiştir.

Konumuza giriş niteliğinde ise ilk olarak, İngiliz Konsolos Monahan'ın Bitlis halkı ile ilgili değerlendirmesine yer vermenin hem o dönem bölge insanını tanıma hem de çalışmamızın geri kalan kısmını bu minvalde değerlendirilmesi açısından daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Monahan, Bitlis halkını 3 ayrı grup olacak şekilde sınıflandırmıştır. Monahan'ın sınıflandırmasında

23 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1908*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-First Publication, London, p. 234.

24 Musa Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 317-318.

25 The London Gazette, 24 March 1911, Issue: 28479, p. 2421; The Edinburgh Gazette, 28 March 1911, Issue 12341, p. 332; *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1913*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-Seven Publication, London, p. 203.

26 *The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1913*, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-Seven Publication, London, p. 203.

27 The London Gazette, 1 January 1915, Issue: 29026, p.47; The Edinburgh Gazette, 5 January 1915, Issue 12758, p. 21.

28 Musa Şaşmaz, *a.g.e.*, s. 323, 236.

ilk grubu, yerleşik ve güçlü bir Kürt Aşiretine mensup olmayan barışçı Kürt Köylüleri ile Hristiyan Köylüler oluşturmuştur. Bu zümrenin para kazanması, tahıl satışı yaparak veyahut Anadolu dışında çalışarak gerçekleşmiştir. Ziraatla uğraşan bu zümre, devletin bölgedeki vergi kaynağı olmuştur. İkinci grup ise yerleşik, güçlü aşiretlere bağlı barışçı olmayan Kürt Köylüleridir. Bu aşiretlerin liderleri nispeten zengin, Hristiyan Köylülerinin yakınında veyahut bu köylerin içinde, büyük evlerde yaşamışlar ve köylülere baskı yapmışlardır. Bitlis Vilayeti'ndeki özellikle de Muş Sancağı'na bağlı Malazgirt, Varto ve Bulanık Kazası'ndaki Hamidiyeler bu sınıfa dâhillerdir. Bu ikinci grupta yer alan Kürtler, ister Hamidiye askeri olsun ister olmasın ağnam ve bazı düzensiz vergiler dışında vergi ödememiş, çok az ekim yapmışlardır. Üçüncü grup ise devletin ara sıra ağnam vergisi alabildiği bunun dışında herhangi bir tahsilat yapamadığı göçebe ve yarı göçebe Kürtlerdir²⁹. Konsolos Monahan'ın eşkiya, komiteci Ermenilerden bahsetmemesi, bunları herhangi bir gruba dâhil etmemesi oldukça dikkat çekicidir.

2. Konsolos Monahan'ın Gezileri Çerçevesinde Bitlis Vilayeti

James Henry Monahan, görev yapmış olduğu süre dâhilinde Erzurum'daki Genel Konsolosluğa ve Dersaadet'teki Büyükelçiliğe, Bitlis Vilayeti'nde³⁰ yaşanan hadiselerle ilgili olarak pek çok telgraf çekmiş, gönderi kaleme almış ve rapor hazırlamıştır. Özelde Monahan dönemi genelde ise Bitlis Vilayeti'nde görev yapan tüm konsoloslar, tuttukları konsolosluk defterleri ile vilayet hakkında siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel açıdan zengin bilgiler sunmuşlardır. Monahan'ın özellikle yapmış olduğu Şirvan, Siirt, Erüh, Muş, Varto, Bulanık ve Malazgirt gezileri sonrası hazırlamış olduğu raporlar bölge hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi açısından oldukça önemlidir³¹.

2.1. Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı Gezisi

Konsolos Monahan, 1898 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Siirt Sancağı'na bağlı Şirvan, Siirt ve Erüh Kazalarını gezmiştir. Gezinin ardından içerisinde gezi güzergâhını gösteren haritanın da bulunduğu 90 sayfalık bir rapor hazır-

29 TNA., F.O. 195/2021, No. 7, 30 Nisan 1898, s. 72-75; TNA., F.O. 881/7294, No. 58/1, 19 Mayıs 1898, s. 55.

30 Dönem itibarıyla Bitlis Vilayeti'nin idari taksimatına bakıldığında vilayet dâhilinde Bitlis, Muş ve Siirt Sancaklarının yer aldığı görülmektedir. Bitlis Sancağı'nda Bitlis, Ahlat, Hizan, Mutki Kazaları; Muş Sancağı'nda Muş, Bulanık, Malazgirt, Varto, Sason Kazaları; Siirt Sancağı'nda Siirt, Rıdvan, Şirvan, Erüh, Garzan, Pervari, Hazo Kazaları; Genç Sancağı'nda Genç, Çapakçur, Kulp Kazaları yer almıştır. bkz; Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie-Mineure*, C. II, Ernest Leroux Éditeur, Paris 1891, p. 524.

31 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202; TNA., F.O. 195/2021, No.20, 13 Ekim 1898, s. 221-227; TNA., F.O. 424/197, No. 67/2, 13 Ekim 1898, s. 59-60. Musa Şaşmaz, Konsolos Monahan'ın hazırladığı raporların varlığına dair ilgili eserinde özet bilgi vermiştir. Bkz; Musa Şaşmaz a.g.e., s.307.

Gezi

Akademik
Bakış

249

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

lamıştır. Rapor dâhilinde gezdiği yerlerin coğrafi özellikleri, nüfus yapısı, vergi tahsisi, yaşanan yağma ve saldırı olayları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir³².

Siirt Sancağı'nda yaşanan olaylara geçmeden önce, çalışmamızın geri kalan kısmında sürekli zikredilecek 1895 yılı olaylarına kısaca değinmenin konunun muhtevasının anlaşılması açısından faydalı olacağını düşünmekteyiz. İngiliz Konsolos Monahan, 1895 yılı olayları ile ilgili Hristiyan Köylülere aldıkları duyumları aktarmış, 1895 yılında Ermenilerin öldürülmesi yönünde bir ferman çıktığını ve Şirvan'da gerek Müslümanların gerek Hristiyanların bu yılı "ferman yılı" olarak adlandırdıklarını belirtmiştir. Ayrıca Monahan, fermanı, Şirvan'ın ileri gelenlerinden Şirvan Vekil Kaymakamı Fatha (Fettah) Bey'in Ekim 1895'de verdiği yönünde duyumlar aldığını, raporunun sonunda ise 1895 yılı olaylarının Fatha Bey'in kasıtlı olarak verdiği emirle gerçekleştiğini, bu durumun hükümetin bilinçli, kasti bir politikası olup olmadığını ise bilmediğini ifade etmiştir³³.

Bu sözde ferman ile ilgili olarak Genel Müfettiş Saadetin Paşa³⁴, Şubat 1896'da Van Hükümet Dairesi'nde ulema, Van ileri gelenleri ve Kürt reisleri ile görüşmüş, memleketin selameti için nasihatlerde bulunmuştur. Saadetin Paşa,

"Müslümanların selameti için, duydum ki, "Ermenilerin malı helal, kanı hederdir" diye padişah fermanının çıktığını söylüyormuşsunuz. Bunun kesinlikle aslı esası yoktur. Padişahımız böyle bir hüküm vermeyi dini hükümlere uygun görmez. Bunlar hep Ermeni uydurmasıdır. Sizi böyle baştan çıkarıp yanıltıyorlar ki padişahınızın rızası dışında hareket edip onun emirlerine uymayasınız. Sonrada Avrupa Devletlerine "Bakınız Kürtler, halifelerini bile tanımıyorlar" desinler, bu yolda amaçlarına ulaşmak için bir kapı açsınlar. Böyle şeylere inanmayın. Birisi size böyle bir söz söyleyecek olursa gidin soruşturun. Söyleyen adamı bulun, sözün kaynağına doğru gidin. Sonunda kimlerin çıkacağını hayretle göreceksiniz"³⁵ ifadelerine anılarında yer vermiştir.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemelerde ne Sultan II. Abdülhamid'in bu hususta verdiği bir fermana ne de vekil kaymakamın verdiği emre dair herhangi bir dokümana tesadüf edilmemiştir.

32 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202. Konsolos Monahan, Siirt Sancağında sırasıyla Şirvan, Eruh, Siirt Kazalarına gitmiş ardından tekrar Şirvan Kazasına geçip kazada gezmediği köyleri ziyaret etmiştir. Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı gezine dair hazırlanmış olduğu rapor ile ilgili örnek belge için bkz; Ek 1.

33 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 180; 200.

34 Saadetin Paşa, Trabzon'dan Van'a kadar olan mintika içinde yer alan askeri kuvvetlerin kumandanlığı görevi çerçevesinde Van ve Bitlis Vilayetlerini ziyaret etmiştir. Bkz; Sami Önal, *Sadetin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 48.

35 Sami Önal, *a.g.e.*, s. 44-48.

Şirvan Kazası

Dağlık bir bölgeden oluşan Şirvan Kazası, 1898 yılı itibariyle 200 köyden oluşmuş, her köyde ise yaklaşık 6 hane ikamet etmiştir. Kazadaki köylerinin büyük bir kısmı Müslüman Köyü olmakla birlikte kazada 10 Ermeni, 18 Süryani (Jacobite)³⁶ toplamda 28 gayrimüslim köy yer almıştır.

Kazada, yine aynı yıl itibariyle kaymakamın ikamet ettiği Kufra ile Minar³⁷ dışında Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları karma köyün mevcut olmadığı görülmüştür. Daha önce karma köylerin sayısı daha fazla iken yaşanan göçler sonrası Şirvan Kazası'nda karma köy sayısı ikiye düşmüştür. Resmi nüfus istatistiğine yer veren Monahan, bu istatistiğe göre kazada 13.420 Müslüman, 2.307 Hıristiyan yer aldığını, kendi hesaplamalarına göre ise kazada 3.048 Hıristiyan³⁸ bu sayının dört katı kadar yani yaklaşık 12.000 Müslümanın³⁹ ikamet ettiğini belirtmiştir. Konsolos Monahan resmi istatistik olarak 1310 (1892) yılı Bitlis Vilayet Salnâmesini kullandığı anlaşılmıştır. İlgili salnâmeye bakıldığında kazada 109 Kıpti, 1.508 Süryani, 460 Ermeni ve 13.420 Müslüman olduğu bilgisine yer verildiği ve gayrimüslimlerin tek bir başlık altında değil etnik unsurlarına göre tasnif edildiği görülmüştür⁴⁰. Bitlis Vilâyet salnamesinde yer alan bilgiler ile Monahan'ın kendi hesaplamaları sonucunda ulaşılmış olduğu rakamlar arasında farklılıklar olduğu ancak bu durumun Müslüman nüfusunun kesretini değiştirecek oranda olmadığı görülmektedir.

Monahan, Şirvan Kazası'nda 4 küçük Hıristiyan Köyü hariç tüm Hıristiyan köylerini ve bazı Müslüman köylerini gezmiştir.

Köy, Yerleşim Adı	Günümüzdeki Adı	Köyün etnik, dini yapısı	Hane Sayısı (1898 yılı)
Verkhanos (Werqanis)	Kasımlı Köyü	Müslüman Kürt Köyü	60 hane
Dersen (Derzin) ¹	Adakale Köyü	Müslüman Kürt Köyü	9 hane
Gıgan	İkizler Köyü	Ermeni Köyü	20 hane

36 Konsolos Monahan, Süryanilerin dış görünüşleriyle ilgili bilgi vermiş, Süryanilerin genellikle İstanbul'daki Ermenilerle karıştırıldığını, Kürtler veya dağlı Ermeniler gibi giyindiklerini, ancak Ermenilerden daha koyu tenli, daha narin bir yüze sahip olduklarını ve bölge halkının Ermeniler ile Süryanileri kolayca ayırt edebildiklerini belirtmiştir. Bkz; 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 175.

37 Bugün Siirt İlinin Balkan İlçesine bağlı Dilektepe Köyüdür.

38 Konsolos Monahan bu hesaplamayı her hanede 6 kişi olacak şekilde yapmıştır. Bkz; TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 159.

39 Konsolos Monahan, bu sayıya göçebe aşiretler olan Mahmedan, Strugan ve Demli Aşiretlerinin de dâhil olduğunu belirtmiştir. Bkz; 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 159.

40 *Bitlis Vilâyet Salnâmesi*, H. 1310 (1892), Vilâyet Matbaası, (ekler kısmı).

Minar	Minar	Müslüman Kürt&Süryani Köyü	-----
Med'us	Boylu Köyü	Müslüman Kürt Köyü	8 Hane
Kufra (Küfre)	Küfre Mahallesi	Müslüman Kürt & Süryani&Ermeni Köyü	33 Müslüman, 13 Süryani, 4 Ermeni olmak üzere toplam 50 hane
Direk ²	Söbetaş Mezrası(?)	Ermeni Köyü	4 hane
Kormuz (Kormas)	İncekaya Köyü	Müslüman Kürt Köyü	30 hane
Nuwin (Nivîn)	Tatlıpayam Köyü	Müslüman Kürt Köyü	50 hane
Maden	Madenköy Köyü	Süryani Köyü	20 hane
Kosakh	Yolbası Köyü İncesirt Mezrası	Süryani Köyü	32 hane
Arsaras (Hérsas)	Özpinar Köyü	Müslüman Kürt Köyü	30 hane
Simkhor	Sarıdana Köyü	Süryani Köyü	50 hane
Gurena	Yolbaşı Köyü	Ermeni Köyü	20 hane
Gheli	Durankaya Köyü	Ermeni Köyü	6 hane
Birkeh	Taşlı Köyü Yatağan Mezrası	Ermeni Köyü	6 hane
Gundediesan	Suludere Köyü	Süryani Köyü	14 hane
Merj	Suluyazı Köyü	Süryani Köyü	2 hane
Nub'ain	Nallıkaya Köyü	Ermeni Köyü	7 hane (1895 yılı öncesi 40 hane)

1895 yılı olaylarıyla birlikte Şirvan'da birçok Ermeni ve bir kısım Süryani Müslüman olmuş, yaşanan *din değişiklikleri* kalıcı olmamış, din değişikliği yapan köylülerin büyük bir kısmı 1 yıl içinde eski dinlerine geri dönmüşlerdir. Dersen, Gurena, Birkeh Köylerinde bulunan Ermeniler ile Gundediesan Köyünde ikamet eden Süryanilerin tamamı 1 yıl içinde eski dinlerine geri dönmüşlerdir. Merj Süryani Köyü ve Nub'ain Ermeni Köyü sakinlerinin bir kısmı eski dinlerine dönerken bir kesiminin de dönem itibariyle hala Müslüman kaldıkları görülmüştür. Eroun Vadisi'nde bulunan iki köy dışında, Şirvan'da hiçbir Hıristiyan sünnet edilmemiş, devlet nazarında Müslümanlıkları kabul edilmemiştir⁴¹.

41 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202.

1892 yılında Bitlis Vilayeti'nde ve komşu vilayetler olan Van, Erzurum'da *kıtlık* yaşanmıştır⁴². Şirvan'daki birçok gayrimüslim aile ve bazı Müslüman aileler, kıtlık, sınırlı iş kaynakları ve 1895 yılında yaşanan olaylar neticesinde köylerini terk etmişlerdir. Müslüman Med'us Köyü, Ermeni Direk ve Nub'ain Köyleri, Süryani Maden, Gundediesan, Merj Köyleri, Dersen Köyü bu dönem göç veren köyler arasındadır. En çok göç veren köy ise hane sayısı 40'tan 7'ye düşen Nub'ain adlı Ermeni Köyüdür. Göç eden köylülerin büyük bir kısmı Bitlis'e göç etmiş, bir kısmı pantolon üretim endüstrisinde çalışmaya başlamıştır. Gurena Ermeni Köyü de kuraklıktan oldukça etkilenmiş hane sayısında azalma olmuş, Kosakh Süryani Köyü'nden 14 aile yaşadıkları yerleri terk etmişlerdir. Kıtlık nedeniyle köylerinden ayrılan ahalinin hemen hepsi 1894 ve 1895 yıllarında elde edilen iyi hasat sonrası köylerine geri dönmüşlerdir. Konsolos Monahan, 1898 yılı için ise halkın kendisine yetecek kadar yiyeceklerinin olduğunu ancak mahsuldeki hafif bir dalgalanmanın önemli bir sıkıntıya neden olabileceğini belirtmiştir. 1895 yılında yaşanan olaylardan etkilenen köylüler için, 2 yıl süreyle *bedel-i askeriden* muaf tutulmaları yönünde padişah iradesi çıkmıştır⁴³. Konsolos Monahan, bu iradeyle ilgili "*hükümetin, cömert uygulamalarının bir başka örneği*" değerlendirmesinde bulunmuştur. İradenin hükmü bazı yerlerde hakkıyla icra edilirken bazı bölgelerde verginin tahsil edildiği, iradenin hükmünün yerine getirilmediği görülmüştür. Zira irade, Şirvan'da hakkıyla yerine getirilirken, Eruh Kazasına bağlı Deh, Kufra⁴⁴ ve Genç Sancağı'na bağlı Çapakçur ahalisinden verginin tahsil edildiği görülmüştür. Merkeze gelen şikâyetler üzerine iradeye rağmen neden tahsilat yapıldığı hususunun araştırılması istenmiştir⁴⁵. Bu olumsuz uygulamalara tezat oluşturacak şekilde iradenin hükmü dışında yani olaylardan etkilenmeyen, herhangi bir yağmaya uğramayan ve askeri muafiyet vergisinin alınması gereken bazı köylerden de verginin tahsil edilmediği görülmüştür. Olaylardan etkilenmeyen Gheli adlı Ermeni Köyünden 2 yıl süreyle askeri muafiyet vergisinin alınmaması bu duruma örnek teşkil etmiştir.

Dönem itibariyle Bitlis Vilayeti'nde uygulanan iki ayrı borç sistemi karışımına çıkmaktadır. Bunlardan biri "*mir-i balık*" diğeri ise "*selef*" sistemidir. Mir-i balık, köylülerin bölgedeki zengin Kürtlerden borç para aldığı, borçlarına karşılık topraklarını ipotek altına aldıkları bir sistemdir. Konsolos Monahan, bu sistemi kişinin borç aldığı paranın faizi olarak her yıl toprağındaki üretimin yarısını ödediği ve ödeme yapamaması durumunda da toprağını kaybettiği bir sistem olarak tanımlamıştır. Bitlis Vilayeti dâhilinde daha küçük borçlar için, "*selef sistemi*" devreye girmiştir. "*Selef*", kişinin, kış veya ilkbahar aylarında 10 kuruş ödünç verdiği paraya karşılık takip eden sonbaharda bir kuzu aldığı bir sistemdir. Selef sisteminin hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara uygulan-

42 BOA., DH.MKT., D:2013, G:65; D:2005, G:98; D:1219, G:77; D:1306, G:16.

43 BOA., DH.TMIK.M., D:41, G:57, 2 Teşrin-i Evvel 1313/ 14 Ekim 1897.

44 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202.

45 BOA., DH.TMIK.M., D:47, G:2, 9 Şaban 1315/ 3 Ocak 1898.

mak üzere birçok çeşidi vardır. Konsolos Monahan, bu sistemin 8 yıl öncesine kadar Bitlis'te uygulanmadığını, bazı şeyhler ve diğer zengin Kürtler tarafından ortaya atılmış olabileceğini, sistemin şeyhlerin ve ileri gelen Kürtlerin elinde olduğunu, faiz oranının ise %300'den fazla olduğunu belirtmiştir. Süryani Kosakh Köyü örneğinde gördüğümüz üzere köylüler topraklarını korumak, güvenliğini sağlamak amacıyla bölgedeki zengin Kürtlerden borç para almışlardır. Borç alanların üçte biri borçlarını ödeyemediklerinden topraklarının kullanım hakkı borç veren kişiye geçmiş, borçlu olan üçte ikilik kesim ise bir liradan fazla borç için %30 faiz ödemişlerdir.

Dönem itibariyle gayrimüslim köylüler, köylerinin güvenliğini sağlamak amacıyla ücretleri mukabilinde Kürt bekçiler tutmuşlardır. Şirvan Kazasının en büyük gayrimüslim köyü olan Süryani *Simkhor Köyü*, Kürt bir bekçi tarafından korunmuş ve 1895 yılı olaylarından etkilenmemiştir. Konsolos, 1895 yılında Fatha Bey'in ilan ettiği sözde ferman üzerine, bekçinin Siirt'e gidip, Siirt Mutasarrıfından Simkhor Köyüne saldırılmasını yasaklayan bir kâğıt aldığını ve saldırganların bu kâğıda saygı göstererek köye saldırmadıklarını belirtmiştir. Süryani *Kosakh Köyü* de Hasan Ağa reisliğinde 100 Kürt tarafından 2 ay boyunca korunmuş, 1895 yılı olayları sırasında köyden çalınan sığır ve koyunlar bu kişiler tarafından geri alınmıştır. Ancak köylüler, koruma amaçlı köyde kalan Kürtlerin, mali olarak kendilerine ağır yükleri olduğunu konsolosa iletmışler, bu durumdan şikâyetçi olmuşlardır. Kürt koruması altında bulunan Ermeni *Gheli Köyü* de 1895 yılı olaylarında herhangi bir saldırıya uğramamıştır.

Genel Müfettiş Saadettin Paşa'nın anılarında, Kürt bekçileriyle ilgili;

"Van Ermeni Piskoposu Van Valisi imiş gibi aşiret beylerine resmi yazılar yazıp, oralardaki Ermenileri korumalarını, köylere de birer ikişer bekçi vermelerini ister. Bizim aşiret ağaları da koltukları kabarak yüklü bir bedel karşılığında her Ermeni Köyüne birer ikişer Kürt Bekçi verir. Bekçiler memur oldukları köyleri koruyorlarmış gibi koltuk kabartarak dolaşırlar. Bazı kere de köylüler Vali Paşa'ya gelip yalvararak köylerini beklemek üzere filan Kürt'e emir vermesini rica ederler. Vali de o Kürt'e hususi mektup yazar, bekçi olarak gönderir. Tüm bu Ermeni köylerinde bu yolla tayin edilmiş ikişer üçer Kürt Bekçi vardır. Vali dedikodudan çekindiği için Ermenilerin bu konudaki isteklerini yerine getirir. Ancak Ermeniler "Bakınız bu Kürtlerin şerrinden korkup yine kendi adamlarının yardımlarına sığınıyoruz. Altı aydır şu adamları köyümüzde besliyoruz. Çok da para verdik yalan mı söylüyoruz?" diye yaygara koparırlar. Hâlbuki bu Kürtlerin köyleri beklemesinin hiçbir faydası yoktur. Çünkü Kürtler bekçisi olan köyleri de vuruyorlar. Bekçilerin hiçbir faydası olmuyor (...). Fakat maksat, kendilerini dünyaya mazlum göstermek ve "Hristiyanları Türkler zorla İslam yapıyorlarmış" diye tüm Avrupa'nın dikkatini çekmektir⁴⁶." ifadelerine yer vermiştir.

Sosyal Yapı: Konsolos Şirvan'daki ev yapıları ile ilgili bilgi vermiş Şirvan evlerinin Bitlis evleri gibi çamur ve kereste çatılı, kaba taşlardan inşa edilmiş,

alt katlarında genellikle ahır olmak üzere iki katlı, bu nedenle vilayetin kuzey kesimlerindeki evlerden daha yüksek yapılı olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Konsolos, kazanın maarif durumuyla ilgili de bilgi vermiş kazada Hıristiyanların okuyacağı bir okulun olmadığını, Müslümanlar için ise bir kuran mektebinin olduğunu, kazanın, vilayetin Siirt Sancağı dışında kalan bölgeleriyle kıyaslandığında geri kaldığını belirtmiştir. İstisna olarak Şirvan'ın en büyük Kürt Köyü Verkhanos'ta evlerin ve köylülerin yaşam tarzlarının Hıristiyanlarınkıyla aynı olduğunu köylülerin ise oldukça iyi giyimli, iyi görünümlü olduklarını belirtmiştir.

Konsolos, kazada yetiştirilen ürün çeşitlerine de değinmiş, Şirvan'ın asmalarıyla ünlü olduğunu, kazanın her tarafında ceviz ve armut ağaçlarının, güney yarısında nar ve incir ağaçlarının yer aldığını, Eroun Vadisinin güney kısımlarında bir miktar pirinç yetiştirildiğini belirtmiştir.

Şirvan'daki Ermeni Köylüler hayvancılık, ekim-dikim işlerinin yanında dokuma, çömlekçilik gibi zanaat işleriyle, Müslümanlar ise daha çok hayvancılık ve ekim-dikim işleriyle meşgul olmuşlardır. Müslüman ve Ermeniler arasındaki iş bölümünden dolayı Ermeni göçleri sonrası Müslümanlar bu durumdan şikâyetçi olmuşlar, Ermeni komşularının geri gelmeleri yönündeki isteklerini bizzat Konsolos Monahan'a iletmışlerdir.

*Eroun Vadisi*⁴⁷: Konsolos Monahan, Eroun Vadisi'nde bulunan 11 Süryani, 2 Ermeni köyünün tamamını ve vadide bulunan 3 Kürt Köyünü ziyaret etmiştir. Konsolos vadideki köylerin 1895 Kasım ayında, Atmangli, Modeki ve Demli Kürtleri tarafından saldırıya uğradıklarını olaylar öncesinde vadide 242 ev varken bölgeye gittiğinde hane sayısının 156'ya düştüğünü belirtmiştir. Ayrıca konsolos, olaylar sırasında kaçan 18 aile haricinde tüm gayrimüslim köylülerin Müslüman olduklarını kısa bir süre sonra 1896 yılı Nisan ayında 7 haneden oluşan küçük bir köy haricindeki diğer köylerin Hıristiyanlığa geri döndüklerini belirtmiştir.

Konsolos Monahan, Eroun Vadisi'nde yer alan 3 Kürt Köyünü de ziyaret etmiştir. Bu köylülerin 1895 yılı olaylarında Hıristiyan komşularını koruduklarını belirtmiştir. Ziyaret ettiği 2 köyün toprakların büyük bir kısmının "mir-i balık" sisteminde zengin, güçlü Kürt Beylerine ipotekli olduğunu, köydeki birçok Kürdün iş bulmak için İstanbul'a gitmek istediklerini ancak hükümetin Kürtlerin vilayetten ayrılıp İstanbul'a gitmelerine izin vermeyeceğini belirtmiştir.

Konsolos raporunun Şirvan ile ilgili bölümünün sonunda 1895 yılı olaylarını değerlendirmesini yapmış, olaylar sırasında Şirvan Kazası'nda 151 erkeğin ve 18 kadının öldürüldüğünü, 10 köy ve bunlara ek olarak 15 ailenin Müslüman olduğunu, 15 aileden müteşekkil 3 köy ve 4 aile haricinde diğerlerinin

47 Bugün Siirt İlinin Şirvan Kazası'na bağlı Cevizlik Bölgesidir.

Görüş

Akademik
Bakış

255

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

eski dinlerine geri döndüklerini belirtmiştir. Konsolos Monahan, borç verme üstünlüğünün bir zamanlar Ermenilerde olduğunu 1895 yılı olaylarından sonra ise borç para verme işinin şeyhler, beyler ve ağaların ellerine geçtiğini, pek çok toprağın Ermeniler tarafından terk edildiğini ifade etmiştir. Monahan, 1895 yılı olayları sonrasında, özellikle bölgeyi gezdiği tarih olan 1898 yılında vilayet genelinde büyük bir sükûnetin hâkim olduğunu, Hıristiyanların ibadetlerini yaparken tamamen özgür olduklarını, Müslüman olarak kalan Ermenilerin de kendi istekleri veya kendi çıkarları doğrultusunda din değişikliği yapmadıklarını, herhangi bir zorlamaya maruz kalmadıklarını belirtmiştir⁴⁸.

Eruh Kazası

Konsolos Monahan, Eruh Kazası'nda yaptığı geziyi anlatmadan önce kaza ile ilgili resmi nüfus rakamlarına yer vermiştir. Bu istatistiğe göre kaza da 14.489 Müslüman, 2,264 Hristiyan, 1,668'i Ermeni, geri kalanı ise diğer gayrimüslimler teşkil etmiştir⁴⁹. Monahan'ın yararlandığı anlaşılan 1310 (1892) yılı Bitlis Vilayet Salnâmesine bakıldığında 2,264 gayrimüslimin 50'sinin Yezidi, 449'unun Keldani, 147 Süryani ve geri kalan 1.668 kişinin Ermeni olduğu görülmektedir⁵⁰. Konsolos Monahan, Eruh Kazası ile ilgili Osmanlı Devleti resmi rakamları dışında herhangi bir nüfus verisi paylaşmamıştır.

Monahan, Eruh Kazası dâhilinde kaza merkezi Deh ile Boshi ve Haleila Köylerini gezmiştir. Konsolos Monahan, Deh'in⁵¹ merkezinde yalnızca Ermenilerin yaşadığını, 260 ailenin ikamet ettiğini ve yaklaşık 1.560 Ermeni'nin bulunduğunu belirtmiştir⁵². 1895 yılındaki olaylarda Deh'in merkezi ile 3 Ermeni köyünün yağmalandığını Deh'te yer alan Keldani Köylerinin ise 1895 yılı olaylarından etkilenmediğini, bölgeye gittiği 1898 tarihi itibarıyla Dehlilerin özgürce dini vecibelerini yerine getirebildiklerini belirtmiştir. Boshi (Buşi)⁵³, 120 evden oluşan bir Kürt Köyüdür. Konsolos Monahan, yanlarında bulunan iki jandarma nedeniyle köy halkından bilgi alamadığını, köylülerin kendisine bilgi vermekten çekindiklerini belirtmiştir. Konsolos Monahan'ın gezmiş olduğu Haleila⁵⁴, 20 haneden oluşan bir Kürt Köyüdür. Konsolos, köylülerin oldukça iyi giyimli ve iyi görümlü olduklarını ve köyde Arapça gramer öğretilen küçük bir mektebin bulunduğunu belirtmiştir.

Eruh Kazası'nda göçebe aşiretlerin göçleri sırasında yerleşik aşiretlerin bulunduğu köylerden geçmek zorunda kalmaları önemli bir sorun teşkil etmiştir. Zira bu hususta Deh'li Hıristiyanların şikâyetlerine yer veren Monahan, hal-

48 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155-202.

49 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 185.

50 *Bitlis Vilayet Salnâmesi*, H. 1310 (1892), Vilayet Matbaası, (ekler kısmı).

51 Bugün Siirt İlinin Eruh Kaza merkezidir.

52 Her aileyi 6 kişi olacak şekilde kabul etmiş, hesaplamalarını bu bilgi doğrultusunda yapmıştır.

53 Siirt Merkezde yer alan Meydandare Köyüdür.

54 Siirt Merkezde yer alan Sağırsu Köyüdür.

kın güneyden gelen büyük bir kısmı Van'a geçen Miranlı Aşireti'nden şikâyetçi olduklarını, aşiretin son 3 yıldır topraklarından geçerken mahsullere çok zarar verdiklerini belirtmiştir. 2 yıldır göç sırasında aşirete askeri bir tabur eşlik etmişse de iddialara göre bu askerler, yalnızca Miranlılar ile Miranlıların Kürt düşmanları arasında çatışma çıkmasına engel olmuşlardır.

Siirt Kazası

Konsolos Monahan, Siirt Kazası dâhilinde Sadık, Batrant ve Tilo Köyle-rini gezmiştir⁵⁵. Sadık⁵⁶, yaklaşık 30 haneden oluşan Süryanice konuşan Keldani Köyü'dür. Köy, 1895 yılı olaylarında herhangi bir saldırıya, yağmaya uğramamıştır. Konsolos, köyün 30 lira karşılığında bir Kürt ağası ve onun 50 adamı tarafından iki ay süreyle korunduğunu, ayrıca köyün müreffeh, insanların hal-lerinden memnun olduklarını belirtmiştir. Konsolosun gezmiş olduğu Batrant (Hetrend)⁵⁷, yaklaşık 20 haneden müteşekkil Tillo Şeyhine ait bir Kürt Köyü, Tilo (Tillo/Aydınlar)⁵⁸, 700 haneden oluşan bir Müslüman Köyüdür⁵⁹. Konsolos Tillo'nun diğer yerlerle kıyaslandığında oldukça temiz ve ferah bir yer olduğunu belirtmiştir. Konsolos Tillo'da ikamet eden şeyh ailesinden bahsetmiş, Tillo Şeyhinin, 200 yıldır Tillo'da bulunan ünlü bir şeyh ailesinin temsilcisi olduğunu, Tillo Medresesinin, her biri cam pencereleli 100 odadan oluştuğunu ve mükemmel bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir.

2.2. Konsolos Monahan'ın Muş Sancağı Gezisi

Konsolos Monahan, Siirt Sancağı gezisinin ardından 1898 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Muş Sancağına bağlı Muş Ovası, Varto, Bulanık ve Malazgirt Kazalarını gezmiştir. 12 gün süren gezinin ardından 9 sayfalık bir rapor kaleme almıştır⁶⁰. Konsolos raporunun başında Muş Sancağı'nda uygulanmakta olan ıslahatlara değinmiştir⁶¹. Muş Sancağı'nda 70 Hıristiyan jandarmanın görev yaptığını, Müslüman jandarmalarla kıyaslandığında maaşlarının tamamını aldıklarını, yine ıslahatlar kapsamında vergi toplamak için tahsildarların görevlendirildiğini belirtmiştir. Monahan, Siirt Sancağı'nda görülen "mir-i balık" ve "selef" borç sisteminin, Muş Ovasında da uygulandığını belirtmiştir.

55 Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı'nda yaptığı gezinin güzergâhını gösteren harita için bkz; Ek 2.

56 Bugün Siirt Merkezine bağlı Koçlu Köyü'dür.

57 Bugün Siirt İlının Tillo İlçesine bağlı Hatrant Köyü'dür.

58 Bugün Siirt İlının Tillo (Aydınlar) İlçesi merkezidir.

59 Konsolos raporunda diğer köy ve köylülere etnik yapılarına göre ayırırken, Tillo Köyü'nde ise böyle bir ayırma gitmemiş Tillo'yu Müslüman köyü olarak tanımlamıştır. Bkz; TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 194.

60 TNA., F.O. 195/2021, No.20, 13 Ekim 1898, s. 221-227; TNA., F.O. 424/197, No. 67/2, 13 Ekim 1898, s. 59-60. Konsolos Monahan'ın Muş Sancağı gezine dair hazırlamış olduğu rapor ile ilgili örnek belge için bkz; Ek 3.

61 "Vilâyât-ı Sitte Islahatı" kapsamında Bitlis Vilayeti'nde yapılan ıslahat çalışmaları için bkz; Emel Demir Görür, *Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, Gazi Ü. SBE., Ankara 2018 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 335-352.

Gazi

Akademik
Bakış

257

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Konsolos Monahan, çoğunluğu Müslüman olan Varto Kazası ile ilgili kazada bir tanesi büyük olmak üzere 4 Hıristiyan Köyü bulunduğunu, kaza merkezi Gümgüm'de de 240 haneden yalnızca 40 hanesinin Hıristiyanlara ait olduğunu belirtmiştir. Monahan, kazadaki Hıristiyanlarının Hamidiye Kaymakamı Mehmet Bey'in koruması altında olduklarını ve kaza dâhilinde şikâyet edilebilecek herhangi bir olumsuz durumun olmadığını raporunda kaleme almıştır.

Monahan, Bulanık Kazası dâhilinde 50 haneden oluşan Cibran Aşireti'ne ait Kotanlı'yı ziyaret etmiştir. Konsolos, Kotanlı Kürtlerinin Hamidiye Alaylarına dâhil olmadıklarını ancak bu sisteme dâhil olmayı reddettikleri için pişmanlık duyduklarını belirtmiştir. Konsolos, Bulanık Kazası'nda yaşanan birkaç hırsızlık olayı haricinde herhangi bir kötü hadisenin vuku bulmadığını, ancak yaşanan hırsızlık olaylarının özellikle son 10 yıldır kontrol altına alınamadığını, çok zengin olan kazanın fakirleştiğini, göçler yaşandığını ve ekim yapılan toprakların boş kaldığını belirtmiştir.

Konsolos Monahan'ın Muş Sancağı'nda uğradığı müreffeh ve verimli bir yer olan Malazgirt Kazası'nda çok az sayıda köy Kürt koruması altında yer almış ve 1898 yıl itibariyle kazada Ermeni-Kürt çatışması çok fazla yaşanmamıştır⁶². Konsolos, Malazgirt Kaymakamı İbrahim Paşa'nın 1898 yılı Temmuz ayı itibariyle kazada bulunan Hamidiyeleri⁶³ düzen içinde tuttuğunu, kaymakamın özellikle yaz aylarında çalınan sığır ve koyunları geri almaya çalıştığını, çoğu koyun olmak üzere çalınan 300 hayvanı geri aldığını belirtmiştir. Konsolos, Ahlat Kazası ile ilgili Hristiyan Köylülerin topraklarını işlemek için öküze ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Ayrıca konsolos, Ahlat Kazası'nda mahsulün az olması nedeniyle Ermenilerin Rusya'ya göç edebileceğini ve bu durumun genel karışıklığa, ciddi sorunlara sebebiyet verebileceğini ileri sürmüştür.

Konsolos, Varto ve Malazgirt, Muş Ovası ve Ahlat'ta yapılan hırsızlıklar dışında herhangi bir Ermeni sorununun olmadığını⁶⁴, Muş Sancağı'nda sorun çıkaran göçebe Bekiranlı Kürtlerin de askeri güç kullanılarak sancak dışına çıkarıldığını bu şekilde sorunun çözüme kavuşturulduğunu belirtmiştir⁶⁵.

3. Konsolos Monahan'ın Raporlarında Ermeni Çeteciler

1898 yılı Haziran ayında, Bitlis Vilayeti'nde kol gezen Ermeni çetecilerin yakalanması ve cephanelerin tespit edilmesi için Teğmen Ali Bey görevlendirilmiş-

62 TNA., F.O. 195/2021, No.20, 13 Ekim 1898, s. 221-227; TNA., F.O. 424/197, No. 67/2, 13 Ekim 1898, s. 59-60.

63 Malazgirt Kazası'nda Hasenanlı Aşireti'nden 5 Hamidiye Süvari Alayı teşkil edilmiştir. Bkz; BOA., Y.MTV., D:80, G: 10, Belge no (lef):2, 27 Haziran 1893.

64 TNA., F.O. 195/2021, No. 20, 13 Ekim 1898, s. 221-227; TNA., F.O. 424/197, No. 67/2, 13 Ekim 1898, s. 59-60.

65 TNA., F.O. 424/189, No. 21/1, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir P. Currie'ye, 15 Eylül 1896, s. 22-23; TNA., F.O. 195/1944, No. 53, Yardımcı Konsolos Monahan'dan Sir. P. Currie'ye, 5 Ekim 1896, s. 557-562.

tir. Ali Bey reisliğinde 8 jandarma, 40 asker ve çevreden katılan pek çok Kürt ile birlikte Ermeni çetecilerin ve teçhizatlarının gizlendiği tahmin edilen Surp Aghperig (Vantir) Manastırında arama yapılmıştır. Arama sırasında rahiplerin dövüldüğü, manastıra ait bazı eşyalarının ve koyunların çalındığı, bu esnada mahsullerin mahvolduğu iddia edilmiştir. Olayın ardından Bitlis Piskoposu, valiliğe şikâyetinde bulunmuş, şikâyet üzerine, manastırın korunması için jandarma görevlendirilmiştir⁶⁶.

Konsolos Monahan, Ermeni çetecilerle⁶⁷ ilgili olarak Bitlis Vilayeti'nin bazı kaza ve köylerinde özellikle de Ahlat Kazasında yerli Ermenilerden oluşan "*Mishagistler*" adı verilen kişilerin bulunduğunu, bu kişilerin görevlerinin ise Tiftis'teki Ermeni Gazetesi'ne⁶⁸ bilgi sağlamak olduğunu, Mishagistlerin bazılarında Rus parası ve Rus tabancaların bulunduğunu belirtmiştir⁶⁹. Mishagistlerin Rusya menşei ürünleriye sahip olması, üzerlerinde Rus parası taşımaları bu grubun Ruslar tarafından desteklendiğine kanıt olarak gösterilebilir.

Ermeni çetecilerin arama faaliyeti devam ederken önemli bir çete olan Sirop'un çetesine dâhil 5 kişinin Tatvan'da bir evde bulunduğu haberi alınmıştır. Haber üzerine Alay Beyi ve Teğmen Ali Bey komutasında 12 jandarma Tatvan'a gitmişlerdir. Bahsi geçen çeteciler; Simon, Alexan, Pare, Parsegh, Nadir adlı şahıslardır⁷⁰. Jandarmanın Tatvan'a ulaşmasıyla birlikte çatışma çıkmış, çatışmanın başlangıcında Nadir adlı çeteci kaçmış, Simon öldürülmüştür. Evde kalan 3 çeteci ise bir gece boyunca jandarmalarla çatışmıştır. Çatışmada bir jandarma öldürülmüş, bir jandarma ve bir Kürt yaralanmış, çatışma sırasında Tatvan'lı yaşlı bir Hıristiyan çetecilerin açtığı ateş sonrası ölmüştür. Çatışma başladıktan bir gün sonra 25 Temmuz 1898'de çatışma bitmiş ve çetecilerin ölü bedenleri ele geçirilmiştir. Konsolos Monahan ile İngiltere'nin Van Vilayeti Yardımcı Konsolosu Yüzbaşı Elliot, olay sonrası bölgeye giderek durumu tetkik etmişlerdir. Monahan, Alay Beyi ve Ali Bey komutasındaki jandarmaların cesur

66 TNA., F.O. 424/197, No. 41, 29 Ağustos 1898, s. 29; No. 41/1; 2 Ağustos 1898, s. 30; TNA., F.O. 195/2021, Şifreli Telgraf No. 56, 2 Ağustos 1898, s. 108; TNA., F.O. 195/2021, Şifreli Telgraf No. 13, 2 Ağustos 1898, s. 131.

67 Konsolos Monahan, gönderi ve raporlarında "revolutionary/ devrimci" ifadesine yer vermiştir.
68 Bahsi geçen gazete Tiflis'te neşredilen Meşak Gazetesidir. Bkz; BOA., Y.A.HUS., D:270, G:20, Belge no (lef):1, 3 Şaban 1310/20 Şubat 1893; BOA., DH.MKT., D:229, G:50, Belge no (lef):2, 19 Şevval 1311/25 Nisan 1894.

69 TNA., F.O. 424/191, No. 200/1, Fahri Konsolos Monahan'dan Sir P. Currie'ye, 6 Şubat 1897, s. 172-174.

70 Genç bir erkek olan Simon, 2 yıl önce hükümetin kendisinden şüphelenmesi üzerine hapse girmek için şehirden kaçmış, Sirop'un çetesine katılmıştır ve Polis Şefi Hilmi Bey'in öldürülmesi olayında yer almıştır. Simon'un eniştesi olan Alexan, Simon gibi aynı olaydan ötürü hapse girmek için şehirden kaçmış, Sirop'un çetesine katılmıştır. Tatvanlı olan Pare, 26 Nisan 1898'de Bitlis Hapishanesi'nden kaçmış ve Sirop'un çetesine katılmıştır. Diğer çeteciler ise Muş Ovasında Haskeui'den Parsegh ile Van Vilayeti'nden Elmalı'dan Nadir adlı şahıslardır. Bkz; TNA., F.O. 424/197, No. 41/1; 2 Ağustos 1898, s. 30; TNA., F.O. 195/2021, Şifreli Telgraf No. 13, 2 Ağustos 1898, s. 131-135.

ve hatasız hareket ettiklerini, Tatvan halkından da bu kişiler hakkında olumsuz bir şey duymadığını belirtmiştir. Ayrıca konsolos, ele geçirilen çetecilere ait 4 tüfeği incelemiş, tüfeklerin Rus askeri düzeneğine sahip olduğunu, tüfeğin birinde Rus Alfabesi ile yazılmış “*Nikol*” ismi, 1892 tarihi, bir bayrak ile namlu-sunda Ermeni alfabesiyle damgalanmış iki harf olduğunu belirtmiştir⁷¹.

Konsolos Monahan, 1895 yılı olayları öncesinde Bitlis Vilayeti’nde yaşıyan Müslüman ve gayrimüslimlerin dostane ilişkiler kurduklarını ve iki grup arasında herhangi bir husumet olmadığını belirtmiştir⁷². Osmanlı kaynaklarına göre de bakıldığında da Ermeni komitacıların bölgedeki faaliyetlerinden önce, vilayet dâhilindeki Ermenilerle Kürtlerin genellikle barış içinde yaşadıkları ve Ermeni nüfusun büyük bir kısmının kendi aralarında bile Kürtçe konuşacak kadar Kürtlerle kaynaştığı bir bölge olduğu görülmektedir⁷³. Çetecilerin bölgedeki faaliyetleri sonrasında Müslüman ve gayrimüslim halk arasındaki gerginlik hat safhaya çıkmış ve olaylar birbiri ardına patlak vermiştir.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid döneminde bir taraftan Balkanlarda milliyetçi karakterli isyanlarla uğraşılırken diğer taraftan da Anadolu’da yaşanan asayiş sorunlarının üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Anadolu’da yaşanan olaylar daha ziyade Ermeni-Müslüman çatışması şeklinde cereyan etmiş, özelde ise en şiddetli ve uzun soluklu çatışmalar bölgenin demografik yapısı, sınırda yer alan konumu nedeniyle doğu vilayetlerinde yaşanmıştır. Hırsızlık ve yağma olayları, eşkıyalık ve adam öldürme doğu vilayetlerinin ve dolayısıyla Bitlis’in de bu dönemde yaşadığı genel sorunlar olmuştur.

Çalışmamız dâhilinde ele aldığımız 1896-1898 yılları İngiltere’nin Bitlis Vilayeti Konsolosluğuna ait rapor ve yazışmalarda Ermeni-Müslüman çatışması, yağma-saldırı olayları, asayiş problemleri, din değiştirme hadiseleri, vergi meselesi, iktisadi durum, bölgede yapılan ıslahatlar belli başlı konu başlıklarını teşkil etmiştir. Özellikle vuku bulan göçler, yaşanan kıtlık olayları bölgenin içtimai, iktisadi yapısında önemli değişimler meydana getirmiştir. 1898 yılı itibarıyla ise kıtlık sebebiyle göç eden ahali iyi hasat neticesinde topraklarına geri dönmüş, halkın dinlerini özgürce yaşayabildikleri ve bölgede sükûnetin sağlandığı bir ortam oluşmuştur.

İngiliz Konsolos James Henry Monahan, Bitlis Vilayeti’ndeki görev süresince vilayetteki üst rütbeli kişilerle sürekli temas kurmuş, gördüğü problemlerin çözümü için bu makamlarla sürekli iletişim halinde olmuştur. Bu min-

71 TNA., F.O. 424/197, No. 41, 29 Ağustos 1898, s. 29; No. 41/1; 2 Ağustos 1898, s. 30; TNA., F.O. 195/2021, Şifreli Telgraf No. 13, 2 Ağustos 1898, s. 131-135.

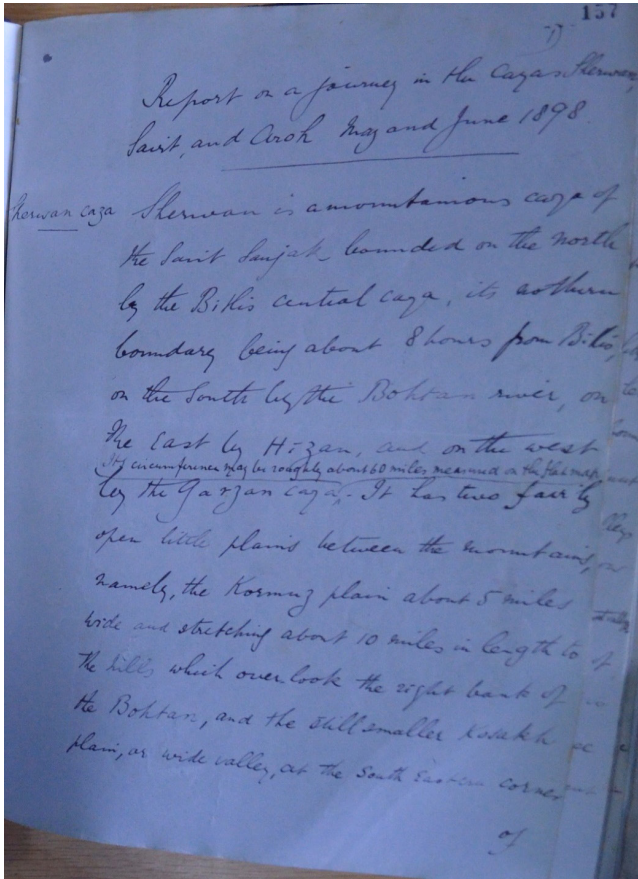
72 TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 159.

73 Nihat Karademir, *Korku ve Umud II. Abdülhamid Dönemi Kürt-Ermeni İlişkileri*, Çıra Yayınları, İstanbul 2015, s. 315.

valde Monahan, gerek Bitlis Valisi gerekse de bölgeye gelen önemli yetkililer ile yaptığı görüşmelerde vilayet dâhilinde vuku bulan hırsızlık olayları, göçebe Kürtlerin geçişinden kaynaklı problemlere, bölgedeki Müslüman-Ermeni çatışmasına ve ıslahat meselesine odaklanmış, sorunların halli, gerekli düzenlemelerin icrası noktasında yetkilileri sıkıştırmaya çalışmıştır. Bilhassa Konsolos Monahan özelinde de tespit ettiğimiz üzere İngiliz Konsoloslarının özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında görev bölgelerinde derinlemesine inceleme yapıp, var olan eksiklikleri tespit etmek ve bunu siyasi bir koz unsuru olarak kullanmak temel prensiplerinden bir haline gelmiştir.

Ekler

Ek 1. Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı ile İlgili Hazırlamış Olduğu Raporundan Örnek Belge

Kaynak: TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 155; 157.

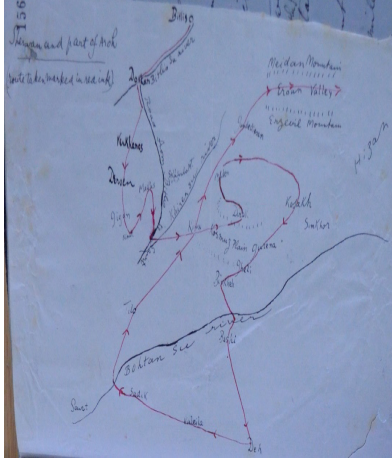
Görsel

Akademik
Bakış

261

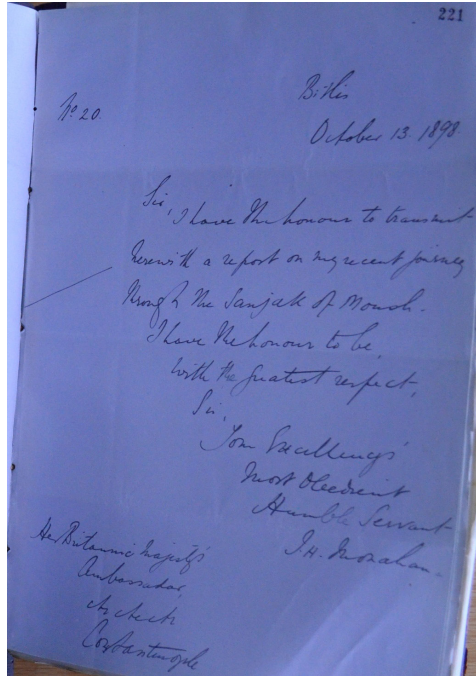
Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Ek 2. Konsolos Monahan'ın Siirt Sancağı'nda yaptığı gezinin güzergâhını gösteren harita

Kaynak: TNA., F.O. 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 156.

Ek 3. Konsolos Monahan'ın Muş Sancağı ile İlgili Hazırlamış Olduğu Raporundan Örnek Belge

Görsel

Kaynak: TNA., F.O. 195/2021, No.20, 13 Ekim 1898, s. 221;223.

Kaynaklar

Arşivler

Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., DH.MKT, 2013/65

BOA., DH.MKT, 2005/98

BOA., DH.MKT, 1219/77

BOA., DH.MKT, 1306/16

BOA., DH.MKT, 229/50

BOA., DH.TMIK.M., 41/57

BOA., DH.TMIK.M., 47/2

BOA., Y.A.HUS., 270/20

BOA., Y.MTV., 80/10

İngiliz Milli Arşivleri (TNA)

Foreign Office (F.O)

78/4741, 6 Aralık 1896.

195/1892, No. 157; No. 8.

195/ 1944, No. 50; No. 53; No. 54.

195/1981, 14 Mayıs 1897; 16 Mayıs 1897.

195/2021, No. 2; No. 3; No. 7; No. 17; No.18; No.20; Şifreli Telgraf No. 13; Şifreli Telgraf No. 56; 29 Eylül 1898; 14 Ekim 1898.

424/189, No. 21/1.

424/191, No. 200/1.

424/197, No. 67/2; No. 41; No. 41/1.

881/7294, No. 58/1.

Salnâme

Bitlis Vilayet Salnâmesi, H. 1310 (1892), Vilayet Matbaası.

Gazete

The Edinburgh Gazette, 18 June 1895, Issue 10684.

The Edinburgh Gazette, 8 September 1896, Issue 10812.

The Edinburgh Gazette, 17 May 1904, Issue 11620.

The Edinburgh Gazette, 28 March 1911, Issue 12341.

The Edinburgh Gazette, 5 January 1915, Issue 12758.

The London Gazette, 4 September 1896, Issue: 26774.

The London Gazette, 13 May 1904, Issue: 27676.

Gazi

Akademik
Bakış

263

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

The London Gazette, 24 March 1911, Issue: 28479.

The London Gazette, 1 January 1915, Issue: 29026.

Kitaplar

CUÏNET, Vital, *La Turquie D'asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'asie-Mineure*, C. II, Ernest Leroux Éditeur, Paris 1891.

PLATT, D.C.M., *The Cinderella Service British Consuls Since 1825*, Longman, Edinburgh 1971,

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1896, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Sixty-ninth Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1897, Edited by Edward Hertslet, K.C.B. and Edward Cecil Hertslet ESQ., Seventieth Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1898, Edited by Edward Hertslet, K.C.B., Seventy-first Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1905, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Seventy-eighth Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1907, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eightieth Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1908, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-First Publication, London.

The Foreign Office List: Forming a Complete Diplomatic and Consular Handbook for 1913, Edited by Godfrey E. P. Hertslet, Eighty-Seven Publication, London.

ÖNAL, Sami, *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2004.

KARADEMİR, Nihat, *Korku ve Umut, II. Abdülhamid Dönemi Kürt-Ermeni İlişkileri*, Çıra Yayınları, İstanbul 2015.

ŞAŞMAZ, Musa, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Kitap Bölümü

DEMİR GÖRÜR, Emel, "İngiltere'nin Bitlis Yardımcı Konsolosluğu: Francis Edward Crow Dönemi", *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis* (Ed. Prof. Dr. Mehmet İnbaşı, Prof. Dr. Mehmet Demirtaş), C. 1, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara 2019.

Makale

KOCABAŞOĞLU, Uygur, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 179-187.

Tez

DEMİR GÖRÜR, Emel, "Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)", Gazi Ü.SBE., Ankara 2018 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Extended Abstract

The Consulate of the Bitlis Province of Britain was opened at the level of the Vice-Consul attached to the province of Erzurum in 1895. Charles Seymour Hampson was appointed as the first consul of the province. After Hampson, James Henry Monahan was appointed British Vice-Consul of the province of Bitlis. Monahan took over the responsibility of the Bitlis Consulate in 1896 and held this post until 1898.

During his tenure, James Henry Monahan kept consular books containing important political, social, economic and cultural information about the province. When these books were examined, it was seen that some events were emphasized more. The Armenian-Muslim conflict, the looting-attack events, the conversion of religion events, the tax issue, the economic situation, and the regulations implemented within the province within the context of the reformation of six eastern provinces were the main topics. The report prepared by Monahan after her trips to Sherwan, Sairt, Aroh, Moush, Varto, Bulanik and Malazgirt are very important in terms of providing detailed information about the region. After the trip, Consul Monahan prepared 90-page report with a map showing the itinerary. In the report, the consul gave detailed information about the geographical characteristics of the places he visited, population structure, tax allocation, looting and attacks. The Consul Monahan visited the Moush Plain, Varto, Bulanik and Malazgirt Cazas in the province of Moush in August and September of 1898 after his visit to the province of Siirt. After 12-day trip, the consul wrote 9-page report with detailed information about the region. The events of 1895 were the main subject of James Henry Monahan's reports after his trips to various parts of Bitlis province. In addition, the Consul Monahan mentioned in his reports the issues of miribalik and selef systems applied in Bitlis province. Some Armenians and Muslims who could not pay their debts due to miribalik and selef systems lost their land.

Because the famines, the events that occurred in 1895, the short-term religious changes and the migrations that occurred brought about social and economic changes in the structure of the region and deeply affected the people of the region. However, in 1898, the people who migrated due to famine returned to their lands as a result of good harvest, and an environment in which the people freely fulfilled their religions and provided peace in the region. During his tenure in Bitlis province, Consul Monahan kept in constant contact with the high-ranking persons in the province and kept in constant contact with these authorities in order to solve the problems he saw.

Gazi

Akademik
Bakış

265

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

During his meetings with the governor of Bitlis and the important officials who came to the region, Monahan focused on the theft incidents that occurred in the province, the problems arising from the transition of the nomadic Kurds, the issues of the Muslim-Armenian conflict in the region and the issue of reformation. The British Consuls conducted in-depth investigations and identified deficiencies, particularly in the second half of the 19th century, and used these deficiencies as a political trump element.

(Footnotes)

- 1 Konsolos Monahan, Dersen'in görüş alanında bulunan iki ayrı bölgede konuşlanan ve Dersen olarak adlandırılan Kürtlerden müteşekkil her biri 9/10 haneden oluşan iki ayrı mezranın olduğunu belirtmiştir. Bkz; 195/2021, No. 17, 20 Ağustos 1898, s. 161-162.
- 2 Konsolos Direk'in yakınlarında bulunan Hindik Köyünü de raporunda zikretmiş ancak köyü ziyaret etmemiştir.

Gazi

Akademik
Bakış

266

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri: Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği

Ottoman Pilgrim-Stations in the 17th Century: The Sample of Tuhfetü'l-Huccâc as the Booklet of Hajj Ali Beg, Chamberlain of Clerk of the Daybooks İbrahim Effendi

Şerife EROĞLU MEMİŞ*

Öz

İslam inancına göre hür, akıl sağlığı yerinde ve bâliğ her Müslümanın, sağlık ve imkânı olduğu takdirde, ömründe en az bir kere hac yapmakla mükellef kılınması temel esasından hareketle, çeşitli bölgelerde yaşayan Müslümanlar hac ayı olan Kamerî Zilhicce ayının ilk yarısında Mekke'de bulunmak üzere, yaşadıkları yerin Mekke'ye olan uzaklıklarına göre günlerce önceden kalabalık kervanlar halinde Mekke ve Medine'nin yolunu tutarlardı. Anadolu Müslümanları için ideal hac yolu Suriye kervan yolu idi. Şam-Amman-Karak-Ma'an-Tebuk-Medain-Salih-el-'Ulâ ve Medine hattından oluşan bu yol tarihi çok eskilere dayanan ve Hicaz'ı Suriye'ye, dolayısıyla Anadolu ve Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir kervan yoluydu ve batı yönünde Adana-Konya-Akşehir ve İznik üzerinden İstanbul ve Balkanlara bağlanırdı. Anadolu'yu kuzeyden güneye ve doğudan batıya bağlayan bu ana yollar ve bunlara bağlı diğer tali yollardan gelen hacı adayları Şam'da birleşerek burada oluşturulan hac kervanı ile Hicaz'a gitmek üzere yola çıkarlardı.

Çalışma, Üsküdar'dan Şam'a ve oradan da Medine ve Mekke'ye varıncaya kadar yol üzerinde bulunan menziller, şehirler ve ziyaretgâhların özellikleri ile haccın şartları ve hacda yerine getirilmesi gereken vazifeleri konu edinen Tuhfetü'l-Huccâc adlı risâleyi incelemeyi amaçlamaktadır. Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey tarafından telif edilen risâlede haccın mahalleri ve şartları anlatılmış ve hacca niyet eden Müslümanlara toplu bir fihrist, rehber sunulmak istenmiştir. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle eserin müellifi kısaca tanıtılacaktır. İkinci bölümde, eserin konusu ve bölümleri, dil ve yazılış özellikleri, kaleme alınış gerekçeleri ile içeriği bakımından incelenecektir. Üçüncü bölümde ise, benzer çalışmalarla karşılaştırılarak Hacı Ali Bey'in eserinin farklı olarak dönemine dair söyledikleri tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: hac, hac yolu, seyahatnâme, 17.yüzyıl, Osmanlı Tarihi.

Abstract

According to the Islamic belief, Muslims living in various regions, based on the principle of making every Muslim who is free, mentally healthy and entitled to make a pilgrimage at least once in their lifetime, have to live in Mecca in the first half of the month of Zilhicce. According to their distance from Mecca, they used to make their way to Mecca and Medina in crowded caravans days ago. The most

Makale Geliş Tarihi: 29.05.2019. Makale Kabul Tarihi: 21.04.2020

* Dr., Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; serife_eroglu@yahoo.com; ORCID İD: 0000-0003-2880-8602.

Görüş

Akademik
Bakış

267

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

ideal pilgrimage route for Anatolian Muslims was the Syrian caravan route. This road, consisting of Damascus-Amman-Karak-Ma'an-Tebuk-Medain Salih-al-'Ulâ and Medina line, was an important caravan route that dates back to ancient times and connects Hejaz to Syria, and therefore to Anatolia and Mesopotamia. It was connected to Istanbul and the Balkans through Adana-Konya-Akşehir and Iznik in the west direction. Pilgrim candidates coming from these main roads and other secondary roads connecting Anatolia from north to south and east to west would join in Damascus and set out to go to Hejaz with the pilgrimage caravan created there.

The study aims to examine the book of *Tuhfetu'l-Huccâc* which is a pilgrimage guide that deals with the characteristics of places of accommodation, cities and places of visit along the road from Uskudar to Damascus and from Mecca and Medina, as well as the conditions of the pilgrimage and the duties to be fulfilled in pilgrimage. *Hajj Ali Beg* described the places and conditions of the pilgrimage and asked to present a collective index and guide to the Muslims who intend to pilgrimage. In this context, the study consists of three parts. First of all, the author of the work will be briefly introduced. In the second part, the subject and parts of the work will be examined in terms of language and spelling features, the reasons for their writing and their content. In the third section, by comparing with similar studies, it will be tried to analyze what *Hajj Ali Beg* said different about the period of his work.

Key words: pilgrimage, pilgrimage route, pilgrimage guides, 17th century, Ottoman history.

Giriş

"*Ammâ ba'du bu fakîr-i kesîri t-taksîr Hacı Ali Bey eş-şehîr bi-Kethüdü-yı Rûznâmçe-i İb-rahim Efendi delâlet-i lütf-ı Hakk ve da'vet-i Kâdir-i mutlak ile Hicretin bin elli yedinci yılında kara yolundan 'azm-i Beytullah idüüb tavâf-ı Mekke-i Mükerrerme ve kesb-i safâ ve merâsim-i hacı edâ idüüb bi-Hamdüllillahi Te'âlâ ve'l-minnet bu sa'âdete nâil ve menzil-i maksûda nâil olduğunda hâtîrîma bu lâyihi oldu ki Üskidar'dan Diyâr-ı Şam'a ve andan Medîne-i Münevver'e ve Beytü'l-Haram'a varınca vâki' olan menâzil ve merâhikin ekserini ba'zı asâr-ı 'acîbeleri ile tahrîr ve ba'zı menzilin evsâfını ve ziyâretgâhlarını takrîr idüüb huccâc-ı Müslimîn nice konup göçerler ve hudûd-ı Ka'betullah göründüğü yerden ol-menzil-i mübâreke erişince ehl-i İslâm ne mertebe-i şevkâ gelürler ve ehl-i Medîne ve Ka'be huccâc-ı Müslimîni nice istikbâl iderler ve Ka'be-i Mükerrermenin tavâfi ve sa'yi ve ziyâreti ve 'Arafat ve Müzdelife ve Mina'da olan şurût nice yerine gelür ber-vech-i icmâl ve müfîd ve muhtasar tâlib olan âşıklara beyân ve 'ayân eyleyem ve bu risâlenin ismi *Tuhfetu'l-Huccâc* ola tâ ki hacc-ı şerîfe niyet idüüb giden Müslümanlara bir fihrist-i icmâl olub âna göre tedârik ve takay-yüdüleri ola. Ve bu nakil olunan ahvâl ve âsârı yollardan müşâhede itdikçe bu fakîri dahî du'â-yı hayr ile yâd idüüb ziyâretgâhlarda fatihâ-i şerîf okudukça sevabından hissedâr eyleyeler."*

Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdası olarak bilinen Hacı Ali Bey tarafından telif edilen risâlenin yukarıda yer verilen kısmında müellif; H. 1057/M. 1647-1648 yılında kara yolu ile hac farızasını eda etmek üzere Mekke'de bulunan Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra İstanbul'a döndüğünde eserini yazmaya karar verdiğini belirtmiştir. Üsküdar'dan Şam'a ve oradan da Medine ve Mekke'ye varıncaya kadar yol üzerinde bulunan şehirler, menziller ve bazı hayrette bırakan eserler ile Müslüman hacıların konakladığı bazı konak ve ziyâretgâhların özelliklerini yazmak sureti ile hacıların hac ibadeti süresince ne şekilde konaklayarak yollarına devam ettiklerini anlatmıştır. Haccın mahallerini ve şartla-

rını anlattığı risâlenin adının *Tuhfetü'l-Huccâc* olduğunu ve eserini hacca niyet eden Müslümanlara toplu bir fihrist, rehber olması amacıyla kaleme aldığını ve nakledilen bu haller ve eserler görüldüğünde kendi ruhu için de bir Fatiha okunmasını talep ettiğini bildirmiştir.¹

Bilindiği üzere hac; tarih boyunca sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bakımdan önemli etkileri olan en eski ve en temel toplumsal hareketlilik biçimlerinden birisi olmuştur.² Bu anlamda etkinliğini günümüzde de devam ettiren hacı, müellifler İslam inancının bir gereği olarak görmüş, dini bir görev olarak anlamlandırmışlardır. 22 Cemaziyelevvel 1024/ 19 Haziran 1615 tarihinde Cuma namazı sonrası kardeşleri ile birlikte hacca niyet eden Bosnalı Hacı Yusuf Livnjak eserinin başında "*Beytullah'a ulaşmak ve yüz sürmek*" gayesiyle yola koyulduklarını kaydeder.³ Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey ise; "*dîni beş rûkn-ı rekîn üstüne binâ etmek fermân idüb edâ-yı farz-ı hacca ... ol-Makâm-ı bâ ihtirâmın ziyâret ve tavâfı ile itmâm buldu*" diyerek dinin beş farzından biri olan hacın Hz. Peygamberin makamını ziyaret ve tavafıyla tamam olduğunu belirtir.⁴ Bu geleneğin en bilinen seyyahlarından Evliya Çelebi ise seyahatnâmesinde "*edâ-yı hac eylemek arzusuyla seyâhata talib ü râgıb olub*" demek suretiyle, her devirde pek çok samimi Müslümanın başlıca arzusunun hac ibadetini yerine getirmek ve bu vesileyle mukaddes mekânları yani Mekke'de Kâbe ve Medine'de Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmek olduğunu belirtmiştir. 17. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı aydını ve devlet memuru vasfını taşıyan seyyah Evliyâ Çelebi'nin içinde yaşadığı toplumun inanç ve değer dünyasının bir parçası olarak, küçük yaştan itibaren etrafındakilerin hac anlatıları, gaza ve tarihe mal olmuş şahısların hayatlarından alınma kıssaların onu gezmeye ve bu anlatılan yerleri görmeye olan isteğini artırmıştır.⁵

Öte yandan Faroqhi, hacın insanın iletişim tarihinin yani maddi ve manevi kaynak aktarımının bir parçasını oluşturduğunu belirtir.⁶ İletişimi iki aşamada değerlendiren Faroqhi, ilk aşamada, hacıların Mekke ve Medine'de

- 1 Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey, *Tuhfetü'l-Huccâc*, VGMA, Trh 1057/1647-48 No: 113, s. 82.
- 2 Hacın tarihi ve organizasyonu uzun zamandır farklı perspektiflerden incelenmiştir. Daha ayrıntılı bibliyografyaların bulunabileceği bazı giriş çalışmaları için bkz. Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, (1517-1638), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995; Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Librairie du Liban, Beirut 1982, s. 107-15; Karl Barbir, *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*, Princeton University Press, Princeton 1980, s. 108-77; Abdul-Karim Rafeq, "Damascus and the Pilgrim Caravan," in *Modernity and Culture: From the Mediterranean to the Indian Ocean*, ed. Leila Fawwaz and Christopher A. Bayly, Columbia University Press, New York 2002, s. 130-43.
- 3 Ali Rıza Özuygun ve Şefika Yapıcı, "Bosnalı Hacı Yusuf Livnjak'ın Hac Seyahatnamesi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (1), 2004, s. 45.
- 4 Hacı Ali Bey, *Tuhfetü'l-Huccâc*, s. 81.
- 5 Medine bahsine ilişkin bir inceleme için bkz. Nurettin Gemici, "Evliyâ Çelebi Medine'de", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Ağustos 2011, s. 55-67.
- 6 Faroqhi, *a.g.e.*, s. 2.

Gazi

Akademik

Bakış

269

Cilt 13

Sayı 26

Yaz 2020

kalışları süresince inançlarını pekiştirmek ve bu deneyimi diğer hacı adayları ile paylaşmak için benzersiz bir fırsat elde etmeleri itibarıyla ikinci aşamada ise en az ilki kadar önemli gördüğü hac sonrası memleketlerine dönen hacıların Haremeyn'i ziyaret etme şansına sahip olmayan komşu ve akrabalarıyla aralarındaki iletişime işaret etmiştir. Bu iki iletişim düzeyinin üçüncü bir aşamasında sonraki hacı adayları ile farklı bir iletişime aracı olarak çeşitli gerekçelerle kaleme alınan hac seyahatnameleri değerlendirilebilir. Zira hac seyahatnameleri pek çok âlim ve devlet adamlarının kütüphanelerinde yerlerini almış ve sonraki pek çok nesle ulaşabilmiştir.⁷ Aynı zamanda da kültürel dolaşıma aracılık eden bu seyahatnameler, hac farızasını yerine getiren hacılar tarafından memleketlerine döndüklerinde yerine getirdikleri kutsal yolculukta edindikleri tecrübe ve izlenimleri sonraki hacı adaylarının kutsal yerleri bulabilmesi ve hac vecibelerini doğru ve ağırbaşlı bir biçimde yerine getirebilmesi gibi pratik amaçlarla bazen günü gününe, bazen de yolculuk sonrasında kayıt altına alınmışlardır.⁸

7 Örneğin, 18. yüzyılda Galata terekelerine göre Osmanlı'da kitap kültürünü incelediği çalışmasında Öktem Galata'ya tabi Kasımpaşa Yel değirmeni mahallesinde sakin olan ve İstanbul'da Şah Sultan Medresesi müderrisi es-Seyyid Şerif Mehmed Efendi ibni es-Seyyid Faiz Abdurrahman Efendi ibni es-Seyyid Mehmed Ebussuud Efendi'nin terekesinde çeşitli kıymetlerde üç adet "menâsik-i hac" kitabı yer almaktadır. Bkz. Nisa Öktem, "XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap Kültürü", M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2017 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bir Tanzimat âliminin neler okuduğu sorusunu cevaplamaya çalışan Özyıldırım ise, Sudûr-ı izamdan (Kazasker) Arif Hilmi Efendi'nin kitaplarına ait kütüp defterini incelediği çalışmasında, Arif Hilmi Efendi'nin kitapları arasında 9 sayfadan oluşan bir menâsik-i hac yazması listelemiştir. Bkz. Ali Emre Özyıldırım, "Bir Tanzimat Âlimi Neler Okurdu? Ârif Hilmi Efendi'nin Kitaplarına Ait Matbu ve Meçhul Kütüb Defteri", Müteferrika, Yaz 2016/1, Sayı: 49, s. 39-82. Bosna'da 1707-1728 yılları arasında kitap sahipliği konusunu işleyen başka bir çalışmada da yine kitaplar arasında bir "menâsik-i hac" mevcuttur. Bkz. Asım Zubcevic, "Book Ownership in Ottoman Sarajevo, 1707-1828", Leiden Institute for Area Studies (LIAS), Faculty of Humanities, Leiden University 2015 (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Taramızca hazırlanmakta olan başka bir çalışmanın konusunu oluşturan ve örnekleri çoğaltılabilecek bu gibi çalışmalar hac seyahatnamelerinin ulema ve devlet erkânından kişilerin kütüphanelerinde bulunduğu ve Osmanlı ilmiye sınıfının kaleme aldığı ve intisâh etmek suretiyle çoğalttığı çok sayıda hac seyahatnamelerinin varlığından söz etmek mümkündür.

8 Osmanlı'da hac seyahatnameleri yazımını, Nâbî'nin eserini merkeze alarak inceleyen Menderes Coşkun, tezinin girişinde orta çağda kaleme alınmış Arapça, Farsça ve Osmanlıca hac seyahatnamelerine dair genel bilgiler verir. Menderes Coşkun, *Ottoman Pilgrimage Narratives and Nabi's Tuhfetü'l-Haremeyn*, Yayınlanmamış doktora tezi, Durham Üniversitesi 1999, s. 17-100. Örneğin, Magribli müslümanların konu alındığı hac seyahatnamelerine ilişkin bilgi için bkz. Abderrahmane El Moudden, "The ambivalence of *rihla*: community integration and self-definition in Moroccan travel accounts, 1300-1800", Dale F. Eickelman and James Piscatori (eds.), *Muslim Travellers: pilgrimage, migration, and the religious imagination*, Routledge, London 1990, s. 69-84; Orta Asya bölgesinden hacılara ait metinler için bkz. Norihiro Naganawa, "The hajj making geopolitics, empire and local politics: A view from the Volga-Ural Region at the turn of the nineteenth and twentieth centuries", *Central Asian Pilgrims: Hajj Routes and Pious visits between Central Asia and Hijaz*, ed. Alexandre Papas-Thomas Welsford, Thierry Zarcone, Berlin 2012, s. 168-198; Sharifa Tosheva, "The pilgrimage books of Central Asia: routes and impressions (19th and early 20th centuries)", *Central Asian Pilgrims*, s. 234-249.

Gazi

Hacıların çoğunlukla uzun, meşakkatli ve hatta tehlikeli bir yolculuğu göze almalarını gerektiren hac ibadeti her yıl Recep ayının yirmi beşinde Üsküdar'dan hareketle başlar ve Rebiulahir'in yirminci gününde 265 gün sonra tekrar Üsküdar'a dönülmesi ile son bulurdu.⁹ Bu süre zarfında hacı adayları zaman zaman susuzluk, sıcak, baskın korkusu gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmakta idiler. Örneğin, Evliya Çelebi seyahatnamesinde Hicaz'a giderken Şam'ın güneyinde, Muzayrip denilen yerin yakınlarında, Şevval'in yirmi beşinci günü öğle vakti hiç beklenmedik bir zamanda çok şiddetli bir yağmur yağdığını ve sonrasında bütün çadırların su içinde kaldığını anlatır. Akabinde yine aynı gece şiddetli bir tipi ile "kuş başı gibi" kar yağdığını, atların kaçtığını ve kervanın da dağıldığını belirtir. Bu afetten sonra kervan kumandanının yol güvenliğini gerekçe göstererek haccın farz olamayacağını bildirmesi üzerine hacı adaylarının bir kısmının geri döndüğünü de kaydetmiştir.¹⁰

Hac yolculuğu hacı adayları için coşkun dini duygular ve derin manevi coşkuya da vesile olmakta idi. Bu duyguların ilgili metinlerde paylaşılmasında ise, kuşkusuz yol boyunca kutsal yerler ve din büyüklerine ait mekânlara ve makamlara gerçekleştirilen ziyaretlerin ve Kâbe etrafında, Arafat'da, Medine'deki Peygamber kabrinde ve diğer kutsal mekânlarda hacı adayları açısından çok büyüleyici bir atmosfer içerisinde bulunmanın rolü büyüktür. Örneğin, Ahmed Fakih'in XV. yüzyıla ait olduğu değerlendirilen ve Türkçe olarak kaleme alınan edebî nitelikteki hac seyahatnâmelerinin ilk örneği sayılabilecek "*Kitâbü Evsâfi mesâcidi ş-şerîfe*" adlı manzum eserinde bu duygular duru bir Türkçe ile coşkulu bir şekilde ifade edilmiştir.¹¹ Şam, Kudüs, Mekke ve Medine'de gördüğü mekânları anlattığı bu eseri, bir seyahat kitabı özelliğine de sahiptir. XVI. yüzyıl şairlerinden Fevrî farklı bir yöntemle hac yolculuğunu ve izlenimlerini arkadaşı Âşık Çelebi'ye yazdığı bir mektupta dile getirmiştir. Nâbî'nin oldukça sanatkârane bir üslûpla kaleme aldığı "*Tuhfetü'l-Haremeyn*"i hac seyahatnamelelerinin en edebî olanıdır.¹² XVII. yüzyıl başında Bosna'da türünün ilk örneği kabul edilen ve Türkçe olarak telif edilen seyahatnamede Bosnalı Hacı Yusuf Livnjak, Ege adaları ve Mısır üzerinden Mekke'ye yaptığı seyahat sırasında uğradığı menzilleri nesir olarak anlatır. Benzer şekilde XVII. yüzyılda Moralı Bahtî de manzum şekilde kaleme aldığı "*Menâsik-i hacc*" isimli eserinde klasik İnan şairi Molla Câmî'nin Hicaz'daki kutsal yerler için yazdığı bazı beyitleri iktibas ederek veya Türkçeye çevirerek alıntılanması bakımından bu çok yaygın türün edebî örneklerinden birini telif etmiştir. Mekke ve Medine'nin yanı sıra Kudüs ve el-Halil kentlerinde bulunan kutsal mekânların renkli tasvirlerine de yer verilen

9 Mehmed Edib, *Nehcetü'l-Menâsik*, s. 43a.

10 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sad. Mümin Çelik, İstanbul 1985, s. 116, 110.

11 Hasibe Mazıoğlu, haz., *Ahmed Fakih: Kitâbu Evsâfi Mesâcidi ş-Şerîfe*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1974.

12 Yusuf Nâbî, *Tuhfetü'l-Haremeyn*, haz. Mahmut Karakaş, Mostar Yay., Şanlıurfa 1989; Coşkun, "*Ottoman Pilgrimage Narratives*", s. 20.

çalışma, tasvir ettiği mekânları topografyaları ile belgelemekle birlikte, bu anlamda da farklı bir hac rehberi olma özelliğine de sahiptir.¹³ Hüseyin Vassâf'ın *Hicaz Hâtırası*, müellifin XX. yüzyıl başlarında gerçekleştirdiği hac ziyaretini günlük şeklinde ele alan, fotoğraflarla zenginleştirilmiş yine alanında farklı bir eser olma niteliğindedir.¹⁴

Burada da örneklerine yer verildiği üzere hac seyahatnâmeleri arasında *menâsik-i hac* ve *menâzil-i hac* adıyla iki ayrı türde eserler mevcuttur. *Menâsik-i hac*'lar, yani haccın şartları, hacda yerine getirilmesi gereken vazifeler ile ilgili de hac el kitapları niteliğindedir. Bunlar arasında Morali Bahtî'nin "*Menâsik-i hac*"ı, Nâ'lî Mehmed Efendi'nin "*Manzûme der Menâsik-i Hacc*"ı, Abdurrahman Gubârî'nin "*Menâsiki'l-Hacc*"ı sayılabilir. *Menâzil-i hac*'lar ise hac güzergâhı üzerinde uğranılan menzillerdeki cami, veli türbeleri, han, gıda ve su durumu ile yolun durumunu tasvir eden metinlerdir.¹⁵ Sulhî, Bahrî ve Cûdî gibi şairler hac kervanının güzergâhını mesnevi ve kaside şeklinde kısaca tasvir ederken, Abdurrahman Hibrî, Kadrî ve Mehmed Edib gibi müellifler eserlerinde hac güzergâhı ve haccın ifası hakkında ayrıntılı bilgi verirler.¹⁶ Çalışma konusunu oluşturan risâleyi içerik bakımından hem *menâzil-i hac*, hem de *menâsik-i hac* metinlerinde yer alan bilgilere yer vermesi bakımından müstakbel hacılara yardım ve rehberlik etme gayesi taşıyan rehber nitelikli hac seyahatnâmeleri arasında değerlendirmek mümkündür.¹⁷ Risâlenin metin kısmında müellifin kendi kişisel gözlem ve tespitleri ile tasvirlerine de yer verilmiştir.

Eser, yazar ve devir ilişkisi açısından bu eserlerin bir kısmında, kaleme alındığı dönemde Osmanlı coğrafyası, uğranılan menzillerin topografik özellikleri, tarihi şahsiyetler ve tarihi olaylara ilişkin bilgileri de sunmaktadır. Çoğunlukla vakıf hayratları olarak hizmet sunan yapıların mimari özellikleri ile ziyaret esnasındaki mevcut durumları ve bazı durumlarda da banîlere ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Öte yandan, tezkirelerin, modern tarih ve ansiklopedilerin haklarında çok az bilgi verdiği bu önemli kaynakların mevcut çalışmalarda ya dilbilgisi bakımından incelenmiş ya da İslam fıkhı açısından hac ibadeti pratikleri bakımından incelendiği tespit edilmişti. Bu çalışmada, nesir şeklinde Hacı Ali Bey tarafından telif edilen *Tuhfetü'l-Huccâc* isimli eserin incelenmesi

- 13 Çalışmaya ilişkin detaylı bir inceleme XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuştur. Şerife Eroğlu Memiş, "Tarihi Bir vesika Olarak Hac Seyahatnâmeleri: Morali Bahtî'nin 'Menâsik-i Hacc' Manzumesi Örneği", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1-5- Ekim 2018.
- 14 Bkz. Melike Sankaya, "Hüseyin Vassâf'ın Hicaz Hatırası veya Bir Asır Öncesinin Hicaz Günlüğü", *Keşkül*, S. 10, İstanbul 2006, s. 62-66.
- 15 Detaylı bilgi için bkz. Rahmi Yaran, "Hac" maddesinin literatür alt maddesi, *DİA*, 1996, C.XIV, s. 410-413.
- 16 Değerlendirme için bkz. Menderes Coşkun, *Mensûr Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 50.
- 17 Hac Seyahatnâmelerinin türlerine ilişkin detaylı bir tasnif için bkz. Menderes Coşkun, "Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnâmelerinin Tipleri," *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi* (12-15 Nisan 1999), 2001, s. 189-194.

suretiyle, daha önce H. 1053/M. 1643-44 tarihinde Moralı Bahtî tarafından telif edilen manzum eseri "*Menâsik-i hac*" adlı eseri üzerinden değerlendirmeye çalıştığımız tarihi bir kaynak olarak hac seyahatnamelerinin incelenmesine katkı sunulması da amaçlanmaktadır.¹⁸ Bu bağlamda öncelikle eserin müellifi kısaca tanıtılacaktır. İkinci bölümde, eserin konusu ve bölümleri, dil ve yazılış özellikleri ile yazılış gerekçesi ve içeriği incelenecektir. Üçüncü bölümde ise, benzer çalışmalarla karşılaştırılarak Hacı Ali Bey'in eserinin farklı olarak dönemine ve Müslüman Osmanlı toplumuna dair söyledikleri tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1. Eserin Müellifi: Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey

Rûznâmçeci İbrahim Efendi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlı 20 Zil-kade 1047/ 5 Nisan 1638 tarihli vakfiyesinde şöyle tanıtılmaktadır:

"*Dârü'l-Hilâfeti'l-âliyye Kostantiniyyeti'l-Mahmiyyede merhûm ve mağfurun leh Sultan Süleyman Han -tâbe serâhu- Mahallesi sakinlerinden olub bi'l-fiil atebe-i 'aliyye-i sultaniyye ve südde-i seniyye-i hakâniyyede rûznâme-i hümayûn hizmeti ile müteşerrif olan 'umdet-i erbâbi'l-devlet ve'l-ikbâl zübdet-i asnâbi sa'âdet-i ve'l-iclâl iftihâri'l-emâcid ve'l-a'yân makbûli's-sudûru ve'l-erkân menbâü'l-mekârimi ve'l-me'asir camii'l-mehâmidi ve'l-mefâhîr sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât tâlibi's-sadakât ve'l-meberrât zü'l-kadri'r-refi' vel-izzi'l-meni'el-mahfufu avatifi'l-Meliki'l-a'lâ İbrahim Efendi ibni'l-merhum Ferhad...*"

Bu bilgilerden İbrahim Efendi'nin, merhûm Ferhad'ın oğlu ve İstanbul'da "*Rûznâme-i Hümayûn*" kaleminin sorumlusu görevinde bulunan '*askerî*'¹⁹ zümreden *kalemiye*²⁰ sınıfı mensubu bir hayırsever olduğu anlaşılmaktadır. Eserin

18 Eroğlu Memiş, "Tarihi Bir Vesika Olarak".

19 Osmanlı toplum yapısını konu alan çalışmalarda Osmanlı toplumu iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Bkz. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1969, s.89-94; Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki A'yân" ve "Eşrâf" Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, C III, 1982, s. 107. Genellikle yönetici seçkinler ya da yönetici sınıf ve bazen de vergi veren sıradan halktan (*re'âyâ*) ayrı olarak vergi toplayanlar şeklinde tanımlanan '*askerî*', padişah berati vasıtasıyla dinî veya idari güce sahip olan kişilerden, yani saraya ve orduya bağlı görevliler, memurlar ve ulemâdan oluşan hizmete dayalı bir soylu zümre idi. Gösterdikleri bağlılık ve yaptıkları hizmete karşılık sultan onlara maaş, toprak ve kaynaklar üzerinde belirli tekeller türünden ihşanda bulunurdu. Bkz. Halil İnalçık, "The Nature of Traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Turkey and Japan* içinde, der. Roberl Ward ve Dankwart Rostow. Princeton University Press, Princeton 1964, s. 44. Ayrıca bkz. Abdul-Karim Rafeq, "Changes in the Relation Between the Ottoman Central Administration and the Syrian Provinces from the 16th-Century to the 18th-Century", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* içinde, der. Thomas Naff ve Roger Owen, Southern Illinois University Press, Carbondale ve Edwardsville 1977, s. 22.

20 Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde '*askerî*' zümre arasında sınıflandırılan *kalemiye*; günümüzde devletin memurları/bürokratlarına karşılık gelmektedir. Kalemiyenin terfi edeceği en yüksek makamlar defter emîniği, reisü'l-küttâblık, Rumeli defterdarlığı ve muhtelif derecelerdeki diğer defterdarlık ve nişanlıklar oluşturmuştur. Defterdarlar mali işlerin en büyük amiri, devlet hazinelerinin koruyucusu ve sorumlusu idi. Bahaeddin Yediyıldız, "Müessesese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumuna ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 15, Ankara 1982, s. 23-53.

müellifi Hacı Ali Bey, Rûznâmçeci İbrahim Efendi'nin "kethüdâ"sı olarak kaydedilmiştir. "Kethüdâ" kelimesi Farsça'da "ev, köy; taht" anlamındaki ked ile "sahip ve mâlik, efendi" anlamına gelen hudâ kelimelerinden oluştuğu belirtilmektedir. Kethüdâ'nın Osmanlı Türkçesi'ne "kehaya, kaya" şekillerinde geçip halk ağzında kâhya biçiminde kullanıldığı yolundaki görüşe rağmen kâhya kelimesinin menşei henüz kesin olarak aydınlanmış değildir. Kâhya ve kethüda hemen daima eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte devlet hizmetlerini ifa eden kethüdanın daha eski olduğu, sivil kuruluşlardaki hizmetlilerin unvanı olan kâhyanın ise çok sonra Osmanlılar zamanında ortaya çıktığı veya en azından resmi devlet hizmeti olarak pek kullanılmadığı anlaşılmaktadır.²¹

"Kethüdâ" tabiri, Osmanlı devlet teşkilâtında 15. yüzyıldan itibaren "bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı" anlamını da kazanmıştır. Devletin en üst kademesinde görev yapan sadrazamdan en alt seviyesindeki kadar mülkî ve askerî erkândan pek çok görevlinin kethüdâ unvanını taşıyan yardımcısı bulunmakta idi. Sivil hayatta da büyük konakların veya çiftliklerin işlerini yönetenler daha ziyâde kâhya unvanıyla anılırdı. Osmanlı devlet teşkilatındaki kethüdâlar arasında en önemlisi "sadâret kethüdâsı" idi. Mülkî erkân içerisinde sadâret kethüdâsından sonra beylerbeyi veya valilerin, bunların da altında sancak beylerinin de özel kethüdâları gelmekte idi. Merkezde ayrıca bazı vilâyet defterdarlarının, Rodos kadısının, Kırım hanlarının, Eflak ve Boğdan voyvodalarının kapı kethüdâları da olurdu. Taşra defterdarlarından bazılarının merkezdeki kapı kethüdâlarından başka görev yerlerinde "kethüdâ-yı defterdar" adlı bir yardımcısı daha olurdu.²² Kethüda ve kâhyalar maaş karşılığı çalışırlar, bunlara ayrıca *atıyye* verilirdi. Başarılı kethüdâlar hizmetlerine karşılık daha üst memurlara tayin edilir, kendilerine çeşitli nişanlar takılırdı.²³

Hakkında pek fazla malumata sahip olmadığımız müellif Hacı Ali Bey, Osmanlı bürokrasisi içerisinde önemli bir konuma sahip Rûznâmçeci İbrahim Efendi'nin kethüdâsı/yardımcısıdır. Bu da kendisinin de 'askerî zümre mensupları arasında "erbâb-ı tahrîr ve l-kalem" olarak da kaydedilen kalemiye sınıfından olduğuna işaret etmektedir. Bu görevi esnasında yerine getirdiği anlaşılan hac farızası akabinde kaleme aldığı eseri de göstermektedir ki; kısa, öz ve akıcı bir Türkçe ile kaleme aldığı eserde, hac güzergâhı üzerinde ziyaret ettiği mahallerdeki tarihi yapılar, olaylar, şahsiyetler ve çeşitli dini konularda bilgi sahibi de bir devlet görevlisidir. Öte yandan, Anadolu coğrafyasında bulunan menzillere ilişkin daha tafsilatlı bilgiler sunan Hacı Ali Bey'in, Şam-ı Şerif sonrası hac menzillerine ilişkin çok daha kısa bilgiler sunduğu görülmüştür. Özellikle bazı menzillerdeki yerleşik halkın özellikleri, kadın-erkek demografisi, evlerin

21 Mehmet Canatar, "Kethüda", *TDVİA*, C.25, İstanbul 2002, s. 332-334.

22 Bakhit, *a.g.e.*, s. 144-145.

23 Halil İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth-Century Islamic History* içinde, der. Naff, T. ve Owen, R., Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1977, s. 45-50.

durumu, sayısı ve bazı sosyal meseleleri risâlesine taşıması ise eseri diğer hac seyahatnameleri arasında ayrı bir yere taşımaktadır.

2. Tuhfetü'l-Huccâc adlı Risâlenin Muhteva Özellikleri

Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in *Tuhfetü'l-Huccâc* adlı risâlesi rehber nitelikli seyahatnâmelerdendir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 113 numara ile kayıtlı bulunan en-Nakşibendî el-Muradî tarafından H. 1170 senesi başında (M. Eylül-Ekim 1756) telif edilen "*Nebzetü'l-Menâsik*" adlı yazma eserin sonuna ilave edilmiştir. El-Muradî'nin haccın farz ve sünnetleri ile edeb ve dualarını zikrettiği ve yine bir hac rehberi niteliği taşıyan *Nebzetü'l-Menâsik* ismini verdiği eserde, daha fazla sevap kazanmak amacıyla Medine ve Kudüs-i Şerif de bulunan ibadetgâhlar da anlatılmıştır.²⁴ Aynı eserin 1055 numara ile kayıtlı bulunan basma nüshasında ise, çalışma konusunu oluşturan Hacı Ali Bey'in risâlesi yer almamıştır. Eserin bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesinde "*Menâzil ül Hacc ve Tuhfet ül Huccâc*" ismi ile kayıtlıdır.²⁵ Bu nüsha 19 yapraktan oluşan bir müellif nüshasıdır.²⁶

Çalışmada esas alınan ve el-Muradî'nin eseri ile birlikte istinsâh edilen risâlenin menziller arası mesafelere saat cinsinden yer verilen ve kısa bilgilerle tanıtılan kısmı yedi varak; metin kısmı ise 16 varak olmak üzere toplamda 23 varaktan oluşmaktadır. Müellifin son derece basit denebilecek bir üslup ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı eserinde, İstanbul'dan Mekke'ye kadar hac yolu üzerindeki menziller, şehirler ve ziyâretgâhlar isimleri zikredilerek, bazı menziller ise örneğin Konya, Antâkiyye, Şam, Medine ve Mekke gibi daha detaylı bir şekilde tanıtılır. Risâlenin metin kısmında "*menâsik*" yani haccın farz, vacib ve sünnetlerine kısaca yer verdiği bölümle metin tamamlanır.

"*Nebzetü'l-Menâsik*" ile kıyaslandığında; "*Tuhfetü'l-Huccâc*" isimli bu risâlenin hem *menâzil* hem de *menâsik-i hac* bölümlerini içermesi nedeniyle, hac bakımından bütüncül bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Zira "*Nebzetü'l-Menâsik*" isimli eserde hac güzergâhına veya bu güzergâh üzerindeki menzillere ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan, farklı yüzyıllarda, farklı müelliflerce telif edilen bu iki çalışma tek bir yazma eserde istinsah edilmek suretiyle, tafsilatlı bir hac rehberi oluşturulmak istenmiş olmalıdır. Zira "*Nebzetü'l-Menâsik*" haccın farz, vacib, sünnetleri ile hac mahallerinde okunacak dualara detaylı bir şekilde yer vermişken, "*Tuhfetü'l-Huccâc*" ise büyük oranda hac menzilleri üzerinde durmuştur. Böylece hem haccın şartları, hacda yerine getirilmesi gereken vazifeler hem de hac güzergâhı üzerinde uğranılan menzillerdeki cami,

24 Şerife Eroğlu Memiş, "*Nebzetü'l-Menâsik*: en-Nakşibendî el-Muradî'nin Hac Rehberi'nde Kudüs Bahsi", *Dini Tarihi ve Edebi Açından Kudüs*, DBY Yay., İstanbul 2018, 169-199.

25 Hacı Ali Bey, *Menâzil ül Hacc ve Tuhfet ül Huccac*, Süleymaniye Kütüphanesi no. 386, 140b.

26 "Anadolu Hac Güzergâhı: Antalya Menzili" başlıklı çalışmasında Esra Doğan Turay müellifi Amasyalı bir divan kâtibi olarak tanıtmıştır. Bkz. Esra Doğan Turay, "Anadolu Hac Güzergâhı: Antakya Menzili", *Kadim Akademi SBD*, C. 1. S. 2, (2017), s. 114-15.

Görüş

Akademik
Bakış

275

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

veli türbeleri, han, gıda ve su durumu ile yolun durumu gibi teknik ve aynı zamanda duygusal tasvirler tek bir el yazmasında birleştirilmiştir.²⁷ Denilebilir ki, 113 numaralı yazma eseri okuyan ve Üsküdar'dan hacca gitmek üzere yola çıkan bir hacı aday; hac yolu üzerindeki menzilleri, bu menzillerin isimlerini, birbirlerine olan mesafelerini, konak yerlerindeki su kaynaklarını, çarşı, pazar ve dükkânları, buralarda yetişen sebze ve meyveler ile yine buralarda bulunan han, hamam, cami ve medreselerin tarihlerini, buraların sosyal durumlarını, ekonomik kaynaklarını, ziyaretgâhlarını, hac mahallerini, haccın farz, vacip ve sünnetleri ile diğer detaylarına ilişkin bilgileri bütünüyle öğrenmiş olacaktır. Zira kendisine bu yazma eser ile tam bir hac rehberi sunulmuştur.

Hacı Ali Bey tarafından telif edilen ve çalışma konusunu oluşturan risâlenin ilk kısmında yer alan ve “*menâzil-i hac*” olarak adlandırabileceğimiz menziller arası mesafeleri saat olarak bildiren bölümde toplam 88 menzil kısaca tanıtılmışken, risâlenin devamında yer alan metin kısmında ilkinde göre daha tafsilatlı bir şekilde tanımlanan 33 menzil ve akabinde *menâsik* olarak adlandırılan ve haccın farz, sünnet ve diğer dini kurallarının anlatıldığı kısımlara yer verilmiştir.

İki konak arasındaki mesafelerin saat cinsinden ifade edildiği risâlenin baş kısmında Üsküdar'la Şam arasında 41 menzil, Şam ve Mekke arasında 47 menzil kayıtlıdır. İstanbul'dan Şam'a 297 saatte, Şam'dan Medine'ye 288 saatte gidilir. Medine-Mekke arasında da 278 saat süren yolculuk, toplamda 863 saate tekâbül etmekte idi.²⁸

Risâlenin yazımında belirli bir sıranın takip edildiği de görülür. Şöyle ki; öncelikle ziyaret edilen konağın bir köy mü, kasaba mı, şehir mi yoksa bir han, kale veya iskele mi olduğu bilgisine yer verilir. Örneğin, Kartal deniz kenarına yakın bir iskele olarak tanımlanmışken; Çini İznik bir güzel köy; Lefke bir güzel şehir; Payas Akdeniz sahilinde bir küçük kasaba; Maydik Kal'ası yalnız bir han, Tabut Korusu bir mamur kale olarak belirtilmiştir. Sonrasında menzilin belirgin topografik özellikleri sıralanır. Bu bilgiler arasında menzilin dağlık, taşlık, ova, tepe oluşuna yer verilmiştir. Örneğin, Ramazanoğlu Yaylası'nın başka bir yerle kıyaslanamayacak kadar sarp olduğu; Antâkiyye şehrinin yapılarının eski olduğu, yerleşiminin İstanbul'a benzediği, harap binalarının ise çok olduğu anlatılır. Daha detaylı anlatılan Şam menziline Kâsiyun Dağı altında bulunduğu ve zemininin düz, bağ bahçelerinin latif ve gayet büyük ve benzersiz bir şehir olduğu anlatılır. Cennetin Şam'ın altında ve üstünde olduğunun anlatıldığı rivâyet edilir. Asi Hurma (Tebük) menziline hububat (*zâhire*), hayvan yemi (*alef*), kuzu ve balının bulunduğu, suyunun da çok lezzetli olduğu kayıtlıdır. Sonraki menzil Haydar Kal'ası'nın yağının çok ve ucuz olduğuna, koyun ve kuzunun da bulunduğu dikkat çekilir.

27 Detaylı bilgi için bkz. Yaran, “Hac”, s.410-413.

28 Bkz. Ek 1.

Gazi

Sonrasında hacılar için son derece önem arz eden menzilin su kaynakları mutlak surette kaydedilmiştir. Menzillerin çoğunda su bulunmakla birlikte bazı menzillerde suyun bolluğu “ferâvân, vâfir, miyâh” gibi çeşitli şekillerde övülerek kaydedilmiştir. Humus'tan sonraki bazı menziller çoğunlukla suyun durumuna göre tanımlanmıştır. Örneğin, İki Kapulu, el-Mefrak, Katrane Kal'ası, Peygamber Eşmesi, Megayir, Pirinç Ovası, Bîkâr Nasuh Paşa, Kubûr-ı Şihedâ konakları suyun bulunmadığı menzillerdir. Bunlardan Nasuh Paşa menzilinde kuyu kazarak hacıların su çıkardıklarını ancak çıkarılan suyun tadının acı olduğu kaydedilmiştir. Bi'r-i Ganem ve Vâlîde Kuyusu menzillerinde de suyun kuyudan çıkarıldığı ancak acı olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca konak yerlerindeki çarşı, pazar ve dükkânlar hakkında bilgi verip buralarda yetişen sebze ve meyveler yanında bazen de yöreye mahsus yiyeceğine ya da bazı özel üretilen malzemelere dikkat çekilmiştir. Örneğin, İznik menziline “Rûmun çîni” olarak adlandırıldığını bildirerek, gayet latif çini kâselerin ve fincanların yapıldığı yazılmıştır. Önünde derya gibi büyük bir gölünün olduğu ve pek iyi balıkların çıktığı da ilave edilmiştir. İznik'ten sonraki Lefke şehri menziline ekmeğinin başka bir yerle kıyas edilemeyeceği kaydedilmiştir. Adana menzili hurma, turunç ve limonun bolluğundan bahsedilir. Şam-ı Cennet Meşâm menziline çok sayıda çarşılar bulunduğu, hepsinin temiz ve pak olduğu üzerlerinin de örtülü olduğu kayıtlıdır. Meğâir ve Mekke-i Mükerrreme menzillerinde ise muğaylan ağacının çokluğu dikkate getirilmiştir. Ma'an Kal'ası menziline narın bolluğundan söz edilmiştir. Ulâ Kal'ası menziline de hurma ve limonun çokluğu dikkate getirilirken, Vâdi-i Fâtıma menzili yine hurma ve her şeyinin bolluğu ile övülmüştür.

Risâlenin metin kısmında hacı adaylarının mânen de hac hazırlığını temin maksadıyla, uğranılan menzillerdeki veli türbelerinin ve manevi büyüklerin ziyaret edileceği ziyaretgâhlar kaydedilmiştir. Metinde ziyâretgâh olarak on makamdan bahsedilir. Bunlardan ilki; Üsküdar'da bulunan Şeyhü'l-Meşâyih Mahmud Efendi'nin mübarek merkadidir. İkincisi ise, Seyyid Gazi adlı menzilde medfûn Seyyid Battal adı ile bilinen Cağfer Gazi'dir. Üçüncü ziyâretgâh Akşehir menziline medfûn latîfeleri dillere destan Nasreddin Hoca'nın mezarıdır. Dördüncü ziyâretgâh Konya menziline Mevlâna Hüdâvendigar hangâhıdır. Selçuklu sultanlarının “tahtgâh”ı olan Konya'da medfûn Selçuklu Sultanı Alaeedin Keykûbad bin Keyhüsrev ile evliyâ-i kirâmdan çok sayıda zâtın medfun olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Beşinci ziyâretgâh Antâkiyye konak yerinde medfûn Habîb-i Neccâr makamıdır. Yine sahâbe-i kirâmdan ve Hz. Perygamber'in “emînü'l-eimme” olarak nitelediği Ebû 'Ubeyde bin Cerrah'ın da merkadinin Antâkiyye menziline olduğu ve ziyaret etmekten gaflet olunmaması tavsiye edilmiştir. Altıncı ziyâretgâh menzili olarak Hama şehrinde asi nehri üzerinde Abdülkadir-i Geylânî Hazreti'nin rûhânî bir hangâhı bulunduğu ve bu mübarek makamın da bir ziyâretgâh olduğu belirtilmiştir. Yapılış tarihi belli olma-

Gazi

Akademik
Bakış

277

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

yan şehirde ashâb-ı kiramdan çok sayıda kişinin medfun olduğu ve başkaca ziyaretgâhlarının da çok olduğu kaydedilmiştir. Risâlenin metin kısmında yer verilen yedinci menzil Humus şehrinde bulunan ve ariflerin sultanı, âşıkların en büyüğü (*sultânü'l-ârifin ve kibârü'l-âşikin*) olarak tanıttığı Beyazıd-ı Bistâmî Hazretlerinin ziyâretgâhıdır. Humus şehrinde ayrıca Halid bin Velid'in merkadi ile kalesinde Hz. Osman'ın kendi eli ile kaleme aldığı mushaf-ı şerif bulunduğu ve bu iki mahalın de ziyaret edilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Risâle metninde en uzun şekilde yer verilen Şâm konağında iki ziyaretgâh zikredilmiştir. İlki Şeyh Muhyiddin el-'Arabî'nin "*meşhed-i pûr envârı*," ikincisi ise şehrin kenarında olduğu belirtilen Şeyh Abbas ziyaretgâhıdır. Bunların yanı sıra Câmi-i Hz. Hûd ve Hz. Hızır makamları ile kırklar, yediler makamları bulunduğunu da kaydeder. Hz. Peygamber'in iki eşi ve Sitt ve Zeynep ile Hz. Ali'nin kızı Kuveyde'nin, sahâbeden Sa'd bin 'Ebâde-i Ensârî ve Bilâl-ı Habeşî gibi çok sayıda sahabe makamlarının *Şâm-ı cennet meşâm*'da olduğu da kayıtlıdır. Risâlede zikredilen son ziyaretgâh ise Bedir kasabasıdır. Bedir muharebesinin vuku bulduğu yer olan kasabayı "*şühedâ-yı Bedir, azîm ziyâretgâh*" olarak tanımlamıştır.

Menzillerde yer alan han, hamam, cami ve medreseler ve bunların bânileri ile zaman zaman da ziyaret esnasındaki mevcut durumlarından bahsedilmektedir. Örneğin, Geybûze (Gebze) menzilinde Sultan Selim ve Sultan'ın veziri Çoban Mustafa Paşa'nın medfûn olduğu Câmi-i Şerifin H. 930/M. 1523-1524 tarihinde yapıldığı kayıtlıdır. Hersek menzilinde bulunan Ahmed Paşa Camii Şerifi'nin zelzeleden harab olduğu kayıtlıdır. Hüsrev Paşa menzilinde ise gayri-Müslimlerden kalma bir kilise camii olduğu yazılmıştır. Akşehir menzilinde H. 586/M. 1190-1191 tarihinde inşa edilen kurşun örtülü Hasan Paşa Camii'nden, Sultan Selim Han'ın bir cami inşa ettiği Kara Pınar menzilinde ise üstü örtülü büyük de bir handan söz edilmektedir. Ulu camileri çok olan Adana menzilinde çok sayıda ulema ve talebe olduğu kayıtlıdır. Kurt Kulağı menzilin hisar içinde küçük bir köy olduğu ve hisarının da Sultan Mustafa tarafından tamir edildiği belirtilmiştir. Sultan Mehmed tarafından bina edilen dokuz göz köprüsü bulunan Misis menzilinde, çok sayıda hanlar vardır. Çok sayıda ulu camisi bulunan Antâkiyye menzilinde bir Müftü Camii'nin olduğu kayıtlıdır. Müreffeh bir kasaba olarak tanımlanan Şu'ûr'da ise Kirlizâde Mehmed Paşa'nın bir büyük hanı, hanın ortasında bir câmi-i şerifi, bir havzı ve bir de imareti olduğu belirtilmiştir. Gerek risâlenin giriş kısmına gerekse metin bölümünde oldukça detaylı bir şekilde tanıtılan *Şâm-ı cennet meşâm* konağında yer alan *Câmi-i Ümmiye* bir ulu cami olarak tasvir edilir. Keniflerinin tamamından su akan caminin içerisinde bulunan dört mihrapla dört mezhepten cemaatin beş vakit namaz kıldığına dikkat çekilir. Halkın tamamının Arap ve Şâfi' olduğu menzilin ulemasının da çokluğu dile getirilmiştir. İçinde musluk ve şadırvanı da bulunan Ümmiye Camii dört köşeli üç minareye de sahiptir. Üç şerefesi de bulunan caminin iki yüz yirmi beş ayak merdivenden oluştuğu da not edilmiştir. Yine aynı menzilde yer altında iki mahalle olduğu ve Sâlihiyye olarak

Göz

Akademik
Bakış

278

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

adlandırılan mahallelerden birinde 366 medrese bulunduğu ve tamamının da harab olduğu kaydedilmiştir. Şam'ın hamamlarını “*acayibâtıdır*” şeklinde tanımlayan müellif, şehirde bulunan Kara Mustafa Paşa Hamamı'nın oldukça meşhur olduğunu belirtmiştir.

Bazı menzillerde ziyaret edilen köyün ahalisi ve bazı sosyal ve ekonomik durumları da zaman zaman metne taşınmıştır. Örneğin Kefere Derbendi isimli menzilin bir gayri Müslim köyü olduğu, yollarının da harabe ve taşlık olduğu yazılmıştır. Katrane Kal'ası etrafında Arap taifesinin koyun, kuzu, arpa ve saman götürüp alış veriş yaptıkları kayıtlıdır. Ulukışla menzilinde ise yetmiş seksen ev bulunduğundan bahsedilmektedir. Payas menzilinde kâfir balyozlarının oturduğunu kaydetmiştir. Zambakya menzilinün çiftçisinin, yem ve yemeklerinin bol olduğu kayıtlıdır. Benzer şekilde Hama şehrinin ahalisinin tamamının çiftçi olduğu; bir han olarak tanımlanan Maydık Kal'asının iki kalesi olduğu, içerisinde ise evlerin çok olduğu ve her şeyin bulunduğu anlatılmıştır. Başka bir han olan İki Kapulu menzilinde yüzden fazla Arab evinin bulunduğu; Şam'da Ümmiye Camisi yanında bulunan ve “karpuz kaldıran” olarak adlandırılan bir kahvehanenin önünde bir fıskiyesinin bulunduğu anlatılmıştır. Şam menzilinden sonra daha kısa bir şekilde tanımlanan konakların bir kısmının Arap köyü olduğu belirtilmekle yetinilmiştir. Örneğin Tarhana Hanı, Ma'ân Kal'ası, Sûfine, Savarce gibi menziller Arap köyü olarak tanımlanmıştır. Bu menzillerden Tarhana Hanı ile Ma'ân Kal'ası diğer menzillnâmelerde de yer almasına rağmen, Sûfine ve Savarce menzillerine rastlanılamamıştır. Bu az bilinen menzillere muhtemelen su azlığı nedeniyle uğranmış olmalıdır. Zira menzillnâmede malumat verilen husus bu iki menzilin su durumu ile ilgilidir. Şam menzili sonrasında bulunan menziller tanımlanırken 'Asi Hurma, Haydar Kal'ası, 'Ulâ Kal'ası, Cedîde Boğazi, Râbi'a Eşmesi, Güzelce Bölge gibi menziller de Arap evlerinin çokluğu ile tasvir edilmiştir. Metinde yer verilen birkaç kısa cümle sonrasında çoğunlukla “*şenlik yokdur*” ya da “*ğayrı şenlik yokdur*” şeklinde tanımlanan menzillerde başka bahsedecek bir özellik olmadığı belirtilmiştir.

Metinde ilginç bir şekilde, Bayat menzilindeki kadınların tamamının mahrem olduğu kayıtlıdır. Ma'ân Kalesi kadınlarının gayet “*hasene*” (güzel/iyi) oldukları belirtilmiştir.

Bazı tarihi bilgilere de yer verilen Risâle'nin Söğüd menzilinde Osmanlı neslinden Ertuğdı'nın burada medfûn olduğu kayıtlıdır. İsmil isimli köy menzili ahalisinin ise “kapusuz” olarak adlandırılan eşkiyanın korkusundan firar ettikleri not edilmiştir. Kurt Kulağı isimli menzilde ise hırsızın çok olduğu uyarısında bulunulmuştur. Yine Asi Hurma²⁹ menzili ile Peygamber Eşmesi

29 *Tuhfetü'l-Huccâc*'da '*Âsi Hurma* olarak kaydedilen menzil, diğer bazı hac menzillnâmelerinde *Asi Hurma*, bazılarında ise *Tebûk* olarak kaydedilmiştir. Bu durumun gerekçelerinden biri, konaklanılan menzilin zaman içerisinde farklı şekillerde adlandırılmış olması olabilir. Öte yandan, yukarıda da işaret edildiği üzere, müellifin Şam sonrası menziller hakkında sınırlı bilgisi-

Gazi

Akademik
Bakış

279

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

menzili arasında önceki yıllarda bazı hacıların yağma edildiği uyarısı da dile getirilmiştir.

Müellif Hacı Alı Bey'in hakkında en fazla malumat verdiği menzil ise Şam menzili, Osmanlı öncesinden itibaren farklı bölgelerden gelen hacıların uğrak yeri idi. Osmanlı döneminde de Anadolu'dan, Irak'tan, İran'dan ve Halep'ten gelen hacıların yanı sıra Orta Asya hacıların da bir toplanma merkezi konumundaydı. Şam'da bir araya gelen kalabalık hacı topluluğunun şehrin ticari ve ekonomik yapısında oldukça önemli etkileri de söz konusuydu.³⁰ İstanbul'dan gönderilen surre alayı burada merasimlerle karşılanarak diğer hacılarla birleşirdi. *Mahmil-i şerif*³¹'in Şam'dan ayrılışı ve Şam'a dönüşü aynı şekilde merasimlerle olurdu. Şam'dan Medine'ye kadar olan bölgenin en önemli dinî, siyasî ve ticarî olayı surre ve hac kervanı idi.³²

Eserde, İstanbul'dan surre alayı ile birlikte hareket eden *mahmil-i şerif*'in kente ulaşması ve sonrasında kentin her köşesinde dolaştırılmasının yarattığı heyecan ve coşku canlı bir üslupla kaleme alınmıştır. Şam halkının geleneklerinden olduğu belirtilen ve Recep, Şaban ve Ramazan aylarında *sancak-ı şerifi* her cuma günü çıkararak Câmî-i Kebîr'e götürdükleri ve Cuma namazı sonrası bütün Müslümanların ve hacıların sancağı ziyaret ederek salât getirdikleri anlatılmıştır. Ramazan gecelerinde camiler kandillerle aydınlatılmış, şehir halkı sabahlara dek zikirler ve dualar yapmışlardır. *Mahmil-i Şerif*'i anlatmak için Şâm menzili altına ayrı bir başlık açan müellif, Şevval ayının sekizinci günü Şam hacıların Beytül-Haram için yola çıkmak için çeşitli kıymetli taşlar ile *mahmil-i şerifi* süsleyerek bütün Şam sokaklarında dolaştırıldığı, kent ahalesinin

nin olması bu durumun başka bir gerekçesi olarak açıklanabilir. Bu durumda müellifin Şam sonrası menzilleri muhtemelen kulaktan duyma aldığı notlara göre tuttuğu düşüncesi akla gelmektedir. Bu nedenle menzil adlarının okunmasında, ya da güzergâhın tespitinde yapılacak bir yanlışın önünü almak için çalışmanın sonunda hac güzergâhı üzerindeki menzilleri gösterir Mekke ve Medine'ye giden hac yolları haritası Ek 1'de sunulmuştur. Ancak, her hac mevsiminde zaman zaman farklı menzillerde konaklanması ya da iklim ya da coğrafi şartlar nedeniyle sayıca çok daha fazla menzilde konaklanması gibi nedenlerle bazı menzillerin bazı seyahatnamelerde içerilmediği de görülmüştür. Örneğin, *Tuhfetü'l-Huccâc*'da 88 menzilde konaklanılan hac yolculuğu, Mehmed Edib'de 76 menzil olarak kaydedilmiştir.

- 30 Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 21.
- 31 Mahmiller, İstanbul ve Mısır'dan yollanan surrelerin ayrılmaz unsurlarındandı. İstanbul'dan gönderilene mahmil-i hümâyün, Kahire'den gönderilene mahmil-i Mısırî denirdi. Dörtgen bir ahşap çerçeve üzerinde dört yüzlü bir piramit şeklinde olan mahmil, üzeri altın ve gümüşle bezenmiş yazılar, ipek püsküller, çeşitli nakışlar ve kıymetli taşlarla süslenmiş bir atlasla kaplanırdı. İstanbul'dan gönderilen mahmillerin erken örnekleri siyah, son asırlardaki örnekleri ise yeşil renk atlastandı. Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2009, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 567-569.
- 32 Surre alayı Şevval ayının on ikisiyle yirmisi arasında Şam'dan hareket eder, Zilkadenin sonundan önce Mekke'ye ulaşılması hedeflenirdi. Şam'dan Medine'ye gidiş ve dönüşte surre alayının muhafazasından *emîr-i hac* sorumlu idi. Haremeyn'de ise en önemli sorumluluk Mekke emîrinin idi. Buzpınar, a.g.m.

Gazi

de dükkânlarla, manzaralara ve yol kenarlarına çıkarak temâşa ettiklerini kaydeder. Salavat ve tekbir seslerinin dünyayı ses ve seda ile doldurduğu, halkın kimisinin ilahiler söylediği, kimisinin şiirler okuduğu, kimisinin gül gibi bahtiyar, kimisinin de bülbül gibi mutluluktan figan ettiği anlatılır. Bülbülün ağladığı, gülün güldüğu, herkesin seyreylediği bir garip gürültü, farklı bir endişenin meydana geldiğinden bahseder. Bu manzarayı seyredenlerin ise şaşkınlıktan hayran oldukları tasvir edilir. Bu canlı tasvir sonrasında ise hacıların yol ihtiyaçlarını tedarik ederek, yüklerini bağladıkları anlatılır.

Devamında hac organizasyonunda görev alan görevlilerden kısaca bahsedilir. Emîr-i Hacc Şevval ayının 17'sinde veya 18'inde Şam'dan kalkarak, bir büyük alay oluşturur. Beylerbeyi, kadı ve kul taifesinin gelenek olduğu üzere yola çıkarak *taşra-i kadem* olarak adlandırılan mahalde mahmil-i şerîf'i emîr-i hacc'a teslim eder. Bu teslim sicile kaydedilerek, hüccet de verilir. O gece Emîr-i hacc orada konaklarken, beylerbeyi ve diğer askerlerin şehre döndüğu belirtilir. Müzeyrib menzili anlatısı ile devam eden risâlede, Emîr-i Hac, Şam'dan Müzeyrib Kalesine gelir ve Şevval'in sonuna kadar bu kalede konaklardı. Bütün hacılar da bu menzilde toplanır ve Şevval ayını burada geçirecek, sonrasında Zilkade ayında göçerlerdi.

Şam menzilinde toplanan hacı adayları ile yerel halkın coşku ve heyecanı kısmen detaylı bir şekilde anlatıldıktan sonra risâlenin metin kısmında hac güzergâhı üzerindeki menzillerde hac ibadeti ile ilgili yapılması gerekenler sıralanır. Örneğin Ulâ Kuyusu isimli menzilde Şâfi' hacıların ihrama girdikleri, diğer hacıların ise Rabi'a Eşmesi'nde ihrama girdikleri not edilir. Risâlenin metin kısmında ise Ulâ kuyuları ilk ihram giyilen yer olarak tasvir edilir. Râbiğ olarak adlandırılan menzilde ise Mısır hacıların ihram giyerdi. Medine'den gelenler için de burada ihram giymek caizdir. Mekke, Mina, Müzdelife, Akabât, Cemerât gibi menzil anlatılarında hac pratiklerinden bahsedilir. Sonrasında haccın farz, vâcib, sünnet ve müstehablarının sıralandığı *menâsik* kısmına yer verilir ki, menzillere göre çok daha kısa ve öz bilgiler mevcuttur. İhrâm bezinin Hama, Şam, Medine gibi menzillerde çokça mevcut olduğu ve temin edilebileceği bilgisi paylaşılır ve ihrâmın nasıl giyileceği tarif edilir. Haccın çeşitleri ile okunacak dualar da tarif edildikten sonra risâlenin metin kısmı sonlandırılır.

3. Eserin Değerlendirilmesi ve Diğer Bazı Hac Rehberleri ile Karşılaştırılması

Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Beyazıt ile başlayan ve Mısır ve Suriye fethi sonrasında *hâdimü'l-haremeyn* unvanını alan Yavuz Sultan Selim han ile devam eden Haremeyn-i Şerife'ye yani Mekke ve Medine'ye hürmet edilerek, ihşanlarda bulunulması geleneği çerçevesinde hac ibadetinin güven ve rahatlıkla yerine getirilmesi için iyi teşkilatlanmış bir hac kervanı organize edilmekteydi. Osmanlı memleketlerinden her yıl farklı güzergâhları izleyerek yedi önemli hac

Gazi

Akademik
Bakış

281

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

kervanı Haremeyn'e ulaşmakta idi. Bunlar: Şam, Kahire, Aden, Amman, Lahsa, Basra ve Bağdat yolları idi.³³ Bu makalede araştırma konusu olarak ele alınan hac güzergâhı, Anadolu, Rumeli ve Kafkaslardan gelerek İstanbul'da toplanan hacıların Üsküdar'dan Şam'a ve Şam'da diğer yerlerden gelen hacı adayları ile birleşip, hac farızasını yerine getirmek üzere *emirü'l-hacc* yönetiminde Medine ve Mekke'ye hareket eden Şam hac kervanının izlediği yoldur.³⁴ Benzer şekilde, Osmanlı sultanlarının Haremeyn'e yaptıkları hizmet ve gösterilen ehemmiyetin bir diğer göstergesi olarak her yıl hac mevsiminde Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeleri taşıyan ve İstanbul'dan Hicaz'a gönderilmesi bir gelenek olan surre alayları da bu karayolunu kullanmıştır.³⁵

Hac kervanı İstanbul'dan Surre Emîni'nin idaresinde yola çıkardı. Surre Emîni sefer ihtiyaçlarını tamamladıktan sonra Padişahın izniyle Üsküdar'dan hareket edebilirdi.³⁶ Kervan, İstanbul'dan yola çıktıktan sonra katılımlarla kalabalıklaşarak Şam'a ulaşır, eyaletin paşası olan *Emirü'l-Hac*'ın idaresine girerdi.³⁷ Ramazan ayının ikinci haftasında Şam'a ulaşan hacılar kırk gün kadar burada kaldıktan sonra Şevval ayının 15'inden sonra Hicaz'a hareket ederlerdi.³⁸ Kervanın hızını Arafat'taki vakfeye göre programlayan *Emîrü'l-Hac*, menzillerdeki konaklama sürelerini ve kervanının hızını belirlemekte idi.³⁹

Burada kısaca bahsedilen ve Osmanlı yönetimi boyunca devam ettirilen hac organizasyonunun; sürecin başından itibaren planlanan, yolculuğun güven ve huzur içerisinde ilerlemesi için her türlü tedbirin alındığı, çok sayıda görevli ile beraber hacı adaylarının kabileler halinde yola çıkış gayelerine ulaşmalarını temin için muazzam bir sistemin kurulmuş olduğu açıktır. Hac seyahatnameleeri Osmanlı devletini ve toplumunu yakından ilgilendiren bu hac kervanlarının yolculuklarının çeşitli açılardan konu edildiği çalışmalardır. Çalışma konusunu oluşturan ve bu işleyişi mesafeler, şehirler, menziller, ziyaretgâhlar, tarihi şahsiyetler, tarihi olaylar ve kişisel tecrübeler ile birleştirerek hem bir *menâzil* hem de *menâsik-i hac* olarak sunan risâle hac organizasyonun canlı bir şahidi olarak bu tecrübeyi aktarmaktadır. Müellifin, askerî zümreden kalemiye sınıfına mensup oluşu risâlenin içeriğini zenginleştirmiştir.

Tuhfetü'l-Huccâc isimli eser benzer çalışmalardan müellifin çağdaşı Abdurrahman Hibri tarafından 1041/1632 yılında tarafından telif edilen "*Menâsik-i*

33 Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 129.

34 Faroqhi, *a.g.e.*, s. 38.

35 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mukerreme Emirleri*, II. Baskı, Ankara 1984, s. 40-42.

36 Atalar, *a.g.e.*, s. 132.

37 Faroqhi, *a.g.e.*, s. 155.

38 Coşkun, "Osmanlı Hac Seyahatnâmelerinde Hac Yolculuğu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 4, Ankara 2000, s. 507.

39 Aytekin Yılmaz, *Edirne-Mekke Hac Yolu, 1600-1800*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul 2001 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 20.

mesâlik” adlı eser ile karşılaştırıldığında bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. IV. Mehmed devri âlimlerinden olan Hibrî hacdan dönüşünde Edirne medresele-
rinde müderrislik yapmıştır. Osmanlı tarihini de iyi bilen Hibrî *Menâsik-i mesâlik*
adlı eserinde hacca gidiş ve dönüşte yollar ve uğranılan yerler hakkında geniş
bilgi verilmekte ve hâc menâsiki bütün detayları ile anlatılmaktadır. İlmi bir üs-
lupla kaleme alınan eser 10 bâb ve bir Tetimme ile düzenlenmiştir. Bâblardan
ilk ikisi menzillere ayrılmışken, üçüncü bölümde İstanbul, Anadolu ve Hicaz’da
meydana gelen olaylara yer verilmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümlerde Beyt-i
Mükerreme ve Mescid-i Haram’ı yeniden yaptıranlar ve tamir ettirenlerden
bahsedilmiştir. Altıncı bölümde Beyt-i Şerîf’de okunacak dualar, yedinci bö-
lümde Mescid-i Nebevî’yi tamir ve yeniden inşa ettirenler kaydedilmiş, sekiz-
zinci bölümde haccın nasıl yapılacağı anlatıldıktan sonra, dokuzuncu bölümde
hac sırasında okunacak dualar ve sureler, onuncu bölümde de peygamberin
kabri ziyareti detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Tetimme kısmında ise Hicaz’da
iken yazdığı bir manzumeye yer verilmiştir.⁴⁰ Coşkun’un rehber nitelikli hac se-
yahatnameleri arasında tasnif ettiği Hibrî’nin çalışmasında *Tuhfetü'l-Huccâc*’a
nispetle oldukça tafsilatlı tasvirlerle yer vermiştir. Ancak eserin menzilleri içe-
ren ilk iki bâbı 20 varaktır. Bu kısım çalışmanın sonunda Tablo halinde yer ve-
rilen *Tuhfetü'l-Huccâc*’ın ilk kısmında 7, metin kısmında ise yaklaşık 12 varaktır.
Hibrî’nin eserinde yer alan diğer sekiz bâb ve tetimme kısımları ise *Tuhfetü'l-
Huccâc* ile kıyaslanamayacak kadar uzun ve detaylıdır. Mescidlere yapılan tami-
ratlar, ziyaret edilen makamlarda okunan dualar, sureler *Tuhfetü'l-Huccâc*’da yer
almayan başlıca unsurlardır.

Hacı Ali Bey tarafından telif edilen eserin *menâzil-i hac* kısmı bir başka
çağdaş Kadrî tarafından 1056/1646-47 yılında telif edilen “*Menâzilü't-Tarîk ilâ
beytillâhi'l- atîk*” adlı hac seyahatnamesi türündeki eserle karşılaştırıldığında ise
bu iki çalışmanın çoğunlukla benzerlikler arz ettiği görülmektedir. Her iki eser
de mensur şekilde kaleme alınmıştır. Kadrî’de de hac yolculuğu detaylı bir şe-
kilde anlatılmış ve Şam hac kervanı hakkında özgün bilgilere yer verilmiştir.
Kudüs ve el-Halil’in de menziller arasında yer verildiği eserde Üsküdar-Şam
arası 39; Şam-Mekke 37; Şam-Kudüs arası 9 menzil kaydedilmiştir. *Tuhfetü'l-
Huccâc*’da ise Üsküdar-Şam arası 41; Şam-Mekke arası 47 menzil kaydedilmiştir.
Şam’dan Kudüs ya da Halilürrahman’a gidişe ilişkin herhangi bir bilgi verilme-
miştir. İçerik açısından karşılaştırıldığında ise çoğunlukla benzer tanımlamalara
yer verildiği görülmüştür.⁴¹

Sonraki yüzyıla ait menzîlnâmelerden örneğin Mehmed Edib tarafından
1193/1779 yılında telif edilen “*Nehcetü'l-Menâzil*” isimli eserde de hac yolculuğu

40 Esere ilişkin detaylı bilgi ve eserin transkripsiyonu için bkz. Sevim İlgürel, “Abdurrahman
Hibrî’nin Menâsik-i Mesâliki,” *IUEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1975, s. 111-128.

41 Detaylı bir inceleme için bkz. Menderes Coşkun, “Stations of the Pilgrimage Route From
İstanbul to Mecca via Damascus on the Basis of the *Menâzilü't-Tarîk ilâ Beytillâhi'l-Atîk* by
Kadrî (17th century)”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, İstanbul 2001.

ve yolculuk esnasında uğranılan menziller ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir. Hem *menâzil* hem de *menâsik-i hac* olması bakımından *Tuhfetü'l-Huccâc* ile benzerlik arz etmektedir. 128 varak ve 256 sayfadan oluşan ve çok daha tafsilatlı bir şekilde kaleme alınan eserde öncelikle haccın tanımı yapılarak, farz, vâcib, sünnet ve müstehablarını içeren menâsik kısmına yer verilmiştir. Menâzil kısmında ise zaman zaman konaklanan menzil ile ilgili beyitlere de yer verilmiştir. *Tuhfetü'l-Huccâc* ile karşılaştırıldığında, Şam sonrası kaydedilen konak yerlerinin zaman zaman değiştiği veya yeni konak isimlerinin yazıldığı görülmüştür. Üsküdar'la Şam arasında 37 menzil, Şam ve Mekke arasında 39 menzil olmak üzere toplam 76 menzil anlatılmıştır.⁴² *Tuhfetü'l-Huccâc*'da ise 88 menzil kaydedilmişti.

Yine el-Hac İbrahim Efendi tarafından Safer 1191/Mart-Nisan 1777 tarihinde telif edilen "*Menâzilü'l-Hâcc ve Mesâfetü Fecc li's-secc min gayri lecc*" adlı eser ile kıyaslandığında ise her iki eserin de kaleme alınış gayesi, üslubu, içerikleri bakımından benzerlikler arz ettiği görülmektedir.⁴³ Şâm-ı Şerif menzili sonrasında konaklanan bazı menzillerin değiştiği anlaşılmaktadır. Örneğin, *Tuhfetü'l-Huccâc*'da *Zendible* olarak kaydedilen menzil, eserden yaklaşık bir yüzyıldan fazla bir zaman sonra kaleme alınan el-Hac İbrahim Efendi'nin menzilnamesinde "*Sahrâ-yı Düveyk*" olarak kaydedilmiştir. Menzil anlatıları dikkate alındığında ise, *Zendible*'nin Harvan Ovası olarak anıldığı, çiftinin çok ve düzlük olduğu, akarsuyunun da bulunduğu kaydedilmiştir. "Şenlik yok" ifadesi ile de başkaca anlatıya konu bir özelliğinin bulunmadığı vurgulanmıştır. el-Hac İbrahim Efendi menzilnamesinde anlatılan Sahrâ-yı Düveyk menzilinın ise büyük bir sahrâ olduğu, yolunun taşlık olduğu, yolda iki de köprünün bulunduğu belirtilmiştir. Merhûm Abdullah Paşa tarafından kaldırım yaptırılan menzil, Şeyh Muhammed ed-Düveykî'nin mensup olduğu yer olarak da not edilmiştir. Her iki menzilnamede de önceki menzil Tarhana Hanı, sonraki konaklama yeri Müzeyrib menzili olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki, 1647-48 yılında hacılar *Zendible* isimli menzilde konaklarken, 1777 tarihinde Sahrâ-yı Düveyk isimli farklı bir menzilde konaklamışlardır. Konaklanan menzil değişikliğinin pek çok gerekçesi olabilir. Metinde konuya ilişkin herhangi bir bilgi bulunmama ile birlikte, su kaynakları ya da topografyanın bu değişikliğin en muhtemel gerekçeleri olabileceği değerlendirilebilir. Benzer şekilde, bir menzılnamede *Ey Tatraka* olarak tanımlanan bir diğer menzil, diğer menzılnamede *'Ayn-ı Zerkâ*; Belkâ Ovası, Berûz/Balat; Mefreka, Sahrâ-yı Mina şeklinde farklı konaklar olarak tanımlanmıştır. Bu örnekler de hacıların konakladığı menzillerin yüzyıllar içerisinde çeşitli gerekçelerle değişmiş olabileceğini göstermektedir. İkinci bir konu ise çalışma konusunu oluşturan menzılnamede olmayan bazı menzillerin, iki konak yeri arasına eklenmiş olmasıdır. Örneğin, Müzeyrib menzi-

42 Mehmed Edib, *Nehcetü'l-Menâsik*.

43 Merve Çakır, "Hac Menzilleri ve el-Hac İbrahim Efendi'nin Menâzilnamesi", *Surre-i Hümayûn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2008, s. 79-87.

Gör

Akademik
Bakış

284

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

linden sonra 12 saatlik mesafede Mafreka menziline yer verilen Hacı Ali Bey menzıl-nâmesinden ayrı olarak, İbrahim Efendi menzıl-nâmesinde Müzeyrib menzılinden sonra 5 saat mesafedeki *Sahârâ-yı Mina* ve ondan 7 saat mesafedeki *Mefrak* menzili iki ayrı menzil olarak kaydedilmiştir. Bu durumun da iki gerekçesi olabilir. Bunlardan ilki her iki menzil arası mesafenin 12 saat olması nedeniyle belki hava belki su imkanları veya belki de bölgenin coğrafi şartları itibariyle arada bir başka menzilde daha konaklatılarak yola devam edilmiş olabilir. İkinci olarak da müellifin bu menzili hatırlamaması veya not etmemesi de yine ihtimal dahilindedir. Bu örnek de bazı hac yıllarında başta hava koşulları olmak üzere çeşitli şartlar doğrultusunda konaklanan menzil sayısının artmış olabileceğini akla getirmektedir. Başka bir örnekte, *Bi'ri Ğanem* menzılinden sonra 20 saat uzaklıktaki Vâlîde Kuyusunda konaklanırken, ikinci menzıl-nâmede *Bi'ri Ğanem*'den 18 saat sonra *Sahrâ-yı Matarân*'da, sonrasında da 2 saat mesafedeki *Bi'ri Cedid*'de konaklanmıştır. Bu örnek de menziller arası çok uzak mesafeler olduğunda zaruri istirahat ihtiyacından da konaklanmış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Son olarak, eserin *menâsik-i hac* kısmı aynı nüsha içerisinde istinsah edildiği Rumeli Kazaskeri olan Damadzade Mehmed Murad Efendi tarafından telif edilen *menâsik-i hac* adlı eser ile karşılaştırıldığında ise; öncelikle *Tuhfetü'l-Huccâc*'ın *menâsik-i hac* kısmı 5 varak iken, Mehmed Murad Efendi tarafından telif edilen *menâsik-i hac* adlı eserin Mekke ve Medine'ye ayrılmış kısımları toplam 48 varaktır. Eserinde, en-Nakşibendî el-Murâdî olarak zikredilen Mehmed Murad Efendi de Hacı Ali Bey gibi Osmanlı yönetici sınıfına mensuptur. Tarihî ve coğrafi bilgilerle bezeyip kısmen ilmî bir perspektiften bir hac anlatısı kaleme almışsa da el-Murâdî, duyduğu şaşkırtıcı hurafeleri de eserine kaydetmeyi ihmal etmemiştir. Hacı Ali Bey'den farklı olarak nakşibendiliğe intisâb eden el-Murâdî, eserinde yer alan ayet, hadis veya tarihi olaylara ilişkin farklı rivayetleri çeşitli eserleri kaynak göstererek Arapça der-kenarlar şeklinde metnine taşımıştır. Daha fazla sevap kazanmak amacıyla kaleme aldığını belirttiği eserinde, ziyaret edilen makamlarda okunacak dualara da çokça yer vermiştir. Mekke ve Medine'nin yanı sıra Kudüs ve el-Halil kentlerine de seyahat eden el-Murâdî'nin Kudüs'de Mescid-i Aksa ve etrafındaki ziyaret yerleri ile ilgili izlenimleri eserin en canlı ve ayrıntılı bölümlerinden birini oluşturmuştur.⁴⁴

Netice itibariyle Hicaz'ın 1517'de Osmanlıların eline geçmesinden itibaren dört asır boyunca Osmanlı Devleti tarafından büyük bir itinayla düzenlenen hac kervanlarının yolculuklarını ve hac ibadetinin usulüne uygun biçimde yerine getirilmesini konu edinen hac seyahatnameleri kendi içlerinde de bazı benzerlikler ve farklılıklar arz etmektedir. Hac güzergâhının ve hacıların konaklatıldığı menziller ile hac ibadetinin usullerinin yüzyıllar boyunca pek de değişmemesi bu benzerliklerin gerekçesi olarak değerlendirilebileceken; müellifin

44 Eroğlu Memiş, "Nebzetü'l-Menâsik".

gazi

Akademik
Bakış

285

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

eğitim seviyesi, intisap ettiği sufi tekkesi, eserin kaleme alınış gayesi ve usulü gibi pek çok faktör de seyahatnameler arasındaki farklılıkları izah etmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti Hicaz bölgesinin fethinden sonra bir yandan hac ibadetinin güvenli bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak için hac yollarına ve hac adaylarına yönelik hizmetlere büyük önem vermiş, diğer yandan da Haremeyn-i Şerifeyn'e ve ahalisine olan saygı ve muhabbetinin ifadesi olarak her yıl hac mevsiminde surre alayları düzenlemiştir. Hac kervanı ile beraber hareket eden surre alayları ve hac yolculuğu pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bunlardan, hac yolculuklarının çeşitli amaç, bakış açısı ve ifadelerle anlatıldığı eserler olarak hac seyahatnameleri, farklı bir iletişim aracı olarak nesiller boyu hac menzillerinin ve pratiklerinin sonraki nesillere aktarımına vesile olmuştur. Kültürel dolaşıma yazılı metinler olarak katkıda bulunan hac seyahatnamelerinde, hac yolculuğu boyunca gidilen menzillerin tanıtılması, halkın durumu ve konak yerlerinin güvenliği gibi sistematik bilgilerin yanı sıra hac yolculuğu boyunca ziyaret edilen yerler ve hac ibadeti esnasında yaşanan coşkun dini duygular ve derin manevi hazlar da betimlenmiştir.

Bu tür seyahatnameler arasında yer alan ve 17. yüzyılda Rûznameci Kethüdâsı Hacı Ali Bey tarafından telif edilen *Tuhfetü'l-Huccâc* isimli eser hac rehberi niteliğinde kaleme alınmıştır. Hac kervanının güzergâhı (*menâzil*) ve hac ibadetinin usulüne uygun biçimde yerine getirilmesi (*menâsik*) konusunda bilgiler sunan risâlede, kaleme alındığı dönemde Osmanlı coğrafyası, uğranılan menzillerin topografik özellikleri ile tarihi şahsiyetler ve tarihi olaylara ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Çoğunlukla vakıf hayratları olarak hizmet sunan yapıların mimari özellikleri ile ziyaret esnasındaki mevcut durumları ve bazı durumlarda da banîlere ilişkin kaydedilen bilgiler rehber niteliğinde de olsa hac seyahatnamelerini önemli tarihi belgeler arasında değerlendirmek mümkündür.

Gazi

Ekler

Ek 1: Tuhfetü 1-Huccâc 'da Hac Menzilleri

Varak No	Menzilin Adı	Mesafe	Menzil Anlatısı
71a	Kartal	4	<i>Sâhil-i Bahra garîb iskeledir.</i>
	Geybûze	5	<i>Sâhil-i bahrden bir mikdar içeru bir dağ tepesindedir. Sultan Selim ve Sultan'ın veziri Çoban Mustafa Paşa Hazretleri anda medfûndur ve Câmî-i Şerîfın tarihi 930.</i>
	Dîl	2	<i>Geçid yeridir. Kayıklar ile geçilir. Pek muhib yerdir.</i>
	Hersek	3	<i>Bunda Ahmed Paşa Câmî-i Şerîfi zelzeleden harâb olmuşdur.</i>
	Kefere Derbendi	6	<i>Bir kâfir köyüdür. Yolları ziyâde harab ve taşlıktır.</i>
	Çini İznik	5	<i>Bir güzel karyedir. Suları latîf ve bir büyük kal'ası vardır. Harab olmuşdur ve meyvesi çokdur. Eşrefzâde anda medfûndur ve bir çini minâresi vardır.</i>
	Lefke	6	<i>Bir güzel şehirdir. Ekmeği bir diyâra kıyâs değildir.</i>
	Vezirhânı	4	<i>Yolları âsân ve suları latîfidir.</i>
71b	Söğüd	8	<i>Yollarının iki saad mikdarı ğâyet sarbdır ki vasfı kâbil değil ve nesl-i Osmancıktan Ertuğdı onda medfûndur.</i>
	Eskişehir	9	-
	Seyyid Gazi	8	<i>Kulak içindedir ve Seyyid Battal Gazi ve Sultan Alaaddin vâlidesi ve çoban ve iki bin şühedâdan ve Kayser-i Rûmun kızı Battal Gazi yanında ve nice şühedâ medfûnlardır. Azîmü ş-şân şefâ atlerine müyesser eyleye. Âmin.</i>
	Hüsrev Paşa	8	<i>Yolları âsân ve düzdür ve îcâbında bir kâfirden kalma kilise cami vardır.</i>
	Bayat	5	<i>Bağı, bağçesi yokdur. Avretler cümlesi mahremdir.</i>
	Bolvadin	7	<i>Bağı, bağçesi çokdur. Suları ferâvândır. Ğâyet bolluk şehridir. İshaklı tarafında bir köprüsü vardır. İki saat mikdarı uzunluğu vardır.</i>
	İshaklı	6	<i>Bağı bağçesi ğâyet çokdur. Suları ferâvândır. İçinde Ahmed Zemci Hazretleri medfûndur.</i>

Gazi

72a	Akşehir	5	Suları ferâvân ve zahresi bol, bağı bağçesi çokdur. Nasreddin Efendi -rahimallahü 'aleyhi- anda medfündür. Tarihi sene 586 ve bir kurşun örtülü Hasan Paşa Camii vardır.
	İlğın	9	Dört yanı gök kanare ve kenarında bir Kadre Hamamı vardır bir ma'mûr vilâyetdir.
	Lâdik	9	Bir viranelik yerdir. Ve lâkin suyu eyüdüdür.
	Konya	9	Yeri güzel ve suları latîf ve gayet bolluk ve 'ulemâsı çokdur. Monla Hünkâr ve Sultan 'Alaeddin anda medfündür.
	İsmil	12	Bir karyedir. Kapusuz havfından cümle ahalisi firâr itmişdir ve suları ğâyet acıdır.
	Kara Pınar	9	Bir güzel şehirdir. Suları latîf ve bir câmi-i şerîf Sultan Selim anda binâ itmişdir. İki minâreli târihi 'innehû le-mescidun üssise bunyânühû 'ale't-takvâ ve kurşun örtülü bir büyük hanı vardır.
	Elegri	12	Bir güzel şehirdir. İçinde suları ferâvân bağı bağçesi keşir ğâyet bolluktur.
	Ulukışla	9	Gayet büyük hanı vardır ve yolları düzdür. Yetmiş seksen evli bir karyedir.
72b	Çifte Hân	6	Dört sâ'ad mikdarı düz ve iki sâ'ad mikdarı dağdır ki nerdubân gibi çıkılır ve inilir.
	Ramazanoğlu Yaylası	9	Yolları ğâyet gücdür ve ziyâde sarpdır ki bir şey'e kıyas değildir.
	Çâkır Hânı	9	Düzlük yerdedir. Yanında ulu ırmak akar. Ba'zı mahalde geçid virmez iki handır. Çayırı bir senelik bu kadar etraf köylerden her şey'i gelür.
	Adana	8	Bir mu'azzam şehirdir. Çâyet düzlük ve penbe çokdur ve içinde ırmak akar. Ulu câmi-i şerîfleri çokdur. 'Ulemâ ve talebesi çokdur ve meyvesi çokdur ve Seyhan Suyu kenarından akar. İki kapulu ğâyet büyük köprüsü vardır ve kal'ası dahî vardır. Oturakdır.
	Misis	6	Misis ile Kurt Kulağı arasında da çakra da vardır. Gâyet muhavvefdir. Bir eyü köydür. Yolları düzdür ve içinden Ceyhun suyu akar. Cennet ırmaklarından deyû rivâyet var. Dokuz göz köprüsü var. Sultan Mehmed binâ itmişdir ve hanları vardır ve iki sâ'ad yerde Şah Mârân Kal'ası vardır.
	Kurt Kulağı	9	Hisar içinde küçük köydür. İçinde havzı vardır. Hisarını Sultan Mustafa ta'mir itmişdir. Ve bir câmi-i şerîfi vardır. Gayet hürsü çokdur.
	Payas	9	Akdeniz sahilinde bir küçük kasabadır. İbrahim Hanzâde bir câmi-i şerîf ve bir büyük hanı vardır. İçinde şadırvanı vardır. İskeledir ve kal'ası vardır ve Payas ile Belân arasında İskenderundurlar bir iskele vardır. Kâfir balyozları otururlar. Antâkiye iskesesidir.

Görsel

XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri:
Rûznâmçeci İbrahım Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği

73a	Belen	7	<i>Bir yüksek dağa muttasıl kasabadır ve bir miktar çarşısı vardır. İçi gayet sarıdır. Akarsuları çokdur. Yolları dahi sarıdır. Antâkiyye cânibine üç sa'ad mikdârı yokuş aşığı inilür. Bâkî düzlükdür. Arada Karamûd Hânı vardır.</i>
	'Antâkiyye	9	<i>Yolları düz ve şehirdir. Bir büyük kal'ası vardır. İblis aleyhillağne ta lîmi ile yapılub tağları yarmışdır. Kal'a içinde hâlî yeri çokdur. Kavm-i İsâ aleyhisselamdan Habîb-i Neccâr ve Şem'un Hazretleri anda şehiden medfûnlardır. Merkad-ı şerifleri on iki ayak neredubanlı inilür. Ziyâretgâhıdır. Hızır aleyhisselam Hazret-i Musa aleyhisselam ile doğrultduğu divar andadır. Ol divarın ismine Perenter dirler. Kenarında 'Âsî suyu akar, büyük ırmaktır. Ulu Câmileri çokdur ve bir müfti câmi'i vardır. Târihi ma'bed nîr be-nûr iltikâdır.</i>
	Zanbakya	6	<i>Düz yerdir. Yalnız bir handır. Çâyet büyükdür. Yanında 'Âsî suyu akar. Etrafında köyleri çokdur. Yem ve me'kulât bulunur. Çiftçisi gayet çokdur.</i>
	Şu'ûr	6	<i>Etrafı dağdır. Müferrah kasabadır. Kirlizâde Mehmed Paşa'nın anda bir büyük hanı vardır. Ortasında bir Câmî-i Şerifi vardır. Bir büyük havzı ve imâreti vardır. Yanında 'Âsî suyu akar. On gözden ziyâde köprüsü vardır. Eyü yerdir.</i>
	Maydık Kal'ası	12	<i>Yalnız bir handır. Çâyet büyükdür ve iki kal'ası vardır. İçinde evleri çokdur. Her şey i bulunur.</i>
	Hâmâ	12	<i>Şehirdir. Yolları düz ve etrafında köyleri çokdur. Ahâlisi cümle çiftçidir. İhrâm ve kuşak gayet çokdur. Tulâb-ı Muhammedî onda 'Âsî Suyu üstindedir.</i>

Görüş

Akademik
Bakış

289

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

	Hâmûs	8	<i>Yolları düz ve suları latif ve 'Âsî suyundan tûlâb ile akar ve bir büyük hanı vardır ve onda kibâr-ı sahâbiden Halid bin Velîd ve oğlu Abdurrahman ve Saîd Hazretleri ve Hazreti Ömer oğlu Abdullah ve baba Ömer ve Ebubekir ve oğlu Abdurrahman ve sâir ashâb-ı Resûlullah hîn-i fetihde gelüb şehîden fevt olmuşlardır. Merkad-i Şerifleri andadır. Ziyâretgâhıdır.</i>
	İki Kapulu	6	<i>Bir muazzam hanı vardır. Etrafında yüzden ziyâde Arab evleri vardır. Suyu yok bölgedir.</i>
	Nebk	9	<i>Yolları düzdür lâkin ufak taşdır. Ekini olur bir büyücek köydür ve vâfir suyu dahî vardır.</i>
	Kudayf	6	<i>Nebk misillidir.</i>
	Şâm-ı Şerif		<p><i>Zemîni düz, bağ bağçeleri latif ve çok gâyet büyük mu'azzam misli yok bir şehirdir. Ve suları gâyet latif her oda havz ve sular akar ve keniflerinin cümlesinden sular akar ve Cami-i Ümmiye bir ulu Câmi-i Şerifdir. Yüz seksen adım arzî yüz doksan adım tâlî ve içinde dört mihrâb dört mezhebden anda cemâ'atle evkât-ı hamse edâ iderler. Ekserisi Şâfiî ve cümle Arabîdir. 'Ulemâsı çokdur. Tefsirleri 'Arabî ve Hanefî mihrâbî cümleden başdır ve içinde musluk ve şadırvanı var. Dört köşeli üç minâresi var. Birine Ak Minâre ta bir olunur. Üç şerefesi var. İki yüz yirmi beş ayak nerdubandır. Ziyâretgâhıdır ve câmi-i şerif içinde Hazret-i Yahya aleyhisselam medfûndur. Şehîden ve kible divanı içinde Hüd aleyhisselam medfûndur ve Makâm-ı Hızır aleyhisselâm andadır. İçinden su akar.</i></p> <p><i>Şâm-ı Şerif mezâristanında Hazret-i Bilâl-i Habeşî ve Hazreti Fâtîma kızları ve çok ashâb-ı kirâm anda medfûnlardır. Yesserallâhu şefâ'athum ve ziyârethum li-cemî'i'l-Müslimîn. Ve Câmi-i Şerif ittisâlinde 'karpuz kaldıran' dirler bir kahvesi vardır. Önünde bir fiskiyesi var. Cümle dört zira 'mikdarı suyu yukarı kalkar ve sâir büyük kahveleri var ki cümlesinin içinden ırmak akar ve Poyrazbeli tarafında 'Kırklar Dağı' dirler bir dağ vardır. Anda kırklar, yediler ve üçler makamı var. Her biri başka makamdır. Ziyâret iderler. Yer altında iki mahalle vardır. İsmine Sâlihîyye ta bir iderler. İçinde üç yüz atmış altı medresesi var imiş. Cümlesi harâb olmuşdur ve Muhyiddin Arabî ve Abdi Cânî didikleri devletlü anda medfûnlardır ve mahalle ile dağ arasında yetmiş bin Peygamber medfûndur deyû rivâyet iderler ve Câmi-i mezbûrda Hazret-i Osman'ın kendi hatt-ı şerifi ile bir Mushaf-ı şerifi vardır ve etrafında medresesi çokdur içinde tâlibî gayet azdır ve mu'azzam kal'ası vardır ve gayet ... mâlikdir. Lâkin ekser ... ve çarşusu gayet çok ve pakdır ve cümle üstleri örtülüdür.</i></p>

73b/
74a

Görsel

Akademik
Bakış
290Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

XVII. Yüzyılda Osmanlı Hac Menzilleri:
Rûznâmçeci İbrahim Efendi Kethüdâsı Hacı Ali Bey'in Tuhfetü'l-Huccâc Risâlesi Örneği

74b	Tarhâna Hânı	5	<i>Gün batı tarafı Dürzî dağıdır. Bâkî tarafları düzdür. Pek akar latîf suyu vardır. Bir 'Arab köyüdür.</i>
	Zendible	12	<i>Harvan Ovası ta bir olunur. Çifti çokdur, düzlükdür. Akarsuyu vardır. Şenlik yokdur.</i>
	Müzeyrib	6	<i>Bir düz yerde bir muhkem kal'ası vardır. Yanında bir akar asi suyu vardır. Gayet latîf, Huccâc anda cem ' olur. Gayri şenlik yokdur.</i>
	Mefrak	12	<i>Suyu yokdur, ifâdeye muhtacdır.</i>
	Ay Tetraka	11	<i>Yanında akar suyu vardır. Etraf-ı erba'ası taşlık, kal'ası dağ başındadır.</i>
	Belkâ Ovası	-	<i>Bir kal'ası vardır. Osman Paşa binâ etmişdir. Suyu bollukdur.</i>
	Katrane Kal'ası	12	<i>Sarı toprak ile kum ve taşlıktır. Güzel, ma'mur iki bölgesi var. Suyu etrafından yağmur ile cem ' olur. Gayet çok ve latîf kal'adan gayri şenlik yokdur.</i>
	Tabut Korusu	12	<i>Bir ma'mur kal'adır. Osman Paşa binâ etmişdir. Bölgesi vardır. Suyu yokdur. İki sa'âtden ziyâde akabesi vardır.</i>
'Aneze	11	<i>Yolları âsân kal'ası var, suyu yokdur.</i>	
75a	Ma'ân Kal'ası	7	<i>İki karşılayı 'Arab köyüdür. Akarsuyu vardır. Yolları âsândır. Bakcesi çokdur. Rummân ğâyet çok olur ve nisâları ğâyet hasene mâlikdir. İki kal'ası vardır, otrakdır.</i>
	Şam 'Akabesi	16	<i>Bir kal'ası vardır. Suyu bölgedir. Latîfdir. Yolları sâfi çakmak taşından ibâretidir.</i>
	Çoğımân Kal'ası	13	<i>Bir kal'ası vardır. Kal'a yanında dört bölgesi vardır. Suyu gayet miyâhdır. Gayri şenlik yokdur.</i>
	Peygamber Eşmesi	9	<i>Bir kal'adır. Suyu yokdur. Düz mahaldir. Toprağı gayet kumludur. 'Âsî Harma konağıyla beyninde yetmiş bir senesi Huccâcî Arab yağma itmişdir.</i>
	Kazık Tutmaz	11	<i>Bir kal'ası vardır. Lakin suyu yokdur. Toprağı ğâyet insanın üzerine yapışır.</i>
	'Âsî Hurma	11	<i>Bir müferrah kal'ası vardır ve kal'a civarında 'Arab evleri vardır. Kal'a yanında bir bölgesi vardır. Suyu çokdur, yerden çıkar. Ve kal'asının ismi Tebükdür. Peygamber aleyhisselam Tebük Gazasının anda etmişdir.</i>
	Meğâir	7	<i>Suyu yokdur. Yolları taşlıktır. Muğaylan ağacı çokdur.</i>
Haydar Kal'ası	12	<i>Çâyet taşlık ve kumluk bir boğazdır. Etrafı ğâyet yüksek taşlık dağdır. 'Arab sânikî çokdur. İki kal'ası ve iki bölgesi vardır ve suyu miyâhdır. Gayet çokdur.</i>	

Gazi

75b	Birke-i Muazzama	16	<i>Bir 'atîk ma'mûr kal'ası vardır.</i>
	Pirinç Ovası	15	<i>Pirinç misâli ovacık taşlıktır, düzdür. Bir kal'ası vardır. Osman Paşa binâ eylemiştir. Lâkin suyu yokdur ve senelik dahî yokdur.</i>
	Medâin Sâlih	15	<i>Etrafı ğâyet yüksek taşdan dağlardır ve şehrinin altı üstüne gelmiştir. Taş kesilmiştir. Bir kal'ası vardır. Suyu bölgedir. Ğâyet çokdur ve küçük taş andadır. Geçer iken tüfenk ve sâir şamâtata iderler.</i>
	Ulâ Kal'ası	5	<i>İki tarafı ğâyet yüksek eflâke ser çekmiştir. Taş dağlar akarsuyu vardır. Arab evleri çokdur. Hurma ve limon çokdur.</i>
	Bi'ri Ğanem,	5	<i>Koyun miskini bir çayırılıktır. Suyu kuyudur lâkin acıdır. Oturaktır.</i>
	Vâlîde Kuyusu	20	<i>Bir kal'ası vardır. Suyu yerden çıkar lâkin acıdır.</i>
	Hedeyye Eşmesi	18	<i>Bir kal'ası vardır. Suyu çokdur. Bir zira' mikdârı kazub yerden çıkar. Künder kal'asından gayrı şenlik yokdur. Etrâfı yüksek taşdan dağlardır.</i>
Fuhleteyn Akabesi	16	<i>'Anter Kal'ası andadır. Ma'mûrdur. Bölgesinde suyu vardır. Gayrı senelik yokdur. Taşlık ovadır.</i>	
76a	Bîkâr Nasuh Paşa	10	<i>Suyu yokdur. Lâkin Huccâc vaktinde kuyu kazarlar. Suyu çıkar bir âdem boyu mikdârı vardır lâkin acıdır.</i>
	Medîne-i Münevvere Efdali't-Tahiyete 'Alâ Sevâkinuhâ	-	<i>Bir şehri muazzamadır. Metin kal'ası vardır. İçinde Ravza-i Mutahhara'da Sultânü'l-Enbiyâ anda medfûndur ve Hazret-i Ebâbekir ve Hazret-i Ömer radiyallâhu anhumâ anda me'an ravzada nühâsdan binâ olunmuştur. Şebeke içindedir. Asıl kabri şerîf içinde altun ile müzeyyen perde içindedir ve yedi kat perdedir deyû rivâyet iderler. Kible cânibinde Peygamber aleyhisselam Hazretlerinin müvâcehesine işaret için perdede bir mücevher taş vardır. Ziyâ verir ve şebkerden görünür ziyâret iden kimse karşısına geçüb iki elin gayet bağlayub şebkiye üç zira' mikdârı uzak durub ğâyet adıyla ulu padişahlar katına varır gibi kendiünün kelâmın işüdüğüne der-hâtır idüb salavat u selâm idüb ba'dehu Hazret-i Ebâbekir ve Hazret-i Ömer radiyallâhu anhumâ kezâlik selâm idüb husûl-ı murâdât hüsn-i hâtime taleb idelim. Allâhümme yessir ümmet-i Muhammed.</i>
	Ali Kuyusu	4	<i>Suyu vardır. Şâfi'ler onda ihrâma girerler.</i>
	Kubûr-ı Şühedâ	16	<i>Etrâfı dağlardır. Suyu yokdur. Ashâb-ı Kirâmdan çokdur. Çok şühedâ bu iki dağ arasında yaturlar. Kabirleri andadır. Yesserallahu şefâ'atuhum.</i>

Gazi

Akademik Bakış

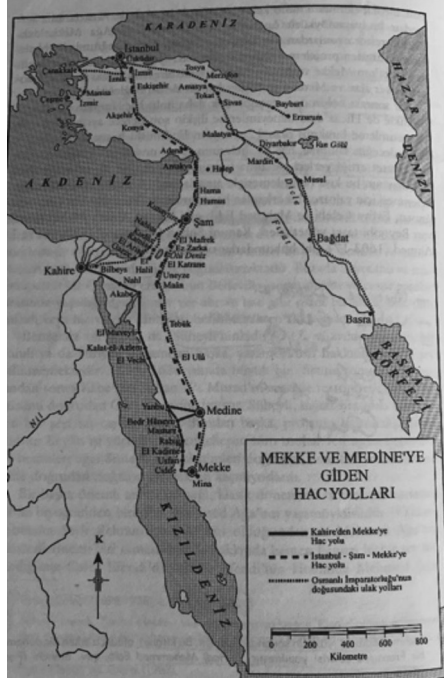
292

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

76b	Cedîde Boğazi	14	<i>Bedir Dağına varınca bir ulu boğazdır. Ćâyet muhavvedir. Arab evleri çokdur. Her şey i bulunur. Suyu dahi çokdur.</i>
	Bedr-i Huneyn	13	<i>Suyu çokdur. Hanîn Gazâsı anda vâki'olub çok şühedâ anda vardır. Yesserallâhu şefâ'atuhum. Meymûn Ovası, 16 saat. Bir düz yerdir. Suyu yokdur.</i>
	Maymun Ovası	16	<i>Bir düz yerdir. Suyu yokdur.</i>
	Râbi'a Eşmesi	14	<i>Suyu ģâyet çokdur. Arab evleri çokdur. Anda ihrâm giyerler.</i>
	Güzelce Bölge	20	<i>Ćâyet büyük bölgedir. Arab evleri çokdur. Suyu ģâyet a lâdır. Her şey i bulunur. Maktûl ođlu anda medfândur.</i>
	Asfan	6	<i>Bunda konulmamıştır.</i>
	Vâdi-i Fâtıma	18	<i>Bir güzel yerdir. Suyu çokdur. Hem latîfdir. Hurma ve her şey i gayet çokdur.</i>
77a	Mekke-i Mükerreme	9	<i>Asl-i Sultânî tarafından gidilmeyüb 'Eğri Tarık Bağdâdî' ta bîr olunur tarıkden gidilüb gayet sarb ve sa'âb orman mislü muğaylan çalısı gayet çokdur. Bir sa'âb tarıkedir. Medîne-i Münevvere'ye varınca konakları beyân olunur.</i>
	Şeyh Mahmud	2	<i>Suyu kuyudur.</i>
	Vâdi-i Limon	18	<i>Su akar, latîfdir.</i>
	Darîbe Eşmesi	15	<i>Suyu kuyu, latîfdir.</i>
	Zübeyde Bölgesi	13	<i>Suyu bölge latîfdir.</i>
	Kubâbe	12	<i>Suyu yağmurdan cem'olur. Ba'zı mahalde bulunmaz.</i>
	Sûfîne	22	<i>Bir Arab köyüdür. Suyu kuyudur ve gerender.</i>
	Savarge	12	<i>Bir Arab köyüdür. Düzlükdür, suları peykârdır ve acıdır.</i>
	Taş kuyusu	16	<i>İki bayır arasında bir mahaldir. Suları kuyudur ve latîfdir. Gayrı şenlik yokdur.</i>
	Kâ'eş-Şerif	18	<i>Ćâyet düzlükdür. Suyu yokdur. Senelik dahi yokdur.</i>
Medîne-i Münevvere	20	<i>Efdali't-Tahiyete 'alâ sevâkinhâ ilâ yevmi'l-kıyâme.</i>	

Gazi

Ek 2: Hac Güzergâhı ve Menzilhâneleri (Kaynak: Faroqhi, *a.g.e.*, s. 12).

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

MEHMED Edib, *Nehcetü l-Menâzil*, VGMA, Trh. 10 Rsani 1250, no: 367.

RÛZNÂMÇECİ İbrahim Efendi Kethüdası Hacı Ali Bey, *Tuhfetü l-Huccâc*, VGMA, Trh 1057, No: 113.

Süleymaniye Kütüphanesi

HACI Ali Bey, *Menâzil ül Hac ve Tuhfet ül Huccac*, Süleymaniye Kütüphanesi no. 386.

Yayınlanmış Eserler

ATALAR, Münir, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

BAKHIT, Muhammad Adnan, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Librairie du Liban, Beirut 1982.

BUZPINAR, Ş, Tufan, "Surre", *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, 567-569.

BARBIR, Karl, *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*, Princeton University Press, Princeton 1980.

- CANATAR, Mehmet "Kethüda", *TDVİA*, C. 25, İstanbul 2002, s. 332-334.
- COŞKUN, Menderes, "Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnamelerinin Tiple-ri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi* (12-15 Nisan 1999), 2001, s. 189-194.
- COŞKUN, Menderes, "Osmanlı Hac Seyahatnâmelerinde Hac Yolculuğu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 4, Ankara 2000.
- COŞKUN, Menderes, "Stations of the Pilgrimage Route From Istanbul to Mec-ca via Damascus on the Basis of the *Menâzilü t-Tarîk ilâ Beyti llâhi l-'Atîk* by Kadrî (17th century)," *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, İstanbul 2001.
- COŞKUN, Menderes, *Ottoman Pilgrimage Narratives and Nabi's Tuhfetü'l-Haremeyn*, Durham Üniversitesi 1999, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ÇAKIR, Merve, "Hac Menzilleri ve el-Hâc İbrahim Efendi'nin Menâzilnâmesi", *Surre-i Hümayûn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul 2008, s. 79-87.
- DOĞAN Turay, Esra, "Anadolu Hac Güzergâhı: Antakya Menzili", *Kadim Akademi SBD*, C. 1. S. 2, 2017, s. 109-124.
- EICKELMAN, Dale F. and James Piscatori (eds.), *Muslim Travellers: pilgrimage, migration, and the religious imagination*, Routledge, London 1990, s. 69-84.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Klasik Dönemindeki A'yân" ve "Eşrâf" Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, C III, 1982, s. 105-118.
- EROĞLU-Memiş, Şerife, "Tarihi Bir Vesika Olarak Hac Seyahatnameleri: Morali Bahtî'nin 'Menâsik-i Hacc' Manzumesi Örneği", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2018.
- EROĞLU-Memiş, Şerife, "'Nebzetü'l-Menâsik': en-Nakşibendî el-Muradî'nin Hac Rehberi'nde Kudüs Bahsi", *Dini Tarihi ve Edebi Açıldan Kudüs*, DBY Yay., İstanbul 2018, 169-199.
- EVLİYA Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, sad. Mümin Çelik, İstanbul 1985.
- FAROQHİ, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar, (1517-1638)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.
- GEMİCİ, Nurettin, "Evliyâ Çelebi Medine'de", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Ağustos 2011, s. 55-67.
- İLGÜREL, Sevim, "Abdurrahman Hibrî'nin Menâsik-i Mesâlikî", *IUEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1975, s. 111-128.
- İNALCIK, Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth-Century Islamic History* içinde, der. Naff, T. ve Owen, R., Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville 1977.
- İNALCIK, Halil, "The Nature of Traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Turkey and Japan* içinde, der. Roberl Ward ve Dankwart Rostow. Princeton University Press, Princeton 1964.

Görüş

Akademik
Bakış

295

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

MARDIN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1969.

MAZIOĞLU, Hasibe, haz., *Ahmed Fakih: Kitâbu Evsâfi Mesâcidi Ş-Şerîfe*, Ankara 1974.

EL-MOUDDEN, Abderrahmane, "The ambivalence of *rihla*: community integration and self-definition in Moroccan travel accounts, 1300-1800," in *Muslim Travellers: pilgrimage, migration, and the religious imagination*, eds. Dale F. Eickelman and James Piscatori Routledge, London 1990, s. 69-84.

NAGANAWA, Norihiro. "The hajj making geopolitics, empire and local politics: A view from the Volga-Ural Region at the turn of the nineteenth and twentieth centuries," in *Central Asian Pilgrims: Hajj Routes and Pious visits between Central Asia and Hijaz*, eds. Alexandre Papas-Thomas Welsford, Thierry Zarccone, Berlin 2012, s. 168-198.

ÖKTEM, Nisa, "XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap Kültürü", M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2017, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÖZUYGUN, Ali Rıza ve Şefika Yapıcı, "Bosnalı Hacı Yusuf Livnjak'ın Hac Seyahatnamesi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (1), 2004, s. 36-74.

ÖZYILDIRIM, Ali Emre, "Bir Tanzimat Âlimi Neler Okurdu? Ârif Hilmi Efendi'nin Kitaplarına Ait Matbu ve Meçhul Kütüb Defteri", *Müteferrika*, Yaz 2016/1, Sayı: 49, s. 69-82.

RAFEQ, Abdul-Karim, "Damascus and the Pilgrim Caravan," in *Modernity and Culture: From the Mediterranean to the Indian Ocean*, eds., Leila Fawwaz and Christopher A. Bayly, Columbia University Press, New York 2002, s. 130-43.

RAFEQ, Abdul-Karim, "Changes in the Relation Between the Ottoman Central Administration and the Syrian Provinces from the 16th-Century to the 18th-Century", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* içinde, der. Thomas Naff ve Roger Owen, Southern Illinois University Press, Carbondale ve Edwardsville 1977.

RAYMOND, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

SARIKAYA, Melike "Hüseyin Vassâf'ın Hicaz Hatırası veya Bir Asır Öncesinin Hicaz Günlüğü", *Keşkül*, sy. 10, İstanbul 2006, s. 62-66.

TOSHEVA, Sharifa, "The pilgrimage books of Central Asia: routes and impressions (19th and early 20th centuries)", *Central Asian Pilgrims: Hajj Routes and Pious visits between Central Asia and Hijaz*, Alexandre Papas-Thomas Welsford, Thierry Zarccone, (eds.), Berlin 2012, s. 234-249.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, II. Baskı, Ankara 1984.

YARAN, Rahmi, "Hac" maddesinin literatür alt maddesi, *DİA*, C.XIV, 1996, s. 410-413.

YEDIYILDIZ, Bahaeddin "Müesseseler-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 15, Ankara 1982, s. 23-53.

Görsel

Akademik
Bakış

296

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

YILMAZ, Aytekin, "Edirne-Mekke Hac Yolu 1600-1800", M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul 2001, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ZUBCEVİC, Asım, "Book Ownership in Ottoman Sarajevo, 1707-1828", Leiden Institute for Area Studies (LIAS), Faculty of Humanities, Leiden University 2015, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Extended Abstract

As is known, pilgrimage has been one of the oldest and most basic forms of social mobility that has had important social, cultural, economic and political effects throughout history. In this sense, Barber has defined the pilgrimage, which continues its effectiveness today, as a journey that is made externally to a sacred space and internally originated from spiritual purposes and internal understanding. Anderson has shown how important the movement of people (and commodities) within spatially defined units is to strengthen a sense of community and identity. In this context, Anderson emphasized the importance of pilgrimage not only as a true journey in space, but also as a common imaginary landscape that can integrate regions that are not otherwise connected. Faroqhi, on the other hand, states that the pilgrimage is part of the history of human communication, that is, the transfer of material and spiritual resources. Evaluating communication in two stages, Faroqhi states that in the first stage, pilgrims have a unique opportunity to reinforce their beliefs during their stay in Mecca and Medina and share this experience with other pilgrim candidates. In the second stage, he pointed out the communication between the pilgrims and relatives who did not have the chance to visit Haramayn after returning to their hometown after the pilgrimage he saw as important as the first. In a third stage of these two levels of communication, pilgrimage books written on various grounds can be evaluated as a means of communication with subsequent pilgrims. Because pilgrimage books have taken their place in the libraries of many scholars and statesmen and have reached many generations. At the same time, these travel books that mediate cultural circulation were recorded by pilgrims who performed pilgrimage for practical purposes such as the pilgrims candidates who were able to find holy places and fulfill their pilgrimage duties correctly and dignitably. These travel books, usually written by scholars and statesmen, provide the religious information necessary for the performance of the pilgrimage as well as the practical information they need during the journey, and in some cases, the authors also expressed their personal experience and personal observations during the journey.

The study aims to examine one of these travel books called as the *Tuhfetü'l-Huccâc* which is a pilgrimage guide that deals with the characteristics of places of accommodation, cities and places of visit along the road from Uskudar to Damascus and from Mecca and Medina, as well as the conditions

Gazi

Akademik
Bakış

297

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

of the pilgrimage and the duties to be fulfilled in the pilgrimage. Hajj Ali Beg described the places and conditions of the pilgrimage and asked to present a collective index and guide to the Muslims who intend to pilgrimage. In this context, the study consists of three parts. First of all, the author of the work will be briefly introduced. In the second part, the subject and parts of the work will be examined in terms of language and spelling features, the reasons for their writing and their content. In the third section, by comparing with similar studies, it will be tried to analyze what Hajj Ali Bey said different about the period of his work.

Gazi

Akademik
Bakış

298

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

XV.-XVI. Yüzyıllarda Isparta Kazası: Nüfus ve Yerleşme

Town of Isparta in the XV. and XVI. Centuries: Population and Settlement

Züleyha USTAOĞLU*

Öz

Antik çağlardan günümüze kadar gelen ve eski adı kaynaklarda "Seperde", "Sparda", "İsparada" olarak geçen Isparta; XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hamid Sancağı'na bağlı merkez kaza konumundaydı. Bu çalışmada Isparta kazasının kaydedildiği 1478, 1522 ve 1568 yıllarına ait üç adet mufassal tapu tahrir defteri ışığında kazanın "nüfus" ve "yerleşme" yapısı incelenmeye çalışılacağı gibi özellikle nüfus durumunun yerleşmeye olan etkisi de irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Nüfus, yerleşme, tahrir, kaza, Isparta.

Abstract

Isparta which has been known since ancient times and referred as "Seperde" or "Sparda" or "İsparada" in the sources; was the centre town of Hamid Sanjak in the Ottoman Empire in XV. and XVI. century. In this study, the "population" and "settlement" structure of the town will be examined in the light of the three mufassal deed tahrir registry of 1478, 1522 and 1568, in which the Isparta Town was recorded, and the impact of the population situation on settlement will be examined as well.

Key words: Population, settlement, Tahrir Registries, town, Isparta.

Giriş

Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Hamid Sancağı'nın sınırları, Isparta ve Burdur ilinin tamamını ve Acıpayam Ovası'nı içine almaktadır.¹ Akdeniz Bölgesi'nin, Antalya Bölümü'nün, Göller Yöresi'nde yer alan bu sancağın yer şekilleri incelendiğinde birçok gölün varlığı görülmektedir. Ayrıca bölgede kireç taşının çözülmesi ile oluşan çukur alanların içine yerleşmiş pek çok ova da yer almaktadır. Bu ovalar Acıpayam, Isparta, Tefenni, Gölhisar, Yalvaç-Şarkikaraağaç, Uluborlu-Senirkent'tir. Bahsi geçen ovalarda yerleşme ve tarımsal faaliyetler oldukça fazladır. Isparta Ovası da yerleşmeye elverişli ve tarıma açık bir ovadır. Bu yüzden tarih boyunca yerleşim yeri olarak varlığını korumuştur².

Antik çağlarda Pisidia Bölgesi'nde bulunan "Isparta" en eski yerleşim yerlerinden biridir. Isparta'nın bir çöküntü ovasında yer alması yüzey şekillerin

Makale Geliş Tarihi: 09.03.2020. Makale Kabul Tarihi: 10.05.2020

* Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü, zuleyha.ustaoglu@bayar.edu.tr., ORCID ID:0000-0002-5690-9913

1 Zeki Ankan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988, s.15.

2 İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Kitabevi Yay. İstanbul 2011, s.301.

Gazi

Akademik
Bakış

299

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

dağlık ve engebelik olmasına neden olmuştur. Bundan dolayı yolların daha çok patika yol ağı şeklinde ve arabasız yük hayvanlarının geçişlerine uygun şekildedir³.

Isparta'nın da içinde bulunduğu Hamid-ili adı; Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat'ın hizmetine girmek üzere, aşireti ile Suriye'den gelen, sultanın çocuklarına ve askerlerine silah talimi yaptıran ve daha sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kendisine ödül olarak Isparta ve Burdur yöresinin uç kumandanlığı verilen Hamid Bey'den gelmektedir. Hamid Bey, 1297'de Anadolu'da oluşan otorite boşluğundan yararlanarak Hamid-oğulları Beyliği'ni Isparta merkezli kurar.

Sancağın Osmanlı egemenliğine geçişi, Karamanoğlu Alâeddin Bey'in, Hamid topraklarına saldırmaması ve halkın bu durumdan şikâyet etmesi nedeniyle Yıldırım Bayezid'in bu bölgeye düzenlediği sefer sonrası gerçekleşmiştir. Bu olay dönemin kaynaklarında, 1390-1391 yıllarında gerçekleşen sefer ile Hamidoğulları'na ait tüm toprakların ele geçirildiği ve Hamidoğulları idaresinin de I. Bayezid'in oğlu İsa Çelebi'ye bırakıldığı şeklinde geçmektedir. Hamid-ili Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetine geçtikten sonra idari olarak sancak konumuna gelmiş ve "Hamid Sancağı" olarak Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır⁴.

Hamid Sancağı; Isparta, Eğridir, Uluborlu, Burdur, Gönen, Keçiborlu, Barla, Yalvaç, Avşar, Yalvaç Karaağacı, Gölhisar, Ağlasun olarak on iki kazadan meydana gelmektedir. Isparta bu kazalardan merkez kaza konumundaydı. Hamid Sancağı'na bağlı Isparta kazasının yer aldığı XV.-XVI. yüzyıllara ait 1478, 1522 ve 1568 tarihli tapu tahrir defterleri bulunmaktadır.

Nüfus ve Yerleşme

Isparta kazasına ait 1478 tarihli ilk tahrir defterinde şehir hisselerine ayrıldığı için mahalle durumu görülememektedir⁵. Ancak adı geçen defterde kazaya ait merkezde 48'i gayrimüslim toplamda 584 vergi neferi bulunmaktadır. Ayrıca aynı defterde 14 imam, 2 pir-i fâni, 2 hafız, 2 muhassıl, 1 a'ma kaydı da yer alır⁶. 1522 tarihli kazanın kayıt edildiği ikinci tahrir defterinde ise, Isparta kazasına biri gayrimüslim mahallesi olmak üzere 17 mahalle kayıt edilmiştir. Adı geçen tahrir göre, şehirdeki vergi nüfusu bir önceki tahrir göre artış göstermiş ve 633 vergi neferine ulaşmıştır. Ayrıca kazaya 5'i a'ma, 20'si pir-i fâni, 2'si şerîfzâde, 11'i muhassıl, 2'si müteveli, 1'i imam-hatib ve 14'ü imâm olan muaf nefer kayıt edilmiştir. Aynı kayıta toplam neferden 70 neferin gayrimüslim olduğu

3 Doğan Demirci, "Isparta'daki Kervan Yolları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C3, S.3, Karabük Eylül 2014, s.101.

4 Sait Kofoglu, "Hamidoğulları", *TDVİA*, C.15, 1997, s. 471.

5 BOA, TD, nr. 30, s. 272-292.

6 BOA, TD, nr.30, s. 272-292.

görülmektedir⁷. Mahallelerin aritmetik ortalaması⁸ 37 nefer olan şehirde, Hocoaoğlu (diğer) Mahallesi ve Farsaklar Mahallesi küçük birer mahalle özelliği gösterirken Debbağlar, İskender, İğneci, Şuyuga Bey, Fazullah, Hisar Efendi, Sule, Hocoaoğlu, Doğancı Mahalleleri aritmetik ortalamaya yakın olan orta büyüklükteki mahalle konumundadır. Bunun yanında Çeribaşı, Camii, Gebran, Karaağaç, Dere ve Yenice Mahalleleri nüfus bakımından büyük mahallelerdir. Şehrin en kalabalık mahalleleri 70 nefer ile Gebran ve 67 nefer ile Çeribaşı olarak görülmektedir.

1568 tarihli kazanın kayıt edildiği son tahrir defterinde 23 mahalleye 69'u gayrimüslim ve 2 sipahi(zâde), 1 a'ma, 5 muhassıl, 1 zaviyedar, 1 avarızdan muaf, 4 seyyid, 3 müezzin, 4 evlad-ı Resullah, 4 dai, 11 imam⁹ olmak üzere 941 nefer kayıt edilmiştir. 41 nefer ortalaması olan mahallelerden Sulubey, İlisucu, İğneci, Hacı elfi, Evran, Tavasoglu, Dere, Leblebici, Hacı İvaz Mahalleleri nüfus bakımından küçük ölçekli; Fazullah, Suyuga, İskender, Debbağlar, Hocoaoğlu ve Yayla Mahalleleri nüfus olarak orta büyüklükte; Farsaklar, Hisar Efendi, Camii, Çeribaşı, Karaağaç, Doğancı, Yenice ve ve gayrimüslim nüfusların yazıldığı gebran mahalleleri nüfusu ile büyük ölçekli mahalleler durumundadır. En kalabalık mahalle, adı geçen tahrirde 79 nefer ile Karaağaç Mahallesi'dir.

Tablo I: 1522 (BOA. TD. 121), 1568 (TKGM. KKA. 51) Yıllarına Göre Isparta kazasına Kayıtlı Mahallelerin Nüfus Dağılımı

Mahalle adı	Müslim Nefer		Gebran Nefer	
	1522	1568	1522	1568
Camii	47	64	-	-
Çeribaşı	67	68	-	-
Dere	50	30	-	-
Debbağlar	29	32	-	-
Doğancı	31	58	-	-
Evran	-	26	-	-
Farsaklar	11	51	-	-
Hacı Elfi	-	27	-	-
Hocoaoğlu	33	32	-	-
Leblebici	-	25	-	-
İğneci	31	25	-	-

7 BOA, TD, nr.121, s. 290-300.

8 Kazanın nefer sayısı, mahalle sayısına bölünerek aritmetik nüfus ortalaması ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen sonucun %25 aşığı ve yukarı değerleri alınarak Isparta kazasının mahalleleri hakkında yorum yapılmıştır.

9 TKGM KKA, TD, nr. 51, vrk 264b-276a.

Gazi

Akademik
Bakış

301

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

İlisucu	-	21	-	-
İskender	32	47	-	-
Fazullah	29	35	-	-
Hacı İvaz	-	12	-	-
Hisar Efendi	36	72	-	-
(Diğer) Hocaoğlu	5	-	-	-
Karaağaç	56	79	-	-
Sule	29	30	-	-
Şuyuga Bey	31	38	-	-
Tavasoglu	-	8	-	-
Yayla	-	37	-	-
Yenice	46	55	-	-
Gebran	-	-	70	69
Toplam	633	941	70	69

Son iki tahrirde bakıldığında gayrimüslimlerin yaşadığı mahalle nüfus bakımından büyüklüğünü korurken, nüfus artışı Müslüman nüfusa göre daha azdır. Bu durum gayrimüslim nüfusun buralardan göç etmiş olabileceğini akla getirmektedir. 1522 tarihli tahrirde en kalabalık mahalle Çeribaşı Mahallesi iken yüzyıl sonunda Karaağaç Mahallesi nüfus bakımından büyüme göstermiştir. 1522 tarihli tahrirde nüfus bakımından büyük mahallelerin daha sonra buradaki nüfusun yeni kurulan mahallere doğru kaydığı yorumu yapılabilir.

Isparta kazasının kayıtlarını içeren 1478 tarihli tahrir defterinde kazaya ait 7 köy yazılmış olup bu köylere toplam 378 vergi neferi kayıt edilmiştir. Toplam nefer sayısı içinde kazaya ait köylerde 8 imâm 5 pir-i fâni, 4 muhassıl, 1 a' ma kaydı bulunurdu. 1522 tarihli tahrir defterinde köy nüfusu ise 533 nefer ile bir önceki tahrirde göre artış meydana gelmiştir. Defterde ayrıca 14 sipahi (zâde), 7 imam, 1 hatip, 8 pir-i fâni, 7 muhassıl, 4 a' ma, 1 kötürüm kayıtlıdır. Isparta kazasının kayıtlı olduğu 1568 tarihli son tahrir defterinde köy sayısı 1 köy artarak 8'e yükselmiştir. Son tahrirde kazanın köylerinde 4 imam, 1 hatib, 2 muhassıl kaydı yer almaktadır. Adı geçen tahrirde göre; kazanın kayıtlı nüfusu 1147 neferdir. (Bkz. Tablo I)¹⁰.

1522 tarihli tahrir defterlerinde Isparta kazasına kayıtlı Hacılar Cemaati 211 neferden oluşmaktaydı¹¹. Isparta kazasına aynı tahrirde kayıt edilen bir başka cemaat ise Bohılu Cemaatidir. Bohılu Cemaati bu tahrirde 1 şeyh zaviye, 1 muhassıl, 1 a' ma, 31 bennak, 5 mücerred, 2 belirsiz nefer olmak üzere 41

10 TKGM KKA TD 51.

11 BOA, TD, nr.121, s. 300.

neferden oluşuyordu¹². 1568 tarihli tahrir defterinde konar-göçer grupların sadece nefer kayıtları verilmiş, hangi kazaya ait olduğu yer almamıştır.

Tablo II: 1478 (BOA. TD. 30), 1522 (BOA. TD. 121), 1568 (TKGM. KKA. 51) Yıllarına Göre Isparta Kazasına Kayıtlı Nefer Sayısı

Tarih/Yüzdelerik	1478	%	1522	%	1568	%
Şehir nüfusu	584	%60,7	633	%54,3	941	%45
Köy nüfusu	378	%39,3	533	%45,7	1147	%55
Toplam	962		1166		2088	

1478'de şehir nüfusu % 60,7 olan toplam nüfus içerisindeki oranı 1568 yılına gelindiğinde %45 düşmüştür. Buna karşılık köy nüfusu ise 1478'de %39,2 ile toplam nüfus içerisindeki oran %54,9 yükselmiştir. Yukarıdaki tablo değerlendirildiğinde Isparta kazasının kırsal nüfusa ağırlıklı olarak artarken, buna karşın şehir nüfusunun azaldığı görülmektedir. Bu durum Hamid Sancağı'nın birçok kazasında görülmektedir¹³. Bazı perakende yörük grupları ve cemaatler köyler kısmına kayıt edilmiş ve vergilendirilmiştir. Örneğin; Isparta'da Hacılar Cemaati köylerin yazıldığı yerlere kayıt edilmiş ve vergilendirilmiştir. Kazada yıllık nüfus artış hızlarına bakıldığında şehir nüfusunda bir düşme görülürken kırsal nüfusta bu durum tam tersi bir seyir izlemiştir. Şehir nüfusundaki düşme burada bir göç durumunun yaşandığının göstergesidir¹⁴. Ayrıca şehirdeki Müslüman nüfus artarken gayrimüslim nüfus düşme eğilimindedir. Bu durum da bölgedeki hareketliliğin bir diğer göstergesidir. Fakat tahrir defterlerinde bunu ispatlayacak bir bilgi bulunmamaktadır. Kırsal kesimdeki nüfus artışı bölgedeki konar-göçer grupların yerleşik düzene geçmesi şeklinde açıklamak mümkündür. Ancak bu durum bile kazanın yıllık nüfus artış hızının altında kalmasının önüne geçememiştir. Bölgenin yıllık nüfus artış hızı incelendiğinde bu durum biraz daha anlaşılır olacaktır.

Tahrir defterleri genel anlamda bir nüfus sayım defteri olmadığı için demografik bilgilerde bazı eksik yanların olabildiği için dikkatli kullanılması gerekmektedir¹⁵. Özellikle tahrir defterleri genel nüfus verilmezken orada

12 BOA, TD, nr.121, s. 303.

13 Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2012, s.177.

14 Alpaslan Demir, "15-16. Yüzyılda Göçlerin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi", *TAD*, C. XXXIV, S.58, 2015, s.569.

15 Tahrir Defterlerin Kullanımında metodolojik açıdan problemler için bkz. Fatma Acun, "Osmanlı Tarihi Araştırmaların Genişleyen Sınırı: Defteroloji", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, I 1999, s. 319-332; Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II 2003, s. 267-286; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerin Osmanlı Tarih Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, Ankara 1999, s.149-439; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik*, Ed. H. İnalçık,- Ş. Pamuk, DİE Yay. Ankara 2000, s. 17-32; Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Yöntem Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97, 1995, s. 93-111.

yasayan “hane”¹⁶ ya da “nefer”¹⁷ (vergi nüfusu) verilmiştir. Toplam nüfusu bulmak için hane sayısı; Barkan tarafından 5, Sümer 7 Cook ise 4,5 ile çarpılması gerektiği savunulurken Faroqhi, Arıkan, Elibüyük, Gümüşcü, Demir¹⁸ hiçbir çarpım yapmadan vergi nüfusu kullanmışlardır. Bu makalede kayıtlı vergi nüfusu üzerinden değerlendirme yapılmıştır. XVI. Yüzyılda dünyada bir nüfus artışından ilk bahseden isim Fernand Braudel olmuştur. Braudel’in araştırmalarına göre 1500-1600 yılları arasında Akdeniz havzasında ‰ (binde) 7 bir nüfus artışı olduğudur¹⁹. Braudel’in görüşüne karşılık Osman Gümüşcü bu artışın Anadolu için ‰ (binde) 10-15 arasında olabileceğini öne sürmüştür²⁰. Alpaslan Demir ise yaptığı çalışmalarda Osman Gümüşcü’nün tezini doğrular nitelikte sonuçlara ulaşmıştır²¹.

Tablo III. Isparta Kazasında Yıllık Nüfus Artış Hızları

Isparta Kazasında Yıllık Nüfus Artış Hızları						
	Kayıtlı Vergi Nüfusu	Yıllık Nüfus artış hızı ‰	Şehir Vergi Nüfusu	Yıllık Nüfus artış hızı ‰	Köy vergi nüfusu	Yıllık Nüfus artış hızı ‰
1478	962	4,37	584	1,83	378	7,80
1522	1166		633		533	
1522	1166	12,66	633	8,61	533	16,66
1568	2088		941		1147	
1478	962	8,61	584	5,30	378	12,33
1568	2088		941		1147	

16 Bkz. Nejat Göyünc, “Hane Deyimi Hakkında”, *İÜ EFTD*, 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

17 Nefer; Bir adam, tek kişi, insan sayısını bildiren sözler için kullanılır. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1982.

18 Alpaslan Demir, XVI. Yüzyılda Samsun Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, (Yayınlanmamış Doktora Tezi); Alpaslan Demir, “XVI. yüzyılda Koğans Nahiyesi: Nüfus ve Yerleşme”, *History Studies*, 3/2, 2011, s.129.

19 Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, Ankara 1993, s. 487-486.

20 Osman Gümüşcü, *XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK Yay. Ankara 2001, s.157.

21 Alpaslan Demir, “XVI. yüzyılda Koğans Nahiyesi: Nüfus ve Yerleşme”, *History Studies*, 3/2, 2011, s.125-145; Alpaslan Demir, “XV-XVI. Yüzyılda Turhal Kazasında Nüfus Toprak İlişkisi”, *OTAM*, 2010, S.27, Bahar, s.59-88; Alpaslan Demir, “Şahıs Adlarından Hareketle Nüfus Hareketleri ve İskan Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı: Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi Örneği”, *Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016 Yozgat-Türkiye, Bildiri Kitabı*, C. II, 2016, s. 451-458; Alpaslan Demir, “16. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi”, *Bilgi*, Sayı 50, Yaz, 2009, s. 15-28; Alpaslan Demir, “15. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler”, *Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Tokat-Türkiye, Bildiriler*, Ed: Ali Açıkcel-Samettin Başol-Ali Osman Solmaz-Murat Hanılçe, C. I, Tokat 2013, s. 83-97.

Tablo II'de ilk satır, ilk iki tahrir arasındaki verileri, ikinci satır orta ve son tahrir verilerini, son satır ise ilk ve son tahrir verilerini göstermektedir. Bu durumda yıllık nüfus artış hızı ‰ (binde) 10-15 olarak dikkate alındığında tablodaki nüfus artış hızındaki dalgalanmayı açıklamak gerekmektedir. Özellikle şehir ve köy nüfusu arasındaki nüfus artış hızları arasındaki fark göze çarpmaktadır.

Tablo II'deki verilere bakıldığında Isparta kazasına ait ilk ve son tahrir arasında 90 yıllık bir sürede nüfus artış hızı ‰ (binde) 8,61 ile ortalamanın altında kalmıştır. Bu durum bölgede meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar ile yakından alakalı olmalıdır. Anadolu'da meydana gelen salgın hastalıklar ve kıtlık, nüfusu olumsuz yönde etkilemiştir. Anadolu'da üç yıl boyunca taun hastalığı ve altı yıl boyunca kıtlık baş göstermiştir.²² Ayrıca bu olaylara ek olarak Anadolu'da taht kavgaların yaşanması ve bölgede meydana gelen ayaklanmaların olması burada siyasi istikrarın bozulmasına yol açmıştır. Bu durum Anadolu'nun harap olmasına ve sürekli nüfus kaybetmesine neden olmuştur.²³ Aynı tarihlerde bölgedeki diğer kazaların yıllık nüfus artış hızları; Uluborlu ‰ 14,2, Avşar ‰ 11,8, Yalvaç ‰ 10,9, Gönan ‰ 8,2, Burdur ‰ 10,6, Eğirdir ‰ 3,5 Gölhisar ‰ 5,05'dir. Bölgenin geneline bakıldığında nüfus artış hızı genel olarak ortalamanın altında kalmıştır.

Bölgede suhte ayaklanmaların yaşanması, kargaşa ortamına neden olmuştur. Bu durum mühimme defterlerinde²⁴ bölgenin karışık olduğuna dair bilgiler ile doğrulanmıştır. Merkezden gelen emirlerde ayaklananların her türlü haklarından gelinmesi konusunda hükümler yer almaktadır. Bu durum bölgenin karışık hale getirmiş ve yerleşmeyi olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda tahrir defterlerindeki verilere bakılarak yerleşme konusunda açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Yerleşme, dar anlamda oturulan ve barınılan yer, geniş anlamda yararlanma ve ekonomik faaliyetlerde bulunma yeri olarak açıklanabilir. Yerleşmeler şekil olarak üçe ayrılır; dağınık, toplu ve yol boyu yerleşmeleri. İşlevsel olarak ise; sürekli ve geçici yerleşmeler olarak ayrılmaktadır. Sürekli yerleşmeler, şehir, kasaba, köy, geçici yerleşmeler ise; yayla, kışla, mezra, kom oba vb. tanımlanmaktadır²⁵. Isparta kazasında şehir ve köy olarak iki türlü yerleşme görülmektedir.

Osmanlıda şehir, "Cuma kılınur ve bazarı duru" yer olarak tanımlanmakla beraber tarım dışı faaliyetlerin yapıldığı yer olarak yorumlanabilir. Ancak şehir çevrelerinde tarım yoğun olarak yapılmasından dolayı şehirleri tamamen tarım

22 Sam White, *Osmanlıda İsyân İklimi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa yay., İstanbul, 2013, s.120-134.

23 Alpaslan Demir, *a.g.m.*, 2011, s.129.

24 MD 7. hkm. 413, hkm. 1140.

25 Necdet, Tunçbilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul. Üniversitesi Yay, 1986, İstanbul, s.10.

yapılmayan yerler olduğunu düşünmemek gerekir²⁶. Ayrıca Osmanlıda şehir yerleşmeleri kendinden önceki kültürlerden etkilenmiştir. Bunlar; Selçuklu ve Bizans şehir kültürü ile Arap-İslam şehir kültürüdür. Böylece, Osmanlı şehirleri bu kültürler üzerinde gelişmiş ve kendine has özellikler oluşturmuştur²⁷.

Osmanlıda bir yerin şehir sayılması için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklerden idari açıdan, bir sancak beyi ya da kadının olması, iktisadi açıdan; pazarın kurulmasını şeklidir. Tahrir defterlerinde şehirlerde yer alan “*bac-ı bazar*” vergisi bunun kanıtıdır²⁸. Osmanlı da şehirlerin gelişmesine etken imaret, camii, mescid, han hamam, çarşı, boyahane, salhane, suyolları v.b gibi şehri daha bayındır hale getiren tesislerin olmasıdır.²⁹ Tahrir defterleri doğrultusunda ise; Osmanlı’da yerleşme merkezlerin “*şehir*” olarak nitelendirilmesi için, nüfusun fazla olmasının yanı sıra, idarî, hukukî ve askerî bir görevinin bulunması ve tarım dışı faaliyetlerinin daha yoğun yapıldığı yerler olması gerekmektedir. Defterlerde genellikle şehirler ‘nefs’ olarak kaydedilmiş ve mahalleri bulunmaktadır³⁰.

Isparta kazasının yer aldığı 1478 tarihli tahrirde mahalleler hisselerle ayrıldığı için mahalle sayısı tespit edilememektedir. 1522 yılına ait tahrir defterinde ise Isparta kazasının kayıtlarında 17 mahalle vardır. 1568 tarihli tahrirde ise mahalle sayısı 23 olmuştur. Kazanın mahalle oluşumu Eğridir mirlivası olan Kutlubey’in yaptırdığı camiinin etrafında başlamıştır. Diğer mahalleler kazanın daha çok doğu batı istikametinde yer almıştır. İskender Mahallesi, Camii Mahallesi’nin güneyinde yer almaktadır. Cami Mahallesi’nin doğusunda Fazullah Mahallesi bulunmaktaydı. Fazullah Mahallesi adını Yeniçeri Serdarı Ağoslu Fazlı Beşe’den almıştır. Daha sonra Isparta’nın Çeribaşı Mahallesi’nde evlenerek oraya yerleşmiş ve saygın kişiler arasında bulunmuştur. Fazullah adını ocak tesiriyle sonradan almıştır³¹. Sözüne edilen mahallenin sınırında XV. yüzyıl boyunca varlığını sürdüren Çeribaşı Mahallesi bulunmaktaydı. Hocaoğlu Mahallesi ise Camii Mahallesi’nin doğusunda yer alıyordu. Şehrin güney batısında yer alan Dere Mahallesi³² 1522 tahrir defterinde 44 olan hane sayısı ile büyük bir mahalle olarak görülürken³³; 1568’de

26 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Yay., Ankara 1999, s.57.

27 Mehmet Öz, *a.g.m.*, s. 62.

28 Örneğin; BOA, TD 182, s. 6, BOA, TD 272, s.6, BOA, TD. 289 s. 289.

29 Yusuf Halaçoğlu, *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 2003, s. 103.

30 Nefs tâbiri şehirler için kullanılmasına rağmen tahrir kayıtlarında bazen köyler içinde nefis tâbirinin kullanıldığı görülmektedir. Alaiye sancağında “XVI. yüzyılın ortalarında Karasenir için “Nefs-i Karye-i Karasenir” tâbiri kullanılmıştır. BOA TD 172, s. 14a.

31 Fehmi Aksu, “Isparta’nın Mahalle Adları Üzerine Bir Araştırma”, *Ün Dergisi*, XI/123-124, Isparta 1944, s.1717.

32 Fehmi Aksu, *a.g.m.*, s.1716.

33 BOA, TD, nr. 121, s.269 vrk. b

hane sayısı 19'a düşmüştür³⁴. Bu durum bize hemen yanı başında 29 hane ile kayıtlarda yeni yer alan Yayla Mahallesi'nin, Dere Mahallesi'nden ayrılarak kurulmuş olabileceğini akla getirebilir. Yenice Mahallesi, Dere Mahallesi'nin hemen yanında konumlanmıştır³⁵. Doğancı Mahallesi ise Isparta'nın güneybatı kesiminde ormanlık ve çalılık alanlarda avlanan ve bunun için avcı doğan kuşlarını besleyen ailelerin oturduğu yerdirdi.³⁶ Doğancı Mahallesi'ne komşu olan, Gebran Mahallesi ise adından da anlaşılacağı üzere sadece gayrimüslimlerin oturduğu mahalle idi. Sülü Mahallesi'nin ise, Konya'da bir dönem Subaşı olarak görev yapmış olan Sülübey adına kurulduğu tahmin edilmektedir.³⁷ Ayrıca Hacı İvaz Mahallesi'nde olduğu gibi Sülü Mahallesi'nde bulunan mescid aynı adları taşıması mahallelerin bu adla anılmasına vesile olduğu düşünülebilir. Hacı İvaz Mahallesi ilk olarak 1568 tarihindeki tahrirde tespit edildiğinden³⁸, bu tarihe yakın bir zamanda teşekkül etmiş olması muhtemeldir. Hayvancılık işi ile uğraşan Türk aşiretleri sepicilik (deri terbiyesi) ve deri eşyalarını satmak için pazara ihtiyaç duymuşlardır. Bu durum onları şehir merkezine yakın deniz veya akarsu kenarına iskân edilmelerini sağlamıştır³⁹. Ancak şehirlerin büyümesi ile buralar mahalleler ile birleşmiş ve Debbağlar mahalleleri⁴⁰ oluşmuştur. Debbağlar Mahallesi'nin hemen yanında İğneci Mahallesi⁴¹ bulunmaktaydı. Şehrin güneyinde Mescid-i Şuyuğa Bey Mahallesi vardı. Şehirde Farsaklar Mahallesi Anadolu'da bulunan bir Türkmen cemaatin ismini taşıması nedeniyle bu cemaatin bir grubunun buraya gelerek kendi adlarını taşıyan bir mahalle kurmuş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁴² Şehir merkezinin güneydoğusunda yer alan Hisar Efendi Mahallesi⁴³ adını muhtemelen mescidi yaptıran hayır sahibi Hisar Efendi'den almış olmalıdır⁴⁴. Hisar Efendi Mahallesi'nin hemen bitişiğinde ilk defa 1568 tarihli tahrir defterinde karşımıza çıkan İlicucu Mahallesi yer alıyordu. Karaağaç Mahallesi ise şehrin doğu tarafında kurulmuştur⁴⁵. İlk defa 1568 tarihli tahrir defterinde karşımıza çıkan diğer mahalleler Evran Mahallesi, şehrin kuzeyinde Hacı Elfi, şehrin güneybatısında Leblebici ve Tavasoglu Mahalleleri'dir.

34 TKGM, KKA, TD, nr.51, s.288.

35 BOA, TD, nr. 121, s.289

36 Fehmi Aksu, *a.g.m.*, s.1716.

37 Fehmi Aksu, *a.g.m.*, s.1717

38 TKGM, KKA, TD, nr. 51, vrk. 268b.

39 Zeki Tekin, "Deri", *TDVİA*, C. 9, 1994, s. 178.

40 TKGM, KKA, TD, nr.51, vrk.265a-266b.

41 TKGM, KKA, TD, nr.51, vrk.265a.

42 Daha fazla bilgi için bkz. Ali Sinan Bilgili; *Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Kültür Bakanlığı Yay., 2001, Ankara.

43 TKGM, KKA, TD, nr. 51, vrk..264ab.

44 Sadık Akdemir, " XVIII Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170-171 numaralı Şerhiye Siciline göre)", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.65.

45 BOA, TD, nr. 121, s. 286-287.

Isparta kazasında bir başka yerleşme tipi ise “köy”dür. Köy; ekonomik fonksiyonları büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanan ve şehirlerden daha az nüfus barındıran yerleşim merkezlerine denilmektedir⁴⁶. Başka bir tanımda ise köy; ahalisini geçindirecek kadar tarım arazisi, koşum ve kesim hayvanları için otlak, yakınlarında çayırı, harman yeri, çeşmesi ve mezarlığı olan yerleşim yerlerine verilen ad olarak tarif edilmektedir.⁴⁷ Isparta kazasının yer aldığı mufassal tahrir defterlerinde köyler; “*ekinlik olarak tarif edilen tarım alanı*” ile “*hayvancılığın*” yapıldığı yerleşim yerleridir⁴⁸. Ayrıca tahrir defterlerine bakıldığında bir yerin köy olarak belirlenmesi için hane sayısının baz alınmadığı, yerleşim yerinin niteliklerinin gözetildiği görülmektedir

1478 tarihli tahrir defterinde yedi adet köy kayıtlara geçmiştir. 1522 tarihli tahrir defterinde ise Sav, Kayı, Çünür, Savcı, Diyadin, Evlenkere, Lağus köylerinin⁴⁹ varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Dirben köyünün ise ilk defa 1522 tarihli tahrirde yer almasıyla Isparta kazasına kayıtlı köy sayısı sekiz olmuştur. Kazada kırsal yerleşme kazanın daha çok doğu ve kuzey yönünde yoğunlaşmıştı. Çukur alanlarda kurulan köyler tarım yaptıkları verimli ovalara sahiptir. Bu duruma örnek kazanın en büyük köyü olan Sav köyüdür. Sav, Davraz Dağı'nın Isparta Ovası ile bulunduğu alanda kurulmuştur. Kazanın kayıt edildiği tüm tahrir defterlerinde Sav köyü nüfus olarak en kalabalık köy durumundadır. Isparta kazasında gayrimüslim nüfus barındıran köy bulunmamaktadır. Türkler yerleşik hayata geçtiklerinde eğer köyü kendileri kuruyorsa buna Türkçe ad vermişlerdir. Ancak var olan bir yere yerleştiklerinde isim değiştirmek yerine kendi ağızlarına uygun hala getirip eski adları devam ettiriyorlardı. Lağus köyü bu duruma örnek verilebilir. Halk arasında bu köye “*Lavus*”, “*lagos*” denilmektedir. Eski yerleşim yeri olarak Evlenkele köyü de bulunmaktadır. Ayrıca kazada Türklere ait boy, aşiret, cemaat adlarını da görmek mümkündür.⁵⁰ Buna örnek; Sav, Kayı, Davras köyleri gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nde Kızılırmak'tan başlayarak İçel'i de içine alan bölgeye “*Rumeli*” denilmekteydi. Sözü edilen bu bölgede, XVII. yüzyıldan önce gelen konar-göçer gruplara “*Yörük*” daha sonra gelenlere ise “*Türkmen*” olarak adlandırılmıştır.⁵¹ Yörük kelimesi ise yürü-mek mastarından türetilmiş olup; yürüyen, sefere koşan, çadır haklı, bir yerde devamlı iskân etmeyen göçebe anlamına gelmektedir.⁵² Kanunnamelerde ise belli bir toprağı olmayan konar-

46 Osman Gümüşcü, *a.g.e.*, s.225.

47 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. I (1300-1600)*, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 225; Yunus Koç, *XV. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, TTK Yay., Ankara 1989, s.36.

48 BOA, TD, nr. 30, s.272-292, BOA TD, nr. 121, s. 290-303, TKGM, KKA, TD, nr. 51, vrk 269b-276a.

49 BOA, TD, nr. 30, s.272-292, BOA TD, nr. 121, s. 290-303, TKGM, KKA, TD, nr. 51, vrk 269b-276a.

50 Enver Çakar, “Halep Sancağında Türkçe yer adları”, *OTAM*, S 11, 2000, s.92

51 Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yay. İstanbul, 2007, s. 32.

52 Halil İnalçık, *Yürüks Their Origins, Expansion and Economic Rolei Oriental Carpetand Textile Studies*, London, 1986, s. 42; Vahid Çabuk, “Yörük” maddesi, *İA*, XIII, s. 430; Faruk Sümer, “XVI. Asırda Anadolu, Suriye

göçer şeklinde geçmektedir.⁵³ İl ve ulus adı altında yer alan konar-göçerlerin boy, aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba olarak bölümleri bulunmaktadır. Boy beyi ve Kethüda tarafından idare edilen konar-göçerleri Osmanlı Devleti vergilendirmek ve kontrol altında tutmak için yaşam durumlarını göz önünde bulundurarak hususi ve mali bir idare teşkilatı kullanmıştır.⁵⁴ Buna göre Türkmenler has reayası, Yörükler ise tımar ve has reayası olarak ayrılmışlardır. XV.-XVI. Yüzyıla ait tahrir defterlerinde cemaatler, yerleşik nüfustan ayrı olarak kayıt edilmişlerdir. Türklerin Anadolu'yu fethetmesi ile Türk boyları buraya gelmiş ve birçokları yerleşik düzene geçerek köy kurmuş, bazıları ise konar-göçer hayatı devam ettirmiştir. Bu durum tahrir defterlerinde aynı adı taşıyan hem köy hem de cemaat adlarının bulunması ile açıklanabilir.⁵⁵ Isparta kazasının kayıtlı olduğu 1522 tarihli tahrir defterinde Hacılar cemaati Isparta'ya kayıt edilmiş olup 211 neferden oluşmaktaydı⁵⁶. Aynı tahrirde kazaya 1 şeyh zaviye, 1 muhassıl, 1 a'ma, 31 bennak, 5 mücerred, 2 belirsiz olmak üzere 41 neferden oluşan Bohlu cemaati de kayıtlıdır⁵⁷. Kazanın yer aldığı 1568 tarihli tahrir defterinde cemaatler kayıt edilmiş ancak hangi kazaya bağlı olduğu belirtilmemiştir.⁵⁸

Sonuç

XV-XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında Isparta kazasının nüfus ve yerleşme durumuna bakıldığında hareketli nüfusun yerleşmeye etkisinden söz edilebilir. Isparta kazası kırsal nüfus%o (binde) 12.33, olarak artış gösterirken, şehir nüfusu %o (binde) 5.30 artış göstermiştir. Bu sonuçlar kırsal nüfusta yer alan hareketli nüfusun, yerleşik düzene geçtiğini açıklamaktadır. Sözü edilen yüzyıllarda Anadolu'da kabul gören %o (binde)10-15 nüfus artış hızı Isparta kazasına uymamaktadır. Bu bağlamda bölgede meydana gelen sosyal olaylar kazanın nüfus artış hızını etkilemiştir. Isparta kazasında şehirde Türk nüfusu gayrimüslim nüfus ile birlikte yaşamaktadır. Yüzyıl içerisinde gayrimüslim nüfusta bir artış görülmemiştir. Bu durumda gayrimüslim nüfusun bölgede var olduğu ancak sosyal olaylardan dolayı yerlerini değiştirdikleri düşünülebilir. Ancak kırsal nüfusun tamamı Türklerden oluşmuştur. Buna karşın köy adlarına bakıldığında Türkçe olmayan isimlerin olması eskiden buralarda gayrimüslimlerin yaşadığını ve zamanla buraları terk ettiklerini göstermektedir.

ve Irak'ta Yaşayan, Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", *İFM*, XI. İstanbul, 1952, s. 518; Selahaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınırı ve Hukuki Statüleri", *DTCFD*, II. Ankara 1943, s. 107-108; Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'nde Yörükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul, 1957, s.1-9.

53 *Kanunnameler*, C.II, s.159.

54 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987, s. 14.; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s.18.

55 Züleyha, Ustaoglu, "XVI. Yüzyılda Alaiye (Nüfus ve Yerleşme)", *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 10, 2017, s. 133-149.

56 BOA, TD, nr.121, s. 300.

57 BOA, TD, nr.121, s. 303.

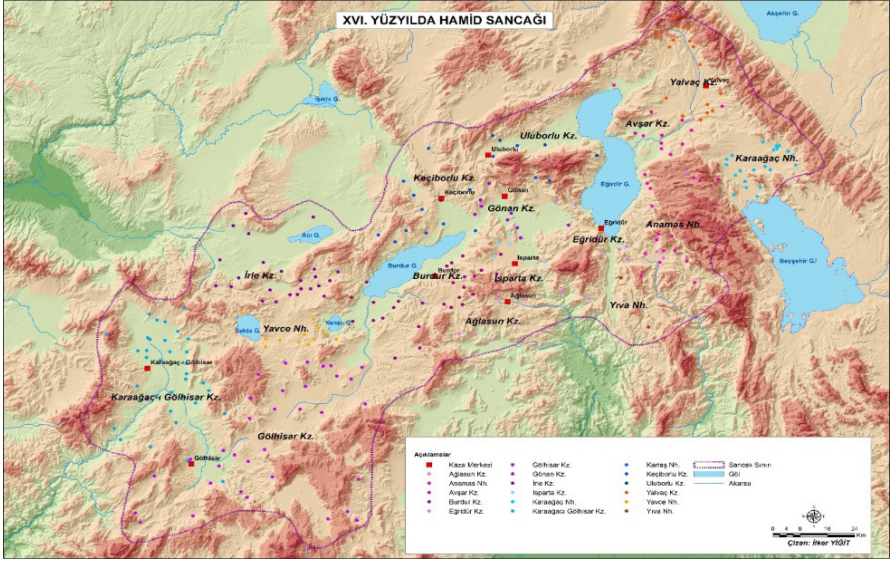
58 TKGM, KKA, TD, nr. 51.

Gazi

Akademik
Bakış

309

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Kaynaklar

Tahrir Defterleri

BOA TD 14 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri)

BOA TD 121 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri)

TKGM KKA TD 51 (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi Tapu Tahrir Defteri)

İncelemeler

7 Numaralı Mühimme Defteri 975–976/1567–1569, Özet, Transkripsiyon ve İndeks, c. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1999.

ACUN Fatma, “Osmanlı Tarihi araştırmaların Genişleyen Sınırı: Defteroloji”, Türk Kültürü İnceleme Dergisi, C.I, 1999, s. 319-332.

AFYONCU Erhan, “Türkiye’de Tahrir defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, II 2003, s. 267-286.

AKDEMİR Sadık, “XVIII Yüzyılın İlk Yarısında Isparta’da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170-171 numaralı Şeriyye Siciline göre)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

AKGÜNDÜZ Ahmet, Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., C. II, İstanbul 1990.

AKSU Fehmi, “Isparta’nın Mahalle Adları Üzerine Bir Araştırma”, Ün Dergisi, XI/123-124, Isparta 1944, s. 123-124.

ARIKAN Zeki, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988.

ATALAY İbrahim- Kenan Mortan, Türkiye Bölgesel Coğrafyası, İnkılap Kitabevi Yay. İstanbul 2011.

BİLGİLİ Ali Sinan, Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri, Kültür Bakanlığı Yay., 2001, Ankara.

BRAUDEL Fernand, II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I, Ankara 1993.

ÇABUK Vahid, "Yörük" maddesi, İA, XIII, s. 430-435.

ÇAKAR Enver, "Halep Sancağında Türkçe Yer Adları", OTAM, S 11, 2000, s. 83-109.

ÇİÇEK Kemal, "Osmanlı Tahrir Defterlerin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Yöntem Arayışları", Türk Dünyası Araştırmaları, 97, 1995, s. 93-111.

ÇETİNTÜRK Selahaddin, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", DTCFD, II. Ankara 1943, s. 107-108.

DEMİRCİ Doğan, "Isparta'daki Kervan Yolları Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, C3, S.3, Eylül 2014, Karabük, s. 98-123.

DEMİR Alpaslan, "XVI. Yüzyılda Samsun Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

DEMİR Alpaslan, "XVI. yüzyılda Koğans Nahiyesi: Nüfus ve Yerleşme", History Studies, JAN I, 2011, s. 125-145.

DEMİR Alpaslan, "XV-XVI. Yüzyılda Turhal Kazasında Nüfus Toprak İlişkisi", OTAM, 2010, S.27, Bahar, s. 59-88.

DEMİR Alpaslan, "15-16. Yüzyılda Göçlerin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi", TAD, C. XXXIV, S.58, 2015, s. 563-581.

DEMİR Alpaslan, "Şahıs Adlarından Hareketle Nüfus Hareketleri ve İskân Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı: Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi Örneği", Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016 Yozgat-Türkiye, Bildiri Kitabı, C. II, 2016, s. 451-458.

DEMİR Alpaslan, "16. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", Bilig, Sayı 50, Yaz, 2009, s. 15-28.

DEMİR Alpaslan, "15. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler", Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Tokat-Türkiye, Bildiriler, Ed: Ali Açikel-Samettin Başol-Ali Osman Solmaz-Murat Hanılççe, C. I, Tokat 2013, s. 83-97.

DEVELİOĞLU Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 1982.

GÖKBİLGİN Tayyib, Rumeli'nde Yörükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul, 1957.

GÖYÜNÇ Nejat "Hane Deyimi Hakkında", İÜ. EFTD, 32, İstanbul 1979, s. 331-348.

GÜNDÜZ Tufan, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Yeditepe Yay. İstanbul, 2007.

Gazi

Akademik
Bakış

311

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

GÜMÜŞÇÜ Osman, XVI. Yüzyılda Larendede (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus, TTK Yay. Ankara 2001.

HALAÇOĞLU Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1988.

HALAÇOĞLU Yusuf, XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara 2003.

HOCA SAADETTİN Efendi, Tacüt-Tevarih, C. III, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1979.

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. I (1300-1600), Eren Yay., İstanbul 2000.

İNALCIK Halil, Yürüks Their Origins, Expansion and Economic Rolei Oriental Carpetand Textile Studies, London, 1986.

KARACA Behset, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2012,

KOÇ Yunus, XV. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı, TTK Yay., Ankara 1989.

KOFOĞLU Sait, "Hamidoğulları", TDVİA, C.15, 1997, s. 471-476.

MEHMED Neşrî, Kitab-ı Cihann-ı nüma I., (Haz. F. R. Unat- M.A. Köymen), Ankara 1995.

ORHONLU Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul, 1987.

ÖZ Mehmet, Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler, Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik, Ed. H. İncalcık,- Ş. Pamuk, DİE Yay. Ankara 2000.

ÖZ Mehmet, "Tahrir Defterlerin Osmanlı Tarih Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara 1991, s. 429-439.

SÜMER Faruk, XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan, Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış, İFM, XI. İstanbul, 1952, s. 518

TEKİN Zeki, "Deri", TDVİA, C. 9, 1994, s. 176-178.

TUNÇBİLEK Necdet, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, Üniversitesi Yay., İstanbul 1986.

USTAOĞLU Züleyha, "XVI. Yüzyılda Alaiye (Nüfus ve Yerleşme)", Asia Minor Studies, C. 5, S. 10, 2017, s. 133-148.

ÜNAL Mehmet Ali, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, TTK Yay., Ankara 1999.

WHITE, Sam, Osmanlıda İsyân İklimi, Çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Yay., İstanbul, 2013.

Gazi

Extended Abstract

The Isparta town that keeps existing as place of residence since ancient centuries till present was the town of Hamid Sanjak in Ottoman Empire in the XV and XVI centuries. The neighbourhood could not be determined since the city of Isparta Town was divided into shares in the Tahrir Registries dated 1478. However, there were 584 taxpayers in the subject registry, and 48 of them were non-Muslim. In the same record, 21 people were exempted from tax. 17 quarters, one of them was non-Muslim, were recorded in the Tahrir registry dated 1522. There were 633 taxpayers, 70 of them non-Muslim, living in these quarters. Population increase observed in the city compared to previous tahrir. The arithmetic average of population was 37 while exempted group were 55 in the same date. Gebran and Çeribaşı having 70 and 67 taxpayers respectively were the most crowded parishes in the subject registry. The number of parish increased to 23 in the latest registry dated 1568 in which town recorded. 69 of 941 taxpayers were recorded as non-Muslim and 36 people recorded as exempted into this registry. Based on the data of latest registry, the most crowded neighbourhoods changed compared to previous registry, became Karaağaç with 79 people and Gebran with 69 people in the city for which the arithmetic average of population was 41.

There was no change on the number of village in first two tahrirs on which Isparta town recorded. In tahrir dated 1568, 8 villages were recorded by adding only one village. In the second tahrir, number of taxpayer became 533, number of exempted increased to 42 while there were 378 taxpayers and 18 exempted in the first tahrir. In the tahrir dated 1568, number of taxpayer were 1147 and number of exempted were 7. Bohalı congregation belong to town was recorded with 41 people, Hacılar congregation belong to town was recorded with 211 people in the registry dated 1522. The urban population rate that was 60,7% in 1478 decreased to 45% in year 1568 whereas the village population rate that was %39,2 in 1478, increased to %54,9 in 1568. This shows that provincial population in Isparta town increased whereas urban population decreased. This drop of urban population indicates that there has been movement. The population growth in rural areas can be explained as transition of nomadic groups in the region to the settled order. However, even this does not support population increase of 7‰ in the Mediterranean basin between the years 1500 and 1600 according to Braduel's research. Instead, Osman Gümüşcü's opinion that this growth can be between 10-15‰ for Anatolian can be more acceptable for Isparta town. The population growth rate of 8,61‰ was below the average between first and last tahrirs of Isparta town for 90 years. In the same dates, the annual population growth rates in the other towns of region were; Uluborlu 14,2‰, Avşar 11,8‰, Yalvaç 10,9‰, Gönan 8,2‰, Burdur 10,6‰, Eğridir 3,5‰, Gölhisar 5,05‰. If we look at the region in general, the population growth rate was below average.

Gazi

Akademik
Bakış

313

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

There were two types of settlements as urban and village in the Isparta town. The number of neighbourhood has been increased to 23 in 1568 that was 17 in tahrir dated 1522. The formation of neighbourhood in the town was occurred generally around the mosques and masjids built by forceful people in the that period. For example, there was Kulubey neighbourhood around the mosque built by Kutlubey who was Eğridir brigadier. In addition, neighbourhood formation has not been occurred only in this way. It is presumed that Doğancı Neighbourhood received its name because of settlement of families who hunt around the woodland and shrubbery area in the southwest of Isparta and who thus feed hunter falcons. In addition, Debbağlar Neighbourhood has been formed with people who were doing leather business, settling at river or sea side nearby the city centre and the expansion of city in time.

Village settlements, another type of settlement, can be divided by two with old and new in the Isparta town. The names of villages of Lağus, Say, Eylenkele, Diyadin are not Turkish but the entire population is composed of Turks. This show us these were non-muslims' villages in the past and then abandoned. However, the presence of Say, Kayı and Davras villages that bear the name of clan, tribe and congregation indicates that moveable Turks settled here. In addition, the presence of Bohalı and Hacılar Congregations registered in town, proves existence of moveable groups

Gazi

Akademik
Bakış

314

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Osmanlı Diplomasisinde “Musalahalar Devletler İledür” Kaidesi

The Principle of “Treaties are Between States” in The Ottoman Diplomacy

Hilal ÇİFTÇİ*

Öz

Osmanlı Devleti'nin Diploması alanındaki serencamını siyâsi serüveninden ayrı düşünmek mümkün değildir. Nasıl ki siyasi serüveni kendine has bir mecrada seyretmiştir diploması alanındaki gelişimi de aynı şekilde kendine özgü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletler nezdinde daimi temsilcilikler vasıtasıyla diploması faaliyetinde bulunması 1793 gibi geç bir tarihe tesadüf etmektedir. Ancak bu durum söz konusu tarihten önce Osmanlı Diplomasisinden bahsetmenin mümkün olmadığı anlamına gelmemektedir. Zirâ kuruluş dönemi padişahları diplomasıyı siyasi başarılarını pekiştirmek ve artırmak için bir araç olarak kullanırken yükselme dönemi padişahları diplomasıyı siyasi güçlerinin bir göstergesi ve tezahürü olarak kullanmışlardır. Devletin zaafa uğradığı ve güçten düştüğü dönemlerde ise diplomaside kuralları koyan taraf olmak yerine Avrupa devletler hukukuna dâhil olarak izlediği diplomatik denge politikası ile varlığını devam ettirmiştir. Diğer bir ifadeyle kuruluşundan yıkılışına kadar farklı misyonlar yüklenerek farklı şekillerde icra edilse de diploması Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinde hep başvurulan bir enstrüman olmuştur. Bunu yaparken de Osmanlı Devleti özellikle siyasi açıdan güçlü olduğu dönemlerde hem kendisinin titizlikle uyguladığı hem de muhataplarına kabul ettirdiği kendine özgü bir takım diploması ilkeleri benimsemiştir. Çalışmamızın konusu olan “Musâlahalar Devletler İledür Kaidesi” de bu ilkelerden birisidir. Çalışmamızda bu ilkenin diplomatik arka planını ve Osmanlı Devleti tarafından nasıl itina ile uygulandığını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Diploması, Musâlahâ, İnan, Fransa, Avusturya.

Abstract

It is not possible to think of the experience of the Ottoman Empire in the field of Diplomacy apart from her adventure in the field of politics. Just as her political adventure was in a unique way, her experience in the field of diplomacy was likewise unique. The Ottoman Empire's diplomatic activities through permanent representatives in foreign countries coincided with a late date like 1793. However, this does not mean that the Ottoman had not carried out any diplomatic activity before this time. For while the sultans of the founding period used the diplomacy as a tool to consolidate and enhance their political achievements, the sultans of the ascension period used the diplomacy as an indicator and a manifestation of their political forces. In the period when the state was weakened and fell out of power, instead of being the party determining the rules of diplomacy, she continued her existence with the diplomatic balance policy as a part of European States law. In other words, although the diplomacy was carried out in different ways with different missions, it had always been an instrument applied in the relations of the Ottoman Empire with other states from her foundation to her collapse. In doing so, the Ottoman Empire, especially in her politically strong times, adopted a set of principles of diplomacy which both meticulously applied by herself and accepted by her counterparts. The subject of our study, the principle of “treaties are

Makale Geliş Tarihi: 01.02.2019. Makale Kabul Tarihi: 31.03.2020

* Doktor Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, hilalciftci@karatekin.edu.tr; ORCID İD: 0000-0003-1268-2144.

Görüş

Akademik
Bakış

315

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

between states" is one of these principles. In our study, we will try to put forth the diplomatic background of this principle and how it is carefully applied by the Ottoman Empire.

Key Words: Ottoman Diplomacy, Treaty, Persia, France, Austria.

Diplomatik Arkaplan

Özellikle İstanbul'un fethinin ardından diplomatik bir merkez haline gelen Osmanlı İmparatorluğu uzunca bir süre diplomasının kurallarını belirleyen taraf olmuştur. Hem siyasi hem de ekonomik çıkarları gereği Avrupalı Devletler de bu kuralları benimsemek durumunda kalmışlardır. Zira XV. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletler karşısında sürekli artan askerî ve siyasî gücü Osmanlı Devleti'ni bu devletler karşısında güçlü bir müzakere pozisyonuna getirmiştir¹. Sahip olduğu bu etkin müzakere pozisyonu ile Avrupalı Devletlerle olan ilişkilerini tek taraflı diplomasi anlayışı üzerinden uzun yıllar yürütebilmiştir. Osmanlı Devleti kendi başkentinde Batılı Devletlerin daimî elçi bulundurmalarına müsaade ederken, kendisi sadece gerektiği durumlarda bu devletlere geçici elçiler göndermiştir. Bunu da büyük ve üstün güç olmanın bir tezahürü olarak görmüştür. Kendinden güçsüz devletler nezdinde sürekli elçi bulundurmayı bu üstünlüğünü zedeleyici bir durum olarak görmüştür². Elbette bu durum sadece Osmanlı Devleti'nin büyük devlet olma kapisinden kaynaklanan, tamamen keyfi bir durum değildi. Bu durumun aynı zamanda Avrupalı Devletlerde haklarını savunacağı tüccar ya da dini kurumların bulunmaması gibi pratik sebepleri de var idi³. Çünkü Avrupalı Devletler'in Osmanlı başkentinde daimî elçi bulundurma hakkını elde etmek için büyük uğraşlar vermelerinin altında yatan sebep Osmanlı Devleti'nden haberdar olmak istemelerinin yanında bu ülkede yaşayan hemmezheplerinin ve ticaret yapan vatandaşlarının hak ve çıkarlarını da korumaktır⁴. Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin kurallarını kendisinin belirlediği ve muhataplarına da kabul ettirdiği tek taraflı diplomasi usulünü benimsemesine yol açmıştır. Öyle ki Osmanlı padişahları sadece kendi hâkimiyetleri altında bulunan topraklardaki diplomatik teamüllere değil muhataplarının egemenlik sahasındaki kurallara da müdahil olmuşlardır. Osmanlı payitahtına gelen yabancı elçilerin padişah huzuruna çıkarken giyecekleri kıyafetten sergileyecekleri hal ve hareketlere kadar bütün ayrıntılar Osmanlı tarafından belirlenirken yabancı devletlere gönderilen Osmanlı elçileri buldukları ülkenin diplomatik teamüllerine tâbî olmak şöyle dursun temsil ettikleri Osmanlı padişahının bütün ihtişamını yansıtabilecek her türlü tavır ve hareketi rahatlıkla sergilemişlerdir⁵. Bu tek taraflılık Avrupalı devletlerle yapı-

1 Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 13.

2 Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasisi*, Ümit Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 1991, s. 44.

3 Namık Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18 ve 19.yüzyıllar)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, Aralık 2004, s. 58.

4 Türkan Polatçı, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı Ankara 2013, s. 23.

5 Savaş, a.g.e., s. 65.

lan antlaşmaların niteliğine de yansımıştır. Klasik dönemde Osmanlı padişahı tarafından diğer ülke hükümdarlarına bahşedilen ticari ayrıcalıklar veya barış antlaşmaları anlamına gelen ahidnâmeler tek taraflı bir diplomasi anlayışının göstergesi idiler. Yani ahidnâmeler, tarafların karşılıklı müzakere ettikleri ve birlikte imzaladıkları bir belge değildi. Siyasi gücüyle mütenasip olarak diplomaside güçlü müzakere pozisyonuna sahip olan Osmanlı Padişahı diğer ülke hükümdarlarını “eşit hakları haiz muhatap” kabul etmediği için ahidnâmeler de Osmanlı Sultanı tarafından tek taraflı olarak bahşedilen bir “eman” belgesiydi. Korkusuzluk, emniyet, af ve müsaade anlamlarına gelen “eman” İslam hukukunda, düşmana emniyet altında olduğuna dair verilen bir teminatı ifade ediyordu⁶.

Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde Avrupalı devletler karşısında siyasi üstünlüğü ile birlikte güçlü müzakere pozisyonunu da kaybeden Osmanlı Devleti'nin bu devletlerle yaptığı antlaşmalar bir lütuf özelliği taşıyan ahidnâmeler yerine, karşılıklı yapılan muahede niteliği kazanmıştır. Öncekilerde olduğu gibi, başta padişahın tuğrası bulunmakla beraber, dibacenin sonlarında geçen ahidnâme tabirinin muahede olarak değiştiği görülmektedir⁷. Bu durumun ilk örneğini 1606 Zitvatorok Antlaşmasında görmekteyiz. Bu antlaşma klasik dönem Osmanlı ahidnâmelerinden farklı olarak iki tarafın temsilcilerinin bir araya gelerek, yapılan müzakereler sonucunda şartlarının belirlendiği bir antlaşmadır⁸. Önceki ahidnâmelerde “*Her daim muzaffer Sultan tarafından, her daim mağlup kâfir .... Kralına bahşedilmiştir*” ibaresi bu antlaşmada yerini “... tarafeynden mün'akid olan musalâha-i şerîf-kabûlde peyvest olub vech-i meşrûh üzere sulh û salâhi ben dahi kabul idüb ...” ifadesine bırakmıştır ki bununla Osmanlı padişahı şartları iki tarafça belirlenen barışı kabul ettiğini belirtmektedir. Osmanlı diplomasisinde ilk defa rastlanan bu ifadeler artık Osmanlı Devleti'nin klasik dönem diplomasi anlayışı olan tek taraflı diplomasiden karşılıklı diplomasiye geçişinin de ilk emareleridir. Yani Avrupalı hükümdarların Osmanlı padişahı ile artık eşit seviyelerde kabul edildiğinin işaretidir. Modern diplomasiinin temel ilkelerinden olan eşit şartlarda müzakere ve mukaleme⁹ ilkesi Osmanlı Devleti tarafından da benimsenmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin diplomasi alanındaki etkin müzakere pozisyonunu kaybetmesi demek aynı zamanda devletlerarası diplomaside şartları koyan ve bunu da muhataplarına kabul ettiren devlet olma özelliğini yitirmesi anlamına geliyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin klasik diplomasi anlayışından ödünler verdiği ve uluslararası diplomasi kurallarını benimsediği dönemlerde bile taviz vermediği kendine mahsus bir takım diplomatik ilkeleri olmuştur. Esasen

6 Polatçı, a.g.e., s. 22.

7 Mübühâh S Kütükoğlu, “Ahidnâme”, *DİA*, C.1, İstanbul 1992, s.538.

8 Uğur Kurtaran, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791*, Ukde Yayınları, I. Baskı, Kahramanmaraş, 2009, s.113.

9 Savaş, a.g.e., s. 67.

bu ilkeler güç ve ihtişam göstergesi olan teamüllerden ziyade güçlü bir devlet geleneğinden kaynaklanan ilkelerdir. Bu ilkelerden birisi de çalışmamızın konusu olan “Musâlahalar Devletler İledür¹⁰” kaidesidir. Çalışmamızda, Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlerle ilişkilerinde itina ile uyguladığı kaidelerden “Musâlahalar Devletler İledür” kaidesini, hem batılı devletlerle hem de doğulu devletlerle olan ilişkileri temelinde örneklerle incelemeye çalışacağız.

Musâlahalar Devletler İledür Kaidesi

“Mülûkun musâlahasının ka’idesi budur ki, biri fevt oldukda, yerine gelen selefiniün şurûtına ve kuyûd-ı musâlahasına râzı olur; eger râzı olmaz ise, nakz-ı ahd itmiş olur, zirâ musâlahalar devletler iledür¹¹.”

Bir yönetici öldüğünde yerine gelen halefi kendisinden önceki idarecinin yaptığı antlaşmanın şartlarına razı olur, olmaz ise antlaşmayı tek taraflı olarak bozmuş olur, çünkü antlaşmalar devletler iledür kişilerle değildir. Osmanlı diplomasisinin temel ilkelerinden birisi haline gelen bu duruma en müşahhas örnek Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan 1739 Belgrad Antlaşmasından sonra yaşanan durumdur. Bu antlaşma ile 1718 Pasarofça Barış Antlaşması ile kaybedilen ve 22 yıl Avusturya elinde kalan Belgrad Kalesi tekrar Osmanlı sınırlarına dâhil olmuştur. Bu başarı sadece askeri bir başarı değil aynı zamanda diplomatik bir başarı idi. Zira Belgrad kalesini tekrar alarak Osmanlı tarihi açısından önemli bir başarının mimarı olan Sultan I. Mahmud Avusturya’nın müttefiki olan Rusya karşısında aynı askeri başarıyı göstere-memişti. Buna rağmen Avusturya’yı sıkıştırarak, onun müttefiki Rusya’ya da aynı antlaşmayı imzalatmıştı¹². Rus cephesinde aleyhine olan durumu, diplomasi ile lehine çevirebilmişti. Söz konusu antlaşmanın bir diğer özelliği ise Fransa’nın garantisi altında olması idi. Bu durum, Avusturya’nın antlaşmaya uymaması halinde, Fransa’ya savaş açmış sayılacağı anlamına geliyordu¹³. Antlaşmanın imzalanma sürecinde üstlendiği tavassut rolüyle yoğun diplomatik çaba harcayan Fransa kendi çıkarları açısından bu durumdan kârlı çıkan bir diğer taraf idi. Zira ezeli rakibi Avusturya’yı müttefiki Rusya’dan ayırarak Avrupa’daki emellerine daha kolay ulaşmayı umuyordu¹⁴. Burada ironik olan ise

10 Antlaşmalar devletler iledür.

11 Ebû Sehl Numân Efendi, *Tedbirat-ı Pesendide*, yay. haz. Ali İbrahim Savaş, TTK, Ankara, 1999, s. 244.

12 Karl Roeder, *The Reluctant Ally (Austria’s Policy in the Austro-Turkish War 1737-1739)*, Louisiana State University Press, 1. Edition, Louisiana, 1972, s.174.

13 Hatta Belgrad Antlaşması daha Avusturya Kralı tarafından onaylanmadan Rusların Hotin’i almaları ve Boğdan’a girip Yaş şehrini işgal etmeleri üzerine Avusturya Kralı VI. Karl antlaşmayı onaylamak istememiş, ancak antlaşma Fransa’nın garantisi altında bulunduğu için onaylamak zorunda kalmıştır. Bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, 4. Baskı, 1988, IV/1, s.291.

14 Aslında Avusturya da Fransa’nın bu gizli ajandasının farkında idi ancak içinde bulunduğu durum Fransız tavassut ve kefaletinin reddederek Fransa ile diplomatik bir krizi kaldırmayacak durumda değildi. Bkz. Karl Roeder, *Austria’s Eastern Question (1700-1780)*, Princeton University Press, 1. Edition, New Jersey, 1982, s.86.

Görüş

Akademik
Bakış

318

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

daha sonra Avrupa’da yaşanacak gelişmeler neticesinde Fransa’nın bu emellerinin aynı zamanda kendi garanti ve arabuluculuğu ile yapılan bu barışı tehlikeye atan unsurlar haline gelmesidir. Bu barışı tehlikeye atan süreç antlaşmadan kısa bir süre sonra 1740’da Avusturya-Roma İmparatoru VI. Karl’ın ölmesi ile başlamıştır. Adı geçen İmparatorun erkek evlat bırakmadan ölmesi ülkesinde veraset probleminin yaşanmasına sebep olmuştur. Her ne kadar kızı Maria Theresia (1740-1780) babasının tahtına otursa da imparatoriçeyi tanımayan asilzadeler ülkede 7 yıl sürecek bir veraset savaşı başlatmışlardı. Avusturya’nın içinde bulunduğu bu durumu kendi emellerini gerçekleştirme konusunda fırsata çevirmeye çalışan Fransa, Avusturya’yı çok cepheli bir savaşın içine sürüklemek için bir takım diplomatik girişimlerde bulundu. Bir taraftan Avusturya içindeki taht mücadelelerini körüklerken ve Avrupa’da yeni müttefikler ararken, öte taraftan da Osmanlı Devleti’ni kendi yanına çekmeye uğraşıyordu. Bunu da kendi teminat ve tavassutuyla imzalanan Belgrad Antlaşmasını bozarak gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Osmanlı Devleti ise kendisi açısından önemli bir diplomatik başarı olan bu barışı tehlikeye atmak istemiyordu. Fakat Fransa, çeşitli diplomatik manevralarla Osmanlı Devleti’ne oldukça cazip teklifler yaparak Osmanlı’nın bu fikrini değiştirmeye çalışıyordu. İstanbul’daki Fransa büyükelçisi Castallane’nın Bâbîâli nezdinde kabul ettirmek için yoğun diplomatik çaba harcadığı altı maddelik teklif şu şekildedir;

- 1- Fransa ile Avusturya arasında devam eden Aachen barış görüşmelerine Osmanlı Devleti’nin bir murahhası katılacak.
- 2- Fransa ile Osmanlı Devleti, Avusturya-Roma imparatoru seçilen Toskana Arşidükü Franz Stefan’ı tahttan feragat etmeye zorlamak için ittifak edecekler,
- 3- Osmanlı Sultanı, Macaristan’da fethettiği yerlere tekrar sahip olacak
- 4- Savaş, Franz Stefan’ın imparatorluk tacından feragat edinceye dek sürecek,
- 5- Fransa Kralı ile yapılacak antlaşmaya müttefikleri de dâhil edilecekler,
- 6- Bu antlaşmaya dâhil edilecek devletlerden hiçbiri Toskana arşidükü veya Macaristan Kraliçesi (M. Theresia) tek başına barış görüşmeleri yapamayacak.

Ancak Fransa bütün diplomatik çabalarına rağmen bu planı yürürlüğe koyma imkânı bulamadı. Zira Avusturya’nın İstanbul’da bulunan elçisi Penkler’in yoğun diplomatik gayretleri neticesinde Maria Theresia’nın Bâbîâli’den “mevcut barışın daimî kılınması ve yenilenecek barışa eşinin de dâhil edilmesi” yönündeki ricası, Osmanlı Devleti tarafından kabul görmüştür. Osmanlı Devleti’nin Fransa’ya olan güvensizliği de Avusturya ile 1739 Belgrad Antlaşmasının, hiçbir maddesi değiştirilmeksizin ve süresiz olarak uzatılmasında bir diğer etken olmuştur¹⁵. Barışın yenilenmesi sonucunda Avusturya’nın

15 Fransa’nın 1737-1739 savaşı boyunca Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması imzalamayı

Görüş

Akademik
Bakış

319

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

İstanbul'daki elçisi Penkler'e orta elçilik pâyesi verilmiş ve Osmanlı Devleti tarafından da, dostluk ve samimiyet göstergesi olarak Mustafa Hattî Efendi orta elçi olarak Avusturya'ya gönderilmiştir. Kendisine, yenilenen ahidnâme, Sultan Mahmut'un kral ve kraliçeye olan nâme-i hümayûnları ve ayrıca kral, kraliçe ve Avusturya Başvekiline iletilmek üzere sadrazam Abdullah Paşa'nın mektupları verilmiştir¹⁶.

Musâlahalar Devletler İledür Kaidesi'nin mevzu bahis olduğu bir başka durum da Osmanlı-İran diplomatik ilişkilerinde yaşanmıştır. XVI. yüzyıl başlarında Şâh İsmail tarafından Doğu Anadolu ve Azerbaycan merkezli olarak kurulan, zamanla Batı İran ve Horasan bölgelerine de yayılan Safevi Devleti, kendisine yayılma alanı olarak seçtiği Osmanlı Devleti'nin siyasî ve ictimai bütünlüğünü tehdit eder hale gelince iki devlet arasında çatışma kaçınılmaz hale gelmiştir. Çaldıran'da aldıkları ağır yenilginin ardından Safevi ordusu uzun süre Osmanlı ordusunun karşısına çıkamamıştır. Osmanlı ordusu Anadolu'ya döndükten sonra kaybettikleri yerleri geri alan Safeviler Osmanlı üzerlerine geldiğinde tekrar içerilere doğru kaçmak şeklinde bir savaş stratejisi izlemişlerdir. İran'ın sert iklim ve coğrafi şartlarına sahip iç bölgelerini elde tutmanın güç ve beyhude bir uğraş olduğunu düşünen Osmanlılar, Safevilerin bu stratejisine göz yummuşlardır. İki devlet arasında zamanla oluşan tampon bölge Safeviler tarafından ihlal edildiğinde zaman zaman İran üzerine sefere çıkılmıştır. Ancak Safevilerin bu tutumu sadece doğu cephesinde değil batı cephesinde de Osmanlıyı zor durumda bırakmıştır. Ne zaman ki Osmanlı Devleti batıda Avrupa içlerine sefere çıksa bunu fırsat bilerek kaybettikleri yerleri geri almak isteyen Safeviler doğudan harekete geçmişlerdir. Bu durum ise Osmanlıların batıdaki seferlerinin tam meyvelerini toplayamadan doğuya yönelmelerine ve kendilerini hiçbir zaman doğu cephesinde emin hissetmemelerine sebep olmuştur¹⁷.

XVIII. yüzyıl başlarına kadar bu minval üzere süren Osmanlı-Safevi ilişkileri İran'da hanedan çekişmesinin başlamasıyla farklı bir boyut almıştır. Zira İran'daki bu kargaşayı kendi lehine çevirmeye çalışan Rusya İran'a saldırmıştır. Rusya'nın tek başına hâkim olmasından endişelenen Osmanlı Devleti de İran'a müdahale etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra İran topraklarını Afgan, Osmanlı ve Rus istilâsından kurtarmış olan Nadir Şah 1734 yılında Safevi hanedanlığına son vererek kendi Şahlığını ilan etti. 1736'da Osmanlı Devleti ile barış yapan Nadir Şah Hindistan'a yöneldi. Dört yıl süren ve muzafferiyet ile sonuçlanan bu seferin ardından Nadir Şah, daha önce Osmanlı Devleti tarafından kabul görmemiş isteklerini yeniden ortaya atarak cüretkâr tavrını de-

ısrarla reddetmesi bu güvensizliğin altında yatan en önemli sebep idi. Roider, *Austria's Eastern Question*, s.95.

16 Sözkonusu ahidnâme, nâme-i hümayûnlar ve sadrazam mektupları için bkz. Savaş, "Osmanlı Diplomatikasına Ait Name-i Hümayun, Ahidname-i Hümayûn ve Mektup Tahlilleri", *OTAM*, Sayı:7, 1992, s.227.

17 Hilal Çiftçi, *Osmanlı Safevi İlişkilerinin Diplomatik Dili*, Berikan Yayınları, Ankara 2018, s.12.

vam ettirdi¹⁸. Nadir Şah'ın bu isteklerle yetinmeyip bir de üstüne Osmanlı'nın İran'dan aldığı bütün eyaletlere ve şehirlere dair taleplerini tekrarlaması ve bunda ısrarcı olması, Avrupa'da henüz yaptığı savaşların sarsıntılarını atlata-mamış olan ve dolayısıyla İran Şah'ı ile her hangi bir çatışmaya girmek isteme-yen Osmanlı'ya savaştan başka bir seçenek bırakmamıştı¹⁹. Yine de ilk ham-leyi yapan İran tarafı oldu. 1743'de Osmanlı sınırını geçen Nadir Şah, Hille ve Kerkük'ü aldı. Musul'u kuşattıysa da, başarılı olamayarak geri çekildi. Ertesi yıl Kars kuşatmasından da bir netice alamadı. Bir taraftan Osmanlı'ya karşı bütün taarruzlarından eli boş dönen diğer taraftan ülkesinin her yerinde kendisine karşı isyanlar baş gösteren İran Şahı barış istemek zorunda kaldı. Osmanlı cep-hesinde ise I. Mahmud, İran'la uzun yıllar süren savaşların bir an önce bitme-sini istiyordu; zira barışın sağlanması Osmanlı Devleti'nin dikkatini Avrupalı devletlerle olan mücadelesine çevirebilmesi için gerekli idi. 4 Eylül 1746'da Kasr-ı Şirin Antlaşması esas alınarak İstanbul Barış Antlaşması imzalandı.

Antlaşmanın ardından iki taraftan rütbeleri eşit büyükelçiler barış ant-laşmasının tasdikli metnini karşı tarafa iletmek üzere görevlendirildiler. Nadir Şah, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak niyetinin tezahürü olarak birçok değerli hediye ile birlikte Mustafa Han'ı büyükelçi olarak göndermeye karar vermişti. Osmanlı Devleti de Nadir Şah'ın gönderdiği hediyelerin altında kal-mayacak derecede değerli hediyelerle kalabalık bir elçilik heyetini İran'a gön-dermişti²⁰.

Ancak bu elçilik heyetleri gittikleri devletin sınırlarından henüz geçmiş iken İran'da yaşanan gelişmeler bu antlaşmanın yürürlüğe girmesini tehdit eder nitelikte idi. Nadir Şah İran'da otoritesini sağlamak için son derece zorba bir yönetim sergilemişti. Önce Safevi önde gelenlerini sonra da kendisine bağ-lı olanlardan birçoğunu katlettiğinden etrafında güvенеbileceği kimse kalma-mış, ülkenin her tarafında isyanlar baş göstermişti. İsyen edenlerden birisi de Nadir Şah'ın yeğeni Ali Kuluhan idi. Ali Kuluhan amcasının en yakın adamları ile ittifak yaparak Nadir Şah'ın katledilmesini sağladı.

Osmanlı elçilik heyeti İran tarafına geçtikten kısa bir süre sonra Nadir Şah'ın katledildiği ve ülkenin muhtelif yerlerinde birçok kişinin Şahlığını ilan ettiği konusunda çeşitli haberler gelmeye başladı. Bir müddet sonra Nadir Şah'ın öldüğü haberi kesinleşince mektubun ve hediyelerin muhatabı Nadir

18 “Nadir Şah'ın istekleri, tam bir ticaret serbestisi, Kâbeye dönüşümlü olarak örtü örtmek hakkı, Caferi mez-hebinin beşinci mezheb olarak tanınması ve bu mezhebe Mekke'de bir makam tahsisi idi” b kz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 301.

19 Johann Wilhelm Zinkesien, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Ya-yınları, I. Baskı, İstanbul, 2011, Cilt:5, s.579.

20 Hediyeler sayıca ve ihtişam bakımından o derece idi ki Osmanlı Devleti'nin o güne kadar gerek Asya gerekse Avrupa hükümdarlarına göndermiş olduğu hediyelerin kat be kat üstünde idi. Elçinin maiyetinde bulunanların sayısı 1000'e ulaşması ile imparatorluk tarihinde düzen-lenmiş en kalabalık elçilik heyeti idi. B kz. Numan Efendi, a.g.e., s.12.

Gazi

Akademik
Bakış

321

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Şah olduğu için elçilik heyetinin misyonu da bitmiş oluyordu. Fakat elçi paşa “Devlet-i aliyye'nin musâlahası İran Devleti iledir. Kimi İran Şahı bulursak, bu musâlahayı anınla itmam iderüz” şeklinde elçilik görevini tamamlama hususunda ısrarcı idi. Sefaret heyetinde ordu kadısı olarak bulunan Ebu Sehl Numân Efendi²¹, Osmanlı Devleti'nin mektubu ve hediyeleri Nadir Şah adına gönderdiğini, bunların kendini Şah ilân eden şahısların birine verilmesi ya da eline geçmesi halinde, çok büyük bir diplomatik hata yapılmış olacağı ve bunu Osmanlı Pağışahına izah edemeyecekleri hususunda elçi paşayı ikna etmesi üzerine elçilik heyetindekilerin can güvenliği ve hediyelerin selameti için elçilik misyonu tamamlanamadan geri dönülmüştür²².

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'ne gönderilen İran elçilik heyeti Bağdat'ta iken İran'dan Nadir Şah'ın akıbeti hususundaki haber gelmiştir. Bunun üzerine Bağdat valisi Osmanlı Devleti'nin antlaşma vekili sıfatı ile elçilerin yanındaki antlaşmanın tasdikli metni ve hediyeleri teslim almıştır. İran elçisi, adına geldiği Nadir Şah'ın öldüğü haberini alınca antlaşma metnini ve hediyeleri alarak tekrar ülkesine dönmek istemiştir. Bunun üzerine kendisine “Sizler, musâlahâ hitâmı ilçileri misüz, yoksa nakzı ilçileri misüz? Nâme ve ahdnâme, Devlet-i aliyye'nün musâlahâ vekilüne teslim olunduğı gibi- El-vekilü ke'l-aslı²³-misdâkunca musâlahâ tamam olmuştur.” denilerek Osmanlı Devleti'nin bu konudaki “Mülûkun musâlahasının ka'idesi budur ki, biri fevt oldukda, yerine gelen sefehinün şurûtına ve kuyûd-ı musâlahasına râzı olur; eger râzı olmaz ise, nakz-ı ahd imiş olur, zirâ musâlahalar devletler iledür” ilkesi hatırlatılmıştır. Emsal olarak da benzer bir olayın Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yaşandığı elçiye şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bundan akdem Belgrad musâlahasında hudûdlar kat' olunmadan Nemçe Çasarı olan altıncı Karlos mürd olup, kızı yerine kıraliçe olup: “Ben babamın sulhuna ve şurûtına râzıyım.” deyü, Devlet-i aliyye'ye yazup, Devlet-i aliyye dahi kendüye bir nâme tahrîr ve bir tatar ve çukadâr ile Beç'de yanında olan büyük ilçi Cânibî Efendi'ye irsâl, ol dahi kıraliçe-i merkumeye teslim ve bizlere: “hudûdları, evvelki me'mûr olduğunuz vech üzere kat' eylesüz!” deyü emirler gelüp, cümle hudûdları kat' birle hitâm virildi. Aslâ, ahdnâme ve tasdiknâme tebdil olunmadı”²⁴.

Her ne kadar Nadir Şah'ın katledilmesi İran'daki karışıklıkları dindirmese de Adil Şah adıyla amcasının yerine geçen Ali Kuluhan tahta geçer geçmez

21 “Ebû Sehl Numan Efendi (?-1752)Eğin'de doğmuş ve genç yaşta temayüz etmiştir. 1727- 1735 yılları arasında Tebriz'e müftü olmuş ve bu görevi müteakip (1736) Kırım'a ordu kadısı olarak tayin olunmuştur. Çeşitli yörelerde reaya ve idareciler arasında meydana gelen karışıklıkların kolaylıkla üstesinden gelmiş ve 1740 yılında İran'a giden sefaret heyetine ordu kadısı olarak katılmıştır. Bu görevden sonra yine naiblik yapmış ve en son 1755 yılına kadar Manisa mahkemesinde kadı olarak görev yapmıştır. Ebû Sehl Numân Efendi, daha çok Tedbîrât-ı Pesendîde adlı tarih eseriyle tanınmış bir 18. yüzyıl Osmanlı âlimi ve diplomatıdır. Yaklaşık elli beş yıllık ömrüne çok sayıda görev ve eser sığdırmıştır”. Bkz. Numan Efendi, a.g.e., s.4.

22 Numan Efendi, a.g.e., s. 217.

23 Vekil aslı gibidir.

24 Nu'mân Efendi, a.g.e., s.244.

Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri devam ettirmek istedi. Bu amaçla 1748 Nisanında bir nâme ile Kirmanşah Hanı Mehmed Abdülkerim Han'ı görkemli bir elçilik heyetiyle İstanbul'a göndererek Osmanlı Devleti ile amcası Nadir Şah arasında imzalanmış olan barışın devamını rica etti.

İran tarafında bunlar olurken Bağdat ve Erzurum valilerinden gelen yazışmalarda bir komutan tayin edilirse İran'ın içinde bulunduğu karışık durumdan yararlanılarak üzerine gidilirse bu ülkenin kolaylıkla işgal edileceği bildiriliyordu. Ancak I. Mahmud, Nadir Şah'la yaptığı antlaşmaya sadık kalarak bu valilere gönderdiği emirde²⁵ Nadir Şah ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmanın bütün şartlarının geçerli olduğunu, Şah'ın ölümü fırsat bilinerek kendi ülkesinden İran sınırına herhangi bir saldırı ya da tecavüze kesinlikle izin verilmemesi hususunda uyarıda bulunmakta idi. I. Mahmud'a İran'la yaptığı antlaşmayı bozarak fırsatçılık yapması telkinleri bununla sınırlı değildi. Hindistan Haydarabad'da yeni bir devlet kurmuş olan Çin Kılıç Han Nizamülmülk de I. Mahmud'a İran üzerine sefere çıkmasını telkin eden nâme göndermiştir. Her ne kadar Çin Kılıç Han bu mektubunda İran'ın Osmanlı padişahı tarafından fethedilmesinin İslâm dininin (daha ziyade Sünnilik) korunması, Nâdir Şah'ın ölümünden sonra sahipsiz kalan ve tam bir fetret yaşayan ve böylece Şiiliğin kalkıp yerine Sünniliğin geçmesi ve halkın huzur bulması gibi gerekçelere dayandırsa da aslında kendi sınırlarını güvence altına almayı amaçlamakta idi. Zaten bu mektubu gönderdiği sırada öldüğü için kendisine cevap verilmemiştir²⁶.

Bu girişimden kısa bir süre sonra bu defa Afganistan hâkimi Ahmed Şah Baba tarafından Sultan III. Mustafa'ya aynı minvalde bir mektup gönderilmiştir. Yine bu mektupta da Osmanlı padişahının İran'a sefere çıkması için bir takım gerekçeler sıralanmıştır. Ancak III. Mustafa, Ahmed Şah Baba'ya cevabında İran üzerine asker gönderme ve ülkeyi zabt etme niyetinde olmadıklarını bunun sebebinin de Nâdir Şahın ölümünden önce Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasında antlaşma imzalandığını ve bu antlaşmanın sadece onların zamanıyla sınırlı olmadığını sonradan gelenlerin de antlaşmanın devamı hususunda sorumlu olduklarını belirterek aslında “Musâlahalar Devletler İledür Kaidesi” ne vurgu yapmakta idi²⁷.

25 “Devlet-i âliyyemle devlet-i İraniyye beyninde müteveffa Nâdir Şah'ın kibel-i vefatında münakid olan sulh ve selâhın min külli vücâh şurut ve kuyuduna riayet olunmak matlûb-ı hümayunum olmaktan nâşi Şah müşarüniylehyin fevtini bahane ederek ihtilâs-ı vakt-i fırsattır deyyu memalik-i mahrusam ahalisinden bir ferdin îsal-i zarar ve haşarat kastıyla hudud-ı İraniyye ye duhul ve taaddi ve ahalisine ser-imü tecavüz ve ızzara tasaddisine cevaz ve ruhsat gösterilmemesi” bzk. Uzunçarşılı, a.g.e., s.311.

26 Hikmet Bayur, “Nâdir Şah Afşar'ın Ölümünden Sonra Osmanlı Devletini İran'ı İstilâya Kışkırtmak İçin İki Deneme”, *Belleten*, Sayı:46, s.403.

27 “Taraf-ı Devlet-i Aliyye-i ebed-kararımızdan İran'a asker tesyirine ve memleket zabtına adem-i meyl ve rağbete bâis budur ki Nâdir Şahın vefatından mukaddemce saltanat-ı seniyyemiz ile İran devleti beyninde akd-ü temhid olunan mevadd-ı musâlahâ-i mezbûre beyne'd-devleteyn ilâ mâşaallahü Teâlâ sâbit ve berdevâm ve ahlâf ve âkab-ı tarafeyn zamanlarında dahî istimrar ve isktikran manzur-ı nazar-ı riayet ve ihtimam olmak üzere evtad-ı râsiha-i mevâsîka merbut olduğundan başka...” bzk. Bayur, a.g.m., s.468.

Sonuç

Diplomasiyi en genel manasıyla devletlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirme sanatı olarak tanımladığımızda Osmanlı Padişahları bu sanatı devletin kuruluşundan son dönemlerine kadar siyasi serüveniyle mütenasip olarak kendilerine has bir üslupla icra etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın sonlarında daimi temsilcilikler vasıtası ile diplomatik faaliyetlerini yürütmeye geçinceye kadar tek taraflı diplomasi anlayışı hâkimdi. Ancak bu tek taraflılık Osmanlı diplomasisinin keyfiliği ya da ilkesizliğinden kaynaklanan bir durum olarak algılanmamalıdır. Aksine Osmanlı Padişahlarının muhataplarını kendilerine denk olarak görmemeleri sonucu ortaya çıkan bir durumdu. Siyasi gücünden kaynaklanan etkin müzakere pozisyonu Osmanlı Devleti'ni diplomaside kuralları ve ilkeleri belirleyen taraf yapıyordu. Ancak burada asıl önemli olan Osmanlı yöneticilerinin bu ilkelere ilk önce kendilerinin riayet etmeleri ve muhataplarından da aynı tutumu beklemeleri idi. 1739 Belgrad Antlaşması sonrası Avusturya'da yaşanan gelişmeler karşısında sergilediği tavır Osmanlı Devleti'nin diplomaside bu ilkeli tutumunun bir neticesidir. Fransa kendi teminatı altında imzalanan bir antlaşmayı yine kendi çıkarları için bozdurmaya çalışırken Osmanlı Devleti aksini yaptığı takdirde belki de daha kârlı çıkacakken "Musâlahalar Devletler İledür" ilkesine sadık kalarak aslında ilkeli bir diplomasi geleneğinin olduğunu göstermiştir.

Yine Osmanlı Devleti, Nadir Şah'ın ölümü sonrasında İran'da yaşanan karmaşa halini kendi lehine fırsata çevirebilecekken bu ilke gereği buna tevessül etmemiştir. Üstelik İran, Osmanlı Devleti'ni iki yüz yılı aşkın süredir doğu cephesinde sürekli meşgul etmiş ve batıdaki seferlerinin çoğu kez neticesiz kalmasına sebep olmuş iken ve şimdi İran içinde bulunduğu karmaşa ortamında istilaya son derece müsait iken Osmanlı Devleti diplomasideki ilkeli tavrını sürdürerek ahde vefa göstermiştir.

Bu ilke aynı zamanda siyaset kültürümüzde devlette devamlılığın esas olduğu anlayışının da bir göstergesidir. Yani idareciler gelip geçicidir esas olan devlettir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlere verdiği imtiyaz ahidnâmelerinin her padişah değişiminde yenilenmesi zorunluluğu da bu ilkenin bir tezahürüdür. Ahidnâmeyi veren padişah öldüğü zaman bu ahidnâme hükümleri sona ermez tahta geçen Padişah bunu onaylayarak hem antlaşmaların devletler ile olduğunu hem de devlette devamlılığın esas olduğunu vurgulamış olur. Bu ilke siyaset kültürümüzde ahde vefâ ile yakından ilgilidir. Yani Osmanlı Padişahları muhatapları antlaşmalara sadık kaldıkları ve nakz-ı ahdi gerektirecek bir tutum sergilemedikleri sürece verilen söze sadık kalarak antlaşmayı imzalayan taraflardan biri ölse bile yerine gelen antlaşmaya aykırı davranmadığı sürece antlaşmayı bozmamışlardır.

Görüş

Kaynaklar

- BAYUR, Hikmet, “Nâdir Şah Afşar’ın Ölümünden Sonra Osmanlı Devletini İran’ı İstilâya Kışkırtmak İçin İki Deneme”, *Belleten*, Sayı:46, 1948, s.403-469.
- ÇİFTÇİ, Hilal, *Osmanlı Safevi İlişkilerinin Diplomatik Dili*, Berikan Yayınları, Ankara 2018.
- Ebû Sehl Numân Efendi, *Tedbirat-ı Pesendide*, Yayına Hazırlayan: Ali İbrahim Savaş, TTK, Ankara, 1999.
- KURTARAN, Uğur, *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 2009.
- KÜTÜKOĞLU, Mübühâ S., “Ahidnâme”, *DİA*, C. I, 1992, s.536-540.
- POLATCI, Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.
- ROİDER, Karl, *Austria’s Eastern Quoestion (1700-1780)*, Princeton University Press, New Jersey, 1982.
- The Reluctant Ally (Austria’s Policy in the Austro-Turkish War 1737-1739)*, Louisiana State University Press, Louisiana, 1972.
- SAVAŞ, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınları, İstanbul 2007.
- “Osmanlı Diplomatikasına Ait Nâme-i Hümâyûn, Ahidnâme-i Hümâyûn ve Mektup Tahlilleri”, *OTAM*, Sayı:7, 1992, s.219-253.
- TUNCER, Hüner, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayınları, Ankara, 1991.
- TURAN, Namık Sinan, “Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. Ve 19. Yüzyıllar)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, Aralık 2004, s.55-86.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, IV/1, Ankara, 1988.
- ZİNKESİEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.

Extended Abstract

The Ottoman Empire’s Diplomacy adventure cannot be considered apart from its political development. Just as she had a unique political adventure from her foundation to her collapse, her development in the field of diplomacy was also unique. The Ottoman Empire conducted its relations with foreign countries through temporary representatives instead of permanent representatives until a late date like 1793 but since then, she had adopted the principle of reciprocity which is one of the basic principles of modern diplomacy. However, this does not mean that there was no diplomacy in the Ottoman Empire before this date. Although the diplomacy was carried out in different ways with different missions in parallel with her political position, it had always been an instrument applied in the relations of the Ottoman Empire with other states from her foundation to her collapse. In other words, while the sultans of the

Görüş

Akademik
Bakış

325

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

founding period used the diplomacy as a tool to consolidate and enhance their political achievements, the sultans of the ascension period used the diplomacy as an indicator and a manifestation of their political forces. In the period when the state was weakened and fell out of power, instead of being the party determining the rules of diplomacy, in order to maintain her existence, she pursued a policy of diplomatic equilibrium. Especially in her politically strong times, the Ottoman Empire was the party that set the rules in her relations with foreign countries. As a result of this she adopted a set of principles of diplomacy which both meticulously applied by herself and accepted by her counterparts. Some of these principles were the rules arising from the understanding that the Ottoman Empire did not regard any state as a counterpart with equal rights in its relations with other states and usually reflecting in ceremony and diplomatic language. These rules, which emphasizing the power and magnificence of the Ottoman Empire, were softened in the period when the Ottoman Empire was weakened politically and were made compatible with international diplomatic rules. For example; in the strong periods of the Ottoman Empire, the treaties with foreign states whose terms were unilaterally determined by the Ottoman Empire were called Ahidnâme and were considered as a grace to the other side. However, in times of power loss, this situation was replaced by the Musalahas whose conditions were negotiated and determined by both parties. However, there were other diplomatic rules to which she remained loyal regardless of whether she is strong or weak. These diplomatic principles were originated in inherent state tradition of the Ottoman Empire. For example, in her relations with foreign countries, she attached great importance to ahde-vefa and nakz-i ahd in every period. Insomuch that nakz-i ahd, dishonour one's word, was regarded as a reason for war.

The subject of our study, the principle of "treaties are between states" is one of these principles. In our study, we will try to put forth the diplomatic background of this principle and how it was carefully applied by the Ottoman Empire. In doing so, we will use the Nâme-i Hümayûns and Ahidnâmes.

Gör

Buhara Hanlığı ve Afganistan

The Khanate of Bukhara and Afghanistan

Muhammed Bilal ÇELİK*

Öz

1500-1920 yılları arasında hüküm süren Buhara Hanlığı, Osmanlı Devleti'nden sonra en uzun süre yaşayan Türk-İslam Devleti'dir. Mâverâünnehr merkezli kurulan hanlığın yayıldığı topraklardan birisi de, bugünkü Kuzey Afganistan'dır. Afganistan toprakları 16. yüzyılın başında Timurlu Devleti'nin tamamen dağılması ile birlikte üç nüfuz bölgesine ayrılmıştı. Batısı Safevi Devleti'nin kontrolü altındayken, doğusu Babürlü Devleti'ne tabiydi. Kuzeyi ise inceleme konumuz olan Buhara Hanlığı hâkimiyetine girmiştir. Hanlığın kurucusu Muhammed Şibanî Han, 1505 yılında Belh, 1507 yılında da Timurlu başkenti olan Herat'i ilhak ederek Kuzey Afganistan topraklarının büyük bir kısmına sahip olmuştur. Ancak onun ölümüyle birlikte bu topraklar terk edilmek durumunda kalırsa da, 1526'da Belh şehri ve çevresi, Canibek'in oğlu Kistan Kara Sultan tarafından Buhara Hanlığı'na tabi kılınmıştır. Bu tarihten itibaren Belh, Buhara Hanlığı'nın Buhara, Semerkand ve Taşkent ile birlikte dört önemli ana yönetim bölgesinden biri olmuştur. II. Abdullâh Han (1583-1598) döneminde Bedeşşan, Kunduz, Talukan ve Kulab ele geçirilerek hanlık sınırları neredeyse Kabil'e kadar dayanmıştır. Ancak Buhara Hanlığı'nın Afganistan topraklarındaki hâkimiyeti inişli çıkışlı olmuş, burayı kesintisiz bir şekilde elde tutmak mümkün olmamıştır. En uzun soluklu hüküm sürülen yer Belh olmuş, özellikle Tukay-Timurlular (Astrahaniler, Canioğulları) Hanedanı döneminde ise burası hanlık veliahdının yönetim merkezi yapılmıştır. Burada başkentten nispeten özerk hareket eden veliaht, merkezi yönetimi oldukça zaafa uğratmıştır. Bu makalede Nadir Şah'ın 1737 yılında Belh, 1738 yılında da Bedeşşan'ı ele geçirmesine kadar Kuzey Afganistan'daki Buhara Hanlığı'nın hâkimiyetini, bu hâkimiyeti kaybetmemek için de zaman zaman Safevi Devleti ve Babürlü Devleti ile çatışması işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Buhara Hanlığı, Babürlüler, Afganistan, Safeviler, Herat, Belh

Abstract

The Khanate of Bukhara, which reigned between 1500 and 1920, was the longest surviving Turkish-Islamic State after the Ottoman Empire. The Khanate, founded in Ma Wara al-Nahr, had the opportunity to spread in the northern Afghanistan. The territory of Afghanistan was divided into three zones of influence after the complete dissolution of the Timurid Empire at the beginning of the 16th century. The west was under the control of the Safavid State, while the east was subordinated to the Baburid Empire. The northern part was dominated by the Khanate of Bukhara. As Muhammad Shibani Khan, the founder of the khanate, acquired Balkh in 1505 and Herat, the capital of Timurids, in 1507, he conquered a large part of the territory of Northern Afghanistan. However, with his death, although these lands were abandoned, the city of Balkh and its environs were subjected to the Khanate of Bukhara by Kistan Kara Sultan, son of Janibek, in 1526. Since then, Balkh has been one of the four main administrative regions of the Khanate of Bukhara, together with Bukhara, Samarkand and Tashkent. During the reign of Abdullâh Khan II (1583-1598), Badakhshan, Kunduz, Talukan and Oulab were captured and the khanate borders were almost extended as far as Kabul. However, the dominance of the Khanate of Bukhara on the territory of Afghanistan has been fluctuating, and it has not been possible to

Makale Geliş Tarihi: 09.09.2019. Makale Kabul Tarihi: 02.04.2020

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: bcelik@sakarya.edu.tr; ORCID İD: 0000-0002-8246-134X.

Görüş

Akademik
Bakış

327

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

keep it uninterruptedly. The longest ruled place became Balkh, especially during the reign of the Tuqai-Timurids (Astrakhanids, Janids). Here, the heir, relatively autonomous from the capital, has weakened quite the central administration. In this article, it will be discussed the Bukharan hegemony in Northern Afghanistan, and its conflicts with the Safavid State and the Baburid Empire from time to time in order to avoid losing that hegemony until Nader Shah seized Balkh in 1737 and Badakhshan in 1738.

Key Words: Bukhara Khanate, Baburids, Afghanistan, Safavids, Herat, Balkh

a) Giriş

Bugün Afganistan olarak isimlendirdiğimiz ülke, günümüzde olduğu gibi geçmişte de önemini hep korumuş, büyük devletlerin hükmetmek, en azından nüfuzları altında tutmak istedikleri bir yer olmuştur. Bilindiği kadarıyla İskitler ile Kuşanlar zamanından itibaren Türk topluluklarına ev sahipliği yapan bölge/ülke, Harezmsaşlar Devleti'nin ilhakını müteakip 1222 yılında Cengiz Kağan'ın Moğol İmparatorluğu'na dâhil olmuştur.¹İlerleyen süreçte İlhanlı Devleti ile Çağatay Hanlığı'nın bir parçası olan Kuzey Afganistan toprakları, bu devletlerin tarih sahnesinden çekilmesi ile ortaya çıkan Timurlu Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Hatta Emir Timur'un ölümünü müteakip yerine geçen Şahruh'un başkenti Herat'a taşınması ile birlikte de bugünkü Afganistan topraklarının önemi artmıştır. "Timurlu Rönesansı" olarak adlandırılan dönem, 15. yüzyılda Afganistan merkezli yaşanmıştır. Timurlu Devleti'nin 1507 yılında ortadan kalkmasından sonra Kuzey Afganistan, inişli-çıkışlı da olsa, takriben 230 yıl Buhara Hanlığı'nı idaresinde kalmıştır.

16. yüzyılın başından 1737'deki Nadir Şah'ın işgaline kadar olan incelediğimiz dönemde, Kuzey Afganistan toprakları daha çok Horasan olarak isimlendirilmekteydi. Horasan terimi büyük ve küçük olmak üzere iki biçimde ifade edilmekte olup 'Büyük Horasan' bugünkü Kuzeydoğu İran, Güney Türkmenistan ve Kuzey Afganistan'ı içine alan geniş bir coğrafyaydı.² Buhara Hanlığı'nın fetih sahası olan Horasan'ın bu kısmı, aynı zamanda 'Afgan Türkistanı' olarak da bilinmekteydi. Bu coğrafya günümüzde ise Kuzey Afganistan olarak isimlendirilmekte olup güney sınırını Hindukuş Dağları'na kadar uzatmak mümkündür.

b) Buhara Hanlığı'nın Kuruluşu ve İlk Fetihler

Buhara Hanlığı'nın kurucu unsuru Özbek halkı, 14. yüzyılın ilk yarısında Altın Orda Hanlığı'nda meydana gelen siyasi mücadeleler neticesinde ortaya çıkmış, 15. yüzyılın ilk yarısında da, Cengiz Kağan'ın en büyük oğlu Cuci Han'ın beşinci oğlu Şiban neslinden olan Ebu'l-Hayr'ın (1428-1468) başlarına geçmesiyle birlikte de ayrı bir il haline gelmişlerdir.³ Onun döneminde Özbekler güçlü bir si-

1 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, tr. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, ss. 152-159.

2 Horasan terimi için bkz. Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, c. 18, 1998, ss. 234-241.

3 Özbeklerin ortaya çıkışları için bkz. Mustafa Kafalı, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", *Atsız*

yasi yapıya sahip olsalar da, ölümünden sonra sıkıntılı günler yaşamıştır. Oyrat saldırılarının yanı sıra, daha sonra Kazaklar olarak adlandırılacak grubun da kendilerinden ayrılmasıyla, Ebu'l-Hayr Han'ın torunu Muhammed Şibanî (Şeybak, Şahbaht) Doğu Deşt-i Kıpçak'ta daha fazla tutunamayacağını anlayarak Mâverâünnehr'e gelmiş ve Timurlu mirzalarının hizmetinde varlık göstermeye çalışmıştır. Kısa zaman içinde ünü artan ve etrafına kalabalık bir ordu toplayan Muhammed Şibanî, ilk Timurlu başkenti Semerkand'ı fethetmiştir. Böylece Buhara Hanlığı tüm ihtişamıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Semerkand şehrini kaybeden Babür ise Kabil'e çekilmek zorunda kalmıştır. Müteakiben Şibanî Han gerçekleştirdiği fetihlerle Buhara, Taşkent, Hocend ve Andican şehirlerini hanlığa kattığı gibi, 1504 yılında çıktığı Harezmi seferiyle, on aylık kuşatmanın ardından 1505 yılının Ağustos ayında bölgenin merkezi Ürgenç'i ele geçirmiştir.⁴ Harezmi bölgesinin fethinden sonra yine aynı yıl içinde Muhammed Şibanî Han, Amuderya Nehri'ni geçerek Belh şehrini fethetmiştir. Böylece bugünkü Afganistan topraklarına ilk adım atılmıştır.

Buhara Hanlığı'nın Kuzey Afganistan siyasetini ve fetih politikasını iki ana yerleşim birimi dâhilinde, dolayısıyla iki başlık halinde ele almak mümkündür. Bunlar bölgeye ilk giriş noktası Belh ile Timurluların ikinci başkenti olan Herat şehridir. Şimdi sırasıyla bu merkezleri ele alalım.

c) Belh

Belh olarak isimlendirdiğimiz coğrafi alan esasında sadece bir şehirden ibaret olmayıp bu isimle bir yönetim bölgesi anlamında daha çok "Belh soyurgalı" kastedilmektedir.⁵ Sınırları dönemden döneme nispeten farklılık gösterse de, uzunluğu doğu-batı yönünde 950 km, kuzey-güney yönünde de 320 km'dir. Batıda Murgab Nehri'nden başlayan Belh soyurgalı, güneyde Maruçak'tan Ubah'a kadar uzanır. Şiberkan, Andhuy, Meymene, Faryab, Cevzcan, Garcistan, Kunduz ve Kahmerd önemli iktalarıdır.⁶ Burası batıda Safevilere, doğuda da Babürlülere karşı Buhara Hanlığı'nın en önemli hem dayanak, hem de sefer merkezidir.

Muhammed Şibanî Han, daha Harezmi'nin fethine başlamadan önce, Amuderya'nın güneyinde fetih hareketine kalkışmıştı. Bu amaçla ilk iş olarak Belh'e yönelmiştir. Burası çok eskiden beri İran, Türkistan ve Hindistan arasındaki yolların kesiştiği bir noktada olduğundan stratejik önemi haizdi. O sırada şehir Timurlu hükümdarı olan Hüseyin Baykara'nın (1468-1506) soyurgalına dâhil olup oğlu Bediüzzaman Mirza'nın tasarrufundaydı. 1503 yılı sonbahar ba-

Armağanı, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976, ss. 295-306.

4 *İstoriya Uzbekskey SSR*, ed: S. P. Tolstov, R. N. Nabiev, Y. G. Gulyamov, V. A. Şişkin, Izd-vo AN UzSSR, Taşkent 1955, s. 386.

5 *Soyurgal* hanedan üyelerine tahsis edilen arazi olup aynı zamanda bir idari birimdir. Hanedan üyeleri dışındakilere hizmetleri karşılığı verilen toprağa ise *ikta* denilmektedir.

6 R. D. McChesney, *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of A Muslim Shrine, 1480-1889*, Princeton University Press, 2014, s. 97.

Görüş

Akademik
Bakış

329

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

şında yola çıkan Muhammed Şibanî Han, Kerki üzerinden Amuderya Nehri'ni geçerek önce Andhuy'u fethetmiş, ordusunun bir kısmını Şibergan üzerine gönderirken kendisi de Belh'e yönelmiştir. Ne var ki, üç ayı aşan bir süre şehri kuşatma altında tutsa da ele geçirememiş, kış ortasında ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷

Harezm'in fethinden sonra Özbek hanı 1505 yılının güz mevsiminden itibaren askerlerine Meymene ve Faryab'a kadar uzanan alanda yağma akınları düzenletmiş, bol miktarda ganimet elde etmiştir. Bunun üzerine Sultan Hüseyin Baykara, oğlu Bediüzzaman Mirza'yı başkent Herat'a çağırarak vekili olarak bırakmış, 9 Şubat 1506'da Özbekler üzerine yürümüştür.⁸ Ancak Baykara'nın sefer sırasında ölmesi ordunun ileri harekâtını durdurmuş ve ordu Herat'a dönmüştür.

Ölümü üzerine Hüseyin Baykara'nın oğullarından iki kardeş ortak hükümdar olarak Timurlu tahtına çıkmıştır: Bediüzzaman ve Muzaffer Hüseyin. Ancak iki kardeşin anlaşamamasının da etkisiyle Şibanî ileri harekâtına devam etmiştir. Bunun üzerine iki kardeş bir orduyla Özbeklere karşı yola çıkmışlar, Babür'ün de kendilerine katılması ile birlikte güçleri artmıştır. Onların niyeti hem Belh'in direnişine yardımcı olmak, hem de Özbekleri durdurmaktır. O sırada Belh şehrinin valisi Sultan Kulincak (Sultan Kıpçak) Mirza'ydı.⁹ İlerleyen Muhammed Şibanî dört aylık bir kuşatmanın ardından Belh'i 2 Kasım 1506'da zapt etti.¹⁰ Böylece bölgede takriben iki asır sürecek Özbek hâkimiyeti de başladı. Fetihden sonra Şibanî Han buranın yöneticiliğine ikinci oğlu Hürrem Şah Sultan'ı atadı.¹¹ Belh şehrinin düştüğünü öğrenen Timurlu ordusu ise geri döndü.

Muhammed Şibanî Han, 13 Mayıs 1507'de tekrar Kerki üzerinden hareket ederek Herat'ı fethetmiş, 1508 yılında da Damgan, Bistam ve Astrabad (Cürcan) fethedilerek Hazar sahiline kadar ulaşılmıştır.¹² Hanlığa güneyde Kah-

7 Khwandamir, *Habîbu's-Siyar: The Reign of the Mongol and the Turk, Part Two: Shahrukh Mirza-Shah Ismail*, translated and edited by W. M. Thackston, Harvard University, Cambridge 1994, ss. 499-501.

8 Khwandamir, 1994, s. 509.

9 V. V. Barthold, "Otçet O Komandirovke v Turkestan", *Soçineniya*, c. VIII, Moskova, 1973, s. 133, dipnot 36; B. A. Ahmedov, *İstoriko-Geograficeskaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv. (Pismennye Pamyatniki)*, İzdatel'stvo "Fan" Uzbekskoy SSR, Taşkent 1985, s. 30.

10 B. A. Ahmedov, *İstoriya Balha, XVI-Pervaya Polovina XVIII v.*, İzd-vo "Fan" Uzbekskoy SSR, Taşkent 1982, s. 75.

11 Muhammed Yar İbn Arab Katagan, *Musahiru 1-Bilâd: Tarih-i Şibaniyan (Sede-i Dehom-ı Hicri)*, tashih: Nadire Celali, Miras-ı Mektub, Tahran 1385 hş, s. 82, 120; Muhammed Yusuf Münşi, *Tezkire-yi Mukim Hanî: Seyr Tarih-i, Ferheng-i, İktimai-yi Maverâünnehr der Ahd-i Şibaniyan ve Eşterhaniyan*, ed: Feriştah Sarrafan, Miras-ı Mektub, Tahran 1380 hş, s. 87; Muhammed Yusuf Münşi, *Mukim-Hanskaya İstoriya (Tarih-i Mukim-Hani)*, per. A. A. Semenova, AN UzSSR, Taşkent 1956, s. 51.

12 A. A. Semenov, "Şeybani-Han i Zavoevanie im Imperii Timuridov", *Materialı po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, ss. 65-67.

merd, doğuda ise Bedeşhan sınır olmuştur. Ancak 1510 yılında Merv Savaşı'nda Safevi hükümdarı Şah İsmail'e (1501-1524) yenilmesi, Şibanî'nin hayatına mal olduğu gibi devleti de dağılma tehlikesi atlatmıştır. Safeviler ile Özbekler arasında yapılan anlaşma gereğince Amuderya'nın batısında ve güneyinde kalan bütün yerlerden Özbekler çıkmayı kabul edince, Belh şehri de Safevilere teslim olmuştur.¹³

Şah İsmail, sınırlarını Amuderya'ya kadar genişletmekle yetinmemiş, Kabil'de Mâverâünnehr'e sahip olma beklentisi içinde olan Zahirüddin Muhammed Babür'e de destek vererek onu planlarını gerçekleştirmeye teşvik etmiştir. Şah İsmail'in asker ve teçhizat yardımı ile harekete geçen Babür, ne var ki, Muhammed Şibanî'nin kardeşi Mahmud Şah'ın (1454-1504) oğlu olan Ubeydullah Sultan (1487-1540) liderliğinde organize olan Özbeklere karşı 1511 yılında Kul-Melik, 1512 yılında da Gicduvan savaşlarında ağır yenilgiye uğramıştır.¹⁴ Böylece, Mâverâünnehr'e sahip olma ümidini yitiren Babür tekrar Kabil'e dönmüştür. Gicduvan Savaşı'ndan sonra kısa süreliğine de olsa Belh ve çevresi tekrar Özbeklerin kontrolüne girmiş, ancak Timurlu Bediüzzaman Mirza'nın oğlu Muhammed Zaman ile Orda Şeyh tarafından geri alınmıştır.¹⁵ Ama çok geçmeden ikili arasında anlaşmazlık çıkmış ve Muhammed Zaman, Belh şehrinde sürülmüştür. 25 Mart 1517'de Orda Şeyh ile anlaşmaya varıp şehri geri alsa da, Muhammed Zaman Eylül 1523'te Babür'e teslim etmek zorunda kalmıştır.

Şibanî Han, Merv Savaşı'nda ölünce Özbek sultanları önce 1511 yılı ilkbaharında bir kurultay düzenlemişler, arkasından da 1513 yılında ikinci kurultay düzenleyerek birinci kurultayda alınan kararları teyit ettikleri gibi, Ebu'l-Hayr Han'ın oğlu olan Köçküncü Muhammed'i de Semerkand'da tahta çıkarmışlardır.¹⁶ Yine kurultayda alınan karar çerçevesinde Ebu'l-Hayr Han'ın dört oğlu, kendi evlatları ile birlikte hanlığın dört ana şehri ve çevresini paylaşarak kendilerine soyugal yapmışlardır. Bu çerçevede Ebu'l-Hayr'ın en büyük oğlu Şah Budak neslinin en kıdemlisi Ubeydullah Sultan'a Buhara; ikinci oğlu Hoca Muhammed neslinin en kıdemlisi Canıbek (ö. 1529) ve evladına Miyankal; üçüncü oğlu ve artık han olan Köçküncü Muhammed ve evladına Semerkand; en küçük oğlu Söyünç Muhammed'e (Söyüncük) de Taşkent soyugal olarak verilmiştir.¹⁷ Bu tarihten itibaren II. Abdullah'ın (1583-1598) tahta çıkışına kadar

13 Khwandamir, 1994, s. 594.

14 Katagan, 1985 hş, ss. 116-118; A. A. Semenov, "Pervie Şeybanidi i Borba za Maverannahr", *Materialy po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, s. 117.

15 Ahmedov, 1982, s. 76.

16 Hafız-ı Tanış ibn Mir Muhammed Buharî, *Şerefname-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavı)*, faksimile rükopisi D 88, perevod s persidskogo, vvedenie, primeçaniya i ukazateli M. A. Salakhedinovoy, c: I, Izdatel'stvo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi, Moskova 1983, ss. 86-87. McChesney, 2014, ss. 54.

17 Buharî, 1983, s. 86-87; Katagan, 1385 hş, ss. 126-127; Münşi, 1380 hş, s. 92; Münşi, 1956, s. 54; McChesney, 2014, s. 53.

Görüş

Akademik
Bakış

331

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

hanlık tahtında her ne kadar bir hükümdar olsa da, soyurgal sahiplerinin han ile bağı oldukça zayıf olmuştur.

Bununla birlikte yine de Ubeydullah Sultan (1533-1540 arası han), hanedan üyelerini özellikle sefer düzenleme çerçevesinde bir araya getirerek ortak hareket ettirebilmiştir. Böylece onun liderliğinde Özbekler 1523-1525, 1526-1528, 1529-1531, 1532-1533 ve 1535-1537 yılları arasında olmak üzere tam altı kez Horasan'a sefer düzenleyerek önemli başarılar kazanabilmişlerdir. Bu çerçevede o güne kadar Babür'ün idaresinde olan Belh şehri 1 Temmuz 1526¹⁸ tarihinde Canibek'in oğlu Kistan Kara (ö. 1544) tarafından fethedilerek Buhara Hanlığı'na bağlandığı gibi şehrin fethi ile birlikte Canibek evladı Miyankal'a ek olarak Belh'e de yerleşmişler, Şibanî/Ebul-Hayrlı Hanedanı'nın sonuna kadar da burayı ellerinde tutmuşlardır. Böylelikle, 1526 yılından itibaren Buhara Hanlığı'nın Semerkand, Buhara ve Taşkent'ten sonra dördüncü ana yönetim bölgesi (*soyurgal*) Belh şehri olmuştur.

Kistan Kara Sultan döneminde, Horasan bölgesine yapılacak seferlerde Belh şehri merkez üs konumunda olmuş, Özbekler Amuderya'nın güneyinden itibaren bütün Kuzey Afganistan topraklarını kendilerine tabi kılabilmişlerdir. Kunduz ve Talukan şehirleri Babürlülerin idaresinde olmak üzere, batıda Murgab Nehri'nden doğuda Kökçe Nehri'nin kaynağına, güneyde de Surhab Nehri'ne kadar olan saha Kistan Kara Sultan'a tabi olmuştur.¹⁹ O, Babürlülere tabi Bedeşan valileri (Hümayun, Hindal Mirza, Süleyman Mirza) ile sık sık sorunlar yaşamış, Babürlüler Belh'e bağlı yerlere aralıksız akınlar düzenleyerek yağmalamışlardır.

Ağustos 1536'de şehir Babürlü Devleti'nin Bedeşan valisi Süleyman Mirza tarafından işgal edilse de, bu durum iki veya üç ay sürmüş, sonunda geri alınmıştır. Bundan sonraki tehditlere karşı Kistan Kara Sultan Belh şehrinin surları ile içkaleyi muhkem hale getirmiştir.²⁰ Belh valisi o kadar güçlenmiştir ki, Ubeydullah Han'ın ölümünden (1540) sonra Buhara'ya hücum etmiş, ancak Moğul Hanım ile evlendirilmesi karşılığında geri dönmüştür.²¹

On sekiz yıl Belh valiliği yapan Kistan Kara Sultan, 8 Ekim 1544'te²² ölünce idareyi iki yıl süreyle oğlu Kılıç Kara Sultan devam ettirmiştir. Onun döneminde, 12 Şubat 1545'te, Süleyman Mirza Belh'i ele geçirse de uzun süreli olmamıştır. 12 Nisan 1546'da ise Kılıç Kara Sultan'ın amcası Pir Muhammed (ö. 1567) şehre yönetici olmuştur.²³ Onun döneminde, 29 Ağustos 1549'da Belh şehri yine Babürlü Devleti hükümdarı Hümayun'un istila girişimine maruz kal-

18 Katagan, 1385 hş, s. 184.

19 Ahmedov, 1982, s. 80.

20 Ahmedov, 1982, s. 81.

21 Katagan, 1385 hş, s. 184.

22 Katagan, 1385 hş, s. 185.

23 Katagan, 1385 hş, s. 186.

mıştır.²⁴ Hümayun'un Belh üzerine yürüme nedeni esasında Pir Muhammed'in taht kavgasında ona karşı Kamran'ı desteklemesidir. Kabil'den hareket eden Hümayun, başlangıçta Özbekleri yenilgiye uğratmıştı. Ancak kardeşi Kamran'ın Kabil'i işgal edeceği söylentileri yayılınca, ordusunda kargaşa baş göstermiş, bu yüzden çekilmek zorunda kalmıştır.²⁵

Bu arada, Canıbek'in oğlu İskender'in (ö. 1583) oğlu olan Abdullah Sultan Buhara Hanlığı'nda merkezî otoriteyi güçlendirmek için 1550'lerden itibaren harekete geçmiştir. Bu çerçevede 1557 yılında Cuybarî Hocalarının da desteği ile Buhara şehrini alarak hanlıkta Şah Budak soyunun yönetimine son vermiştir. Bu arada Nevruz Ahmed (Barak) Han'ın 1556 yılında ölümü üzerine Canıbek'in oğullarından Pir Muhammed (ö. 1567), Abdullah Sultan'ın gayretleri neticesinde Buhara'da han ilan edilmiştir. Ancak Belh'in güvenliği açısından Pir Muhammed burada yaşamış ve hanlığını burada sürdürmüştür. 1561 yılında şehirde isyan çıkınca Abdullah Sultan bu durumu değerlendirerek babası İskender'i Kermin'e den getirterek Buhara'da han seçtirmiş, Belh'i ise Pir Muhammed'e devretmiştir. Pir Muhammed 2 Mart 1567'de²⁶ ölünce şehrin yöneticiliğini oğlu Din Muhammed (ö. 1578) üstlenmiştir. Altı yıl bu görevde kalan Din Muhammed (1567-1573) Buhara yönetimiyle nispeten uyumlu hareket etmiş, İskender Han döneminde fiili yönetici olan Abdullah Sultan'ın seferlerine destek vermiştir.²⁷

İskender Han'ın oğlu Abdullah Sultan bu arada farklı yönetim bölgelerini kendi ailesi idaresinde birleştirme adına önce Köçkücü soyunun yönetim bölgesine yönelerek Semerkand'ı 1578 yılında kendisine tabi kılmış ve buraya kardeşi İbadullah Sultan'ı (ö. 1586) atamış, sonrasında ise 1582 yılında Taşkent üzerine giderek burayı yöneten Söyüncük soyunun imtiyazına son vermiş ve şehre yönetici olarak da diğer kardeşi Dostum (Abdulkuddüs) Sultan'ı (ö. 1598) tayin etmiştir.²⁸

Abdullah Sultan 1570 yılında Andhuy ve Şibergan üzerine yürüyerek buraları ele geçirmiş, 1572'de Tirmiz'i fethetmek üzere odaklansa da, kalenin güneyinde bulunan Amuderya Nehri'nden şehrin yardım alması kuşatmayı uzatmıştır. Belh, Şibergan ve Andhuy'dan gelen takviye kuvvetlerle şehir ablukaya alınmış ve

24 Katagan, 1385 hş, s. 186.

25 Ishwari Prasad, *The Life and Times of Humayun*, Orient Longmans, Bombay, Kalküta, Madras 1956, ss. 285-286; Michael Prawdin, *The Builders of the Mogul Empire*, Allen & Unwin, Londra 1963, ss. 111-112; Gülbeden, *Humayunname*, çeviren Abdürreb Yelgar, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 208.

26 Katagan, 1385 hş, s. 187.

27 Ahmedov, 1982, s. 88.

28 Hafız-ı Tanış ibn Mir Muhammed Buharî, *Şerefname-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavi)*, faksimile ru-kopisi D 88, perevod s persidskogo, vvedenie, primeçaniya i ukazateli M. A. Salakhedinovoy, c: II, Izdatel'stvo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturi, Moskova 1989, ss. 36-37, 74-75.

sonunda şehir Özbeklere teslim olmuştur.²⁹ Ancak Buhara ile Belh arasındaki işbirliği çok uzun sürmemiş, Abdullah Sultan Kasım 1572'de Belh üzerine yürümüştür. Onun gerekçesi Belh valisi Din Muhammed ile Nayman Kabilesi'nin yaşadığı anlaşmazlıktır. Sorun büyüyünce Nayman Kabilesi Abdullah Sultan'a başvurmuş, o da bu durumu değerlendirmek isteyerek ordusuyla birlikte Belh'e gelmiştir. Dokuz ay süren mücadelenin ardından, takviye kuvvetlerin de gelmesiyle, sonunda Abdullah Sultan ancak canının bağışlanması koşuluyla Din Muhammed'i etkisiz hale getirebilmiştir.³⁰ Ne var ki, hem kuşatma sırasında, hem de kuşatmadan sonra şehirde büyük insan kıyımı yaşanmıştır.

Abdullah Sultan kendi tabiiyetine aldıktan sonra, Belh'e Nazar Biy Nayman, Meymene ve Garcistan'a Ali Merdan Bahadır, Andhuy'a Cultay Biy Nayman, Aybak'a Şah Said Biy Karluk, Hulm'a Dostum Biy, Şibergan'a ise Suyunduk Pehlivan'ı vali olarak atamıştır.³¹ Nazar Biy, İskender Han namına 1582 yılına kadar şehri idare etmiştir. Aşağı yukarı bu süre zarfında Abdullah Sultan, bir daha Amuderya'nın güneyine geçmemiş, daha çok Mâverâünnehr'de otoritesini sağlamlaştırmakla uğraşmıştır. Onun döneminde, Haziran 1579'da, Babürlü Devleti'nin Bedeşşan valisi Şahrüh Mirza (eski vali Süleyman Mirza'nın torunu) Belh'i işgal girişiminde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır.

1582 yılına geldiğimizde Abdullah Sultan, oğlu Abdülmümin Sultan'ı (1568-1598), 19 Eylül'de Belh'e vali tayin etmiştir. Ancak şehzade bu göreve atandığında daha 15 yaşında olduğundan kendisine rehberlik etmesi için hanlığın seçkin emirlerinden biri olan Utarcı kabilesinden Can Geldi (Kıldı) Biy atalık olarak görevlendirilmiştir.³²

1583 yılında ise 22 yıldır Buhara Hanlığı tahtında hüküm süren İskender Han vefat edince yerine oğlu Abdullah (II. Abdullah, 1583-1598) geçmiştir. Zaten babasının iktidarı elde etmesinde başat rol oynayan Abdullah, onun hanlığı döneminde de etkinliğini sürdürmüş, devletin gerçek (*de facto*) yönetici olmuştur. 1557-1583 yılları arasında Buhara Hanlığı'nda merkezî otoriteyi temin edip farklı yönetim bölgelerinin başına buyruk hareketlerine son veren II. Abdullah Han, kendisi bizzat hükümdar olduktan sonra da özellikle Horasan bölgesindeki fetihlerine devam etmiş, 1584 yılında Belhs oyurgalının güneydeki en uç noktası olan ve Bamiyan şehrinin 50 mil kuzeyindeki Kahmerd'i ele geçirmiştir.³³ II. Abdullah Han, Babürlü Şahrüh'un elinden Bedeşşan'ı da alarak Buhara Hanlığı topraklarına katmıştır. Bedeşşan ile birlikte Kunduz, Talukan ve Kulab da zapt edilmiştir. II. Abdullah Han burayı ayrı bir vilayet olarak değil,

29 Buharî, 1989, ss. 83-103; Ahmedov, 1982, s. 90.

30 Buharî, 1989, ss. 126-140; Ahmedov, 1982, ss. 91-92.

31 McChesney, 2014, s. 64; Buharî, 1989, ss. 162-163; Ahmedov, 1982, ss. 92-93.

32 McChesney, 2014, s. 67; Ahmedov, 1982, s. 94.

33 Burası müteakiben Buhara Hanlığı'nın gümrük merkezi yapılmış, ayrıca Kabil ve çevresine yönelik düzenlenen seferler için de ana üs olarak kullanılmıştır. Bkz. Ahmedov, 1982, ss. 47-48.

yönetimsel olarak Belh bölgesinin bir parçası yapmıştır. Belh yönetim bölgesinin kuzey sınırları ise Amuderya Nehri'ni aşarak Tirmiz ve Kulab'a kadar uzanmaktaydı. Doğuda ise Vahan Vadisi'nin batı girişine kadar kontrol sağlanmıştı.

II. Abdullah Han 1598'de tarihinde ölünce Belh valisi olan oğlu Abdülmümin yeni han seçilmiş, Belh valiliğine ise İskender Han'ın en büyük oğlu İbadullah'ın (ö. 1586) oğlu olan Abdülemin (ö. 1599) atanmıştır. Abdülmümin Han hükümdarlığının altıncı ayında öldürülünce Belh emirleri Belh'te Abdülemin'i, o sırada ortaya çıkan Kazak tehdidini daha yakından hisseden Semerkand ile Buhara emirleri de Buhara'da Pir Muhammed b. Süleyman b. Canıbek'i tahta çıkararak han ilan etmişlerdir.³⁴ Abdülemin, Belh'in yanı sıra Kunduz, Bağlan, Talukan, Guri, Andhuy ve Şibergan'a hâkimiyetini kabul ettirmiştir. Ne var ki, idaresi altındaki yerlerde istikrarı bir türlü sağlayamamıştır. Bunun üzerine Safevi yanlısı Belh emirleri onun yöneticiliğini sonlandırarak Şah Abbas'ın sarayında yetişmiş olan Muhammed İbrahim Sultan'ı tahta çıkarmışlardır.³⁵ Ne var ki, yeni yöneticinin bir yandan Safevi desteğini arkasına alması, bir yandan da Belh'e dışarıdan gelen (Belhli olmayan) Kongrat Huda Nazar Biy Atalık gibi kişilerle çalışması Belhli emirleri rahatsız etmiştir. Bunun üzerine, başta Baruti Biy Ming olmak üzere Belhli emirler, Tukay-Timurlu Vali Muhammed fethedildiğinde şehri ona teslim etmişlerdir. Vali Muhammed, 1601 yılında ele geçirdikten sonra burayı kendi soyurgalı yapmıştır.

Kaynaklarda isimleri Astrahanîler, Canıoğulları veya Tukay-Timurlular³⁶ olarak zikredilen bu aile Astrahan kökenlidir. 1556 yılında şehir Rusya tarafından işgal olunca aile üyeleri yurtlarını terk ederek İskender Han zamanında Buhara Hanlığı'na sığınmışlardır. İki aile (Şibanîler ve Tukay-Timurlular) aralarında evlilik bağı da kurarak sıhriyet peyda etmişlerdir.³⁷ Buhara yönetimi bu aile üyelerini genel itibarıyla Horasan'da fethedilen yeni şehirlerin valiliğine atayarak onlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Ancak bu aile İskender Han ve II. Abdullah Han dönemlerinde hükümdar ve merkezî yönetimle gayet yakın ve iyi anlaşırken, Abdülmümin ile sorun yaşamışlardır. Bunun temel nedeni de Abdülmümin'in daha şehzadelikten itibaren Horasan bölgesine bir bütün halinde tek başına yönetici olmak istemesiydi. Ancak bu talebi, ne babası ta-

34 Ahmedov, 1985, s. 59; A. K. Alekseev, *Politiçeskaya İstoriya Tukay-Timuridov: Po Materialam Persidskogo İstoriçeskogo Soçineniya Bahr al-Asrar*, İzdatel'stvo S. Peterburgskogo Universitata, St. Petersburg 2006, ss. 95-96; Robert D. McChesney, "Central Asia VI. In the 10th-12th/16th-18th Centuries", *Elr*, c: V, 1992, s. 183.

35 Katagan, 1385 hş, ss. 175-177; 212-213; Münşi, 1380 hş, ss. 124-125; Münşi, 1956, ss. 74-75; Ahmedov, 1982, s. 98; Natal'ya Nikolaevna Tumanoviç, *Gerat v XVI-XVIII Vekah*, "Nauka", Glav. red. Vostochnoy lit-ry, Moskova 1989, s. 68.

36 İsmi verilmiş nedenleri için bkz. M. Bilal Çelik, "Astrahanîler (1599-1756) Döneminde Buhara Hanlığı", *Bir İnsan-ı Selim: Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, Ed: Refik Arkan, Halim Demiryürek, Lotus Yayınevi, İstanbul 2016, s. 604.

37 Thomas Welsford, *Four Types of Loyalty in Early Modern Central Asia: The Tuqay-Timurid Takeover of Greater Ma Wara al-Nahr, 1598-1605*, Brill, Leiden, Boston 2013, s. 48, 292-293.

Görüş

Akademik
Bakış

335

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

rafından ne de Tukay-Timurlu aile tarafından tasvip görmüştü. Tahta çıkması ile birlikte Abdülmümin'in bu aile ile ilişkileri daha da gerilmiş, hatta ailenin en nüfuzlu ve etkin bireyi olan Din Muhammed³⁸, bir rivayete göre hana karşı Safevi şahı Abbas'ı yardıma çağırmişti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Şah Abbas (1588-1629), hemen harekete geçmiş, ancak bu sırada Abdülmümin'in ölmesi işleri hepten içinden çıkılmaz bir vaziyete sokmuştur. Özbek emirlerinin büyük bir kısmının desteğine sahip olan Din Muhammed, Mâverâünnehr'e gidip tahtı ele geçirmekle Şah Abbas'ı durdurmak arasında kaldı. Sonunda Şah Abbas ile savaşmaya karar verdi. 9/10 Ağustos 1598'de yapılan Pul-ı Salar (Pul-ı Mâlân, Rabat-ı Periyân, Til Pul) Savaşı'nda yenildiği gibi hayatını da kaybetti.³⁹ Bunun üzerine kardeşi Baki Muhammed maiyetindekilerle birlikte Mâverâünnehr'e çekilmiştir. Bir süre II. Pir Muhammed'in hizmetinde olsa da, çok geçmeden onu 1599 yılı baharında saf dışı ederek hemen bir kurultay toplayıp tahta babası Canı Muhammed'i çıkarmıştır.⁴⁰ Ancak hanlıkta gerçek yönetici kendisi olmuştur. Böylece Buhara Hanlığı'nda ikinci hanedan dönemi (1599-1756) başlamıştır.

Tukay-Timurlu Hanedanı idaresindeki Buhara Hanlığı'na 1601 yılında bağlanan Belh şehri ilk işgal tehdidini 1602 yılında yaşamıştır.⁴¹ Temmuz ayının başında Safevi şahı Abbas büyük bir orduyla Belh'e gelmiştir. Şahın niyeti Belh'i fethetmekten çok öteydi. O, Buhara Hanlığı'na son verip temsilcisi olarak hanlık tahtına Muhammed Salim Sultan'ı çıkarmayı planlamaktaydı. Safevi ordusu 16 Ağustos'ta Andhuy'u kuşatmış ve çok geçmeden ele geçirmiştir. Bu arada Buhara ordusu bölgeye gelince iki taraf Pul-ı Hatab'da savaşmışlar, Kızılbaş ordusu savaş sonunda yenilgiye uğramıştır. Bunun üzerine Şah Abbas daha yeni imar ve iskân ettirdiği başkenti İsfahan'a dönmüştür.⁴²

11 Kasım 1603 tarihinde Canı Muhammed Han'ın ölmesi üzerine Baki Muhammed 17 Kasım'da yeni han seçilmiştir.⁴³ Vali Muhammed de hanlığın en kudretli ikinci kişisi olarak Belh valiliğine devam etmiştir. Onun valilik dönemiyle birlikte Nadir Şah'ın istilasına kadar Belh, hanlıktaki başkent Buhara'dan sonraki en güçlü ve nüfuzlu şehir ve yönetim bölgesi olmuştur. Yine bu tarihten itibaren Belh şehrinin hanedandan biri olan yöneticisi müstakbel han olarak muamele görmüş, çoğu zaman da han tarafından bizzat veliaht ilan edilmiştir.

38 O dönemde ailenin en yaşlı bireyi Yar Muhammed'di. Onun oğlu Canı Muhammed olup Canı Muhammed'in, İskender Han'ın kızı ve II. Abdullah Han'ın kız kardeşi Zühre Hanım'dan olma, üç oğlu vardı. Din Muhammed, Baki Muhammed, Vali Muhammed. Dolayısıyla Din Muhammed ile Abdülmümin Han, dayı-hala çocukları, yani kuzen idiler.

39 J. Audrey Burton, "Who Were the First Ashtarkhânid Rulers of Bukhara?", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c. 51, No. 3, 1988, s. 483; Welsford, 2013, ss. 58-59.

40 Welsford, 2013, ss. 103-105; Alekseev, 2006, ss. 99-103; McChesney, 1992, s. 184.

41 Eskandar Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Great*, tr: Roger M. Savory, Westview Press, Boulder, Colorado 1978, ss 811-822.

42 Ahmedov, 1982, ss. 99-100.

43 Ahmedov, 1982, ss. 100-101.

1606 yılında Baki Muhammed Han vefat edince yerine Vali Muhammed seçilmiş, soyurgallar ise hanedan üyeleri arasında yeniden dağıtılmıştır. Ancak yeni paylaşım bütün hanedan üyelerini memnun etmemiş olmalı ki takriben 1606-1612 yılları arasında hanedan üyeleri arasında mücadeleler meydana gelmiştir. Mücadelenin başlangıcı 1606 yılında Vali Muhammed'in Karşı şehrinde yapılan han seçilme toplantısına o sırada Semerkand'da bulunan Din Muhammed'in çocukları İmam-Kulu (ö. 1641) ile Nadir (Nezir, ö. 1650) Muhammed'in iştirak etmemelerine dayanır. Bunu bir isyan kabul eden yeni han, ordusunu toplayarak yeğenleri üzerine Semerkand'a yürüyünce, iki kardeş mecburen bağlılıklarını bildirmek durumunda kalmışlardır. Semerkand şehrinde yeğenleri ile görüşmesi neticesinde Vali Muhammed, Buhara ile eski soyurgalı Belh'i kendisine alarak, İmam-Kulu'ya Semerkand'ı, Nadir Muhammed'e de Şehrisebz'i vermiştir. Ancak çok geçmeden han, Nadir Muhammed'i kendi temsilcisi olarak Belh'e göndermiştir.

Ne var ki, Vali Muhammed'in han olduktan sonra, Belh'teki eski emirlerini Buhara'ya getirtmesi onları onurlandırsa da, Mâverâünnehr emirlerini rahatsız etmiş, bu arada Semerkand hâkimi İmam Kulu Sultan'ın, Hisar, Kulab Kunduz ve Bedeşan'daki isyanları bastırması ile Kazaklara karşı başarılı seferler düzenlemesi, Mâverâünnehr emirlerinin onun yanında konumlanmalarını hızlandırmıştır. Benzer şekilde Belh gibi önemli bir yönetim bölgesine 1606 yılında, hanedandan da olsa on beş yaşında bir çocuğun atanması, ayrıca Canıbek'in (ö. 1529) kardeşi Bubay Sultan neslinden Cihangir Sultan'ın Belh'te isyan çıkarması gibi sebepler Belh bölgesi emirlerinin Vali Muhammed Han'dan uzaklaşmalarına sebebiyet vermiştir. Ayrıca 1608 yılında Vali Muhammed tarafından görevlendirilen atalıklardan birinin öldürülmesi Belh'teki gerginliği en üst seviyeye taşımış, esasında Vali Muhammed'in hanlığını sona erdiren gelişmelerin de başlatıcısı olmuştur.⁴⁴ İmam-Kulu ile Nadir Muhammed ortak hareket edip arkalarına da çok sayıda emirin desteğini alarak üç yıllık bir mücadelenin ardından Vali Muhammed'i öldürmeyi başarmışlardır.⁴⁵ Böylece 1611 yılında Buhara Hanlığı tahtına İmam-Kulu (1611-1641) çıkarken, Belh soyurgalını Nadir Muhammed yönetmeye devam etmiştir.

1620 yılına gelindiğinde Buhara Hanlığı'nın esasında iki büyük ana yönetim bölgesine ayrıldığını söyleyebiliriz: Buhara ve Belh. Bu durum biraz da hükümdarlık hakkının sadece Din Muhammed neslinde, Nadir Muhammed'den itibaren de onun soyunda kalmasıyla alakalıdır. Bunun yanı sıra hanedanın diğer üyelerinin soyları ya kesilmiş, ya da bilindiği kadarıyla tek evlat üzerinden ilerlemiştir. Bu sayede, soyurgallar sürekli daha fazla parçaya bölünmekten kurtulmuş, bütün kalmıştır. Bunun faydası kadar zararları da elbette tartışılabilir ki, Belh'in başkent Buhara'dan sonraki tek soyurgal olması, buranın yöneti-

44 McChesney, 2014, s. 96; Münşi, 1380 hş, ss. 132-134; Münşi, 1956, ss. 79-80.

45 Monshi, 1978, s. 1056.

ciliğine getirilen hanedan üyesini neredeyse ikinci bir han yetki ve imkânlarıyla donatmak anlamına geliyordu. Bunun yanı sıra Belh bölgesi yöneticisi neredeyse hanın yönettiği kadar büyüklükte bir toprağa doğrudan hükmedebiliyordu. Bu arada, elbette soyurgalı elde tutabilme adına emirlere bağımlılık daha fazla artmaktaydı.

Nadir Muhammed, bir yandan soyurgalına tam anlamıyla hâkim olmak, bir yandan da oğullarını yanında tutmak ve onların yetişmesini temin için 1620 yılında en büyük oğlu Abdülaziz'i (1614-1683) yedi yaşında doğudaki Hutlan hâkimliğine atayarak Abdurrahman Divanbegi'ni kendisine atalık tayin etmiştir. Abdülaziz, atalığı nezaretinde Kırgız kabilelerine seferler düzenleyerek tecrübe kazanmıştır. Ertesi sene de ikinci oğlu Hüsrev Sultan'ı batıdaki Meymene hâkimliğine getirmiş, yine ona da bir atalık tayin ederek tecrübe kazanmasını temin etmiştir. Ancak belli zaman aralıklarında bu oğullarının görev yerlerini ve atalıklarını karşılıklı değiştirerek her ikisinin de çok güçlenmesini engellemek, dolayısıyla kendine herhangi bir tehdit oluşturmalarının önüne geçmek istemiştir. Ayrıca atalıklardan düzenli raporlar almıştır.⁴⁶ Ancak onun bu siyaseti zaman zaman ters tepmiş, özellikle Hüsrev Sultan bu uygulamalara atalığı ile bozuşarak, ayrıca babasının ve amcasının (İmam-Kulu Han) emirlerinin idaresindeki şehirlere askerî hücum yaparak sert tepki göstermiştir. Ancak özellikle amcası tarafından ciddi şekilde uyarılınca soyurgalına geri dönmek durumunda kalmıştır.⁴⁷

Nadir Muhammed, Belh valiliği sırasında hanlık dışına kimi zaman seferler düzenlemiştir. Babürlü hükümdarı Cihangir'in (1605-1627) ölümü üzerine Şah Cihan (1627-1658) tahta çıkmış, ancak ilk zamanlar ülkede kargaşa hâkim olmuştur. Bundan yararlanmak isteyen Özbekler 1628 yılında Kabil'i kuşatmışlardır. Bunun yanı sıra Özbekler tarafından Bedeşan'a yapılan seferler de önemlidir.

1641 yılında İmam-Kulu sağlık nedenlerinden ötürü tahttan inmek isteyince, yerine Nadir Muhammed han olmuştur. Ancak Nadir Muhammed tahta çıkar çıkmaz büyük bir muhalefetle karşılaşmıştır. En büyük oğlu Abdülaziz babasına karşı darbeye teşebbüs etmiş, Babürlü Devleti tarafından ülkesine yönelik istila hareketi gerçekleşmiş, Belh emirleri ile Buhara emirleri birbirlerine düşmüşlerdir.

Tahta çıktıktan sonra en büyük oğlu Abdülaziz'i Semerkand, Hüsrev Sultan'ı Kunduz ve Bedeşan, Behram Sultan'ı Taşkent, Kutluk Muhammed Sultan'ı Hisar-ı Şadman, Sübhan Kulu Sultan'ı Kahmerd, Abdurrahman Sultan'ı da Andhuy ve Şibergan valiliklerine atamıştır. Belh bölgesini ise hanedandan birine teslim etmemiş, Nazar Biy Nayman'ı atayarak burayı doğru-

46 McChesney, 2014, s. 99.

47 McChesney, 2014, s. 101.

dan kendisine bağlamıştır.⁴⁸ Belki otuz yıldır burayı yönetmesinin kendisinde şehre karşı bir bağlılık oluşturması, burayı yönetirken nispeten özerk olması ve bunun kendisinden sonra atanacak hanedandan biri (bu kendi oğlu olsa da) tarafından da tatbik edilme ihtimali gibi nedenlerle burayı doğrudan kendisine bağlasa da, artık bir gelenek haline gelmiş olan Belh valiliğine hanedandan birinin atanmasını devam ettirmemesi onun en büyük hatası olmuştur. Bunun yanı sıra, görevlendirme ve onurlandırmada Belh emirlerini üstün bir konuma yerleştirmesi, Mâverâünnehr emirleri arasında büyük huzursuzluk yaratmıştır. Yine Nadir Muhammed, emirlere tevcih edilen ikta sisteminde birtakım idari reformlar yapması ve emirlerin ellerindeki mera alanlarını kendisine ait sülûlere ayırması Mâverâünnehr emirlerinin kendisinden hepten uzaklaşmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁴⁹ Onun uygunsuz bulunan bütün bu tavırları nedeniyle Semerkand ve Taşkent emirleri bir araya gelmişler, Abdülaziz'i de kendilerine lider olmaya ikna ederek 1645 yılında Nadir Muhammed'i tahttan indirerek Belh'e sürmeye muvaffak olmuşlardır. Ancak Nadir Muhammed, burada boş durmamış, tahtı yeniden ele geçirebilmek için girişimlerde bulunmuştur. Hatta kaynaklarda Şah Cihan'ı yardıma davet ettiği belirtilse de, bu durum tartışmalıdır.⁵⁰

Sebepler her ne olursa olsun, sonuçta, Babürlü Devleti'nin öncül birlikleri Asalet Han'ın idaresinde 1645 yılının Ağustos ayında önce Bedeşhan'ı işgal için gönderilmiş, 15 Ekim'de de ikinci bir birlik Kabil'den hareket etmiştir. Ancak Şah Cihan'ın oğlu Sultan Murad Bahş tarafından komuta edilen 60.000 kişilik esas Babürlü ordusu Haziran 1646'da Kabil'den yola çıkmış ve Kahmerd ve Kunduz şehirlerinin ele geçirilmesinin ardından ordu 17 Temmuz 1646'da Belh'e gelmiştir. Nadir Muhammed bu orduya ciddi bir direnç göstermeden İran'a, Şah Abbas'ın yanına kaçmıştır. Belh ile birlikte Tirmiz, Talukan ve Meymene de Babürlülere tabi olmuştur. Ancak Murad Bahş'ın Belh'te daha fazla kalmayıp Hindistan'a dönme isteği nedeniyle ordu disiplinini kaybedince Şah Cihan, veziri Sadullah Han'ı buraya göndermiştir. 10 Ağustos'ta Belh'e ulaşan Sadullah Han ilk iş olarak orduyu disiplin altına almıştır. Bununla yetinmeyen Şah Cihan da Kabil'e kadar gelerek gelişmeleri yakından takip etmek istemiştir. Ancak 1646-1647 kışında Özbekler akınlar düzenleyerek Belh ve çevresindeki şehirlerde konuşlanmış Babürlü askerlerini bunalmışlardır. Babürlü ordusu ile bir meydan savaşından kaçınan, bunun yerine vur-kaç taktiği uygulayan Öz-

48 Nazar Biy Nayman'ın Belh valiliğine atanmasının bir nedeni de onun İmam-Kulu Han döneminin en güçlü siyasi kişiliklerinden biri olması ve Buhara ordusu üzerinde ciddi bir nüfuzunun olması gösterilebilir. Bkz. Abdulhamid Lahuri, *Badshahname*, c. II, Kalküta 1868, ss. 436-437; McChesney, 2014, s. 106.

49 McChesney, 2014, ss. 106-107.

50 Kaynaklarda Şah Cihan'ın seferinin nedenleri arasında bir zamanlar Timurluların başkenti Semerkand'ı ele geçirme, (Babürlüler olarak) atalarının topraklarına sahip olma arzusu, Kahmerd'den Kabil ve Kandahar üzerine yapılan akınlara son verme sayılabilir. Bkz. McChesney, 2014, s. 108.

beklerin saldırılarına, soğuk kış şartları ile lojistik takviyenin yetersiz kalması, bölgedeki Babürlü hâkimiyetini oldukça güçleştirmiştir. Ancak bahar mevsimi geldiğinde Şah Cihan bu sefer diğer oğlu Evrengzib'i görevlendirmiştir. 3 Nisan 1647'de Kabil'e gelen Evrengzib 7 Nisan'da çoğu ağır donanımlı 35.000 kişilik bir ordu ile Belh bölgesine hareket etmiştir. Bu arada Özbekler de 120.000 kişilik bir ordu ile bölgeye intikal etmişlerdir. Ancak Mayıs ayındaki karşılaşmalarda Özbekler büyük bir hasara uğramasalar da hep kaybetmişlerdir. Esas büyük savaş 2-7 Haziran 1647 tarihleri arasında Akça bölgesinde olmuş, Babürlü ordusunun ateş gücü Özbek ordusuna ağır zayıat verdirmiştir. Ne var ki, gelen yeni ordunun komutanlarının da bölgede kalma/yaşama isteksizliği, bu kadar büyüklükteki bir Babürlü ordusunun bölge imkânları dâhilinde iâşesinin sağlanmasının zorluğu ve zorlu kış şartları gibi nedenlerle Türkistan'ın içlerine kadar uzanabilecek istila hareketine kalkışılmadığı gibi geri çekilmenin yolları aranmıştır. Böylece Haziran ayı ortaları gibi barış görüşmeleri yapılmıştır. Ancak bu görüşmeler Abdülaziz Han yerine sürgündeki Nadir Muhammed ile yapılmıştır. 23 Eylül 1647'de varılan anlaşmaya göre, 1 Ekim'de Belh şehri Özbeklere teslim edilmiş, 3 Ekim'de de Babürlü ordusu Kabil'e çekilmek için harekete geçmiştir. 10 Kasım 1647'de bütün Babürlü ordusu Kabil'e ulaşırsa da, bir yandan Özbek ve Hazara saldırıları, bir yandan da sert kış koşulları orduyu oldukça yıpratmıştır. İlginçtir ki, Babürlüler her çarpışmayı kazansalar da harbi kaybetmişlerdir.⁵¹

Babürlü ordusunun çekilmesi üzerine Belh'e dönen Nadir Muhammed 1651 yılına kadar burada kalmıştır. Her ne kadar Abdülaziz, Nadir Muhammed'e Belh şehrini teslim etmeye isteksiz olsa da, Nadir Muhammed'in İran'dan kalabalık bir ordu ile dönmesi, onu bu şekilde davranmaya mecbur etmiştir. Ancak Nadir Muhammed'i rahat bırakmayan Abdülaziz ile Sübhan Kulu, onun üzerindeki baskılarını artırıncaya, Nadir Muhammed hacca gitme talebiyle Belh'ten ayrılmış, ama yolda vefat etmiştir.⁵²

Nadir Muhammed'in Belh'ten ayrılması üzerine Abdülaziz Han, babası gibi Belh'e doğrudan sahip olmak için harekete geçmiş, ancak başarılı olamamıştır. Sübhan Kulu Belh'e, dolayısıyla ayrıcalıklı durumuna sahip çıkmıştır. Böylece Buhara Hanlığı, Buhara ve Belh merkezli olarak iki yönetim bölgesi halinde yönetilmeye devam etmiştir.

İlginçtir ki, 17. yüzyılın ilk yarısında İmam Kulu han, Nadir Muhammed de Belh valisi iken iki kardeş hiç karşı karşıya gelip savaşmamışken, 17. yüzyı-

51 Babürlü Devleti'nin Belh seferi için bkz. R Foltz, "The Mughal Occupation of Balkh 1646-1647", *Journal of Islamic Studies*, c: 7/1, 1996, ss. 49-61. Münşi, 1380 hş, ss. 162-168; Münşi, 1956, ss. 98-101; Inayat Khan, *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan: An Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan*, edited and completed by W.E. Begley and Z.A. Desai, Oxford University Press, Delhi; New York 1990, ss. 353-403.

52 O da ağabeyi İmam-Kulu Han gibi Medine'deki Cennetü'l-Baki'ye defnedilmiştir.

lin ikinci yarısında Nadir Muhammed'in oğullarından Abdülaziz han, Sübhan Kulu da Belh valisi iken onlar pek çok kere karşı karşıya gelip savaşmışlardır. İlk hareket Abdülaziz Han'dan gelmiş ve 1655 yılında Hisar-ı Şadman valisi olan yeğeni Kasım Sultan'a (ö. 1658) Belh üzerine sefer düzenlettirmiş, ancak yeğen başarılı olamamıştır. 1658 yılında da Kasım Sultan Belh üzerine yeni bir sefer düzenlemiş, ancak bu seferi onun ölümüyle sonuçlanmıştır.⁵³ Bu çatışmalar 1650'li, 1660'lı ve 1670'li yıllar boyunca devam etmiştir. Bu çatışmalarda, çoğu zaman Belhli mutasavvıflardan Hoca Ahmed Kâsânî'nin soyundan gelen Hoca Abdulgaffar (ö. 1669) gibi dini şahsiyetler aracı olarak ortamı yatıştırırsalar da, bu süre zarfında Buhara ile Belh artık neredeyse birbirlerinden kopmuşlar ve müstakil ayrı devletler haline gelmişlerdir. Bunun yanı sıra iki kardeş iç ve dış siyasette birlikte hareket etmedikleri gibi Sübhan Kulu, Hive Hanlığı hükümdarı Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ı (1643-1663) Buhara Hanlığı'nı işgale teşvik etmiştir.⁵⁴

Nadir Muhammed'i müteakip Belh valiliğini Sübhan Kulu'nun 9 Eylül 1651'de üstlenmesi ile birlikte emirlerin güç ve nüfuzları da artmıştır. Bu durum biraz da Tukay-Timurlu Hanedanı temsilcilerinin sayılarının çok az olması ile de alakalıdır. Şehirlere hanedan üyesi biri atanmadığından bu görevler daha çok emirlere kalmış, dolayısıyla çok sayıda emir, nispeten idari ve finansal özgürlükleri sayesinde, büyük güç ve yetkiye sahip olmuşlardır. Bunun yanı sıra bu yüzyılda fetihler, dolayısıyla yeni gelir kaynakları tükenince toprak ve topraktan elde edilen gelir önem ve değer kazandığı gibi emirlerin değişmeden aynı toprak üzerindeki hükmü daha uzun süreli olmaya başlamıştır. Bu durum da emirlerin gücünü pekiştirmiştir.

Sübhan Kulu'nun Belh valiliği döneminde bölgenin doğusunda bulunan Kunduz'da Katagan Kabilesi güç ve nüfuz kazanırken, batısındaki Meymene, Şibergan ve Andhuy'da da Ming Kabilesi ön plana çıkmaya başlamıştır.

Abdülaziz'in hanlığı bırakması üzerine Sübhan Kulu 28 Ekim 1681'de Buhara Hanlığı tahtına çıkınca, Belh'in özerk yapısını sonlandırma adına ciddi girişimlerde bulunmuştur. Bunu biraz da, kendi avarında bir hanedan üyesinin olmayışına borçludur. Kardeş, amca, çocuk (1702'de öldüğünde çocuklarından sadece Ubeydullah ile Ebu'l-Feyz hayatta idi), kuzen ve yeğenler arasında yaşı balığ böyle biri olmayınca, Belh valiliğine de bu anlamda bir talep olmamıştır.⁵⁵ Ancak yine de o, 1685 yılına kadar oğullarından birini veliahdı olarak Belh valiliğine atamıştır. Bu çerçevede en büyük oğlu İskender'i 1683 yılının

53 McChesney, 2014, s. 113, 128.

54 Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı: Türk Şeceresi*, çev. Rıza Nur; sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 331.

55 Sübhan Kulu han olur olmaz hanedandan kendisi için tehlikeli olabilecek kim varsa, Belh'e gönderip buradaki sarayda hapsedirmiştir. Bu saray "halvet-saray" veya "halvet-kede" olarak anılmıştır. Bkz. McChesney, 2014, s. 153.

başında Belh valiliğine atamış, ancak oğlu görevinde bir yılını doldurmadan gıda zehirlenmesinden vefat etmiştir. Bunun üzerine diğer oğlu Ebu'l-Mansur ağabeyinin yerine getirilmiştir. Ancak Ebu'l-Mansur Özbeklere karşı Kalmukları ön plana çıkarması, uygunsuz davranışları, kibri ve ahlaksızlığı nedeniyle ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır.⁵⁶ Bunun üzerine babası onu 2 Mayıs 1684'te öldürtmüştür. Ondan sonra valilik görevine getirilen Sıddık Muhammed Sultan (üçüncü çocuk) hakkında da kaynaklardaki ifadeler (kan dökücü vb) oldukça na- hoştur. Ayrıca onun geleneksel Belh özerkliği siyasetini yeşertme girişimleri de işin içine eklenince Belh'te güçlü olan Türkmenler, Mingler ve Kongratlar ona cephe almışlardır. Sonuçta şikâyetleri dikkate almak durumunda kalan Sübhan Kulu Han üçüncü oğlunun da görev süresi bir yılını doldurmadan Belh üzerine sefer düzenlemiş, 22 Aralık 1685'te onu yakalatıp idam ettirmiştir.⁵⁷

Üç oğlundan da istediği verimi alamayan Sübhan Kulu Han, bundan sonra uygulama değişikliğine gitmiş ve 1685-1697yılları arasında Belh valilerini emirleri arasından seçmiş, hanedan üyelerini ise halvet-saraya kapatmıştır. Bu dönemde Belh bölgesinin doğusunda Katagan, batısında Ming ve güneyinde de Alçın kabileleri eski güç ve kudretlerini geri kazanmışlardır. Bu dönemde merkezî yönetimin atadığı valiler başta arazi meseleleri olmak üzere, bu kabileler arasındaki sorunları çözen merciler olmuşlardır. Ayrıca Belh bölgesinin so- yurgaldan iktaya dönüşmesi ile birlikte valinin kim (ya da hangi kableden) ol- cağı da mücadelelere sebep olmuştur. Bu arada bazı valiler Cengiz soyundan birini tahta çıkarma girişiminde bulununca Sübhan Kulu'nun düzeni sağlama adına Belh'e gelmesi de gerekmiştir. Sonunda, 1697'de tekrar hanedandan bi- rini Belh valisi olarak atamaya karar vermiştir. Ancak ilginçtir ki, hayattaki iki oğlundan (Ubeydullah ve Ebu'l-Feyz) ziyade en büyük oğlu İskender'den olan torunu Muhammed Mukim'i bu göreve getirmiştir.

1697'den öldüğü yıl olan 1702'ye kadar, oğlu İskender'in (1655-1683) oğlu Muhammed Mukim (d. 1679) Belh valiliği görevini sürdürmüş, Sübhan Kulu Han onun özerkliğini tanımıştır. Muhammed Mukim'in idaresinde Belh bölgesi bir yandan özerk bir konum kazanırken, bir yandan da batıda Şibergan merkez- li Ming Kabilesi, doğuda Kunduz merkezli Katagan Kabilesi, merkezde de Mu- hammed Mukim halinde üçlü bir yönetim yapısı ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Belh'in bu özerk yapısı Sübhan Kulu Han'ın ölümüne kadar devam etmiştir. Onun 1702 yılında ölümüyle birlikte aslında veliahtların Belh'te valilik yapma geleneği de sona ermiş oldu. Başka bir deyişle, Sübhan Kulu, şehzadeliği sırasında Belh'te valilik yapan son Buhara Hanlığı hükümdarı oldu. Bunun anlamı kendinden sonra tahta çıkacak iki oğlu da tecrübe edinmeden göreve geleceklerdi.

56 Münşi, 1380 hş, ss. 197-201; Münşi, 1956, ss. 119-121; McChesney, 2014, s. 154.

57 Münşi, 1380 hş, ss. 201-205, 209-214; Münşi, 1956, ss. 121-123, 126-129; McChesney, 2014, ss. 155-156; Ahmedov 1982, ss. 116-117.

58 McChesney, 2014, s. 160.

Ubeydullah Han 1702 yılında başkent Buhara'da han ilan edilince, hanedanın en büyük üyesi iddiasıyla Muhammed Mukim de kendisini Belh'te han ilan ettirmiştir.⁵⁹ Esasında Muhammed Mukim'in bu şekilde hareket edişinin arka planında Belh bölgesinin en kudretli kabilelerinden birinin reisi olan Mahmud Biy Katagan vardı. Mahmud Biy, Muhammed Mukim'in hamisi sıfatıyla bütün Belh bölgesine hâkim olmuş, bununla da yetinmeyip Tirmiz, Şehrisebz ve Hisar-ı Şadman'a kadar nüfuz alanını genişletmiştir. Ancak 1707 yılı başında Muhammed Mukim'in öldürülmesi esasında onun da sonunu hazırlamıştır.⁶⁰

Muhammed Mukim'in ölmesi ile hanedan içinde kendisine rakip olabilecek kimse kalmaması Ubeydullah Han'ın elini güçlendirmiştir.⁶¹ Mahmud Biy'in bağımsızlığını ilan etmesi, ancak Cengiz soyundan olmaması nedeniyle kabul görmediği gibi hanedandan başka birisini tahta çıkararak Belh'teki konumunu sürdürmeye çalışması da işe yaramamıştır. Çünkü Belh'teki pek çok emir Ubeydullah Han'a tabi olarak ona cephe almıştır.⁶² Mücadele etmesine rağmen Mahmud Biy Katagan Mayıs 1707'de kaçmak zorunda kalmıştır. Böylece yüzyıldan fazla bir süre devam eden Buhara-Belh çatışması ve rekabeti sona ermiş, Belh bölgesi Buhara'ya bağlanmıştır. Ancak Ubeydullah'ın Belh bölgesinin batısı (Şibergan) ile doğusundaki (Kunduz) şehirlerde tam egemenlik kurduğunu söylemek zordur.

Bu dönemden itibaren Buhara Hanlığı'ndaki hükümdarların kudretsizliği ve fatihler geleneğini devam ettirememesi, bunun yanı sıra hanedanı devralacak bir Cengizli ailenin ülkede mevcut olmaması şehirleri yöneten, aynı zamanda o şehrin en nüfuzlu kabilesinin emiri (beyi) olan kişilerin zamanla özerk hareket etmelerine yol açmıştır.

Bu çerçevede, özellikle Şibergan'da Ming, Kunduz'da Katagan, Kahmerd'de Alçın, Hocend'de de Mangıt kabilesi ve reisi her ne kadar başkente tabi gözükseler de, artık ciddi manada müstakil hareket etmeye başlamışlardır. Buna Ubeydullah'ın yanlış bulunan uygulamaları da eklenince 1711 yılında bir isyan çıkmış ve han tahttan indirilerek yerine kardeşi Ebu'l-Fez çıkarılmıştır.⁶³

Ebu'l-Fez Han (1711-1747) döneminde de emirlerin güç ve nüfuzları perçinlenerek artmaya devam etmiştir. Belh emirleri başlarına buyruk hareketlerini daha da ileri taşımışlar, Safevi Devleti hükümdarı Hüseyin Şah'ın onayını alarak, çok uzun zamandan beri Herat'ta sürgünde olan Vali Muhammed Han

59 Ubeydullah 1681 doğumluyken, Muhammed Mukim 1679 doğumludur. Ubeydullah'ın kardeşi Ebu'l-Fez ise daha da küçük olup 1695 doğumludur.

60 Mir Muhammed Emin Buharî, *Ubeydulla-Name*, Pervod s Tadjikskogo s primeçaniyami çlena-korrespondenta Akademii Nauk Uzbekskoy SSR Professora A. A. Semenova, İzdatel'stvo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR, Taşkent 1957, ss. 101-102; McChesney, 2014, s. 163.

61 Ebu'l-Fez o sırada 12 yaş civarındaydı ve Buhara'da gözetim altındaydı.

62 Buharî, 1957, s. 109; McChesney, 2014, s. 164.

63 Buharî, 1957, ss. 250-251.

Gazi

Akademik
Bakış

343

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

(ö. 1612) neslinden İbadullah Sultan ile iki oğlu Cihangir ve Sencer'i 1711 yılında Belh'e getirtmişlerdir.⁶⁴

İbadullah, on yedi ay, büyük oğlu Cihangir birkaç gün, küçük oğul Sencer ise beş yıl Belh'te hanlık yapmışlardır. Bu süre zarfında Buhara Hanlığı iyice güçten düşmüş, Ebu'l-Feyz Han neredeyse sadece başkent Buhara ve hemen yakın çevresinin hükümdarı olarak kalmıştır. 1717 yılında Sencer öldürülünce, Belh'teki Özbek emirleri Herat'tan bu sefer yine Vali Muhammed neslinden olan Muhammed Sultan'ı Belh'e getirip tahta çıkarmışlardır. Ancak Belh çevresinde yaşayan Kıpçak Kabilesi ile bozuşunca, Kıpçak kabilesi onu tahttan indirmiş, yerine ise 1720 yılı yazında, Cengizli olup olmadığı net bilinmeyen Arap Muhammed Han'ı çıkarmıştır. Belh'te Cengiz soyundan birini tahta çıkarma girişimi Arap Muhammed'in 1731 yılında ölümünden sonra da, 1737 yılına kadar devam etmiştir. Bu durum Belh'in 1711 yılından itibaren, yani Ebu'l-Feyz Han döneminden itibaren, artık kesin olarak Buhara Hanlığı'ndan koptuğunu ve bağımsız hareket ettiğini göstermektedir.⁶⁵

1737 yılının yaz mevsiminde Nadir Şah tarafından işgali, Belh'teki 500 yıllık Cengizli, 230 yıllık Buhara Hanlığı egemenliğini sona erdirmiştir. Meşhed şehrinden hareket eden Nadir Şah'ın oğlu Rıza Kulu Han, Belh'i ele geçirecek şehirdeki son Cengizli hükümdar Ebu'l-Hasan Han'ı tahtından indirmiştir. Böylece Belh tarihinde bir dönem kapanmış, yeni bir dönem başlamıştır. Nadir Şah, eski yöneticileri tümenden görevden alarak her şehre ve kasabaya kendi idari ve mali yöneticilerini atamıştır.⁶⁶

d) Herat

Belh'te olduğu gibi, kaynaklarda "Herat" denilmekle aslında bazen kale kastedilirken, bazen kalenin etrafında uzanan şehir, hatta bazen de doğu-batı yönünde 200 km, kuzey-güney yönünde de 30 km'lik Haririud (Tecen) Nehri havzası ifade edilmiştir.

Timurlular döneminde Şahruh (1405-1447) zamanında devletin yeni başkenti yapılan Herat şehri, o günden itibaren aynı zamanda Timurluların ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. Burada pek çok âlim yetişmiş ve edebi ürünler ortaya konulmuş, öyle ki batılılar bu durumu "Timurlu Rönesansı" olarak adlandırmışlardır.⁶⁷ Timurlu Ebu-Said (1451-1469) döneminde 1459 yılında Herat başkentlik statüsünü kaybetse de, 1469 yılında Sultan Hüseyin Baykara'nın

64 McChesney, 2014, s. 166.

65 McChesney, 2014, s. 167.

66 Nadir Şah'ın Belh'in de dâhil olduğu Afganistan'ı işgali için bkz. J. L. Lee, *The 'Ancient Supremacy': Bukhara, Afghanistan and the Battle of Balkh, 1731-1901*, Brill, Leiden, New York, Köln 1996, ss. 62-72; Michael Axworthy, *The Sword of Persia: Nader Shah, From Tribal Warrior to Conquering Tyrant*, I. B. Tauris, Londra 2006, ss. 75-98.

67 Maria E. Subtelny, *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Brill, Leiden, Boston 2007, s. 41.

şehri ele geçirmesi ile birlikte tekrar başkent yapılmıştır.⁶⁸ 1503 yılında Buhara Hanlığı hükümdarı Muhammed Şibanî, Amuderya'nın güneyinde görünse de, esas fetihlerini 1506 yılından itibaren gerçekleştirebilmiştir. Bu yılda Belh'i zapteden Özbek hanı, ertesi sene 14 Nisan 1507'de Semerkand'dan yola çıkmış, 13 Mayıs'ta da Kerki üzerinden Amuderya Nehri'ni geçerek Herat üzerine yürümüştür.⁶⁹ Önce Andhuy'u fetheden Şibanî Han, müteakiben Murgab Nehri kenarındaki Maruçak'ı teslim almıştır. Özbeklerin hareketini öğrenen Timurlu hükümdarları Bediüzzaman ve Hüseyin Mirzalar ordu hazırlamış, iki taraf 19 Mayıs 1507'de karşı karşıya gelmişlerdir. Savaşı Özbekler kazanmış, müteakiben ilerleyen Özbek ordusu 23 Mayıs 1507'de Herat'ı fethetmiştir.⁷⁰ Müteakip ilk Cuma günü olan 28 Mayıs 1507'de de hutbe Ebu'l-Hayr Han ile Muhammed Şibanî Han adına okunmuştur.⁷¹

1508 yılında tekrar Horasan bölgesine gelen Muhammed Şibanî, önce Cürcan'ı, müteakiben de Bistam'dan Damgan'a kadarki bütün araziye zapt etmiştir. Ne var ki bütün bu başarılar ve kazanımlar onun 1510 yılında Merv'de Şah İsmail'e yenilmesiyle büyük zarar görmüştür. Savaşı kazanan Safevi hükümdarı, Harezmi de dâhil olmak üzere, Amuderya Nehri'nin batısındaki bütün Özbeklere tabi toprakları kendisine tabi kılmıştır. Böylece Herat da Safevilere teslim olmuş ve ilk Safevi birliği 8 Aralık 1510'de şehre girmiş, Şah İsmail ise 21 Aralık'ta şehre ulaşmıştır.⁷²

1511 ve 1512 yıllarında Özbeklerin Safeviler ile birlikte olan Babür'e karşı başarılar kazanmaları, onları tekrar Horasan üzerine seferler düzenlemeye motive etmiştir. Herat bölgesinin Safevi askerî birlik merkezlerinden uzak olması, bunun yanı sıra başta Herat olmak üzere çevredeki Horasan şehirlerine nitelikli valilerin atanmaması gibi sebepler de Özbek akınlarının başlamasını ve etkili olmasını tetiklemiştir. Böylece elli yılı aşkın bir süre bölge Özbek akınlarına maruz kalmıştır.⁷³

Özellikle Şah İsmail'in 1524 yılında ölümünden itibaren, Muhammed Şibanî'den sonra Özbeklerin toparlanmasında başat rol oynayan yeğeni Ubeydullah Sultan Horasan'ın pek çok bölgesi gibi Herat üzerine de seferlerini yoğunlaştırmıştır. Ubeydullah'a göre Şah İsmail'den sonra tahta geçen Şah Tahmasb'ın başkentinden kalkıp Herat valisi olan kardeşi Sam Mirza'ya yardıma gelmesi çok zordu. Ancak Sam Mirza'nın lalası ve Horasan beylerbeyi olan Durmuşhan Şamlu, Özbek tehlikesine karşı şehrin surlarını onartmış, halkı savaş konusunda bilinçlendirmiş ve şehrin kapılarının muhafızlarını da artırmış-

68 Khwandamir, 1994, s. 411, 421.

69 Khwandamir, 1994, s. 537.

70 Ahmedov, 1985, s. 31.

71 Khwandamir, 1994, s. 540.

72 Khwandamir, 1994, ss. 592-593.

73 Tumanoviç, 1989, s. 47.

tı. Bu yüzden Ubeydullah'ın birkaç ay süren Herat'ı ilk kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷⁴

Özbeklerin Horasan üzerine ikinci seferi dirayetli bir komutan ve yönetici olan Durmuşhan Şamlu'nun ertesi yıl (1525) vefatı üzerine gündeme gelmiştir. Ubeydullah, Merv üzerinden Meşhed'e yürüyerek burayı ele geçirmiştir. Müteakiben Astarabad'ı (Cürcan) fethederek buraya oğlu Abdülaziz Sultan'ı vali olarak atamıştır. Ancak şehirden ayrılmasından kısa süre sonra Safeviler şehre tekrar hâkim olmuşlardır. Bunun üzerine geri dönen Ubeydullah Sultan şehri geri almıştır. Buradan Herat'a yönelen Ubeydullah Sultan, ne var ki, kışın bastırması üzerine Guryan'da kışlamak zorunda kalmıştır.⁷⁵

1528 yılında Herat'a gelen Ubeydullah Sultan yedi aylık bir kuşatmanın ardından şehri zapt etmeye yakınlaşsa da Şah Tahmasb'ın üzerine gelmesi ve onun öncü birliklerinin Özbek ordusuna ağır zayıt vermesi nedeniyle Mâverâünnehr'e dönmüştür.⁷⁶

Ubeydullah Sultan, Horasan üzerine üçüncü sefer hazırlığını ciddi tutmuş, Mâverâünnehr, Deşt-i Kıpçak, Andican, Otrar ve Kaşgar'dan göçebe, şehirli, Kalmuk, Kazak ve Kırgızlar arasından toplanan 120.000 kişilik devasa bir ordu kurmuştur. Bunun 80.000'i bahadırlardan (tecrübeli, kendini ispat etmiş asker) oluşmaktaydı. Buna karşın Safevi ordusu 24.000 kişiydi. *Tarih-i Alem-Ara-yı Abbasi'nin* müellifine göre, Cengiz Kağan'dan beri bu büyüklükteki hiçbir ordu Amuderya Nehri'ni geçmemiştir.⁷⁷ Sonunda iki ordu 24 Eylül 1528'de Cam bölgesinde karşı karşıya geldiler. Savaşta, başlangıçta Özbekler üstünlük sağlasalar da, bu durum uzun sürmedi ve Ubeydullah Sultan'ın da yaralanması işleri daha da kötüleştirdi. Sonunda Özbek ordusu dağıldı ve savaş kaybedildi.⁷⁸ Savaştan sonra Herat valiliği, Durmuşhan Şamlu'nun kardeşi olan Hüseyin Han Şamlu'ya tekrar tevdi edildi. Şah Tahmasp, Herat'taki yiyecek sıkıntısı ve batıdaki gelişmelerin önem kazanması gibi nedenlerle ordusunu hızlıca Herat'tan çekti.

Ertesi yıl, 1529 yazında, Ubeydullah Sultan dördüncü kez Horasan üzerine yürüdü. Bu sefer hedefinde Meşhed vardı. İki ay süren kuşatmanın ardından orayı ele geçirip Herat'a yöneldi. Uzun bir kuşatma neticesinde zaten kıtlık olan şehirde yiyecek tamamen tükenince şehrin ileri gelenleri güven içinde ayrılma karşılığında şehri teslim etmeyi kabul ettiler. Böylece Herat şehri on dokuz yılın ardından tekrar Özbeklere tabi olmuştur.⁷⁹ Ne var ki, Herat'ın düşmesi Safevi şahı Tahmasb'ı tekrar harekete geçirdi. Safevi ordusunun üzerine geldiğini

74 Monshi, 1978, ss. 84-85.

75 Monshi, 1978, s. 86.

76 Monshi, 1978, ss. 86-87.

77 Monshi, 1978, s. 89.

78 Münşi, 1380 hş, s. 93; Münşi, 1956, s. 55.

79 Monshi, 1978, ss. 93-94

öğrenen Ubeydullah Sultan ise 26 Ağustos 1529'da şehirden ayrılarak Merv'e gitmiştir. Burada bir yandan Cengizli sultanlarını askerleri ile birlikte kendisine katılmaya davet ederken, bir yandan da Şah Tahmasp ile hakaret içerikli mektuplaşmalar gerçekleştirmiştir.⁸⁰ Özbek sultanları onun davetine icabet etseler de, Merv'de yapılan görüşmelerinde çoğunluk Şah Tahmasp ile savaşmama-dan yana tavır almıştır. Bunun yanı sıra, Şah Tahmasp'ın 70.000 kişilik kalabalık bir ordu ile geldiği de haber alınınca, Ubeydullah Sultan, istemeyerek de olsa Mâverâünnehr'e dönmek durumunda kalmıştır.⁸¹ Özbeklerin ayrılmasından sonra Herat'a gelen Şah Tahmasp burada düzeni sağladıktan sonra, şehre kardeşi Bahram Mirza'yı atamış, onun lalası ve Horasan Beylerbeyi olarak da Gazihan Tekelü'yü tayin etmiştir. Horasan seferlerinden vazgeçmeyen Ubeydullah Sultan, 1530'da Serahs üzerinden Meşhed, 1532'de ise Herat, Meşhed, Astrabad, Sebzvar ve Bistam şehirlerine hücum etmiştir. Meşhed, Sebzevar ve Astarabad'da kısa süreliğine kontrol sağlansa da, özellikle Herat uzun kuşatmaya rağmen bir türlü ele geçirilememiştir. Şah Tahmasp'ın da Horasan'a gelmek üzere olduğu haberi ulaşınca Özbekler geri çekilmişlerdir. İskender Beg Münşi'nin ifadesine göre, Özbek meselesini kökten çözme adına Safevi şahı Mâverâünnehr'i fethetmeye niyetlense de batıda Osmanlıların Azerbaycan ve Irak-ı Acem seferi onu bu niyetinden vazgeçirmiştir.

1534'te Safevi başkentinde, "Büyük İsyan" ortaya çıkmıştır.⁸² Hüseyin Han Şamlu, muhtemelen Osmanlı ve Özbeklerin zımnî onayı ile Şah Tahmasp'ı tahttan indirip şahın kardeşi uysal Sam Mirza'yı tahta çıkarmak istemiştir. Ancak isyan girişimi Safevi şahı tarafından başarı ile savuşturulmuş ve başta Hüseyin Han Şamlu olmak üzere Şamlu kabilesi şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır. Olaylardan haberdar olan Ağzivar Şamlu ve Sam Mirza, Herat merkezli Horasan'da isyana kalkışmışlar, Herat halkının bütün mal ve mülkünü talan etmişlerdir. Güçlerini ve zenginliklerini daha da artırmak adına Ağzivar Şamlu ve Sam Mirza bir ordu hazırlayıp Kandahar'ı ele geçirmek istemişlerdir.⁸³

19 Şubat 1535'te Herat'tan ayrılan isyancı ordusu Kandahar'ı sekiz ay müddetle kuşatmıştır. Kuşatmanın artık üstesinden gelemeyeceğini anlayan şehrin valisi Hoca Kelan Çağatay, Hümayun'un kardeşi olan ve onun adına şehri yöneten Mirza Kamran'a haberci göndermiştir. Mirza Kamran Lahor'dan 20.000 kişilik bir ordu ile yardıma gelerek Heratlıları bozguna uğratmıştır.⁸⁴ Ağzivar yakalanarak idam edilmiş, Sam Mirza ise zorlukla kaçabilmiştir.

80 Martin B. Dickson, *Şah Tahmasp and Uzbeks (The Duel for Khorasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*, Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1958, ss. 180-187.

81 Monshi, 1978, ss. 94-96.

82 Dickson, 1958, ss. 265-295.

83 Bazı kaynaklar asilerin Şah Tahmasp'tan korktukları için Kandahar'a gittiklerini söylerken bazıları da Sam Mirza hükümdarlığı altında Babürlülere tabi Afganistan topraklarında yeni bir devlet kurma niyetiyle harekete geçtiklerini ifade ederler. Bkz. Dickson, 1958, s. 291.

84 Monshi, 1978, ss. 102-103; Tumanoviç, 1989, s. 51.

Gazi

Akademik
Bakış

347

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Ubeydullah Han (1533-1540) bu kargaşa ortamından yararlanmak isteyerek 5-6 bin kişilik bir birliği Horasan üzerine göndermiştir. Ancak Özbek birliği Cam'da yenilgiye uğramıştır. Aynı anda Şibanîlerin Garcistan valisi Bayram Oğlan da Herat üzerine yürümüş, Ağzivar ile Sam Mirza'nın şehre atadığı 80 yaşındaki Halife Sultan Şamlu, onların bıraktığı küçük bir birlikle İsfizar'da Özbeklere direnmeye çalışmıştır. Ancak başarılı olamadığı gibi hayatını da kaybetmiştir.⁸⁵

Halife Sultan Şamlu İsfizar'da ölünce Heratlılar, yerine Meşhed valisi olan Sufyan Halife Rumlu'yu kendilerine vali yaptılar. Bu sırada Ubeydullah Han tekrar harekete geçerek Meşhed şehrine geldi. Şehrin müdafaasını Sufyan Halife'nin eşi organize etmekteydi. Herat'tan Meşhed'e yardıma gelen Sufyan Halife ile Ubeydullah Han iki gün süren kanlı bir savaş yaptı. Sonunda kazanan taraf Özbekler oldu ve Sufyan Halife de idam edildi.⁸⁶ Müteakiben Herat'ı kuşatan Ubeydullah Han, beş ayın sonunda şehre sahip oldu. Böylece yedi yıl sonra Özbek hanı şehre tekrar hâkim olabildi. İskender Beg Münşi'ye göre onun Herat hâkimiyeti on dört ay sürdü.⁸⁷ Sonunda Şah Tahmasp'ın ordusu ile birlikte Horasan'a gelmek üzere yola çıktığını haber alan Ubeydullah Han onunla savaşmak istedi, ancak diğer Özbek sultanları buna yanaşmayınca Mâverâünneh'r'e dönmek üzere Horasan'dan ayrıldı.⁸⁸ Herat'a ulaşan Şah Tahmasp, kendisine komplo kuran kardeşi Sam Mirza'yı affetse de onu şehrin valiliğine tekrar atamayıp bu göreve kendi oğlu Sultan Muhammed'i layık gördü.

Bundan sonra Ubeydullah'ın, öldüğü tarih olan 16 Mart 1540'a kadar Horasan'a yeni bir seferi olmamıştır. Böylece Ubeydullah Han ile Şah Tahmasp arasında on beş yılı aşkın bir süre devam eden Herat özelinde Horasan'a sahip olma mücadelesi sona ermiştir. Ubeydullah Han altı kez Herat üzerine sefere çıkmış, kısa süreli başarılar hariç şehre kesin bir şekilde asla sahip olmamıştır. Bu süre zarfında Herat şehri hem Özbekler hem de Safeviler tarafından büyük bir yıkıma uğratılmış, şehir halkı yağmalanmış, ticaret durma noktasına gelmiş, tarım mahvolmuştur.

Ubeydullah Han'ın ölümünü müteakip 1540'lı yıllar boyunca Buhara Hanlığı'nın Horasan üzerine seferleri olmamıştır. Bunun nedeni hanlığın bir süre kudretli hükümdarlardan mahrum kalmasıdır. Bu sayede, başta Herat halkı olmak üzere Horasan halkı kendine gelebilmiş, bölgeye istikrar kazandırılarak üretim ve ticaretin önü açılmıştır. Ancak 1550 yılından itibaren Herat üzerine Özbekler tekrar sefer düzenlemeye başlamışlardır. İlk sefer 24 Mayıs 1550 tarihlidir. Özbekler şehri almak için büyük bir mücadele gerçekleştirirler

85 Monshi, 1978, s. 103; Tumanoviç, 1989, s. 52.

86 Monshi, 1978, ss. 104-106; Tumanoviç, 1989, s. 53.

87 Monshi, 1978, s. 107.

88 Tumanoviç, 1989, s. 55.

de başarılı olamamışlar ve sonunda çekilmek zorunda kalmışlardır.⁸⁹ Horasan Beylerbeyi Muhammed Han Şerefeddinoğlu Tekelü, bu zaferi avantaja çevirmek için hemen bir ordu hazırlayarak oğlu Kazak idaresinde Garcistan tarafına göndermiş, ilerleyen Herat ordusu Aşar kalesini teslim almıştır. Bu başarısı nedeniyle Kazak babasının ölümünden sonra Şah Tahmasp tarafından Horasan Beylerbeyi yapılmıştır.

Buhara Hanlığı'nda 1540-1570 yılları arasında iç çatışmalar ve taht kavgaları gündemi ciddi manada meşgul etse de, Özbekler fırsat buldukça Horasan üzerine seferlere çıkmışlardır. Mâverâünnehr Özbeklerinin yanı sıra, Harezmi Özbekleri de Astrabad ve Nişabur'a kadar uzanan akınlar düzenleyerek pek çok ganimet elde etmişlerdir.

Bundan sonra ilk ciddi Özbek akını 1570 yılında Cam şehri üzerine olmuş, şehrin Safevi tabiiyetindeki valisi Zeynel Bey dirense de başarı gösterememiş, Özbekler savaşı kazanarak bol ganimet elde etmişlerdir. İkinci Özbek saldırısı ise 1573 yılında meydana gelmiştir. Dönemin Buhara Hanlığı hükümdarı İskender Han'ın (1561-1583) oğlu Abdullah Sultan Garcistan üzerine yürümüş, ancak başarılı olamamıştır.⁹⁰

Özbeklerin bir sonraki önemli seferi 1587'de gerçekleşmiştir. Orduda II. Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin'in kumanda etse de, bir müddet sonra Abdullah Han da Herat'a gelmiştir.⁹¹ Özbek ordusu on ay süreyle şehri kuşatmış, kalede açlık ve salgın hastalıktan 4.000 kişi can vermiştir. Sonunda 1588'da şehir Özbeklere teslim olmuştur. Şehrin valisi Ali Kulu Han Şamlu yakalanarak idam edilmiştir.⁹² Bu sefer kapsamında Özbekler Guryan şehriden Murgab Nehri'ne kadar olan sahayı kontrollerine almışlardır.⁹³ II. Abdullah Han Herat merkezli bu bölgeye Mir Kulbaba Kükeltaş'ı atayıp Mâverâünnehr'e dönmüştür.

Herat'ı müteakip Özbek ordusu Meşhed üzerine yürüse de, hem ordunun yorgunluğu ve yıpranmışlığı, hem de Şah Abbas'ın üzerine geldiği haberi nedeniyle Abdullah Han ülkesine geri dönmüştür. Ancak 1589 baharında yeni bir seferle Horasan üzerine yürüyen Özbekler yine Meşhed'e yönelmişler, dört aylık bir kuşatmanın ardından şehir teslim olmuştur.⁹⁴ Bunun yanı sıra Buhara Hanlığı ordusu Horasan'daki Cam gibi diğer şehirleri de ele geçirerek hanlığın sınırlarını genişletmiştir.

Müteakiben başkentine dönen II. Abdullah, bundan sonra Horasan işleriyle pek uğraşmamış, ülkedeki otoritesini güçlendirmekle ilgilenmiştir. Ancak

89 Monshi, 1978, ss. 155-157; Tumanoviç, 1989, s. 56.

90 Tumanoviç, 1989, s. 59.

91 Audrey Burton, "The Fall of Herat to the Uzbeks in 1588", *Iran*, c. 26, 1988, s. 120.

92 Tumanoviç, 1989, s. 64; Lee, 1996, s. 36.

93 Monshi, 1978, s. 561.

94 Monshi, 1978, ss. 588-591; Tumanoviç, 1989, s. 64.

Gazi

Akademik
Bakış

349

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

bu sırada bir yandan Belh valisi olan oğlu Abdülmümin'in bütün Horasan vilayetinin kendisine tabi olması talebiyle hareket etmesi, bir yandan da kuzeyden hanlığa yönelik Kazak hücumlarının sıklaşması nedeniyle, Özbek hanı, Safevilerle iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Ancak onun bu uzlaşmacı tavrı, Şah Abbas'ı harekete geçmeye teşvik etmiştir. Esasında batıdaki gelişmeler onun Horasan meselelerine yeterince odaklanmasına engel olmaktaydı. Biraz da bu yüzden Özbekler Horasan'da rahat hareket edebiliyorlardı. Şah Abbas ne zaman Horasan üzerine yürüse, Özbek ordusu ya çekiliyor, ya da zaten çekilmiş oluyordu. Bu yüzden iki ordu neredeyse hiç karşı karşıya gelip kozlarını paylaşmamışlardı. Safeviler, Horasan'a geldiklerinde kaybedilen toprakları geri alıyorlar, çekildiklerinde bu sefer de Özbekler o yerleri tekrar kendilerine tabi kılıyorlardı. Zaten Şii olan Horasan halkı, Buhara Hanlığı egemenliğinde yaşamaya çok da razı değildi. Dolayısıyla bu dönemde, Belh hariç olmak üzere, onun batısındaki toprakların kesin bir sahibi olduğunu iddia etmek güçtür.

1598'de II. Abdullah Han'ın vefat ettiği haberini alan Şah Abbas, hemen hazırlıklarını tamamlayarak 9 Nisan 1598'de Horasan seferine çıkmıştır. Ordu Kazvin ile Meşhed arasındaki yolun yarısına ulaşmıştı ki, önce hanlığın en büyük emirlerinden olan Kulbaba Kükeltaş, ardından da II. Abdullah'tan sonra tahta çıkan Abdülmümin Han'ın ölüm haberleri karargâha ulaştı. İlerleyen Safevi şahı Nişabur ve Meşhed şehirlerine yaklaştığında şehrin valileri kaçmışlardır. Böylece her iki şehir de savaştan kolaylıkla teslim alınmıştır.⁹⁵

1 Ağustos'ta Meşhed'den ayrılan Şah Abbas, 9 veya 10 Ağustos 1598'de Horasan'ı terk etmeyen Din Muhammed (1564-1598) ile Ser-i Pul mevkiinde karşı karşıya gelerek onu büyük bir yenilgiye uğrattığı gibi ölümüne de yol açmıştır.⁹⁶ Din Muhammed'in ölümü üzerine kardeşi Baki Muhammed aileyi ve kalan askerleri toparlayıp Mâverâünnehr'e çekilmiştir.

Yürüyüşüne devam eden Şah Abbas çok geçmeden Herat'a sahip olmuştur. Burası doğu yönünde hem Özbeklere, hem de Babürlülere karşı düzenleyeceği seferlerde onun için merkez üs olmuştur. 1601 yılında Belh'te darbe yaptıran Şah Abbas, sarayında yetişen ve himayesindeki Muhammed İbrahim Sultan'ın Belh yöneticisi olmasını sağlamıştır. Böylece Belh ile birlikte Faryab ve Andhuy başta olmak üzere Belh'e kadar bütün saha İran'ın nüfuzu altına girmiştir. Ancak çok geçmeden Belh şehrini Tukay-Timurlu Hanedanı idaresinde Özbekler geri almışlardır. Özellikle Nadir Muhammed'in oğlu Abdülaziz'in şehzadeliği döneminde Özbekler, Herat ve çevresine akınlar düzenleseler de bir daha asla ele geçirememişlerdir. 1716 yılında Abdali/Durrânî Afganlar Herat'ı ele geçirseler de Nadir Şah Afşar 1729 yılında burayı kendine tabi kılmıştır.

95 Tumanoviç, 1989, s. 66.

96 Monshi, 1978, ss. 755-759.

e) Sonuç

16. yüzyılın başından 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Rusya'nın işgaline kadar Batı Türkistan'da önemli bir siyasi yapı olma özelliğini muhafaza etmeyi başaran Buhara Hanlığı, bugün varlık gösteren pek çok ülkede olduğu gibi Afganistan topraklarında da egemenlik kurmuştur. Özellikle ülkenin kuzeyi, Timurlu Devleti'nin ortadan kaldırılması ile birlikte hanlık topraklarına dâhil edilmiş, Nadir Şah'ın istilasına kadar da kısa süreler haricinde elde tutulmuştur. Ancak Belh merkezli olarak yönetilen bu coğrafya hanlık içinde hep özel bir konuma sahip olmuş, 17. yüzyıldan itibaren de veliahdın yönetim bölgesi olmuştur. Özellikle de 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında da burası bağımsızlıklarını ilan eden hanedan üyelerine ev sahip sahipliği yapmıştır. Herat ise Belh'e göre daha zor ve az elde tutulabilmiş, buradaki halkın inanç yapısının da etkisiyle bölge daha çok Safevi hâkimiyetinde kalmıştır.

Kaynaklar

AHMEDOV, B. A., *Istoriya Balha, XVI-Pervaya Polovina XVIII v.*, Izd-vo "Fan" Uzbeks-koy SSR, Taşkent 1982.

AHMEDOV, B. A., *İstoriko-Geografiçeskaya Literatura Sredney Azii XVI-XVIII vv. (Pis-mennie Pamyatniki)*, İzdatel'stvo "Fan" Uzbeks-koy SSR, Taşkent 1985.

ALEKSEEV, A. K., *Politiçeskaya İstoriya Tukay-Timuridov: Po Materialam Persidskogo İstoriçeskogo Soçineniya Bahr al-Asrar*, İzdatel'stvo S. Peterburgskogo Universitata, St. Petersburg 2006.

AXWORTHY, Michael, *The Sword of Persia: Nader Shah, From Tribal Warrior to Conquering Tyrant*, Londra: I. B. Tauris, 2006.

BARTHOLD, V. V., "Otçet O Komandirovke v Turkestan", *Soçineniya*, c: VIII, Moskova 1973, ss. 119-210.

BUHARÎ, Hafız-ı Tanış ibn Mir Muhammed, *Şerefname-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavı)*, faksimile rukopisi D 88, perevod s persidskogo, vvedenie, primeçaniya i ukazateli M. A. Salakhedinovoy, c: I-II, İzdatel'stvo "Nauka", Glavnaya Redakt-siya Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1983-1989.

BUHARÎ, Mir Muhammed Emin, *Ubeydulla-Name*, Perevod s Tadjikskogo s primeçaniyami çlena-korrespondenta Akademii Nauk Uzbeks-koy SSR Professora A. A. Semenova, İzdatel'stvo Akademii Nauk Uzbeks-koy SSR, Taşkent 1957.

BURTON, Audrey, "The Fall of Herat to the Uzbegs in 1588", *Iran*, c: 26, 1988, ss. 119-123.

BURTON, J. Audrey, "Who Were the First Ashtarkhānid Rulers of Bukhara?", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c: 51, No. 3, 1988, s. 482-487.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Çhan Güşa*, tr. Mürsel Öztürk, TTK Yayın-ları, Ankara 2013.

Görüş

Akademik
Bakış

351

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

ÇELİK, M. Bilal, "Astrahanîler (1599-1756) Döneminde Buhara Hanlığı", *Bir İnsan-ı Selîm: Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, Ed: Refik Arıkan, Halim Demiryürek, Lotus Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 603-624.

ÇETİN, Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, c: 18, 1998, ss. 234-241.

DICKSON, Martin B., *Şah Tahmasb and Uzbeks (The Duel for Khorasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*, Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1958.

EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN, *Türk ün Soy Ağacı: Türk Şeceresi*, çev. Rıza Nur; sadeleştiren Yunus Yiğit, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

FOLTZ, R., "The Mughal Occupation of Balkh 1646-1647", *Journal of Islamic Studies*, c: 7/1, 1996, ss. 49-61.

GÜLBEDEN, *Humayunname*, çeviren Abdürrab Yelgar, TTK Yayınları, Ankara 1987.

INAYAT KHAN, *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan: An Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan*, edited and completed by W.E. Begley and Z.A. Desai, Oxford University Press, Delhi; New York 1990.

İSTORİYA UZBEKSKOY SSR, ed: S. P. Tolstov, R. N. Nabiev, Y. G. Gulyamov, V. A. Şişkin, İzd-vo AN UzSSR, Taşkent 1955.

KAFALI, Mustafa, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976, ss. 295-306

KATAGAN, Muhammed Yar ibn Arab, *Musahiru'l-Bilâd: Tarih-i Şibaniyan (Sede-i Dehom-ı Hicri)*, tashih: Nadire Celalî, Miras-ı Mektub, Tahran 1385 hş.

KHWANDAMIR, *Habibu's-Siyar: The Reign of the Mongol and the Turk, Part Two: Shah-rukh Mirza-Shah Ismail*, translated and edited by W. M. Thackston, Cambridge: Harvard University, 1994.

LAHURİ, Abdulhamid, *Badshahname*, c: II, Kalküta 1868.

LEE, J. L., *The 'Ancient Supremacy': Bukhara, Afghanistan and the Battle of Balkh, 1731-1901*, Brill, Leiden, New York, Köln 1996.

MCCHESENEY, R. D., *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of A Muslim Shrine, 1480-1889*, Princeton University Press, 2014.

MCCHESENEY, Robert D., "Central Asia VI. In the 10th-12th/16th-18th Centuries", *Elr*, c: V, 1992, ss. 176-193.

MONSHI, Eskandar Beg, *History of Shah Abbas the Great*, tr: Roger M. Savory, Westview Press, Boulder, Colorado 1978.

MÜNŞİ, Muhammed Yusuf, *Mukim-Hanskaya İstoriya (Tarih-i Mukim-Hani)*, per. A. A. Semenova, AN UzSSR, Taşkent 1956.

MÜNŞİ, Muhammed Yusuf, *Tezkire-yi Mukim Hanî: Seyr Tarih-i, Ferheng-i, İctimai-yi Maverainnehr der Ahd-i Şibaniyan ve Eşterhaniyan*, ed: Feriştah Sarrafan, Miras-ı Mektub, Tahran 1380 hş.

PRASAD, Ishwari, *The Life and Times of Humayun*, Orient Longmans, Bombay, Kalküta, Madras 1956.

PRAWDIN, Michael, *The Builders of the Mogul Empire*, Allen & Unwin, Londra 1963.

SEMENOV, A. A., "Pervie Şeybanidı i Borba za Maverannah", *Materialy po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, ss. 109-150.

SEMENOV, A. A., "Şeybani-Han i Zavoevanie im İmperrii Timuridov", *Materialy po İstorii Tacikov i Uzbekov Sredney Azii*, Stalinabad 1954, ss. 39-83.

SUBTELNY, Maria E., *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Brill, Leiden, Boston 2007.

TUMANOVİÇ, Natal'ya Nikolaevna, *Gerat v XVI-XVIII Vekah*, "Nauka", Glav. red. Vostochnoy lit-ry, Moskova 1989.

WELSFORD, Thomas, *Four Types of Loyalty in Early Modern Central Asia: The Tuqay-Timurid Takeover of Greater Ma Wara al-Nahr, 1598-1605*, Brill, Leiden, Boston 2013.

Extended Abstract

The Khanate of Bukhara, founded at the beginning of the 16th century, soon spread to the present-day northern Afghanistan. It is possible to evaluate the existence of Khanate of Bukhara in Northern Afghanistan as two centres. The first one is Balkh and the second one is Herat.

For the founder of the Khanate of Bukhara, Muhammad Shibani Khan, the present-day Afghanistan territory was of special importance. Because the centre of the Timurids was here and the state he founded could not have a chance to survive without taking this centre. For this reason, Muhammad Shibani Khan, who first turned firstly to Balkh and conquered it after a four-month siege on 2 November 1506. On 20 May 1507, Muhammad Shibani, who continued his advanced operations, terminated the Timurid State by subjecting Herat to him. Thus, the presence of Khanate of Bukhara in Northern Afghanistan, which would last for more than two centuries, began.

The existence of Khanate of Bukhara in North Afghanistan was endangered for the first time because of Muhammad Shibani Khan's battle of Marw in 1510 with Safavid Shah Ismail. Due to the defeat of Shibani Khan, all the lands in the west of Amudarya, together with Northern Afghanistan, had to be abandoned to the Safavids. However, although the Uzbeks recovered in a short time, the khanate started to conquer the lands in northern Afghanistan only by 1526. With the recapture of Balkh, this place became the administrative centre of Janibegids. Although control in Balkh has been maintained uninterruptedly since 1526, Herat dominance has been ups and downs. Herat under the control of Khanate remained longer under the periods of Ubeydullah Khan (1533-1540) and Abdullah Khan II (1583-1598).

Gazi

Akademik
Bakış

353

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

After the Astarakhanid dynasty came to power, the city of Balkh became seat of the heir. Soon we see that they had relatively independent. The interesting thing is that when the khan died, the heir was appointed to the throne and the new heir acted like his predecessor and the new khan in Bukhara could not do anything about him. This situation continued until the time of Subhan Kulu Khan, but he was able to change this process. Subhan Kulu, who tried to find a solution by assigning his own children to Balkh, however, could not be successful. Upon this, between the years 1685-1697, he chose the governors of Balkh from his *amirs*. However, this time the tribes gained power and influence in the region.

After the death of Subhan Kulu Khan in 1702, the city became a centre where members of the dynasty and even the powerful *amirs* declared their independence. Thus, Balkh remained almost completely disconnected from the khanate until 1737, when it was occupied by Nadir Shah.

As the city of Herat is further west and close to the Safavid border, it remained less under the control of the Khanate. However, during the reigns of Ubeydullah and Abdullah II, the city entered the domination of the khanate, albeit briefly. Most of the time, however, it was one of the centres of conflict with the Safavid State. During the Astrakhanid Dynasty, Herat and his surroundings were embarked on expeditions, but Herat never again took under the control.

Gazi

Akademik
Bakış

354

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

Kitap Değerlendirme

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ

Dr. Hasan Gümüőöđlu

Gümüőöđlu, Hasan, İslam Mezhepleri Tarihi, 10. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2018, 448 Sayfa.

Alaeddin YALÇINKAYA*

Günümüz İslam dünyası, büyük ölçüde terör örgütleri kaynaklı sorunlarla kuşatılmış durumdadır. Başta Afganistan ve Pakistan olmak üzere “Arap Baharı” sonrası birçok Orta Doğu ülkesinde siyasal ve sosyal yapı, bu örgütlerin faaliyetleri nedeniyle önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Başta 11 Eylül saldırıları olmak üzere birçok batı ülkesinde zaman zaman yaşanan terör saldırıları aynı zamanda İslamofobinin güçlenmesine yol açmıştır.

Batılı ülkeler istihbarat örgütlerince bir şekilde oluşturulan, desteklenen, muhatap kabul edilen, en gelişmiş silahlarla takviye edilen bu örgütler, her fırsatta “Gerçek İslam’ı Yaşamak” türü sloganlarla ortaya çıkmışlardır. Lider veya yönetici kadroların ABD, İsrail, Avrupa ülkeleriyle bağlantıları artık gizlenmediği, sahadaki ilişkiler izlendiği halde bu tür oluşumların etkisinde kalan halk

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alaeddinyalcinkaya@gmail.com

Gazi

Akademik
Bakış

355

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

kitleleri veya cephedeki teröristler genellikle “Gerçek Müslüman” olduklarına inanmakta veya bu tür iddiaları savunmaktadır. El-Kaide, Taliban, Boko Haram, İŞİD vb. örgütlere katılanların önemli bir kısmı, “Gerçek İslam” adına terörist faaliyetlerde bulunurken bu kitlelerin en önemli özelliği, zaruri ölçülerde dahi İslam ilimlerinden ve tarihinden habersiz olmalarıdır.

Uluslararası İlişkiler uzmanı olarak her fırsatta, başta İlahiyatçılar olmak üzere din görevlilerinin bu alanda görevlerini yerine getirmedeğini, İslam inanç, amel ve tarihinin öğretilmesinde büyük eksiklik olduğunu, yetersiz ve yanlış eğitim sonucu cahil kitlelerin kolayca teröristleştirildiğini dile getirdim. Buna karşın Doç.Dr. Hasan Gümüşoğlu'nun bu çalışması sözkonusu eksikliği giderme konusunda önemli bir görevi yerine getirmektedir. “İslam Mezhepleri Tarihi”, kitap ve sünnet ışığında Asr-ı Saadet ve izleyen dönemlerde yaşananların çarpıtılmasıyla günümüz teröristlerinin kendilerine nasıl meşruiyet zemini oluşturduklarını ilmi delillerle ortaya koymaktadır.

Başta Şiiilik, Haricilik ve Mu'tezile olmak üzere râşit halifeler döneminden itibaren ortaya çıkan hilâfet tartışmalarının esası, daha çok o dönemleri yaşayan veya izleyicilerinin kalemlerinden, birincil kaynaklardan aktarılmaktadır. Bu bağlamda itikatta ve amelde mezheplerin oluşum sürecindeki ihtiyaçlar, tartışmalar ve sonuçlar da öncelikle bu dönem müçtehit, müfessir, muhaddis ve tarihçilerinin kaynaklarından özetlenmektedir.

Yazar, araştırmasında objektif ölçütlerle olabildiğince birincil kaynaklara dayanarak son derece tarafsız analizler sunduğu halde sahabenin tamamı için olduğu gibi örneğin Hz. Muaviye için de kullandığı hürmetli ifadelerle Ehl-i Sünnet mensubu kimliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda günümüz önde gelen siyaset bilimcilerinden Roskin'in analizlerinde objektif olmadığı eleştirilerine karşı verdiği cevabı önemli bulmaktayım: “Bazı eleştirmenler, ‘Ülkeler ve Kavramların’ değerler ve tenkitler içerdiğine dikkat çekmişlerdir. Bu benim amacımın bir parçasıdır zaten. Şu ikisi başbaşa gider: Değerlere sahip değilseniz kendisinin hareketle eleştireceğiniz bir temeliniz de yok demektir. Değerlerden arınmış bir eğitim, herhalde imkânsızdır. Eğer bu başarılısa değerlerden arınmış öğrenciler meydana getirecektir ki, sanıyorum, eğitim teşebbüsünün gayesi bu olmasa gerektir. Şayet bir kimse, bir şeyi zihniyle bilir, ama kalben bilmezse, o kimse o şeyi gerçekte hiç bilmiyor demektir.”¹

Belirtmek gerekir ki yazar, İslâm Mezhepleri Tarihi'ni, Ehl-i Sünnet çizgisinde, başta mezhep imamları ve önde gelen müçtehitlerin eserleri çerçevesinde ele alırken farklı itikada sahip olan görüşleri de yine kendi kaynaklarından nakletmektedir. Bununla beraber yazar her bir bahiste ele aldığı inanç ve görüşleri, yerine göre tarihte veya günümüzde örneğin Şii, Mu'tezile, Harici veya Vehhabi çizgisindeki alimlerin, yazarların ifadelerine dayanarak sunmakta ve analiz etmektedir.

1 Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, çev.: Bahattin Seçilmişoğlu, 7. Baskı, Adres Yayınları, 2007, s. xxxii:

Birincil kaynaklar yanında oldukça zengin bir literatüre dayanan çalışma başta İngiltere olmak üzere sömürgeci dönemde İslam ülkelerine yönelik politikalarda E. Engelhard, A. Toynbee, B. Lewis, L. Massignon, W.S. Blunt, G. Fuller gibi oryantalistlerle İbn-i Haldun, Hoca Sadettin Efendi, Kâtip Çelebi, Ahmet Cevdet Paşa, Eyüp Sabri Paşa, Mustafa Sabri Efendi gibi alanın veya sahanın tartışılmaz uzmanlarının eserleri öncelikle tüketilmektedir. Bunların yanında E. Güngör, E.R. Fırlalı, Z. Kurşun, R. Öngören, M. Tunçay, S. Uludağ gibi yakın dönem veya günümüz araştırmacıların kaynakları da kullanmıştır.

Takdim kısmındaki (s.10-11) şu tespit terör ile İslam'ın bağdaşmayacağı açısından önemlidir: "Asırlardır Müslümanların büyük ekseriyeti tarafından kabul edilen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin hakim olduğu coğrafyada Ehl-i Bidatin görüşleriyle mücadele genellikle ilmî usûller istikametinde olmuştur. Tarihte dinî hususlardaki ihtilafların siyâsî maksatlar için kullanılmasını ve bazı Ehl-i Bid'at fırkalarının uygulamalarını istisna edecek olursak, Müslümanlar arasında kendi görüşlerini kabul ettirmede 'şiddet' bir metot olarak kullanılmamıştır. Bu itibarla Müslümanlar arasında geçmiş devirlerde bazı çatışmalar vuku bulmakla beraber Avrupa'da olduğu gibi bir 'Mezhepler Savaşı'ndan bahsetmek kolay değildir... İnsanların 'Medeniyetler Savaşı' tezi ile meşgul edildikleri bir zamanda sömürgeci güçler, 'mezhepler çatışması'ndan medet ummaktadırlar. Bir taraftan farklı kimlikler, kültürel hayatın bir zenginliği kabul edilirken, diğer taraftan bu farklılıklar, savaşların ve huzursuzlukların kaynağı haline getirilerek, bundan faydalanmaya çalışılmaktadır. Aralarındaki inanç ve düşünce farklılıklarını kullanarak Müslümanları kendi içinde çatıştırıp zayıflatma, böylece imkanlarını sömürme planları yapılmaktadır."

Giriş bölümünde "Mezheplerin Teşekkülüne Tesir Eden Olaylar" özetlenmektedir. Bu bağlamda "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son günleri ve vefatı", "Kırtas Hadisesi", "Halifenin Kim Olacağı Meselesi" ve vefatının ertesinde yaşananlar ele alınmaktadır. "Sahabe Devri"nde ise öncelikle "Hilafet Meselesi" ile bu bağlamdaki tartışmalar, "Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi", "Hz. Ali'nin Hilafeti", "Cemel Vak'ası, Siffin Vak'ası, Tahkim Olayı, Hz. Ali'nin Şehit Edilmesi ve Sonuçları", daha sonra "Kerbela Olayı" ve arkasından gelen itikadi tartışmalar özetlenmektedir. Belirtmek gerekir ki bu başlıklar az çok mürekkep yalamış her araştırmacının ezbere bildiği konular olduğu halde birincil kaynaklara dayanarak yapılan değerlendirmeler, son derece aydınlatıcı, yanlış yorumları, özellikle şiddete ve nefrete yol açan görüşleri engelleyicidir. Şu tespit (s. 66) birçok konuyu aydınlatmaktadır: "Ayrıca sahâbe ve onların yolunu takip eden Müslümanları, dünyevî bir takım maksatlar için gerçekleri veya doğruları ifade etmemekle itham etmek, yeterli ve güvenilir bilgilere sahip olmadan onlar hakkında kötü bir takım hükümler vermek, ilmî ölçülerle bağdaşmaz." Bu hususun öncelikle Hz. Ali hakkındaki gerçeklerin gizlendiği iddiaları ve Kur'ân ayetlerinin tartışmaya açılması gibi Şîî alimlerin görüşleri açısından da önemlidir.

Birinci Bölüm "İhtilafların Sebepleri ve Temel İstilahlar" başlığını taşımakta olup "İhtilaf ve Tefrikanın Sebepleri", "İtikâdî Mezheplere Ait İstilahlar" ve "İtikâdî Mezheplere Ait Temel Kaynaklar"dan oluşmaktadır. (S. 112) "Ehl-i Sünnet tabirini ilk kullananlardan birisi olan Hasan-ı Basri (110/728), önce-

Gazi

Akademik
Bakış

357

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

ki Müslümanların sabırla sünnete tâbi olup, Ehl-i Bidatin yolundan gitmeme hususiyetlerine dikkat çekerek, devrindeki Müslümanların hayatları boyunca sünnete bağlı kalmalarını tavsiye etmiştir.” Buna karşın (s. 113) “Bidat, sahâbe ve tâbiîn devrinde bulunmayan, sünnete aykırı olarak yeni ortaya çıkan ve şer’î bir delilin gereği olmadan yapılan iş veya görüş manasına gelmektedir.”

İkinci Bölümde ise “İtikâdî Mezhepler” olarak Haricilik, Mürcie, Mu’tezile, Ehli Sünnet (Mâturidilik ve Eş’arilik), Şiâ, Nusayrılık, Dürzîlik, Bâbilik/Bahâilik, Yezidîlik ve Kâdiyânîlik alt başlıklarıyla her biri kapsamındaki kavramlar ve zaman içinde ortaya çıkan kolları ele alınmaktadır. İtikat ve ameli kusurlarına bakılmaksızın Müslüman olduğunu söyleyen “Ehl-i Kible”nin tekfir edilemeyeceği ve kanının helal olmadığı konusunda (s. 116): “.. Ehl-i Kible, tabiri Müslümanların büyük çoğunluğunu kuşatan bir ıstılah olmuştur. Zira Ehl-i Kiblenin tekfir edilmemesi esası Müslümanlar arasında genel kabul görmüştür. İmâm-ı Âzam, Hz. Ali’nin kendisi ile savaşımları ‘mümin’ olarak isimlendirdiğini belirterek, Ehl-i Kiblenin tekfir edilmesini doğru bulmamıştır. Ahmed b. Hanbel, Ehl-i Kible’nin birisinin büyük günah işlemiş olsa bile cenaze namazının kılınıp dua edilmesi gerektiğini ifade ederek ona Müslüman muamelesi yapmıştır.” Bu kapsamda imamların uygulamalarıyla kitap ve sünnetteki kaynakları ayrıntılı olarak ilgili bahislerde verilmektedir. Buna karşı Hanbelî olduğunu iddia eden genellikle Vehhabilikle bağlantılı terör örgütlerinin kendileri gibi düşünmeyen Müslümanların kanlarını, mallarını, ırzlarını helal saymalarının İslamiyetteki yeri olmadığına dair başta kitap ve sünnet ile Râşit Hâlifelerin ve imamların görüşleriyle ilgili temel kaynaklar zikredilmektedir. Günümüzdeki terör örgütleriyle benzer mantıkla hareket eden Hariciler hakkında (s.132): “.. onların halef ve selefî tekfir edip kanlarını helal görüp, Allah’ın haram kıldığı hususları helal kabul etmekle ve ümmetin icmâına muhalefet etmeleri sebebiyle dinden çıktıklarını ifade etmiştir.”

Sünnilik ve Şiiliğin öğretilmesi konusundaki şu tespit son derece ilginçtir (254): “Bugün nüfusu bir buçuk milyarın üzerinde olan Sünnî İslam dünyasının Sünnîliği tam manasıyla öğretecek imkâna ve güce sahip bulunmaması ve Sünnî Müslümanların bu konudaki umursamazlıklarına mukabil, İran, Şiiliği devlet imkânlarıyla desteklemektedir. Şiîlerin, Sünnîlerle mücadele etmek için Sünnîliği bile bütün detaylarıyla incelediği dikkate alındığında Sünnîlerin kendi inançlarını yaymak bir tarafa korumada bile yetersiz kaldıkları söylenebilir.”

Vehhabilerin kendileri gibi inanmayanları tekfir ederek kanlarını helal saymaları günümüz terör örgütleri için de önemli bir emsal teşkil etmekte olup bu konuda (s.324): “Tarih içinde Sünnî-amelî mezhepler, genel manada birbirlerine müsamahalı yaklaşmışlar ve görüşlerini kabul ettirmek için şiddeti bir vasıta olarak kullanmamışlardır. Ehl-i Sünnet, Ehl-i Kibleyi küfre nispet etmekten kaçınmış, onların bidatlerini ve yanlışlarını göstermekle birlikte İslâm dairesi içerisinde tutmayı hedeflemiştir. Vehhâbîlerin kendilerinden olmayanları şirke ve küfre nispet etmeleri, görüşlerini zorla kabul ettirmeye çalışmaları ve geçersiz bahaneler ile Müslümanları öldürüp, mallarını yağmalamaları, İslâm tarihinde benzeri görülmemiş bir taassubun neticesidir. Bu itibarla Vehhâbîlerin cihadı, Ehl-i Küfre değil Ehl-i İslâma karşı olmuştur. Vehhâbîler, bir taraftan

Gazi

Akademik

Bakış

358

Cilt 13

Sayı 26

Yaz 2020

Sünnî Müslüman komşu kabilelere cihad ilan ederek Osmanlıya karşı savaş açmış oluyor, diğer taraftan da, Kerbela baskınında olduğu gibi zındık kabul ettikleri Şiilerle savaşıyorlardı. Vehhâbîlerin bu cihadı ise en çok Suûdi ailesi ile Britanya'nın başını çektiği emperyalist güçlere yarıyordu.”

Üçüncü Bölüm Mezhep Özelliği Taşımayan Oluşum ve Hareketler” başlığını taşımakta olup “Alevîlik”, “Bektaşîlik”, “Selefilik” ve “Modernist/Reformist Hareketler” başlıklı alt bölümlerden oluşmaktadır. Özellikle Türkiye’de (s.354) “Aleviliğin bir din, mezhep veya tarikat olduğu konusunda en başta Alevilerin çok farklı söylemler içerisinde bulunmaları, Alevîlere karşı net bir tavrın izlenmesini zorlaştırmıştır.... Bazı Alevilerin özellikle yetmişli yıllardan sonra sahiplendikleri siyasî ve ideolojik fikirleri tamamen kabullenip, Alevî kimliklerini gün geçtikçe kaybetmeleri sözkonusu olabilir.” Alevî-Bektaşî, Vehhabî-Selefi gibi yakın kolların ortak ve farklı taraflarına ilgili bölümlerde temas edilmiştir. Bu bağlamda Aleviliğin Türkler dışında Araplar, Kürtler gibi başka etnik gruplardan mensubu olmasına karşın Bektaşîliğin sadece Türkiye ve Balkan coğrafyasında mensupları olduğu belirtilmektedir.

Vehhabî-Selefi-Modernist-Fundamentalist-Siyasal İslamcı benzer isimlerle zikredilen, günümüzde önemli ölçüde siyasileşen kesimlerle ilgili şu tespit aynı zamanda terör örgütlerinin fikrî temelleri konusuna ışık tutmaktadır (s.402): “Radikalinden muhafazakarına geniş yelpazede yer alan siyasal İslâmcılar ve modernistler şöyle bir çıkmazla karşılaşıyorlar: Bu insanların kendileri çoğunlukla Batı’da aldıkları seküler bir eğitimin ürünüdürler ve hiçbir dinî otorite (ulemâ ve İslâmî literatür) kabul etmeden bizzat kendileri görüş ve yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar. Bu durumda Protestan Reformasyonu’nda olduğu gibi her fert ‘kendisinin din adamı’ olmakta ve bu da şiddet ve hatta terörü meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.”

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 25 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.
4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.
5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

Gazi

Akademik
Bakış

361

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chivi-yazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carol Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

Görsel

Akademik
Bakış

362

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971c-ca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

Gazi

Akademik
Bakış

363

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

1. RESMÎ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

i. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.

2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.

3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Görsel

Akademik
Bakış

364

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.
2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulunduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayınlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Gazi

Akademik
Bakış

365

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI ACADEMIC VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 25 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

- 1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carl Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

Görüş

Akademik
Bakış

367

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sos-dergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Publishing*, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamîyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>., p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971c-ca8fd7b.

Gazi

Akademik
Bakış

368

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

i. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.
2. Resources shall be presented in alphabetical order.
3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmanî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

Gazi

Akademik
Bakış

369

Cilt 13
Sayı 26
Yaz 2020

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.
2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.
2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the "can be published" approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.
3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.
4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.
5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.